Colecția

LINGVISTICĂ
LINGUA

DISCURSUL PARLAMENTAR ROMÂNESC (1866-1938).
O PERSPECTIVĂ PRAGMA-RETORICĂ

Coordonator Liliana Ionescu-Ruxăndoiu
în colaborare cu Mihaela-Viorica Constantinescu

editura universității din bucurești®
2018

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Rodica Ileana ZAFIU
Universitatea din București
Prof. univ. dr. Emilia PARPALĂ AFANA
Universitatea din Craiova
Prof. univ. dr. Răzvan SĂFTOIU
Universitatea „Transilvania” din Brașov

Șos. Panduri nr. 90-92, 050663 București – ROMÂNIA
Tel./Fax: +40 214102384
E-mail: editura.unibuc@gmail.com
www.editura-unibuc.ro
Librăria EUB
Bd. Regina Elisabeta nr. 4-12,
030018 București – ROMÂNIA
Tel. +40 213053703
Tipografie
Bd. Iuliu Maniu, Nr. 1–3,
061071, București – România
Tel. 0799.210.566

Redactor: *Irina Hrițcu*
Copertă&DTP: *Cătălin Ionuț Mihai*
Sursă foto copertă:
Toată răspunderea de copyright foto revine autorului.

CIP

CUPRINS

INTRODUCERE[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Obiect. Obiective

Volumul de față descrie și analizează, dintr-o perspectivă interdisciplinară, unele aspecte ale evoluției discursului parlamentar românesc, ca gen discursiv instituțional, aparținând domeniului mai larg al discursului politic, între 1866 (adoptarea primei Constituții, care consfințește guvernarea reprezentativă și structura bicamerală a parlamentului) și 1938 (instaurarea regimului autoritar al lui Carol al II-lea). Studiile care îl compun au fost realizate în cadrul unui proiect de cercetare inclus în programul IDEI (cod 2136/2008), sponsorizat de CNCSIS, început în 2009 și încheiat în 2011. Proiectul a avut un caracter interdisciplinar, implicând colaborarea între lingviști, specialiști în domeniul istoriei și specialiști în domeniul științelor politice.

Demersul adoptat se întemeiază pe ideea larg acceptată că politica este, aproape exclusiv, un domeniu al practicilor discursive în anumite cadre instituționale (Chilton/Schäffner 2002: 3). Ca atare, cercetarea noastră a urmărit să pună în evidență modul de constituire a unui gen discursiv mai puțin studiat în România și să identifice câteva trăsături, structuri și strategii care definesc comunicarea parlamentară în perioada considerată.

În analizele realizate, am ținut seama de o serie de parametri extradiscursivi, cum ar fi: evoluția cadrului istorico-politic (evenimente și probleme importante, în diverse subperioade), evoluția sistemului parlamentar românesc, constituirea partidelor politice, evoluția și poziția acestora în sistemul de guvernământ, cristalizarea unor ideologii politice majore etc., încercând să determinăm măsura în care aceștia au influențat nu numai conținutul dezbaterilor parlamentare (tematica), punctele de vedere și atitudinea parlamentarilor față de diversele teme dezbătute, ci și practicile și strategiile discursive propriu-zise.

Din perspectiva științelor limbajului, cercetarea se încadrează într-o paradigma teoretică generală de tip funcțional. În același timp, în raport cu materialul supus investigației, ea aparține ariei studiilor bazate pe corpus. Adăugăm faptul că viziunea adoptată asupra diacroniei a implicat modernizarea

[1] Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Ionescu-Ruxăndoiu 2008, 2010a, 2012a, 2014.

problematicii tratate și a terminologiei folosite, în concordanță cu evoluțiile produse în cercetarea istorică a limbajului, care nu se mai limitează la coordonatele strict sistemice ale acestuia, ci include și formele sale de actualizare discursivă.

Ne-am pus, de asemenea, problema dacă se pot identifica anumite tradiții în curs de constituire ale parlamentarismului românesc. Altfel spus, ne-am întrebat dacă există vreo relație între formele actuale ale discursului parlamentar românesc și tradiția antebelică a acestui tip de discurs, întreruptă de o jumătate de secol de absență a unei vieți parlamentare autentice.

Creșterea interesului specialiștilor din diverse țări pentru studierea discursului parlamentar (pentru o prezentare de ansamblu, vezi Ilie 2006), îndeosebi ca urmare a procesului de extindere a UE, este legată, între altele, de necesitatea acomodării reciproce atât a normelor de organizare și funcționare a parlamentelor naționale, cât și a formelor discursului instituțional. O perspectivă istorică asupra discursului parlamentar din fiecare țară poate oferi o înțelegere mai aprofundată a diversității practicilor parlamentare în Europa, aducând clarificări asupra rolului condițiilor socio-istorice specifice, a mentalităților și psihologiei colective, a poziției diverselor ideologii în constituirea unor tradiții ale culturii instituționale. Am urmărit să verificăm o serie de ipoteze teoretice generale privind relația eveniment – ideologie – discurs, modalitățile de prezentare și de negociere a identității personale și etnice, configurarea unor tipuri de ethos discursiv, semnalând însă și anumite aspecte specifice, puse în evidență de analiza unei culturi particulare: cea românească.

2. Corpus

Definitivarea corpusului a implicat numeroase dificultăți, pe care ne-am străduit să le depășim. Sursa principală de material a constituit-o Monitorul Oficial, în care s-au publicat toate dezbaterile parlamentare; la aceasta se adaugă volume de discursuri ale unor personalități marcante și câteva antologii.

În selectarea corpusului, am avut în vedere o serie de criterii, cum ar fi: reprezentarea echilibrată a diverselor subperioade, relevanța discursurilor sub aspectul diversității orientărilor ideologice și al afilierilor politice, apartenența autorilor la grupul majoritar (de guvernământ) sau la opoziție, includerea discursului personalităților, dar și al altor parlamentari, pentru a avea o imagine a discursului parlamentar mediu din epocă, reflectarea unei problematici diverse: economie și relații de muncă (structură, conflicte de muncă, legislația cu efecte asupra relațiilor de muncă), drepturile omului (emanciparea femeii, problema evreiască, problema țiganilor), politici constituționale (separarea bisericii de stat, Unirea din 1918, votul universal, Constituția din 1923), politica externă (războiul de independență, primul război mondial, ideea de Europa), probleme lingvistice și culturale (românii din Transilvania înainte și după 1918).

3. Metodologie

În definitivarea unei metodologii de lucru, orientarea generală interdisciplinară a cercetării a implicat necesitatea de a integra într-un sistem coerent și eficient moduri diferite de abordare a unei problematici comune, fiecare clarificând aspecte care nu pot fi ignorate.

Am încercat să valorificăm o serie de achiziții ale unor direcții mai noi în cercetările de istorie a gândirii politice, cum ar fi conceptualismul și contextualismul (pentru o prezentare a fundamentelor acestor orientări, precum și a aspectelor teoretice și metodologice care le definesc, cf. Hampsher-Monk 1998), care au apărut în legătură cu o serie de orientări moderne din domeniul lingvisticii. În același timp, am adoptat definirea parlamentului ca o comunitate de practică, a cărei sursă se află în sociologie. Perspectiva generală a analizei este însă cea interacționistă, situându-se în limitele pragma-retoricii. Prezentăm, în continuare, câteva detalii privind componentele metodologice menționate.

(a) *Conceptualism – contextualism*

Conceptualismul școlii germane a lui Reinhart Koselleck (*Begriffsgeschichte*) adaptează metode derivate din filologie, semantica lingvistică (semasiologie, onomasiologie, câmpuri semantice) și lingvistica structurală, pentru a analiza evoluția relațiilor dintre conceptele politice, actualizarea lor lingvistică și referenții acestora, reflectate de uzurile curente din diverse epoci.

Pentru Koselleck (2002: 2), folosirea limbii are o funcție de mediere, permițând indivizilor să înțeleagă și să interpreteze fenomenele și evenimentele, dar și să acționeze, schimbând sau reformând lumea. Istoria conceptelor oferă posibilitatea de a identifica experiența unei societăți, depozitată în limbă, în anumite perioade de timp (*ibid.*: 37). În afara conceptelor cu uz îndelungat (*long in use*), al căror nucleu de semnificație rămâne același, în esență, în decursul timpului, există concepte al căror sens primar a dispărut în timp și trebuie reconstruit, dar și concepte apărute în cursul anumitor procese de schimbare socială, care le afectează direct și le configurează (Richter 1990: 46).

Conceptele consemnează deci schimbările din societate, dar pot avea și capacitatea de a influența aceste schimbări. Pentru Koselleck, istoria societății și cea a conceptelor sunt diferite, având viteze diferite de evoluție. În anumite cazuri, conceptele pot apărea înainte de configurarea realității la care fac referire, după cum, în alte cazuri, conceptualizarea unui anumit aspect al realității poate fi ulterioară schimbării care o definește.

Contextualismul, dezvoltat, în mod diferit, de J.G.A. Pocock și Q. Skinner, ambii formați la școala de la Cambridge (cf. Richter 1990), are ca obiect de analiză nu unitățile constitutive ale discursului (cuvintele), ci discursul în ansamblu, întemeindu-se pe ideea că acțiunea politică este și poate fi înțeleasă numai ca acțiune lingvistică. J. Pocock valorifică distincții saussuriene majore (limbă/vorbire, sincronie/diacronie), iar Q. Skinner – teoria actelor de vorbire a lui J. Austin și J. Searle.

Pocock este interesat de modul de actualizare în discurs a limbajului. Diferențele existente permit delimitarea unor „paradigme", care, uneori, pot coexista în același discurs. Paradigmele pe care autorul urmărește să le identifice în limbajul politic implică anumite convenții lingvistice, care constrâng, în diverse maniere, procesele de conceptualizare (*ibid.*: 55).

Skinner consideră că folosirea limbii nu se limitează la funcția de a descrie realitatea, ci este o acțiune intenționată, care urmărește să modifice această realitate. Indivizii acceptă, resping sau ignoră, în grade diferite, convențiile lingvistice și semantice dominante. Skinner încearcă să identifice, pe baza analizei semantice și a practicilor comunicative, mărcile discursive ale luptei dintre uzurile convenționale și cele inovatoare ale limbii, precum și prezența unor uzuri conflictuale sau subversive (cf. Hampsher-Monk 1998: 42-44). Diversele ideologii sunt rezultat al existenței unor seturi de repertorii lingvistice, sensuri și practici împărtășite de anumite grupuri (Richter 1990: 60).

Se poate observa că, deși se disting sub o serie de aspecte teoretice și metodologice, între conceptualismul școlii germane și contextualismul școlilor britanice de la Cambridge, nu există o relație de incompatibilitate, ci, mai degrabă, una de complementaritate (*ibid.*: 70).

În același timp, sunt evidente asemănările dintre perspectiva contextualiștilor și cea reflectată de analiza critică a discursului (CDA), variantă a analizei discursului frecvent folosită în ultimele decenii în științele sociale (pentru detalii, vezi Fairclough/Wodak 1997; Wodak/Meyer 2001). Ambele își au originea în concepția lui L. Wittgenstein conform căreia limbajul este constitutiv pentru lume. CDA are la bază o viziune dialectică asupra relației dintre discurs și societate, urmărind explicarea modului și a măsurii în care schimbările sociale sunt schimbări în discurs și, în același timp, a modului în care discursul construiește și reconstruiește viața socială în procesele de schimbare. Analiza este orientată în direcția identificării acelor trăsături lingvistice, semiotice și intradiscursive (legate de influența evenimentelor concrete și a practicilor sociale asupra semiozei) ale textelor, care sunt parte a proceselor de schimbare socială. Relația dintre structurile și evenimentele sociale este mediată de practicile sociale, semioza fiind un constituent al acestor practici.

Semioza este implicată în practicile sociale sub trei aspecte: ca parte a activității sociale (înțeleasă ca acțiune și interacțiune între actorii sociali), ca parte a reprezentării practicilor sociale și ca parte a constituirii identităților. Fiecare dintre aceste aspecte are o formă de actualizare specifică: genurile – moduri specifice de a acționa, considerate dintr-o perspectivă semiotică, discursurile – moduri specifice de reprezentare a practicilor proprii și ale celorlalți, și respectiv, stilurile – moduri specifice de manifestare a identității. Genurile, discursurile și stilurile se articulează într-un sistem specific, desemnat prin termenul „ordine de discurs" (preluat de la M. Foucault), care are un caracter deschis, putând fi modificat în funcție de evoluția interacțiunilor concrete. Cunoașterea este

generată și circulă ca discurs, discursurile se realizează ca genuri și sunt inculcate ca stiluri, iar operaționalizarea lor presupune încorporarea unor strategii. Schimbarea socială este determinată adesea de schimbări în discurs, analiza trebuind să determine și să ia în considerație circumstanțele și factorii care condiționează permisivitatea, respectiv, rezistența entităților sociale față de schimbările produse în discurs.

Discursul politic este considerat, în același timp, parte a realității politice și instrument de creare a acestei realități. Diversele sale forme structurează și construiesc realitatea, oferind indivizilor tipare de interpretare care pun într-o lumină particulară anumite aspecte ale realității. Prin intermediul acestora se formează convingerile. La rândul lor, instituțiile influențează discursul, de exemplu, prin decontextualizarea unor componente ale sale și reaplicarea lor într-o manieră diferită. Discursul este deci social constituit și condiționat. El este un element central pentru crearea și difuzarea unor viziuni asupra societății și a unor ideologii diferite. Premisa este ideea că alegerea cuvintelor și a definițiilor într-o dezbatere reprezintă, în același timp, o interpretare/evaluare a evenimentelor și a practicilor care constituie obiectul discursului. De aici (sub influența ideilor lui M. Foucault), analiza relației dintre discurs și dezvoltarea ideologiilor. Se caută explicarea motivelor pentru care sunt alese anumite cuvinte și formulări și a preferinței pentru acestea.

(b) *Comunitatea de practică*

Conceptul de comunitate de practică își are sursa în sociologie. Spre deosebire de conceptul „clasic” de comunitate, definit în funcție de criteriul apartenenței, comunitatea de practică este un concept dinamic, definit în funcție de criteriul participării la o anumită activitate. Aceasta presupune conjugarea eforturilor membrilor unui grup în vederea realizării unor obiective precise, ca urmare a unui proces sistematic de învățare a anumitor norme de adecvare, vizând atât cunoașterea resurselor disponibile pentru efectuarea activității considerate, cât și a sistemului de reguli care guvernează comportamentul individual în cadrul acelui grup. Normele de adecvare sunt supuse continuu unor modificări, ca rezultat al influenței reciproce dintre individ, grup și practicile culturale active, la un moment dat, într-o anumită societate (Eckert/McConnell-Ginet 2007, *apud* Mills 2009: 1058-1059).

Printre primele abordări ale parlamentului ca o comunitate de practică, se numără cea realizată de S. Harris (2001), într-o cercetare asupra politeții în Camera Comunelor din Parlamentul Britanic. O asemenea abordare permite caracterizarea discursului parlamentar nu ca un gen discursiv, deci din perspectiva structurii și a modalităților de expresie care îl definesc, ci ca o formă de interacțiune comunicativă instituțională, care determină configurarea unui sistem de practici discursive specifice. Pentru detalii, vezi capitolul *Discursul parlamentar ca formă specifică de interacțiune instituțională*, din acest volum.

(c) *Perspectiva interacționistă. Abordarea pragma-retorică*

Perspectiva generală de analiză adoptată în cercetările de față este cea interacționistă. Deși este vorba despre forme discursive monologice, am urmărit felul în care relația dintre emițător și auditori – condiționată de factori extralingvistici – influențează structura diverselor intervenții, precum și felul în care reacția explicită a auditorilor față de anumite afirmații determină restructurări *ad hoc*, locale sau mai ample, ale textelor primare.

În ce privește abordarea pragma-retorică a discursului politic, apropierea dintre cele două domenii (pragmatică și retorică) este legitimată nu numai de obiectul lor comun: limbajul în uz, ci și de perspectiva de abordare a acestui obiect: intenția emițătorului de a produce un anumit efect asupra receptorului. G. Leech (1983: 15) a caracterizat, pentru prima oară, perspectiva pragmatică de tratare a limbajului drept „retorică", în măsura în care aceasta presupune centrarea asupra unei situații de comunicare și orientarea spre un anumit scop. Această apropiere a fost favorizată de redefinirea modernă a retoricii, care deplasează accentele dinspre metoda retorului și discursul analizat în sine (limitându-se, de obicei, la anumite genuri discursive: oratorie, discursul literar) spre conceperea activității retorice ca formă specifică de tranzacție, în care se construiesc și se corelează, în mod specific, identitățile participanților, și a oricărui tip de discurs ca reacție generată de o situație retorică și nu ca produs autonom al unui autor (cf. Lucaites/Condit/Caudill 1999: 214-215). Fără îndoială că aceste caracteristici se corelează, într-o formă particulară, cu conceptele pragmatice dialogism/interacționism, respectiv, situație de comunicare.

Există o serie de analogii între pragmatică și retorica modernă.

(α) Ambele folosesc conceptul de „situație": situație de comunicare, respectiv situație retorică. Fiecare dintre cele trei componente care definesc situația de comunicare (lingvistică, sociologică și cognitivă – cf. Levinson 1983: X, 5) influențează, în mod specific, structura și forma discursului. Situația retorică este cea care generează discursul, constituind sursa și temeiul acestuia (Bitzer 1999: 220).

(β) Se vorbește despre genuri discursive (Bahtin 1984), forme de organizare a vorbirii (dezbatere, interviu, expunere, bârfă etc.), care reflectă cadrele, schemele și scenariile actualizate într-o anumită comunitate (Goffman 1974), dar și despre genuri retorice: deliberativ, judiciar, epidictic.

(γ) Există o anumită corespondență între resursele pragmatice și cele retorice, folosite în construirea discursului, ambele bazate pe exploatarea limbajului. În pragmatică, în funcție de mecanismele de funcționare a proceselor comunicative, se distinge între enunțarea delocutivă (neutră), elocutivă (orientată spre emițător) și alocutivă (orientată spre receptor), pe când în retorică, în funcție de nivelurile la care se organizează conținuturile transmise, se distinge între logos (componenta ideatică), ethos (componenta credibilității, legată de imaginea de sine a emițătorului) și pathos (componenta vizând producerea unei reacții emotive a receptorului).

Diferența dintre cele două domenii în discuție este dată de faptul că pragmatica este predominant descriptivă, centrându-se asupra mecanismelor de organizare și funcționare a discursului, pe când retorica este evaluativă, în măsura în care se centrează asupra efectelor pe care le produce discursul.

Pragma-retorica reprezintă un mod specific de abordare a discursului, în limitele paradigmei funcționale, implicând analiza la nivel macro-, respectiv microstructural.

La nivel macrostructural, au relevanță aspecte ca: gradul de respectare/încălcare a normelor și constrângerilor instituționale, orientarea generală a discursului (consens/confruntare, acord/dezacord, forme de mediere a posibilelor conflicte), modul de gândire reflectat (rațional/emoțional), organizarea ansamblului discursiv (secvența inițială, secvența finală, secvențe de bază, secvențe dialogice, reorganizări locale), structura generală a argumentării. La nivel microstructural, interesează o serie de aspecte privind constituenții discursului: cuvinte cheie, clișee, modalizatori, distribuția formelor de persoană ale pronumelor și verbelor, structuri metadiscursive, structuri parantetice, conectori logici și pragmatici, dar și aspecte legate atât de componenta acțională: acte de vorbire directe și indirecte, deixis (mai ales modul de desemnare a emițătorului și a destinatarilor), strategii discursive (strategii epistemice legate de evaluare, strategii de implicitare, strategii ale politeții, strategii ale persuasiunii și manipulării auditoriului etc.), cât și de componenta interacțională: forme de adresare și de implicare a destinatarilor, forme de reacție din partea auditorilor, strategii dialogice, aspecte particulare ale argumentării (surse și tipuri de argumente, strategii argumentative, paralogisme, conectori argumentativi).

Abordarea pragma-retorică presupune descrierea alegerilor lingvistice și a modului de structurare a discursului pentru care optează un individ, dar și interpretarea rezultatelor produse de opțiunile sale. Se urmărește astfel restituirea convergenței firești a efectelor realizate la nivelul fiecăreia dintre cele trei dimensiuni de bază ale discursului: pragmatică, retorică și argumentativă, ca urmare a manifestării unei funcții unificatoare dominante, în cazul discursului politic (și deci și a celui parlamentar), funcția persuasivă. Integrarea în model a dimensiunii argumentative se justifică prin faptul că, în realitatea comunicării parlamentare, aceasta nu poate fi, de obicei, disociată de dimensiunea retorică (Amossy 2006: 3), ambele fiind determinate de funcția persuasivă prevalentă; mijloacele argumentării și cele retorice au adesea o actualizare discursivă solidară.

4. Structura volumului

Studiile din volumul de față sunt grupate în cinci secțiuni. Prima secțiune este consacrată prezentării unor repere generale, de ordin juridico-politic și istoric,

privind configurarea și funcționarea parlamentului românesc, în perioada avută în vedere, dar și definirii unor trăsături de bază ale discursului parlamentar, ca formă specifică de interacțiune instituțională.

În secțiunea a doua, se analizează modul de definire și de contextualizare a câtorva concepte importante, recurente în discursul parlamentar al epocii considerate, urmărindu-se atât sistemul relațiilor semantice în care acesta se încadrează, cât și constituirea unor scenarii metaforice, relevate de desemnările folosite.

În celelalte trei secțiuni, discursul parlamentar este examinat din trei perspective: retorică, discursiv-pragmatică și interacțională. Secțiunea a treia se centrează asupra unor caracteristici ale argumentării: tehnici de argumentare, paralogisme, argumente cvasi-logice, dar și asupra modului în care utilizarea și combinarea acestora joacă un rol important în construirea imaginii parlamentului.

În secțiunea a patra, sunt analizate o serie de aspecte discursiv-pragmatice, care reflectă natura strategică a comportamentului comunicativ al parlamentarilor. Aceste aspecte privesc unele modalități de constituire a perspectivei discursive și de metapoziționare, câteva strategii de evaluare și atenuare, strategii de bază ale impoliteții, dar și strategii ale umorului și ironiei.

În secțiunea a cincea, faptul că forma preponderent monologică a discursului parlamentar nu exclude prezența unor aspecte dialogice este ilustrat prin analiza câtorva tipuri de reacții (verbale și non-verbale) ale auditoriului, care produc întreruperi (simple sau succesive) ale discursului oratorului – urmate de reacții ale acestuia sau ale președintelui de ședință – sau suprapuneri de replici, dar și a unor componente caracterizate printr-un dialogism implicit, cum ar fi formele de adresare sau întrebările retorice.

Volumul se încheie cu o succintă secțiune de concluzii.

Precizăm că majoritatea studiilor reiau, cu unele modificări, reformulează sau sistematizează textele unor lucrări publicate anterior de autori, în volume colective sau în periodice de specialitate. Sunt adăugate, adesea, exemple relevante pentru problemele discutate. În cazul lucrărilor apărute în limbi străine, textele au fost traduse în română. Pentru fiecare studiu, în prima notă de subsol, am trimis la originalele pe care le reiau sau le prelucrează.

Am considerat necesar să reunim într-un volum rezultatele cercetărilor pe care membrii grupului de lucru le-au realizat în cadrul proiectului menționat la începutul acestei introduceri, pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra discursului parlamentar românesc până în pragul celui de al doilea război mondial. Volumul poate constitui baza unor analiza comparative cu discursul parlamentar de după 1990, permițând identificarea unor elemente de continuitate, dar și a unor inovații și direcții de evoluție.

I. ASPECTE GENERALE

PARLAMENT, DISCURS PARLAMENTAR, REPREZENTARE ȘI VOT ÎN CEA DE-A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

SILVIA MARTON

1. Precizări introductive

Analiza activității parlamentare și a discursului parlamentar permite înțelegerea practicilor parlamentare și electorale și a sensului pe care oamenii politici îl dau reprezentării, votului și termenului „partid" în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Studii recente au abordat structurile sociale și rețelele de sociabilitate ale elitelor și discursul lor legitimant despre putere (Topor/Istrate/Cain (eds.) 2015; Iacob 2015; Ceobanu 2016; Ploscaru/Atanasiu 2017), stadiile incipiente ale profesionalizării elitelor (Marton 2017) și procesul superficial de instituționalizare a elitei ministeriale (Iancu 2014, 2015). Există un interes recent tot mai mare pentru patronajul aristocratic (Vintilă-Ghițulescu 2013; Ploscaru 2013), intelectuali, formația și rolul lor în construirea națiunii (Boia 2009; Neagoe (ed.) 2012; Sdrobiș 2015), apariția corpului prefecților (Sora 2011), frauda electorală și formarea partidelor politice (Marton 2013, 2014a, 2014b, 2016), democratizarea (Preda 2011; Alexandrescu 2015), profesionalizarea medicală (Livadă-Cadeschi 2013; Bărbulescu 2015), construirea memoriei politice (Chiper 2015; Brătescu 2015) sau retorica politică (Ionescu-Ruxăndoiu/Roibu/Constantinescu (eds.) 2012; Cojocariu/Ploscaru (coord.) 2014). Legislația electorală și organizațiile naționale ale liberalilor și conservatorilor au fost deja studiate. Este regretabil însă că nu dispunem deocamdată de lucrări prosopografice sistematice privind parlamentul Vechiului Regat, pentru perioada 1866-1918. Cele câteva biografii recente de oameni politici sunt însă promițătoare (Gavriș 2014, 2015). În contrast cu această situație, pentru Ungaria (Ilonszky 2009) și pentru Transilvania și Imperiul habsburgic (Pál/Popovici 2014), cercetările prosopografice recente s-au axat pe schimbările de generații, tipologia carierelor politice și mobilitatea socială a elitelor.

Miza științifică a studierii elitelor politice și a parlamentului ține de înțelegerea procesului de diferențiere funcțională și de profesionalizare a elitelor politice începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Literatura științifică despre profesionalizare susține că, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, politica nu numai că devine o ocupație autonomă pentru politicieni; dar, de asemenea, ca

domeniu, ea se transformă treptat într-o sferă autonomă de activitate. Această diferențiere funcțională este procesul-cheie al profesionalizării politicii: ea devine o activitate separată, ghidată de propriile reguli, credințe și roluri (Offerlé 1999; Phélippeau 2002). Profesionalizarea politicii, instituționalizarea dificilă a funcționarilor și a corpurilor statului (*grands corps de l'Etat)*, criteriile de selecție și de expertiză din aparatul birocratic și modalitățile de recrutare a elitelor politice, inclusiv a parlamentarilor, au fost în mare parte neglijate de cercetările privind modernizarea Vechiului Regat, cu excepția prefecților (Sora 2011). Până în prezent, nu există o lucrare sistematică privind profesionalizarea elitelor, într-o cheie istorică, pentru contextul românesc. Majoritatea literaturii științifice despre acest subiect se concentrează pe modernizarea din secolul al XIX-lea, abordată ca un scop în sine și considerată ca fiind evidentă de la sine.

Aceste considerații deschid o întreagă agendă de cercetare. Mă voi limita însă aici la a sublinia faptul că sfera politică și publică din Vechiul Regat din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea este caracterizată prin suprapunerea semnificativă între cunoaștere, educație, putere și statut social (Marton 2014b; Iancu 2015; Ceobanu 2016). Mai precis, parlamentarii practică politica partizană și candidează la alegeri, însă pot fi foarte bine (uneori chiar simultan) funcționari publici, jurnaliști, șefi de instituții culturale și economice, profesori, diplomați etc. Principalele criterii de selecție politică pentru a ocupa o funcție publică rămân averea, educația și statutul social. Sunt resurse ce, de regulă, se suprapun.

Mai este și o a doua miză, mai generală însă, dar la fel de importantă pentru studierea elitelor politice și a parlamentului. Ea ține de abandonarea paradigmei determinismului național, ce vede secolul al XIX-lea exclusiv ca istorie a formării și a coeziunii unui grup etnico-național într-un singur stat (Isar 2006; Petrescu-Dîmbovița/Vulpe (coord.) 2001-2013). Având o longevitate surprinzătoare, această interpretare evoluționistă, în prelungirea romantismului, este o formă a „istoricismului”, așa cum l-au definit Peter F. Sugar și Ivo J. Lederer (Sugar/Lederer 1994: 35-44), adică folosirea istoriei selective pentru justificarea idealurilor politice ale prezentului, de unificare a națiunii oprimate. Istoria devine o dovadă a validității pretențiilor de realizare a statului-națiune și, totodată, instrument de justificare. Este metoda istoriografiei naționale, o formă specifică de reprezentare a istoriei, care vizează formarea statelor-națiune, însoțește formarea statelor-națiune sau încearcă să influențeze auto-definițiile existente ale conștiinței naționale (Berger 2004: 75; Barr 2010: 2).

Mai direct spus, miza este abandonarea istoriei angajate și militante ce pune în evidență eforturile elitei în vederea obținerii și consolidării unității statale de-a lungul secolului al XIX-lea. Miza aceasta este cu atât mai importantă pentru România (ca și pentru alte state-națiuni din Europa centrală și de est), cu cât narațiunea și memoria istorică, precum și disciplinele sociale au fost aici strâns asociate cu proiectul național, deci cu construcția națiunii, a identității sale și a statului național, împotriva vecinilor și a imperiilor.

Ieșirea din hegemonia unei singure narațiuni istorice naționale și din paradigma determinismului național este amplu ilustrată de direcțiile de cercetare recente, pe care le-am amintit mai sus, și de altele pe care nu le pot menționa aici, în special din perspectiva istoriei sociale (de exemplu, Mihalache/Rados (coord.) 2015; Mihalache 2016; Roman 2016; Ciupală 2017). Prin studierea parlamentului și a parlamentarilor, prin prisma istoriei conceptuale a politicului (Rosanvallon 2003), îmi propun să contribui la această reînnoire istoriografică salutară. Abordarea sociopolitică a istoriei conceptuale a politicului evită istoria retrospectivă în baza evidențelor prezentului și a rezultatelor ulterioare perioadei analizate și nu lucrează cu catalogări *a priori*. Această metodă își propune să înțeleagă *din interior* certitudinile, argumentele, conflictele și erorile care guvernează, deopotrivă, acțiunea și reprezentările oamenilor politici. Preocupată de dinamica transformării instituțiilor și a modelelor de gândire, această metodă înțelege politicul ca loc în care societatea lucrează asupra ei înseși (Rosanvallon 1992: 22-24; Déloye/Voutat 2002: 22), deoarece, dincolo de înțelegerea determinanților culturali și sociali, a variabilelor economice și a logicilor instituționale, societatea nu poate fi descifrată în resorturile sale intime decât dacă este adus la lumină centrul nervos care instituie însuși socialul, și anume politicul (Rosanvallon 2003: 13).

2. Despre discursul parlamentar

În lumina considerentelor de mai sus, importanța studierii dezbaterilor din adunările legislative este cu atât mai mare cu cât conceptele folosite în viața politică a unei comunități ar trebui să joace un rol central în explicarea și în cercetarea acesteia (Connolly 1993: 35). Așa cum am mai arătat (Marton 2009: 22-27), suntem nevoiți să folosim termenii celor pe care dorim să îi înțelegem, în încercarea de a face comprehensibilă perioada studiată și actorii ei. Pentru a explica politica dintr-o societate, trebuie să reușim să facem inteligibile acțiunile, proiectele și practicile membrilor săi, așa cum le formulează ei, prin conceptele și convingerile lor (Connolly 1993: 36-39). Deliberările raționale și reflecția filosofică înaltă nu pot fi însă disociate de pasiuni și de interese (Rosanvallon 2003: 19-20), atunci când este studiat discursul parlamentar. Este, poate, motivul pentru care unii cercetători români manifestă o oarecare neîncredere față de retorica parlamentară și pun accentul asupra conflictelor politice și asupra evenimentelor majore care au marcat a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fără ca dezbaterile parlamentare să constituie nucleul analizelor.

Dezbaterile parlamentare sunt produse ale determinanților politici ai vremii, ale intereselor actorilor și raporturilor de forță care organizează jocul politic și care mobilizează sisteme de justificare (Boroumand 1999: 19). Alături de circumstanțele reale (contingente), există și opiniile, ideile și reprezentările pe

care actorii le au despre realitate. De unde și interesul de a-l asculta pe legislator în momentul în care, informat de eveniment, analizează și dezbate pentru a-și pregăti votul. Analiza discursului legislatorului și a raționamentelor care îi motivează deciziile are meritul de a lumina un eveniment și în dimensiunea sa teoretică (Boroumand 1999: 192). Sursele intelectuale ale intervențiilor unui orator nu sunt decât rareori evidente, deși adesea vorbitorii citează sau chiar fac trimiteri explicite la autori frecventați, la oameni politici sau evenimente din alte spații sau timpuri. Este deosebit de important să avem în vedere faptul că parlamentarii nu sunt teoreticieni, ci legislatori care recurg la idei mai mult sau mai puțin sistematice. Dincolo de logica parlamentarilor și a intențiilor lor, există și logica constrângătoare a unei situații, care pune în mișcare o anumită dinamică discursivă justificatoare (Gauchet 1989: VI, X, 58). Parlamentul este, în acest sens, un loc de predilecție în care reflecțiile și deliberările raționale se întrepătrund cu contingențele.

Așa cum am mai arătat (Marton 2016: 241-242), o provocare pentru studiul dezbaterilor parlamentare este imprecizia termenilor și a conceptelor. Disciplina și talentul oratoric contribuie în mare măsură la inteligibilitatea intervențiilor și influențează rezultatul de ansamblu. Dimpotrivă, dezordinea ideilor unor intervenții îngreunează lectura dezbaterilor. De aici rezultă, probabil, impresia că dezbaterile sunt uneori lipsite de densitate. Sarcina cercetătorului devine și mai complicată în momentul în care este obligat să constate: frecventa inconsistență conceptuală a parlamentarilor; estetizarea – voluntară sau involuntară – a discursurilor lor; dificultatea de a identifica referințele lor politice și intelectuale; absența practicii politice autohtone privind regimul parlamentar reprezentativ la care să se poată raporta. Omniprezenta referire a deputaților la „țările civilizate ale Europei” sau la „Europa civilizată” trebuie înțeleasă și din acest unghi de vedere. Cu atât mai mult cu cât în Europa celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, parlamentarismul nu este consolidat, poate cu excepția Angliei. Nu este deloc de mirare că, pentru aleșii români, Anglia constituie modelul cel mai important în materie de regim reprezentativ constituțional. În această perioadă, afilierile partizane sau de grup sunt încă slab conturate și relativ dezorganizate la nivel european. În practica politică, ele nu sunt neapărat conectate la activitatea parlamentară propriu-zisă, iar partidele moderne, ca instituții de încadrare electorală și ca instrumente de guvernare, sunt slab conturate și cu greu acceptate. Distanța între, pe de o parte, practica politică și, pe de altă parte, convingerile teoretice și conceptele folosite de oratori este uneori surprinzătoare. Substanța epocii trece prin limbaj, prin concepte, în aceeași măsură în care ține și de contextul politico-cultural și de referințele intelectuale ale vorbitorilor. Fără nici o îndoială însă, anul 1866 deschide procesul de constituire și consolidare a parlamentarismului românesc.

Cu toate că imprecizia și inconsistența termenilor din discursul parlamentarilor sunt evidente, odată cu momentul 1866 putem vorbi și de o altă

etapă a limbajului sociopolitic: deceniile de după 1866 înseamnă transpunerea în instituții și în legislație a unor idealuri politice care, pentru prima dată, pot fi aplicate într-un cadru politico-juridic și constituțional autonom, constituția de la 1866 fiind primul text constituțional autohton, dezbătut într-o constituantă și, deci, neimpus de marile puteri. Limbajul sociopolitic al primei jumătăți a secolului este caracterizat de căutări lingvistice și de „febra filologică", de sinteze și confuzii conceptuale (Cazimir 1986; Antohi 1999: 153-196), ce fac ca bagajul lingvistic care stă la baza vorbirii și acțiunii parlamentarilor de după 1866 să fie destul de greu de dus. Parlamentarii activi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea încheie epoca „alfabetului de tranziție". Acesta își găsește în parlament un teren extraordinar de prolific, fiind pus la încercare. Oricare i-ar fi formele și dificultățile, el trebuie acum să funcționeze, să dea expresie unor probleme și soluții, să explice și să convingă și, mai ales, să delibereze. Trebuie să ținem cont și de faptul că meliorismul lingvistic și meliorismul social-politic, etic și epistemologic sunt de nedespărțit (Antohi 1999: 172), atitudini ce influențează felul în care sunt dezbătute dosarele instituționale și legislative din anii monarhiei constituționale. Modernizarea limbajului sociopolitic nu este decât una dintre multiplele fețe ale modernizării politice în care deputații au jucat un rol important.

Parlamentarii sunt actori cu propriile lor istorii individuale și cu experiențe politice și intelectuale specifice. Ei sunt însă, adesea, agenți tranzitivi ai unui discurs pe care îl poartă și pe care îl transmit, fără ambiția explicită de a și-l însuși în mod reflexiv. Ei fac parte din oligarhia parlamentară, adică dintr-un ansamblu integrat de elite stabile, alături de universitari, înalți funcționari, miniștri, jurnaliști, mari proprietari etc. (Barbu 2005a: 549-560), tot atâtea roluri adesea reunite într-o singură persoană. Putem, de asemenea, spune că ei sunt „practicieni ai politicii" (Nicolet 1982: 32), pentru a desemna această parte a elitei.

Istoricul Elena Siupiur arată că, în Europa centrală și de sud-est, istoria formării elitei culturale moderne este în egală măsură istoria apariției elitei politice (Siupiur 2004: 13, 26). Intelectualii români au fost, simultan, o elită socială și profesională (cu educația în universități, ca sursă de profesionalizare) și o clasă politică, care a înlocuit treptat clasa politică tradițională a boierimii. Privilegiul nașterii, ca acces la clasa politică, este încet înlocuit de profesionalismul intelectualului (Siupiur 2004: 89), iar funcția politică devine parte integrantă a rolului de intelectual. După cum am subliniat și mai sus, separarea neclară a elitelor politice, administrative, culturale și economice este o caracteristică a perioadei 1866-1918, iar suprapunerea mare dintre cunoaștere, putere și statut social ridică întrebări suplimentare privind diferențierea funcțională și profesionalizarea elitelor politice.

Elita politică intelectuală, care ajunge să dețină funcții politice în secolul al XIX-lea, aparține, în marea ei majoritate, profesiilor liberale, în special juridice, și are studii de drept, filosofie, filologie sau istorie. Din eșantionul sociologic de 3000 de intelectuali înregistrați pentru perioada 1800-1878, 888, adică 30%, fac

parte din sfera politică (Siupiur 2004: 45-69), deși în Principate prima generație de intelectuali a secolului aparține încă boierimii, mai precis proprietarilor de pământuri (Barbu 2001a: 61). Această bază socioeconomică a elitei intelectuale și, deci, a parlamentarilor, se va păstra în mare măsură, de altfel, pe parcursul secolului, indiferent de taberele politice, cu toate că putem observa, mai ales după 1866, lărgirea bazei sociale a clasei politice spre boierimea de rang mai mic și spre burghezie (Janos 1978: 89-92, Antohi 1999: 162), fără ca marea boierime să-și piardă vizibilitatea socială, culturală și, mai ales, politică. Deși datele nu sunt întotdeauna exacte, se poate afirma cu oarecare certitudine că o parte semnificativă a elitei politice românești de la mijlocul secolului al XIX-lea are, în principal, o formație intelectuală franceză și germană (Ornea 1978: 148-180; Rădulescu 1998: 113, 129; Durandin 1999: 89-93).

3. Interogațiile asupra naturii reprezentării[1]

Parlamentarii români din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea atribuie parlamentului un rol central pe întreaga durată a monarhiei constituționale, deoarece această instituție ilustrează, spun ei fără nicio ezitare, o relație politică modernă, cea între reprezentanți și reprezentați. Pentru a descrie regimul introdus în 1866, parlamentarii folosesc expresii precum „monarhie constituțională ereditară”, „guvernare reprezentativă”, „guvernare mixtă”, „regim constituțional”, „sistem constituțional” sau chiar „națiune civilizată”, ca și cum diferiții termeni ar fi sinonimi. Deși au dificultăți în a numi regimul, ei identifică în mod implicit guvernarea reprezentativă cu ceea ce la vremea respectivă este considerat a fi parlamentarismul. Anglia de până în anii 1870 este văzută ca modelul cel mai împlinit al acestuia. „Englezii sunt magiștrii noștri în regimul constituțional”, afirmă liberalul Nicolae Ionescu în Constituanta din 1866 (DAC 1883: 189). La mijlocul secolului al XIX-lea, admirația față de parlamentarismul britanic este un loc comun în discursul liberal continental.

Parlamentarii reflectează îndelung asupra rolului lor și asupra sensului reprezentării. Putem identifica, mai întâi, o viziune monistă asupra reprezentării, prezentă, încă din timpul dezbaterilor Adunării constituante din 1866, în momentul în care aleșii explică importanța adoptării unei constituții. Dincolo de folosirea imprecisă a termenilor „națiune” și „popor”, membrii Adunării Constituante înțeleg reprezentarea în sensul dat termenului de Jean-Jacques Rousseau, prin faptul că localizează suveranitatea în sânul națiunii. Aleșii au menirea de a reprezenta voința generală, una și indivizibilă, a națiunii; ei sunt *autorizați* să o reprezinte. Voința națională (generală) preexistă, reprezentanții nu deliberează, ei nu sunt decât „vocea” națiunii. Prin reprezentanții săi aleși, națiunea își exercită suveranitatea. Este ceea ce subliniază Teodor Lateș:

[1] În această secțiune și în cele care urmează, reiau parțial analiza din Marton 2011: 85-138.

(1) „Această Adunare națională, constituantă, lucrează astăzi în numele poporului român și dă această Constituție poporului român, națiunii române; [...] Această Constituție, domnilor, trebuie bine să ne pătrundem de însemnătatea ei, [...] nu poate procede decât numai din inițiativa și din sânul suveranității națiunii, și capul statului este chemat numai să o accepte sau să n-o accepte; pentru că Adunarea nu lucrează această Constituție în numele domnului, ci în numele poporului român" (DAC 1883: 57).

Această viziune nu îi împiedică să fie convinși că trebuie respinsă cu orice preț suveranitatea națională înțeleasă ca voință fără restricții și fără intermediari a poporului. Extinderea bazei electorale spre mulțime ar însemna, explică Ion Ghica, instaurarea unui regim politic bazat pe „despotismul numărului și dominațiunea inferiorității asupra inteligenței și a rațiunii" (*apud* Stan 1979: 298-299).

Într-un regim reprezentativ constituțional, cetățenii trebuie consultați. Este un principiu cu care numeroși parlamentari sunt întru totul de acord. Însă cetățenii nu au competența să se pronunțe în cunoștință de cauză asupra chestiunilor publice. Aleșii sunt cei „luminați", pentru a relua un adjectiv folosit adesea. Cu alte cuvinte, voința generală nu este formată prin confruntarea de opinii în societate, ci parlamentul este cel care o definește. Este astfel afirmată doctrina suveranității parlamentare, așa cum a fost ea definită în timpul Revoluției franceze, mai precis în anii 1789-1791 (Jaume 2003: 132-133). Menționarea frecventă de către deputați a celor „luminați" și a „constituționalismului luminat"[2] vizează însăși natura reprezentării în sensul doctrinei competenței, așa cum a fost ea formulată de liberalii (mai ales de Benjamin Constant) și doctrinarii francezi (mai ales de François Guizot și Victor de Broglie), în timpul Restaurației și al Monarhiei din Iulie. În încercarea lor de a defini relația dintre liberalism și democrație, aceștia afirmau că specificul guvernării reprezentative este să permită alegerea, prin votul direct cenzitar, a celor mai buni (Rosanvallon 1992: 271-286).

Toți parlamentarii români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt apărătorii acestui elitism de tip capacitar. Prin aceasta, ei sunt apropiați de viziunea abatelui Sieyès privind natura reprezentării politice și competențele pe care aleșii trebuie să le afișeze pentru a-și putea justifica rolul de reprezentanți: omul politic independent își șterge individualitatea distinctă, pentru a deveni interpretul interesului general; el nu este purtătorul de cuvânt al unor interese care să-l apropie de mandatarii săi. Pentru a fi un bun reprezentant, el nu trebuie să se pună în locul alegătorilor săi, ci doar trebuie să organizeze (și nu să reproducă) opiniile și interesele mandatarilor săi, întrucât are capacitatea de a o face (Déloye 1999: 239-243). Reprezentarea națională este deci apanajul unei clase politice a cărei competență justifică autonomia sa față de alegători și față de „popor". Trebuie să fii apt pentru a deveni parlamentar. Reprezentarea-mandat este cea care se manifestă în parlamentul român și care trebuie să justifice puterea, și nu

[2] De exemplu, Nicolae Ionescu, *Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor Unite Române* (în continuare M.O.) n° 98 din 5/17 mai 1866, p. 434.

reprezentarea-figurație, care are menirea să încarneze în mod fidel diversitatea socială (Rosanvallon 1998: 13 și *passim*).

De aceea deputații afirmă o maximă a parlamentarismului din acea epocă: alegerile trebuie să selecționeze notabilii, guvernarea reprezentativă fiind domnia notabililor, a celor care își datorează alegerea unor factori non-politici, precum notorietatea locală, personalitatea, educația sau meritele. De aici și înaltul lor grad de independență în activitatea parlamentară – ei votează după propria lor conștiință și după propriul discernământ –, dar și față de alegătorii lor, întrucât ei ajung în parlament datorită raportului de încredere care îi leagă de aceștia din urmă: parlamentarii sunt *trustees*. Această relație are un caracter esențialmente personal și non politic, deputatul nedatorându-și alegerea legăturilor sale cu o organizație politică sau cu alți reprezentanți (Manin 1997: 260-261).

Deputatul-om de încredere, specific perioadei de aur a parlamentarismului, este caracterizat prin independența sa politică, atât în privința votului, cât și în felul în care a fost ales. De la sfârșitul anilor 1880, pluralitatea indivizilor din adunare încetează progresiv să mai fie cel mai important aspect al vieții parlamentare și al reprezentării și lasă treptat loc partidelor politice ca structuri de încadrare și de organizare a vieții parlamentare. Însă guvernarea reprezentativă modernă a fost instaurată în absența partidelor politice organizate, însăși diviziunea în partide sau în facțiuni fiind considerată o amenințare pentru acest tip de regim, precum voi arăta mai jos. Schimbarea intervine progresiv, atunci când existența partidelor ce întrunesc voturile alegătorilor începe să devină un element esențial și structurant al regimului reprezentativ, însă numai în contextul transformării masive a participării politice. Cum drepturile electorale rămân foarte limitate până în 1919 în Vechiul Regat, efortul de structurare determinat de activitatea electorală este redus la minimum.

În parlamentul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, aleșii chestionează propriul lor rol și raporturile lor cu domnul (rege după 1881), însă nu putem încă vorbi de un spațiu politic specializat. Ei nu sunt încă niște profesioniști ai politicii (Offerlé 1999: 7-35), întrucât nu se confruntă cu organizarea sistematică a maselor electorale, nici cu disciplina partizană impusă de partid: sunt încă niște spirite independente. Influențele sociale și meritele personale explică încă succesul electoral. Asistăm însă, în aceeași perioadă, la apariția progresivă a unor noi categorii de oameni politici care trăiesc nu numai pentru politică, ci și din politică (în sens weberian). În calitatea lor de corp politic, boierii și-au pierdut privilegiile la începutul secolului al XIX-lea, însă și-au păstrat puterea și influența în interiorul instituțiilor, pe moșiile lor și în circumscripțiile lor, până la începutul secolului al XX-lea cel puțin. Lumea notabililor se combină cu capacitățile și cu categoriile sociale emergente (în special urbane, compuse mai ales din jurnaliști și avocați), ca primi pași spre profesionalizarea vieții politice.

Avem dovezi că parlamentarii înțeleg reprezentarea în termeni foarte diferiți față de viziunea monistă: uneori ei sunt gata să admită diviziunea opiniilor în tendințe distincte. Fiecare consultare electorală din anii monarhiei constituționale este urmată, la deschiderea ședințelor corpurilor legiuitoare, de discuții privind verificarea mandatelor. Discuțiile sunt controversate și lungi, deoarece parlamentarii denunță numeroasele iregularități comise în timpul alegerilor. Acuzațiile de fraudă și de iregularități administrative sunt toate utile pentru a mări numărul de mandate al „propriei” majorități. O altă chestiune care împiedică desfășurarea normală a procesului legislativ este răspunsul la mesajul Tronului: senatorii și deputații au adesea dificultăți în a găsi un răspuns comun, redactarea mesajului constituind un alt motiv de exprimare a controverselor dintre „majorități”, la începutul sesiunilor ordinare sau extraordinare.

În toiul acestor dezbateri de la începutul sesiunilor, este exprimată o altă viziune asupra reprezentării, atunci când senatorii sau deputații încearcă să obțină o majoritate care să le permită să avanseze în discuții și să treacă la vot pentru validarea mandatelor. Ei exprimă adesea ideea conform căreia majoritatea – adică majoritatea politică dintr-o cameră – nu este „decât expresia liberă a voinței naționale”, avându-și propriii „interpreți”[3]. Reprezentarea nu mai este înțeleasă, în aceste ocazii, ca expresie a voinței generale, ci ca rezultat al confruntării de opinii în spațiul public. Este reprezentarea opiniilor sau „reprezentarea reprezentativă”, în linia lui Benjamin Constant, care, în opoziție față de Rousseau, refuză să considere națiunea ca o entitate în care părțile componente dispar (Jaume 1997: 63, 74). Prin urmare, o atare reprezentare acceptă existența unei „majorități”, a unei „minorități” și a unor culori politice diferite.

Iată cum justifică C.A. Rosetti gestul său și al lui Dimitrie Brătianu de a se retrage din comisia însărcinată cu redactarea răspunsului la discursul Tronului, ilustrând astfel „reprezentarea reprezentativă”:

(2) „D. Brătianu și eu am zis că, adresa fiind o expresie a sentimentelor și trebuințelor națiunii către tron și noi neavând onoarea de a face parte din nici una din majoritățile acestei Adunări, nu putem ști care sunt acele sentimente ce o parte a Adunării dorește a exprima Tronului; și totodată nefiind aleși de partea în care avem onoarea de a ne număra, nu putem reprezenta nici sentimentele acestei părți de la care nu avem nici un mandat” (M.O. nr. 272 din 13/25 decembrie 1866, ședința din 10 decembrie 1866, p. 1293).

D. Ghica și M.C. Epureanu nu sunt de acord cu motivele retragerii lui Rosetti și Brătianu din comisie („zicând că nu reprezintă majoritatea Adunării în acea comisie”), în primul rând pentru că „nici un partid nu are până acum majoritate în Adunare” și, în al doilea rând, „fiindcă știți foarte bine că țara astăzi, mai mult decât oricând, ne cere și așteaptă de la noi să lăsăm la o parte orice presiuni, orice ambiții personale, să uităm orice preocupări de partid și să ne punem serios la lucru (aplauze)” (*ibidem*). Nicolae Ionescu neagă cu hotărâre

[3] De exemplu, *Desbaterile Senatului României*, continuarea sesiunii ordinare 1868-1869, p. 7-8.

legitimitatea diferențierii „între majoritatea Adunării sau majoritatea țării", întrucât toți aleșii „constituim majoritatea țării [...]. Adresa [răspunsul la mesajul Tronului] nu e opera unui partid, ci a unei majorități a Adunării naționale" (*ibidem*, p. 1293-1294).

4. „Partide", „facțiuni", „coterii"

Reiese cu claritate din schimbul de cuvinte de mai sus faptul că „partid" este sinonim cu „facțiune" și că are o conotație negativă, întrucât este acuzat de perturbarea atât de mult doritului consens. Până în anii 1880-1890, conotația pozitivă a partidelor politice este o excepție, iar prin „partid" se înțelege „facțiune", deci dezordine, parțialitate, discordie. Facțiunile sunt văzute ca expresii ale unor conflicte personale și pasiuni și ale unor interese egoiste și contrare binelui public. Ele sunt considerate semnul concurenței sterile între coterii și dovada perturbării profunde a socialului și a corupției vieții politice. Mai rău, ele sunt dovada absenței armoniei și a unității. Este viziunea tradițională asupra partidelor ca facțiuni, fără referință la o structură regulată (Sartori 1976: 25; Rosanvallon 1998: 227-230).

Întreaga presă din acea vreme exprimă această viziune asupra partidelor. Un exemplu, printre multe altele, din *Țara*, ziar de orientare conservatoare, în care se denunță „interesul de partid" și ingerințele guvernului în alegeri:

(3) „Când dar i se dau [poporului] mandatari, vechili, reprezentanți, adică deputați, senatori, primari, consilieri județeni și comunali, oameni ce nu sunt aleși prin libera lor voință, atunci acest popor în loc de a se guverna precum voiește și precum dictează interesul național, se guvernează după cum doresc miniștri și amicii sau servitorii acestor miniștri, și după cum interesul de partid, clică sau coterie dictează acelor ce sunt în aparență iar nu în realitate reprezentanții sau vechilii acestui popor. De aici credința în bunătatea și avantajele sistemului reprezentativ zdruncinat și regimul liberal discreditat" (*Țara*, 27 ianuarie 1870, Anul IV, nr. 2: 6).

Fără nicio îndoială, există o reflecție bogată asupra fenomenului partizan și asupra sensului termenului „partid" în parlamentul epocii. Dialogul dintre Aristide Pascal și Manolache Costache Epureanu ilustrează faptul că, prin „partid", parlamentarii înțeleg înainte de toate „facțiune". Ei exprimă astfel sensul cel mai răspândit al termenului, chiar dacă „facțiune" nu este un cuvânt folosit frecvent în limbajul politic al epocii. Cuvintele acuzatoare ale deputatului conservator Aristide Pascal definesc un tip de partide politice, specific, în opinia sa, spațiului românesc:

(4) „La noi ceea ce se numesc partide, nu sunt decât niște societăți de ajutor mutual, un număr de oameni mai mult sau mai puțin mare ce sunt legați între dânșii prin afecțiuni reciproce și-și promit reciproc tot concursul spre a ajunge ei și numai ei la putere pentru folosul comun al tuturor membrilor acestei societăți" (M.O. nr. 155 din 16/28 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870, p. 864).

Or, precizează deputatul, „partidele sunt acelea care au de bază principii expuse într-un program politic complet și detaliat pentru scopul ce-și propun și pentru sentințele ce au și care nu deviază de la acel program". Și adaugă, subliniind că în România lucrurile nu stau așa:

(5) „ceea ce constituie un partid sunt principiile stabilite în programul său, dezvoltarea și aplicațiunea acelor principii" (ibidem).

Este demn de reținut, din definiția lui A. Pascal, atât efortul său de conceptualizare a instituției, care va permite la sfârșitul secolului al XIX-lea reprezentarea și va materializa legătura dintre aleși și alegători în procesul electoral, cât și disponibilitatea sa de a recunoaște legitimitatea „partidelor", cu condiția ca ele să respecte un program și un scop precis. Însă viziunea lui A. Pascal asupra partidelor politice, ca instituții ce funcționează în baza unui program politic, este izolată, în acești ani, în sânul parlamentarilor. Funcționarea partidelor din epocă este mai apropiată de modelul de partid descris de deputatul conservator: logica relațiilor interpersonale, inclusiv extra-parlamentare, este cea care organizează activitatea politică, medierea contactelor de tip instituțional și conformitatea față de un set de principii și doctrine relativ stabile fiind precare. Această deficiență funcțională este exprimată de același Aristide Pascal și de doi dintre colegii săi: Nicolae Blaremberg și Petre Carp, deputați conservatori, în ziarul pe care îl conduc împreună:

(6) „Starea de copilărie a societății noastre a făcut ca partidele la noi să degenereze curând în patronagiu și clientelă. Când mai zice cineva astăzi cutare partid, înțelege grupul de oameni înfeudat cutărei sau cutărei personalități și nimic mai mult. De aci acea absența totală de credințe, de consecințe și de logică" (*Țara*, 22 ianuarie 1870, anul IV, nr. 1: 1).

Critica practicilor electorale este o constantă. Rolul guvernului în procesul electoral și ingerințele sale sunt stigmatizate cu precădere. Aristide Pascal nu face decât să sintetizeze o opinie larg împărtășită de colegii săi. Și nu este singurul care acuză comportamentul guvernului în alegerile pentru ambele camere din mai-iunie 1870. Numeroși deputați, inclusiv liberalii, acuză guvernul de patronarea ilegalităților electorale. A. Pascal introduce, totuși, un element original în critica sa, atunci când susține că deficiența funcțională și structurală a partidelor politice are influențe semnificative asupra practicilor electorale, permițând miniștrilor să influențeze votul. A. Pascal dă lecții miniștrilor, în eventualitatea în care aceștia ar dori să se plângă că sunt din nou ținta atacurilor parlamentarilor în urma alegerilor: „Fotoliul ministerial nu este semănat de foi de roze, ci de ghimpi", avertizează el dur. Și continuă rechizitoriul arătând că

(7) „de la 1860 până astăzi, foarte rari au fost miniștri aceia care nu au făcut din prefecți aceste instrumente servile ale despotismului ministerial, unelte electorale, astfel încât prefecții, prin educațiunea ce li s-a făcut, au ajuns să creadă că principala lor misiune este violarea alegătorilor și a

tuturor legilor, spre a face să reușească în alegeri amicii miniștrilor" (M.O. nr. 155 din 16/28 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870, p. 865).

În aceeași ședință, președintele Consiliului de miniștri, M.C. Epureanu, contestă definiția dată partidelor politice de A. Pascal și afirmă că acestea există deja în România: „Este imposibil ca într-un grup de 160 deputați să nu se formeze partide și majorități. Când D. Pascal contestă posibilitatea de a se grupa partidele care au mai multă afinitate între ele, este a tăgădui existența regimului parlamentar". Epureanu explică totodată că motivul intenției guvernului de a demisiona sunt criticile și interpelările ce i-au fost adresate pentru derularea frauduloasă a alegerilor (M.O. nr. 156 din 17/29 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870, p. 867), admițând, implicit, responsabilitatea guvernului în fața Adunării.

Cuvintele de mai sus ale lui Aristide Pascal înregistrează alunecarea semantică produsă de la „facțiune" spre partidul modern. Această schimbare de sens deschide calea acceptării partidelor ca elemente constitutive legitime ale guvernării reprezentative. Aristide Pascal nu face decât să urmeze raționamentul lui Edmund Burke, așa cum îl interpretează Giovanni Sartori. Burke este cel care reușește, explică Sartori, să reabiliteze partidele și, în același timp, să separe partidul de facțiunea cu conotație negativă și să deschidă astfel calea spre partidul modern. Burke insistă asupra faptului că partidele depășesc facțiunile, pentru că nu se bazează numai pe interese sau pe afecțiuni, ci și pe principii comune. Ar exista, deci, o diferență de calitate între partid și facțiune, întrucât colaborarea politică nu degenerează mereu, prin natura sa, în facțiune; ea poate să acționeze în direcția interesului național. La Burke, facțiunile sunt facțiuni, partidele sunt partide, argumentul său nefiind că partidul degenerează mereu în facțiune, ci că, dacă acest lucru se întâmplă, atunci partidul nu mai este partid (Sartori 1976: 9). Însă în vremea lui Burke și până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, valorizarea pozitivă a partidelor este o excepție.

Diferendul dintre A. Pascal și M.C. Epureanu are drept origine faptul că ei pun accentul pe două elemente diferite, dar la fel de importante și de legitime, ce caracterizează formarea partidelor politice moderne: pe de o parte, conformitatea față de principii și față de o doctrină, înscrise într-un program și, pe de altă parte, conformitatea față de interese. Dacă A. Pascal accentuează rolul programului în constituirea comportamentului unui partid și a identității sale, ministrul pune în evidență rolul diferențelor de opinii dintre parlamentari care se grupează după afinități. Folosind termenul de partid, M.C. Epureanu se referă, de fapt, la un grup sau la o facțiune ca mișcare de opinii, ce nu dispune de o structură regulată, și nu la o organizație, așa cum pare să facă A. Pascal. Dacă luăm în considerare tipologia clasică a partidelor politice și a originii lor (Duverger 1976), cei doi oameni politici insistă asupra a două momente ce se succedă cronologic în formarea partidelor politice moderne în secolul al XIX-lea, din punct de vedere instituțional: M.C. Epureanu insistă asupra primei etape, parlamentare, când, în interiorul acestei instituții, aleșii se grupează informal, după afinități, în vreme ce

A. Pascal insistă asupra etapei imediat următoare, când, din rațiuni electorale, grupările formate în parlament, suple și nesistematice, își definesc un program și o doctrină relativ stabile și înțeleg importanța organizației politice în momentul în care încep să își structureze activitatea partizană extraparlamentară.

Oscilațiile parlamentarilor între diferitele viziuni asupra reprezentării însoțesc diferitele sensuri ale termenului de „partid". Impreciziile vocabularului și ezitările ilustrează declinul lent al epocii de aur a parlamentarismului, așa cum îl descrie Bernard Manin, adică parlamentarismul clasic de dinaintea democrației partidelor, când deputatul întreține o legătură de încredere, directă și non politică cu alegătorii săi și când votează în funcție de convingerile sale personale, așa cum se formează acestea în cursul dezbaterilor parlamentare (Manin 1997: 259-264). Chiar dacă nu există o legătură directă între voința și opinia alegătorilor și voința și activitatea alesului (reprezentarea-figurație este absentă), specificul regimului reprezentativ este să garanteze guvernaților dreptul de a-și exprima liber opiniile politice; este convingerea tuturor deputaților români. Această libertate a opiniei publice, manifestată mai ales prin petiții trimise camerelor, prin presă și prin manifestații de stradă, se exercită prin presiuni externe asupra parlamentului. În astfel de momente de criză, în special cu ocazia dezbaterilor legislative intense de ordin constituțional sau cu ocazia voturilor de neîncredere la adresa guvernului, forțele de ordine, adesea chiar armata, sunt prezente în curtea parlamentului, în vreme ce birourile celor două camere sunt fără încetare asaltate de petiții venind din toate colțurile țării.

Schimbarea intervine însă gradual, aproape fără ca parlamentarii să și-o dorească. Ei sunt conștienți de limitele parlamentarismului bazat pe „facțiuni", însă nu văd cu ce ar putea să le înlocuiască. Ei nu își definesc rolul ca reprezentanți ai opiniilor din societate, ci se văd pe ei înșiși ca reprezentanți ai marilor interese „obiective" ale națiuni, așa cum afirmă Burke. Deputații-*trustees* au datoria să construiască interesele obiective ale națiunii, interese care nu reflectă opiniile lor personale, cele ale unor categorii sociale specifice sau opiniile alegătorilor lor. Ei sunt convinși că raportul de încredere (esențialmente de natură personală și non politică, pentru că nu este mediat de o organizație politică) pe care-l întrețin cu alegătorii lor este pe deplin justificat. Ei concep construirea sferei politice de sus în jos și cu toții apără regimul electoral cenzitar și capacitar. Este și epoca în care clivajele care traversează clasa politică și diviziunile care traversează corpul politic nu coincid, campaniile electorale nu ridică probleme punctuale, iar acestea din urmă nu sunt rezolvate prin rezultatul alegerilor (Manin 1997: 262). Dialogul dintre Aristide Pascal și M.C. Epureanu este revelator și în acest sens. A. Pascal este cel care merge cel mai departe, în sensul în care ar dori să existe partide mai structurate în jurul unor principii politice. El critică caracterul reflecției politice a colegilor săi: cum ea nu este suficient de dezvoltată, grupurile politice rămân la stadiul de „coterii", spune el.

Până în anii 1880, termenul de „partid" desemnează grupuri de indivizi activi în parlament, în guvern și în presă, precum și curente de opinie. Afilierile

politice nu sunt fixe şi nu este mereu uşor să fie identificate, chiar dacă diviziunea „stânga”-„dreapta” este acceptată ca principiu de toţi. Ea face trimitere aproximativ la binomul „progres” şi „reacţiune”. Termenii „liberal” şi „conservator” sunt prezenţi în vocabularul politic începând cu anii 1860 (Xenopol 1910: 547-549), iar parlamentarii nu ezită să dea o etichetă propriului lor grup sau adversarilor lor. Facţiunile se constituie în jurul unor personalităţi. Fidelitatea faţă de o persoană este la fel de importantă, dacă nu chiar mai importantă, decât ataşamentul faţă de o idee. Adesea convingerile fluctuează în funcţie de poziţia adoptată în timpul unei dezbateri, în jurul unei chestiuni specifice, în parlament şi în presă. Reorientările oamenilor politici şi ale publiciştilor sunt adesea surprinzătoare. Repoziţionările conjuncturale fac dificile clasificările politice. Până spre sfârşitul anilor 1880, mobilitatea parlamentară este destul mare. Alternanţa la putere a grupurilor politice, susţinute succesiv de majorităţi parlamentare relativ disciplinate, datează din 1871, când guvernul condus de Lascăr Catargiu reuşeşte să obţină o puternică majoritate conservatoare, ceea ce îi permite să rămână la putere până în 1876.

În analiza mişcărilor de natură partizană din secolul al XIX-lea, este dificil să nu facem supoziţii de natură organizaţională, conştienţi fiind de ceea au devenit ulterior partidele politice. Începând cu analizele lui Moisei Ostrogorski (Ostrogorski 1993 [1903]), apariţia partidelor politice moderne este legată de introducerea sufragiului universal (masculin). În absenţa acestuia din urmă, în România, până în 1919, asistăm la transformarea foarte lentă a „facţiunilor” în partide moderne. A doua jumătate a secolului al XIX-lea este caracterizată printr-o intensă confruntare de idei şi de poziţii adverse, însă nu în formă partizană organizată şi disciplinată. Eforturile de a construi o organizaţie naţională a celor două familii politice, liberalii şi conservatorii, pentru a combate dispersia partizană (ce caracterizează spectrul politic până în anii 1880) au fost studiate numai din perspectiva liderilor acestor grupuri şi a diverselor documente programatice (Stan/Iosa 1996; Stan 1979; Iordache 1999; Bulei 2000). Numeroase aspecte rămân insuficient studiate, dacă nu chiar ignorate, precum: relaţia dintre comitetele locale şi conducerea naţională centrală a partidelor; numărul şi tipologia simpatizanţilor (şi, spre sfârşitul secolului, a aderenţilor); politicile de recrutare partizană; activitatea locală a aleşilor şi procedurile pentru selectarea candidaţilor; structurile extra-parlamentare ale grupurilor politice; implantarea deputatului în comunitatea sa şi comportamentul său ca notabil etc.

5. Alegeri, alegători şi reprezentanţi

Natura operaţiei reprezentative este ilustrată de legea electorală din 1866, de articolele din Constituţia de la 1866 şi de dezbaterile care au însoţit redactarea lor în Constituantă. Revizuirile succesive ale acestei legislaţii şi lărgirea corpului

electoral în 1884 și în 1913 nu au schimbat argumentele oamenilor politici, convinși că regimul electoral stabilit în 1866 trebuie menținut, și nici filosofia electorală de ansamblu.

Legea electorală din 1866 prevede patru colegii pentru alegerea deputaților. Din primele două colegii fac parte cei care au un venit funciar substanțial (de la 300 de galbeni în sus și, respectiv, de la 100 de galbeni la 300 de galbeni). Colegiul al treilea este colegiul orașelor. Din el fac parte comercianții și industriașii, fiind scutiți de cens în acest colegiu reprezentanții tuturor profesiilor liberale, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii statului. Aceste trei colegii aleg direct. Din colegiul al patrulea fac parte toți cei care plătesc un impozit cât de mic către stat și nu intră în niciuna dintre categoriile acceptate pentru primele trei colegii. În acest colegiu, 50 de alegători înscriși desemnează un delegat, iar delegații aleg un deputat. Pentru alegerea senatorilor, corpul electoral este împărțit în două colegii. Colegiul întâi este format din toți proprietarii de fonduri rurale din județ, cu un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni. Colegiul al doilea se compune din toți proprietarii de imobile urbane din județ cu un venit sub 300 de galbeni. Universitățile din București și Iași trimit, fiecare, câte un membru în Senat. Moștenitorul Tronului, de la vârsta de 18 ani, mitropoliții și episcopii eparhioți sunt membri de drept ai Senatului.

Legea electorală amestecă viziunea asupra stărilor specifică vechiului regim și capacitățile moderne. Membrii Constituantei nu merg însă până la a accepta egalitatea politică a indivizilor-alegători, întrucât sunt convinși de legitimitatea sistemului electoral ierarhizat (vot direct și indirect în colegii, în funcție de venituri). Precum doctrinarii francezi din timpul Monarhiei din Iulie, maximul pe care îl propun deputații liberali români este democratizarea unui elitism de tip capacitar (Rosanvallon 1992: 302). Membrii Constituantei văd în criteriul capacitar corectivul necesar la alegerea directă.

În opinia tuturor membrilor Constituantei, cele patru colegii electorale (două cu cens de venit, două cu cens de impozit) pentru alegerea deputaților reprezintă votul universal. Ei disting între „sufragiul universal mitigal" și „sufragiul universal absolut", pentru a relua expresiile lui N. Blaremberg (DAC 1883: 216-217). Cu alte cuvinte, votul universal „mitigal" (și nu „absolut" sau într-un colegiu unic) are menirea de a traduce o cât mai bună reprezentare a intereselor celor care compun corpul social. Este sensul pe care ei îl dau „democrației", înțeleasă ca reprezentare a tuturor intereselor, și care se opune în opinia lor lumii privilegiilor din vechiul regim. Fragmente precise ale societății astfel reprezentată se regăsesc în miniatură în fiecare colegiu în parte. Aristide Pascal este fără echivoc rezumând convingerile majorității:

(8) „Admiterea votului universal, fără a separa în mai multe colegii votanții care au un diferit grad de cultură și diferite interese, este paralizarea sau anihilarea voturilor claselor inteligente și cultivate, care pretutindeni sunt mult mai puțin numeroase decât clasa aceia în care educația nu a putut fi așa de îngrijită și luminile nu au putut fi așa de răspândite.

> Experiența a dovedit că votul universal, fără împărțirea votanților în mai multe colegii, nu a avut alt efect, atât la noi cât și în alte țări mai înaintate în cultura intelectuală decât a noastră, decât a îneca cu totul vocea claselor mai luminate prin voturilor unei mulțimi, care, prin lipsă de lumini suficiente, prin lipsă de cunoștința afacerilor publice și în simpla sa naivitate, au servit întotdeauna sau tendințele despotice ale unui om sau ambițiile vătămătoare și perturbatoare ale demagogiei celei mai licențioase" (DAC 1883: 29-30).

Ion Strat apără o idee îndrăgită mai ales de deputații liberali, credincioși cum sunt aceștia din urmă „sistemului reprezentativ sub forma cea mai democratică posibilă", și anume „reprezentațiunea națională trebuie să exprime interesele țării", adică să fie precum „o hartă geografică care reprezintă tot ce e mai de însemnat într-o țară, asemenea și reprezentațiunea națională trebuie să reprezinte toate interesele cele mari ale unei țări" (DAC 1883: 223).

Prin urmare, sufragiul „universal" nu este un drept politic al individului-cetățean. Dimpotrivă, el este expresia reprezentării intereselor și a calității alegătorilor, într-o schemă intelectuală în care constituanții amestecă reprezentarea tradițională a stărilor și a regiunilor cu reprezentarea capacităților moderne. Capacitatea este, în același timp, indiciu al proprietății, dar și al nivelului de educație (sau de „inteligență"). Dar în fața acestei dificultăți de a preciza criteriile de evaluare a capacității, deputații nu îi chestionează nicidecum legitimitatea, care rămâne astfel fără un răspuns explicit. Constituanții concep cetățeanul capacitar ca pe o putere autoproclamată (Rosanvallon 1992: 318); el reprezintă o evidență pentru aceștia. În opinia membrilor Constituantei, nivelul precar de instrucțiune al societății românești nu permite încă accesul la vârsta individului-cetățean și egalitatea politică a indivizilor, iar „clasele mai luminate" trebuie încă să depună eforturi pentru a educa societatea și pentru a canaliza voința populară ignorantă.

Votul-funcție prevalează asupra votului-drept. Votul-drept este consecința logică a teoriei suveranității populare, apărate de Jean-Jacques Rousseau: cetățeanul fiind deținătorul unei parcele de suveranitate, votul nu poate fi exersat decât personal. Optând pentru votul cenzitar, al „inteligenței", parlamentarii înțeleg votul nu ca pe un drept inalienabil, ci ca pe o funcție. Alegătorul-funcție are menirea de a desemna reprezentanți capabili. Așa se explică și dispensa de cens acordată celor instruiți, profesiilor liberale și profesorilor din colegiul al treilea al orașelor. Impunând votul cenzitar capacitar și considerând votul ca pe o funcție, constituanții admit că poporul este ignorant și incompetent pentru a se pronunța în treburile publice. *Românul*, ziar al liberalilor radicali și al foștilor pașoptiști, scrie adesea despre „cei mai inteligenți și mai onești" pe care o bună constituție trebuie „să țintească a[-i] scoate la lumină" în mod legitim, deoarece „este un premiu dat virtuții" (*Românul*, 31 martie 1866: 138). De altfel, *motto*-ul ziarului este „Luminează-te și vei fi". În opinia deputaților, reducerea numărului alegătorilor, votul „celor mai luminați" și introducerea sufragiului indirect

ierarhizat (în colegiul al patrulea pentru alegerea deputaților) sunt condiții necesare pentru a avea o guvernare reprezentativă autentică.

6. Votul, instrument de desemnare și nu de reprezentare

Critica practicilor electorale este prezentă încă din momentul introducerii primelor proceduri electorale moderne, devenind o constantă a regimului monarhiei constituționale. Mărturiile sunt foarte numeroase, în așa măsură încât putem afirma că neregularitățile electorale sunt temele cele mai răspândite în presa vremii, indiferent de orientarea politică a ziarelor. Cuvintele din *Dreptatea*, ziar democrat și republican, rezumă aceste critici prin argumente ce se regăsesc în forme similare în majoritatea polemicilor din cotidianele de dreapta și de stânga:

(9) „Cu niște adunări, produse ale presiunii și ale ingerinței, miniștri sunt totdeauna niște creaturi ale bunului plac personal. Și apoi, din toate modurile de guvernare, guvernul personal dosit la spatele unui regim constituțional falsificat și existând numai cu numele, este cel mai periculos și mai corupător pentru un popor. [...] Sincera și veridica reprezentațiune a poporului va fi numai aceea ce va ieși din independența neînrâurită a corpului electoral. Dar cum poate să existe libertate și neînrâurire administrativă în alegeri pe cât timp spiritul public luminat nu se va manifesta cu energie contra uzurpatorilor și pe cât timp Tribunalele și autoritățile comunale, acești mari factori, instituiți de lege, pentru a prezida la formarea listelor și la conducerea operațiunilor electorale, precum și la judecarea contestațiilor și a delictelor la care acestea ar da loc, sunt înșiși sub dependența acelei administrațiuni?” (*Dreptatea. Foaia intereselor poporului*, Anul IV, nr. 244, 2 octombrie 1870, articol nesemnat: 2-4).

Un exemplu, printre multe altele, privind fraudele electorale este intervenția ironică a lui Ion Heliade-Rădulescu în ședința din mai 1866, în Adunarea constituantă, în momentul în care se dezbate votul de confirmare a lui Carol de Hohenzollern. Heliade-Rădulescu, adversar notoriu al aducerii unui prinț străin pe tronul României, afirmă că ar fi votat la plebiscitul din aprilie cu „poliția lângă mine” (moment în care se aud proteste în sală, „nu e adevărat”). El continuă explicând conjunctura, deși faptul s-a consumat și votul a fost dat: prefectul poliției, Gheorghe Mihail Ghica, l-a îndemnat (în timpul unei vizite pe care i-a făcut-o acest „amic”, cum îl numește pe prefect) să „subscrie” plebiscitului „ca să nu se facă dezbinare [...] A fost sau nu a fost persecuție? Asta nu o știu, dar lumea astfel a tălmăcit-o [...] Nu m-a forțat nimeni”. Și continuă: „Am subscris pentru ca să fiu și eu acolo unde sunt românii ceilalți”. Nu a fost obligat prin baionete, ci prin „forță morală”. Intervenția sa din ședința Adunării constituante din 13 mai 1866 este reprodusă în *Trompeta Carpaților* din 20 mai 1866 (nr. 421: 1684), tocmai pentru a demonstra cititorilor că neregularități electorale au avut loc până și cu ocazia plebiscitului din aprilie 1866.

Toți oamenii politici acuză practicile electorale care pervertesc, spun ei cu emfază, reprezentarea. Însă contradicția flagrantă a regimului constă în faptul că toți recurg la astfel de practici pentru a-și asigura o majoritate în camere, de îndată ce se află în poziția de a organiza alegeri (după disoluția adunărilor de către domn) (Marton 2016: 174-235). Din 1881 și până în 1914, nici un guvern desemnat de Carol nu a pierdut alegerile pe care le-a organizat (Hitchins 1996: 111). Acest mecanism explică alternanța la guvernare a grupurilor și, ulterior, a partidelor politice (Marton 2016: 171-173).

Analiza deviantelor electorale deschide calea spre înțelegerea gradului de politizare a votanților (Offerlé 2007: 131-149) și a apariției partidelor moderne. În dialogul discutat mai sus, Aristide Pascal insistă asupra ingerințelor executivului în alegeri, pe care le consideră ilegitime, pentru a denunța natura „partidelor". Critica lui include, în mod indirect, și o reflecție asupra alegerilor ca proces dificil de învățare a politicii moderne.

Nu dispunem, deocamdată, de studii sistematice despre semnificațiile votului, despre derularea campaniilor electorale sau despre motivele pentru care oamenii politici se angajează în bătălia electorală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, chiar dacă sursele sunt potențial numeroase. Pot fi aduse însă în discuție câteva aspecte importante. Facțiunile și candidații lor (precum și guvernul, organizatorul alegerilor) nu sunt interesați de motivul votului („de ce votează alegătorii?"), ci de scopul său: cum să fie aleși sau realeși. Astfel se explică rolul pe care îl îndeplinește prefectul, acela de a „face să se voteze" (Lacroix 2001: 44-45), adică utilizarea sufragiului cenzitar foarte restrâns pentru a permite accesul la funcțiile din stat. Întrebarea fundamentală a candidaților este „cum să îi facem să voteze?" și nu „pentru cine au votat oare?", și în nici un caz „de ce au votat oare?". Asistăm astfel la instrumentalizarea, de către stat, a activității electorale, votul fiind un instrument de desemnare, și nu de reprezentare, care permite candidaților să se folosească de stat și de funcții (Lacroix 2001: 48). Felul în care se derulează alegerile în România nu este cu nimic special, ci confirmă o practică răspândită în Europa acelei vremi: votul înseamnă lărgirea accesului la viața politică și, mai ales, o procedură care funcționează precum un plebiscit pentru cei care ocupă deja funcții și care, astfel, le permite să-și păstreze pozițiile (Lacroix 2001: 48). Dat fiind că adversarii sunt, în același timp, parteneri, întrucât participă cu toții la același joc, România celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea confirmă felul în care Nancy Rosenblum explică formarea partidelor electorale moderne și nașterea omului politic de profesie. Participarea politică a fost lărgită gradual, nu pentru că ar fi existat o presiune politică populară spre democratizare, ci pentru că diferiți candidați au intrat într-o cursă comună între rivali și au început să caute favorurile alegătorilor (Rosenblum 2008: 79). Putem avansa cu oarecare certitudine ipoteza că votul confirmă poziția deținătorilor de funcții și de putere politică și că, prin urmare, el nu poate fi considerat o expresie a opiniilor alegătorilor – cel puțin până la introducerea sufragiului universal masculin în 1919.

Practicile electorale frauduloase, sub forma presiunilor administrației, a prefecților și a primarilor asupra alegătorilor din colegii, prezintă un interes deosebit, deoarece pun în evidență dimensiunea socială a votului și influența dependențelor sociale asupra procesului electoral (Marton 2016: 235-241). Contactele directe în timpul campaniilor electorale sunt regula. Mărturiile contemporanilor aruncă uneori în deriziune actul electoral. Dat fiind că alegerile sunt prinse strâns în relații sociale și interpersonale precise, putem vorbi, pe drept cuvânt, despre fraude consimțite (Offerlé 2007: 141). Cuvintele lui Ion Heliade-Rădulescu sunt exemplare în acest sens. Mai mult, modalitatea cea mai sigură de a cuceri voturi este încă dominația socială „naturală", resursa politică căreia i se dă cea mai mare importanță, alegerile fiind o ratificare a „autorității sociale evidente" a notabililor (Garrigou 1993: 34; Garrigou 1998: 46), a celor care au un raport de încredere cu alegătorii lor.

Dacă îl urmăm pe Alain Garrigou și definim instituția electorală prin autonomia sa față de relațiile sociale, bazată deci pe formalizarea procedurilor, pe relații depersonalizate și pe o temporalitate și tehnologii specifice (Garrigou 1993: 41), atunci nu trebuie să ne mirăm că practicile electorale frauduloase sunt atât de frecvente în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Suntem îndreptățiți să emitem ipoteza conform căreia ar exista o corelație între gradul de control social în timpul alegerilor, corupția electorală și instituționalizarea votului: controlul social rămâne puternic și corupția electorală este posibilă atât timp cât instituționalizarea votului este insuficientă (Garrigou 1993: 38). „Îmblânzirea alegătorului" (adică interiorizarea normelor de comportament, a regulilor și a instrumentelor electorale) și construcția rolului de alegător ca un comportament instituționalizat (Garrigou 1993: 36-42) sunt lente în România, lăsând calea liberă „amestecului guvernului" în alegeri sau chiar „falsificării" alegerilor, după expresiile epocii. În lipsa studiilor detaliate privind standardizarea materialului electoral și a instrumentelor de vot, putem totuși afirma că, în baza legilor electorale din 1866 și din 1884 și a revizuirilor lor succesive, legislația încearcă să ridice ziduri de apărare împotriva fraudelor, ca și cum legile bune ar fi suficiente pentru a corecta în mod durabil practicile electorale. Caracterul secret al votului este prevăzut de legislația electorală încă din 1866. Revizuirile legilor electorale privesc mai ales condițiile de apartenență la colegiile electorale și dovezile pentru a demonstra statutul de alegător, listele electorale (întocmite de primari și de autoritățile comunale, revizuite anual și, începând cu 1878, permanente) și felul în care sunt redactate, precum și procedurile de contestare în justiție în caz de fraudă.

Fără a continua aici o analiză care ar trebui aprofundată, subliniez doar că legile electorale succesive care modifică organizarea procedurii electorale traduc o dublă neîncredere: neîncredere față de reprezentanții autorităților care oficiază operațiunile electorale și neîncredere față de eficacitatea dispozițiilor de control. Ele traduc lipsa de încredere în medierea prin instrumente considerate mereu insuficiente. Medierea prin persoane nu este abandonată în schimbul încrederii în

medierea prin instrumente, întrucât esența revizuirilor constă în stabilirea regulilor pentru ca principiul permanenței listelor electorale să fie respectat și pentru a limita fluctuațiile (Radu 2005: 19-30). De exemplu, legea din 1907 face mai dificilă modificarea listelor și încredințează președintelui tribunalului (și nu primarilor capitalelor de județ) datoria de a le redacta; înscrierea pe listele electorale se face, de acum înainte, printr-o cerere completată personal, menționându-se numele, profesia, adresa și venitul alegătorului care cere înscrierea sa într-un colegiu. Altfel spus, diferitele legi electorale nu acordă nicio autonomie alegătorilor, care nu sunt considerați capabili să asigure ordinea electorală.

7. Observații finale

Parlamentul este un loc privilegiat de construcție a statului-națiune, loc deopotrivă simbolic *și* real, istoric și conjunctural. Loc simbolic în primul rând, deoarece parlamentul consacră principiul fundamental al modernității politice inaugurate la 1789: reprezentarea națiunii suverane. Națiunea este constituantă, ea este la originea oricărei constituții și a corpului politic. Prin artificiul reprezentării, voința exprimată de reprezentanți este voința națională însăși (Manin 1997: 14, 94-101, 299-302, 305). Parlamentarii români sunt pe deplin conștienți de semnificațiile acțiunii lor legislative. Parlamentul este, în aceeași măsură, un loc istoric și conjunctural. Ca instituție de bază a guvernării reprezentative, el nu este o instituție neutră, ci are o eficiență proprie și influențează decizia politică în sens larg, precum și existența colectivă (Rémond, 1988: 21, 385). Importanța analizării discursului parlamentar nu mai trebuie justificată dacă luăm în considerare faptul că politica devine, în secolul al XIX-lea, o chestiune de opinie, în sensul în care puterea este nevoită acum să propună, să se exprime și să dezbată înainte de a putea cere ceva, pentru a fi convingătoare, de unde și importanța discursului politic și parlamentar ca instrument de guvernare (Nicolet 1982: 32-33).

Prin prisma sociopolitică a istoriei conceptuale a politicului, parlamentul este așadar un loc de predilecție al conflictelor politice, în procesul de construcție a națiunii. Discursul parlamentar, traversat de divergențe argumentative și concretizat în opțiuni instituționale și legislative, ne permite să înțelegem practicile electorale și profesionalizarea graduală a sferei politice, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

INSTITUȚIA PARLAMENTARĂ ROMÂNEASCĂ (1866 – 1938): REPERE JURIDICO-POLITICE

IRINA IONESCU

1. Introducere

Conturarea unei imagini a parlamentului în perioada 1866 – 1938 se înscrie aproape inevitabil într-o abordare instituțională, bazată pe texte cu valoare juridică, deoarece se suprapune procesului de construcție și autonomizare a acestui organism în spațiul românesc. De altfel, în acest interval, este definită și o cultură politică și instituțională de la care se revendică sistemul politic actual.

Trăsăturile parlamentului și statutul acestuia în sistemul politic sunt analizate în prezentul studiu urmărindu-se progresiv cristalizarea adunărilor reprezentative românești pe trei direcții: caracterul reprezentativ, funcția legislativă și funcția de control asupra executivului.

În același timp, locul și rolul instituției parlamentare în sistemul politic pot fi conturate și prin raportare la contextul istoric și politic, chiar dacă această abordare oferă imaginea puterii simbolice de care se bucură parlamentul. Puterea simbolică este mai greu de cuantificat și, în consecință, mai dificil de încadrat într-o abordare comparată care servește cel mai bine scopului acestui studiu diacronic. Cu toate acestea, impactul vieții politice asupra relațiilor legislativ – executiv și asupra rolului jucat de parlament în sistemul politic (pe scena politică) este determinant pentru înțelegerea începuturilor parlamentarismului în România. Mai mult, configurația politică a vremii este esențială pentru contextualizarea și înțelegerea relevanței dezbaterilor parlamentare – devenite în timp una dintre emblemele (punctele de reper) perioadei de cristalizare a regimului democratic în spațiul românesc.

2. Poziția parlamentului în sistemul politic

2.1. Representațiunea națională bicamerală: Constituția din 1866

În ciuda caracterului modern atribuit Constituției din 1866, care fixează practic trăsăturile instituției parlamentare românești moderne[1], o analiză foarte

[1] Constituția din 1923 aduce schimbări foarte mici, iar cea din 1938 nu contribuie în niciun fel la ameliorarea statutului instituției parlamentare din perspectiva unui regim democratic.

atentă a statutului parlamentului în sistemul politic ar arăta că imaginea sa este destul de departe de a fi conturată de acest document de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Evoluția inaugurată de Constituția din 1866 este considerată reperul fundamental al dreptului parlamentar românesc, chiar dacă au existat și anterior documente cu valoare constituțională[2] care au pus bazele instituției parlamentare în spațiul românesc. Justificarea unei astfel de alegeri face referire la faptul că acest text constituțional „marchează epoca modernă a parlamentarismului în România întemeiat pe pluralismul politic și pe dezvoltarea treptată a reprezentativității care, pe măsura generalizării votului universal, a devenit democratică" (Muraru/Constantinescu 2005: 1).

Guvernarea reprezentativă, ca principiu al parlamentarismului, este definită mult mai clar de Constituția din 1866, față de documentele anterioare. Astfel, se precizează că „toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât prin delegare și în conformitate cu prevederile constituționale". Prin aceste prevederi se marchează practic trecerea la o nouă etapă în istoria constituțională românească, atât din punctul de vedere al arhitecturii constituționale, cât și al tehnicii legislative. Forma, conținutul tematic și prevederile propriu-zise sunt incontestabil similare cu cele ale unei constituții moderne. De altfel, caracterul său modern a fost des subliniat chiar din acea perioadă, Constituția românească fiind considerată un model la nivel european chiar și de istoricii din vremea comunismului (Câncea/Iosa/Stan 1983: 163–172).

În ceea ce privește instituția parlamentară, modificările față de documentele anterioare nu sunt neapărat revoluționare, însă atenția noii Constituții față de detaliile cu privire la trăsăturile și funcționarea instituțiilor fundamentale ale statului se reflectă și în descrierea parlamentului. De altfel, sunt destul de puține prerogative ale instituției parlamentare menționate explicit în textul constituțional, în comparație cu o Constituție din zilele noastre: accentul este pus pe modul de structurarea a acesteia, în detrimentul atenției acordate funcțiilor sale.

Puterea legislativă este împărțită între domn și „representațiunea națională", orice lege trebuind să obțină acordul celor trei actori: domnul și cele două camere ale parlamentului. Constituția precizează că fiecare lege trebuie să primească acordul celor trei entități, subliniind că sancțiunea domnească[3] intervine numai după votarea legii de către ambele camere ale parlamentului.

„Representațiunea națională", așa cum este denumit parlamentul în acea perioadă, este divizată în Senat și Adunarea Deputaților. Membrii săi nu au mandat

---

[2] Regulamentele Organice, Convenția de la Paris, Statutul Dezvoltător al Convenției de la Paris.

[3] Refuzul sancțiunii regale a fost extrem de rar folosit de către șeful statului, timp de decenii. Astfel, Regele Carol I - în decursul unei domnii de 48 de ani - face apel la dreptul de veto în trei situații. Cu toate acestea, controlul regelui asupra procesului legislativ nu este deloc neglijabil, exercitându-se însă informal, înainte de adoptarea legilor; Parlamentul știa care era poziția șefului statului și „proceda în consecință" (Preda 2011: 112).

imperativ, ei reprezentând întreaga națiune și nu doar unitatea administrativă care i-a ales, mențiune nouă față de actele constituționale anterioare și care se păstrează până în ziua de azi.

Adunarea Deputaților este aleasă, pe o perioadă de patru ani, de către cele patru colegii electorale (sistemul colegiilor pe avere) în care este organizat corpul electoral din fiecare județ. Cu toate acestea, colegiul numărul patru, în care intrau cei mai mulți alegători, alegea indirect și era reprezentat de numărul cel mai mic de deputați (Muraru/Tănăsescu 2002: 97). Senatul este ales pentru opt ani, având câte doi reprezentanți în fiecare județ, aleși de către două colegii electorale. De asemenea, Senatul are și membri de drept: moștenitorul tronului începând cu vârsta de 18 ani (fără a avea drept de vot până la 25 de ani), mitropoliții și episcopii eparhioți. Spre deosebire de practica actuală, exista regula reînnoirii membrilor Senatului: la fiecare patru ani urmând să se reînnoiască jumătate, prin tragere la sorți, câte unul din fiecare județ. Pentru a avea o imagine privind gradul de reprezentativitate a camerelor legiuitoare, trebuie menționat că sistemul electoral făcea ca, în 1866, să existe un alegător la 83 de locuitori – proporție considerată „un regres enorm" față de Statutul lui Cuza (Preda 2011: 117).

Constituția preciza că miniștrii puteau fi și membri ai instituției parlamentare, însă ceilalți deținători de funcții publice nu aveau acest drept. Chestiunea imunității politice este definită clar în Constituție, precizându-se că niciun membru al Adunărilor nu poate fi „urmărit sau prigonit" pentru opțiunile și voturile exprimate în exercițiul mandatului.

O modificare remarcabilă față de practica anterioară este acordarea dreptului de inițiativă legislativă ambelor camere ale Reprezentanțiunii naționale. Este momentul în care funcția legislativă a instituției parlamentare românești se autonomizează și se încadrează în standardele unei configurații instituțional-constituționale moderne. „Reprezentațiunea națională" câștigă dreptul propriu-zis de a legisla. În plus, ambele camere ale parlamentului primesc, pentru prima dată, și dreptul de a-și alege singure toți deținătorii funcțiilor de conducere și de a-și adopta propriul regulament de funcționare internă. Prerogativa reglementării de către camere a modului de exercitare a atribuțiilor și a funcționării interne este menită să constituie o garanție în plus a independenței acestora față de puterea executivă (Mamina 2000: 69).

O altă noutate o constituie faptul că orice membru al adunărilor are dreptul să adreseze interpelări miniștrilor, ceea ce evidențiază, până la un anumit punct, funcția de control parlamentar, însă nu se precizează și obligativitatea miniștrilor de a răspunde sau eventualele sancțiuni în caz de lipsă a răspunsului. Chiar dacă ideea de răspundere politică a cabinetului nu era inclusă în Constituție în mod explicit, se poate observa că nici nu exista o prevedere care sa vină în contradicție cu un astfel de principiu (Drăganu 1991: 310).

Cu toate acestea, funcția de control parlamentar este în general redusă, menționându-se, ca și în trecut, faptul că atât domnul cât și fiecare din adunări

păstrează dreptul de a acuza miniștrii și de a-i trimite în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție, punerea sub acuzare cerând o majoritate de două treimi din membrii prezenți. De asemenea, fiecare cameră are dreptul de anchetă, iar Adunarea Deputaților deține și prerogativa legislativă a votării bugetului.

Durata sesiunilor și prerogativele domnului în acest domeniu rămân neschimbate.

Camerele pot fi și dizolvate de către domn, ambele sau doar una dintre ele. Este precizat cvorumul necesar pentru ședință și anume, majoritatea membrilor, iar orice hotărâre se ia cu majoritatea absolută a voturilor.

Reunirea adunărilor în ședință comună este necesară doar în caz de vacanță a Tronului, când Representațiunea națională trebuie să se întrunească, chiar și fără convocare, pentru a alege un domn dintr-o dinastie suverană din Europa occidentală. Cvorumul necesar este, în acest caz, de trei pătrimi din membri, iar majoritatea necesară de două treimi. Tot în perioada vacanței Tronului adunările reunite numesc o Locotenență domnească, cu statut interimar. Adunările dețin, de asemenea, prerogativa de a-și da acordul în cazul în care domnul ar fi în situația să preia și conducerea altui stat.

Revizuirea constituției, menționată pentru prima dată ca procedură într-un astfel de document românesc, este inițiată de puterea legiuitoare, însă nu se precizează care ramură a acesteia deține acest drept (domnul sau parlamentul) sau dacă trebuie să fie unanimitate. Procedura prevede însă dizolvarea adunărilor și convocarea altora noi, care decid împreună cu domnul schimbările necesare. Decizia în adunări trebuie luată în prezența a cel puțin două treimi din membri și cu votul a două treimi din aceștia.

2.2. Representațiunea națională aleasă prin vot universal: Constituția din 1923

Noul text constituțional aduce o modificare extrem de importantă în ceea ce privește instituția parlamentară și, mai ales, caracterul său reprezentativ, prin introducerea votului universal (pentru bărbați) pentru alegerea camerelor Representațiunii naționale. Se consfințește așadar, și la nivel constituțional, înlocuirea sistemului cenzitar cu un sistem electoral modern, considerat democratic (Muraru/Tănăsescu 2002: 101).

În acest context, trebuie subliniat inclusiv faptul că acest nou text constituțional reglementează funcționarea unui corp legislativ care include de acum înainte reprezentanți ai tuturor teritoriilor care s-au alăturat, în 1918, Vechiului Regat, formând statul național român.

Conform noii Constituții, Adunarea Deputaților este aleasă prin vot „universal, egal, direct, obligator și secret". În cazul Senatului, există însă o serie de filtre: se cere împlinirea vârstei de patruzeci de ani pentru a putea participa la vot; se precizează că membrii aleși în administrația locală se întrunesc într-un colegiu și aleg câte un senator în fiecare județ; membrii camerelor de comerț, de industrie, de

muncă și de agricultură, întruniți în colegii separate aleg câte un senator pentru fiecare categorie și fiecare circumscripție, iar fiecare universitate alege dintre membrii săi câte un senator. În plus, se păstrează instituția senatorilor de drept, care este completată cu capii confesiunilor recunoscute de stat, președintele Academiei Române, foștii președinți ai Consiliului de Miniștri, ai Corpurilor Legiuitoare, foști senatori și deputați aleși în cel puțin zece legislaturi, foștii primi-președinți ai ICCJ, generalii în rezervă și în retragere, precum și foștii președinți ai Adunărilor naționale din Chișinău, Cernăuți, Alba Iulia, care au declarat Unirea.

Cu excepția acestor chestiuni, sunt introduse puține modificări referitoare la instituția parlamentară (Banciu 2001: 135–183). Durata mandatului ambelor camere este redusă la 4 ani, iar reînnoirea membrilor Senatului dispare.

Un aspect important este și menționarea explicită a unei legi a responsabilității ministeriale, care pune bazele constituționale ale unei dimensiuni esențiale a funcției de control parlamentar. De asemenea, în cazul interpelărilor adresate miniștrilor de către membrii Representațiunii naționale, se introduce precizarea că aceștia sunt obligați să răspundă conform termenelor prevăzute în regulamente.

În ceea ce privește revizuirea Constituției, se specifică, în mod clar, faptul că oricare dintre cele trei ramuri ale puterii legislative poate iniția procedura. Se introduce însă obligativitatea acordului ambelor camere în legătură cu oportunitatea revizuirii, precum și crearea unei comisii mixte care să redacteze textul modificărilor ce urmează a fi introduse. Spre deosebire de procedura prevăzută de Constituția din 1866, dizolvarea adunărilor, urmată de convocarea unor noi adunări, generează două corpuri legiuitoare care, după ce adoptă noua Constituție, funcționează ca adunări obișnuite până la expirarea mandatului lor.

2.3. „Regele este capul statului”[4]: Constituția din 1938

Modul de redactare a Constituției din 1938 ilustrează o schimbare clară de viziune și de ton cu privire la puterile publice și, implicit, a modului de raportare la instituția parlamentară. Capitolul dedicat puterilor statului începe cu menționarea regelui – „Regele este capul statului” – și abia apoi introduce Representațiunea națională, spre deosebire de constituțiile din 1866 și 1923.

În plus, se revine la situația de dinainte de Constituția din 1866, deoarece inițiativa legislativă este dată din nou șefului statului (regelui), fiecare dintre adunări putând propune, din proprie inițiativă, numai legi „în interesul obștesc al statului” – ceea ce reprezintă o severă limitare a autonomiei și puterii instituției parlamentare, atât în sine, cât și față de celelalte instituții fundamentale ale statului. Regele are acum dreptul să dea și decrete cu putere de lege în orice domeniu, în perioada când Adunările nu sunt în ședință sau sunt dizolvate, acestea urmând a fi supuse Adunărilor spre ratificare cu prima ocazie. Se revine astfel la o situație care caracteriza regimul politic în perioada Statutului dezvoltător.

---

[4] Art. 30 din Constituția de la 1938.

Modul de alegere a celor două camere se schimbă radical, tot prin revenire la practici ce aduc aminte de perioada anterioară Constituţiei din 1866. La alegerile pentru Adunarea Deputaţilor se participă în funcţie de „îndeletnicirea" cetăţeanului, iar durata mandatului este extinsă la şase ani. În cazul Senatului, apare o nouă categorie de membri, şi anume cei numiţi de rege, numărul lor fiind semnificativ (jumătate din senatori). Durata mandatului creşte la nouă ani, mandatele senatorilor aleşi reînnoindu-se din trei în trei ani.

Funcţia de control a parlamentului este diminuată explicit, precizându-se că miniştrii au răspundere politică doar faţă de rege, ceea ce echivalează cu anularea dreptului de control al corpurilor legiuitoare asupra activităţii ministeriale şi guvernamentale, cu excepţia cazurilor de răspundere penală (Banciu 2001: 255–291).

Singura modificare în sens pozitiv, în direcţia creşterii prerogativelor instituţiei parlamentare, ar putea fi faptul că ambele adunări primesc dreptul de a vota bugetul, spre deosebire de anii anteriori când doar Adunarea Deputaţilor deţinea acest drept.

Procedura de revizuire a Constituţiei se modifică şi ea, realizându-se acum doar din iniţiativa regelui si cu consultarea corpurilor legiuitoare, care decid cu majoritate de două treimi asupra oportunităţii modificărilor şi apoi votează, cu aceeaşi majoritate de două treimi, introducerea modificărilor propriu-zise.

Privind în ansamblu modificările introduse de Constituţia din 1938, se consideră că acestea reprezintă „înlocuirea regimului parlamentar reprezentativ cu supremaţia puterii regale, transformarea instituţiei parlamentare într-un organ auxiliar al regelui" (Banciu 2001: 259), un regim ce „neagă esenţa regimului parlamentar modern" (Muraru/Constantinescu 2005: 1). În plus, în acest „stat autoritar monarhic, nu mai există separaţia puterilor ci confundarea lor în persoana regelui" (Muraru/Constantinescu 2005: 260).

Dincolo de aspecte legate de contextul istoric intern şi internaţional, care explică ceea ce ar putea fi numit „fenomenul Constituţiei din 1938", dar care excedă limitele prezentei descrieri, două elemente pot fi precizate pentru a înţelege mai bine rolul şi locul instituţiei parlamentare în sistemul politic românesc din 1866 până în 1938. Ambele fac referire la poziţionarea elitelor politice faţă de instituţia parlamentară.

Primul element este legat de imaginea parlamentului în perioada imediat următoare instituirii regimului constituţional de la 1866. În contextul cristalizării instituţionale, a definirii unui sistem politic de tip modern prin raportare la experienţa statelor din zona Europei occidentale, dezbaterile privind „formele fără fond" nu au ocolit nici instituţia parlamentară. În această logică pot fi încadrate încercările unor actori politici de a promova ideea că „instituţiile consacrate de Constituţie erau în dezacord cu starea societăţii" (Drăganu 1991: 300), caracterul modern al parlamentarismului fiind considerat în dezacord cu tipul culturii politice din spaţiul românesc. Teoria „formelor fără fond" este utilizată, în acest caz, ca posibil argument pentru a justifica tendinţe nedemocratice în plan politic, îndreptate

către marginalizarea parlamentului. Poate fi menționat, în acest sens, demersul prințului Carol din 1870 pentru înlocuirea regimului parlamentar cu unul autoritar. Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că, deși mulți oameni politici erau de acord cu teoria formelor fără fond, chiar în privința parlamentului – majoritatea aparținând conservatorilor –, totuși ei nu au susținut direcția autoritarismului.

Cel de-al doilea element se referă la deceniul premergător Constituției impuse de Carol al II-lea. O analiză a pozițiilor exprimate de cele mai influente partide politice arată că, deși au formulat unele rezerve și critici la adresa parlamentului, acestea au avut, în general, o poziție favorabilă față de această instituție și au susținut principiile parlamentarismului (Tănăsescu 2000: 23–27). Majoritatea partidelor se pronunță pentru perpetuarea existenței parlamentului, dar îl critică dur, prin prisma viciilor de fond și de formă ale vieții politice din România, pe care această instituție le încarnează. În ansamblu, parlamentul este apreciat ca viabil și indispensabil, carențele sale reclamând doar modificări cu privire la normele de funcționare ca instituție.

Astfel, Partidul Național Liberal a respins tentativele de înlăturare a parlamentului, deși în perioadele când a fost la putere (mai ales după 1934) a manifestat o anumită tendință de eludare a corpurilor legiuitoare (Tănăsescu 2000: 24). Partidul Național Țărănesc a susținut regimul parlamentar pluralist, pledând pentru întărirea atribuțiilor Adunării Deputaților și a funcției de control asupra executivului, în dezbaterea privind reforma parlamentului. Partidul Poporului a avut, la rândul său, o pledoarie pentru întărirea instituției, Partidul Conservator susținând accentuarea atribuțiilor Senatului, pentru a evita alunecările spre stânga. Partidele socialiste și social-democrate erau de acord cu esența parlamentarismului, dar criticau restrângerea atribuțiilor instituției în beneficiul guvernelor monocolore. Partidul Țărănist Radical, un susținător al sufragiului universal, poate fi dat ca exemplu de atitudine mai critică, deoarece considera că parlamentul este aflat sub imperiul unor manopere politicianiste, care subminau esența rolului parlamentului (Tănăsescu 2000: 25). Iar în ceea ce privește formațiunile politice care se pronunță în mod clar pentru desființarea parlamentului, pot fi menționate Liga Național-Creștină sau Liga Național Corporatistă.

3. Scena politică și parlamentul

Cristalizarea formațiunilor politice care au dominant viața politică în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar și o bună perioadă după 1900, își are originile înainte de Constituția din 1866. Mai exact, cele două curente/grupări cheie – liberalii și conservatorii – erau deja destul de bine conturate încă din perioada lui Cuza. Cu toate acestea, ele nu trebuie înțelese prin raportare directă la partidele politice actuale: în anii `60 ai secolului al XIX-lea „grupările politice se situau (abia n.n.) undeva între cercurile de boieri din epoca fanariotă și un partid modern” (Bărbulescu et al. 1999: 379).

Dincolo de acest stadiu incipient al dezvoltării formațiunilor politice, ce a marcat timp de multe decenii scena politică prin facționalism și volatilitate, o a doua trăsătură a sistemului partizan este structura sa bipolară, care ilustra raportarea elitelor politice la „proiectele de modernizare” a țării. Pe parcursul întregii perioade studiate (1866–1938) scena politică este divizată, în mare, în doi poli, chiar dacă numărul formațiunilor politice parlamentare sau extraparlamentare cunoaște o evoluție progresivă mai ales în secolul al XX-lea. Un exemplu ilustrativ în acest sens este o statistică realizată chiar în perioada interbelică, prezentată în tabelul alăturat.

Variația numărului de partide politice între 1919 și 1932 (Zamfira 2007: 357)

An	**Număr de partide**
1919	10
1920	11
1922	12
1926	7
1927	8
1928	7
1931	12
1932	17

În linii mari, pot fi identificate două mari perioade în evoluția actorilor politici cheie între 1866 și 1938. Prima începe încă dinainte de 1866, fiind dominată de liberali și conservatori, iar a doua acoperă perioada de după primul război mondial, fiind dominată de liberali și țărăniști.

Gândirea liberală se revendica de la boierii reformatori din perioada Regulamentelor organice, din ideile de la 1848, fiind orientată spre modelul de progres propus de statele Europei Occidentale. Conservatorismul era moștenitorul tradițiilor (și privilegiilor) de dinainte de 1848, dorind menținerea unei dezvoltări mai lente, organice, bazate pe ceea ce se considera a fi „specificul și nevoile societății românești” (Bărbulescu et al. 1999: 379). În linii mari, conservatorii reprezentau interesele marilor moșieri, în timp ce liberalii pe cele ale clasei de mijloc industriale și comerciale urbane (Bărbulescu et al. 1999: 396). Cu toate acestea, granița între cele două partide era departe de a fi rigidă, mai ales în condițiile transformărilor sociale și economice care transferă o parte dintre proprietăți dinspre marii moșieri către burghezie. În acest proces, inclusiv poziția reprezentanților celor două grupări față de deciziile politice se confundă uneori, contrazicând demarcațiile doctrinare asumate.

După primul război mondial, clivajul se menține la nivelul dezbaterilor privind modelele de dezvoltare. Cele două grupări sunt acum „europeniștii și tradiționaliștii”. Primii considerau că România este parte componentă a Europei, insistând că nu are de ales și trebuie să urmeze calea statelor occidentale (urbanizare

și industrializare). Ceilalți puneau accent pe caracterul agrar al țării, pledând pentru modele de dezvoltare bazate pe „moștenirea sa socială și culturală unică" (Bărbulescu et al. 1999: 423). Cele două partide politice care domină scena politică în perioada interbelică sunt liberalii și țărăniștii. Dacă liberalii sunt continuatorii curentului din secolul al XIX-lea, partidul țărăniștilor este o sinteză a două formațiuni[5] din Transilvania și din Vechiul Regat: susținători ai unei reforme agrare radicale (PȚ), dar și reprezentanți ai burgheziei care promova drepturile naționale ale românilor (PN).

În ceea ce privește curentul socialist (social-democrat), cristalizat încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, el nu a avut o influență semnificativă nici în perioada interbelică, prezența în plan parlamentar fiind modestă în comparație cu liberalii, conservatorii și, ulterior, cu țărăniștii.

Instabilitatea politică poate fi considerată o a treia trăsătură importantă a scenei politice din acea vreme. Ea marchează întreaga perioadă în discuție, traducându-se nu doar prin volatilitatea și lipsa de disciplină a grupărilor politice – măcinate de lupte interne și reorganizări succesive –, ci mai ales, printr-o instabilitate guvernamentală accentuată. Dincolo de a caracteriza viața politică a vremii, instabilitatea oferă și premisele unei mai bune înțelegeri a locului ocupat de parlament, precum și a relațiilor executiv – legislativ. Poziția parlamentului în sistemul politic este definită inclusiv prin raportare la „succesele înregistrate" în relația cu guvernul, fie prin funcția de control, fie în procesul legislativ. La limită, chiar și simpla utilizare a sa de către rege, ca instrument în relația acestuia cu guvernele, dă măsura relevanței (utilității) sale în plan politic.

În ceea ce privește instabilitatea guvernamentală, cifrele sunt extrem de clare. Astfel, între 1866 și 1914, au existat nu mai puțin de 37 de guverne, conduse de 20 de personalități politice, iar în perioada regelui Ferdinand au existat 14 guverne într-un interval de 14 ani. Mai mult, de la urcarea pe tron a regelui Carol al II-lea și până în 1937 instabilitatea a fost și mai accentuată – 14 guverne în 8 ani (Preda 2011: 123–124, 151, 166). Cu toate acestea, trebuie precizat că au existat și perioade de stabilitate – spre exemplu, guvernele conduse de Lascăr Catargiu și I.C. Brătianu –, „care adună împreună circa 22 de ani de guvernare de la 1871 la 1895" (Preda 2011: 123).

În ceea ce privește instituția parlamentară, instabilitatea este, de asemenea, prezentă. Astfel, între 1866–1914, sunt organizate 24 de alegeri pentru Adunarea Deputaților și 23 pentru Senat – o frecvență înaltă ce ilustrează și rapiditatea cu care erau dizolvate camerele. Dincolo de faptul că ele echivalează cu organizarea unui scrutin aproximativ o dată la doi ani, mai trebuie evidențiat și faptul că Adunarea Deputaților și-a dus la capăt mandatul doar de două ori în întreaga perioadă, iar Senatul niciodată (Preda 2011: 124). În același timp însă, este important de subliniat

[5] Partidul Național Țărănesc este format din Partidul Țărănesc (PȚ) din vechiul regat și Partidul Național (PN) din Transilvania.

că lipsa unei suprapuneri între numărul de alegeri, guverne și dizolvări este explicabilă prin 2 fenomene: „pe de o parte, dizolvările erau uneori blocate de intervenția regelui, iar pe de alta, guvernele s-au dizolvat și fără a fi destituite de vreuna din camere" (Preda 2011: 124).

Cu toate acestea, influența legislativului asupra guvernelor nu este decât una modestă. Spre exemplu, „au existat momente în care schimbarea cabinetului s-a realizat fără ca legislativul să acționeze într-un fel, uneori fără ca acesta să fie măcar reunit" (Preda 2011: 126). Mai mult, chiar în ceea ce privește votul de neîncredere exprimat de parlament, sunt situații când el nu a condus la căderea guvernului, ci, paradoxal, la dizolvarea camerei care l-a exprimat.

După intrarea în vigoare a Constituției din 1938, viața politică a cunoscut transformări profunde. Regele a semnat un decret prin care se desființau partidele politice justificat prin faptul că un „regim electoral bazat pe « reprezentarea pe profesiuni » și existența unei responsabilități politice a guvernului « numai față de rege », fac din partide organizații « perimate », fără « funcțiune politică »" (Preda 2011: 176). Carol al II-lea înființează în schimb Frontul Renașterii Naționale, organizație politică unică în stat, singura care putea depune candidaturi în alegeri.

În mod similar, cea mai bună ilustrare a viziunii cu privire la rolul parlamentului începând cu 1938 o reprezintă chiar referatul alcătuit de Consiliul de Miniștri pentru a justifica legea electorală: în noua formulă „Parlamentul poate îndeplini un rol mai important și mai util decât altă dată , când agitațiile sterpe și dezlănțuirea luptelor pătimașe făceau adeseori zadarnice intențiile sale cele mai bune" (Preda 2011: 181).

4. Activitate și dezbateri parlamentare: reguli și practici

Unul din posibilele puncte de pornire în înțelegerea activității parlamentare în secolul al XIX-lea românesc, dar și a vieții politice din acea perioadă este un principiu care se găsește în Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei (anii `30 ai secolului al XIX-lea): opoziția era explicit interzisă (Ionescu 1998: 95–122). Astfel, dacă o parte dintre membrii Adunării obștești aveau o părere diferită de cea a majorității într-o chestiune asupra căreia Adunarea exprimase deja o opinie, nu o puteau exprima în scris căci, în caz contrar, se făceau vinovați de „tulburarea întocmitei orânduieli", fiind excluși din Adunare. În plus, dacă ar fi existat o „răscoală" în Adunare, domnul anunța Înalta Poartă și Ocrotitoarea Curte, cerând voie pentru a o dizolva și a „aduna" altă Obștească Adunare. Interdicția privind facțiunile de opoziție dispare abia odată cu Convenția de la Paris dintre puterile garante privind Principatele române, aproape treizeci de ani mai târziu.

Deși acest principiu nu ilustrează tonul general al vieții politice parlamentare în perioada studiată (1866-1938), el pune în evidență progresele înregistrate față de deceniile anterioare și poate constitui un reper util în evaluarea gradului de

„modernitate/democrație” a spațiului politic românesc, adesea criticat. Astfel, există autori care consideră că, în perioada începând cu 1866 și până la intrarea în primul război mondial, „o notă pozitivă a imprimat dezvoltării regimului parlamentar existența unei largi libertăți de discuție atât în sânul corpurilor legiuitoare, cât și în presă, întruniri publice” etc. (Drăganu 1991: 291). Cu toate acestea, trebuie subliniat că scena parlamentară nu deține „monopolul” dezbaterilor politice ale vremii. Existența unei anumite libertăți a presei, a întrunirilor și a manifestărilor de stradă, a făcut ca, în încercările de a ajunge la putere, opoziția să renunțe la lupta parlamentară și să dea întâietate celei extraparlamentare – o strategie necesară, pentru că dispunea de un număr prea mic de voturi și nu putea răsturna guvernul prin mijloace parlamentare (Drăganu 1991: 298).

Libertatea cuvântului, în sensul definit astăzi, este însă o chestiune disputată. Pe de o parte, unii autori apreciază, prin referire la Art. 51 din Constituția de la 1866 privind imunitatea în raport cu opiniile politice exprimate de parlamentari, că libertatea cuvântului nu a cunoscut nicio restricție în această perioadă (Drăganu 1991: 291). Pe de altă parte, alți autori subliniază că presa și exprimarea liberă au suferit limitări importante, cenzura fiind – direct sau indirect – o practică frecventă în acele vremuri (Preda 2011:149; Bărbulescu 1999).

În ceea ce privește dezbaterile parlamentare propriu-zise, se remarcă, în regulamentele parlamentare ale camerelor, un set de reguli bine conturat referitor la luările de cuvânt, chestiune pe care aceste texte o tratează cu destul de multă atenție și seriozitate. Astfel, o analiză a Regulamentului Adunării Deputaților din 1920, respectiv a celui al Senatului din 1925[6], pune în evidență un stil desul de detaliat al reglementărilor în acest sens, diferențele între cele două camere fiind modeste.

Regulamentele ambelor camere prevăd că doar miniștrii, președinții comisiilor, precum și raportorii unui proiect de lege pot lua cuvântul de câte ori doresc, fără a da seama de ordinea înscrierilor. În schimb, parlamentarii au dreptul la cuvânt oricând acesta privește o „chestie personală” sau o problema de procedură. În primul caz, este vorba despre dreptul de a răspunde atacurilor la persoană, fiind permisă doar o singură intervenție (ce nu poate depăși 10 minute), după încheierea cuvântării care a cuprins respectivele acuzații. În cel de al doilea caz, parlamentarul are obligația de a-și argumenta poziția prin trimiteri clare la articole din regulament.

Oratorii au obligația să respecte tema pentru care au primit cuvântul, iar dialogurile între parlamentari sunt interzise explicit. În caz contrar, președintele adunării are dreptul să îl „cheme la chestiune” pe orator. După două abateri în cadrul aceleiași luări de cuvânt, regulamentele prevăd că adunarea este consultată pentru a încuviința încheierea forțată a discursului. De asemenea, sunt admise

[6] Textul integral al regulamentelor se regăsește în (Mamina 2000: 73–116). Mai exact, cele două regulamente sunt Regulamentul interior al Adunării Deputaților, din 18 decembrie 1920, și Regulamentul interior al Senatului, din 29 ianuarie 1925.

doar două luări de cuvânt ale aceluiași parlamentar privind o anumită temă, care însă nu pot depăși două ore (cumulat). Încheierea dezbaterii asupra unui subiect poate fi cerută de către 30 de deputați și respectiv 10 senatori, urmând a fi încuviințată prin vot.

De altfel, președintele este singurul care poate întrerupe un orator, dar doar pentru „chemarea la ordine" sau „la chestiune", precum și pentru respectarea regulamentului. La rândul său, președintele camerei care dorește să ia parte la dezbateri părăsește președinția ședinței, „deoarece luând cuvântul președintele părăsește imperativele dictonului potrivit căruia când prezidează, președintele nu are partid" (Muraru, Constantinescu 2005: 5).

Regulamentul conține în mod explicit și o interdicție privind subiectele abordate: „Coroana nu poate fi pusă în discuțiune". Mai mult, amenințările sau insultele la adresa regelui, reginei sau dinastiei pot avea ca efect și interzicerea de a participa la lucrările adunării sau excluderea temporară din cameră. De altfel, chemarea repetată la ordine, în cadrul dezbaterilor privind orice temă, poate avea același efect, deși conform regulamentului sancțiunea ordinară ia forma interzicerii dreptului la cuvânt în respectiva ședință.

În ceea ce privește disciplina se precizează că „întreruperile, insultele, imputările defăimătoare, amenințările" etc. nu sunt îngăduite, parlamentarii fiind supuși sancțiunilor. Mai mult, o adunare „tumultoasă" poate fi suspendată de președinte sau chiar amânată pentru altă zi, dacă liniștea nu poate fi restabilită prin suspendări.

Nu în ultimul rând, trebuie observat că dezbaterile parlamentare erau publice și chiar dacă unele ședințe au fost în mod excepțional secrete, votul pe legi a fost dat întotdeauna în ședință publică (Mamina 2000: 71–72).

O analiză pornind de la tipurile de activități parlamentare care sunt în directă legătură cu dezbaterile pune în evidență trei astfel de cazuri: discursurile ocazionate de proiectul de răspuns la Mesajul tronului, interpelările, precum și luările de cuvânt referitoare la proiectele de legi.

În ceea ce privește dezbaterile pe marginea Mesajului tronului, trebuie precizat că în Constituția din 1866 se prevedea că, la deschiderea sesiunii parlamentare, șeful statului expunea printr-un mesaj starea țării, mesaj la care adunările urmau sa răspundă. În fapt, mesajul trebuind sa fie contrasemnat la nivel ministerial, el devenea un instrument utilizat de guverne pentru a prezenta parlamentului problemele de pe agenda lor, precum și programul legislativ pe care doreau să îl promoveze. Era provocată implicit o dezbatere la nivel parlamentar, răspunsul la mesajul tronului echivalând cu un răspuns la proiectul de agendă al guvernului. În unele cazuri însă, guvernul ajunge să prezinte acest program fără a mai utiliza ca intermediar Mesajul tronului, eludând astfel textul constituțional care stipula obligativitatea unei dezbateri (Drăganu 1991: 293).

Pentru a înțelege relevanța dezbaterilor pe acest subiect, trebuie precizat că adoptarea răspunsului propus de guvern la un Mesaj regal echivala cu un vot de

încredere în guvern, la fel cum era și adoptarea unei moțiuni privind ordinea de zi. Simetric, respingerea moțiunii avea semnificația unui vot de neîncredere dat guvernului, deși noțiunea nu era prevăzută expres de Constituție, ci a fost consacrată pe cale cutumiară (Muraru/Constantinescu 2005: 8).

Dezbaterile parlamentare care ocupau însă cea mai mare parte a timpului vizau ultimele două tipuri de activități: dezbaterea legilor și interpelările. Studierea funcției deliberative a parlamentului în acea perioadă precum și observarea practicilor în acest sens a pus în evidență preeminența acestui aspect al vieții parlamentare. De altfel, caracterul liber al desfășurării dezbaterilor parlamentare, în care propunerile de amendamente, luările de cuvânt și moțiunile proveneau atât din partea opoziției cât și a puterii, a condus la opinia că „parlamentul nu constituia un simplu birou de înregistrare al legilor inițiate de puterea executivă, ci în cadrul unor dezbateri laborioase și uneori furtunoase, devenise un factor activ care putea aduce o contribuție utilă și de multe ori curajoasă" la procesul legislativ, atingând inclusiv sfera exercitării funcției de control asupra guvernului (Drăganu 1991: 296). În ceea ce privește raporturile între parlament și guverne, trebuie însă precizat că au existat și cazuri în care anumite măsuri luate de guverne – măsuri considerate a fi bune – s-au lovit de rezistența parlamentului[7]. De asemenea, s-a observat și că opoziția abuza uneori de libertatea discuțiilor din plenul parlamentului ceea ce a obligat unele guverne chiar să demisioneze sau să dizolve corpurile legiuitoare, pentru că cererea lor de a dezbate cu precădere unele proiecte de legi sau bugetul statului a fost respinsă[8]. În mod similar, se remarcă și o rezistență față de proiectele guvernamentale chiar în sânul majorității parlamentare, care alterează adesea derularea activității parlamentare. În contrapondere, trebuie însă menționat că au existat și cazuri de „șicane", menite să împiedice sau să stânjenească libertatea de cuvânt a parlamentarilor prin metode cum ar fi tergiversarea introducerii pe ordinea de zi a interpelărilor, întreruperea de către președinte, chemarea la ordinea de zi a oratorului (Drăganu 1991: 296).

De altfel, modul de lucru in cadrul instituției parlamentare face adesea obiectul criticilor chiar din partea reprezentanților clasei politice. Se reproșează parlamentului o anumită inerție sau lentoare sau, la polul opus, faptul că unele proiecte de lege erau votate mult prea rapid, analiza lor fiind superficială. Dezbaterea pe marginea proiectelor este disproporționată în raport cu timpul alocat conform regulamentelor și logica procesului legislativ, diferențele de tratament între diversele proiecte nefiind determinate de aspecte precum amploarea textului sau relevanța chestiunii dezbătute, ci de interesele de moment (contextul politic). Dinamica activității parlamentare din acele vremuri amintește surprinzător de mult

---

[7] Spre exemplu, proiectul legii Casei regale care a suferit unele modificări în defavoarea țărănimii, proiectul privind strămutarea Curții de Casație la Iași, care se dorea a fi o compensație pentru fosta capitală a Moldovei (Drăganu 1991: 296).

[8] Spre exemplu, demisia guvernului Costache M. Epureau în 1870 sau dizolvarea Senatului în 1876 (Drăganu 1991: 294).

de prezent. Un bun exemplu în acest sens este ritmul votului legilor, în deceniul patru: dacă în decursul sesiunilor parlamentare se votau 1.02 proiecte pe zi, în fiecare din cele 3 zile finale ale sesiunilor se votau 9.89 (Tănăsescu 2000: 168). Cu toate acestea, trebuie subliniat că disproporția nu este singulară în spațiul parlamentar european al vremii și că o accelerare a trecerii prin parlament a inițiativelor legislative devine clară abia după instaurarea noului regim autoritar monarhic (resorturile acesteia fiind, în acest caz, departe de a servi cauze democratice, precum eficientizarea funcționării instituției simbol a democrației). În contrapondere, liderii politici ai vremii critică și atitudinea sfidătoare a unor cabinete față de parlament (spre exemplu, prin prezența la ședințe a unui număr mic de miniștri) sau practica unor guverne de a legifera prin decrete-lege (Tănăsescu 2000: 161–258).

5. Concluzii

O analiză a trăsăturilor parlamentului și a statutului său în sistemul politic, între 1866 și 1938, din perspectiva atributelor sale constituționale, pune în evidență o evoluție certă în decursul timpului din punct de vedere instituțional. Atât caracterul reprezentativ este din ce în ce mai pronunțat[9] cât și prerogativele în materie legislativă devin din ce în ce mai bine conturate. În schimb, funcția de control asupra celorlalte instituții ale puterilor statului este mereu limitată[10].

Instituția parlamentară nu obține, în niciun moment pe parcursul întregii perioade studiate, statutul independent de putere legislativă, aceasta fiind împărțită cu instituția domniei (regelui). Prerogativele instituției parlamentare nu beneficiază nici de o atenție constituțională comparabilă cu cea actuală: accentul este pus pe componența acesteia, în detrimentul precizării funcțiilor și competențelor. Chiar dacă textele constituționale conțin din ce în ce mai multe detalii cu privire la atribuțiile parlamentului și la relațiile sale cu ceilalți reprezentanți ai puterilor statului, din punct de vedere substanțial prerogativele sale rămân într-un con de umbră.

Acest tablou sintetic al evoluției constituționale a parlamentului ilustrează cu claritate faptul că dezvoltarea acestei instituții, începând cu secolul al XIX-lea până la mijlocul secolului al XX-lea, oferă o imagine destul de edificatoare pentru locul și rolul parlamentului după reinstaurarea regimului democratic, în 1989. În același timp, problemele de funcționare internă cu care se confruntă parlamentul – având adesea drept consecință formularea de critici aspre îndreptate împotriva sa de către elitele politice ale vremii – reproduc în mod aproape surprinzător disfuncționalități actuale.

---

[9] Cu excepția constituției din 1938 care introduce o serie de limitări.

[10] Cel puțin în forma în care este înțeles astăzi sistemul de *checks and balances*.

Unul dintre aspectele care ies însă în evidență în mod pozitiv este legat chiar de funcția deliberativă. Maniera deosebit de precisă în care sunt reglementate aspectele privind dezbaterile parlamentare (în contextul în care parlamentul însuși traversează un proces de cristalizare instititțională) și ponderea ocupată de această chestiune în regulamentele parlamentare pot părea surprinzătoare. Practic, este acordată o atenție specială formalizării unei astfel de proceduri parlamentare, considerată mult prea des, chiar și în contemporaneitate, din păcate, o „anexă”, pe lângă activitatea legislativă propriu-zisă. Din acest punct de vedere se poate aprecia chiar că instituția parlamentară oferă, în perioada studiată, un excelent exemplu de bune practici pentru esența parlamentarismului, oferind funcției deliberative un rol însemnat, conform logicii pentru care a fost creată ca parte a sistemului politic democratic.

Cu toate acestea, cele câteva elemente cu ajutorul cărora a fost schițată o imagine a instituției parlamentare românești între 1866 – 1938 oferă doar o serie de puncte de pornire pentru o reflecție cu privire la problematica din jurul acesteia ca obiect de studiu. Această problematică este reflectată în maniere deosebit de interesante de dezbaterile parlamentare ale vremii, care ilustrează cu o precizie adesea surprinzătoare provocările cu care se confruntă parlamentul în procesul său de maturizare instituțională, atât în plan intern, cât și la nivelul sistemului politic, în interacțiunile cu alte instituții.

DISCURSUL PARLAMENTAR CA FORMĂ SPECIFICĂ DE INTERACŢIUNE INSTITUŢIONALĂ[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Introducere

Discursul parlamentar poate fi definit dintr-o multitudine de perspective, care aparţin unor domenii de cercetare diferite: politologie, sociologie, lingvistică, dar chiar în limitele aceluiaşi domeniu, este posibilă o diversitate de definiţii, determinată de modelele teoretice avute în vedere (de exemplu, pragma-lingvistica, retorica, analiza discursului, analiza conversaţiei, analiza critică a disursului), care nu iau în considerare aceiaşi parametri. Adoptând perspectiva analizei discursului, ne propunem ca, în cele ce urmează, să prezentăm câteva sugestii pentru caracterizarea discursului parlamentar nu ca gen discursiv, ci ca formă de interacţiune comunicativă instituţională. Am ţinut seama atât de sugestiile din volumele editate de P. Drew şi J. Heritage (1992: 3-5, 21-25) şi de S. Hunston (1998) în legătură cu trăsăturile care definesc natura interacţiunii în cadru instituţional, cât şi de sistemul categoriilor specifice nivelului macro- şi micro-contextual (domeniu global/cadru situaţional, acţiuni globale/locale, actori globali/participanţi), propus de T. van Dijk (2004: 354-361).

Demersul nostru se întemeiază pe conceperea parlamentului drept o *comunitate de practică*. Introdus de J. Lave şi Et. Wenger (1991), acest concept a fost rafinat şi larg folosit în cercetări aplicative de P. Eckert şi S. McConnell-Ginet (1992, 1998). S. Harris (2001) este cea care l-a utilizat pentru a defini Camera Comunelor din Parlamentul Britanic şi i-a relevat eficienţa pentru înţelegerea şi descrierea practicilor discursive caracteristice unui anumit tip de structură instituţională.

Deşi discursul parlamentar se realizează sub diferite forme, determinate de varietatea tipurilor de activitate instituţională (cf. Chiricu 2007: 273), dezbaterea rămâne principala modalitate de actualizare a acestei activităţi. Exemplele pe care le-am utilizat aparţin exclusiv acestei forme. Am încercat să ilustrăm nu numai trăsăturile generale ale discursului parlamentar ca formă particulară de

[1] Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Ionescu-Ruxăndoiu (2014: 277-285).

interacţiune instituţională, ci şi câteva aspecte specifice procesului de construire şi de consolidare a parlamentului românesc ca o comunitate de practică, aşa cum o reflectă dezbaterile parlamentare din perioada avută în vedere.

2. Interacţiunea instituţională: trăsături definitorii

Identificarea unor trăsături definitorii pentru interacţiunea instituţională se realizează, în mod obişnuit, prin raportarea la interacţiunea curentă, considerată forma de comunicare neutră, nemarcată. Procedeul se justifică în măsura în care cele două forme de interacţiune nu sunt privite în opoziţie, ci interacţiunea curentă, ca formă prototipică de comunicare, este tratată drept etalon necesar pentru a evalua specificul altor forme sub care se actualizează comunicarea verbală inter-individuală. Realitatea comunicativă ne oferă imaginea unui continuum între interacţiunea curentă şi cea instituţională (Myers 1998: 1, 4-5), ale căror forme şi convenţii se combină, în proporţii variabile, şi se adaptează reciproc, configurând astfel un sistem deschis de tipuri discursive şi de posibilităţi de expresie.

În cazul particular al dezbaterilor parlamentare, pot fi identificate diverse aspecte ale interacţiunii curente, atât la nivel macro-, cât şi la nivel microstructural. Chia dacă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, discursurile parlamentare au un caracter elaborat mult mai pregnant, parlamentarii aparţinând, în cea mai mare parte elitelor intelectuale, dialogurile între vorbitor şi parlamentarii din sală nu lipsesc, în măsura în care normele interacţiunii parlamentare erau încă în curs de cristalizare. După 1918 însă, procesele de „conversaţionalizare” a discursului parlamentar se intensifică progresiv, în strânsă legătură cu evoluția procesului de democratizare a vieţii publice. Introducerea votului universal (pentru bărbaţi) a determinat accesul la politică al unor categorii sociale mult mai diverse; în acelaşi timp, se diversifică ideologiile şi structurile de organizare politică (apar partide noi, de stânga: Partidul Social-Democrat, Partidul Comunist, dar şi de extremă dreaptă: Partidul Naţional-Creştin, Liga Apărării Naţional-Creştine). Modul de auto-desemnare reflectă faptul că unele partide susţin interesele anumitor grupuri sociale (de exemplu, ţăranii), altele pun accentul pe componenta naţionalistă, definindu-se prin opoziţia faţă de minorităţile etnice. În aceste condiţii, obiectivele discursului politic, care, incluzând în mod inerent o componentă electorală, urmăreşte câştigarea adeziunii unui auditoriu larg şi neomogen, se diversifică, adaptându-se treptat noilor realităţi. Determinarea elementelor de interacţiune curentă în discursul parlamentar poate fi utilă pentru o cercetare diacronică, permiţând evidenţierea unor trăsături ale acestei forme discursive în diverse etape şi a unor tendinţe de evoluţie.

În discuţia care urmează, raportarea la interacţiunea comunicativă curentă este implicită. Propunându-ne să caracterizăm interacţiunea parlamentară, am

ţinut seama de faptul că aceasta constituie o formă de comunicare la locul de muncă (*talk at work*, în termenii lui P. Drew şi J. Heritage (eds.) 1992), al cărei specific este determinat de particularităţile contextului comunicativ de funcţionare.

Interacţiunea instituţională este definită de Drew şi Heritage (1992: 3) drept principalul mijloc de desfăşurare a activităţilor zilnice ale „agenţilor instituţionali”. Ea este orientată spre îndeplinirea unor îndatoriri şi scopuri practice în moduri relevante instituţional.

Dezbaterea parlamentară prezintă anumite particularităţi în raport cu alte tipuri de interacţiune instituţională. Ea este forma de bază a unei activităţi desfăşurate în intervale precise de timp (reprezentate de sesiunile parlamentare dintr-o legislatură), într-un cadru determinat (sediul parlamentului), de către persoane învestite periodic, pentru durate limitate (patru ani), cu statutul de „profesionişti”. Această activitate se constituie preponderent în şi prin limbaj.

Utilizând sistemul de categorii descriptive propus de T. van Dijk (2004), dezbaterea parlamentară se încadrează în două domenii globale: politic şi juridic.

Apartenenţa la domeniul politic este motivată de faptul că parlamentele sunt angajate în activitatea de guvernare a unei ţări prin propunerea de soluţii pentru probleme de importanţă majoră din diferite sfere ale vieţii sociale, prin obligaţia de reprezentare a cetăţenilor, dar şi prin faptul că au o contribuţie însemnată în implementarea programelor anumitor partide. În acelaşi timp, prin componenta legislativă, care o individualizează, activitatea parlamentelor ilustrează un al doilea domeniu global, cel juridic (cf. van Dijk 2004: 355-356).

Evoluţia vieţii parlamentare din ţara noastră, ca şi din alte ţări, a implicat un proces de cristalizare a domeniilor şi a acţiunilor globale pe care acestea le impun, cu alte cuvinte, o delimitare a obiectivelor şi a formelor de activitate parlamentară de cele care constituie apanajul altor instituţii fundamentale pentru guvernare. Ne referim la procesul realizării unei separări efective a puterilor în stat.

Privind în diacronie funcţionarea parlamentului românesc, se poate vorbi despre un proces relativ rapid – graţie modelelor occidentale – de cristalizare a domeniilor şi acţiunilor globale specifice.

Evoluţia spre modernizare a structurilor instituţional-politice de la noi a început în 1831, odată cu instituirea, prin Regulamentele Organice, a adunărilor obşteşti din cele două Principate, primele forme parlamentare de tip european (Câncea et al. (coord) 1983: 58), a căror activitate se încadrează prioritar în domeniul juridic, al elaborării legilor, şi în forme specifice, în domeniul politic. Introducerea sistemului parlamentar bicameral, în urma adoptării Constituţiei din 1866, reprezintă o etapă esenţială în acest proces. Modificările aduse Constituţiei din 1866 (în 1879, 1884, 1917 şi, mai ales, în 1923) constituie, de asemenea, paşi importanţi făcuţi în această direcţie.

În privinţa agenţilor instituţionali sau a actorilor globali, în terminologia lui van Dijk (2004: 357), există, de asemenea, o serie de trăsături caracteristice. Dacă majoritatea interacţiunilor instituţionale pun frecvent în contact nu numai

specialiştii, ci şi specialiştii şi publicul profan, care urmăreşte să rezolve direct anumite probleme specifice (cf., de ex., consultaţia medicală sau juridică, lecţia sau cursul universitar etc.), dezbaterea parlamentară îi implică, în calitate de participanţi activi, numai pe insideri, chiar dacă şedinţele sunt publice. Interacţiunea directă a parlamentarilor cu cetăţenii obişnuiţi precedă sau urmează diferitele dezbateri, fără a fi parte a acestora. Punctul de vedere al outsiderilor este – cel puţin teoretic – luat în considerare de insideri, în virtutea calităţii acestora de reprezentanţi ai naţiunii, în definitivarea poziţiei pe care o susţin în şedinţe, în legătură cu diverse probleme de interes general. Realizarea, într-o măsură mai mare sau mai mică, a obiectivelor cetăţenilor condiţionează reconfirmarea sau încetarea, după un interval de timp, a statutului instituţional (de „profesionişti") al insiderilor.

3. Parlamentul ca o comunitate de practică

3.1. Definirea comunității de practică

Conceptul de comunitate de practică este în mod deosebit util pentru definirea poziţiei speciale a parlamentarilor în raport cu „profesioniştii" implicaţi în alte forme de interacţiune instituţională. Dacă în mod tradiţional, comunităţile au mai degrabă semnificaţia unor entităţi taxonomice, delimitate de specialişti – deci de non-membri – după criteriul apartenenţei unor indivizi la grupuri configurate în raport cu diverse trăsături obiectiv determinabile (etnie, vârstă, sex, profesie etc.), comunităţile de practică au o legitimitate internă, fiind identificate ca atare de membrii acestora, prin participarea conjugată la realizarea unei anumite activităţi (Eckert/McConnell-Ginet 1992: 464). Atribuirea calităţii de membru al unei comunităţi de practică presupune, în principiu, existenţa unor standarde ale grupului privind anumite calităţi sau abilităţi pe care un individ trebuie să le posede. În cazul comunităţilor profesionale propriu-zise, selecţia membrilor este, de obicei, realizată de un număr limitat de experţi, prin interviuri de angajare, pe baza unor criterii explicite, consesual stabilite de aceştia. În cazul parlamentarilor, selecţia se realizează prin votul cetăţenilor, care îşi desemnează reprezentanţii pe baza unor criterii extrem de diverse, unele dintre acestea, de natură subiectivă (ca, de exemplu, personalitatea charismatică a unui individ, aspectul fizic etc.), prevalând adesea faţă de criteriul orientării politice. Lipsa de omogenitate a criteriilor de selecţie este însă, într-o anumită măsură, contrabalansată de numărul mare al celor care participă la alegeri.

3.2. Parlamentul ca o comunitate de practică

Asumarea condiţiei de parlamentar implică o schimbare majoră a afilierii profesionale şi instituţionale a unui individ, marcând începutul unui proces complex de învăţare prin plasarea în context (*situated learning*, cum este numit procesul în studiile în limba engleză; cf., de ex., Harris 2001: 453).

Asumându-şi alte îndatoriri şi urmărind alte obiective decât cele specifice activităţii profesionale anterioare, parlamentarul trebuie să-şi însuşească un alt repertoriu de resurse, de care să poată dispune pentru a satisface aşteptările celorlalţi membri ai noii comunităţi de practică, dar şi ale votanţilor. Învăţarea în context îi permite parlamentarului să-şi depăşească statutul iniţial de participant periferic legitimat şi să devină un participant angajat activ în practica definitorie pentru noua comunitate (Bennert 1998: 16-17).

Referindu-se la acuzaţiile de falsificare a alegerilor aduse în Cameră de liberalul G.Vernescu şi la gravitatea afirmaţiilor acestuia privind absenţa regimului constituţional la noi, T. Maiorescu aduce în discuţie problema necesităţii modelelor pentru politicienii tineri:

(1) Domnilor, eu sunt tânăr între dvs. şi vă mărturisesc că voiesc cu cea mai deplină bună-credinţă *ca să învăţ* de la aceia pe care, din copilărie am fost deprins să-i privesc ca pe înaintemergătorii şi luptătorii ţării mele pe calea ei de cultură, precum sunt domnii Kogălniceanu, M. Kostake, Goleştii, Brătienii şi alţii. Ce *lecţiune* însă îmi daţi mie, membru al tinerimii, care vine după dvs. şi are fericirea de a fi încă împreună cu dvs., cu dorinţa de a se asocia, fie cu puteri cât de slabe, la continuarea operei de cultură ce aţi început-o? Ce *povăţuire*, ce *exemplu* îmi daţi? (Maiorescu, Cameră, 23.01.1873, DDP: 70-71).

Un nou-venit în parlament trebuie să fie informat asupra formelor activităţii parlamentare şi să înveţe convenţiile şi normele care reglementează aceste activităţi. Încă de la începuturile vieţii parlamentare la noi, chiar dacă prevederile regulamentelor de funcţionare a celor două Camere erau mai puţin amănunţite decât astăzi, cunoaşterea şi respectarea acestora au constituit frecvent obiectul unor referiri în dezbateri. Regulamentele definesc o serie de aşteptări comportamentale din partea parlamentarilor, ca membri legitimaţi ai unei comunităţi de practică specifice. Prin intermediul regulamentelor se fixează anumite limite ale comportamentului de rol al acestora, dar şi ale acceptabilităţii în materie de practici discursive, atât la nivelul producerii propriului discurs, cât şi la cel al receptării discursurilor celorlalţi (cf. Harris 2001: 454).

Sunt numeroase intervenţiile în parlament care fac referire la regulamente. De obicei, preşedintele de şedinţă invocă regulamentul pentru a se justifica în faţa criticilor unor parlamentari. Cf., de exemplu, răspunsul lui N.N. Săveanu, preşedinte de şedinţă, la obiecţiile lui A. Călinescu în legătură cu modul de discutare a unor proiecte de legi în vederea votării:

(2) Domnule deputat, eu *am procedat conform regulamentului*. Ordinea de zi se poate interverti oricând cu încuviinţarea Adunării. Proiectul prelungirii măsurilor excepţionale se găseşte înscris pe ordinea de zi. Adunarea a admis intervertirea. Dvs. sunteţi înscris la cuvânt, sunteţi prezent, vă dau cuvântul. (Călinescu, Cameră, 13.03.1935, II: 100).

Alteori, se aduc critici unor schimbări recente de procedură. Cf., de exemplu, observaţiile lui Al Lahovari în legătură cu modificările de regulament care afectează ordinea participării la discuţii:

(3) [...] acestea sunt nişte fineţe de procedare cari s-au introdus de când s-a adoptat regula ca oricine propune un amendament să poată imediat să vorbească spre a-l dezvolta, luând rândul şi dreptul de a vorbi al aceluia care s-a înscis mai dinainte. (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 113).

Al. Lahovari subliniază însă explicit, într-o diatribă la adresa deputatului N. Ionescu, obligativitatea respectării regulamentelor pentru toţi participanţii la şedinţele parlamentului:

(4) [...] nu ştiu de unde are d-sa un asemenea drept, după ce i se permite *să ia astfel în răspăr* în lung şi în lat *regulamentul care conduce dezbaterile noastre.* Eu cred că de la primele cuvinte *ar fi fost chemat la respectul regulamentului şi al cuviinţelor parlamentare* oricare alt orator, care, luând cuvântul, *şi-ar fi permis să trateze Adunarea în modul cum a tratat-o dl. Ionescu*, arătând-o incapabilă a-şi înţelege drepturile şi datoriile sale. (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 111).

„Aplicarea regulamentului” este sancţiunea cu care sunt ameninţaţi cei care încalcă diversele norme. V. Magearu, membru al guvernului, îl previne pe A.C. Cuza: „Nu veţi avea timp, pentru că vi se aplică regulamentul”. Prevenirea este transformată în ameninţare: „Vi se va aplica regulamentul!”, în urma replicii persiflante a celui ameninţat: „Atâta speranţă v-a mai rămas: regulamentul.” (Madgearu, Cameră, 13.12.1930, DDP: 394).

Întreruperea oratorului fără permisiunea preşedintelui de şedinţă este una dintre încălcările regulilor parlamentare care prilejuieşte adesea observaţii critice, cu atât mai mult cu cât autorii întreruperilor sunt, de obicei, adversari politici. Raportarea la regulamente este o strategie de obiectivare a atacurilor la adresa oponenţilor, fie prin prezentarea în antiteză a două atitudini, ca în exemplul următor, extras dintr-un discurs al lui M. Kogălniceanu (1877):

(5) Onor. dle. D. Sturdza, v-am ascultat două ore cu cel mai mare respect şi religiozitate, *vă rog dar să nu mă întrerupeţi*. Dvs. vorbiţi pentru prima dată astăzi, sunteţi odihnit şi eu de trei zile şi trei nopţi sunt silit să vorbesc [...] (Kogălniceanu, Senat, 17.04.1877, DDP: 79),

fie prin evaluări asupra naturii întreruperii, ca în următoarea remarcă a lui T. Maiorescu (1875):

(6) Dar *ironica întrerupere* a dlui. Ioan Brătianu şi apelul său la intoleranţă le găsesc puţin potrivite. (Maiorescu, Cameră, 23.01.1873, DDP: 72).

Preşedinţii de şedinţă invocă prevederile regulamentului, pentru a pune capăt întreruperilor. „Dialogurile sunt oprite”, îi previne G. Mîrzescu, care prezidează şedinţa Senatului (4.12.1889), pe cei care dialoghează în sală, întrerupând discursul lui Al. Lahovari.

Unii oratori invocă argumente de civilitate şi de morală, subliniind necesitatea respectului reciproc între parlamentari. Referindu-se la întreruperi, Al. Lahovari afirmă:

(7) Eu văd că discursul meu e continuu întrerupt şi am să lupt după fiecare cuvânt şi cu râsul sceptic al dlui Pallade, şi cu întreruperile d-sale. *Dl. Palladi, care este respectat când vorbeşte, ar trebui, cred, să respecte şi cuvântul adversarilor săi* (Lahovari, Cameră, 22.02.1889, 106)

Urmând prevederile regulamentului, unii parlamentari cer permisiunea preşedintelui, a prezidiului şedinţei sau a oratorului, pentru a întrerupe discursul în curs. Cf., de exemplu, intervenţia lui I. Mihalache în timpul unui discurs al lui A. Călinescu:

(8) [...] *cu permisiunea biroului* şi *a dlui. orator*, l-aş întreba pe dl Buşilă următoarele [...] (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 256),

sau intervenţia lui V. Pop:

(9) Dle Călinescu [oratorul – n. n.], *îmi daţi voie* să intervin? (Călinescu, Cameră, 18.03.1935, II: 254).

Chiar unii reprezentanţi ai guvernului, invitaţi la dezbateri, cunosc prevederile regulamentului, refuzând să răspundă la interpelări din sală, care întrerup un discurs. Cf. disputa dintre deputatul I. Răducanu, care îi adresează o întrebare lui M. Negură, subsecretar de stat, în timpul unui discurs al lui A. Călinescu. M. Negură anunţă: „La sfârşitul discuţiunii generale voi răspunde.”, după ce, anterior, îşi motivase comportarea, afirmând : „*nu vreau să întrerup* pe dl. Călinescu, deşi atât de amabil *mi-a îngăduit.”* (Călinescu, Cameră, 4.03.1935, II: 316).

Uneori, raportarea la ignoranţa adversarului în privinţa regulilor parlamentare este explicită, iar tonul oratorului are inflexiuni didactice:

(10) Dle. Ghigheanu, dl. Buşilă mi-a cerut permisiunea ca să vorbească, fiindcă dl. preşedinte mi-a acordat mie cuvântul. Până şi dl. ministru a binevoit să-mi ceară permisiunea să mă întrerupă, *numai dumneata nu cunoşti aceste reguli elementare* (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 257).

De problema întreruperilor se leagă aceea a accesului la cuvânt. În multe situaţii, există întreruperi succesive, care impun luarea unei decizii finale asupra celui care este îndreptăţit să vorbească. Fermitatea atitudinii preşedintelui de şedinţă determină, de obicei, rezolvarea diferendelor. Ironizat de preşedinte pentru o întrerupere a discursului lui P.P. Carp, N.Gr. Filipescu cere admiterea creării singurei situaţii în care întreruperea era admisă de regulament: apariţia unei „chestiuni personale”. Preşedintele nu dă însă curs acestei cereri, respingând categoric protestele repetate ale lui Filipescu şi restabilind ordinea. Disputa pentru cuvânt se desfăşoară astfel:

(11) Dl. preşedinte: Se vede, dle Filipescu, că nu eraţi în politica activă în acel moment. [remarcă ironică, provocând reacţia lui Filipescu]
N. Gr. Filipescu: Dacă dv. veţi binevoi, voi fi nevoit să cer, lucru excepţional, să fac *o chestiune personală* cu dl. preşedinte.
Dl. preşedinte: După închiderea discuţiei şi votarea Adresei sunt la dispoziţiunea dvs.
N. Gr. Filipescu: *Şi eu vă rog să nu mă întrerupeţi.*
Dl. preşedinte: *Vă rog să nu-mi daţi lecţiune, dv. aţi făcut o întrerupere* şi eu am răspuns la întreruperea dv. *Vă rog a lăsa cuvântul dlui Carp.*
N. Gr. Filipescu: *Şi eu voi răspunde oricând la întreruperile dv.*
Dl. preşedinte: *Nu aveţi cuvântul; dl. Carp singur are cuvântul.* (Filipescu, Cameră, 4.12.1909, DPP: 113).

Take Ionescu oferă o motivare sofistică dialogurilor, legată de necesitatea clarificării unor aspecte ale problemei în discuţie:

(12) Dl. vicepreşedinte: Dle Ionescu, vă rog să lăsaţi dialogurile, nu mai răspundeţi.
T. Ionescu: Dacă întrerupe.
Dl. vicepreşedinte: Am făcut apel şi la domnii întreupători.
T. Ionescu: Domnule preşedinte, este cu neputinţă să nu răspund la întreruperi*, ar fi chiar un fel de necondescendenţă; când un deputat mă întrerupe, este că voieşte un răspuns, şi eu sunt veşnic gata să-l dau.* (Ionescu, Cameră, 14.03.1888, I: 225).

În multe situaţii, există întreruperi succesive, care impun luarea unei decizii asupra celui care este îndreptăţit să vorbească. Întrerupt de mai mulţi participanţi la dezbatere, A. Călinescu îşi asumă rolul de a distribui cuvântul, substituindu-se preşedintelui de şedinţă. Cf. următorul fragment dintr-o dezbatere din 1932, în care A. Călinescu este întrerupt mai întâi de C. Niculescu şi apoi de alţi participanţi:

(13) C. Niculescu: Toată ţărănimea o cere, o cere chiar în Argeş [şi Călinescu este deputat de Argeş, ca şi Niculescu – n.n.], domnule Călinescu.
A.Călinescu: Dintre toate întreruperile, este una care îmi este cu deosebire simpatică.
I. Stănculescu-Ghigheanu: Dle Călinescu, dă-mi voie să spun numai două cuvinte.
A. Călinescu: Nu, a dumitale nu mi-e simpatică, ci a dlui Niculescu.
Ed. Mirto: Lăsaţi-l să facă declaraţia, căci am nevoie de declaraţia dumnealui în judeţ.
A. Călinescu: Să răspund *întâi* eu. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 263).

La început, regulamentele parlamentare nu prevedeau limite de timp pentru intervenţiile în dezbateri. Preşedintele consulta adunarea asupra prelungirii unei şedinţe peste durata programului zilnic prevăzută în regulament. Cf., de exemplu:

(14) G. Mârzescu: Daţi-mi voie să consult Senatul; sunt 5 ore şi, după regulament
O voce: Să prelungim şedinţa.
G. Mârzescu: Sunteţi pentru continuare?
Mai multe voci: Da, da. (Lahovari, Senat, 4.12.1889, 173).

Uneori, preşedintele sugera politicos oratorului să-şi concentreze discursul. Sugestia era adesea acceptată din considerente de civilitate, nu însă fără menţiuni critice discrete asupra modului de a proceda al altor vorbitori:

(15) Preşedintele: Rog pe dl. ministru, *cât se poate*, să nu intrăm în discuţiunea generală.
Al. Lahovari: Observaţiunea dlui preşedinte e foarte justă şi, de aceea, voi scurta; însă îmi va da dreptul atât dl. preşedinte, cât şi onoratul Senat, să mai adaug câteva cuvinte. [...] fiindcă când trei oratori ţin o cuvântare de patru ore fiecare, îmi era imposibil să mai abuzez de răbdarea Senatului, fie chiar pentru o jumătate de oră. (Lahovari, Cameră, 7.12.1890, 428).

După limitarea timpului acordat intervenţiilor – chiar dacă limitele erau generoase – disputele între preşedintele de şedinţă şi oratori, privind depăşirea timpului alocat, precum şi solicitarea unui timp suplimentar de către orator se înmulţesc. Reacţiile parlamentarilor sunt foarte diferite, îndeosebi după 1920, atât ca ton, cât şi ca mod de expresie. Unul dintre cei mai recalcitranţi parlamentari faţă de prevederile regulamentului în legătură cu limitele temporale ale unui discurs este A.C. Cuza, care intră frecvent în dispute cu preşedinţii de şedinţă. La intervenţia preşedintelui, care îi atrage atenţia că timpul alocat de regulament este de două ore, A.C. Cuza reacţionează ironic: „Sunt abia la început.”, pentru ca, apoi, să-l persifleze pe preşedinte, ignorându-i solicitarea şi continuându-şi peroraţia:

(16) Dumneata, domnule preşedinte, *cu autoritatea dumitale mă poţi întrerupe când vei voi, dar eu am să continui cât voi voi*. În materia aceasta am mai multă experienţă decât dumneata. (Cuza, Cameră, 13.12.1930, DDP: 375).

În aceeaşi şedinţă, întrerupt în timp ce propovăduia antisemitismul, A.C. Cuza cere ajutorul preşedintelui de şedinţă: „Domnule preşedinte, vă rog spuneţi-i acestuia să nu mai mă întrerupă.” Intervenţia preşedintelui declanşează însă o dispută pe tema timpului alocat. Apostrofa lui M. Ralea la adresa lui Cuza duce disputa în derizoriu:

(17) V. Toncescu, vicepreşedinte: Domnule profesor Cuza, vă rog să continuaţi, [...] Fiindcă aţi fost întrerupt, mai aveţi dreptul încă la un sfert de oră.
A.C. Cuza: Domnule preşedinte, dvs. puteţi să-mi tăiaţi cuvântul şi să nu mă lăsaţi să-mi dezvolt cuvântarea mea [...], dacă îmi împiedicaţi cuvântarea, o faceţi pe răspunderea dvs.
V. Toncescu, vicepreşedinte: Noi respectăm regulamentul.
A.C. Cuza: Domnule preşedinte, mai presus de regulament este raţiunea lucrurilor. Eu trebuie să vorbesc...
M. Landau: Numai două ceasuri!
A.C. Cuza: Sigur că două ceasuri. Credeţi că este mult două ceasuri, ca să discutăm asemenea probleme?
M. Ralea: *Pentru dvs. este puţin, dar pentru noi este mult*. (Ilaritate) (Cuza, Cameră, 13.12.1930, DDP: 389-390).

Cum A.C. Cuza nu-şi încheie discursul, preşedintele de şedinţă este obligat să facă trimitere explicită la regulament:

(18) Domnule Cuza, vă reamintesc că art. 49 din Regulamentul Camerei prevede că nimeni nu poate vorbi decât de două ori asupra aceeaşi chestiuni şi fără a depăşi două ore în total. [...]. *Regulamentul trebuie respectat*. (Cuza, Cameră, 13.12.1930, DDP: 392).

3.3. Practici discursive în parlament

Spre deosebire de alte comunităţi de practică, activitatea parlamentară implică drept resursă fundamentală discursul în faţa unui auditoriu, în strânsă legătură cu importanţa pe care o capătă cultivarea imaginii publice individuale.

Practicile interacţionale parlamentare presupun relaţii simetrice între participanţi, toţi având drepturi şi obligaţii egale. Vorbind în public, parlamentarii se expun însă examenului critic al unui grup amplu de insideri, extrem de diversificat atât sub aspectul ideologiei asumate, cât şi sub aspectul intereselor generale şi de moment. Poziţia pe care o adoptă poate fi una explicit provocatoare, la începutul unei dezbateri, ori divergentă în raport cu alte poziţii exprimate de antevorbitori, sau poate fi formulată mai circumspect, cu mimarea unei anumite neutralităţi oficiale, pentru a evita escaladarea conflictelor (Clayman 1992: 163, 196). Alegerea strategică individuală depinde de factori de personalitate sau legaţi de ideologie (partidele de extremă dreaptă mizează frecvent pe provocare şi conflict – vezi, de exemplu, comportamentul provocator al lui A.C. Cuza) , dar este, în primul rând, determinată de cadrul situaţional concret (inclusiv natura temei dezbătute şi miza discuţiei), în funcţie de care se calculează beneficiile şi dezavantajele – pe termen scurt şi, mai ales, lung – ale adoptării unei anumite poziţii. Sunt relevante pentru modul de funcţionare strategică a discursului parlamentar precizările pe care le face I.C. Brătianu, care consideră că vârsta şi, legat de aceasta, notorietatea, dar şi apartenenţa la grupul la putere sau la cel în opoziţie au un rol semnificativ în alegerea unui anumit comportament comunicativ de către parlamentari:

(19) ...îmi vei permite a spune că dl. Teţcan are opiniuni cu totul personale, individuale şi fiind tânăr, are nevoie să se afirme. Dar acei care sunt din majoritate şi cei bătrâni din opoziţiune nu au nevoie să facă profesiuni de credinţă cu ocaziunea unor legi [...]; înţeleg ca oameni care nu sunt la putere să caute să facă discursuri, să se pună pe un tărâm care să le facă popularitate, pentru că omul care nu este la putere trebuie să vină la putere cu capitalul de popularitate, însă să ştie cum să-l cheltuiască; dar cel care este la putere şi voieşte să-şi facă popularitate abuzează de putere. (Brătianu, Cameră, 14.03.1882, VII: 141).

În plus, spre deosebire de alte tipuri de discursuri instituţionale, discursul parlamentar nu este orientat numai spre grupul de insideri, ci într-o măsură foarte importantă, spre grupul larg al outsiderilor – cetăţenii – de a căror evaluare depinde menţinerea sau pierderea în viitor a statutului instituţional al vorbitorului. Anticiparea reacţiei auditorilor pasivi, ratificaţi sau neratificaţi, este un factori important care influenţează puternic decizia parlamentarilor asupra poziţiei şi a strategiei comunicative selectate.

În privinţa modului în care diverşii factori influenţează alegerea strategică a vobitorilor, există câteva aspecte specifice diferitelor etape din evoluţia vieţii parlamentare româneşti, determinate de procesul cristalizării partidelor politice şi al creşterii influenţei acestora în luarea deciziilor. Aspecte de acest fel pot fi

descrise folosind sugestiile lui S. Clayman (1992: 165) referitoare la relaţia dintre emiţător şi sursa enunţurilor dintr-un discurs, sugestii întemeiate pe distincţia propusă de E. Goffman (1974: 516-524; 1981: 124-157) între Animator, Autor şi Sursă (*principal* sau *originator*, în terminologia autorului). Animatorul este persoana care rosteşte un enunţ, autorul este persoana care a compus enunţul, iar sursa este persoana (sau gruparea) al cărei punct de vedere este exprimat prin enunţul considerat.

În linii generale, până la primul război mondial, în lumea politică românească se cultivau atunci inteligenţa speculativă şi talentul oratoric (Bulei 1984: 87), parlamentarii fiind reprezentanţi ai elitelor sociale şi profesionale, mulţi dintre ei educaţi în Franţa sau Germania (Marton 2009: 44). Vorbitorul (Animator), era, de obicei, Autor, dar şi Sursă a discursurilor rostite în parlament. Discursurile exprimau poziţii personale şi nu poziţii de grup, chiar şi după crearea celor două mari partide politice: Partidul Liberal (1875) şi Partidul Conservator (1880). Într-un discurs în Cameră din 1879, I.C. Brătianu face următoarea remarcă:

(20) Eu, domnilor, mai întâi că dl. Vernescu nu a voit să intre în minister, dar nici nu puteam să bag în minister toată majoritatea vorbăreaţă, fiindcă dvs. vorbiţi, dar fiecare vorbind zice: *eu vorbesc în numele meu numai*. Dl. Maiorescu numai a venit ieri şi *a caracterizat partidul care-l înfăţişează, dar toţi ceilalţi vorbesc aici în numele unei majorităţi insensibile,* cum se zice aci, *în numele d-lor personal* (Brătianu, Cameră, ?.09.1879, V: 59).

V. Boerescu observă însă şi argumentează faptul că discursurile reflectau totuşi, în măsuri diferite, o anumită poziţie de grup. Într-un discurs din 1871, referindu-se la poziţia exprimată de N. Fleva în discuţia parlamentară asupra raportului privind concesiunea Strousberg, el afirmă:

(21) Şi să nu zică dl. Fleva că dumnealui nu a făcut parte la 1868 din Cameră şi că dumnealui *vorbeşte în numele său personal*, ca un deputat liber şi independent. Se poate, domnilor, o mai fi şi asta, dar noi ştim că partida din stânga adunării este o partidă disciplinată şi nu prea vor crede lesne oamenii simpli şi cu bun simţ că un membru din acel partid [de orientare liberală – n. n.] şi membru ca dl. Fleva *va vorbi* într-o cestiune aşa de importantă *numai în numele său şi fără să prezinte opiniunile întregii partide*. Şi negreşit că dacă nu ar fi fost aşa, întreaga partidă ar fi protestat în contra cuvintelor d-sale. (Boerescu, Cameră, 11.03.1871, 344).

În privinţa condiţiei de Animator a oratorului, se poate remarca faptul că, deşi aveau aparenţa de spontaneitate, pentru că nu erau citite, textele erau bine pregătite şi structurate în prealabil. Este cunoscută minuţia cu care îşi pregătea T. Maiorescu intervenţiile în parlament. Tradiţia susţinerii aparent libere a discursurilor s-a menţinut în decursul întregii perioade de care ne ocupăm, cu diferenţe individuale între parlamentari în privinţa abilităţii de structurare şi prezentare orală a ideilor şi punctelor de vedere.

O referire la modul de a proceda al oratorului apare într-o dezbatere din 1932, în care M. Teodorescu îl întrerupe pe M. Manoilescu, adresându-i următoarea întrebare: „Aceste destăinuiri le faceţi dvs. din cauza întrebării dlui. dr. Mezincescu sau le aveaţi dinainte aranjate pe notiţe?". Răspunsul nou-alesului senator este:

(22) Dv. cred că aţi vorbit de multe ori şi ştiţi foarte bine că, atunci când cineva vorbeşte, *are pregătite unele părţi eventuale*, a căror oportunitate depinde de atmosfera care intervine în dezvoltarea unei cuvântări. Prin urmare, din tot ceea ce am eu să vă spun *şi din tot ce aş fi putut să am notat aci*, vă voi spune astăzi numai ceea ce socotesc, cu multă economie, absolut strict indispensabil. (Senat, 17.08.1932, DDP: 463).

Răspunsul pune în evidenţă ideea că, pentru un orator abil, raportarea la public este esenţială. Demersul său are o natură complexă, incluzând atât o componentă anticipativă, cât şi una reactivă.

După 1918, lărgirea reprezentării parlamentare prin introducerea votului universal, dar, mai ales, consolidarea şi diversificarea ideologică a partidelor fac ca luarea deciziilor să se complice, astfel încât, după modelul francez, apar şi la noi grupurile parlamentare (Bulei 2011: 91). Ca urmare, parlamentarul are, de fapt, rolul de Animator (în sensul dat termenului de Goffman) şi de Autor, transmiţător al unor convingeri şi atitudini la care aderă. El transmite însă, în formă discursivă, poziţia ideologică şi perspectiva unui partid sau grup parlamentar, care reprezintă Sursa discursului.

Asumarea condiţiei de Autor de către orator este pusă în evidenţă, între altele, de grija pentru corectitudinea consemnării afirmaţiilor făcute în parlament în stenogramele publicate, ulterior, în Monitorul Oficial. A.C. Cuza exprimă ideea valorii de document a stenogramelor şi a relevanţei dicursurilor pentru personalitatea fiecărui parlamentar:

(23) ...eu vorbesc ceea ce cred eu că este necesar să spun şi care va rămâne înregistrat în Monitorul Oficial. (Cuza, Cameră, 3.12.1930, DDP: 402).

Interesant este însă că, în aceeaşi dezbatere (din 1930), câţiva parlamentari se referă la practica modificării stenogramelor, adoptată frecvent de A.C. Cuza. Cf.:

(24) E. Mirto: Trebuie să se noteze bine această declaraţie de domnii stenografi. Sunt sigur că *o să o redactaţi dv. înşivă, când veţi revedea stenograma.*;
V. Magearu: Este o tradiţie a dlui. Cuza *să schimbe stenograma* [...] Dl. Iorga a dovedit în Cameră, la 1927, că *dv. vă schimbaţi stenogramele.* (Cameră, 3.12.1930, DDP: 398)

Aceste intervenţii sunt calificate de A.C. Cuza drept „insinuări calomnioase" (Cameră, 3.12.1930, DDP: 398).

Un procedeu curent în discursurile parlamentare din perioada studiată este apelul la citate sau aforisme. În acest caz, oratorul îşi asumă rolul de Animator, cu menţionarea Autorului. Se poate observa că utilizarea acestui procedeu implică

respectarea anumitor norme legate atât de alegerea surselor, cât şi de finalitatea citării (argumentarea unor idei, nu demonstrarea unei erudiţii, adesea îndoielnice). Este semnificativ în această privinţă un comentareiu critic al lui Al. Oteteleşanu asupra intervenţiei unui adversar politic, a cărui inabilitate este pusă pe seama insuficientei familiarizări cu practicile parlamentare:

(25) Am trecut şi noi prin facultăţi, am citit şi noi pe Esmein, nu avem nevoie să ni se repete citate (...) Înţeleg pe d. deputat de Argeş, care *singur a declarat că pentru prima oară se găseşte în Parlament*, astfel încât se explică de ce se crede dator să facă citaţiuni din autori (...) *Acest procedeu este inuzitat în Parlament* (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 19).

Existenţa unor standarde de acceptabilitate ale practicilor discursive parlamentare, explicit definite sau admise prin consens tacit ca decurgând din acestea, creează un sistem de aşteptări din partea receptorilor, indiferent de statutul lor de insideri sau outsideri, care orientează procesele interpretative. „Abaterile” de la standarde sunt adesea sancţionate prin comentarii explicite în interiorul comunităţii de practică, efectul mai larg, care depăşeşte limitele acestei comunităţi, fiind acela de a afecta, în grade diferite, imaginea celui incriminat.

Limitele în care anumite practici discursive pot fi admise variază de la o epocă la alta.

Nu numai în sec. al XIX-lea, ci şi în prima parte a sec. al XX-lea, numeroase critici – de obicei, din partea adversarilor – vizau coerenţa tematică şi limbajul discursurilor.

Al. Lahovari leagă cerinţele coerenţei tematice de respectarea regulamentelor parlamentare:

(26) [...] dar trebuie să răspund şi eu cam afară din chestiune unui orator care de la început până la fine a fost *afară din chestiune, afară din regulament* (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 112).

Pentru Lahovari, coerenţa este una dintre condiţiile eficienţei discursului parlamentar:

(27) Cine este lăsat în deplină voie *să vorbească despre toate câte-i trec prin minte, fie sau nu la locul lor*, acela are în adevăr un fel de privilegiu, dar are şi o nenorocire, aceea că *discursurile sale nu ajung niciodată la un rezultat practic*, şi nu are dacât vana satisfacţiune de a fi înlănţuit câteva fraze, mai mult sau mai puţin sonore. (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 111).

Parlamentarii cenzurează atât repetarea unor locuri comune, cât şi abaterile de la tematica dezbaterii în curs. Cf., de exemplu:

(28) Al. Oteteleşanu: Domnilor, dar acestea sunt *lucruri comune, banalităţi de drept public, care nu au niciun fel de legătură cu chestiunea contestaţiei* [validităţii alegerilor – n. n.] (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 19);

(29) O voce de pe băncile majorităţii: Asta e discuţiune la buget? Asta e discuţiune la Mesaj [al regelui – n. n.] nu la buget!
V.Toncescu, vicepreşedinte: Domnule profesor Cuza, ceea ce spuneţi dvs. acum *nu intră în cadrul unei cuvântări asupra Mesajului Tronului* (Cameră, 3.12.1930, DDP: 390);

(30) D. Manu: Văd că discutaţi teologie în parlament! (Cameră, 3.12.1930, DDP: 389) – remarcă ironică, provocată de lungile comentarii ale unor pasaje din Biblie citate de A.C. Cuza.

Polemizând cu adversarii, Al. Lahovari se referă la limbajul discursurilor parlamentare, afirmând că acesta trebuie să se distingă net de cel al intervenţiilor într-o întrunire publică; spontaneităţii celui din urmă politicianul îi opune caracterul controlat şi selectiv al celui dintâi:

(31) N-aţi putut descoperi ceva ca să mă încurcaţi? [...] Dar chiar un discurs al meu în Cameră sau vreun discurs dintr-o întrunire publică, *unde omul vorbeşte cu mai puţină băgare de seamă şi prudenţă decât în Cameră*. (Lahovari, Senat, 17.12.1890, 432)

După ce, într-un discurs mai vechi, sublinia indirect ideea relaţiei de dependenţă dintre forma discursului şi eficienţa acestuia, afirmând:

(32) ...eu doresc nu numai ca cuvântul meu să fie *mai controlat*, dar totodată *mai ascultat* (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 111).

O serie de intervenţii critice vizează folosirea de către unii parlamentari a anumitor termeni consideraţi incompatibili cu cadrul instituţional. Într-o dezbatere din 1915, semnalând inconsecvenţa poziţiei lui Take Ionescu în problema participării României la primul război mondial, P.P. Carp afirmă aluziv:

(33a) Talentul nu justifică toate incarnaţiunile, precum frumuseţea nu justifică toate *prostituţiunile*.

Reacţia celorlalţi parlamentari nu întârzie:

(33b) Leonte Moldoveanu: Dle. preşedinte, acest cuvânt parcă nu ar fi parlamentar.
B. Şt. Delavrancea: Dar nu e parlamentar deloc! (Cameră, 18.12.1915, DDP: 150).

Demonstrarea adecvării sau a inadecvării unui cuvânt se realizează apelând la argumente diverse. Reacţionând la protestele produse de folosirea termenului *corupţiune* în legătură cu guvernarea liberală, P.P. Carp (1885) invocă o discuţie pe o temă similară din Parlamentul englez, afirmând:

(34) Nimeni nu a venit să zică că cuvântul de *corupţiune*, întrebuinţat de cineva în discuţiune, ar fi un ce neparlamentar. Vă asigur, domnilor, că dacă aş crede că am zis ceea ce ar fi contra exemplelor date în alte ţări, nu m-aş fi oprit un singur minut a veni şi a retracta acest cuvânt; vă spun în conştiinţă că *nu cred că am zis un singur cuvânt prin care să fi trecut peste regulile care urmează a se păzi în Parlament.* (Carp, Cameră, 28.11.1885, 229)

Aceste reguli sunt definite apoi drept „regulele unei perfecte urbanităţi” (*ibid.*: 230).

Alte argumente ţin de pregătirea specială a fiecăruia pentru asumarea condiţiei de parlamentar. Într-o dezbatere din 1914 legată de problema agrară, în care îi caracterizează pe guvernanţi drept inconştienţi, declanşând reacţii puternice din partea liberalilor aflaţi la putere, P.P. Carp declară:

(35) Am studiat şi eu oratoria parlamentară şi niciodată nu mi s-a întâmplat să văd că întrebuinţarea cuvântului de *inconştient* a fost considerată ca o insultă. (Carp, Cameră, 14.03/16.04.1914, 599).

Fără îndoială că obiecţiile aduse folosirii anumitor termeni în Parlament sunt strâns legate de funcţia critică a alegerilor lexicale realizate de vorbitor. Faptul că unele „abateri” devin progresiv tolerabile este determinat, în mare măsură, de consolidarea naturii adversariale a discursului parlamentar, rezultat al cristalizării ideologiilor de partid. Atacul la adresa imaginii reprezentanţilor grupurilor opuse este constitutiv pentru acest tip de discurs, neproducând, în mod necesar, blocarea comunicării sau deteriorarea relaţiilor extra-instituţionale dintre parlamentari, aşa cum se întâmplă în cazul conversaţiei curente (Harris 2001: 469).

Este interesant că slăbirea caracterului coercitiv al normelor uzului parlamentar este observată şi comentată critic în cursul dezbaterilor încă din perioada interbelică. Ion Mihalache, de, ex., deplânge intruziunea unor comportamente curente (inclusiv de natură verbală), conotate social, în viaţa parlamentară:

(36) Este pentru prima dată când aud o astfel de întrerupere şi văd o astfel de uzanţă de pe băncile deputaţilor. Altădată se obişnuia să se spună astfel de lucruri numai din partea unor oameni fără răspundere, din cafenele. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 170).

O dată cu ascensiunea partidelor de extremă dreaptă, se constată o deteriorare a limbajului parlamentar. A.C. Cuza îşi apostrofează colegii evrei din parlament, interzicându-le să vorbească şi ameninţându-i:

(37a) Să taci!; Taci din gură, că ai s-o păţeşti! (Cameră, 13.12.1930, DDP: 385).

Comportamentul său neparlamentar este cenzurat de preşedintele de şedinţă:

(37b) V. Toncescu, vicepreşedinte: Domnule Cuza, vă rog să vă retrageţi cuvintele. (Cameră, 13.12.1930, DDP: 385),

iar V. Madgearu face apel la preşedintele de şedinţă, invocând rigorile discursului în parlament:

(37c) Domnule preşedinte, vă rog foarte mult să atrageţi atenţia domnului orator că *aici nu poate ţine acest limbaj.* (Cameră, 13.12.1930, DDP: 385).

4. Concluzii

Analiza precedentă a urmărit să identifice şi să comenteze câteva trăsături caracteristice pentru discursul parlamentar, relevate de abordarea parlamentului ca o comunitate constituită în anumite condiţii, a cărei funcţionare într-un cadru precis definit relevă existenţa unor practici specifice, recurente şi stereotipate, codificate în regulamentele de funcţionare.

Este o perspectivă de investigare apropiată de cea a etnometodologiei (cf. Psathas 1998: 290-294), întemeiată pe ideea că practicile de diverse tipuri – inclusiv cele discursive, care ne interesează în mod special – nu sunt de natură exogenă, ci sunt endogene, determinate de cadrul situaţional şi de obiectivele globale şi de moment urmărite de cei implicaţi într-o anumită activitate. Pe această bază se poate explica şi existenţa unui proces continuu de flexibilizare şi rafinare a practicilor în uz, care, pentru a fi eficiente, trebuie să se adapteze la diversele modificări privind configuraţia cadrului situaţional şi obiectivele avute în vedere de membrii unei comunităţi în decursul timpului, dar şi în diverse momente concrete ale activităţii acestora.

Chiar dacă pentru o activitate nou instituită, cum este cea parlamentară – în cazul României, atât în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cât şi după 1918 – se apelează la modele (exterioare sau anterioare), criteriul alegerii acestora este eficienţa, dovedită de constituirea unei tradiţii în cultura sursă. Practicile tradiţionale suferă însă, în procesul utilizării curente, ajustări, în proporţii variabile, la particularităţile unui cadru situaţional diferit de cel originar şi în continuă schimbare.

Consemnarea practicilor sub forma regulamentelor parlamentare este ulterioară cristalizării şi validării lor în activitatea curentă. O dovedeşte şi revizuirea periodică a prevederilor înscrise în aceste regulamente.

Practicile parlamentare se caracterizează prin indexicalitate şi reflexivitate. Ele definesc un anumit tip de comunitate de practică, ai cărei membri acţionează ei înşişi şi interpretează acţiunile celorlalţi în raport cu un mod împărtăşit şi agreat de cunoaştere a coordonatelor contextului. În acelaşi timp, cunoaşterea parametrilor definitorii pentru comunitatea considerată creează anumite aşteptări la care membrii comunităţii încearcă să se conformeze, reproducând astfel continuu identitatea comunităţii.

În cazul parlamentului, practicile discursive sunt fundamentale pentru constituirea aspectelor instituţionale şi a unui tip particular de relaţii, bazat pe polarizare, între agenţii instituţionali. Proveniţi din grupuri socio-profesionale extrem de diverse, membrii acestui tip de comunitate de practică devin temporar participanţi în aceeaşi activitate instituţională. Acest fapt implică abandonarea, pentru o anumită perioadă, a practicilor discursive curente în comunităţile originare, precum şi un efort de asimilare progresivă a altor practici discursive. Uzul acestora are o componentă interacţională puternică, fiind orientat şi reglat direct, în cursul activităţii instituţionale, prin reacţia explicită a celorlalţi membri ai comunităţii de practică. Acest fapt explică frecvenţa comentariilor metacomunicative în discursul parlamentar.

II. CONCEPTE RECURENTE

ISTORICITATEA DEMOCRAȚIEI[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Introducere

1.1. Observații preliminare

Democrație este unul dintre conceptele legate organic de existența și de activitatea parlamentelor. Considerațiile care urmează au ca punct de plecare observația lui P. Chilton (2004: 48) conform căreia sensul termenului *democrație* nu trebuie căutat în realitatea obiectivă, ci are un caracter subiectiv, variabil în timp și în spațiu: „The meaning of the word *democracy* is not waiting to be discovered in some objective realm; it is in the mind, or rather the interacting minds, of people in particular times and places."

Analiza discursurilor unor parlamentari reprezentativi pentru perioada considerată reflectă variabilitatea modului de înțelegere a acestui concept, chiar dacă el aparține clasei conceptelor cu o utilizare îndelungată („long in use" – cf. Koselleck 2009 [2006]: 58-64; Richter 1990: 46). Printre parametrii care influențează modul de actualizare semantică și discursivă a conceptului de *democrație* se numără, alături de timp și spațiu, la care se referă Chilton, afilierea politică a celor care îl folosesc (în relație cu structura auditoriului și cu raporturile de putere într-un anumit moment).

1.2. Aspecte teoretice

Analiza pe care o propunem este realizată dintr-o perspectivă interdisciplinară, care valorifică elemente reprezentative pentru două surse da bază: (a) orientările moderne în istoriografie, bazate pe reconstrucția sistemelor de concepte, respectiv a limbajului politic din fiecare epocă, așa cum sunt actualizate acestea în texte emblematice (școala germană a lui R. Koselleck, R. Reichardt, E. Schmidt *et al.*, și școala britanică de la Cambridge, reprezentată de J.G.A. Pocock și Q. Skinner) și (b) semantica lingvistică și analiza discursului (luate, de altfel, în considerare de istoricii menționați).

Referitor la orientările reprezentate de școlile moderne de cercetare în domeniul istoriei, M. Richter (1990: 67-68) remarca faptul că, în ciuda anumitor

[1] Versiune tradusă și modificată a textului din Ionescu-Ruxăndoiu 2012c.

diferențe, există puternice elemente de compatibilitate între acestea. Ceea ce le apropie este un tip special de contextualism, presupunând reconstituirea sensurilor unor concepte de bază sau a limbajului politic specific unei perioade din perspectiva celor care produc discursul în circumstanțe specifice și nu din perspectiva interpreților moderni ai acestuia.

După Q. Skinner (*apud* Richter 1990: 64), înțelegerea unui concept implică, pe de o parte, descifrarea sensurilor termenilor care îl exprimă și, pe de alta, identificarea posibilităților de utilizare a acestuia și a rezultatelor produse. Acest punct de vedere corespunde, în linii generale, distincției operate de lingviști între sensurile unei unități lexicale la nivelul sistemului și la cel al uzului. R. Koselleck a fost preocupat cu precădere de primul tip de sensuri, urmând tradiția clasică a semanticii și hermeneuticii continentale, în timp ce J. Pocock și O. Skinner au fost interesați îndeosebi de uz, sub influența mai modernă a filosofiei limbajului ordinar.

Cele două tipuri de abordări menționate sunt, în esență, complementare: cea dintâi permite determinarea nucleului semantic de bază al unui concept, care face posibilă comunicarea; cealaltă, legată de lingvistica acțiunii (luând în considerare intențiile emițătorului și efectele anticipate de acesta asupra receptorului), are în vedere faptul că identitatea denotațiilor unui cuvânt nu implică, în mod necesar, identitatea sensurilor discursive. Acest fapt are o importanță deosebită în cazul comunicării politice, puternic influențate de diferențele ideologice dintr-o anumită societate. Consecințele sunt vizibile în posibilitatea de modificare a echilibrului între diversele componente care intră în definiția semantică a unui anumit concept. J. Pocock vorbește despre uzul recurent al acelorași cuvinte în sensuri similare și totuși modificate (*apud* Richter 1990: 57), fapt care permite delimitarea unor paradigme sau discursuri uneori chiar în cadrul aceluiași text.

Considerate în diacronie, schimbările privind semnificația și evaluarea unui concept sunt rezultatul unei dispute între anumite grupuri sociale și politice, diferențiate sub aspect ideologic.

Analiza conceptului de *democrație* pe care o propunem este organizată la cele două niveluri structurale la care ne-am referit: cel al sistemului limbii și cel al discursului. La primul nivel, vom prezenta câteva încercări de definire explicită a conceptului, realizate de parlamentarii români, urmărind apoi să stabilim un inventar de concepte opuse, respectiv asociate cu cel de democrație. Legat de cel de al doilea nivel de analiză, vom comenta diferențele de utilizare și de înțelegere a conceptului, pe care le relevă discursurile diverșilor parlamentari, încercând să propunem posibile explicații și ă determinăm parametrii care influențează variațiile de sens.

1.3. Câteva precizări asupra proceselor de modernizare din România

Așa cum observa R. Bendix (1967: 292), modernitatea și democrația sunt asociate, de obicei, în măsura în care ambele sunt incompatibile cu ideea de

privilegii ereditare și de autoritate absolută, altfel spus cu existența unei ierarhii sociale bazate pe poziții prestabilite.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, imaginea societății românești era aceea tipică pentru Europa de est. Era imaginea unei societăți duale, oscilând între formele tradiționale ale vieții private și formele unei noi ordini sociale și politice. Societatea românească se caracteriza printr-un clivaj profund, sub aspect calitativ, și prin disproporția cantitativă între bogați și săraci, persoane instruite și analfabeți, orășeni și săteni (Bendix 1967: 333).

Procesele de modernizare care au avut loc au fost rezultatul unei combinații specifice între schimbări produse din interior, ca urmare a unei evoluții sociale normale, și schimbări datorate influenței unor modele externe, cele oferit de Europa occidentală. Un rol major în producerea și desfășurarea acestor procese l-a avut minoritatea educată, reprezentată de elitele sociale, profesionale și politice (Marton 2009: 44; cf. și Bendix 1967: 327).

În legătură cu evoluția proceselor de modernizare în România, pot fi amintite două bine-cunoscute teorii autohtone, divergente sub aspectul interpretărilor propuse: teoria formelor fără fond, elaborată de Titu Maiorescu, și cea a sincronizării cu Occidentul, susținută de Eugen Lovinescu.

Teoria lui Maiorescu are în vedere, în primul rând, cultura și literatura (cf. *În contra direcției de astăzi în cultura română* – 1868, și *Direcția nouă în poezia și proza română* – 1872), dar face referire și la formele politice și instituționale, care funcționau în societatea românească a epocii. Maiorescu susține că, după 1820, „societatea românească a început să se trezească din letargia ei" (Maiorescu, *Critice*, I: 147) și să se deschidă spre formele civilizației occidentale, care „au învălit viața publică a poporului nostru" (*ibidem*: 212). Aceste forme au fost imitate și reproduse, fără a avea un fundament solid în realitatea românească (*ibidem*: 148).

După Maiorescu, rezolvarea acestei probleme nu poate fi dată de revenirea la vechile forme tradiționale, ci de ridicarea poporului „din toate păturile" până la înțelegerea formelor europene de viață socială și de organizare politică (*ibidem*: 212). Așa cum precizează E. Lovinescu, Maiorescu atribuie oamenilor de cultură rolul „de a întări fondul, spre a normaliza evoluția inversă" (Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*: 297).

În viziunea lui E. Lovinescu, „viața europeană e sincronică", iar „țărilor tinere nu le rămâne decât să primească ideologia socială și politică a țărilor cu o civilizațiune mult mai veche" (*ibidem*: 153).

Spre deosebire de Maiorescu, Lovinescu consideră că aceste țări, intrate brusc în sfera de influență a țărilor civilizate, se dezvoltă în virtutea altor legi de evoluție (*ibidem*: 323). Ele „nu refac evoluțiile popoarelor înaintate, ci se pun deodată în planul vieții contemporane", rămânând „să descrie apoi drumul invers, de la formă la fond, al unei evoluții care nu e anormală [...], ci ținând seamă de natura specială a condițiilor noastre istorice, e singura posibilă și, deci, normală" (*ibidem*: 154).

În țări ca România, democratismul a venit pe cale ideologică, nu economică (*ibidem*: 149), ideologia creând, prin contagiune, noi forme sociale (*ibidem*: 151).

Punctele de vedere ale celor doi autori sunt diferite, pot oferi explicații și justificări modului de abordare a diverselor probleme legate de democrație și soluțiilor propuse în cadrul dezbaterilor parlamentare din epoca de care ne ocupăm.

2. Conceptul de *democrație*

2.1. În sistem

(a) Definiții

Într-un discurs din 1881, I.C. Brătianu face referire la triada aristoteliană democrație – aristocrație – monarhie, considerând democrația „o creație modernă” și evaluând-o ca „superioară aristocrației” căreia îi urmează (Brătianu, Cameră, 30.03.1881, VI: 250).

Opoziția democrație/aristocrație este implicită și în definiția formulată de P.P. Carp în 1909:

(1) Ce înțelegem noi prin democrație? [...] prin democrație înțelegem ca fiecare să-și aibă locul lui în această țară, care îl merită prin munca lui (Carp, Cameră, 4.12.1909, 566).

Respingând posibilitatea privilegiilor ereditare, vorbitorul adaugă:

(2) Dacă el este fiu de boier sau este fiu de țăran, nici fiul de boier, nici fiul de țăran nu trebuie să găsească loc dacă nu muncește și dacă nu servește acestei țări (Carp, Cameră, 4.12.1909, 567).

De remarcat și referirea indirectă la condiția de cetățean a individului, care implică manifestarea unui simț al datoriei față de comunitate.

Alte două definiții iau în considerare un aspect diferit: relația dintre guvernanți și cetățenii obișnuiți. Atacând guvernarea liberală, Tache Ionescu susținea, în 1887, că aceasta nu reprezintă „acea școală nouă de democrație, care are drept deviză: întrebuințarea întregii puteri a statului pentru îmbunătățirea stărei unei clase” (Ionescu, Cameră, 24.11.1887, 145). Referirea se face la marea masă a țăranilor, așa cum rezultă din precizările ulterioare. În viziunea politicianului, luarea deciziilor constituia prerogativa exclusivă a instituțiilor, cetățenii având un rol pasiv.

Câteva decenii mai târziu, în 1931, evoluția societății românești a determinat acreditarea unei viziuni diferite: aceea a caracterului reprezentativ al guvernării, în virtutea căreia cetățenilor le revine un alt rol. Pledând pentru efectuarea unor schimbări ale „legii administrative”, Armand Călinescu susține că

esențială este „ideea democratică”, în conformitate cu care „cetățenii să-și poată rezolvi problemele de interes local într-o completă competență și prin organe alese de ei cu sufragiu universal” (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, 142). Votul universal, introdus după primul război mondial (inițial, restrâns la bărbați), conjugat cu progresul economic și cu un proces mult mai activ de urbanizare, a avut un efect important asupra mentalității generale. Alături de exprimarea liberă a opțiunilor votanților, o serie de proceduri, ca, de exemplu, deliberările în cadrul consiliilor locale alese, au favorizat apariția sentimentului cetățenilor că pot lua decizii asupra unor probleme importante. A. Călinescu face aluzie la acest aspect, insistând asupra ideii că statul este reprezentant al tuturor cetățenilor (Călinescu, Cameră, 20.12.1926, I: 64) și că, în mod necesar, „corpurile legiuitoare sunt ieșite din consultarea liberă a națiunii” (Călinescu, Cameră, 4.12.1930, I: 30).

(b) Concepte opuse

Din definiția lui P.P. Carp menționată anterior, rezultă că *democrația* este opusă *regimului aristocratic* precedent, cele două sisteme de guvernământ întemeindu-se pe principii fundamental diferite: egalitatea indivizilor vs. privilegii de clasă.

Această opoziție este puternic exploatată în lupta politică. Într-o dezbatere parlamentară din 1878, în care este acuzat că a vorbit în numele aristocrației, T. Maiorescu afirma că în țara românească nu există aristocrație (Brătianu, Cameră, 16.05.1878, IV: 37). I.C. Brătianu opune explicit aristocrația democrației, susținând că „aristocrația, așa cum este la noi”, este diferită de cea din alte țări europene (ca Franța, de exemplu), incluzându-i pe „acei care nu sunt democrați” (Brătianu, Cameră, 16.05.1878, IV: 34). Brătianu își explicitează punctul de vedere, identificând existența a două tendințe antagonice în viața politică a țării:

> (3) ...una care voiește ca națiunea să guverneze prin ea însăși, adică fiecare cetățean să nu aibă alt frâu decât acela ce-l pune legea; și este tendința celeilalte partide, care voiește să domnească nu prin voința tuturor și în sensul intereselor țării, ci fiindcă crede că ea are dreptul să guverneze (Brătianu, *ibidem*: 34).

Cele două tendințe ar ilustra diferențele majore dintre ideologia liberală și cea conservatoare, reprezentate de cei doi politicieni care polemizează. Transformând polemica ideologică în polemică de partid, Brătianu afirmă:

> (4) Ziceți că nu există partidă aristocratică în țara românească; poate să nu fie o aristocrație, dar există un partid reacționar, un partid care voiește să trăiască fără voia țării și din spatele ei (Brătianu, *ibidem*: 35).

Atacurile pe aceeași temă la adresa conservatorilor sunt reluate continuu. Într-o dezbatere din 1881, I.C. Brătianu se referă la o intervenție a lui P.P. Carp, în care se făcea referire la „clase”, observând că:

(5) Aceasta aduce aminte o idee care nu se potrivește cu *simțământul democratic* (30.03.1881, VI: 252)

și menționând, mai târziu:

(6) Ați vorbit apoi de *clasa guvernanților*. Nici această expresiune nu este o reminiscență a *societății democratice*, ci a *societății aristocratice* (Brătianu, *ibidem*: 252).

Reacția conservatorilor față de tendința liberalilor de a se înfățișa public drept unicii reprezentanți ai democrației în România este la fel de puternică. Tache Ionescu, de exemplu, susține, în 1887, angajarea generală și definitivă a țării pe calea democrației:

(7) Puțină vă e credința în *democrație* dacă credeți că mai poate cineva în țara românească să afișeze boierismul.
Și noi, mândri de ceea ce suntem, copii ai poporului, *roade ale democrației*, privim în față pe oricine și nu recunoaștem nimănui nebunia de a crede că în vinele lui curge un sânge mai nobil decât al nostru.
Nu mai pretindeți că domniile voastre, singuri puteți apăra *democrația română*, pe care nu o atacă și nu o poate ataca nimeni. (Ionescu, Cameră, 24.11.1887, 144-145)

Criticând dur deciziile politice ale guvernării liberale, T. Ionescu susține că acestea nu ilustrează aplicarea unor idei democratice, ci a unui mod de a proceda specific pentru „*reacționarii* cei mai reacționari" (Ionescu, *ibidem*: 146).

La rândul său, observând că „se face abuz de cuvântul *democrație*", P.P. Carp afirmă în 1909:

(8) ...eu susțin că cuvântul de *democratic* este și trebuie să fie apanajul tuturor partidelor (Carp, Cameră, 4.12.1909, DDP: 115).

În plus, Carp observă că regenerarea țării, altfel spus, bazele democrației la noi au fost puse de „fiii vechilor boieri" (Carp, *ibidem*: 114) și nu de burghezia nou constituită.

Conservatorii caracterizează regimul impus de liberali drept „un regim de tiranie ipocrită", tinzând să se degradeze și să intre în faza de „tiranie bufonă" (Ionescu, martie 1888, 218). Cu alte cuvinte, regimul democratic s-ar fi transformat în opusul său. Constituționalismul, specific guvernării democratice, ar fi fost înlocuit prin „tirania autoritară" (Ionescu, Cameră, 14.03.1888, 231-232).

Antonimia între democrație și autoritarism, cu referire la politicile promovate de guvernanți, apare în discursul opoziției, în perioadele următoare, din ce în ce mai frecvent. Reprezentant al PNȚ, aflat în opoziție în 1931, când se discută modificarea legii administrative, Armand Călinescu demască abaterile liberalilor de la „regimul constituțional" (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 143) și instituirea unui „regim de ilegalitate" (Călinescu, *ibidem*: 171), prin acte administrative „abuzive", care încălcau „drepturi personale, care erau drepturi câștigate" (Călinescu, *ibidem*: 166).

Duelul parlamentar dintre partidele aflate la putere și cele din opoziție reflectă deci antonimii de tipul democrație/reacționarism, tiranie, abuz, ilegalitate.

(c) Concepte asociate

Un număr de concepte sunt în mod constant asociate cu democrația, în diferite contexte, fără a reprezenta propriu-zis, sub aspect semantic, hiponime ale acestui hiperonim. Conceptele desemnează o serie de elemente care funcționează ca indici ai democrației, referindu-se la câteva aspecte, cum ar fi: lege și legalitate, instituții și autoritate publică, statutul de cetățean (drepturi, libertăți, responsabilități).

Respectarea legilor este opusă abuzurilor, excesului de autoritate sau arbitrarului, care nu își au locul într-o societate democratică. În dezbaterile parlamentare, se fac ample referiri la *Constituție*. Rolul acesteia este definit explicit de I.C. Brătianu:

(9) A garanta libertatea și demnitatea cetățeanului, ca acesta să nu poată fi strivit sub puterea unui singur om (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 417).

Politicianul liberal admite că românii au luat regimul constituțional de la „puterile civilizate" (Brătianu, Cameră, 30.09.1878, IV: 115) și că, în redactarea Constituției,

(10) Am fost siliți să facem și noi împrumutări de care nu ne-am dat bine socoteala (Brătianu, Senat, 13.02.1878, III: 195),

menționând totodată faptul că mulți dintre vecinii noștri consideră că această constituție „nu e de talia noastră" (Brătianu, *ibidem*: 194). Deși admite:

(11) Nu pot zice că Constituțiunea noastră este perfectă (Brăatianu, *ibidem*: 195),

el susține că liberalii nu văd necesară o schimbare a acesteia într-un viitor apropiat, ci numai „după ce ne vom constitui și ne vom consolida mai bine" (Brătianu, Cameră, 16.05.1878, IV: 36).

Regimul „pur constituțional" (Brătianu, Cameră, 3.03.1871, I 2: 285) este un regim parlamentar, care are o serie de exigențe (Brătianu, Cameră, septembrie 1879, 47) și în care – afirmă Brătianu – „constă toată siguranța României" (Brătianu, Cameră, 13.02.1878, III: 195). În acest regim, „toți factorii cari-l compun" trebuie „să-și exercite drepturile sale în marginile Constituțiunii și ale legii" (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 54). Domnitorul însuși a jurat pe Constituție, încheind astfel „un pact nedespărțit, un pact fundamental" cu țara (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 61). Definind poziția monarhiei într-un stat constituțional, I.C. Brătianu afirmă:

(12) Capul statului [...] este o individualitate, are o cugetare proprie, are părerile sale, are voința sa, însă nu poate să și-o exercite [...] decât numai prin organele stabilite de Constituțiune, prin miniștrii săi. (Brătianu, Cameră, 3.03.1871, I 2: 284).

Miniștrii pot transpune unele dintre ideile domnitorului în proiecte de legi, pe care însă trebuie să le supună aprobării parlamentului.

Funcționarea normală a „mecanismului constituțional" implică succesiunea la putere a diverselor partide. I.C. Brătianu afirmă, într-un discurs din 1875, că a fost dispus să se retragă de la putere în virtutea respectării acestui principiu, numai că opoziția conservatoare a falsificat alegerile, prin violență și presiune (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 425).

Conservatorii susțin, de asemenea, necesitatea existenței unor partide de opoziție. Într-un discurs din 1889, Al. Lahovari oferă o demonstrație plastică a acestei idei:

(13) Precum lumea fizică trăiește prin acele două forțe cari contracumpănesc și cari sunt neapărate pentru a menține echilibrul etern, puterea impulsiunii și puterea rezistenței, tot așa sunt necesare unei țări, unei societăți cele două partide, unul care împinge tot înainte și celălalt care rezistă câteodată (Lahovari, Cameră, 13.01.1889, 50).

În regimul constituțional, parlamentul este „statul-major al națiunii" (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 49). Parlamentarii, la rândul lor, nu trebuie să fie numai la nivel declarativ „reprezentanți ai națiunii", transpunând în legi și decizii „voința națiunii". Ei trebuie să înțeleagă voința națiunii. Numai atunci, consideră I.C. Brătianu, „libertățile pe care le vom da țării îi vor folosi" (Brătianu, Cameră, 31.03.1884, IX: 214-215).

O serie de discursuri subliniază ideea răspunderii parlamentarilor în fața alegătorilor, pentru modul în care acționează. Voința țării sau „voința populară" (Călinescu, Cameră, 7.12.1931, I: 216) este cea de care depinde aducerea sau menținerea la putere a unor politicieni. Invocând faptul că „singura pedeapsă pentru un deputat neconștiincios, care nu și-a făcut datoria, este că nu se mai realege", P.P. Carp consideră că și pentru „un ministru care nu și-a făcut datoria", pedeapsa trebuie să fie „căderea lui de la putere" (Carp, Cameră, 24.01.1890, 338).

Drepturile și libertățile cetățenești înscrise în Constituție, al căror caracter recent este subliniat de Tache Ionescu („Într-o țară ca a noastră, unde libertățile sunt încă proaspete [...]" – Ionescu, Cameră, 25.11.1888, 268), sunt considerate de parlamentari una dintre cele mai importante realizări ale societății românești moderne. P.P. Carp, însă, atrage atenția asupra faptului că simpla consemnare a libertăților în Constituție nu este suficientă pentru bunul mers al societății:

(14) Libertățile nu dau roade prin ele însile. Să nu credeți dacă ați decretat și menținut libertatea presei, o să aveți o presă cum se cade; să nu gândiți că dacă decretați libertatea întrunirilor, o să aveți discursuri cu minte în acele întruniri; să nu gândiți că dacă veți decreta orice alte libertăți veți voi, prin simplul acest fapt ați făcut mărirea și fericirea unei țări (Carp, Cameră, 29.11.1884, 184).

Carp subliniază ideea că beneficiile libertăților acordate nu pot fi resimțite decât prin participarea tuturor cetățenilor la viața societății:

(15) Libertatea, în ultimă instanță, nu este decât înlăturarea unor piedici, libertatea pe tărâmul politic nu este, în ultimă instanță, decât posibilitatea dată tuturor claselor unei societăți de a participa și de a conlucra la înflorirea țării lor. Dar dacă o fac sau nu, aceasta nu mai atârnă de libertățile publice, atârnă de munca tuturor, fie pe tărâmul economic, fie pe tărâmul politic (Carp, *ibidem*: 184).

O idee similară este exprimată și de I.C. Brătianu, care subliniază faptul că, pentru a asigura implicarea în viața politică „a clasei celei mai numeroase a societății”, este necesară satisfacerea a trei condiții: „educațiune, instrucțiune, instituțiuni” (Brătianu, Cameră, 17.06.1870, I 2: 208).

În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, când peisajul politic se schimbă, sunt discutate în parlament o serie de măsuri ale guvernanților care aduc atingere libertăților cetățenești. Referindu-se la evenimentele de la Grivița, Armand Călinescu, pe atunci subsecretar de stat la Ministerul de Interne, afirmă că guvernul nu putea împiedica o categorie de cetățeni „să folosească una din libertățile constituționale, aceea de a se aduna și de a se consfătui asupra intereselor ei” (Călinescu, Cameră, 12.03.1936, II: 93). Forța publică trebuie însă pusă „în slujba ideii de ordine” și „întrebuințată cu tact” (Călinescu, *ibidem*: 99-100), fiindcă respectarea drepturilor și libertăților cetățenești implică deopotrivă „conștiința răspunderilor noastre” (Călinescu, *ibidem*: 99).

Într-un alt discurs, din 1936, A. Călinescu protestează împotriva prelungirii stării de asediu decretate, în 1934, ca urmare a asasinării prim-ministrului I.Gh. Duca. Exprimându-și îngrijorarea că, prin aceasta, „s-ar putea ca drumul țării să fie schimbat” (Călinescu, 12.03.1936, II: 339), el opune regimul „de cenzură și de stare de asediu” celui „de libertate și de respectare a drepturilor cetățenești” (Călinescu, *ibidem*: 341).

În discursurile parlamentare, apare uneori conceptul mai abstract și mai general de *libertate*. Abordând problema libertății, într-o dezbatere din 1882 asupra chestiunii agrare, P.P. Carp adresează parlamentului o suită de întrebări retorice:

(16) Ce este libertatea, domnilor? Este ea oare facultatea absolută de a face ce voim? – oferind un răspuns negativ („Eu cred că nu”) și adăugând: „teoria libertății nu poate găsi aplicarea sa decât atunci când mărginiți pe cel tare, când îl împiedicați de-a se servi de o absolută libertate (Carp, Cameră, 11.02.1882, 161).

Criticând măsurile guvernării liberale, Carp susține că moralitatea politică implică „apărarea celui slab în contre celui tare” (Carp, Cameră, 14.03.1882, 161) și limitarea libertății celui tare, adică a celor aflați la putere (Carp, Cameră, 18.03.1882, 168).

Cu toate acestea, I.C. Brătianu exprimase, în 1875, un punct de vedere similar, susținând că libertatea cetățenilor și prevenirea abuzurilor din partea

puterii sunt asigurate de prevederile Constituției (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 417).

Opinia publică este un factor important atât în procesul de selecție, cât și în acela de evaluare a reprezentanților poporului. G. Panu afirma în 1890:

(17) ...noi nu suntem responsabili decât înaintea *opiniei publice* și înaintea colegiilor electorale (Carp, Cameră, 24.01.1890, 337).

Referirile la rolul acestui factor devin frecvente după primul război mondial. Pot fi menționate, în acest sens, o serie de afirmații ale lui A. Călinescu. Într-o dezbatere referitoare la validarea alegerilor pentru Cameră din 1926, politicianul definește astfel conceptul:

(18) Este un imponderabil pe care nu avem să-l stabilim nici prin cuvântările noastre, nici prin zgomotele dvs. Aceasta este *opinia publică*, care are infinitele ei tentacule, cu care simte și înțelege. Oricât v-ați face dvs. iluzii, opinia publică este fixată asupra acestui punct (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 31-32).

Într-un alt discurs, din 1935, A. Călinescu susține că presa este cea care se face purtătoarea de cuvânt a opiniei publice, atribuind intenția guvernanților de a prelungi starea de asediu dorinței acestora de a prelungi cenzura și de „a suprima astfel organele opiniei publice care exercită un control asupra actelor dvs.” (Călinescu, Cameră, 13.03.1935, II: 114).

2.2. În discurs

Comentariile precedente pun în evidență o relativă omogenitate semantică la nivelul sistemului conceptual. La nivelul uzului, însă, există diferențe importante între oratori, determinate, îndeosebi, de afilierea politică a acestora.

În dezbaterile din parlament, modul în care politicienii se referă la democrație și la conceptele asociate devine un mijloc important de critică la adresa ideologiei adversarilor – deci un instrument folosit în lupta politică – și, în același timp, un mijloc important de a influența și controla opinia publică.

Deși liderii liberali și conservatori definesc democrația într-un mod relativ asemănător, viziunea lor asupra acesteia este destul de diferită. Definițiile formulate în cadrul discursurilor nu sunt importante în sine, ci ca părți componente ale unor secvențe argumentative specifice. Ele oferă auditorilor explicații și clarificări contextualizate, prin intermediul cărora sunt susținute puncte de vedere deosebite, adesea chiar opuse (Ilie 2007: 669).

Ca majoritatea liderilor conservatori, P.P. Carp este un reprezentant al marilor proprietari agrari, mai îndeaproape legați de structurile sociale tradiționale. Deși își declară deschis adeziunea la noua Constituție liberală, el susține un sistem de „organizare socială conservatoare” (Carp, Cameră, 28.09.1879, 95), de tip paternalist, bazat pe acceptarea de către mase a deciziilor luate de clasele educate. Elitele culturale trebuie să țină seama de „instinctul” unei națiuni:

(19) Eu admit instinctul la o națiune, admit ca ea să simtă că e un rău, precum fiecare om când e bolnav simte că-l doare; dar nu admit ca bolnavul să zică el: iată doctoria ce trebuie să-mi dea doctorul (Carp, *ibidem*: 98).

Soluțiile însă trebuie să vină de la cei care „au primit o cultură mai înaltă":

(20) ...aceia au datoria sacră de a veni, când poporul e rătăcit, să zică: nu merg după tine, tu ai facultatea de a simți răul, leacul rămâne la mine să-l indic, iar datoria ta este să-l urmezi (Carp, *ibidem*: 98).

În dezbaterile parlamentare, s-a făcut adesea referire la modul în care au evoluat procesele de democratizare la noi. Conservatorii, prin vocea lui P.P. Carp, admit că democratizarea societății românești trebuie considerată „ca un ce irevocabil" (Carp, Cameră, 30.03.1881, 126), ca „un ce îndeplinit" (Carp, *ibidem*: 127), dar că, fiind realizată în mod „defectuos", „de sus în jos, iar nu de jos în sus" (Carp, *ibidem*: 126), prin „înrâurirea politică" a unei anumite pături sociale (Carp, *ibidem*: 126-127), a generat o serie de efecte negative. În setea de democratizare, „am deschis liber toate stăvilarele și am lăsat toate liber la dispozițiunea fiecărui ambițios" (Carp, *ibidem*: 128). Aceste efecte trebuie diminuate printr-o mai bună „organizațiune socială" (Carp, *ibidem*: 127).

Gruparea liberală exprimă, însă, un punct de vedere diferit. Întrerupând demonstrația lui P.P. Carp, G. Chițu afirmă: „Democratizarea la noi este veche, este tradițională poporului român", acuzându-l pe orator că vrea „să dezdemocratizeze" poporul român (Carp, *ibidem*: 128).

Referindu-se, într-un discurs din 1881, la opiniile exprimate de Carp, I.C. Brătianu susține că societatea românească a cunoscut aceleași etape de evoluție ca și alte țări, de la o societate primitivă, de tip pastoral, la o societate de tip agrar, apoi la una de tip aristocratic și, în fine, la o societate democratică. Numai că aristocrația românească a avut alt caracter, fiind „în relațiune strânsă și de simțiminte și de interese cu poporul de jos" (Brătianu, Cameră, 30.03.1881, VI: 250). În epoca fanariotă însă, această aristocrație a fost înlocuită „cu oligarhia străină sau bastardă" (Brătianu, *ibidem*: 250). În sec. al XIX-lea, când „democrația face progrese zi de zi" (Brătianu, *ibidem*: 251), crearea unei noi aristocrații nu mai este posibilă; încetul cu încetul, fiecare individ își va dobândi locul meritat în societate (Brătianu, *ibidem*: 251). Cu toate acestea, susține Brătianu, ar continua să existe un partid reacționar, care ar dori să ignore voința poporului, dar ar profita de existența oamenilor simpli (Brătianu, 16.05.1878, IV: 35). Este evident un atac la adresa doctrinei conservatoare a lui Carp, privind relația dintre elite și mase. Cf. și discuția despre exploatarea unor concepte opuse, în lupta politică (*supra*, sub *2.1.*(b)).

După I.C. Brătianu, accesul neortodox la putere, criticat de P.P. Carp, nu ar fi tipic societății moderne (*i.e.* democratice), ci ar reprezenta o rămășiță a trecutului, implicând ideea că practicile de acest fel nu ar fi străine grupurilor conservatoare.

Atacurile politice reciproce se referă, din ce în ce mai frecvent, la modul de înțelegere a democrației. Conservatorii – ca, de exemplu, P.P. Carp – opun democrația muncii – pe care o susțin – noii democrații, „o democrație bugetară”, bazată pe clientelism politic (Carp, Cameră, 30.03.1881, 127). În mod similar, Tache Ionescu vorbește despre o degradare inacceptabilă a ideii de democrație în anii guvernării liberale:

(21) ...când am văzut că democrația se scoboară la procopsirea câtorva, atunci ne-am zis că e de datoria noastră să nu lăsăm țara în dilemă: ori partidul conservator, ori domniile voastre, reprezentanții unei democrații de la care țara, mai curând sau mai târziu, va trebui să-și întoarcă fața (Ionescu, Cameră, 24.11.1887, 127-128).

După Tache Ionescu, prin practicile de guvernare, liberalii ar fi înșelat speranțele alegătorilor, încrezători în „forța morală a unui partid, care se baza pe aspirațiunile democrației născânde” (Ionescu, *ibidem*: 148).

Referitor la modul de înțelegere a unor concepte de către anumiți politicieni, adăugăm și observația că, vorbind despre drepturile și libertățile cetățenești înscrise în constituția liberală din 1866, I.C. Brătianu susține că, în condiții particulare, acestea pot fi restrânse. Argumentul folosit este acela că libertatea – ca și moralitatea – este creată de oameni. În același timp, spre deosebire de alți politicieni, inclusiv liberali, el consideră că populația rurală este pregătită să-și exercite drepturile cetățenești, asigurând independența și autonomia comunelor, pentru că acest exercițiu este vechi, datând din epoca în care poporul lupta pentru păstrarea independenței naționale (Brătianu, Cameră, 16.05.1878, IV: 32).

3. Observații finale

Analiza pe care am realizat-o reflectă existența unui sistem conceptual relativ bine structurat, gravitând în jurul conceptului de democrație, încă de la începuturile vieții parlamentare în România. Acest fapt nu constituie însă un semn de maturitate politică, fiind vorba despre structuri și reglementări nou apărute, fundamental diferite de cele din epocile precedente, ci indică mai degrabă o perioadă de „aducere la zi” – *Verzeitlichung*, în terminologia lui R. Koselleck (*apud* Richter 1990: 46) –, caracterizată prin deschidere spre inserarea unor concepte sociale și politice moderne. Procesul de înnoire a fost inițiat de elitele sociale, îndeosebi de tinerii direct implicați în realizarea schimbărilor revoluționare începute în 1848, continuate cu Unirea Principatelor din 1859 și încheiate prin crearea parlamentului și votarea Constituției liberale din 1866. Toate aceste schimbări sunt rezultat al contactelor nemijlocite ale grupurilor menționate cu viața politică și socială din Europa occidentală, care a oferit modele urmate îndeaproape la noi.

Din perspectiva descrierii propuse de R. Koselleck (2009 [2006]: 77-79) pentru evoluția temporală a conceptelor, ceea ce apare drept specific pentru

România este o relativ rapidă diseminare a noilor concepte (și a vocabularului aferent acestora), numită de autor democratizare a uzului. Noile concepte – inclusiv *democrație* – au fost relativ rapid integrate în ideologii specifice (inițial, de tip liberal și conservator) și politizate. Sensurile lor au fost uneori folosite în mod diferit și adesea exploatate, configurând un teritoriu specific pentru disputele parlamentare.

Spre deosebire de alte concepte aparținând limbajului politic, *democrație* și conceptele aferente sunt mai rar parte a unor scenarii metaforice. Explicația poate fi dată de faptul că este vorba despre concepte „tehnice”, bazate pe un anumit tip de gândire filosofică și definite printr-un număr relativ restrâns de trăsături semantice, general acceptate și, în esență, constante în decursul timpului (în greacă, unde au fost create conceptul și termenul de *democrație*: *eunomia, isonomia, demos* și *politeia* – Briu 2011: 117-118). Apărute în Grecia antică și absente din uz în perioada medievală, conceptul și termenul corespunzător au fost reintroduse în sec. al XVIII-lea, diversificându-și semnificațiile începând cu sec. al XIX-lea, în funcție de contextul spațio-temporal.

Politicienii români din perioada pe care o avem în vedere adoptă cu precădere modelul francez de gândire politică, dar fac referiri și la alte sisteme democratice, cum ar fi cel din Anglia sau chiar din SUA.

STATUL: CONSTRUCTE IDEOLOGICE, DEFINIȚII INSTITUȚIONALE ȘI CONCEPTUALIZĂRI METAFORICE*

LILIANA HOINĂRESCU

1. Introducere. Istoria conceptului[1]

Reflecţia asupra statului ca formă de organizare politică este foarte veche, urcând în filosofia europeană până la Platon (*Omul politic*, *Republica*) sau Aristotel (*Politica*)[2]. Preocuparea filosofilor este legată de ideea de dreptate şi bine în sfera individuală şi în cea publică şi de găsirea celei mai bune forme de guvernare care să transpună în viaţa societăţii aceste aspiraţii morale.

În istoria ideilor, noţiunea modernă de *stat* este un construct teoretic, desemnând diversele ipostaze concrete de manifestare instituţională a puterii politice, în limitele unui anumit teritoriu.[3] Conceptul de „stat" ca atare nu era cunoscut anticilor, aceştia vorbind despre treburile publice (cf. gr. *koinonia politike*, lat *res publica*) în anumite regimuri (democraţie, despotism, oligarhie). Accepţiunea modernă a termenului *stat* (it. *stato*, fr. *état*, engl. *state*, germ. *Staat*, cf. lat. *status* „stare", „condiţie", „ordine") apare în Europa occidentală, între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea, şi este explicată de unii specialişti prin sintagma *status rei publicae*, utilizată de Cicero şi preluată de filosofii renascentişti, care supun discuţiei critice fundamentul divin şi ordinea socială (Macchiavelli vorbeşte, în *Principele*, de *stato* în sensul modern al termenului). Filosofia

---

* Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează unele aspecte discutate în Hoinărescu 2015.

[1] Analiza pe care o propunem în această secţiune este centrată pe istoria conceptului de *stat*, în linia intelectuală fondată de Reinhart Koselleck: „The primary interest of Begriffsgeschichte is its capacity to analyze the full range, the discrepant usages of the central concepts specific to a given period or social stratum. Any lexicon of this subject must be alphabetical in order to leave open the question of whether, considered diachronically, a concept has or has not been transformed. In the context of seventeenth-century Germany, status in Latin meant both "estate, order" (Stand) and "state" (Staat). In the nineteenth century, Stand was placed in a position subordinate to the state, or even, in some contexts, made into the opposite of the state. Any thematic (rather than alphabetical) arrangement of concepts would distort the diachronic transformation of these concepts." (Koselleck 1996: 65-66).

[2] În acest studiu, vom lua în consideraţie statul ca formă politică. Opoziţia public/privat şi extensiile noţiunii spre societatea civilă nu vor fi abordate decât colateral. Pentru o dezvoltare a conceptului de stat în opoziţie cu viaţa privată, vezi Ariès/Duby 1995a: 34-87; 1995b: 132-179; 1997: 16-42.

[3] Pentru istoria conceptului, vezi și Abélès (2005), Colas (1997), Lescuyer (2001).

politică dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea va fixa termenul şi va prefigura concepţia etatistă modernă, prin operele lui Thomas Hobbes[4] (reprezentant al şcolii empiriste) şi apoi ale filosofilor iluminişti precum John Locke (fondator al liberalismului politic), Jean-Jacques Rousseau[5] sau Montesquieu[6]. În mod remarcabil, Dimitrie Cantemir, care era în legătură cu mediile filosofice raţionaliste, introduce cuvântul în limba română, în *Istoria ieroglifică* (cf. *DLR*, Litera S_5, 1994). Totuşi, cum opera sa nu a fost publicată decât mult mai târziu, termenul *stat* va intra efectiv în vocabularul politic românesc abia în secolul al XIX-lea.

O etapă importantă în înţelegerea şi definirea *statului* o are apariţia conceptului sociologic de *naţiune*, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, concept care cunoaşte, în epoca romantică, o expresie cultural-ideologică, pentru a intra apoi decisiv în domeniul politic. Naţiunea tinde să fie identificată cu Statul, în sintagma Statul-naţiune, o unitate teritorială fiind suprapusă unei unităţi culturale şi etnice (vezi Schulze 2003). Hegel[7] este unul dintre marii ideologi ai statului naţional modern, teoria sa etatistă fiind foarte influentă în formarea ideologiilor din secolul trecut (adesea cu tentă totalitaristă). Ideea de stat naţional devine centrală în mişcările politice din secolului al XIX-lea, care vor duce la revendicări teritoriale semnificative şi la redesenarea hărţii politice a Europei, pornind de la dreptul istoric al popoarelor de a-şi administra singure destinul. Probarea legitimităţii antrenează un efort susținut de documentare istorică, în cazul acelor comunităţi etnice care s-au suprapus pe un teritoriu (românii şi maghiarii în Transilvania, de pildă)[8]. Ideologia de secol XIX este una naţionalistă, acest termen neavând atunci conotaţii pejorative. Accentul pus pe caracterul naţional

[4] Opera sa principală de filosofie politică, *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil*, este publicată în 1651. Este considerate una dintre primele teorii privind contractual social.

[5] Ne referim, în special, la lucrarea *Du Contrat Social ou Principes du droit politique*, publicată în 1762, care a influenţat decisiv filosofia politică modernă. Ideea majoră a lui Rousseau este că o organizare socială nu se poate fonda decât pe garantarea libertății și a drepturilor egale între cetăţeni.

[6] *De l'esprit de loix*, Genève, 1758. Reflecția lui Montesquieu se referă la raportul legilor cu sistemele politice (democraţie, monarhie, aristocraţie, despotism), la separaţia puterilor în stat şi la libertăţile publice ale cetăţenilor.

[7] Vezi Theillier (2012): „Pour Hegel, l'État est la plus haute réalisation de l'idée divine sur terre et le principal moyen utilisé par l'Absolu pour se manifester dans l'histoire. Il est la forme suprême de l'existence sociale et le produit final de l'évolution de l'humanité. En effet, l'État hégélien n'est pas un simple pouvoir institutionnel, c'est une réalité spirituelle. Pour Hegel, l'Esprit s'incarne dans l'État, rejoignant ainsi l'idée du « Léviathan » de Hobbes, qui identifie le divin et l'État. « Il faut donc vénérer l'État comme un être divin-terrestre », écrit-il dans Les principes de la philosophie du droit" [*Principes de la philosophie du droit*, § 272, add.]. Vezi și Avineri 1972, Weil 1950.

[8] Secolul al XX-lea aduce în prim-plan, odată cu pozitivismul și teoria evoluționistă (prost înțeleasă) a lui Darwin, noţiunea curioasă de rasă, cu repercusiuni dintre cele mai tragice în intreaga istorie culturală a umanităţii. Adesea ideologii vor vorbi de etnie în termeni de rasă, de tipare biologice transmise unei comunităţi, criteriul lingvistic nefiind pertinent (fenomenul de aculturaţie permite unei populaţii să adopte limba unei alte populaţii). Vezi Negulescu (1984: 218-396), cap. II, *Specificul național în legătură cu problema raselor*.

era unul corect politic, deşi potenţialul afectiv al termenului era ca şi astăzi exploatat în scop persuasiv.

Statul-naţiune va rămâne conceptul dominant în istoria europeană până în secolul al XXI-lea, când, confruntată cu fenomenul de globalizare sau mondializare, ideologia politică încearcă impunerea unui model non-etatist de apărare a identităţii culturale, într-un proiect politic de unificare supranaţională (Uniunea Europeană).

2. Desemnarea statului

2.1. Statul naţional

Discursul parlamentar românesc, constituit la mijlocul secolului al XIX-lea, va reflecta, pe de o parte, procesul de conceptualizare şi de vulgarizare a *statului*, ca termen modern, nou intrat în imaginarul public românesc, şi, pe de altă parte, asocierea lui strânsă cu alte noţiuni moderne, precum „naţiunea", „patria" şi „poporul", în acord cu ideologiile dominante şi cu interesele politice ale epocii[9]. Aşa cum notează Vlad Georgescu (1992: 128): „Cărturarii [din secolul al XIX-lea] sunt conştienţi de faptul că patria şi patriotismul au două coordonate, una verticală, comunitatea şi continuitatea istorică, cealaltă orizontală, comunitatea de interese a membrilor unei comunităţi constituite istoriceşte. Cele dintâi texte aveau de obicei tendinţa de a confunda patriotismul cu interesele boierilor şi patria cu statul boieresc; după 1800 însă, s-au înmulţit textele care asemenea lui Vladimirescu considerau că „patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor". [...] Îndată după 1821, cărturarii par a fi crezut romantic în posibilitatea stabilirii unei armonii sociale, în egalizarea intereselor, în convertirea tuturor în „patrioţi buni".

Un fragment din discursul lui Mihail Kogălniceanu în Parlamentul unicameral din 1862 (numit și Adunarea electivă[10]), imediat după declaraţia unionistă, este edificator:

(1) Propunere subscrisă de mai mulţi deputaţi prin care se preconizează o serie de măsuri menite să consolideze Unirea […]
Invocând dar proclamaţiunea domnitorului din 11 decembrie, mesagiul său din 24 ianuarie și adresele Camerelor separate și ale Adunării întrunite […] propun ca Parlamentul român să binevoiască a invita pre ministeriu a lua următoarele dispoziţiuni:

1. *Români, Ţara Românească, România este un nume pe care naţiunea noastră l-a moștenit de la Traian împăratul. Acest nume sacru numai uciderea naţionalităţei*

[9] În secolul al XIX-lea, naţiunea-stat devine paradigma dominantă de legitimare politică și socială (vezi Leonhard 2006).

[10] *Adunarea electivă* este un organ al puterii legislative, care a precedat parlamentul de tip bicameral, constituit în 1864, prin înfiinţarea *Corpului ponderator*, ulterior, redenumit *Senat*. Exemplele extrase din această perioadă pun în evidenţă trecerea de la oratoria pașoptistă la discursul parlamentar modern.

noastre, cucerirea străină îl va putea şterge din limba şi din ţara noastră, din gura copiilor noştri; guvernul va păstra dar acest nume, în titlul domnitorului, în actele publice ale ţărei. Acest titlu de secoli l-au avut toţi domnii şi înainte şi în urma Regulamentului. Numine nu a contestat domnilor Alecsandru Ghica, George Bibescu, Barbu Ştirbey dreptul de ase întitula cu mila lui Dumnezeu domni a toată Ţara Românească. *România este un titlu naţional ce nu poate insufla nici frică, ce nu reprezintă nici o idee de concuistă.* Este titlul Principatelor Române astăzi întrunite într-un singur stat, Statul Român, Statul României. (semnat Kogălniceanu, I. Brătianu, C.A. Rosetti ş.a.) (Kogălniceanu, Adunarea electivă, 20.03.1862, III, II: 136-137)

Discursul naţionalist românesc, cu idealizarea istorică şi tendinţa (pe linie hegeliană) de sacralizare a instituţiilor laice, se consacră în această perioadă. El urmează, de altfel, tiparul paşoptist, înscris, de asemenea, într-un model cultural european, în care romantismul imprima principala notă ideologică. Este un discurs care a avut o lungă vocaţie şi mult succes, mai ales în ideologiile extremiste (de dreapta sau de stânga), pentru că pune în circulaţie concepte emoţionante, tulburătoare pentru public, reuşind să mascheze acţiunea politică propriu-zisă.

Definirea statului român ca stat naţional rămâne un loc comun al discursului parlamentar românesc; este o temă reluată ori de câte ori intervin raporturi de politică externă şi trebuie accentuată legitimitatea statului român de a-şi impune opţiunile politice:

(2) Dar noi mai avem încă un motiv pentru care politica noastră externă trebuie să fie altfel decât a altor ţări.
În adevăr, ce reprezintă România? Căci, d-lor, nu este vorba de existenţa ei materială; orice ţară trebuie să aibă şi motivul ei logic de existenţă. De ce există între Dunăre şi Carpaţi România aceasta? Ca să rămâie totdeauna în această stare de stat creat, botezat şi cununat de Europa? Sau ţara aceasta are o *legitimare superioară*? Este ţara noastră o creaţiune a diplomaţiei europene? Însă nu se poate o mai mare ofensă adusă *adevărului istoric*, simţului public şi celei mai elementare mândrii naţionale decât această nenorocită părere, care acum câteva luni de zile se putea citi intr-un articol ce pretindea că exprimă vederile guvernului: „noi trăim din voinţa şi din creaţiunea Puterilor”. Nu, d-lor, două mii de ani de muncă au adus ţara aceasta deasupra, iar nu pomana lui Napoleon al III-lea, nici mila puterilor, cum cred toţi aceia care şi ei merg cu fracul fâlfâind în jurul reprezentanţilor acelor puteri.
Dar oricine socoate că această ţară a fost întemeiată numai ca să reprezinte şi să fie ceea ce este astăzi, acela va condamna această politică. *România este un stat naţional, reprezentând, în forma cea mai simplă, un ideal naţional* care nu se poate mărgini şi [pe] care toate forţele neamului românesc trebuie să-l servească. România trebuie să aibă ochii şireţi ai şarpelui, care să prindă tot ceea ce se petrece în vecinătate şi să descopere tot ceea ce-şi poate adăugi după dreptul ei naţional. (Iorga, Cameră, 5.06.1908, 196-197)

Regăsim în această argumentaţie a lui Nicolae Iorga, din 1908, raţiunea istoricistă, de influenţă hegeliană[11], a existenţei statelor (*legitimare superioară,*

---

[11] Vezi Theillier (2012): „L'historicisme est une doctrine philosophique qui affirme que les connaissances, les courants de pensée ou les valeurs d'une société sont le reflet d’une situation historique contextuelle”.

adevăr istoric, ideal naţional), viziunea imanentistă potrivit căreia istoria este manifestarea concretă a voinţei divine, iar naţiunile parte a acestei desfăşurări.

Interesant de urmărit este legitimarea războiului din perspectiva naţională. Antrenarea poporului în practica războiului este o idee modernă, conturată în filosofia politică a Iluminismului, care a căpătat un revers practic, acţional, o dată cu Revoluţia franceză şi cu cea americană (vezi Leonhard 2006: 235). În retorica politică, ideea războiului naţional se va confunda cu ideea de legitimitate culturală şi istorică:

(3) *Cu sabie de dreptate vom izbândi. Dar sabia aceasta de dreptate trebuie să fie ţinută în mâna sigură a României. Mâna aceea a României trebuie să fie gata a purta sabia dreptăţii neamului românesc*[...]. Deci, o mână sigură de sine, o mână neslăbită prin discordii şi negrăbită prin setea de aventuri. *Cu sprijinul lui Dumnezeu atunci, cu sabia biruitoare în mână*, va veni vremea când din această Românie mică, sfâşiată şi mâncată de discordii, vom face altceva decât contrafacerea modernă a organizaţiei politice fanariote: vom face un stat naţional şi popular, cuprinzând cu aceleaşi drepturi pe românii din toate clasele şi pe românii din toate ţările (Iorga, Cameră, 14.12. 1915: 130-131)

În acest fragment, imaginarul politic modern exploatează scheme ale imaginarului creştin; nu este deloc surprinzător, naţiunea română definindu-şi identitatea culturală (şi) prin componenta ortodoxă. Oratorul sublimează ideea de război, mascând ororile asociate – omucideri, suferinţă, moarte – şi mutând accentul pe dreptate ca virtute în sens absolut, conturată discursiv prin aluziile la cruciadele creştine din Evul Mediu şi, mai adânc în conştiinţa colectivă, la lupta Sfântului Gheorghe cu balaurul, simbol al luptei dintre bine şi rău. Dreptatea României este inclusă astfel într-un proiect metafizic, al ordinii divine. Toposul biblic al personajului slab, dar puternic prin ajutorul divin este unul comun în retorica politică a unui stat mic, ale cărui şanse de reuşită în confruntarea cu un adversar puternic sunt problematice (lupta lui David cu Goliat). Recursul la discursul mesianic, cu trimiteri intertextuale la naraţiunile biblice, mai ales cele vetero-testamentare, unde istoria naţională şi mesajul teologic sunt strâns îmbinate, apare mai ales în perioadele de criză şi are un rol idealizant şi exhortativ.

Dacă în discursurile parlamentare tendinţa de idealizare a statului-naţiune şi exaltarea voinţei populare este comună, deviind adesea în verbiaj şi frazeologie, putem consemna şi tendinţa contrară de a recunoaşte acest fenomen şi de a-l denunţa de pe poziţii raţionale:

(4) Ideea liberală este următoarea: în locul *dreptului divin* s-a pus *voinţa suveranităţii naţionale*; noi, conservatorii, susţinem că, *precum s-a făcut abuz cu dreptul divin, aşa au făcut liberalii abuz cu dreptul suveranităţii naţionale*, şi raţiunea noastră ne zice: avem în numele unui principiu o voinţă tiranică în contra căreia iarăşi mă revolt. Eu admit supunerea la voinţa poporului, cu rezerva însă ca în orice moment să pot cerceta dacă acea voinţă nu este rătăcită, şi în numele ideilor conservatoare din lumea întreagă afirm că mă voi opune ei, atunci când cred că, urmând-o, expun ţara mea la pericole necalculabile. (*Aplauze*) (Carp, Cameră, 28.09.1879, 91)

Explicarea tendinţei de idealizare a conceptelor laice trece însă de sofismele discursului politic. Laicizarea sferei publice, care a început din secolul al XVIII-lea, nu a putut modifica şi schemele conceptuale premoderne, care ne definesc antropologic, rezultatul fiind învestirea cu sacralitate a unor noţiuni, precum *natură*, *om*, *naţiune*, *popor, istorie* etc. (de pildă, ideea modernă care stipulează că natura, prin legile ei, organizează haosul materiei nu face decât să transfere naturii atributele divine)[12]. Iată de ce vorbitorii utilizează aceste concepte axiomatic (am putea spune chiar dogmatic), fără a simţi nevoia unor precizări şi adesea fără intenţii manipulatorii; puţini receptori mai sesizează faptul că sunt concepte lipsite de conţinut obiectiv. De aceea, solicitarea unor clarificări, aşa cum o face Petre Carp, mai ales pe fondul unor discuţii tehnice, deşi întru totul legitimă, nu este o practică discursivă curentă în dezbaterile parlamentare.

2.2. Statul instituţional

Definirea instituţională a statului român drept principat/monarhie pe baze constituţionale a necesitat, încă de la începuturile dezbaterii parlamentare, luări de poziţie şi clarificări, cu declarată intenţie informativă. Strategiile utilizate sunt cele recunoscute pentru discursul cu tentă didactică, între care obiectivizarea referentului, formulările cvasinormative/juridice și citarea unor surse de autoritate, ca în exemplele (5)-(6), extrase din două discursuri ținute de Kogălniceanu în *Adunarea electivă*, în 1863:

(5) Într-un *stat constituţional*, cel dintâi drept al puterii esecutive e ca domnitorul să pretinză de la toate puterile ca persoana sa și prerogativele sale să fie respectate, să fie neatinse, să fie nejignite. (Kogălniceanu, Adunarea generală a României, 9.02.1863, III, II: 276);

(6) Domnilor, să venim acum a cerceta ce e *guvernul constituţional* pe care toţi îl reclamăm şi pe care însă foarte puţini îl înțeleg încă. *Guvernul constituţional e o formulă de ocârmuire pe care naţiunile moderne l-au inventat şi l-au dat, perfecţionându-l din secol în secol, pentru a paraliza arbitrariul, capriciul, despotismul, defectele unui singur om, ale domnitorului; e un guvern pre care naţiunile îl reclamă spre a împăca, de se pot împăca, aceste două principie: monarhia şi republica. Acesta e guvernul constituţional.* El este menit de a face ca o naţiune să poată merge înainte, chiar având în capul său un domn ca toţi oamenii. Guvernul constituţional face dar de dispare individul, el face de dispar calităţile şi metehnele omului, el face din stăpânitor o fiinţă abstractă, o fiinţă care nu poate să facă decât binele şi niciodată răul, şi aceasta se esplică prin cuvintele Constituţiunii Angliei: *Le roi ne peut mal faire,* regele nu poate greşi; prin cuvintele ce Carol II al Angliei zicea unui ministru: *Le mal viendra de vous, le bien viendra de moi*, răul va veni de la tine, binele va veni de la mine. (Kogălniceanu, Adunarea electivă, 9.02.1863, III, II: 282)

---

[12] Aceste constatări obiective vin în sprijinul sistemelor idealiste care susţin că metafizicul ne condiţionează inefabil modul de înţelegere a realităţii, şi fac cu totul problematică teoria freudiană a religiei ca epifenomen. Pentru o critică a teoriei freudiene, vezi Borella 1995.

Acest efort de explicitare se justifică prin contextul cultural-istoric. Statul modern român nu a fost rezultatul unei dezvoltări lente, organice, ci a fost creat de sus în jos, prin decizii politice ale unei clase restrânse; de unde un decalaj ideologic, o desincronizare între instituţii şi societate şi necesitatea unui efort de vulgarizare a cunoştinţelor, de difuzare a lor în spaţiul public.

Dacă statul ca naţiune are o legitimitate deplină în discursurile parlamentare, din punct de vedere instituţional calificările sunt mai degrabă prudente şi realiste. „Un stat tânăr” este sintagma cel mai des folosită cu referire la statul român; formula metaforică identifică statul cu un organism viu, care trece prin toate stadiile de dezvoltare (proiecţia conceptuală are la bază metafora biologică, vezi *infra*, sub *2.3.*). Parcurgând corpusul, putem surprinde trecerea de la un didacticism asumat şi adesea naiv privind înţelegerea statului modern la luări de poziţie nuanţate şi subtile, ideologizate. Discuţiile de fond privind drepturi cetăţeneşti sau obligaţii ale statului antrenează şi definiţii ale statului ca instituţie modernă, de aceasta dată utilizate în sens retoric şi argumentativ. De exemplu, în discursul susţinut de Titu Maiorescu privind libertatea presei, referirile eufemistice la tinereţea statului român sunt, în esenţă, legate de neînţelegerea regulilor de funcţionare a unui stat modern, imputabilă atât funcţionarilor, cât şi unor membri ai parlamentului.

(7) Şi în România, *un stat tânăr*, în care disciplina, regula administrativă, raporturile între diferitele ramuri ale vieţei publice şi sociale ***nu sunt încă întărite***, care este ***departe de a fi consolidat***, precum este energic consolidat statul prusian, unde avem chiar şi în armată aşa idei largi de disciplină încât putem vedea un general activ, care scrie şi combate ideile guvernului în foi publice, în foaia autorizată a unui mare partid, a artidului Naţional-Liberal dacă s-ar întâmpla aşa ceva în Prusia, ***s-ar nărui*** statul prusian de mirare! (Aplauze); în România dar, *unde este aşa de puţină disciplină în spiritul public chiar pentru partea cea relativ mai disciplinată, pentru miliţie*: ne găsim cu o libertate a presei mai întinsă, mai dezvoltată, mai întrebuinţată decât în Prusia. (Maiorescu, Senat, 14.02.1891, IV: 407);

(8) La noi dar, *dacă este să se menţie în această extraordinară şi interesantă mişcare a spiritelor, un sâmbure măcar de* ***ordine închegată****, daca este ca statul, cu toate acestea stat monarhic şi constituţional, să poată începe a se organiza şi* **a se întări**, înţelegeţi că trebuie, mai mult chiar decât în Germania, să fie oarecare control posibil asupra unor agitări, cari se pot introduce în învăţătorii săteşti în afară de scopurile şcoalei şi prin învăţătorii săteşti se pot lăţi în mulţimea nepricepută. (Maiorescu, Senat, 14.02.1891, IV: 409).

Sintagma un *stat tânăr*, consensuală, căreia i se dădea, în general, un sens temporal, este echivalată depreciativ cu lipsa de maturitate politică şi de disciplină administrativă. Punctul de vedere susţinut este disimulat strategic în presupoziţii, declanşate de atributivele explicative succesive, care contextualizează informaţii noi, oratorul conferindu-le valoarea unor premise discursive. Se stabileşte astfel acordul prealabil cu interlocutorii, necesar dezvoltării tezei pe care oratorul

doreşte să o susţină. Prezentarea cadrului argumentativ (statul român lipsit de disciplină instituţională) este atât de eficace, încât teza se impune ca o concluzie logică: libertatea de expresie nu poate fi pusă în discuţie într-un stat în care nu sunt înţelese condiţionările instituţionale, o libertate prea mare riscând să ducă la anarhie. Întreaga secvenţă este structurată printr-o comparaţie (România-Prusia), în care sunt contrapuse retoric, pe de o parte, libertatea versus ordinea instituţională, într-n stat „tânăr" versus unul cu instituţii stabile, consolidate (pentru interferenţa metaforei biologice cu cea arhitecturală, vezi *infra*, sub *2.3.*, ex. 25; vezi şi *infra*, cap. *Argumente cvasilogice*).

În exemplul (8), ideea de stat neconsolidat şi de anarhie asociată unei prea mari libertăţi este introdusă prin presupoziţii existenţiale, declanşate de descrieri definite: *această extraordinară şi interesantă mişcare a spiritelor*, şi lexicale: *să se menţie ... un sâmbure* ***măcar*** *de ordine închegată* [presupoziţie: ordinea e pe cale să dispară complet]. Structura concesivă: *statul, cu toate acestea* ***stat monarhic şi constituţional****, să poată* ***începe*** *a se organiza şi a se întări* [presupoziţie: statul e slab], fixează o opoziţie deja enunţată între o stare *de jure* şi una *de facto* şi facilitează desemnarea instituţională a statului român, într-o expresie didactică de reamintire a unor cunoştinţe de bază, de la care trebuie să pornească orice dezbatere parlamentară.

Îndatoririle şi drepturile funcţionarului şi ale cetăţeanului într-un stat modern sunt şi ele supuse discuţiei. Maiorescu recurge la acelaşi discurs didactic, cu insistenţă asupra conceptelor şi a definiţiilor, făcând trimiteri critice la opere fundamentale. Discursul este unul raţional, cu premise enunţate clar şi demontarea tezelor combătute prin reducere la absurd. O strategie de obiectivare este referirea la statul român fără desemnarea apartenenţei. Referirea este generică – statul modern, statul constituţional, statul monarhic –, pentru ca precizarea statul român să se facă incidental, parantetic. Premisa discursivă este obligativitatea unor reguli, caracterul lor general, abstract, neadmiţând derogări.

(9) D-lor senatori, din exemplele citate în această lungă discuţie generală aţi văzut că multe ***se pot întâmpla în acest stat constituţional numit România***, multe şi extraordinare lucruri! [...]
Învăţătorul şi profesorul, în funcţia statului, retribuit de stat, este un funcţionar al stalului. Aici sunt de acord cu onor. d. Sturdza. învăţătorul, profesorul are de la ***statul monarhic constituţional*** – cum este al nostru – misiunea încredinţată, conform unei legi speciale a acestui stat, să facă învăţământul în şcoale conform programului alcătuit prin o lege a statului pentru aceasta. ***Acest stat monarhic constituţional votează anual bugetul şi-i dă leafa lui din bugetul astfel înfiinţat.*** *Nu se poate, şi este o eroare şi o falşă interpretare a liberalismului, ca funcţionarul in funcţie fiind, să-şi răspândească şi să caute a-şi realiza in fapt nişte idei, cate ar fi resturnătoare pentru această ordine constitutivă a statului, în virtutea căreia el este funcţionar şi-şi primeşte salariul său de la stat.* Libertatea şi libera expresie a tutulor convingerilor, aceasta este reclamată de toare spiritele mai înaintate: dar nu i-a trecut prin cap, de exemplu, celui mai înaintat, celui mai liberal cugetător politic al înaintatei Anglii, lui John Stuart Mill, ca să reclame altceva decât libertatea individuală de a-şi exprima

> cineva liber convingerile sale ca om privat. *„Individul în contra statului",* zice şi Herben Spencer. Dar n-a trecut prin capul lui John Stuart Mill, n-a trecut prin mintea lui Spencer ca să reclame libertatea *funcţionarului statului şi profesorului statului* de a vorbi în contra fundamentalei ordine de stat, în virtutea căreia funcţionează şi el. (Aplauze.) Libertatea funcţionarului de a ataca prin agitare pe faţă orce guvern, d-a lua pe de o parte din bugetul ***statului monarhic*** leafă pentru existenta lui, şi pe de altă parte cu aceasta leafă a combate d. e. ***fundamentul statului modern***, această absurditate n-a trecut prin capul nici unui adevărat cugetător!
> *Este dar o profundă eroare a acelor care cred că în virtutea libertăţii pot fi şi funcţionari şi agitatori socialişti sau radicali. Aceştia n-au decât să-şi dea demisia şi apoi să agite cum pot în limitele legilor existente.* ***În statul nostru unde este libertatea cea mai mare. unde este libertatea presei întregi, libertatea publicaţiilor întreagă, libertatea ideilor întreagă, poate sa-şi dezvolte orcine toate ideile sale în presă, în cărţi, în întruniri, aceasta da.*** *Dar dacă se vede împins să lucreze pentru idei excenrrice, să înceteze de a fi funcţionar şi să nu cumuleze autoritatea ce i-o dă statul ca funcţionar (aplauze) cu agitatea în favoarea unor idei particulare ale lui, care ar fi în contra ordinei de st*at. (Maiorescu, Senat, 14.02.1891, IV: 411; 413-414)

Prevalente în discursul reprodus sunt argumentele de cadraj (sau de încadrare)[13], care presupun dispunerea informaţiilor de fundal în aşa fel încât teza susţinută să fie mai bine pusă în valoare (cf. Breton 2003: 45; 79-85; vezi *infra* cap. *Argumentele cvasilogice*). Între acestea, prezentarea, văzută mai restrictiv ca o calificare: acest stat ***constituţional*** numit România, şi insistenţa asupra aspectului delimitat (amplificarea): *statul monarhic constituţional*, *Acest stat monarhic constituţional...*; definiţia: *Învăţătorul şi profesorul, în funcţia statului, retribuit de stat, este un funcţionar al stalului*; disocierea: *Nu se poate, şi este o eroare şi o falşă interpretare a liberalismului....* Contextualizarea este deopotrivă referenţială şi textuală, trimiţând, pe de o parte, la o stare de fapt a statului român, pe de alta la texte fundamentale unde este definită libertatea de expresie într-un stat modern. Libertatea nu este o valoare absolută, pentru că ar duce la anarhie, ci trebuie să fie înţeleasă în relaţie cu îndatoririle cetăţeanului, în general, şi ale funcţionarului public, în particular. Odată fixată discursiv opoziţia, expresia devine categorică şi exprimată intenţionat în termeni populari, pentru a fi pe înţelesul tuturor: Libertatea şi libera expresie a tutulor convingerilor, aceasta este reclamată de toare spiritele mai înaintate: ***dar nu i-a trecut prin cap****, de exemplu, celui mai înaintat, celui mai liberal cugetător politic al înaintatei Anglii, lui John Stuart Mill, ca să reclame altceva decât libertatea individuală de a-şi exprima cineva liber convingerile sale ca om privat.* [...] ***Dar n-a trecut prin capul lui John Stuart Mill, n-a trecut prin mintea lui Spencer*** *ca să reclame libertatea funcţionarului statului şi profesorului statului de a vorbi în contra fundamentalei ordine de stat, în virtutea căreia funcţionează şi el.*

Maiorescu, care era logician şi în plus avea vocaţie şi experienţă profesorală, reuşeşte să disimuleze savant, în discursurile sale, nota didactică –

[13] În orig. „les arguments de cadrage”.

desemnarea, repetiţia, parafraza, explicarea unor noţiuni fundamentale în termeni comuni –, sugerând ironic că dezbaterea şi luarea sa de poziţie ar fi superflue dacă preopinenţii ar avea o cultura politică satisfacatoare.

Definirea instituţională a statului este importantă în discursurile politice ale lui Maiorescu şi pentru denunţarea demagogiei locvace, lipsite de conţinut, a propagandei liberale. Cf. exemplele (10)-(11):

(10) Aşadar, după părerea manifestului Partidului Naţional-Liberal, astăzi constituit la întrunirea de l a Iasi, chiar acest fapt că avem un stat constituţional este o cucerire exclusivă a Partidului Naţional-Liberal.Căci Partidul Conservator este tot vechia clasă a privilegiaţilor, ce n-a contribuit întru nimic la propăşirea poporului, el vroieste şi astăzi să readucă starea de atunci a decadenţei de sub fanariori. *Numai Partidul Naţional-Liberal corespunde cu aspiraţia legitimă a poporului român, statul modern constituţional.* Dacă ar fi aşa, d-lor nationali-liberali, arunci aş întreba, în hipotesa d-voastră, ce operă aţi făcut d-voastră? Suntem cu toţii de acord că esenţa statului constituţional este următoarea: Capul statului ca reprezentant al suveranităţii naţionale, cum este la noi este inviolabil şi neresponsabil. Aţi înscris aceasta anume în Constituţie? Da! Corolar: Responsabili sunt miniştri, cari funcţionează ca o reprezentanţă a majorităţii » parlamentului, care maioritate a ieşit din alegeri libere ale poporului. (Maiorescu, Cameră, 26.11.1892, IV: 439);

(11) *Este un adevăr banal ce vi-l spui aici despre esenţa acestui constituţionalism. Nimeni nu-l contestă.* Aşa s-a practicat, s-au înfiinţat lucrurile în statul de unde s-a luat sistemul, în Anglia; asa s-a practicat şi în Belgia, stat continental mai aproape de noi, de unde am imitat mai direct şi sistemul nostru.
Aceasta fiind esenţa sistemului constituţional, dacă – în hipoteza manifestului — Partidul Liberal-Naţional, care singur a reprezentat aspiraţiile poporului, a voit, în momentul când am ieşit de sub protectoraml ruso-turcesc, să dea statului român forma care corespundea mai bine trebuinţelor şi progresului lui, şi dacă, după hipoteza d-voastre, în acel moment, ca şi astăzi, nu exista alt partid patriotic decât Partidul Nasţional-Liberal, şi nici astăzi nu există un alt partid penttu binele ţării, căci celalalt partid, adecă cel conservator, ar fi corupt, retrograd, călcător de legi, duşman al progresului poporului: atunci ce absurditate aţi tăcut d-voastre de aţi dat acestei ţări forma constituţională? (Aplauze)
Dacă ar fi cum zice manifestul, atunci am fi fost şi am fi şi astăzi incapabili de forma constituţională. Atunci trebuia introduceţii (şi dacă n-aţi făcut-o, aţi păcătuit în contra duhului sfânt al naţiunii), trebuia să introduceţi sau o formă de despotism democratic, imaginabil într-un stat începător, sau o formă republicană, sau orcare altă formă, dar forma constituţională niciodată! *Căci este absurd a vorbi de forma constituţională, când nu ai cel puţin două partide legitime de venire la guvern.*
Aşa este? – Nimeni nu mă contrazice.
Atunci ce însemnează programul d-voastră de la Iaşi ca introducere istorică penrru 1892? Comiteţi naivitatea de a vorbi în numele statului român constituţional şi tăgăduiţi legitimitatea altui partid faţă cu d-voastră? Dar aceasta este o copilărie constituţională. (Aplauze) Dar ia să vedem acu: tot asa au cugetat întemeietorii partidului d-voastră? Aşa s-a zămislit forma constituţională la noi, cum vă convine să o spuneţi acum la întrunirea d-voastră de la Iaşi? (Maiorescu, Cameră, 26.11.1892, IV: 440-441).

Oratorul porneşte de la ipotezele susţinute de adversarii săi politici, reproducându-le polemic, pentru ca, în mişcarea de contraargumentare, să le atace

fundamentul raţional. Construcţia defectuoasă a discursului liberal, axat mai ales pe raţionamente circulare *petitio pricipii*: *Numai Partidul Naţional-Liberal corespunde cu aspiraţia legitimă a poporului român statul modern constituţional*, şi specularea clişeelor emoţionale, precum „propăşirea poporului“, „aspiraţia legitimă a poporului”, sunt denunţate printr-o interpretare juridică a declaraţiilor citate, care semnalează punctual erorile de logică. Parcursul contraargumentării este unul obiectiv; Maiorescu porneşte de la definiţii argumentative, considerate elementare şi unanim admise, urmate de ilustrări: *Este un adevăr banal ce vi-l spui aici despre esenţa acestui constituţionalism. Nimeni nu-1 contestă.* Poziţia celorlaţi este denunţată a fi nu numai falsă, ci şi absurdă: *Căci este absurd a vorbi de forma constituţională, când nu ai cel puţin două partide legitime de venire la guvern.: Aşa este? – Nimeni nu mă contrazice*. Interpelarea din secvenţa a doua are o valoare retorică, oratorul obligând practic adversarul ideologic să participe la actul argumentativ şi să se solidarizeze cu teza susţinută[14]. Ajungând în acest punct, Maiorescu scoate în evidenţă nu doar reaua credinţă a liberalilor – lucru care poate fi admis în competiţia politică –, ci şi (iar acest lucru este de neiertat, atrăgându-i duşmănia multor contemporani) ignoranţa şi lipsa de judecată a acestora (pentru argumentația bazată pe contradicție și reducere la absurd, vezi și *infra*, *Argumentele cvasilogice*).

Maiorescu deconspiră eficient, prin definirea limitelor statului modern, tendinţa unor reprezentanţi ai partidului liberal de a anexa „interesul naţional” şi de a se erija în singurii purtători de cuvânt ai ţării. Această atitudine nu numai că este dăunătoare ţării, pentru că exprimă un decalaj între politica de stat şi politica de partid, dar exprimă şi un non-sens din punct de vedere constituţional:

(12) D-lor deputaţi, dar oare cuvintele noastre în această materie nu trec peste hotarele acestei ţări? Discursul şefului Partidului Liberal nu va fi tradus, citit, comentat la Pesta, la Viena, în toate cabinetele Europei? Şi când d. Stutdza, pentru a mângâia pe românii din Transilvania şi pentru a pregăti o intermediare cu oarecare autoritare în faţa ungurilor, vorbeşte de guvernul ţării de astăzi anume ca de un guvern de „duplicitate” şi ca de un guvern de „nemernicie”, credeţi că cu aceasta se vor mângâia românii din Transilvania? Se va impune ungurilor? Se va înălţa chestia Transilvaniei la demnitatea unităţii naţionale dinaintea Europei?
Dar oare şeful Partidului Liberal este în acest mod al său de a procede adevărata expresie a ţării? Sau este numai expresia strâmtelor vederi ale unui om de partid, în ochii căruia nu există altă suflare românească capabilă de a conduce destinele ţării decât el însuşi cu partizanii săi? Dar *noi suntem un stat constituţional, va să zică al guvernului diferitelor partide: aşa ne cunosc ungurii, aşa am dobândit consideraţie în Europa; noi mai suntem un stat monarhic, şi dacă este cineva care să aibă un prestigiu de autoritate în Europa ca personificarea acestui stat monarhic, este Regele Carol*. Îşi poate cineva

[14] Vezi Perelman/Olbrechts-Tyteca (2008 [1958]: 240): „*L'apostrophe,* la *question oratoire,* qui ne vise ni à s'informer ni à s'assurer un accord, sont souvent figures de communion; dans la *communication oratoire* on demande à l'adversaire même, au juge, de réfléchir à la situation dans laquelle on se trouve, on l'invite à participer à la délibération que l'on semble poursuivre devant lui, ou bien encore l'orateur cherche à se confondre avec son auditoire”.

închipui că acest stat constituțional, că în fruntea lui Regele Carol ... dar este inadmisibil, d-lor, nimeni nu o va crede, nu trebuie să o crează nici unul din d-voastră, nu trebuia să se pomenească de așa ceva în fața străinilor... își poate cineva închipui ca vreodată Regele Carol, că vreodată statul român să tolereze un *guvern care să nu aibă cel puțin simțământul cel mai elementar, simțământul național*? (Aplauze) Nu se poate, d-lor, aceasta nu se poate. (Maiorescu, Cameră, 11.12.1893, IV: 470-471)

Discursurile lui Titu Maiorescu se remarcă prin claritate şi logică; ele îmbină elocinţa cu eficienţa interpretativă prin recursul constant şi declarat la textele fundamentale (legea, Constituţia). Axate pe raţionament, par să respingă efectele emoţionale gratuite şi îndeamnă la reflecţie politică şi morală.

În aceeaşi linie ideologică, Petre Carp explică decalajul instituţional al statului român în comparaţie cu statele „civilizate" ale Europei. Conceptul de civilizaţie este, în secolul al XIX-lea, un secol pozitivist, înţeles foarte restrictiv, după cum putem observa din exemplul (13), drept civilizaţie occidentală; formele instituţionale ale statelor occidentale sunt considerate etalon al organizării sociale, absenţa lor fiind conotată ironic-pejorativ: *Când România, cam virgină de orice cultură...* Nu acesta era sensul pe care îl conferea civilizaţiei româneşti Eminescu, un ideolog mai profund decât Carp al *Junimii*, ale cărui opinii nu corespundeau întotdeauna cu linia politică a conservatorilor. Judecata de valoare subiectivă, prezentată ca presupoziţie, se obiectivează însă discursiv. Să observăm în această argumentaţie trecerea retorică de la reprezentarea metaforică, abstractă, *România*, la desemnarea concretă, pronominală, *noi*, indicând suprapunerea în conştiinţa publică a ideii de stat/ţară cu ceea de naţiune/popor. Este, de asemenea, de remarcat desemnarea metonimică a Occidentului prin Europa, într-o reprezentare geopolitică, ideologizantă, actuală şi astăzi.

(13) Când România, cam virgină de orice cultură, s-a găsit deodată față cu civilizațiunea occidentală, era firesc să nu înțeleagă întregul mecanism și întregul mers al acestei civilizațiuni; era firesc ca de multe ori să confunde cauza cu efectul, și să crează că, imitând în mod superficial efectele, luând pur și simplu formele [pe] cari le-a luat civilizațiunea Occidentului, noi aveam să ajungem la același rezultat la care a ajuns Europa, și a uitat că ceea ce ne impune nouă în străinătate, ceea ce ne impune atât de tare încât ochii ne apun, nu era decât rezultatul unei munci anterioare pe care noi nu am făcut-o, și fără care, cu toată imitațiunea noastră servilă, nu putem ajunge la nici o înflorire. Și când noi am gândit că libertatea pur și simplu poate crea civilizațiunea, ne-am înșelat amar, căci civilizațiunea cre[e]ază libertatea, iar nu libertatea civilizațiunea (*Aplauze*). (Carp, Cameră, 28.09 1879, 94)

În dezbaterile parlamentare, luările de poziţie lucide, care supun discuţiei critice vehicularea retorică a unor clişee, vor fi consemnate constant. Să observăm următorul fragment extras dintr-un discurs al lui Nicolae Iorga, unde statul este calificat în funcţie de anvergura politicii sale externe:

(14) Da, acestea sunt niște formule așa de frumoase, încât îți vine greu să te desparți de ele, atunci când ai izbutit ca, după cincizeci de ani de viață liberă, să elaborezi cincizeci de

formule, care se potrivesc pentru orice ocazie, şi pe care le ştiu deopotrivă toate partidele. Când era vorba de o chestie, nu aveai decât să zici: formula cutare, numărul cutare! Astfel este o formulă: „în politica noastră externă relaţiile sunt normale”, sau o altă formulă: „relaţii cordiale” etc. Fiecare-şi are la îndemână formulele acestea, care se copiază pe rând, pentru a satisface pe toată lumea.
Dintre formulele acestea face parte, deci, şi formula „politicii tradiţionale a României!“ *Doamne, pentru un stat mic nici nu se poate o formulă mai frumoasă! Căci ce politică poate să aibă statul acesta de la Dunăre până la graniţa Bucovinei, statul acesta, care datează de la 1859! Ce motive au determinat „politica tradiţională a României”? „Politica tradiţională” nu s-a făcut în cei dintâi şapte ani după Unire. Este ceva mai nou: nu s-a făcut nici de la 1866 chiar, ci de pe la 1880 încoace.*
Dar este foarte frumoasă „politica tradiţională a României!” Este tocmai aşa ca şi cum ar vorbi un ministru englez, care reprezintă un stat ce trăieşte de la 1066, nu de la 1866; cînd l-ai întreba: ce politică reprezinţi d-ta, el ţi-ar răspunde: „Eu reprezint politica tradiţională a Angliei!” Va să zică faptul că aceia sunt de 1 000 de ani şi noi de 50 de ani, aceasta nu înseamnă nici o deosebire căci avem şi noi „politica noastră tradiţională! (Iorga, Cameră, 5.06.1908, 195)

În fond, Iorga incriminează aici suprapunerea noţiunilor de stat (ca instituţie modernă, fondat la 1866) şi a celor de *popor*, *naţiune*, cu care acesta se identifică. Luarea de poziţie, ironică, porneşte de la o premisă corectă: ca stat nou format, nu putem invoca tradiţia politicii noastre externe, aşa cum putem invoca tradiţiile noastre ca popor foarte vechi. Delimitarea celor două atribute a creat poziţii antinomice: pe de o parte, legitimitatea noastră europeană prin vechimea ca popor, pe de alta, sentimentul lipsei de importanţă în politica modernă, România nefiind printre statele mari, fondatoare ale instituţiilor politice. Acest conflict a dus la teza formelor fără fond (formulată de Titu Maiorescu ca ideolog al *Junimii*) şi a alimentat, în revanşă, alte curente tradiţionaliste şi poporaniste. Retorica lui Nicolae Iorga, spre deosebire de cea practicată de Maiorescu, nu vizează însă o explicare a conceptelor şi sesizarea unei contradicţii interne. Logica sa este circulară, discursul structurându-se emoţional exact pe noţiunile şi termenii pe care ar fi trebuit să-i evite: ideea de naţionalitate, contopirea noţiunii de stat instituţional cu cea de stat naţiune.

(15) Dar oricine socoate că această ţară a fost întemeiată numai ca să reprezinte şi să fie ceea ce este astăzi, acela va condamna această politică. *România este un stat naţional, reprezentând, în forma cea mai simplă, un ideal naţional care nu se poate mărgini şi[pe] care toate forţele neamului românesc trebuie să-l servească.* România trebuie să aibă ochii şireţi ai şarpelui, care să prindă tot ceea ce se petrece în vecinătate şi să descopere tot ceea ce-şi poate adăugi după dreptul ei naţional. (Iorga, Cameră, 5.06.1908, 197)

În exemplul (16), statul român este caracterizat drept *slab*, atributul făcând referire la stat ca forţă politică şi militară în context extern; ideea de naţiune (privită în sens absolut) îi conferă legitimitatea de a pretinde protejarea identităţii culturale a tuturor cetăţenilor săi. În secvenţa a doua, oratorul renunţă la tonul abstract-sentenţios glisând strategic spre o conceptualizare metaforică. Poza

sentimentalistă, romanţat trivială, pe care o ironizează Iorga prin „amorezul de inimă albastră", incriminează atitudinea pasivă şi lipsită de forţă a politicii româneşti în ce priveşte revendicarea unor drepturi legitime ale românilor din afara graniţelor ţării. Schimbarea registrului dinspre abstract spre concret şi vulgaritatea metaforei asociază în plan conceptual nobleţea naţiunii şi derizoriul acţiunii politice, într-o reprezentare dihotomică, emblematică pentru imaginarul politic românesc.

(16) Cînd un stat este *slab ca al nostru*, când acest stat are duşmani în vecinii săi, când aceşti vecini nea lor culturală de azi, ei bine, *statul acesta nu mai poate să facă pe* amorezul de inimă albastră*, zicând: dragostea mea este fără sfârşit*! [Ilaritate].
El trebuie să se uite în toate părţile şi fiecăruia să-i dea în măsura în care i se dă. (Iorga, Cameră, 26.11.1909, 219)

Discursul parlamentar românesc s-a sprijinit pe ideea de stat instituţional şi pe aceea de stat naţiune. Aceste atribute au fost contopite în imaginarul politic şi public românesc, aşa cum se poate constata şi astăzi, nu întotdeauna în beneficiul bunei înţelegeri a funcţionării strict instituţionale a unui stat de drept.

2.3. Conceptualizări metaforice

Cea mai veche conceptualizare doctrinară a statului, în *Republica* lui Platon, are la bază analogia dintre societate şi individ, mai precis dintre sufletul individual şi cel colectiv. Reprezentarea metaforică a cetăţii ideale în dialogul lui Platon instituie o relaţie între organismul biologic şi cel social. Ideea de dreptate socială este una filtrată funcţional: câtă vreme într-un organism fiecare organ îşi îndeplineşte precis funcţia, există o stare de bine la nivelul fiecărei unităţi în parte şi la nivelul structurii de ansamblu (cf. *Republica* 444 b–e). Etica intrinsecă a unei societăţi presupune un principiu al *oikeiopragiei*, potrivit căruia fiecare individ trebuie să practice activitatea care corespunde înclinaţiilor lui naturale [15]. Perturbarea acestui mecanism elementar (un meşteşugar, de pildă, destinat unei meserii pur tehnice, manuale, ajunge să fie în fruntea cetăţii, în locul preotului sau al învăţatului) duce la injustiţie socială, dar şi individuală, sufletul neputând cunoaşte fericirea decât atunci când ocupă locul care i-a fost (pre)destinat. Reprezentarea lui Platon, ce sintetizează o viziune mistico-religioasă din Antichitate, a cărei sursă principală este pitagorismul, a trecut prin neoplatonism în sistemele teologice creştine [16] şi a influenţat profund, deşi uneori latent,

[15] Pentru o interpretare pe larg a acestui concept în cadrul filosofiei politice a lui Platon, vezi Cornea (1986: 47-53).

[16] Pentru o prezentare a conceptualizării statului drept corp politic în literatura teologică a Evului Mediu, vezi Sălăvăstru 2012; pentru istoria și lexicalizarea conceptului în spațiul european, vezi și Musolff (2014: 87): „The phrase *body politic* appears to have originated in the early 16th century as a loan translation from *corpus politicum* and was used to describe the political role of the king (as opposed to his physical identity, the "body natural") and, by extension, the monarchical state in England".

ideologia etatistă. Gânditori precum Rousseau, Adam Smith sau Hegel au preluat metafora societăţii ca organism şi au revalorizat-o în cadrul sistemelor lor filosofice[17]; proiecţia metaforică a societăţii ca organism cunoaşte un reviriment puternic odată cu evoluţionismul social al lui Auguste Compte sau Herbert Spencer[18], care a stat la baza abordărilor sociologice moderne. Să amintim şi că teza evoluţiei ciclice a culturilor susţinută de Oswald Spengler la începutul secolului al XX-lea[19] concepe statul, de asemenea, organic, ca o fiinţă ce îşi modifică inexorabil fizionomia[20].

Originea acestor reprezentări om – societate trebuie căutată însă dincolo de expresiile lor teoretice. Oricât de vechi, sistemele filosofice şi religioase nu fac decât să sintetizeze doctrinar un model antropomorfic de reprezentare a societăţii, care pare a sta la baza imaginarului colectiv în majoritatea culturilor[21]. Simbolismul analogic se reflectă în limbă, în metaforele convenţionalizate care asociază funcţiile de conducere cu *capul,* lucrătorii cu *mâinile*, disfuncţiile sociale cu *boala*. Nu este vorba de o unitate lingvistică sau de împrumuturi conceptuale, ci, aşa cum am spus mai sus, de un mod de reprezentare analogică a realităţii, antropologic determinat. Altfel spus, corespondenţa între organismul individual şi cel colectiv s-a fixat încă din preistorie într-o imagine arhetipală, cărei explicare ţine deopotrivă de antropologie[22] şi de cognitivism[23].

---

[17] Este de consemnat, prin influenţa considerabilă pe care a avut-o, şi expresia materialist istorică a relaţiei om-societate din filosofia marxistă.

[18] Ne referim în special la funcţionalismul structural, printre promotorii căruia se numără, de asemenea, Émile Durkheim.

[19] În viziunea lui Spengler (1976), culturile au un ciclu de dezvoltare asemănător organismelor vii, istoria universală fiind o descriere a acestor culturi luate separat. Acest mod ciclic de a concepe istoria este propriu sistemelor metafizice orientale, care împart timpul istoric în patru vârste sau epoci (*yuga*), cu sens descendent, de la spiritual la material; sfârşitul unui ciclu corespunde cu începutul altui ciclu şi cu revirimentul valorilor spirituale în raport cu cele materiale. Vezi şi Guénon (1993).

[20] „Dans le monde réel il n'existe point d'États bâtis sur idéals, mais seulement des États *organiques* qui ne sont rien d'autre que des peuples vivant en forme" (Spengler 1976: 338, în italice în original).

[21] Pentru analiza metaforei corporale într-un context cultural dat, vezi şi Charteris-Black (2004: 105); Musolff (2014).

[22] Vezi, de pildă, Eliade (1980: 50): „Toujours à l'aide de l'histoire des religions, l'homme moderne pourrait retrouver le symbolisme de son corps, qui est un anthropo-cosmos. [...] En reprenant conscience de son propre symbolisme anthropo-cosmique – qui n'est qu'une variante du symbolisme archaïque – l'homme moderne obtiendra une nouvelle dimension existentielle, totalement ignorée par l'existentialisme et historicisme actuel: c'est un mode d'être authentique et majeur, qui le defend du nihilisme et du relativisme historiciste sans pour cela le soustraire à l'histoire. Car, l'histoire elle-même pourrait un jour trouver son véritable sens: celui d'épiphanie d'une condition humaine glorieuse et absolue".

[23] Pentru teoria metaforei conceptuale/cognitive, vezi Lakoff/Johnson 1980; Lakoff 1993; Charteris-Black 2004; Kövecses 2005; Semino 2008. Potrivit acestei teorii, metafora nu este o simplă problemă de limbaj figurat, ci o expresie a proceselor cognitive (Lakoff/Johnson 1985: 13-16; Lakoff 1993: 203). Mintea umană încearcă să reprezinte noţiunile abstracte prin raportarea la termenii experienţei primare, şi astfel metaforizarea devine un mecanism fundamental de gândire. Expresia poetică, figurată, a metaforei reprezintă numai un caz particular al acestui mecanism cognitiv general (Lakoff 1993: 203).

Şi în discursul politic românesc, după cum rezultă din majoritatea exemplelor precedente (stat *tânăr*, stat *slab, amorez* (vezi *supra* comentariile la exemplele (7), (16)), metafora corporalităţii este una dintre cele mai stabile, mai convenţionale conceptualizări ale statului. Reprezentările antropomorfizante se reflectă discursiv nu numai la nivelul selecţiei predicatelor: *statul ia, vinde, adoptă*, indicând un grad înalt de lexicalizare şi, implicit, de convenţionalizare, ci şi la un nivel figurativ superior, statul, ca instituţie, fiind asociat cu posturi şi ipostaze concrete, specific umane:

(17) Acele persoane cari s-au cam lăcomit şi au luat asemenea terenuri vaste în asemenea condiţiuni, depărtând poate pe micii proprietari, cari ar fi venit acolo să concureze, nu sunt astăzi în condiţiune să plătească anuitatea; e grea sau e uşoară aceasta, nu o discut a cum; dar *Statul stă cu braţele încrucişate* faţă cu o enormă întindere de pământ pe care o deţin unii fără să plătească nimic, *şi Statul nu poate nici să-l reia, spre a-1 vinde altuia, nici să adopte o măsură oarecare* contra, acelora deţinători de pământ, cari nu plătesc. (Lahovari, Cameră, 1.03.1889, 125)

Așa cum am mai precizat (vezi *supra*, sub *2.2.*), în secolul al XIX-lea, metafora biologică este folosită adesea pentru a indica eufemistic „tinerețea" statului român modern. Definit instituţional *ca monarhie constituţională* sau *parlamentară*, statul este abia la începuturile sale; de aceea oratorii îndeamnă, în general, la răbdare şi îngăduinţă. În discursurile lui Titu Maiorescu, sintagma este contrapusă constant ideii de responsabilitate care incumbă clasei politice, pentru instituirea unei ordini morale şi instituţionale (vezi și exemplul (7)).

(18) Ni se tot spune că suntem un *stat tânăr, abia trezit la viată în renaşterea noastră naţională***.** Apoi dacă suntem un *stat tânăr*, atunci cei care vin cu mai multă pricepere, cu mai multe cunoştinţe şi vor să fie conducători politici şi oratori în întrunirile publice, au în ţara noastră o mai mare datorie şi răspundere decât în alte ţări cu civilizațiune mai veche. La noi a te prezenta în public este un fel de *apostolat*; *la noi ai și răspunderea moravurilor politice.* Tu n-ai dreptul să spui unei *ţări tinere* cum este a noastră „la budget băeţi!", tu trebuie să încălzeşti cugetul oamenilor cu idei mai înalte. (Aplauze entuziaste) (Maiorescu, 14.10.1901, IV: 871)

Se remarcă, în acest context, interferenţa reprezentărilor religioase cu cele laice, raţionaliste, atunci când oratorul invocă o *renaştere* naţională şi pretinde conducătorilor o lucrare de *apostolat*, implicând ideea de sacrificiu, spiritualitate, dezinteres material în construcţia statului modern. Analogia între ordinea divină și ordinea statală este pur ideologică în secolul al XIX-lea, direct extrasă din filosofia politică hegeliană, foarte influentă în formarea curentelor politice din ultimele două secole (vezi *supra*, sub **1**).

Grefarea ideologiilor moderne pe o concepţie tradiţionalist-analogică poate duce însă la reprezentări hibride, adesea contradictorii, pe care oratorii nu le sesizează, în esenţă ideea de stat ca organism, pe linie platonică, în care fiecare individ este plasat de o elită pe o anumită poziţie socială, potrivit aptitudinilor sale

înnăscute, nefiind compatibilă cu teoriile egalitariste, bazate pe liberul arbitru şi pe libertatea subiectivă a individului de a-şi alege singur locul în societate:

(19) Mai jos Hardenberg recomandă pentru organizaţiunea din lăuntru cea mai mare libertate şi egalitate de drepturi între membrii statului, regulate dupe principiul înţelept al unui *stat monarhic*, şi fiecare post de stat, fără esceptiune, să nu se mai păstreze cutăria sau cutăria clase, ci să se deschiză numai meritului din orice clasă. (Kogălniceanu, Adunarea electivă, 1.06.1862, III, II: 221).

Un conservator, precum Petre Carp, este mai puţin sensibil la retorica egalitaristă a liberalilor, încercând să restituie într-un spirit deopotrivă realist şi tradiţionalist, sensul ierahiilor într-o societate şi să sublinieze dreptul legitim al clasei educate (nu al poporului) de a lua decizii într-un stat:

(20) *Având aceste păreri, d-lor, înţelegeţi prea bine că nu mă pot eu supune aşa-pretinsului curent naţional.* Eu admit instinctul la o naţiune, admit ca ea să simţă că e un rău, precum fiecare om când e bolnav simte că-l doare, dar nu admit ca bolnavul să zică el: iată doctoria ce trebuie să-mi dea doctorul (*Murmure prelungite*). Există un rău în ţară, un rău economic, un rău social: atâta e dator curentul să ne arate, iar mijloacele suntem noi datori să le arătăm. *Noi însă în loc de a lumina pe popor, când venim şi primim inspiraţiuni de la dânsul, în multe cestiuni nu facem decât a prostitua inteligenţa pe care Dumnezeu a binevoit să ne-o dea. Şi aceia cari se cred că au primit o cultură mai înaltă, aceia au datoria sacră de a veni, când poporul e rătăcit, să-i zică: nu merg după tine;* ***tu ai facultatea de a simţi răul, leacul rămâne la mine să-l indic****, iar datoria ta este să-l urmezi* (*Murmure*). (Carp, Cameră, 28.09.1879, 98)

Într-o altă linie retorică, și alți oratori denunță separarea netă între clasa conducătoare, identificată cu statul, şi clasa ţăranilor. Viziunea este una paternalistă, statul trebuind să se implice în educarea păturilor inferioare:

(21) Avem, domnilor, un popor blând, uşor de *ocârmuit*; acesta nu cere decât *o părintească îngrijire*, şi mai pe sus de toate *dreptate* (Kogălniceanu, Senat, 24.01.1877, O. IV, IV: 251);

(22) Vedeţi, d-lor, este aşa de mare puterea păturii suprapuse, care se razimă pe bogăţie [...], este aşa de mare deosebirea între plutocraţia de sus şi între nenorocitul de la ţară, încât acest nenorocit are dreptul, *împotriva tuturor teoriilor de liberate, să fie ajutat şi condus ori, ca să întrebuinţez un cuvânt mai puţin nobil* [...], el are dreptul de a fi *dădăcit* de acest stat român, care s-a întemeiat pe munca lui şi care numai prin munca lui mulţumită poate să fie susţinut şi mai departe. (Iorga, Cameră, 13.12.1907, 130-131).

Metafora familiei, pe care o reflectă exemplele (21)-(22), în reprezentarea etatistă este specifică unor culturi tradiționale, fiind asociată adesea cu un mod de guvernare dinastic[24]. Metafora familiei are o profundă relevanță, indicând ideea

[24] Este o reprezentare frecventă în discursul politic din China, de exemplu. Vezi și Kou/Farkas (2014: 109): „Lakoff's (1996) claim that the nation as family metaphor is a common conceptualization of a state (or a country) in terms of kinship. It underscores the natural and unquestionable attitude of citizens

de coeziune și solidaritate a societății, dar și ideea de respect și dragoste a populației față de autorități, și invers de responsabilitate și afecțiune a guvernanților față de fiecare individ.

Concepţia ierarhică a statului este, aşadar, foarte puternică la oamenii politici români, în plină modernitate, când dominantă este retorica egalitaristă, a „drepturilor poporului"; interesele statului tind să se confunde, în viziunea unor influenţi oameni politici, cu cele ale clasei bogate, educate, care, în schimb, are datoria de a asigura claselor de jos (în primul rând, ţărănimii) o educaţie minimală şi condiţii de muncă decente.

Reprezentarea organică a statului a căpătat încă din pragul Renașterii o expresie clinică. Ea se datorează în mai mică măsură doctrinei platonice despre care am vorbit, cât teoriei medicale, a echilibrului celor patru umori, concepută de Hippocrate şi dezvoltată de Galen (vezi Sălăvăstru 2012: 19). Teoria medicală a lui Galen, grefată pe filosofia naturii a lui Aristotel, a stat la baza concepţiei medicale a Evului Mediu şi a trecut de aici în sistemele filosofico-politice (*ibidem*). Potrivit acestei teorii, un organism este capabil să se vindece, conştientizând dezechilibrul şi apoi restaurând armonia între diversele părţi afectate. Observăm în exemplul (23) proiecţia acestei conceptualizări medicale în sferă politică:

(23) Dar toate aceste moduri procedă dela *concepţiunea modernă, care cere ca Statul să intervină pretutindeni unde un interes al Statului se manifestă* (Aplauze) (...) Un singur cuvânt ne-ar face să dăm înapoi: dacă cineva ar fi în stare să ne probeze că nu este interes al Statului ca să intervenim (aplauze) D-lor, dar *dacă fiecare Stat intervine acolo unde îl doare*, deasemenea fiecare Stat intervine în modul cel mai nemerit cu organizarea ţărei și cu *răul pe care vrea să'l vindece.* (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907: 526-527).

În fragmentul de mai sus, *concepţiunea modernă* este legitimată contradictoriu nu ca întreprindere raţională, ci, dimpotrivă, printr-o analogie simbolică, în care se asociază taumaturgic agentul şi pacientul, iar disfuncţia organică (*boala*) este privită în termeni morali (*răul*) (pentru această din urmă asociere, vezi și *supra*, exemplul 20).

O altă reprezentare este cea a statului ca edificiu (vezi şi *infra*, exemplele comentate de Constantinescu, în volumul de faţă, *Caracteristici ale argumentării,* sub 3.3.3.). Metafora construcţiei, a lumii ca edificiu, este legată de o proiecţie simbolică şi analogică dintre planul fizic şi cel metafizic, divinul – arhitect al universului, iar omul – arhitect al societăţii. Ea a fost îndelung exploatată de sistemele religioase[25] şi de cele oculte (mai ales cele masonice), jucând un rol

---

to the fatherland or mother country and entails fraternal relations between citizens and parental responsibilities of the state".

[25] Să remarcăm asocierea din discursul evanghelic între trup şi construcţie (Templu), într-o reprezentare sacră a Omului ca edificiu (creaţie) a Divinităţii. De fapt, în schemele conceptuale creştine, metafora

important şi în imaginarul politic. Potenţialul ideologizant al metaforei edificării se leagă de o perspectivă dinamică asupra realităţii, de un efort concertat de organizare şi armonizare a lumii, mai ales în epoca modernă, axată pe *homo faber*. Nu este deloc surprinzător să regăsim metafora arhitecturală a statului în discursul parlamentar românesc, câtă vreme ea era prezentă în discursul politic occidental încă din secolul al XVII-lea (cf. Rigotti 1995: 437).

(24) M-am dus şi *am luat pe toţi aceia cari la rândul lor fiecare a pus şorţul dinainte luând mistria în mână şi au aşezat o cărămidă cel puţin la edificiul naţional, la construirea Statului român, liber şi constituţional* (aplauze), *am luat bărbaţi, cari au îmbătrânit luptând pentru acest regim şi când am compus astfel ministerul, îmi imputaţi că de ce nu am luat neofiţi?* (...) Și dela 1822 până astăzi, toate *generaţiunile au muncit cu averea şi cu sângele lor pentru a reînălţa Coroana României* (aplauze), încât astăzi să nu ne fie ruşine cu dânsa, să n'o dispreţuiască nimeni. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 49)

Metafora biologică interferează cu cea arhitecturală în discursurile oratorilor, în cadrul unor discuţii de fond privind drepturile şi obligaţiile cetăţeneşti în limitele instituţionale ale unui stat modern, demonstrând gradul înalt de convenţionalizare a acestora şi forţa lor argumentativă (cf. şi *supra*, sub *2.2.* exemplul (7)):

(25) Și în România, *un stat tânăr*, în care disciplina, regula administrativă, raporturile între diferitele ramuri ale vieţei publice şi sociale *nu sunt încă întărite, care este departe de a fi consolidat, precum este energic consolidat statul prusian*, unde avem chiar şi în armată aşa idei largi de disciplină încât putem vedea un general activ, care scrie şi combate ideile guvernului în foi publice, în foaia autorizată a unui mare partid, a partidului Naţional-Liberal dacă s-ar întâmpla aşa ceva în Prusia, *s-ar nărui statul prusian* de mirare! (Maiorescu, Senat, 14.02.1891. IV: 407)

Dacă ideea de fragilitate este sugerată prin metafora corporalităţii, antrenând reprezentarea viaţă-moarte şi caracterul efemer, perisabil, ideea de stabilitate este solidară cu cea de construcţie, trimiţând la trăinicia, durabilitatea unor structuri sau edificii („nu sunt *întărite*", „nu s-au *consolidat*", „s-ar *nărui* statul prusian").

Alteori, prin asocierea metaforei statului ca organism şi a statului ca edificiu, oratorul conotează pozitiv reprezentarea biologică, opunând viziunea reificată, „mecanicistă" celei organice, „însufleţite":

(26) Cei din vechea generaţiune au fost – şi d. Carp, şi d. Sturdza, şi părintele d-voastră, d-le prim-ministru – au fost oameni de stat, cari au înţeles perfect numai *mecanica materială a unei construcţii politice.* A venit generaţiunea nouă, formată în alt spirit, *şi această generaţiune nouă a înţeles nevoile adânci, organice ale unui corp naţional.* Generaţia trecută jertfea naţiunea pentru stat, generaţia de azi ar jertfi chiar interesele de stat pentru biruinţa supremelor interese naţionale. (Iorga, Cameră, 19.06.1914, 321)

---

trupului şi a edificiului se suprapun adesea, trupul fiind considerat casa sufletului; în discursul paulinic, Biserica (comunitatea credincioșilor) este Trupul Domnului. (cf. Rigotti 1994: 424-425).

Este dificil de identificat un sens istoric şi referenţial al cuvintelor lui Nicolae Iorga, rostite în prag de război; aşa cum am văzut, conceptul de naţiune a jucat un rol de prim-rang în ideologia unionistă. Cel mai probabil, opoziţia inanimat-animat (personificat) îi serveşte lui Nicolae Iorga în scopuri de logică discursivă, pur retorice, pentru a fixa o opoziţie între o acţiune politică raţională a generaţiei vechi, faţă de una emoţională, afectivă, a generaţiei noi.

Discuţiile privind statutul ţărănimii române antrenează consideraţii şi reprezentări metaforice, cel mai adesea eufemistice; tăranii reprezinţă clasa cea mai de jos, „temelia” vor spune politicienii pentru a da un sens pozitiv reprezentării:

(27) Și care poate să fie cea mai mare *temelie a regalității* decât aceea cînd noi am ridica *țăranului* durerile? [...] (Kogălniceanu, 14.03.1882, V, II: 211-212);

(28) Hei bine, domnilor, nu merită această cestiune o mare atenţiune din partea onor. Parlament şi a guvernului? Soarta ţăranului, *temelia casei*, nu merită să o avem în vedere mai înainte de toate, chiar decît reforma constituţională, ca să ridicăm odată ţăranul din starea de mizerie în care se află? (Kogălniceanu, 26-27.01.1883, V, II: 454)

Reprezentarea metaforică a statului ca edificiu a cărui fundaţie trebuie să fie solidă înnobilează concepţia ierarhică, pe verticală, dezvăluită de orator: potrivit acesteia, ţărănimea este o clasă inferioară, needucată, acționând strict în domeniul material, fără legătură directă cu deciziile de guvernare. Concepţiile egalitariste sunt privite cu mefienţă în epocă, adesea catalogate drept anarhiste, chiar dacă oratorii se declară oameni moderni, adepţi ai unui sistem meritocratic. Nu întâmplător, concepţiile socialiste sau comuniste odată puse în practică au încercat, în primul rând, să răstoarne ierarhia tradiţională, proclamând superioritatea clasei muncitoare şi a ţărănimii, ca producătoare de bunuri materiale, faţă de clasa educată, a intelectualilor. Această răsturnare de paradigmă reflectă o mutaţie ideologică mai profundă privind opoziţia spiritual-material, care a afectat întreaga lume modernă (vezi mai ales Guénon 1993: 123-160).

Metafora *călătoriei*, un alt domeniu sursă universal, intervine atunci cand oratorii proiectează în reprezentarea statului o dimensiune istorică, dinamică, avertizează asupra iminenţei unei crize şi subliniază simultan ideea de ierarhie socială (vezi Vasilescu, în volumul de faţă, *Metafore identitare*). Mai concret, scenariul călătoriei proiectează imaginea poporului *cârmuit* şi sau *condus* pe un *drum*, de o clasă conducătoare, pentru a ajunge la o *destinaţie*, adesea idealizată (a-şi împlini destinul). Este un scenariu complex, ce asociază ipostaza imobilă, reificată, cu cea dinamică (statul ca vas ce înfruntă furtunile istoriei), dar şi metafora organică (statul naţiune), parcursul individual vieţii ca o călătorie fiind transferat la nivel colectiv.

(29) Nu socotiți d[umnea]voastră că este adevărat ceea ce v-a zis domnul ministru președinte, că *vasul ia apă din toate părțile*? Și, fiind așa, nu trebuie să saie și să se adune toți mateloții pe lângă piloți, ca să astupe găurele și ca să scape *vasul statului*? Și

> oare ţăranii noştri nu sunt matrozii cei mai numeroşi şi cei mai energici? Trebuie să-i lăsăm deoparte? Credem că numai noi sîntem în stare de a înlătura pericolul? (Kogălniceanu, Adunarea electivă, 1.06.1862, III, II: 220)

În reprezentarea metaforică a vieții ca o călătorie, forma specifică a metaforei nautice, a călătoriei pe mare, constituie nu numai un scenariu conceptual, ci și un arhetip cultural. Originile mitice ale acesteia sunt legate de relatările escatologice ale potopului, având în prim-plan personajul salvator Noe, care au intrat în cultura europeană prin corpusul veterotestamentar. Vechimea și interferențele culturale au adăugat metaforei călătoriei pe mare o densitate de semnificații simbolice: ea cumulează simultan ideea de parcurs plin de pericole și încercări pentru atingerea unei destinații, ideea de destin individual şi colectiv, de comunitate şi comuniune, ideea de conducător în sens practic și spiritual, precum și ideea de speranță, de salvare. Creștinismul o valorifică în alt sens, transmițând prin textele evanghelice imaginea simbolică a corabiei cu apostolii pescari și Învățătorul lor în apele Galileii, care a fost ulterior transfigurată alegoric în scrierile patristice (la Tertulian, Hipolit), și difuzată prin traduceri în întreg arealul creștin (vezi Danielou 1961: 65-76).

Este vorba, așadar, despre o metaforă puternic ancorată în imaginarul colectiv al umanității. Nu este surprinzător faptul că discursul politic o recuperează odată cu crearea conceptului modern al statului, statul ca instituție laică încercând să preia cât mai mult din puterea eclesiastică în sfera publică. Să amintim că statul are, în concepția hegeliană, aflată la baza ideologiei etatiste moderne, o rațiune divină de a exista, fiind considerat expresia voinței divine în planul material. Aceste suprapuneri între imaginarul religios și cel politic nu sunt prin urmare întâmplătoare.

Pe teren românesc, faptele de limbă sunt prin ele însele semnificative pentru vechimea și importanța acestui scenariu metaforic: etimologic vorbind, verbul *a (o)cârmui*, cu sensul de *a conduce, a guverna, a administra*, este derivat din substantivul *cârmă*, așadar proiectează ideea de corabie și călătorie. În limba veche, *a cârmui* avea sinonimele *a domni*, verb creat de la un radical latin, și echivalentul slav al acestuia, *a stăpâni*. Începând cu secolul al XIX-lea, când vocabularul politic se modernizează pentru a reflecta noile realități politice, în special forma de guvernământ, verbul *a cârmui* intră în competiție cu sinonimele sale neologice: *a conduce, a guverna, a administra*. Treptat, verbul cu proiecție/etimologie metaforică se specializează funcțional față de unul mai abstract, neologic, oratorii alegând un termen sau altul în funcție de contextul mai tehnic sau mai emoțional în care este utilizat. Kogălniceanu și Iorga preferă, în multe intervenții, termenul metaforic, discursurile lor dezvoltând o clară dimensiune persuasivă de tip afectiv, în timp ce la Maiorescu, care are un discurs construit pe premise logice, verbul cel mai utilizat este latinescul *a conduce*, cu derivatele sale.

(30) Avem, domnilor, un popor blând, uşor de *ocârmuit*; acesta nu cere decât o părintească îngrijire, şi mai pe sus de toate dreptate (Kogălniceanu, Senat, 24.01.1877, IV, IV: 251);

(31) Îndată ce s-a încheit Pacea de la București, [...] s-a dat ocaziune Parlamentului de a-şi da părerea asupra acestei păci şi de a se pronunţa în privinţa răspunderii guvernului care *a dus cârma statului* până la acel moment. (Maiorescu, Cameră, 23.12.1913, IV: 1182);

(32) Voiu zice d-lui Fleva: bine, 12 ani a fost la *cârma Statului* guvernul ideal al d-tale [...]. (Lahovari, Senat, 16.03.1890, 299);

(33) Ar fi, ce e drept, ceva şi mai rău, – atunci când un partid puternic are veni şi ar zice: am ce am; am ceea ce mi-au dat timpurile şi momentele mari în care s-a întâmplat să fiu *la cârma* statului; am ce mi-a dat şi munca oamenilor de merit şi de talent, dar mai ales a oamenilor de organizare, care au stat în fruntea acestui partid. (Iorga, Sesiune extraordinară, 17.06.1914, 310).

Totuși, Maiorescu, utilizează verbul *a cârmui* și derivatele sale, deseori, în contexte ironice:

(34) Când a venit la guvern d. Lascăr Catargi ca prezident al consiliului şi ministru de interne, eu vă mărturisesc, ca om nepărtinitor, că am înţeles cum unii din d-voastră, ştiind experienţa, energia, activitatea d-lui L. Catargi, ş-au zis: este un *cârmaci* mai sigur acest bărbat încărunțit în trebile publice ale ţării, d-lui va şti să administreze mai bine decât ceilalţi, adică decât noi, teoreticii. [...]
Decât ce să faci, dacă nu poţi altfel! *Va fi fost poate, chiar după părerea d-voastră, mai poleită, mai lustruită corabia ministerului precedent, dar n-avea cârmaciul dorit de d-voastră; şi aşadar vă mulţumiţi cu o corabie mai necioplită, numai cârmaciul să fie sigur*! (Maiorescu, Cameră, 19.05.1889, IV: 216-217)

Să adăugăm că termenul *a cârmui*, la origine metaforic, implică ideea de responsabilitate și de competență, navigația fiind o meserie complexă care nu poate fi exercitată de o persoană nepregătită. La fel, conducătorii, sau cârmuitorii, trebuie să aibă o pricepere, o știință administrativă și politică:

(35) Zicând aceste cuvinte, eu cred a fi organul nu al unei partide, ci al naţiei întregi; eu cred că, dacă ţara de la o margine la alta ar fi consultată, ea n-ar vorbi altfel decât ca mine. În împregiurările actuale, sprijin că totul, totul atârnă de *acii ce ţin în mînă cârma corăbiei statului*; *o rea manevră, o mişcare nechibzuită din partea cârmaciului, şi corabia naţională este poate pentru totdeauna sfărâmată* ! (Kogălniceanu, Cameră, 9.12.1861, III, II: 32)

Ca metaforă politică, imaginea statului-corabie este utilizată încă de la Platon, în *Republica*, cartea a VI-a (488a-489b), tocmai pentru a ilustra ideea de expertiză, de știință necesară conducătorilor cetății. Așa cum o corabie pe mare este salvată numai de priceperea navigatorului, tot astfel statul trebuie condus de o persoană învățată, de filosof, cel care știe ce înseamnă binele și dreptatea, după principiul enunțat mai devreme, al *oikeiopragiei*. Ca și în cazul metaforei organice, Platon valorifica o reprezentare care exista deja în imaginarul colectiv și

care a fost transmisă, cum am mai spus, prin diverse surse culturale, populare și livrești, lumii moderne.

Pentru a ne face o idee despre relația dintre limbaj cu mentalul colectiv, să amintim numai că un alt neologism cu sensul „a guverna”, „a administra”, neogrecescul *chiverno*, a căpătat în limba română, după epoca fanariotă, sensul depreciativ „a se căpătui”, „a se îmbogăţi rapid”[26]. Faptul că *a cârmui* se menține până astăzi în vocabularul politic indică proiecția sa pozitivă în imaginarul social românesc.

Metafora calătoriei, o dată ajunsă în discursul politic, va fi asociată cu drumul înainte, cu progresul, în acord cu ideologiile vremii. Drumul, călătoria, care aveau un simbolism spiritual, imprimă și conceptelor moderne, care presupun dezvoltare în plan social și material, o dimensiune idealistă și exhortativă. În aceste contexte, metafora călătoriei este asociată cu metafora arhitectonică și metafora organică, statul-națiune având o reprezentare antropomofizată:

(36) Din lipsa unei prese cât de mărginite, noi ne videm însă cei mai mulți nepregătiți pentru chestiile ce avem a dezbate, ba, ce este mai fatal, opinia publică, acea care trebuie să ne sprijine, să ne lumineze, este încă mai puțin pregătită; toate patimile sunt puse în gioc; înainte ca noi să votăm, chiar să punem o chestie în discuție, intențiile noastre sunt răstălmăcite, cuvintele noastre clivitite, o presie morală este esersată asupra noastră; tot pasul înainte, toată reforma cerută de trebuințele seculului este atacată și de oamenii trecutului, şi de acei *carii pretind a ţine cârma progresului.* Şi din ce vine această tristă stare a lucrurilor ? Din cauză că nu suntem pregătiți prin libere discuții, că flacăra publicităţei s-au stâns în tara noastră [...]
Într-o asemine tristă stare de lucruri, *spre a nu ne rătăci, nu ne rămme decât o cale de urmat, calea sfântului adivăr, a eternei dreptăţi.*
Să ni facem o idee dreaptă despre chemarea noastră, despre datoriile noastre, să gândim că avem a *sfărâma ruinele trecutului şi în locu-le a zidi un edificiu nou* şi că puterile cele mai mari ale Europei, care *reprezentează însuşi* [sic] *civilizaţia lumii*, au să ne judice lucrările. (Kogălniceanu, Adunarea *ad hoc* a Moldovei, 25.10.1857, III, I: 40)

În exemplul de mai sus, putem surprinde interferența a două sfere noționale, sfera religioasa și cea publică, subsumată tendinței de idealizare a conceptelor laice, specifică ideologiei secolului al XIX-lea (vezi și *supra* sub *2.1.*). Noțiuni cu semnificație teologică, precum *eternul adevăr* sau *sfânta dreptate*, sunt asociate cu activitatea dedicată binelui public a celor aflați *la cârma progresului*. Activitatea practică a guvernanților este reprezentată ca o misiune sacră, cu tente soteriologice, integrată într-un proiect mai larg de dezvoltare a umanității (*civilizația lumii*), din care națiunea română este doar o parte componentă. Opoziția dintre trecutul revolut și prezentul activ și reformator este consolidată prin recursul la metafora construcției *avem a sfărîma ruinele trecutului și în locu-le a zidi un edificiu nou*, într-o mişcare retorică în care ideea de schimbare și progres este integrată într-o viziune axiologică, valorică (trecutul reprezintă polul negativ, viitorul cel pozitiv).

---

[26] Preluăm acestă notă etimologică din Georgescu 1992: 89.

Se cuvine, poate, să reamintim în acest context faptul că ideea mersului linear, ascendent, și a evoluției civilizațiilor s-a cristalizat lent în istoria gândirii occidentale și a fost impusă ca idee dominantă odată cu pozitivismului secolului al XIX-lea. Din contră, pentru civilizațiile occidentale premoderne, trecutul era idealizat în raport cu prezentul[27], în timp ce, în civilizațiile orientale, viziunea istorică tradițională era una ciclică. Teoriile evoluționiste din secolul a XIX-lea au fixat paradigma epistemică actuală despre sensul istoric evolutiv, ireversibil, al umanitații. Este firesc să regăsim acestă idee reflectată în discursul politic.

Metaforele cognitive sunt curente în oratoria parlamentară, adesea convenționalizate. Totuși, densitatea reprezentărilor într-un discurs și intersectarea lor este un indicator al unei construcții retorice elaborate, consolidate fie în direcția rațională, a *logos*-ului, fie în cea emoțională (a *ethos*-ului și *pathos*-ului). Exemplul următor este un fragment din discursul la învestirea lui Alexandru Ioan Cuza, în anul 1859, rostit de Mihail Kogălniceanu:

> (37) Spre deliberație și adoptarea măsurilor celor mai nimerite pentru ca Unirea Principatelor să agiungă a fi un fact definitiv și recunoscut de areopagiul Europei, concursul îmbelor Adunări din Principate este necesitatea de întâiul ordin. Noi venim, dar, respectuos a vă cere convocarea la Focșani a camerilor din îmbele țări.
> Adunarea, întocmai ca Înălțimea-Voastră, se împărtășește de speranța ce puneți în înalta îngrijire a marelor puteri, închizeșluitoare esistenției Principatelor Unite. Ea are convicția asigurătoare că *ele nu ar voi a arunca nația română în pericolul deznădăjduirei și-n o prăpastie de calamități*, ce din contră prin un efect al înaltei lor dreptăți ele vor împlini cele mai legiuite ale ei dorinți și vor întemeia liniștea și viitorul, consfințind prin un vot aprobativ o situație căreia puterea lucrărilor i-au întipărit sigilul *destinului*.
> *Iar Voi, o doamne, chemat de providență și de nație pentru a pune cea de pe urmă peatră la edificiul naționalității române, la care de atâte secule lucrează generațiile noastre, urmați pe calea de patriotism și de abnegație ce ați întreprins și, plin de glorie și binecuvîntat de toată gura și de toată inima neamului nostru, veți fi pururea întâiul cetățean și binefăcătorul al României*, și cinci milioane de români, de la Carpați pană la Marea Neagră, nu vor conteni de a vă ura cu același strigăt cu care astăzi vă aclamă îmbele Principate: „Să trăiască Alexandru Ioan I !" (Kogălniceanu, Adunarea electivă, 28.01.1859, III, I: 115)

[27] Raportul de intercondiționare dintre progres și modernitate, care ni se pare firesc astăzi, este diametral opus pentru sensul originar al termenului „modern”. Se știe că termenul *modernus* a apărut abia în latina medievală, în secolul al XII-lea, în cadrul unei dispute estetice între adepții poeziei antice și cei ai noii poetici, moderne (vezi Călinescu 1995: 25 și urm.). În polemica dintre cele două tabere, avansul modernilor este considerat doar temporal, în plan valoric fiind de fapt un regres. Metafora prin care secole de-a rândul modernii s-au situat față de antici a fost cea a „piticului care stă pe umerii unui uriaș“ (metafora îi parține lui Bernard de Chartres, 1126), admițându-se superioritatea cunoașterii anticilor. Polemica între antici și moderni, deși cu reflexe mai evidente în câmpul estetic (să amintim și celebra *Dispută a anticilor cu modernii* din perioada clasicistă în Franța, Boileau *vs.* Perrault, relatată, între alții, de Ferdinand Brunetière), s-a referit, de fapt, la toate sferele cunoașterii, mai ales în domeniul filosofico-științific din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

Observăm aici, în reprezentarea statului-națiune, interferența metaforei organice (*binecuvîntat de toată gura şi de toată inima neamului*), a metaforei arhitectonice (*pentru a pune cea de pe urmă peatră la edificiul naţionalităţii române*) și a metaforei călătoriei, pentru a reprezenta parcursul națiunii, în plan divin și istoric, spre împlinirea destinului ei (*nu ar voi a arunca naţia română în pericolul deznădăjduirei şi-n o prăpastie de calamităţi*; *urmaţi pe calea de patriotism şi de abnegaţie ce aţi întreprins*). Intersecția scenariilor metaforice consolidează componenta retorică a *pathos*-ului, în acord cu importanța istorică și emoțională a contextului discursiv.

În exemplul următor, cele trei axe de definire parlamentară a statului se combină într-o direcție logic-argumentativă:

(38) [1] S-a zis aici: sunt deosebiri între liberali și conservatori, trebuie să fie o deosebire. Așa este. Dar mai trebuie ceva. Mai trebuiesc două lucruri, pentru ca vieaţa parlamentară, vieaţa de partide să fie posibilă.
Cel dintâiu este ca deosebirea dintre cele două partide să nu fie prea mare. De câte ori între cele două partide se află o cestiune asupra căreia nu se poate transige, ***vieaţa acelui Stat*** *este o viaţă revoluţionară, iar nu o vieaţă parlamentară. Până când cele două partide au astfel de tendinţi, încât fatal când vin la guvern sunt silite să desfiinţeze fiecare din ele din ceea ce a făcut partidul advers,* ***vieţa naţiunei*** *în loc să fie concursul tutulor fiilor săi,* ***pentru a clădi succesiv edificiul naţional****, se reduce la o muncă de Sisif, tot aşa de desgustătoare, pe cât de neproducătoare; este risipa forţei naţiunii, este stagnaţiune, este regres.* De aceea nu există adevărat guvern constituţional şi parlamentar de partide politice, de cât acolo unde deosebirea dintre partide este aşa încât unul să poată continua munca celuilalt.
Aşa se petrec lucrurile în ţările adevărat parlamentare.
[2] Un partid politic prinde o idee, luptă mai întâiu ca această idee să devină populară, să fie acceptată şi apoi, ajuns la guvern, o aduce la îndeplinire; adversarii săi ăi fac o opoziţiune crâncenă, partidul guvernant face și el oarecare concesiuni, atât cât este nevoe ca ideea să fie acceptată şi de adversari, nu în timpul când sunt în opoziţiune, ci atunci când opoziţiunea va fi la guvern. *Opoziţiunea, care a criticat acea reformă, o consideră ca un fapt îndeplinit, şi ajunsă la guvern îşi îndrumează activitatea sa pe un alt teren,* ***ca rând pe rând să se adaoge la ceea ce se zideşte pentru binele obştesc****, iar nu să ne distrugem reciproc unii pe alţii până la acea lasitudine, la acea oboseală, în care ori ne resemnăm la tiranie, ori lăsăm câmpul liber lepădăturilor politice.*
[3] Dar mai este un lucru fără de care nu se poate guverna, mai trebuie ca în lupta dintre partide să se pună oarecare moderaţiune, şi când zic în lupta dintre partide înţeleg şi atunci când eşti la guvern şi mai ales când eşti în opoziţie. *Când eşti la guvern , dacă nu vrei să faci, cel puţin să nu desfaci, să nu faci ca la mănastirea Curţei-de –Argeş, unde până la zidirea Floricăi, se dărâma noaptea ceea ce se făcea ziua. Este dar evident că la guvern nu vii cu gândul ca să dărâmi, ci ca să clădeşti, căci nu trebuie să se piardă o muncă utilă ţărei.* (Ionescu, Cameră, 12.12.1897, 107-108)

Take Ionescu, pentru a descrie funcționarea instituțională a statului parlamentar şi alternanţa raţională a celor două partide la guvernare, antrenează simultan ideea statului-naţiune: *vieaţa acelui Stat/viaţa naţiunei*, conceptualizări metaforice (statul ca organism și statul ca edificiu) şi aluzii mitologice (legenda

lui Sisif). Mişcarea argumentativă, reunind cele trei dominante majore, capătă forţă şi plasticitate.

Argumentarea are trei timpi (marcați de noi prin croşete) şi merge de la general la particular: în prima parte este enunţată ideea, cu aluzii generice la mitologie şi reprezentarea metaforică a statului organism şi a statului edificiu; în cea de-a doua, este explicată concret acţiunea de construcţie politică, modul în care partidele, chiar cu ideologii diferite, trebuie să acţioneze complementar şi conjugat spre binele ţării (*binele obştesc*). Opoziţia construcţie-distrugere, politică raţională-politică în folos personal (ultima sugerată prin utilizarea formulării fruste, brutale: *lăsăm câmpul liber lepădăturilor politice*) este reluată în ultima parte, în forţă, prin reactualizarea temei mitice a zidirii. Legenda meşterului Manole, căreia îi corespunde retoric, în secvenţa iniţială, legenda lui Sisif, retrânge câmpul reprezentărilor la universul mitologic românesc şi aduce în plus ideea de sacralitate și de sacrificiu personal pentru reuşita consolidării statului. Secvenţa finală închide circular argumentarea, care porneşte, cum am spus, de la o explicare generică (*Aşa se petrec lucrurile în ţările adevărat parlamentare*), spre circumscrierea şi particularizarea spaţiului politic românesc, într-un exemplu strălucit de oratorie politică.

3. Concluzii

Din istoria occidentală a conceptului *stat*, reţinem distanța temporală dintre *designat-designatum*, termenul modern fiind mult ulterior noțiunii ca atare. Acest decalaj poate ocaziona interpretări anacronice, orice denominaţie, născută într-o anumită paradigmă mentală, fiind purtătoarea unor conotaţii particulare, ideologizante. Dacă în Antichitate, Evul Mediu și perioada clasicistă, statul se confunda cu o clasă conducătoare sau chiar, în monarhiile absolutiste, cu un sigur individ (*L'État c'est moi*, va spune Ludovic al XIV-lea, sintetizând esenţa monarhiei absolute), în epoca modernă statul are o proiecţie colectivă, fiind asociat cu naţiunea şi poporul.

În discursul politic românesc, termenul *stat* este neologic și intră în limbă în secolul al XIX-lea, impregnat de haloul ideologic al romantismului. Există trei axe de definire a statului în discursul parlamentar românesc: *statul-națiune*, reflex al paradigmei ideologice dominante în Europa secolului al XIX-lea, *statul ca instituție modernă* (definit prin forma de guvernare: monarhie constituțională/ parlamentară) și *statul definit metaforic*, în scheme conceptuale mai mult sau mai puțin convenționalizate.

Majoritatea acestor definiri sunt livrești, inclusiv cele metaforice, deși au intrat prin diverse surse și în etape istorice distincte în vocabularul și imaginarul nostru politic. Reprezentările metaforice indică, mai mult decât definiţiile normative sau instituționale, intersecţia a două moduri de gândire: cel

tradiţionalist analogic, grefat pe imaginarul creștin și pe ideea de comunitate-familie, şi cel modern, promovând idei egalitariste şi naţionaliste (*libertate, egalitate, patria, poporul*). Dacă oratorii se declară adepţi ai teoriilor moderne, modul lor de conceptualizare indică puternice cadre de gândire tradiţionaliste, bazate pe o viziune socială ierahică şi pe asocierea statului cu clasa boierească

Reprezentarea statului în discursul parlamentar românesc nu poate fi separată de istoria europeană a conceptului; ea se grefează totuși pe un imaginar colectiv autohton și capătă foarte curând accente culturale specifice.

DE LA CONCEPT LA METAFORĂ CONCEPTUALĂ: *TRADIȚIE* ȘI *MODERNITATE*

MELANIA ROIBU

1. Precizări introductive

Metafora conceptuală ne permite să gândim/vorbim despre experiențe abstracte, complexe, mai puțin cunoscute, subiective sau vagi, în termenii unor experiențe concrete, simple, familiare, fizice, bine delimitate, bazate adesea pe analogia cu mișcările corpului omenesc (Semino 2008: 30). Reflectând tipare convenționale de gândire, metafora conceptuală este definită ca un set de corespondențe sistematice (*mappings*) între un domeniu-țintă, care cuprinde noțiuni abstracte, și un domeniu-sursă, care corespunde unor experiențe concrete[1] (Semino 2008: 6). Sensurile din domeniul-sursă sunt mai concrete (ceea ce evocă acestea este mai ușor de văzut/auzit/simțit), se asociază cu mișcările corpului omenesc, sunt mai precise și mai vechi în limbă (Semino 2008: 11-12).

În legătură cu metafora conceptuală, sunt utilizați și termeni precum *script*[2] sau *scenario*[3], prin care este desemnată o reprezentare mentală structurată (coerentă) a unei categorii conceptuale (Kővecses 2006: 64). Noțiunile amintite nu corespund, însă, realității ca atare, ci reprezintă o viziune idealizată sau schematizată a acesteia, prin exploatarea unor prototipuri/stereotipuri culturale (*ibidem*, p. 68).

Frecvența metaforelor conceptuale poate fi pusă pe seama faptului că realitatea evoluează mai rapid decât limba (Koselleck 2009: 43), în așa fel încât

[1] Richards (*apud* Semino 2008: 9) utilizează termenii de *vehicle*, pentru a indica sensul pe care o expresie metaforică îl are în domeniul-sursă, şi pe cel de *tenor*, pentru a indica elementul din domeniul-țintă despre care se vorbeşte de fapt.

[2] „Scripts are readily available event structures that come with prepackaged causal, intentional, inferential and frame structure” (Fauconnier 1997: 169).

[3] „[…] “script” and “scenario” are used […] to denote the schematic organization of events and participants into set roles and patterns, with a corresponding inferential structure” (Lapaire 2002: 9). Conform lui Musolff 2004 (*apud* Semino 2008: 10), „scenarios are smaller and less complex than conceptual domains, but richer in content than image schemata. The notion of ‘metaphorical scenario’ … will be frequently used … to refer to mental representations of particular situations, and the settings, entities, goals and actions that are associated with them (e.g. a BATTLE scenario, as opposed to the broader conceptual domain of WAR)”.

cuvinte mai vechi se îmbogățesc cu sensuri noi, metaforice, pentru a numi realități nou-apărute. Metaforele conceptuale ilustrează, așadar, cazuri de tropi catacretici, având în vedere că utilizarea lor este una impusă de necesități obiective (o lacună lexico-semantică), pe de o parte, și că noul sens nu mai este perceput ca devia(n)t de către utilizatori, pe de altă parte.

2. Cadrul teoretic

Întrucât discursurile care alcătuiesc corpusul nostru nu au evidențiat niciun enunț de tip definiție, vom aborda conceptele de *tradiție* și *modernitate* din perspectivă cognitivistă, încercând să identificăm câteva metafore conceptuale recurente, utilizate ca echivalente ale acestora.

În abordarea cognitivistă, evenimentele capătă o structură conceptuală prin intermediul proiecțiilor metaforice (metafore conceptuale[4]). Cu alte cuvinte, pentru a vorbi despre un domeniu-țintă, de obicei abstract, sunt utilizate structurile și vocabularul aferente unui domeniu-sursă[5], de cele mai multe ori concret. De exemplu, perceperea evenimentelor asociate celor două concepte care dau titlul prezentului studiu se realizează pe baza a trei scenarii (Lapaire 2002: 7): scenariul călătoriei, scenariul construcției/deconstrucției și scenariul transformării/devenirii/achiziției.

2.1. Scenariul călătoriei (tiparul „a merge") și/sau al orientării

În cazul acestui scenariu, trecerea de la abstract la concret este mijlocită de experiența motorie. În opinia lui Lapaire (2002:10), scenariul cuprinde:
– „povestea": cineva parcurge un drum, spre o destinație oarecare;
– „personajele": „călătorul"[6] (rol), punctul de plecare, drumul, destinația, forța care produce mișcarea etc;
– „structura intențională": [+/- control] (călătorul vrea să-și atingă ținta; călătorul nu dorește să se miște); călătorul este obligat să întreprindă călătoria sau nu e conștient că o întreprinde);
– „complicații (călătorul poate întâmpina obstacole, se poate rătăci)/subscenarii" (drumul spre acțiune: a face înseamnă a ajunge la o anumită destinație;

[4] „A cross-domain mapping in the conceptual system. The term 'metaphorical expression' refers to a linguistic expression (a word, phrase or sentence) that is the surface realization of such a cross-domain mapping" (Lakoff 1993: 203). În abordarea tradițională, metafora era înțeleasă ca o expresie poetică, în care unul sau mai multe cuvinte se utilizează altfel decât cu sensul convențional, pentru a se referi la un concept asemănător.

[5] Uneori, utilizatorul nu conștientizează acest transfer, ceea ce înseamnă că proiecția, deși activă din punct de vedere cognitiv, este opacă, reprezentând o metaforă catacretică. Se poate afirma, așadar, că metaforicitatea este o noțiune scalară și că granița dintre metaforic și non-metaforic este fluidă (Semino 2008: 14).

[6] Rolul călătorului este îndeplinit, de regulă, de subiectul gramatical. În funcție de context, „drumul" poate fi orientat prospectiv sau retrospectiv.

drumul/desfăşurarea acţiunii: a face înseamnă a călători într-o anumită direcţie, trecând prin stări intermediare, ca localizări intermediare, şi prin schimbări interne/evoluţie, ca înaintare treptată pe un drum; evenimentul ca traiectorie; destinul ca destinaţie). Acest subscenariu marchează o tranziţie utilă, pentru că el combină traiectoria şi mişcarea, inerente scenariului „a merge”, cu reificarea evenimentelor, inerentă scenariului construcţiei (tiparul „a face”).

Domeniul-sursă este reprezentat de mişcarea în spaţiu, iar domeniul-ţintă, de evenimente. În cazul acestui scenariu, performarea acţiunii este construită, metaforic, ca o mişcare de-a lungul unui drum, deci ca o călătorie dintr-un punct de plecare spre un punct de sosire (Lapaire 2002: 11). Transferul metaforic are la bază o structură minimală, alcătuită dintr-un punct de plecare şi un punct de sosire, un drum care le leagă şi o anumită direcţie a mişcării. Persoanele corespund călătorilor, acţiunile, mişcării înainte, alegerile, intersecţiilor, problemele, obstacolelor/impedimentelor, iar scopurile corespund destinaţiilor (Semino 2008: 6-7). Aceste proiecţii de bază se mai numesc şi metafore primare şi se bazează pe corelări sistematice între experienţe tangibile, motorii (ajungerea la destinaţie) şi experienţe intangibile, subiective (atingerea unui scop). Cu alte cuvinte, metafora călătoriei derivă din corelaţiile stabilite între performarea unei acţiuni şi mişcare, ajungerea la destinaţie şi atingerea unui scop etc. (Semino 2008: 7).

2.2. Scenariul construcţiei/deconstrucţiei (tiparul „a face”): act, fapt şi *artefact*

Acest scenariu presupune perceperea evenimentelor ca lucruri, care capătă, astfel, existenţă materială, devenind părţi ale realităţii. Substantivele *reificare* şi *realitate* fac trimitere, ambele, la termenul latin *res* („lucru”): evenimentele reificate devin reale, obiecte vizibile şi tangibile, cu existenţă de-sine-stătătoare, sau creaţii (artefacte), complete sau incomplete (obiectul este perceput ca un întreg alcătuit din părţi, ceea ce face ca, uneori, scenariul de/construcţiei să interfereze cu metonimia „recipient pentru conţinut” şi sinecdoca „parte pentru întreg” sau „întreg pentru parte”).

2.3. Scenariul transformării/devenirii/achiziţiei (tiparul „a face să devină; a cauza; a genera; a produce”).

Dacă scenariul construcţiei (tiparul „a face”) pune în lumină procesul de producere, realizarea propriu-zisă a acţiunii-lucru, scenariul devenirii/achiziţiei tratează acţiunile ca pe nişte obiecte preexistente, care pot fi percepute, atinse sau manipulate. Acest scenariu combină aspecte ale scenariilor prezentate anterior, mai precis mişcarea de-a lungul unui drum (traiectoria) şi reificarea (Lapaire 2002:16).

Cele trei scenarii au câteva elemente comune:

– toate pornesc de la analogia cu mişcările corpului omenesc şi de la interacţiunea socio-fizică elementară: călătoria (scenariul drumului şi al orientării); manipularea obiectelor: crearea (scenariul pre/facerii sau al desfacerii); transferul (scenariul devenirii/transferului);

– toate presupun reificare[7] (transformarea evenimentelor în lucruri), bazându-se pe mecanisme cognitive specifice înțelegerii populare a realității (localizare, tangibilitate etc.), deci pe o trecere de la substanța fizică (percepție) la substanța semantică (concept/concepție). Proiecția metaforică (*mapping*) dintr-un domeniu-sursă într-un domeniu-țintă se realizează prin experiența socio-fizică (faptele sunt concepute ca artefacte, construcția ca facere/desfacere/manipulare) sau prin cea senzorială (analogia, recipientul, relația parte-întreg, sursă-drum-țel etc. sunt structuri preconceptuale, care apar ca rezultat al mișcărilor corpului omenesc și ca interacțiuni care se produc într-un anumit mediu – vezi Johnson 1987: 18-40);
– toate sunt exemple de *narrative imagining* (Turner 1996: 5), diferite „povești" putând fi utilizate ca instrumente mentale pentru a contura o noțiune abstractă.

3. Analiza și interpretarea corpusului

Conform DEX 2009, substantivul *tradiție* (cu varianta învechită *tradițiune*) este polisemantic, fiind definit ca „ansamblu de concepții, de obiceiuri, de datini și de credințe care se statornicesc istoricește în cadrul unor grupuri sociale sau naționale și care se transmit (prin viu grai) din generație în generație, constituind pentru fiecare grup social trăsătura lui specifică. ♦ Obicei, uzanță; datină. ♦ Informație (reală sau legendară) privitoare la fapte ori evenimente din trecut, transmisă oral de-a lungul timpului [Var. (înv) **tradițiune**, s.f.]. Din fr. *tradition*".

În general, termenul de *tradiție* este utilizat cu sensul de „uzanță, cutumă, sistem de valori, construit și consolidat în timp". Această accepție poate fi întâlnită atât în discursurile de la sfârșitul secolului al XIX-lea:

(1) Noi aveam o viață politică, cel puțin, noi aveam ***tradițiunile*** noastre dela 48, știa lumea cine suntem, ce este partida liberală națională, pe când juna dreaptă nu avea nimic din aceasta și ce este mai rău, nu avea nici răbdarea de a face stagiul trebuitor ca să se facă cunoscută. (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 419),

cât și în cele din prima treime a secolului al XX-lea:

(2) D. Grădișteanu cu mai multă sinceritate în forma în care se exprima, ne spunea eri: guvernele să nu mai depindă de Parlament; și constata că avem în ***tradițiunea noastră*** ceva mai potrivit decât Constituțiunea actuală: Regulamentul organic. (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 518)

Uneori, se exploatează polisemia substantivului *tradiție*, în structura unor replici-ecou, puse în slujba dialogului conflictual. Rezultă un schimb verbal care

[7] „To become part of reality (from Lat. res «thing»), happenings must acquire the materiality or substance of «things». Reification is thus the first cognitive step to be taken on the journey to actuality/existence" (Lapaire 2002: 18).

presupune o confruntare între definiții și conținuturi, același cuvânt fiind încărcat de vorbitori diferiți cu seme diferite, peiorative *vs*. ameliorative. Prin inserarea într-o construcție care inversează punctul de vedere inițial, se propune o altă definiție a termenului. Jocul se bazează pe identitatea unor cuvinte ale căror definiții sunt implicit opuse. Aici, elementul (p)reluat are un statut hibrid, trimițând simultan la discursul celuilalt și la discursul propriu (polifonie).

În exemplul următor, Armand Călinescu (membru marcant al Partidului Național Țărănesc) contestă deopotrivă statutul de partid politic (prin repetiția *nu sunteți un partid politic*) și caracterul reprezentativ al puterii (Partidul Naționalist-Democrat: *d-voastră nu reprezentați o forță politică rezemată de necesitățile reale ale țării*):

(3) D. Ar. M. Călinescu: D-voastră nu sunteți un partid politic.
D. C. Argetoianu: Ne felicităm.
D. Ar. M. Călinescu: Vă felicitați, dar atunci, dacă nu sunteți un partid, d-voastră, socotiți în întâmplătoarea colectivitate de astăzi, nu aveți nicio ***tradiție***. (Ilaritate pe băncile majorității).
Voci de pe băncile majorității: Nu avem ***tradiția demagogiei***.
D. Traian Dimitriu-Șoimu: Avem ***tradiția bunului simț și a bunei credințe***.
D. Ar. M. Călinescu: Îmi pare bine că repudiați orice ***tradiție***, dar îmi dați voie să adaog că nu aveți niciun fel de ***viitor***.
Voci de pe băncile majorității: Avem ***prezentul.*** (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 174-175)

Așadar, în discursul său, tradiția politică este invocată ca o condiție a „reprezentativității”, noțiunea de „partid” presupunând o anumită descendență politică, exprimată sub forma unei entimeme: *dacă nu sunteți un partid, d-voastră (...) nu aveți nicio tradiție*. Lipsa tradiției politice este compensată, însă, de reprezentanții puterii printr-o alunecare de la domeniul politic la domeniul bunului simț și al bunei credințe, ceea ce duce la o echivalare a tradiției politice cu *tradiția demogogiei*. Fragmentul ilustrează o combinație între metaforele impuse de tema discuției (*topic triggered metaphors*) și cele determinate de situația de comunicare (*situational triggered metaphors*) – Koller 2004, *apud* Semino (2008: 104-105). În primul caz, un aspect al temei discutate determină alegerea domeniului-sursă, evocat prin expresii metaforice utilizate în text; ele presupun jocuri între sensul literal și sensurile metaforice ale cuvântului *tradiție*; selecția acestui tip de metaforă crește potențialul retoric al textului, în măsura în care ele se bazează pe asocieri non-metaforice și evaluative preexistente, între domeniul-sursă și domeniul-țintă. Metaforele impuse de situația de comunicare, în schimb, vizează orice conexiune non-metaforică între un anumit domeniu-sursă metaforic și un aspect al contextului situațional, care include locutorul, circumstanța etc. Ambele tipuri de metaforă exploatează și potențează asocierile non-metaforice existente pentru domeniul-sursă. În consecință, ele adaugă forță retorică argumentației, antrenând inferențe de un anumit tip, evaluări, asocieri emoționale etc. Opțiunea pentru astfel de metafore poate fi percepută ca ținând de bunul simț și poate fi utilizată strategic pentru a

estompa granița dintre literal și metaforic (Semino 2008: 106). Mai mult, expresiile metaforice care extind metafora unui antagonist au o putere persuasivă sporită (Mio 1996, 1997, *apud* Semino 2008: 84), apropiindu-se uneori de manipulare, prin faptul că evidențiază unele aspecte ale domeniului-țintă și „ascunde" altele; vezi și termenul de *misrepresentation* (Chilton 2004, *apud* Semino 2008: 86), care vizează controlul exercitat de către locutor asupra cantității și a naturii informației transmise.

Absența tradiției și a oricărei perspective pune sub semnul întrebării statutul de partid politic al celor aflați la putere. Se remarcă, în acest sens, dublul pleonasm *tradiție în trecut* vs. *perspective de viitor*, cel din urmă exemplu ilustrând un caz de reificare (*perspectivă* reprezintă un concept eminamente vizual, perceptibil: evenimentul reificat devine vizibil):

(4) D. Ar. M. Călinescu: Tăiați de orice ***tradiție*** în trecut, închiși oricărei ***perspective*** de viitor, d-voastră trăiți astăzi suspendați în aer. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 176).

În anumite situații, conceptul de *tradiție* capătă conotații negative, fiind identificat cu ideile depășite. Vezi, de exemplu:

(5) D. General G. Cantacuzino-Grănicerul: Noi facem legi bune.
D. Ar. M. Călinescu: Cine nu ar vrea să facă bine, d-le general? D-voastră vreți să faceți bine, construind pe temeiul ***ideilor de dreapta***, cum zice d. președinte al Consiliului de Miniștri, pe temeiul ***ideilor reacționare, cum spunem noi.***
D. General G. Cantacuzino-Grănicerul: Sunt eu ***reacționar***? Dar sunt mai ***la stânga*** decât d-ta. Eu am trăit cu soldații și cu țăranii; eu cunosc țara.
D. Ar. M. Călinescu: Este adevărat că exemplul l-am luat greșit. Din punct de vedere al celerității cu care d-voastră adoptați ideile, sunteți ***foarte avansat***.
D. General G. Cantacuzino-Grănicerul: ***Eu sunt stânga d-tale; d-ta ești în dreapta mea*** și de aceea ***mă uit la d-ta de sus***. (Aplauze pe băncile majorității).
D. Ar. M. Călinescu: D-le general, d-voastră ***din vîrful ideilor d-voastră***, pe temeiul cărora construiți, ***vă uitați în jos***. Dar eu vă previn de un lucru, că din vârful acestor idei, care ***sunt în contradicție cu evoluția tuturor statelor moderne***, d-voastră nu veți putea guverna. Guvernarea d-voastră va rămâne ca o experiență neizbutită. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 177-178)

Grupul nominal *idei reacționare* are la bază metafora orientării retrospective, care are ca punct de plecare scenariul călătoriei (tiparul „a merge"). Dihotomia *reacționar/avansat*[8] se continuă cu dihotomiile spațiale *stânga/dreapta*, *sus/jos*. Cea dintâi este posibilă ca urmare a asocierii extremei drepte cu „reacționarismul" conservator, ale cărui idei sunt considerate de Călinescu *în contradicție cu evoluția tuturor statelor moderne*. Printr-un comentariu metadiscursiv, A. Călinescu propune o numire corectă (*idei reacționare*) pentru o realitate pe care șeful Partidului (naționalist) „Totul pentru țară", Cantacuzino-Grănicerul, o etichetase drept *idei de dreapta*. În consecință, acesta din urmă preferă să exploateze

[8] Termenul poate fi pus tot pe seama scenariului călătoriei (*a avansa* „a păși înainte"), suferind în context o alunecare de sens, în direcția abstractizării.

polisemia substantivelor *dreapta/stânga*, reconfigurând poziționarea politică în raport cu cea fizică, pe baza reificării: trecerea de la concept (substanța semantică) la percepție (substanța fizică) este mijlocită de simțul văzului, asociat cu localizarea în spațiul concret al Parlamentului: *Eu sunt stânga d-tale; d-ta ești în dreapta mea și de aceea mă uit la d-ta de sus*. Mișcarea pe axa orizontală (stânga/dreapta) este completată cu o mișcare pe axa verticală, prin exploatarea opoziției sus/jos, căreia îi corespund conotații pozitive, respectiv, negative.

În următoarele două exemple, ideile depășite sunt calificate identic de doi vorbitori diferiți, A. Călinescu și I. Mihalache, drept *concepți(un)i medievale*:

(6) D. Ar. M. Călinescu: … Am văzut formula dată de d. raportor general, în partea finală a lucrării d-sale. «Noi — zice d. Corteanu cu oarecare afectațiune — noi putem sta nepăsători la sgomotul care se face». Și, ca să justifice această bravadă, d. Corteanu adaugă: «noi nu suntem partid. Ce suntem, noi? Noi stăm pe aceste bănci majoritare ca simpli invitați ai membrilor din guvern și încă nu am făcut acest sacrificiu decât cu greutate, fiindcă — zice d-sa, — ne-am abandonat toată liniștea noastră și afacerile noastre, ca să venim aci».
D-lor deputați, de sigur, oricine a cetit acest pasaj a trebuit să fie profund impresionat de gestul elegant care stă la baza existenții acestei onorabile majorități și de cavalerismul cu care ea însăși a acceptat misiunea sa. Dar noi, ceilalți, din partea aceea a Adunării, noi cari nu am avut șansa să obținem asemenea invitații și cari ne-am permis să intrăm aci pe o cale mai prozaică, mai vulgară, — calea voinței populare — noi am fi fost înclinați să vă întrebăm cum se acordă această ***concepțiune***, oarecum ***medievală***, despre rostul Parlamentului cu ceea ce se găsește în legiuirile noastre scrise. (Călinescu, Cameră, 7.12.1931, I: 215-216);

(7) D. C. Bușilă: ... am spus ceva mai mult, la 1910, la sfârșit, când am vorbit de aceleași idei, am fost pentru desființarea prestației, ca fiind ***punct care nu corespunde timpurilor prin cari trecem***, din convorbirile avute cu oamenii cari aveau experiență în poduri și șosele, atât ingineri, cât și prefecții cari au administrat județele, am căpătat convingerea că, cel puțin pentru o parte încă din timp, acest sistem trebue menținut, pentrucă era sistemul cel mai ușor care se putea întrebuința pentru a avea șosele.
D. I. Mihalache: ***Concepție medievală***.
D. C. Bușilă: ***Să-mi dați voie să nu accept această apreciere a d-voastră, pentrucă nu o consider mai medievală ca oricare altă muncă***. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 258).

Relația construită de cei doi este de tip metonimic, o parte (un element) a(l) tradiției determinând etichetarea întregului drept *concepți(un)e medievală*. Metafora construcției (*concepție/concepțiune*) este dublată de o identificare prin calificare adjectivală (*medievală*), explicabilă prin raportarea la fenomenul sincronizării (*punct care nu corespunde timpurilor prin cari trecem*). Interesant este, însă, că în ex. 7, Ion Mihalache etichetează drept concepție medievală o propunere (desființarea prestației) justificată de antagonistul său tocmai prin aceea că ar fi contravenit spiritului vremii.

La rândul său, adjectivul *tradițional*, definit circular, prin trimitere la cuvântul de bază, substantivul *tradiție*, este glosat în DEX 1998 și 2009 astfel: „care s-a păstrat prin tradiție, care ține de tradiție, întemeiat pe tradiție. [Pr.: *-ți-o-*]. Din fr.

traditionnel. De obicei, el este utilizat cu valoare pozitivă sau, așa cum rezultă din exemplul următor, cu sensul de „obișnuit”:

(8) Aci e locul să esprimăm recunoștința noastră către Înalta Poartă, care, precum de sute de ani, așa și astăzi a aplicat ***politica sa tradițională*** de a fi scutul apărător al autonomiei României [...] (Kogălniceanu, Cameră, 15.12.1871, IV, III: 124-125).

Există, însă, și situații în care adjectivul capătă conotații negative, în context, pe de o parte, prin faptul că restrânge accepția unui substantiv cu sens inerent negativ (*lene*) și, pe de altă parte, prin asociere contrastivă cu elemente încărcate pozitiv. În exemplul de mai jos, chestiunea evreiască îi dă lui P.P Carp ocazia de a vorbi despre civilizație, pusă în relație cu evreii, în care vede un stimulent, și despre tradiție, pusă în relație cu românii, și conotată negativ, ca întoarcere la o epocă revolută. Ambele concepte sunt reprezentate prin metafora călătoriei, orientată prospectiv, pentru modernitate (*cale, a propăși*), și retrospectiv, pentru tradiție (*a se întoarce, a reveni*, *înapoi*):

(9) Dacă voiți să scăpați de evrei, nu este decât un singur mijloc: munciți și ***civilizați-vă***; […] De la 1866, în luptă continuă cu fracțiunea, am zis că singura cale ce poate să ne scape este munca; ***calea economică***; căci și în concurența evreilor eu nu văd decât un stimulent de ***a dezvolta***, pe câmpul economic, o muncă mai intensivă decât cea de astăzi. Convingerea mea este că, dacă am da toți evreii afară, noi, în loc de ***a propăși economicește, ne-am întoarce*** *la* ***lenea noastră tradițională și am reveni la starea de acum cincizeci de ani înapoi***. (Aplauze). (Carp, Senat, 28.02/12.03.1879, DDP: 95).

În DCR2 (1997), substantivul *modernitate* primește și el o definiție circulară, explicabilă prin statutul său de cuvânt derivat de la adjectivul *modern*: „caracterul a ceea ce este modern (din *modern* + *-itate;* cf. fr. *modernité*). La rândul său, adjectivul *modern* este glosat printr-o structură atributivă: „care aparține timpurilor apropiate de vorbitor; recent, actual; care este în pas cu progresul actual; care aparține unei epoci posterioare antichității. ◊ *Istoria modernă* = **a)** (în trecut) epoca de la sfârșitul Evului Mediu, cuprinsă între 1453 (căderea Constantinopolului) și Revoluția Franceză din 1789; **b)** (curent) epocă cuprinsă între Revoluția Franceză din 1789 și Unirea din 1918. *Limbă modernă* = limbă vie, vorbită efectiv de o populație actuală. ♦ (Despre învățământ) Care acordă importanță, preferință disciplinelor umaniste. ♦ Conform cu moda zilei. – din fr. *moderne*, it. *moderno*” (DEX 1998).

În majoritatea exemplelor analizate, se actualizează primul sens al adjectivului. Merită subliniat aici că, într-un număr însemnat de exemple, conceptele de *tradiție* și *modernitate* sunt folosite într-o relație antitetică, al cărei rezultat este reliefarea amândurora, este drept, din perspective diferite. În afara unor determinări adjectivale (*veche* vs. *nouă*; *moderne*), accesul la cele două concepte se face prin intermediul unor metafore conceptuale: a călătoriei (*progrese; un pas înainte al civilizațiunei* ilustrează tiparul „a merge” și orientarea prospectivă), a

de/construcției (sintagma *rămășite ale trecutului* evocă tiparul „a des/face” în părți și metafora orientării retrospective: motivul călătoriei în/spre trecut) și a transformării (*a se reforma* implică scenariul construcției – tiparul „a face” – combinat cu tiparul „a transforma”, „a cauza”, „a face să devină”):

(10) Apoi a venit Regulamentul organic și a transformat și pe aristocrația ***veche*** și pe cea ***nouă*** în cinuri, aceasta era cea din urmă lovitură. (...) Nu puteam noi să așteptăm ca să se creeze o aristocrație, aristocrația nu se crează după voința oamenilor, ci situațiunile o crează; și apoi, d-lor, nu în veacul al 19-lea se mai putea crea aristocrația, căci chiar acolo unde a fost o aristocrație bine întemeiată din zi în zi a început să se piardă, fiindcă, cum spuneam, democrația face ***progrese*** din zi în zi, fiindcă ea este într'***un pas înainte al civilizațiunei.*** Onor. d. Carp a zis că din cauză că revoluțiunea s'a făcut de sus în jos și pentru că poporul, adică societatea, nu era destul de pregătită, destul de tare, pentru a lua conducerea afacerilor publice, din această cauză s'a adus o situațiune periculoasă! [...] Apoi, d-le Carp, acestea nu sunt rezultate ale ***societății moderne***, ci sunt niște ***rămășite ale trecutului***, care nu se pot ***reforma*** așa de lesne cum se schimbă legile și chiar Constituțiunea unei țări. Însă chiar în aceasta eu văd un ***progres*** și încetul cu încetul fiecare are să-și dobândească locul său în afacerile Statului, după capacitatea și meritele sale... (Brătianu, Cameră, 30.03.1881, VI: 251).

Hiatusul dintre tradiție și modernitate este invocat într-un discurs al lui Take Ionescu, prin combinarea metaforei construcției (*alcătuiri artificiale*) cu cea a deconstrucției (*resturi ale unei oligarhii*) și cu o serie de metafore ale organismului: trecutul este văzut ca o etapă a tinereții putrezite, în vreme ce modernitatea este sugerată prin elemente din câmpul semantic al vieții (*curentele cele vii, viață nouă*):

(11)... gândiți-vă la mărirea sufletească a României ***celei noi***. Toată viața noastră, toate micile noastre combinații, toate certurile noastre, în care ne-am sleit forțele noastre, ***care au putrezit tinerețele***, toate aceste ***alcătuiri artificiale***, ***resturi ale unei oligarhii*** dintr-un mic principat, gândiți-vă cum ar fi măturate de curentele ***cele vii*** care vor pune ***o viață nouă*** în locul lor! (Ionescu, Cameră, 16-17/29-30.12.1915, DDP: 148).

Aceeași antinomie este prezentă și în exemplul următor, unde tradiția este echivalată cu „ideile cele vechi” și cu vechiul Partid Conservator[9], iar modernitatea/modernizarea, reprezentată de juna dreaptă[10], cu ideile de reformă, schimbare, societate modernă, oameni ai timpului, lume nouă:

(12) Toți acei care trăiseră sub un alt regim, în urma acelor ***reforme*** mari simțiau că ei care trăiseră cu ***ideile cele vechi***, nu mai erau ***oamenii timpului*** și de aceea am văzut și vedem pe d-nii Oteteleșianu, Pașcani și chiar pe d. Lascăr Rosetti, care s'a ales acum, dar care nu voește să vină, pe d. Liteanu, pe care am avut onoare a-l vedea la o moșie a sa și alți mulți, care toți s'au retras dela afacerile publice și aceasta pentru că venise peste dânșii o ***lume nouă***, pentrucă atunci era ceeace a zis d. Bibescu când a venit la Craiova la 59 pentru alegerea de Domn: „Nu-mi mai cunosc țara mea, a zis d. Bibescu, și-a schimbat limba și moravurile chiar”.

[9] Reprezentanții conservatorilor de până în 1866.
[10] Conservatorii care încep să se afirme politic după adoptarea Constituției.

Această ***schimbare mare*** a făcut la epoca de care vorbesc pe vechii conservatori de a se retrage... afară de vreo doi, trei între care și d. Lascăr Catargiu și poate că tocmai acei ce și-au dat bine socoteala de ***trebuințele cele noi ale societății moderne*** române, s'au retras; și acei care nu s'au gândit la aceste trebuințe au rămas... nu pentru binele țării.
Lucru firesc era prin urmare atunci ca să se formeze un nou partid conservator care să înlocuiască mai mult sau mai puțin pe cel vechi și în adevăr juna dreaptă s'a format.
Dar juna dreaptă nu avea nici un credit în țară; compusă din tineri ieșiți de pe băncile școalei, fără nici o ***tradițiune – fiindcă tradițiunile vechiului partid conservator pieriseră prin Convențiune, Statut și Constituția actuală*** – ea nu era cunoscută, nu avea puterea pe care trebue să o aibă un partid politic, trebuie să se pună pe lucru ca cu timpul să-și creeze o pozițiune în țară. (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 418).

În sintagma *ideile cele vechi* ni se propune o identificare prin calificare, în vreme ce structura explicativă *fără nici o tradițiune – fiindcă tradițiunile vechiului partid conservator pieriseră prin Convențiune, Statut și Constituția actuală* atestă identificarea tradiției cu vechiul Partid Conservator. La polul opus, modernitatea/modernizarea este identificată prin intermediul substantivului *reforme*, care evocă scenariul construcției (tiparul „a face") și al transformării (tiparul „a transforma", „a cauza"). Celelalte elemente asociate modernizării presupun restrângerea referinței prin determinant substantival (*oamenii timpului*), adjectival (*o lume nouă*), eventual combinat – adjectival și substantival (*trebuințele cele noi ale societății moderne*), respectiv, prin apelul la scenariul transformării (*schimbare mare*, schimbarea antrenând o modificare a posesiei: dobândire/pierdere).

În aceeași ordine de idei, exemplul (12) ilustrează începuturile procesului de ideologizare și democratizare a vieții politice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când incompatibilitatea dintre *vechiul* regim, *vechile* idei și lumea *nouă*, *reformele mari*, îi determină pe unii politicieni să părăsească parlamentul. Sintagma *tradițiunile vechiului partid conservator* evocă „reacționarismul", indicând o grupare care adoptă o viziune politică depășită. La polul opus, grupul nominal *juna dreaptă* funcționează ca un simbol condensat, făcând referire la conservatorii eliberați de feudalism și reacționarism, care sunt, însă, lipsiți de tradiție și/sau experiență politică.

Mai rar, pornind de la sensul de bază al termenului de *tradiție*, acela de „uzanță, cutumă, sistem de valori, construit și consolidat în timp", se apelează la scenariul construcției (tiparul „a face"), actele care desemnează o succesiune de etape fiind reprezentate ca artefacte (*operă*). În această viziune, tradiția și modernitatea nu mai apar într-un raport de excluziune reciprocă, ci într-unul de complementaritate: prezentul (și viitorul) înglobează trecutul și se sprijină pe el. Substantivul *operă*, invocat de trei ori într-un discurs al lui Brătianu, ilustrează, în prima ocurență, începutul procesului de modernizare, datorat Partidului Liberal, în a doua, continuitatea acestuia, iar în cea de-a treia, printr-o metaforă spațială orientată pe axa verticală (*operă de ridicare*), semnalează atitudinea pozitivă a vorbitorului față de realitatea descrisă:

(13) Avem conștiința că suntem în ***tradițiunea partidului nostru***, orice ar zice d. Arion. La început, de sigur, a participat la viața noastră politică și socială, în mod conștient, un număr numai foarte restrâns din clasele privilegiate. Prima ***operă*** a partidului liberal a fost de a rupe acele privilegii și a face să intre în viața socială tot ceea ce constitue, spre onoarea societății noastre, clasele noastre de azi. Acum se impune, nu o ruptură, ci o ***continuare a operei întreprinse***, care ar fi foarte necompletă și foarte rău înțeleasă de noi, dacă am considera-o ca sfârșită. Acum se impune să accelerăm aceeași ***operă de ridicare*** și pentru masele mari ale poporului nostru". (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 541).

Exemplul anterior și cel care urmează îi dau dreptate lui V. Neumann (2010a: 30), care afirmă că *România e o țară în care procesul modernizării s-a petrecut de sus în jos, având impact doar asupra unor structuri sociale, numeric aflate în minoritate*. Discursurile parlamentare românești de până la Primul Război Mondial ne oferă suficiente probe că elita politică avea conștiința statutului său privilegiat și a rolului său de a contribui, de sus în jos, la modernizarea statului. Metafora spațială (a verticalității), invocată și de această dată, poate caracteriza și atitudinea condescendentă, „de sus", a lui Filipescu, așa cum rezultă din utilizarea verbului *merită* în exemplul (14):

(14) Ceeace pricepem noi, domnilor, prin democratizare, e că **prin reforme să cauți să rădici păturile de jos**, cari merită toată îngrijirea noastră. (Filipescu, Cameră, 7.03.1905, II: 323)

Reforma[11], ca mijloc de atingere a modernizării, echivalează la el cu democratizarea (vezi și Bendix 1967: 292), deci cu emanciparea maselor.

Deși ilustrează doctrine opuse, liberală, respectiv, conservatoare, Brătianu și Filipescu împărtășesc aceeași opinie cu privire la rolul elitei politice, acela de ridicare a maselor. De remarcat că Filipescu are o concepție integratoare în privința relației dintre tradiție și modernitate, cea dintâi, ilustrată de conservatori, nefiind o piedică în calea celei de-a doua. Trimiterea la tradiție se face prin intermediul unor concepte înrudite, presupunând fidelitatea față de trecut[12] și respectarea datinilor strămoșești, în vreme ce modernitatea este redată mai întâi prin intermediul metaforei călătoriei și a orientării prospective (*progresul*), apoi prin două realizări contextuale ale metaforei construcției (tiparul „a face": *inovațiuni* „a face schimbări", respectiv „a desface": grupul nominal *elemente de civilizațiune* presupune o selecție dintre atributele asociate civilizației, reprezentând, totodată, și o critică voalată la adresa teoriei imitației și a formelor fără fond[13]):

---

[11] Substantivul *reformă* presupune reificare: evenimentele capătă corp/formă, caracterizându-se prin tangibilitate și prin posibilitatea de a fi manipulate (*re*-ar putea fi interpretat și ca prefix iterativ).

[12] Poate fi pusă în legătură cu ideea repetabilității evenimentelor – *return of constellations* (Koselleck 2004: 95).

[13] În opinia lui Titu Maiorescu, România modernă nu este rezultatul unei evoluţii normale a societăţii, bazată pe un progres real la toate nivelurile sale, ci reprezintă mai degrabă rezultatul unei imitări a societăţilor occidentale, exclusiv la nivel formal (vezi şi Ionescu-Ruxăndoiu 2012c: 199).

(15) ... căci pentru mine conservatismul culminează în ideia națională. Un partid conservator este acela care e credincios ***trecutului***, care voește apoi ca ***progresul*** să se producă potrivit ***datinelor*** unei țări, care nu e piedică decât ***acelor inovațiuni*** cari țintesc a ne însuși din afară ***elemente de civilizațiune protivnice*** geniului nostru național (aplauze). (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, I: 331).

Corpusul analizat evidențiază și situații în care schimbările superficiale/aparente, care vizează doar forma, nu și fondul lucrurilor sunt demascate și amendate direct. Exemplul următor ilustrează această discordanță, prin intermediul dihotomiei *aparență* (substantiv reluat sinonimic prin sintagmele *masca unei schimbări* și *forme înșelătoare*) vs. *fond real*, respectiv, *schimbare reală:*

(16) Dar, domnilor, ***măsurile noi nu le apreciem după aparențe, ci după fondul lor real***. Dacă este vorba să dai numai ***aparența sau masca unei schimbări de lucruri***, atunci preferăm să se facă o ***schimbare reală***, chiar mai mică, și ne lipsim bucuroși de ***formele înșelătoare***. (Dobrogeanu-Gherea, Cameră, 7.08.1920, DDP: 223).

Tradiția este desemnată adesea prin metafora construcției, asociată cu metonimia „recipient pentru conținut”: ea apare ca *temelie* a edificiului pe care se construiește modernitatea, cele două completându-se reciproc:

(17) ***Tradițiunile noastre***, care ***au stat la temelia dezvoltării noastre*** de până acum, ca neam și ca stat, adeseori vor fi atacate din multe părți. (Miron Cristea, Senat, 9.03.1923, DDP: 264).

Existența unui continuum între tradiție și modernitate este evidențiată și de Kogălniceanu, sub forma re/stabilirii filiației cu strămoșii, a recuperării originii identitare, prin apelul la tradiție, ca liant între generații. El invocă rolul strămoșilor în dezvoltarea țării (ceea ce ar corespunde unei evoluții interne a societății), corelat cu influențele externe:

(18) ...însă să nu căutăm întotdeauna la străini ***temelia*** drepturilor noastre; să nu credem că tot ce suntem ne vine de la străini; forța noastră sunt acele capitulațiuni ***vechi*** pe care ***părinții noștri*** le-au încheiat cu Înalta Poartă și printre toate învechirile secolelor au știut să ni le păstreze până astăzi [...] Aceste drepturi decurg din tratatele încheiate de ***strămoșii noștri*** cu padișahii otomani (Aplauze prelungite). (Kogălniceanu, Senat, 17/29.04.1877, DDP: 77).

Dacă în exemplul anterior, legătura dintre generații este invocată în sens retrospectiv (filiația cu strămoșii), în cel care urmează orientarea este prospectivă, prin prisma datoriei, a *misiunii* contemporanilor față de urmași:

(19) ...trebuie să dovedim că avem conștiința ***misiunii*** noastre, trebuie să dovedim că suntem în stare să facem și noi sacrificii pentru ca să păstrăm această țară și drepturile ei pentru ***copiii noștri***, și această ***misiune*** în momentele de față este încredințată ***fraților și fiilor noștri***, care mor la hotare. (Kogălniceanu, Cameră, 9.05.1877, DDP: 89).

Tradiția este invocată de același vorbitor ca un trecut ideal(izat), depozitar al unor valori esențiale pentru dezvoltarea statului român (drepturile, integritatea teritorială și neutralitatea). Accentul cade aici asupra ideii de conservare și transmitere a tradițiilor, care uneori sunt inventate retrospectiv (Koselleck 2009: 125), ceea ce face ca viitorul să fie permanent analizat prin raportare la trecut:

(20) ...am voit, dară, ***să*** mai ***conservăm*** ceva, să mai conservăm ceea ce spunea domnul Sturdza în instrucțiunile sale, ***să ne conservăm respectarea drepturilor și a integrității teritoriului român și chiar a neutralității noastre*** pe cât e cu putință. (Kogălniceanu, Senat, 17/29.04.1877, DDP: 81).

Și Marghiloman evocă ideea de continuitate, îmbinând perspectiva retrospectivă cu cea prospectivă; în opinia sa, modernizarea reprezintă doar o etapă, o parte dintr-un întreg, conceput metaforic ca un drum orientat înainte, care continuă o cale deschisă anterior:

(21) Dar azi, după un an trecut, văzând ***drumul*** ce am făcut și ***calea*** ce mai rămâne de ***parcurs***, ne aducem aminte de ***punctul de plecare*** și nu putem fără tristețe să constatăm că puțin din idealul nostru s-a realizat. (Marghiloman, Cameră, 30.11/12.12.1885, DDP 2006: 97).

Aceeași perspectivă dublă apare și în exemplul următor, în care trecutul (tradiția), prezentul și viitorul (modernitatea) apar într-o relație metonimică, de incluziune, ilustrând legătura dintre generații. Modernitatea/modernizarea apare, așadar, ca un concept dinamic (Koselleck 2009: 42), ca o succesiune de „prezenturi”, care prefigurează viitorul[14]. În mod interesant, fragmentul de mai jos inversează percepția clasică asupra trecutului și a prezentului, vorbind despre eficiența celui dintâi (*fapte mari*) și despre reveria celui de-al doilea (*speranțe mari*):

(22) ...în credința aceasta am crescut ***noi***, după cum au crescut ***părinții noștri*** și după cum, la rândul nostru, am crescut și noi ***copiii noștri*** și ***generații după generații s-au urmat astfel***, toate adăpate la aceeași școală a ***trecutului nostru îndepărtat*** plin de ***fapte mari*** și a ***prezentului plin de speranțe mari***. (Iuliu Coroianu, Senat, 28.12.1919, DDP: 212).

Ideea viitorului bazat pe trecut poate fi identificată și la P.P. Carp, care ironizează elanul revoluționar al liberalilor radicali. Metafora spațială (*progres*) este contrabalansată de metafora construcției (*lucrare*) și de cea biologică (a copacului care prinde rădăcini). Așadar, în opinia sa, modernitatea reprezintă un spațiu amenințător, care poate duce la dezrădăcinare, prin ruperea de tradiție. Merită subliniată, în acest sens, și relația antitetică în care se angajează adjectivul *repede*, care restrânge sensul substantivului *progres*, și *liniștită*, determinant al substantivului *lucrare*. Această din urmă combinație trădează afilierea politică a parlamentarului, care aderă la idealul junimist (liberalism conservator) al „pașilor mărunți”:

[14] Toate istoriile pot fi definite ca un prezent permanent, în care sunt înglobate trecutul și viitorul, dar și ca o intersectare continuă cu viitorul, care determină dispariția oricărui prezent (Koselleck 2009: 20).

(23) după o epocă de ***progres repede***, trebuie să fie și o epocă de ***lucrare liniștită, care dă vreme copacului răsădit de a prinde rădăcini***. (Carp, Cameră, 28.02.1879, DDP: 93).

Metafora biologică apare și în discursul lui Marghiloman, unde înnoirea partidului, dorită de Brătianu, este concepută prin prisma scenariului construcției. Actul de reorganizare este văzut ca artefact (dovadă utilizarea substantivului *operă*), deci ca eveniment reificat care are calitatea de a fi vizibil: *pre/vedere* constituie un element din sfera senzorială, în care trecerea de la substanța fizică la cea semantică este mediată de simțul văzului. Mai mult, coocurența substantivelor amintite generează, în plan retoric, o figură etimologică de tipul parigmenonului:

(24) Domnul Brătianu, om de ***prevedere*** și de ***vedere înaltă***, simte nevoia reorganizației, simte nevoia ***infuziunii de sânge nou***, simte nevoia de ***a pune altoaie tinere pe vechiul arbore al Partidului Liberal***. Pe tinerime comptează dumneasa pentru această ***operă***. (Marghiloman, Cameră, 30.11/12.12.1885, DDP: 97).

Modernitatea, ca spațiu amenințător, este evocată și în exemplul care urmează. Încărcarea negativă a conceptului se explică prin efectele pe care le are grija exclusivă a societății moderne pentru crearea de mărfuri, ceea ce determină transformarea în mărfuri chiar a celor mai importante valori umane. Mercantilismul și consumerismul sunt ținta criticii lui Al. Dobrogeanu-Gherea, care atribuie un sens negativ adjectivului *înaintat* (în general, conotat pozitiv), probabil ca urmare a utilizării sale în combinație cu morfemele gradării, pentru a reda nu atât ideea de superlativ, cât pe cea de exces. În orice caz, adjectivul are la bază o metaforă spațială (a orientării pe axa orizontală), iar sensul său negativ în context este întărit și de o altă metaforă a orientării, de data aceasta pe axa verticală (în direcția sus → jos), corespunzând verbului *a degrada*, utilizat la diateza pasivă, fără complinirea de agent. În acest exemplu atipic, „călătoria“ (prin care este conceptualizată modernizarea) pare să fi ajuns într-un punct de unde orice mișcare înainte ar duce la pagube ireparabile (Semino 2008: 83):

(25) D-lor deputați, în ***societatea actuală***, producțiunea se mărginește aproape exclusiv la ***crearea de mărfuri***. […] Prin urmare, există un ***proces continuu***, acela al producerii și distribuirii diferitelor mărfuri. Acest caracter al producțiunii în ***societatea actuală*** este așa de ***înaintat*** și este așa de general, încât ***până și elemente cu totul sentimentale și intelectuale sunt considerate azi ca mărfuri***. ***Știința, ea însăși este plătită și cumpărată***, așa că ***în spiritul societății actuale și știința și toate sentimentele și iubirea chiar sunt degradate până la a fi considerate mărfuri***. (Dobrogeanu-Gherea, Cameră, 7.08.1920, în DDP: 226-227).

Totuși, în majoritatea cazurilor, modernitatea este interpretată ca progres (economic și spiritual), presupunând un ansamblu de reprezentări pe care și le construiește un grup social în legătură cu maniera în care percepe și judecă propriul prezent, în comparație cu trecutul, atribuindu-i celui dintâi o valoare pozitivă. Spre deosebire de trecut, care este perceput frecvent ca „o altă epocă”, dominată de

puteri obscure – magice sau religioase (ceea ce justifică utilizarea ironică a citatului biblic), modernitatea celebrează puterea științei (*noi, oamenii de știință*), capacitatea omului de a transforma lumea prin acțiune/gândire, laicizarea și raționalizarea relației om-natură-destin. În exemplul de mai jos, socialismul și principiile sale de bază sunt considerate depășite și echivalate cu o sectă, într-o structură care proiectează domeniul politic (ținta) pe un domeniu religios (sursa):

(26) Economia politică nu zice nimănui: *crede și nu cerceta*. Ea ne spune: *cercetează mai întâi și crede pe urmă.* Principiile socialiste se aseamănă cu vechile dogme, cari sunt cu atât mai înfricoșătoare, cu cât nimeni nu le pricepe. Această sectă are pretenția să fie o religie. Ea se adresează celor ignoranți și slabi cu duhul. Dânsa proclamă principiul oarbei credințe. Ea zice noilor săi ucenici: *ia toiagul și vino după mine* (...). *Dar **noi, oameni de știință, de țifre**, **oameni de carte***, noi cari nu promitem împărăția cerului în vieață și coborârea raiului pe pământ, trebuie să cercetăm, să luăm concediul și când se promite a se da ajutor unei clase, oricât de interesantă ar fi ea, trebuie să facem socoteală. (...) Vorbesc în general de teoriile radicale (...) (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 89).

În exemplul (27), Lahovari continuă să se refere la socialism, de pe o poziție superioară, dovadă metafora spațială (a verticalității), orientată în jos și ilustrată prin verbele *a aluneca* și *a cădea* (în socialism și demagogism):

(27) ... însă, să băgăm de seamă ca ***să nu alunecăm*** prea mult pe acest clin și ***să cădem*** în socialism și demagogism, ca să ne facem mai populari decât alții. Știți cum a fost primită propunerea d-lui Pallade în Camera liberală? Foarte rău: și atunci s'a tratat d-l Pallade de socialist, de ***revoluționar***. În adevăr ideia era nițel ***cam nouă***, ideia era ***cam îndrăsneață pentru acel timp***, nu zic contrariu; d-sa însă era ***înainte mergător***, dar a fost tratat și de ***revoluționar*** și de demagog; legea d-sale era ***mai puțin avansată***, decât a noastră, fiindcă mărginia vânzarea. (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 80).

Ideea de modernitate este exprimată printr-o contextualizare adițională (*și atunci s'a tratat d-l Pallade de socialist, de revoluționar*), apoi prin doi determinanți adjectivali, precedați de indici ai aproximării (*cam nouă; cam îndrăsneață*) și puși în relație cu spiritul vremii (*pentru acel timp*). De asemenea, cum era de așteptat, este prezentă și metafora spațială, a orientării prospective, ilustrată de sintagma *înainte mergător* și de adjectivul (*mai puțin*) *avansată*.

În exemplul următor, conceptul de *modernitate* este ilustrat mai întâi printr-un determinant adjectival (*concepțiunile ... moderne*), apoi prin contextualizare adițională (reformulări succesive): *lumea noastră actuală, civilizată, liberală, democratică*, de unde rezultă că modernitatea este echivalată cu civilizația și democrația, și toate trei cu liberalismul:

(28) Nu intrau în capul strămoșilor noștri ***concepțiunile acestea moderne***, și nu trebuie să dăm oamenilor din secolul al XVI-lea și al XVII-lea ideile noastre de astăzi; (...) Ce erau atunci mănăstirile și bisericile? Erau adăpost pentru călători, erau fortărețe în contra inimicului; acestea erau cele două mari ***necesități ale timpului***. [...] Această destinațiune a mănăstirilor în ***lumea noastră actuală civilizată, liberală, democratică***, etc.; (...) a spune că am deturnat

dela destinațiunea lor aceste bucurii este un exercițiu de retorică, care poate da loc la frumoase discursuri, dar nu este un fapt demn de un om de Stat serios. (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 120).

Alteori, referirea la civilizația modernă este mediată de o metaforă spațială, pe axa verticală (*la înălțimea civilizațiunii moderne*), *la înălțime* echivalând cu *sus*, ceea ce îi atribuie conotații pozitive. Stabilirea ca referință a țărilor occidentale anticipează teoria sincronismului, elaborată de E. Lovinescu în anii '30:

(29) noi trebue să pregătim tărâmul astfel, încât să alegem ceva ca să nu fim în pericol, ca să dăm dovadă Europei de o societate, care nu numai că este puternică, dar este ***la înălțimea civilizațiunii moderne***, iar nu să provocăm ceva care ar putea din contră să aducă o perturbațiune și o pierdere pentru noi. (Brătianu, Cameră, 30.09.1878, IV: 119).

Totuși, dezideratul sincronizării presupunea depășirea unor decalaje evidente, ceea ce a dus, în timp, la apariția unor „scurtături la modernitate" (Bendix 1967: 332) sau a fenomenului de „ardere a etapelor", care nu făceau decât să încerce să ascundă discordanțe ireconciliabile, cum este cea invocată în fragmentul de mai jos:

(30) Cum se poate concilia o ***organizare economică ultra-modernă***, cu o ***organizație politică medievală***? (Take Ionescu, Cameră, 16-17/29-30.12.1915, DDP: 120).

Conștientizarea acestei distanțe dintre societatea românească și cele fixate ca reper (*reference societies*) transpare în exemplul (31):

(31) ...ne aflăm ***în urma țărilor civilizate*** și trebuie ***să ne îndreptăm privirile*** spre aceste țări, de acolo ***să ne orientăm*** în chestiunile acestea sociale ale muncii. (Dobrogeanu-Gherea, Cameră, 7.08.1920, DDP: 229).

Al. Dobrogeanu-Gherea folosește o metaforă spațială, ilustrată de locuțiunea prepozițională *în urma*, și metafore ale orientării prospective, prin structurile verbale *să ne îndreptăm* (*privirile*) și *să ne orientăm*. *În urma* este o construcție ambivalentă, putând primi atât o interpretare spațială, cât și una temporală[15]. Prima interpretare ar corespunde etichetei de *societate urmăritoare* (*follower society* – Bendix 1967: 330), „care vrea să prindă din urmă" societățile avansate. Valoarea temporală este secundară, presupunând conceptualizarea timpului în termenii mișcării în spațiu, cu viitorul în față și trecutul în urmă (Semino 2008: 82).

Modernitatea este sugerată uneori prin metafora călătoriei, combinând mișcarea pe axa orizontală (orientată prospectiv) cu cea pe axa verticală (orientată în sus: *mers ascendent*). Fragmentul următor oferă un exemplu rar în care este

[15] „Prepositions tend to have well-defined physical basic meanings which have given rise to a wide range of abstract and highly conventional meanings" (Semino 2008: 18).

utilizat substantivul *regres*[16], explicabil prin aceeași metaforă spațială, cu orientare inversă, retrospectivă. Cu alte cuvinte, țelurile sunt construite ca destinații de atins, astfel încât mișcarea înainte corespunde schimbării pozitive, dezvoltării, succesului, în vreme ce mișcarea înapoi corespunde schimbării negative, întoarcerii la o epocă revolută (Semino 2008: 81-82). Totuși, atât progresul, cât și regresul sunt concepte relative, rezultate din diferența stabilită între experiențele trecutului și expectațiile față de viitor (Koselleck 2009: 153):

(32) Domnul ministru al Justiției se tânguia și anul trecut, ca deputat, și anul acesta, ca ministru că, dacă după 1865 s-a accentuat un ***mers ascendent***, el însă nu s-a menținut; ***regresul*** chiar s-a accentuat în anii din urmă. (Marghiloman, Cameră, 30.11/12.12.1885, DDP: 99).

Într-un exemplu de la începutul secolului al XX-lea, Ionel Brătianu stabilește o echivalență ironică între *modern* și *socialist*, respectiv, *modernitate* și *socialism* (*eu nu cunosc un om de Stat modern, care să nu fie socialist!*). Această echivalare este pregătită de un comentariu metalingvistic cu structura unui raționament inductiv, care propune o generalizare (definiție) pornind de la o serie de exemple (*dacă ... atunci*). Comentariul se extinde și se transformă într-un atac la ideologia de grup a antagoniștilor, susținut cu un argument al autorității, introdus sub forma citatului:

(33) Dacă prin socialism d-voastră înțelegeți ceeace d. Carp făcea cu legea minelor, când intervenea pentru asigurare obligatorie; dacă d-voastră înțelegeți, prin socialism, ceea ce a făcut Bismark în Germania, Waldeck-Rousseau în Franța, Gladstone și Balfour în Anglia, - atunci, d-lor, ***eu nu cunosc un om de Stat modern, care să nu fie socialist!***.... (Aplauze). ***Prin asemenea înțeles dat cuvântului, d-voastră faceți mai multă propagandă pentru ideile socialiste, decât socialiștii cei mai pasionați*** (ilaritate, aplauze). ***Și pentru ca să vă probez că astfel stă evoluțiunea modernă***, vă rog să'mi dați voe să vă citesc ceeace spunea un bărbat de Stat român, a cărui autoritate cred că nici d. Grădișteanu nu o va contesta. (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 524-525)

Ulterior, Brătianu însuși definește rolul statului printr-o implicare tot mai importantă a acestuia în gestionarea problemelor țării, ceea ce ar corespunde, în opinia sa, unei *concepțiuni moderne*, sincronizată cu realitățile europene. Totuși, această reconsiderare a rolului statului nu face decât să îl apropie de o abordare pe care o criticase anterior, cea susținută de socialiști. Argumentația lui se bazează pe analogie, statul fiind reprezentat metaforic ca un organism care are funcția de autoreglare, intervenind pentru vindecarea propriilor dureri (metafora bolii vine în completarea celei a organismului):

---

[16] Koselleck (2009: 144) consideră că, spre deosebire de termenul *progres*, care și-a pierdut semnificația fizică originară, aceea a înaintării în spațiu, devenind astfel un concept specific epocii moderne, antonimul său, *regres*, încă nu s-a eliberat complet de semnificația fizică.

(34) Dar toate aceste moduri procedă dela ***concepțiunea modernă, care cere ca Statul să intervină pretutindeni unde un interes al Statului se manifestă*** (Aplauze) (...) Un singur cuvânt ne-ar face să dăm înapoi: dacă cineva ar fi în stare să ne probeze că nu este interes al Statului ca să intervenim (aplauze) D-lor, dar ***dacă fiecare Stat intervine acolo unde îl doare***, deasemenea fiecare Stat intervine în modul cel mai nemerit cu organizarea țărei și cu ***răul pe care vrea să'l vindece***. (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 526-527).

Aceeași idee a sincronizării cu spiritul timpului este exprimată și de C. Argetoianu, prin intermediul unei metafore temporale (*ceasornicul vremii*), invocată în interiorul unui comentariu metadiscursiv, care sancționează o replică a lui Armand Călinescu. Modernizarea implică, așadar, pe lângă o anumită evoluție internă, specifică unui stat, și o raportare (implicită sau explicită) la modelele occidentale (Bendix 1967: 326):

(35) D. Ar. M. Călinescu: Dar d-voastră nu sunteți un partid politic.
D. C. Argetoianu, ministrul finanțelor și ad-interim la interne: Nu vă cerem să vă puneți de acord cu noi. Ar fi bine să vă puneți de acord cu ***ceasornicul vremii*** din ***țările civilizate***, unde discursuri ca acestea nu ar fi ascultate. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 174).

Metafora temporală (*ceasul de astăzi, zilele/lumea de mâine*) apare și în exemplul următor, în combinație cu o metaforă spațială: răscrucea dintre două lumi (una veche și alta nouă) evocă imaginea a două drumuri care se intersectează, ridicând problema alegerii căii de urmat (metafora orientării). Tot ca realizări ale metaforei spațiale, de data aceasta, pe axa verticală, pot fi amintite verbul *a se înălța* și locuțiunea *mai presus de (patimile).*

(36) Suntem ***la răscrucea dintre două lumi***, dintre ***lumea cea veche*** care ***apune*** și ***lumea cea nouă*** care ***răsare***. ***Lumina acestui răsărit*** nu este destul de vie ca să ne permită ***să întrezărim*** care vor fi în toate amănuntele formele sociale ale ***zilelor de mâine***, dar ***lumina*** aceasta e deja destul de puternică pentru ca să ne arate că nu în zvârcolirile sângeroase ale unei revoluțiuni ca revoluțiunea rusească poate să se găsească formula de mântuire și de organizare definitivă a ***lumii de mâine***. Și, dacă ceea ce caracterizează ***ceasul de astăzi*** este lupta cea mare în omenirea întreagă, între ***revoluțiunea care sângerează pentru a distruge*** și între ***evoluțiunea care preface pentru ca să mântuiască***, atunci, d.lor, ***datoria*** tuturor spiritelor conștiente, ***datoria*** tuturor adevăraților patrioți e ca ***să se înalțe mai presus de patimile zilelor de astăzi*** și într-o ***viziune luminoasă să vadă datoria*** lor patriotică și să dea concursul lor întreg pentru ***consolidarea*** acestei Românii cu atâtea jertfe câștigată. (I.G. Duca, Cameră, 11.04.1922, DDP: 252).

Fragmentul oferă, de asemenea, imaginea unei metafore filate, a luminii, care ar caracteriza, în opinia vorbitorului, lumea[17] de mâine, și care asigură coeziunea intratextuală. Evenimentele sunt reificate, transformate în lucruri care pot fi văzute. În câmpul semantic al luminii se încadrează verbe (*a răsări, a întrezări*), substantive (*lumină, răsărit*) și adjective (*luminoasă*, care determină substantivul *viziune*, el

[17] Merită amintit aici că substantivele *lume* și *lumină* reprezintă un dublet etimologic, explicându-se, ambele, prin lat. *lumen, ~inis*.

însuși concept eminamente vizual). Un alt joc interesant de cuvinte, bazat pe antiteză și pe o asemănare formală, se stabilește între substantivele *revoluțiune* și *evoluțiune*, primul corespunzând lumii vechi, cel de-al doilea, lumii noi, deci modernității/modernizării. Apare, de asemenea, și metafora construcției (*consolidarea*), asociată cu cea a transformării (*a preface* „a face să devină”), precum și ideea legăturii dintre generații, concretizată în sublinierea *datoriei* contemporanilor față de înaintași. Metafora luminii interferează și cu metafora religioasă (*mântuire, patimi*), trimițând la textul biblic și asigurând astfel și o coeziune intertextuală. Totuși, utilizarea metaforelor religioase nu este în mod necesar expresia credințelor locutorului, ci o modalitate strategică prin care acesta își reprezintă propria identitate ca (potențial) conducător, exploatând unele asocieri emoționale și imagini religioase în scop retoric. Fragmentul prezintă o densitate metaforică sporită (*clustering*), rezultată din combinarea metaforei spațiale cu cea temporală și cu cea religioasă.

Uneori, metafora temporală (a sincronizării) este reprezentată doar prin substantivul *ceasul*, determinantul fiind inclus în semantica acestuia. Acest ceas atrage, totodată, înlocuirea atitudinii pasive, a reveriei trecutului, cu eficiența prezentului, care iese în întâmpinarea noului și îl pregătește. Metafora temporală se combină cu cea a construcției (*prepară*), a călătoriei și a transformării (*îl face să sosească*):

(37) Cred că are să vină ***ceasul***, dar cer ***în fața acestui ceas***, în loc de atitudinea pasivă care ***așteaptă*** evenimentele, atitudinea activă care ***prepară ceasul și-l face să sosească***. (Take Ionescu, Cameră, 16-17/29-30.12.1915, DDP: 147).

În aceeași ordine de idei, eficiența prezentului este redată și prin metafora construcției (actele sunt reprezentate ca artefacte, fapte), combinată cu o metaforă biologică, a organismului care, fie naște (*zămislește*) viitorul, fie îngroapă valorile trecutului:

(38) ... pe această generație a urzit-o soarta să ***îndeplinească fapta cea mare***. Ea va fi sau ***gropașa muncii de veacuri*** sau ***zămislitoarea unei vremi*** așa de ***frumoase***, încât vedenia ei mă smerește. (Take Ionescu, Cameră, 16-17/29-30.12.1915, DDP: 148).

Modernitatea/modernizarea, ca formă a sincronizării, poate fi evocată și printr-o restrângere a referinței prin calificare adjectivală (*timpuri actuale*). În exemplul de mai jos, utilizarea la plural a substantivului regent (care trimite la metafora temporală) semnalează alunecarea acestuia în direcția concretizării sensului:

(39) D. Ar. M. Călinescu: ... au condamnat-o [prestația în natură] pentru următoarele motive : au socotit că această dare nu mai corespunde ***timpurilor actuale***, că această dare nu se mai potrivește cu necesitățile tehnice de construcție a drumurilor moderne... (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 256).

Totuși, se remarcă în continuare preferința pentru metafora spațială (corelată cu scenariul călătoriei și al orientării prospective), prin care un concept abstract, *modernitatea*, este concretizat prin trimitere la experiența motorie (mișcare înainte pe axa orizontală), așa cum rezultă din utilizarea substantivelor *progres* și *pas* în exemplul următor:

(40) D. Ar. M. Călinescu: Iată, d-le ministru, pentru ce d-voastră înșivă, în expunerea de motive, declarați că legea din 1929 însemnează un imens ***progres*** față de trecut.
D. M. Ghelmegeanu: ***Un pas uriaș***.
D. Ar. M. Călinescu: ***Un pas uriaș*** față de trecut și iată pentru ce în fața unei constatări atât de categoric formulată, încă o dată eu nu pot să înțeleg pentru ce d-voastră ați venit cu un nou proiect. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 243)

4. Concluzii

Substantivul *modernitate* nu apare niciodată în exemplele analizate (nici în discursurile din secolul al XIX-lea, nici în cele din prima treime a secolului următor). În schimb, apar frecvent adjectivul *modern* și o serie de sintagme care ilustrează cazuri subsumabile derivării sinonimice: *pas, progres, reformă, timpuri actuale, ceasornicul vremii* etc. Totuși, exemplele analizate par să încline balanța în favoarea termenului de *modernizare* (care ar corespunde mai degrabă unei etape de tranziție), în defavoarea lui *modernitate* (înțeles ca rezultat al procesului de modernizare). La polul opus, substantivul *tradiție* este invocat frecvent, de cele mai multe ori cu sensul de „sistem de valori, consolidat în timp; obicei; cutumă" și, de obicei, încărcat pozitiv. Uneori, el capătă conotații negative, la nivel discursiv, prin jocul polisemiei (*tradiție = trecut, epocă depășită; medievalism* vs. *prezent* și *viitor*). Explicația constă în faptul că aceeași valoare este abordată de pe poziții adverse, precumpănitoare în acest caz fiind ceea ce Charaudeau (2005: 162) numește „putere de adevăr" (*force de vérité*). Aceasta nu este inerentă conceptului, în sensul că nu există adevăruri superioare altora prin natura lor (evidențe independente de subiecții care le proclamă), ci se manifestă mai ales la nivel perlocuționar, prin efectul produs asupra publicului, variabil, la rândul său, în funcție de reprezentările pe care și le construiește fiecare grup social în legătură cu o anumită valoare. Ca atare, „a fi adevărat" tinde să fie înlocuit cu „a crede [că este] adevărat", ceea ce ține exclusiv de convingerile subiecților care se confruntă. Această ambivalență asociată conceptului de *tradiție*, ca și celui de *modernitate*, nu trebuie să surprindă, câtă vreme valorile considerate pozitive de către unii intră în concurență cu altele, de asemenea pozitive, apărate de antagoniști. Ceea ce interesează în astfel de cazuri este nu atât recunoașterea existenței acestor valori, nici credibilitatea lor, ci forța adevărului susținut, care trebuie să fie superioară celei a antagonistului și, în general, oricărei alteia care i s-ar putea opune vreodată (Charaudeau 2005: 162-163).

Nu am identificat în corpus nicio definiție propriu-zisă a celor două substantive care dau titlul studiului de față; prin urmare, se poate vorbi mai degrabă despre existența unor ***metafore conceptuale*** care facilitează interpretarea termenului de *tradiție*, respectiv, *modernitate*, din perspectiva unor scenarii care presupun proiecții metaforice, cu treceri din planul abstract (conceptual) în cel concret (al percepției senzoriale, ca rezultat al reificării[18]). Toate aceste scenarii pornesc de la analogia cu mișcările corpului omenesc și de la interacțiunea socio-fizică elementară: călătoria (scenariul drumului și al orientării)[19]; manipularea obiectelor: crearea (scenariul construcției, al pre/facerii și/sau desfacerii); transformarea (scenariul transformării/transferului: tiparul „a transforma", „a cauza", „a face să devină"). Ele se bazează pe mecanisme cognitive specifice înțelegerii populare a realității: localizare, tangibilitate (*touching for doing*: The Performative Contact principle[20]), vizibilitate, cu alte cuvinte, pe o trecere de la substanța fizică la substanța semantică.

Dintre scenariile amintite, cel mai frecvent este invocat cel al călătoriei (tiparul „a merge"), concretizat în metafora orientării retrospective (*tradiție*), respectiv, prospective (*modernitate*). Acest scenariu presupune descrierea metaforică a scopurilor ca destinații, a acțiunilor ca pași, a schimbării pozitive/succesului ca mișcare înainte/progres, iar a schimbării negative, ca mișcare înapoi/regres. Mișcarea se realizează, de obicei, pe axa orizontală, în direcția înainte/înapoi (și invers), prin utilizarea preponderentă a substantivelor, cu eventuale determinări (*trecut, epocă depășită* – pentru tradiție, respectiv, *pas, progres, evoluție* – pentru modernitate) și a unor prepoziții/locuțiuni prepoziționale polivalente (*înaintea, în urma*, care admit atât o interpretare spațială, cât și una temporală). Alteori, se preferă direcția dreapta/stânga (și invers), dat fiind că, în perioada interbelică, extrema dreaptă fusese identificată cu „reacționarismul" conservator. Mai rar, mișcarea se produce pe axa verticală, prin exploatarea opoziției jos/sus (cel dintâi termen al opoziției desemnează tradiția, inclusiv cu sensul abstract de «temelie» a modernității, deci neantrenând neapărat conotații negative, în vreme ce al doilea servește la desemnarea modernității, așa cum rezultă din utilizarea unor substantive precum *ridicare*). Opoziția sus/jos este folosită cu precădere pentru a construi metaforic concepte precum *putere* sau *control* (Chilton 1996: 55, *apud* Semino 2008: 104). Termenul de *tradiție* poate fi abordat și prin intermediul scenariului construcției, al pre/facerii (asamblarea părților, în etape succesive) și/sau desfacerii (*rămășițe ale trecutului*). Mai rar, scenariul construcției este dublat de cel al transformării, cu trimitere la sinonime contextuale ale

---

[18] Relația dintre *concept/concepție* și percepție.

[19] Conceptualizarea timpului prin intermediul metaforelor spațiale și, mai rar, temporale (*ceasornicul vremii, ceasul*).

[20] „We often need to touch people or objects to interact with them. Prototypical actions require physical contact between the acting subject and the impacted object in order for energy to be transmitted" (Lapaire 2002: 20).

termenului *modernitate* (este cazul substantivului *reformă* și al verbului *a se reforma*). În mod excepțional, *tradiția* este identificată cu un partid (conservator), iar *modernitatea* cu ideologia liberală (cea socialistă este invocată ironic, de către Brătianu).

Deși metafora spațială primează (în strânsă legătură cu scenariul călătoriei și al orientării), am putut identifica și câteva metafore temporale, care trebuie raportate la dezideratul sincronizării cu statele evoluate: *ceasornicul vremii, oamenii timpului*. În general, ele sunt invocate în discursurile din prima parte a secolului al XX-lea, sub influența ideilor susținute de Eugen Lovinescu. Metafora biologică (a organismului uman sau vegetal) apare mai rar, statul modern fiind conceput ca un organism cu funcție de autoreglare; de asemenea, ea se poate asocia cu metafora spațială (*stânga/dreapta* se pot raporta și la corpul omenesc). Prezentarea națiunilor ca entități vii facilitează o anumită implicare emoțională din partea receptorilor, promovează sentimente de asemănare și omogenitate, minimalizând diferențele (vezi și metafora containerului, unde grupuri/națiuni sunt construite convențional ca niște containere, astfel încât apartenența la grup/națiune corespunde interiorului, iar non-apartenența, exteriorului[21]).

Raportarea la tradiție, respectiv, modernitate se poate concretiza prin două abordări:

– *o abordare integrată*, cele două situându-se într-un raport de complementaritate: prezentul (și viitorul) înglobează trecutul și se sprijină pe el, așa cum rezultă și din preferința pentru utilizarea scenariului construcției (actele concepute ca artefacte) și, în speță, a metaforei temeliei (relație metonimică între modernitate și tradiție, în sensul că prima o include pe cea de a doua). De altfel, legătura dintre tradiție și modernitate este demonstrată și de fenomenele de repetitivitate a istoriei (Koselleck 2009), de teoria formelor fără fond (Maiorescu) și de teoria sincronismului (Lovinescu), de vreme ce identificarea decalajului dintre România și statele civilizate, propuse ca model, presupune o raportare (fie și numai implicită) la tradiția locului;

– *o abordare fragmentară*, modernitatea și tradiția fiind tratate de pe poziții adverse, în cadrul unui raport de excluziune reciprocă[22], dominat de dihotomia dintre un spațiu securizant și unul amenințător, identificate, pe rând, fie cu tradiția, fie cu modernitatea, în funcție de apartenența politică a emițătorului.

Imaginarul conceptului de *tradiție* corespunde unei lumi îndepărtate în timp, mitologiei unei vârste de aur la care ar trebui să se întoarcă individul pentru a-și regăsi originea, puritatea și autenticitatea pierdute. Pentru atingerea acestui deziderat este invocată o istorie uneori inventată, alteori „cosmetizată”, dar întotdeauna necesară în vederea stabilirii filiației cu strămoșii, cu o cultură sau o limbă. Descendenților le revine, așadar, datoria de a-și recupera originea identitară,

---

[21] Aceeași idee poate fi redată și prin perechea *sameness* vs. *otherness* (*identitate* vs. *alteritate*).

[22] Vezi şi Bendix (1967: 329), care vorbeşte despre un model de societate „înainte şi după”, respectiv „sau ... sau” (*ibidem,* p. 335), corespunzând unui contrast între tradiţie şi modernitate.

la capătul unei căutări spirituale a stării inițiale. Cu alte cuvinte, aceste valori servesc la menținerea legăturii dintre generații:

> La relation au passé est peut-être celle qui permet à l'individu de percevoir plus facilement, à travers des effets de reconnaissance rétrospective, son rapport à la collectivité et à l'histoire. Les expériences vécues dans le passé, c'est bien connu, acquièrent avec le temps une aura particulière mais surtout elles créent de l'identité et de la différence : identité avec ceux qui les ont partagées, de quelque nature qu'elles puissent être[...], différence et plus encore altérité avec les générations pour lesquelles ces expériences sont déjà historiques. La parole politique est, en un sens, responsable du passé et plus précisément de sa relation au présent dans la mesure où, s'adressant à tous, elle doit prévenir les ruptures de sens entre générations (Augé 1994, *apud* Charaudeau 2005: 164).

Tradiția este văzută, deci, ca depozitar al unui trecut ideal(izat) și ca liant între generații, recuperarea vârstei de aur manifestându-se printr-o căutare spirituală a originii identitare și prin întoarcerea la surse (cu accent pe fidelitate și responsabilitate). Fidelitatea și responsabilitatea sunt considerate valori-pereche, ambele presupunând o întoarcere spre trecut, în vederea păstrării/propagării memoriei strămoșilor. În plan negativ, tradiția este echivalată cu întoarcerea la o epocă revolută. Modernitatea, la rândul său, este interpretată ca progres (economic, tehnologic, spiritual), dar și ca factor amenințător, care presupune dezrădăcinarea, ruperea de trecut, deci pierderea originii identitare. Această dialectică trecut/prezent se manifestă și în faptul că modernitatea presupune un ansamblu de reprezentări pe care și le construiește un grup social în legătură cu maniera în care percepe și concepe propriul prezent, raportat la trecut, atribuindu-i celui dintâi o valoare pozitivă. Imaginarul modernității se construiește, așadar, în relație cu un trecut care este perceput ca „o altă epocă", dominată de puteri obscure (magice sau religioase). Modernitatea, în schimb, celebrează puterea științei, capacitatea omului de a transforma lumea prin intermediul gândirii (creație conceptuală), al mâinilor (creație manuală) și al uneltelor pe care le produce (creație tehnologică). Imaginarul modernității presupune deci o laicizare și o raționalizare a relației om-natură-destin. În aceeași ordine de idei, reveria trecutului este înlocuită de eficiența prezentului, rezultată din acțiunea conjugată a trei elemente: *savoir, savoir faire* și *pouvoir d'action* (Charaudeau 2005: 168). Imaginarul modernității poate fi recuperat din două categorii de discursuri: unul centrat pe economie, celălalt pe tehnologie. Progresul, concept tehnico-economic prin excelență, antrenează și o evoluție în plan uman, al cărei model este reprezentat de țările occidentale, la care se raportează frecvent parlamentarii români (dinamismul, mișcarea, progresul apar ca termeni-cheie asociați modernității, ceea ce explică preferința parlamentarilor pentru scenariul călătoriei, deci pentru tiparul *a merge*).

Reprezentarea unei noțiuni abstracte (din domeniul-țintă) prin intermediul unor elemente concrete (din domeniul-sursă) face ca metafora conceptuală să constituie un caz particular de metaforă concretizatoare. Uneori, transferul nu mai este perceput (metafora s-a lexicalizat), de unde rezultă că metaforicitatea constituie

o noțiune scalară, granița dintre metaforic și non-metaforic fiind adesea fluidă. Este și cazul substantivului neologic *progres* și al echivalentului său mai vechi, *propășire*, al căror sens primar, non-metaforic („pășire înainte") a ieșit din uz, făcând imposibil contrastul cu sensul metaforic actual. Statutul lor este foarte apropiat de ceea ce Semino (2008: 18) etichetează drept *metaforă istorică/ etimologică*, prin care desemnează situațiile în care înțelesul actual al unui cuvânt este metaforic la origine, dar respectivul cuvânt nu mai cunoaște utilizări non-metaforice. Se poate vorbi, în acest caz, despre o metaforă convențională (catacreză), care se opune metaforelor „vii" (expresive), unde sensul metaforic nu s-a lexicalizat, nefiind deci inclus în dicționarele explicative. În consecință, cu cât o metaforă este „mai convențională", cu atât este mai puțin probabil să fie recunoscută ca metaforă, devenind parte a ideologiei/ setului de credințe împărtășite de un grup; la polul opus, metaforele expresive, deși variază ca grad de stridență, originalitate sau efecte stilistice, sunt mult mai ușor de perceput de către vorbitori.

Cameron 1999 (*apud* Semino 2008: 34, 106-107) invocă trei tipuri de sistematicitate a expresiilor metaforice: sistematicitate globală, care se referă la utilizări metaforice general(izat)e, sistematicitate discursivă (metaforele sunt utilizate în interiorul unei comunități discursive sau al unui gen discursiv) și sistematicitate locală (o anumită metaforă/ un set de metafore se limitează la un singur text). Metaforele globale sunt, de regulă, convenționale (metafora călătoriei, de exemplu), pentru că pot apărea în orice tip de context/discurs, reflectând modalități împărtășite de a vorbi/gândi care țin de legea bunului-simț. Cele care apar într-un anumit tip de discurs sunt relevante în măsura în care reflectă credințele/valorile împărtășite de membrii unui grup socio-profesional, în vreme ce metaforele locale sunt, de regulă, impredictibile și, tocmai prin aceasta, frapante, vizând obținerea unor efecte retorice.

În exemplele analizate, coeziunea intratextuală se bazează pe repetiție (același cuvânt utilizat de mai multe ori), recurență (cuvinte diferite care se referă la același domeniu-sursă: *călător, drum, obstacol*), aglomerare metaforică (*clustering*) – utilizarea, în același context, a unor expresii metaforice care aparțin unor domenii-sursă diferite, metaforă extinsă/filată (cuvinte care aparțin la structuri diferite descriu același domeniu-țintă în termenii aceluiași domeniu-sursă – Semino 2008: 25), combinare (expresii metaforice provenite din domenii-sursă diferite), opoziții între sensul literal și cel metaforic, semnalare (prin mijloace metalingvistice, o anumită expresie funcționând ca indicator al utilizării metaforice și invitând receptorii să opereze o proiecție dintr-un domeniu-sursă într-un domeniu-țintă). Coeziunea intertextuală se referă la faptul că expresiile metaforice inovative furnizează adesea material care poate fi citat în alte (categorii de) texte. Ghilimelele/italicele, semnalate prin intonație în discursul oral, pot indica adeziunea „raportorului" la cuvintele celuilalt (care au valoarea unui argument al autorității) sau, dimpotrivă, detașarea de acestea (ghilimelele/italicele detașării).

Metaforele conceptuale se bazează pe corelări sistematice cu experiența fizică, în vreme ce metaforele intertextuale au origini culturale, fiind mai frecvente în puncte cruciale ale textului, cum ar fi titlurile sau finalurile.

Metaforele conceptuale pot îndeplini mai multe funcții, printre care merită amintite:

– funcția persuasivă (argumentativă): expresiile metaforice care extind metafora unui antagonist au o putere persuasivă sporită. Uneori, metafora (conceptuală) se apropie de manipulare, evidențiind unele aspecte ale domeniului-țintă și „ascunzând“ altele;

– funcția evaluativă, preponderent eufemistică, în măsura în care astfel de opoziții metaforice (înainte/înapoi) sunt suficient de vagi pentru a permite o identificare superficială, lăsând astfel locutorului un spațiu de manevră inexistent în cazul utilizării unor termeni evaluativi (negativi) expliciți (Semino 2008: 82). Metaforele pot preveni așa-numitul efect de bumerang, care se poate produce atunci când limbajul este atât de încărcat, încât riscă să aibă un efect de recul asupra receptorilor;

– funcția explicativă: politica, domeniu abstract și complex, privilegiază metaforele conceptuale, care au avantajul de a simplifica noțiunile abstracte/complexe, făcându-le accesibile publicului;

– funcția ideatică (de reprezentare a realității);

– funcția interpersonală (de construire a unor relații personale/sociale în interacțiune: umor, implicare emoțională);

– funcția textuală (contribuie la coerența internă a textelor);

– funcția ludică și intertextuală, prin exploatarea valențelor codului (inclusiv a „figurilor ambiguității”: polisemie, omonimie, omofonie) și a relației dintre două sau mai multe texte.

METAFORE IDENTITARE*

ANDRA VASILESCU

1. Preliminarii teoretice

În discursurile parlamentare din perioada 1866-1932, apelul la metafore conceptuale este una dintre strategiile de construcție a identității etnice/naționale și de manipulare a ei în activitățile verbale de autolegitimare instituțională și de persuasiune politică. În acest capitol vom prezenta trei dintre ele: metafora românismului ca drum, metafora românismului ca familie și metafora românismului ca spectacol performat pe scena istoriei. Cele trei metafore încastrate formează un microscenariu metaforic: românismul este spectacolul regizat de destin al drumului unei familii pe scena istoriei. Interferând cu alte metafore identitare și figuri de expresie, acestea susțin un discurs romantic-militant, în care conceptul de românism apare mai degrabă cu valențe simbolice, decât cu semnificații politice strict denotative, ancorate ideologic. Acest microscenariu metaforic este congruent cu unele autostereotipuri etnice, precum și cu configurația dimensiunilor de variație culturală din modele sociologice/antropologice contemporane.

Într-o societate în care Parlamentul era o instituție nou înființată, construcția și dezvoltarea conștiinței parlamentare prin (re)asertarea identității de grup avea un rol important atât pentru parlamentarii înșiși, cât și pentru societatea care se constituia ad-hoc în public multinivelar (publicul din sală, potențialii cititori ai dezbaterilor publicate în Monitorul Oficial, toți cei interesați, asistența sau cititorii). O strategie frecvent folosită de vorbitori o reprezenta invocarea identității etnice, ”românismul”, ca valoare etică unificatoare între toți parlamentarii, indiferent de grupul politic din care făceau parte, precum și între parlamentari și poporul pe care aceștia îl reprezentau. Cum la acea dată ideologiile de partid erau slab conturate și puțin invocate în cadrul dezbaterilor, românismul funcționa ca ideologie în sine, pe care parlamentarii o slujeau, evaluând propunerile și acțiunile în funcție de interesul național și prin raportare la etosul pe care și-l construia vorbitorul ca slujitor al interesului național. În contextul istoric al perioadei, parlamentarii puneau semnul egalității între identitatea etnică și identitatea națională[1], investind energie în a argumenta

* Prezentarea de față reia, cu unele modificări, aspecte discutate în Vasilescu 2017.

corectitudinea acestei ecuații, chiar dacă era contrazisă de situația faptică a unei națiuni multietnice. Un astfel de discurs, care judecat în termenii constructelor socio-politice actuale apare ca naționalist, chiar rasist, funcționează, prin intenția vorbitorilor, ca expresie a patriotismului, adică a atașamentului și loialității față de un spațiu dorit a fi unificat, fată de o comunitate care aspiră la drepturile ei istorice ignorate de-a lungul istoriei. Discursurile patetice care abordau problema unității celor trei principate române aveau forța performativă a actelor de vorbire declarative și aveau ca suport mecanismul psihologic al profeției autorealizării: asertarea unității naționale echivala în conştiința românilor cu unitatea în fapt la care aspirau. Fără îndoială, invocarea românismului era expresia patriotismului sincer, la care toți membrii parlamentului aderau necondiționat; în același timp însă, autoprezentarea ca patriot printr-un discurs patetic invocând valorile naționale era o strategie subtilă de obținere a adeziunii, cu intenția disimulată de a face ca euforia autoidentificării colective să se extindă asupra punctului de vedere exprimat de parlamentar în legătură cu o problemă punctuală de pe agenda de lucru.

În câmpul conceptual al românismului, grupul era desemnat prin substantive colective (*românii*/prin sinecdocă, *românul*, *neam, popor, patrie, țară, națiune, stat, familie*), prin deictice personale de grup inclusive (*noi*) ori exclusive (*ei/*prin sinecdocă *el*). Sinonimia dintre termenii nominali se baza deseori pe neglijarea semelor diferențiatoare cu conținut politic-ideologic; vorbitorul era mai puțin preocupat de rigoarea terminologică, și mai mult de câștigarea adeziunii parlamentare/publice prin apelul la pathos. În această dinamică discursivă, componenta denotativă a termenilor era sacrificată în favoarea conotațiilor afectiv-aspiraționale. Criteriile includerii în grup erau originea comună, spațiul comun fragmentat, poziția istorică defensivă față de străinul venetic care i-a dislocat pe români reconfigurând spațiul și relațiile, valorile culturale esențiale (limba, religia), psihologia (conservată în stare pură de țăran și sat), lupta pentru drepturile civice uzurpate de puterile dominatoare. Aceste criterii erau accentuate diferit în discurs în funcție de contextul tematic și de intențiile persuasive ale vorbitorului. Lăsând la o parte excesele, constructul de națiune etnică avea ca dimensiune principală legătura emoțională, conștiința și loialitatea față de grupul cu aceleași aspirații[2]. Identitatea etnic-națională era construită ca identitate intersubiectivă, extinsă de la conceptul concret de familie asupra constructului politic de națiune (Chelcea 2010: 92-99). De aceea, românismul apare mai degrabă ca un construct simbolic-mitizant, o proiecție supra-istorică/socială/ politică/culturală, parte constitutivă a unor discursuri militante și a unor strategii retorice. Termenul cel mai frecvent folosit pentru comunitate − și devenit astfel

[1] În mod curent, identitatea etnică se definește ca sumă a trăsăturilor culturale (limbă, religie, obiceiuri, tradiții, sentimentul apartenenței la un anumit spațiu) împărtășite de un popor, iar identitatea națională ca un construct discursiv, care suprapune identității etnice grila structurilor sociale, politice, juridice etc. Vezi, de pildă, Hall, S. 1992: 297.

[2] Pentru o discuție asupra conceptului de națiune în discursul românesc vezi, de pildă, Neumann 2010a: 11-34; Neumann 2010b: 379-400; Bochmann 2010: 103-128.

generic și emblematic − era *neam.* Avea o semantică vagă, și, chiar dacă era folosit în contextul unor declarații politice, părea să focalizeze mai degrabă componenta emoțional-afectivă a relației *ingroup*. Era mai aproape de conceptul de familie extinsă autocentrată, cu un ideal comun, decât de cel exclusivist-rasist-naționalist de etnie (cf. Neumann 2010b: 379-400); uzul contextual părea să fie „unilateral”, selectând predominant doar o componentă a sensului, adică unitatea de valori subiective, și neglijând componentele obiectiv-diferențiatoare-ideologice-politice ale sensului de dicționar. Având în subsidiar aceste precizări, în cele ce urmează voi desemna prin termenul de *românism* identitatea etnică/națională, astfel cum era construită în discursul parlamentar al timpului.

Una dintre modalitățile de construcție a *românismului* în vechiul discurs parlamentar era apelul la metafore conceptuale. În accepția dată de cognitiviști (Lakoff/Johnson 1980; Lakoff 1987; Langaker 1987; Johnson 1987; Lakoff 1993; Rohrer 2005: 165-196; Harder 2014: 22-54), metaforele conceptuale sunt analogii între două domenii conceptuale: domeniul țintă, abstract, și domeniul sursă, concret. În cazul de față, conceptul abstract de *românism* (*român/românitate/românesc/românește*) aflat în domeniul țintă era proiectat în discurs prin intermediul unor analogii cu concepte concrete precum reprezentația unor actori pe o scenă (1), familia (2), drumul (3)[3].

(1) Pe *scenă* se desfășura *acțiunea unei drame. Actorii* de frunte vorbesc, se mișcă, fac, dreg și duc *acțiunea* înainte. Iar într-un colț este rupt ceva din o *decorațiune*. Atunci *regizorul* găsește necesar să aducă pe cineva, care să sporească numărul oamenilor fără a spune un cuvânt. (Miron Cristea 1921: 291)

(2) ne leagă pe noi toți, *frați de același neam* (Cantilli 1916: 185)

(3) nu e nimeni care să poată *duce România pe cărarea* pe care voiește să o ducă d-l Carp și d-l Stere. (Take Ionescu 1915: 140)

Analogiile se bazează pe corespondențe sistematice între domeniul țintă (care este prezentat metaforic) și domeniul sursă (din care se extrag elementele metaforei). Datorită funcției lor de concretizare, metaforele conceptuale înlesnesc înțelegerea unui domeniu abstract și, fiind mai mult decât figuri de expresie, fac vizibil modul în care vorbitorii înțeleg experiențele umane pe baza unor corespondențe ontologice constante. Scenariile metaforice rezultate din proiectarea unor scheme cognitive din domeniul sursă în domeniul țintă își au rădăcinile în experiențele umane corporale, iar cercetările empirice au pus în evidentă bazele neurobiologice ale acestor analogii. În timp ce unele cartografieri metaforice sunt universale sau larg răspândite, altele sunt specifice unor/unei culturi. În cele din urmă, cultura − sau în terminologia lui Ricoeur, habitusul[4] − poate fi văzută ca un

[3] Toate exemplele din acest articol au fost extrase din Gh. Buzatu, *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864 – 2004),* București, Editura Mica Valahie, 2011. Trimiterile din paranteze fac referire la numele vorbitorului și la pagina la care se găsește discursul în volumul citat.

[4] În definiția lui Ricoer (1990), habitusul reprezintă ansamblul de idei, scheme conceptuale și perceptuale, atitudini și emoții partajate subiectiv de membrii unui grup, dispoziții și comportamente

ansamblu structurat de metafore conceptuale. Deoarece au subiacente scheme abstracte de reprezentare a realității, metaforele conceptuale sunt o poartă de acces spre reprezentările sociale și discursive ale unui grup (Charaudeau 2005: 162). Cum modul de a conceptualiza realitatea determină modul în care comunicăm și acționăm, actorii politici recurg adesea în discursurile lor la metafore conceptuale, urmărind ca prin intermediul lor să obțină adeziunea la o ideologie și să impună o agendă politică (Lakoff 1996; Hall 1996: 1-17; Goatly: 2007), să motiveze publicul pentru a acționa în maniera dorită. În ansamblul metaforelor conceptuale care au forța de a influența publicul, metafora identitară joacă un rol important, activând puternic zonele profunde ale conștiinței și resorturile afective ale individului (Fitzgerald 1993; Hall/Du Gay 1996; Leonard 1997; De Michelis 2008: 203-222; Harder 2014: 22-54).

Cele trei metafore conceptuale vehiculate pentru *românism* (ilustrate în (1)-(3)) se integrează într-un scenariu metaforic coerent pe baza unor relații de supra- și subordonare, în care termenul unificator este *drumul*.

2. Un scenariu metaforic construit pe triada *drum, familie, spectacol*

Drum este termenul generic sub care se regăsesc diverse sensuri ale cuvântului (cale de comunicație, călătorie, rută/itinerar/traseu/parcurs, traiectorie, cursă, alergătură)[5], termenul cel mai concret al seriei sinonimice și cel mai frecvent folosit în *Corpusul* analizat. Apare atât ca termen în domeniul sursă în metafora conceptuală a românismului ca drum, cât și ca termen în domeniul țintă în metafora românismului ca familie și a românismului ca spectacol pe scena istoriei, intrând în diverse corespondențe conceptuale. Cumulul de metafore și metaforele încastrate produc un scenariu metaforic: românismul este drumul anevoios al unui neam, regizat de transcendent pe scena istoriei.

2.1. Românismul ca drum

Una dintre principalele metafore conceptuale prin care este definită identitatea etnică/națională pune în analogie drumul/călătoria (domeniul sursă) cu românismul (domeniul țintă). Corespondențele conceptuale dintre cele două domenii sunt prezentate în continuare.

DOMENIUL SURSĂ: DRUMUL	DOMENIUL ȚINTĂ: ROMÂNISMUL
drumul	istoria
călătorii	românii
punctul de pornire	momentul formării poporului român

similare, valori, credințe, obiceiuri. Vezi și Hall S. 1996: 1–17; Leonard 1997; De Cillia *et al.* 1999: 149-173; Wodak *et al.* 2009.

[5] Pentru definiții și sinonime, vezi, de pildă, DEX, DLRLC, DS, s.v.

punctul de sosire	unitatea din momentul inițial al formării poporului
traiectoria	sinuoasă, cu abateri și rătăciri
obstacolele	evenimentele istorice
depășirea obstacolelor	contextual, prin perspicacitate, șmecherie, compromis, înțelepciune, supunere, evitare
timpul călătoriei	secole/veci, continuumul trecut-prezent-viitor
vehiculul	conștiința de neam (visul, idealul, aspirația, misiunea istorică, menirea, datoria națională)
viteza de deplasare	adormire, somn, stagnare
finalitatea/scopul drumului	autorealizarea (împlinirea idealului)

În baza acestor corespondențe ontologice proiectate în structura de suprafață a discursului explicit/literal sau implicit (prin figuri de expresie ori prin implicații și implicaturi), românismul apare ca un drum în istorie pe care îl străbat românii (4), având ca punct de pornire al călătoriei momentul formării poporului român (5), iar ca punct de sosire momentul redobândirii unității inițiale (6). Drumul nu a avut deci o traiectorie rectilinie, ci una circulară. Evenimentele istorice dificile cu care s-au confruntat românii au fost obstacolele și jertfele (7) care au făcut ca acest drum să aibă o traiectorie sinuoasă, cu abateri și rătăciri istovitoare (8), urmate de revenirea pe drumul dorit. Pe acest drum cu trasee imprevizibile și conjuncturale, pe care românii au mers dând dovadă de istețime, abilitate, curaj, flexibilitate pentru compromisul salvator (9), timpul călătoriei a fost lung (10), dar conștiința de neam a fost vehiculul (11) care i-a dus mai departe pe românii-călători. Călătoria românilor a fost uneori o cursă în care au fost nevoiți să facă alegeri inteligente (12), iar alteori o alergătură istovitoare încheiată cu momente de aparentă inactivitate, de pasivitate (13).

(4) existența românilor *să meargă* laolaltă (Maiorescu 1877: 77); mintea nu găsește *drumul* pe care trebuie *să meargă* [românii] (Iorga 1916: 170); Cealaltă *cale* nu se putea produce decât prin întărirea Regatului român (Iorga 1916: 170); Avem în fața noastră un *drum lung și greu de parcurs*, dar avem și puterile pentru a-l parcurge. (I.I.C. Brătianu 1922: 256);

(5) *conștiința tare și deplină a originii* și a drepturilor inalienabile și imprescriptibile (Nistor 1920: 239);

(6) unitatea națională, nu numai culturală, dar și politică, *întregirea noastră, a tuturor în granițele în care n-a pus Traian, călare peste Carpați*" (Take Ionescu 1915: 141-142); *să mergem mână în mână* (Coroianu 1919: 206); *să ne unim iarăși laolaltă, așa cum am fost odată.* (Pella 1919: 212);

(7) pe neamul românesc *îl amenință un pericol* iminent (Cantilli 1916: 186); *pericolul* de maghiarizare a adus neamul românesc *în grea cumpănă* (Cantilli 1916: 186); *întunericul* veacurilor *vijelioase* (Vaida-Voievod 1919: 185); ce nu s-a făcut pentru *a abate pe români* de la vechea lor credință (Nistor 1920: 239); *calamitate* (Miron Cristea 1923: 263); *să mergem pe un drum* pe care *sângele nostru nu s-a uscat până acum* (Iorga 1937: 556);

(8) oameni *despărțiți* de o mie de ani (Take Ionescu 1916: 166); lungi și pline de suferințe au fost zilele de *înstrăinare* ale românilor basarabeni (Zamfir Arbore 1919: 195); *pe drumul pribegiei* (Nistor 1920: 237); *răzlețit* prin atâtea împărății străine (Miron Cristea 1923: 258);

(9) *siliți de a trage cu tunurile în zidurile Vienei ei le încărcau cu paie* (Kogălniceanu 1877: 85); *profitând de ocaziuni* (Kogălniceanu 1877: 97); Fost-am noi vasali Turciei? (...) erau

niște *legături sui generis*; niște legături care *erau slabe când românii erau tari*; niște legături care *erau tari când românii erau slabi* (Kogălniceanu 1877: 99);

(10) visul *secular* al neamului nostru (Take Ionescu 1915: 142); *veacuri* amare de lupte, suferințe, muncă (Vaida-Voievod 1919: 185);

(11) împrejurările europene care *ne împiedicau* de la realizarea idealului național (Take Ionescu 1915: 141-142); arătându-i că sunteți hotărâți *a înlătura tot ce stă în calea* năzuințelor noastre naționale (Cantilli 1916 184-186);

(12) Iată *aceste drumuri de luat: un drum* de a sta așa ...(punându-și mâinile în sân) [...]. Un al doilea *drum* era să facem ce făcuse Dimitrie Cantemir [...]. Un al treilea *drum* era [...](Kogălniceanu 1877: 91); Clipe de grea *răspântie* (Armand Călinescu 1935: 561);

(13) simțăminte de *conservare* (Pella 1919: 219); *să se resemneze așteptând* veacuri mai bune (Nistor 1920: 240).

Oratorii omagiază calitățile românilor care au făcut posibil un astfel de parcurs și îi îndeamnă să se trezească din aparenta adormire pentru a fructifica momentul în care își pot încheia cursa atingându-și ținta, dând astfel finalitate călătoriei lor în istorie (14).

(14) împreună toți *să ducă tara la limanul* pe care tot românul l-a dorit (Kogălniceanu 1877: 101).

2.2. Românismul ca familie

În metafora conceptuală a românismului ca drum este încastrată metafora conceptuală a românismului ca familie, având subiacentă antropomorfizarea națiunii/statului (vezi capitolul „Statul: constructe ideologice, definiții instituționale și conceptualizări metaforice”): călătorii pe drumul istoriei sunt românii văzuți ca o familie, iar năzuința lor de a se întoarce de pe căile lăturalnice ale pribegiei pe drumul comun pentru a merge împreună este chiar esența românismului. Corespondențele dintre cele două domenii conceptuale sunt prezentate în continuare.

DOMENIUL SURSĂ: FAMILIA	DOMENIUL ȚINTĂ: ROMÂNISMUL
membrii familiei	Românii
rolurile în familie	ipostaze: țăranul, eroul, străjerul etc.
trăsăturile de familie	spiritualitatea (minte, suflet, voință)
relațiile	legătura de sânge, buna înțelegere
comunicarea	limba română
succesiunea generațiilor	continuitatea ființei naționale
datoria de familie	datoria națională, împlinirea visului/idealului
averea/moștenirea	țara (pământul tarii/moșia)
numele, titlul, însemnul	numele de român, steagul românesc
documentul care atestă	faptele istorice, documentele istorice
casa, căminul	spațiul comun (casa, ograda, satul, țara)
hotarul care delimitează	granițele tarii
celălalt, străinul	întâlnirile din istorie
destinele separate	drumurile laterale, rătăcite
destinul comun	a merge pe același drum

Dezvoltarea acestor analogii produce un discurs caracterologic în centrul căruia este pusă familia (15), o comunitate arhaică, preocupată de conservarea în timp a valorilor originare, moștenite de la o generație la alta, privind înspre sine, puțin deschisă și accesibilă alterității. În textele analizate substantivul *neamul* apare ca sinonim pentru familia extinsă, eventualele semnificații etimologice, ideologice ori politice fiind neglijate pentru a fi aduse în prim-plan legăturile spirituale și teritoriale. Relațiile de familie sunt invocate prin raportare la momentul formării poporului român, deci invocându-se indirect spiritualitatea de descendență latină și, prin raportare la spațiul unificator, reprezentând zestrea transmisă generațiilor care au urmat. În interiorul portretului colectiv românul este prezentat în diverse ipostaze: țăranul (16a), paznicul, străjerul (16b), luptătorul, viteazul, eroul (16c), sclavul, supusul (16d), victima (17e), suferindul, bolnavul, muribundul (17f), judecătorul (17g), mediatorul (17h), bunul creștin (16i). Trăsăturile de familie sunt sugerate prin ideea de unitate (17), iar relațiile sunt prezentate ca armonie (18) bazată pe limba comună și, prin extensie, pe ideile și năzuințele comune (19). Ideea de continuitate este exprimată indirect prin invocarea succesiunii generațiilor (20), a datoriei de familie (21) față de averea moștenită (22) și reprezentată simbolic de numele/titlul de onoare, însemnul (23). Există documentul mărturie, care atestă istoria familiei unite (24). Spațiul este structurat în trei zone: spațiul familial, casa comună (25), spațiul apropiat, având curtea/ograda/bătătura/tara (26) ca spațiu-tampon cu spațiul îndepărtat, de dincolo de hotare, unde se află celălalt, străinul (27), ipostaziat ca observator admirativ (27a) ori ca dușman, fie și doar potențial (27b). Destinul familiei apare ca sumă a destinelor rătăcite (28) în căutarea familiei pierdute (29). Metaforele conceptuale capătă relief în contextul altor figuri de expresie − epitete metaforice, enumerații, comparații, hiperbole, antiteze. Termenii lexicali selectați au deseori conotație afectivă negativă (cu referire la trecutul de suferințe al poporului) sau pozitivă (cu referire la forța interioară a românilor care merită un viitor drept).

(15) *neamul* românesc e mare (Pella 1919: 212); *părinții* noștri (Kogălniceanu 1877: 91); ne leagă pe noi toți, *frați de același neam* (Cantilli 1916: 185); patria iubită și iubitoare a tuturor *fiilor* ei (Vaida-Voievod 1919: 190); bunilor *fii* ai acestei tari (Miron Cristea 1921: 252);

(16) a. el se dedă *muncii câmpului*, legând soarta sa de *pământul* stropit cu *sudoarea muncii* sale (Arbore 1919: 197);
b. stă *sentinelă* română cu ochii ațintiți spre... (Arbore 1919: 195); a ales calea *rezistenței*, și a *rezistat* (Pella 1919:216); au încercat *să se împotrivească* năvălitorilor cu toate puterile lor (Nistor 1920: 236);
c. românii au murit ca *eroi* (Take Ionescu 1915: 146); cei ce *cad pentru țară* și viitorul neamului își lasă sufletul întreg (Iorga 1916: 172); românul *n-a cunoscut niciodată temerea* (Pella 1919:210); bărbații noștri de stat cu *sentimentul răspunderii* (Pella 1919:211); *viteaza armată română* (Pella 1919:214);
d. să-și ție privirea veșnic *îndreptată în jos* (Take Ionescu 1915: 146); neam *asuprit* de țărani (Vaida-Voievod 1919: 185); *subjugare și nimicire* [...] românii deveniră *supușii, iobagii sau clăcașii* ungurilor (Nistor 1920: 236); *aserviră* pe români pentru a se face

stăpâni pe ogoarele românești (Nistor 1920: 237); nu se putea mișca fără voia *stăpânului* (Nistor 1920: 238); *robie* sufletească (Miron Cristea 1921: 247-248); *îngenunchere* a tuturor sub călcâiul celui mai îndrăzneț (Goga 1937: 555);

e. *plăteam cu suferințele, cu sărăcia, cu sângele* fiilor tarii (Maiorescu 1877: 83); *siliți* să meargă cu oștile lor alăturea de ordiile turcești (Kogălniceanu 1877: 85); ne-am văzut *în picioarele și ale armatelor turcești și ale armatelor rusești* (Kogălniceanu 1877: 94); pentru *a pângări cu o profanare odioasă* pământul nostru (Iorga 1916: 171); vor înceta *persecuțiile* împotriva fraților noștri din Ungaria (Iorga 1916: 176); asist la *suferințele* României ca la o surpriză (Take Ionescu 1916: 182); neam *oropsit și umilit* de veacuri (Nistor 1920: 239); sufletul românesc este **scos,** *brutalizat și expulzat* (Miron Cristea 1921: 267); *apăsat și obidit* (Hossu 1923: 277);

f. *să pătimească* (Maiorescu 1877: 83); *vor fi desființați și zdrobiți* (Take Ionescu 1915: 141-142); *inima se rupe* (Iorga 1916: 170); cu haina *sfâșiată de suferințele și răbdările* (Iorga 1916: 172); *suferință, durere, umilință* (Iorga 1916: 173); în trecutul nostru, mulți oameni *au suferit* (Iorga 1916: 175); *durerile* noastre de azi, *cel mai îndurerat* fiu al acestei țări, despăgubirea *suferințelor noastre* (Iorga 1916: 178); *un bolnav* era la una din extremitățile ei care contamina viața sănătoasă a întregii Europe (Iorga 1916: 179); *durerea* noastră adâncă (Take Ionescu 1916: 184); *s-au istovit forțele* neamului nostru (Vaida-Voievod 1919: 185); *rana deschisă* ce ne-au lăsat-o ruperea unei părți din Banat e *marea durere* a noastră (Vaida-Voievod 1919: 193); *durerilor și neajunsurilor* neamului românesc (Coroianu, 203); inima ei *rănită* (Iorga 1919: 207); *dezvoltarea sănătoasă* a societății românești (Miron Cristea 1921: 256);

g. *măsură egală* pentru toți (Maiorescu 1877: 77); *neutralitate* (Pella 1919:211); poporul român e pătruns de un *sentiment de dreptate* (Hossu 1923: 282); în fața unui *tribunal de gândire* (Goga 1937: 551); *echilibrul* european (Goga 1937: 551);

h. *să guvernăm* neamuri străine *cu mulțumirea lor* (Take Ionescu 1915: 140); România a apărut necontenit ca un *factor care caută să contribuie la pacifierea lumii,* care caută *să sporească sorții de consolidare a echilibrului* general (Hossu 1923: 289);

i. simbol de *credință* care ne va da puterea morală ca după victorie *să pedepsim* pe aceia care i-au fost *necredincioși* (Take Ionescu 1916: 181); *sfinte* sunt numele Horia, Cloșca și Crișan (Vaida-Voievod 1919: 185); *biserica, sfânta noastră biserică* (...) propovăduitoare de morală (Pella 1919:212); acelora care au murit și au sângerat pe *crucea răstignirii naționale* (Nistor 1920: 236); ce nu s-a făcut pentru a abate pe români de la *vechea lor credință* (Nistor 1920: 239); *biserica strămoșească* (Miron Cristea 1921: 247); *biserica noastră* a plămădit sufletul românesc (Miron Cristea 1921: 259); *altarul* neamului (Hossu 1923: 278);

(17) sufletul *unitar* al neamului (Miron Cristea 1921: 258); cu puteri *unite într-un gând și cu o voință* (Bujor 1919: 221); *energia și înțelepciunea* (Kogălniceanu 1877: 101); tot ce *pământul* pe care s-a născut *înfățișa în făptura* lui fizică (Iorga 1916: 171); în cauza cea mare care *ne leagă pe noi toți*, frați de același neam, într-o *singură gândire* (Cantilli 1916: 184-186);

(18) *dragostea* frățească (Vaida-Voievod 1919: 186); frățească *dragoste și cu încredere* unul în altul (Coroianu, 206); *concordia* fiilor ei (Miron Cristea 1921: 258);

(19) *limbajul românesc* energic, patriotic (Kogălniceanu 1877: 98); cu a cărui *slabă voce* România astăzi *vorbește* în străinătate (Kogălniceanu 1877: 98); *rugăciune tăcută***,** popor sfios, n-a găsit atât de adeseori cuvinte mari pentru suferințele lui, dar care *le-a simțit cu atât mai adânc*, cu toată *gura sa mută* (Iorga 1916: 171);

(20) săteni în sufletul cărora trăiesc *bătrânii și strămoșii lor* (Pella 1919:213); inima celor *tineri* și mintea celor *bătrâni* (Kogălniceanu 1877: 101); soldații noștri (...) demni *urmași ai gloriei străbune* (Iorga 1919: 208);

(21) *datoriile* pe care le vom avea de îndeplinit în casa proprie (Vaida-Voievod 1919: 190); *datoria* față de frații noștri robiți (Vaida-Voievod 1919: 185);

(22) *pământul părinților și al copiilor noștri* nu-l vom da turcilor (Kogălniceanu 1877: 92); *moștenirea* sufletească (Iorga 1916: 172); cea mai *scumpă comoară* ce o avem noi pe pământ (Miron Cristea 1921: 264); *lăsăm la alții averea și numele* nostru (Iorga 1916: 172);

(23) *onoarea numelui* de român (Kogălniceanu 1877: 84); *numele strămoșesc* (Kogălniceanu 1877: 85); *titlul de noblețǎ* că sunt un popor latin (Take Ionescu 1915: 139); niciodată *steagul românesc* n-a fost mai mândru (Iorga 1916: 172);

(24) cea mai măreață și sublimă ***pagină a istoriei*** noastre naționale (Iorga 1919: 208);

(25) datoriile pe care le vom avea de îndeplinit în *casa* proprie dacă dorim să nu se surpe (Vaida-Voievod 1919: 191); se zdruncină însăși *temelia* statului nostru (Pella 1919:217); stat cu atâta trudă *clădit* (Miron Cristea 1921: 252); Acest *edificiu frumos* să-l *consolidăm*, să-l *împodobim pe dinăuntru* (Marghiloman 1885: 109);

(26) întregirea noastră, a tuturor *în granițele în care ne-a pus Traian, călare peste Carpați, fulgerând și în dreapta și în stânga cu toate puterile noastre!”* (Take Ionescu 1915: 141-142);

(27) a. minuni de vitejie, de eroism legendar, neasemănat și neînchipuit, că *toată omenirea, de la un capăt la altul al pământului a rămas uimită de atâta bravură* (Pella 1919: 211);
b. cruzimea *dușmanului* (Iorga 1916: 172); cum suferim de *rana pe care a făcut-o* [străinul] (Iorga 1916: 171);

(28) Dar și *pribegia* e imposibilă, fiindcă aș vrea să-mi spuneți prin ce colț de pământ ar putea să umble un român atunci, fără să-și ție privirea veșnic îndreptată la pământ? (Cantilli 1916: 184-186); românii *de dincolo* (Take Ionescu 1915: 141-142); *pribegia* (Take Ionescu 1915: 146); oameni *despărțiți* de o mie de ani (Take Ionescu 1915: 146); poporul românesc, *rupt în bucăți* (Vaida-Voievod 1919: 185); *răzlețit* prin atâtea împărății străine (Miron Cristea 1921: 258); lungi și pline de suferințe au fost zilele de *înstrăinare* ale românilor basarabeni (Arbore 1919: 195);

(29) națiunea română *întrunită* (Maiorescu 1877: 83); *unirea laolaltă* a românilor *de pretutindeni* (Bujor 1919: 220).

Enunțurile sunt adesea generalizări atemporale, iar metaforele sunt, de regulă, recurente la mai mulți vorbitori, chiar dacă apar diferențe de cartografiere între domeniile conceptuale.

Termenul *drum* are funcția de a conecta cele două metafore conceptuale într-o relație de subordonare. Astfel, în metafora românismului ca familie (*2.2.*), termenul *drum* apare de două ori în domeniul țintă, o dată ca „drumuri despărțite”, o dată ca „drumuri reunite”, adică într-o manieră consecventă cu modul în care se realizează în domeniul sursă al metaforei românismului ca drum (*2.1.*), cu un punct de pornire comun, continuând cu sinuozități pentru a se întoarce în punctul inițial. Încastrarea metaforei românism−familie în metafora românism−drum este susținută de dubla perspectivă în care sunt identificați *românii*, ca termen din domeniul țintă în ambele metafore: călători pornind la drum din același punct (în *2.1.*), membri ai unei familii extinse (bazate pe ereditate) în diverse ipostaze, vorbind aceeași limbă, având aceeași spiritualitate, nume și valori simbolice (în *2.2.*) demonstrate de-a lungul istoriei. Termenul *istorie* apare, de asemenea, în ambele domenii țintă, implicit în prima metaforă

(*2.1.*), explicit și extins în a doua (*2.2.*) Prin termenul țintă comun al celor două metafore (*românism*) se instituie o aparentă contradicție: teritorialitatea, desemnată în *2.1.* prin termenul concret *drum* în domeniul sursă apare în *2.2.* realizată în domeniul țintă ca *tara, pământul, moșia, casa, ograda, satul, granițele țării*. Opoziția dinamic/static se reduce prin corespondențele din prima metaforă (timpul călătoriei – secole, viteza de deplasare – somn) și se neutralizează prin termenul cheie, *datoria națională* (cu sinonimele *visul, idealul, aspirația, menirea, misiunea istorică*) prezent ca țintă în ambele metafore și termen al unor corespondențe multiple în 2.1. (idealul ca vehicul și idealul ca scop).

2.3. Românismul ca spectacol

Metafora românismului ca spectacol este o macrometaforă care le subordonează pe celelalte două. Astfel, românismul este conceptualizat ca **spectacol** (2.3.) al **drumului** în istorie (2.1.) pe care îl parcurge **familia** românilor (2.2.). Corespondențele dintre termenul sursă și termenul țintă sunt prezentate mai jos.

TERMENUL SURSĂ: SPECTACOLUL	TERMENUL ȚINTĂ: ROMÂNISMUL
scena	istoria
povestea	drumul familiei românilor
actorii	românii
rolurile	diverse ipostaze (eroul, țăranul, străjerul etc.)
măștile	manifestările exterioare ca măști ale sinelui
decorul	spațiul geografic, locurile emblematice
timpul spectacolului	timpul istoric
regizorul	transcendentul: destinul, (ne)norocul
scenaristul	parlamentarul, ca agent al schimbării

Macrometafora spectacolului este de cele mai multe ori implicită, mai rar textualizată (30).

(30) **Pe scenă** se desfășura acțiunea unei drame. Actorii de frunte vorbesc, se mișcă, fac, dreg și duc acțiunea înainte. Iar într-un colț este rupt ceva din o decoerațiune. Atunci regizorul găsește necesar să aducă pe cineva, care să sporească numărul oamenilor fără a spune un cuvâmt (Miron Cristea 1921: 291).

Scena unifică elementele celorlalte două metafore: povestea (drumul familiei), personajele (românii−călători) și măștile lor (aparențe contextuale ale esenței lor spirituale), decorul și timpul, adică variații și delimitări spațio-temporale. Termenul nou în domeniul sursă al macrometaforei este regizorul, identificat cu transcendentul și desemnat ca *providență, (ne)noroc(ire), soartă* (31).

(31) aici e *nenorocirea* României (Kogălniceanu 1877: 99); nu se poate ca *soarta* să fi colaborat într-un chip mai vizibil pentru dreptatea țăranului decât în acest război (Iorga 1916: 173); a suportat toată vitregia *soartei* (Vaida-Voievod 1919: 185); *soarta* însăși a neamului întreg (Iorga 1919: 207); o *soartă* vitregă ne-a sfâșiat în multe bucăți (Pella 1919: 212).

În macrometafora românismului ca spectacol, românii apar ca actori interpretând rolurile propriei existențe în istorie. Prin metapoziționare, parlamentarii se includ în această macrometaforă pentru a se defini ca agenți capabili să transforme scenariul dintr-unul al drumurilor în pribegie într-unul al drumului comun regăsit. Autoincluderea și asumarea rolului de scenarist sunt o strategie discursivă de autolegitimare: parlamentarii se autodefinesc ca agenți ai schimbării, care vor împlini idealul național.

3. Metafore conceptuale – autostereotipuri – dimensiuni de variație culturală

Trei dintre metaforele conceptuale vehiculate în vechiul discurs parlamentar alcătuiesc un scenariu metaforic coerent: românismul ca spectacol, regizat de divinitate, al unui drum rătăcit anevoios parcurs de membrii unei familii care au ca ideal regăsirea unității originare. Termenul *drum* este inclus în toate cele trei metafore, fie ca termen principal în domeniul sursă (metafora românismului ca drum, *2.1.*), fie ca termen în domeniul țintă (metafora românismului ca familie, *2.2.*; metafora românismului ca spectacol, *2.3*), asigurând astfel integrarea semnificațiilor. Esența românismului pare să fie convertirea „conceptelor experienței" într-un „concept al așteptării" (în terminologia lui Koselleck 2006, *apud* Heinen 2010: 40): drumul circular, familia unită, spectacolul cu final fericit sunt evocate ca ideal al autorealizării grupului.

Cele trei metafore identitare sunt folosite într-un discurs motivațional care poate fi etichetat ca un macroact de vorbire de tip „mobilizare la acțiune". Funcția de mobilizare se realizează prin reiterarea costurilor plătite de români de-a lungul timpului, urmată de promisiunea condiționată a beneficiilor cu care parlamentarii le vor răsplăti dacă vor întruni adeziunea pentru deciziile politice. Actorii politici recurg la metaforele conceptuale cu dublu scop: pentru a se autolegitima și pentru a manipula votul în Parlament. Parlamentarul se autolegitimează prin autoincludere în scenariul metaforic ca scenarist capabil să influențeze evenimentele (vezi supra *2.3.*) și își construiește un capital politic bazat pe forța intrinsecă a cuvintelor în psihologia colectivă; el își minimalizează identitatea parlamentară și își maximalizează identitatea etnică, uneori invocând și ethosul personal, pentru a construi coeziunea de grup, nu doar cu toți parlamentarii, ci cu toți românii. Totodată, folosindu-se de puterea discursivă pe care o derivă din valorile partajate cu grupul, parlamentarii manipulează adeziunea la o problemă punctuală printr-o argumentare dublu falacioasă: impunerea argumentului („cine nu adoptă această poziție nu este un bun român") și printr-un silogism bazat pe premise simplificatoare (națiunea înseamnă unitate, etnia română înseamnă unitate, deci națiunea înseamnă etnie). Discursul patetic, cu figuri retorice și de limbaj, se constituie astfel într-un macro- act de vorbire de tip declarativ: a declara unitatea etnică echivalează cu realizarea idealului național.

Modul în care sunt construite și dezvoltate cele trei metafore identitare este consecvent cu câteva auto stereotipuri etnice pozitive (ospitalitate, hărnicie, inventivitate/inteligență/abilitatea de a se descurca, religiozitate, bunătate/cumsecădenie) sau negative (cinism/scepticism, spirit gregar, delăsare, dezbinare, neseriozitate, egoism)[6]. Metaforele vehiculează în special stereotipurile pozitive, pe care le corelează cu atribute structurale stabile și sugerează justificări circumstanțiale pentru stereotipurile negative. Astfel, în metafora românismului ca drum (*2.1.*) stereotipurile vehiculate sunt activate în jurul ideii de depășire a obstacolelor (inteligenta practică, cinism), viteză de deplasare (delăsare), starea de dezbinare dintre momentul inițial și momentul final al călătoriei. În metafora românismului ca familie (*2.2.*) sunt activate stereotipurile ospitalității, hărniciei, religiozității, spiritului gregar, egoismului/autocentrării. Metafora românismului ca spectacol (*2.3.*) strânge la un loc celelalte două metafore, accentuând paradoxul care unește stereotipurile pozitive de cele negative și explicându-l prin comportamentul de circumstanță care a făcut posibilă conservarea ființei naționale (aspirațiunile) în spatele aparentei versatilității (diversele roluri temporare).

De asemenea, construcția celor trei metafore identitare este congruentă cu modele actuale de notorietate care explică diferențele culturale. Astfel, în termenii modelului Hall (1959), cultura română se caracterizează printr-un grad ridicat de dependență contextuală, reflectat în rolul mare pe care contextul (nonliterarul, implicitul, nonverbalul) îl are în transmiterea și interpretarea semnificației. În mod analog, identitatea proiectată prin amalgamarea celor trei metafore conceptuale este o identitate de circumstanță: drumul sinuos și circular, obstacolele depășite contextual prin evitare, compromis, înțelepciune etc. (*2.1.*), o existenta în care asumarea diverselor ipostaze era expresia aspirației spre o realitate distinctă de cea *de facto* (*2.2.*), masca sub care românii și-au conservat ființa națională (*2.3.*) sunt indicii ale unui mental colectiv în care contextul este o extensie a individului. Totodată, structura metaforelor conceptuale evidențiază corespondențe cu particularitățile culturii române pe dimensiunile de variație propuse de Hofstede et. al (2010): colectivismul pronunțat, distanta mare față de putere, toleranța scăzută la incertitudine, relativul androginism, gradul mediu al orientării pe termen lung, gradul mare de constrângere[7]. Astfel, colectivismul se regăsește în metafora familiei extinse (desemnate generic prin *neam* sau individualizator, prin membrii familiei) cu un sentiment puternic de ingroup asertat în opoziție cu outgroupul (*2.2.*), mergând pe același drum, cu același vehicul (*2.1.*), partajând același spațiu, casa (*2.2.*) sau scena pe care se schimbă doar elementele accesorii de decor (*2.3.*).

---

[6] Vezi o prezentare a autostereotipurilor românilor în David 2015.

[7] Valori actuale: individualism 70; distanța față de putere 90; evitarea incertitudinii 90; masculinitate 42; orientare pe termen lung 52; indulgență 20; https://www.geert-hofstede.com, http://geert-hofstede.com/romania.html (accesate aprilie 2016). Evoluția culturilor pe aceste dimensiuni este lentă, deci se poate spune că această caracterizare de moment este în linii mari aplicabilă și perioadei cercetate în acest articol, chiar dacă valorile numerice e posibil să se fi schimbat.

Distanța mare față de putere se reflectă în discursul caracterologic care insistă pe supunere interpretată ca adaptare de circumstanță, cu asumarea unor identități versatile în metafora familiei (*2.2.*), pe strategii de depășire a obstacolelor în metafora drumului (*2.1.*) și pe acceptarea resemnată a destinului în metafora spectacolului (*2.3.*). Evitarea incertitudinii se corelează cu traiectoria sinuoasă și eforturile de a depăși obstacolele, cu ideea de retragere și stagnare în așteptarea momentului prielnic (*2.1.*), cu aspirația abandonării destinelor separate și a revenirii la un destin comun (*2.2.*). Relativul echilibru între masculinitate și feminitate se poate citi în contrastul dintre aparență (asociată cu valori ca generozitate, răbdare, modestie, blândețe, apatie) și esență (asociată cu bărbăție, vitejie, îndârjire, perseverență, eroism, hotărâre) (*2.1.*, *2.2.*, *2.3.*). Orientarea pe termen lung corespunde valorizării trecutului (a momentului originar) și așteptării ca viitorul să recompenseze sacrificiile de parcurs (*2.1.*), se regăsește în importanta acordată documentelor și valorilor conservate din trecut (*2.2.*), precum și în temporalitatea extinsă (*2.3.*). Reținerea, restricțiile și constrângerile sunt elementele recurente în toate cele trei metafore ale românismului ca drum (*2.1.*), ca familie (*2.2.*), ca spectacol (*2.3.*). Construcția metaforelor este convergentă și cu alte trăsături culturale, cum ar fi adamismul (Cioran 1990: 39-40), duplicitatea, ambivalența (adaptare la circumstanțe, versatilitate, dualism), fatalismul (resemnarea poporului în fața a ceea ce îi este dat de Sus), instabilitatea, prudența, soluția de circumstanță, spiritul practic (Șerbănescu 2007).

4. Concluzii

În discursul parlamentar românesc din perioada 1866-1932 construcția etosului colectiv are pe de o parte, funcție de legitimare și credibilizare instituțională, pe de altă parte funcție de mobilizare la decizie și acțiune politică. Identitatea etnică și identitatea națională se suprapun într-un construct supraordonat, românismul, un concept vag, mitizant și pantemporal, identificat cu aspirația întoarcerii la momentul unității originare, invocat ca argument irefutabil al drepturilor teritoriale, politice și sociale și identificat ca stare ideală și ca aspirație. Relația de sinonimie contextuală între termeni precum *țară, patrie, români, națiune, stat, moșie, neam* focalizează loialitatea de grup și conștiința culturală, neglijând diferențele ideologice presupuse de disocierile moderne dintre patriotism, naționalism și rasism (**1**).

Această accepție simplificată a românismului se sprijină pe un discurs de factură romantică: retoric, militant, mobilizator, simbolic. Analiza metaforelor conceptuale vehiculate în discurs (**2**) oferă o cale de acces spre mentalul colectiv și pune în evidentă elemente comune cu unele autostereotipuri etnice, precum și cu modele antropologice și sociologice care explică diferențele culturale dintre grupurile etnice/naționale (**3**).

În corpusul analizat principalele metafore conceptuale sunt românismul ca drum (*2.1.*), românismul ca familie (*2.2.*), românismul ca spectacol pe scena istoriei (*2.3.*). În stabilirea corespondențelor dintre domeniul sursă și domeniul țintă, un termen important este *drumul,* prin intermediul căruia cele trei metafore sunt integrate unui scenariu coerent: românismul este spectacolul, regizat de destin, al drumului anevoios parcurs de neamul românesc în aspirația de a se întoarce la momentul idealizat al unității originare. Acest scenariu metaforic absoarbe și justifică autostereotipuri precum ospitalitate, hărnicie, inventivitate/inteligență/abilitatea de a se descurca, religiozitate, bunătate/cumsecădenie, cinism/scepticism, spirit gregar, delăsare, dezbinare, neseriozitate, egoism. De asemenea, este congruent cu particularitățile identificate pentru cultura română (colectivism, evitarea incertitudinii, distanță mare față de putere, androginism, orientare moderată pe termen lung, restricție).

SCENARII METAFORICE ÎN DESEMNAREA PARTIDELOR POLITICE (*LIBERAL, CONSERVATOR, JUNIMIST, SOCIALIST, COMUNIST*)[*]

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU

„sub ce firmă să mă prezint, găsesc că
toate drumurile au fost deja ocupate” (P.P. Carp)

1. Introducere

Secolul al XIX-lea se caracterizează prin constituirea unui vocabular politic ca urmare a unor confruntări de idei şi de poziţii care vor conduce la cristalizarea unor partide cu doctrine relativ coerente[1] (Marton 2009: 46). În dezbaterile parlamentare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea există trimiteri numeroase şi încercări de definire a diverselor ideologii şi doctrine politice apărute în Principate mai ales după 1848. Pentru *liberal, liberalism* sau *conservator, conservatorism* cristalizările au loc relativ devreme în sfera politică românească – conceptele circulând, fiind vehiculate, fără să existe însă cadrul organizaţional definitivat[2], polaritatea *liberal/conservator* dominând viaţa politică şi parlamentară românească până la Unire. Mai mult, acestor concepte li s-au dedicat studii importante (Stan/Iosa 1996, Bulei 2000, Stanomir/Vlad 2002, Stanomir 2008 etc.) în domeniul istoriei sau al ştiinţelor politice.

---

[*] Prezentarea de faţă reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Constantinescu 2011a. Îi mulţumesc Irinei Ionescu pentru numeroasele observaţii şi sugestii ţinând de aspectele teoriei politice a epocii.

[1] « La première moitié du XIXe siècle est caractérisée par une intense confrontation d'idées et de positions adverses, qui n'a pas encore une forme partisane organisée et disciplinée. Les expressions « conservateur » et « libéral » sont présentes dans le vocabulaire politique à partir des années 1860. Pendant la première décennie de la monarchie constitutionnelle, les orientations libérales et conservatrices se croisent dans l'espace public, mais la constitution des partis politiques et des leurs programmes cohérents a lieu plus tard (…). A partir de ces années-la [1875, 1880], l'on peut parler de discipline partisane et de doctrines relativement cohérentes ».

[2] Liberalii se constituie în partid în 1875, iar conservatorii în 1880, deşi termenii circulă cu mult timp înainte de aceste date, din deceniul 3 al secolului al XIX-lea: Mihail Sturdza pune în circulaţie termenul „conservator” în 1823 (Stanomir 2008: 44), iar Ionică Tăutu (în 1822) „liberalism” (Barbu 2005); „liberal” apare la Iordache Golescu, cca 1832 (MDA).

Sensul actual al termenului „partid" este diferit de cel de la mijlocul secolului al XIX-lea: S. Marton (2016: 30) remarca faptul că „Până în anii 1880, conotația pozitivă a partidelor politice este o excepție, iar „partid" sau „facțiune" înseamnă dezordine, parțialitate, discordie și perturbarea atât de mult doritului consens național. Facțiunile sunt văzute ca expresii ale unor conflicte personale și ale unor pasiuni, ale unor interese egoiste și contrare binelui public. Sunt considerate semnul concurenței sterile între coterii și dovada dereglării socialului și a corupției vieții politice. Ele sunt și dovada absenței armoniei și a unității"; „partid" desemnează atât grupuri de parlamentari, cât și curente de opinie, în contextul în care afilierile politice sunt fluide, în special în perioada de început a vieții parlamentare (vezi Marton, în acest volum).

Propunem în ceea ce urmează, din perspectiva teoriei scenariilor metaforice conceptuale, o considerare a domeniilor-ţintă *liberal/liberalism, conservator/conservatorism*, și a celor care desemnează ideologii marginale în epocă, *socialismul* şi *comunismul*[3], privite din perspectiva curentelor dominante. Ne interesează modul în care parlamentarii români se raportează la propria ideologie sau la cele opuse, modul în care sunt definite – ideologic sau retoric –, mijloacele folosite etc.

Pentru R. Koselleck, *liberalism, socialism, comunism* și *conservatorism* sunt „concepte dinamice", „compensatorii temporale" (2009: 76; 292), care nu se bazează pe o experiență socială anterioară, ci propun proiecte de viitor, care să atragă acțiunea diverselor grupuri sociale.

2. Aspecte teoretice

În teoriile cognitive, metafora este percepută ca un fenomen conceptual, al gândirii, şi doar în mod secundar ca fenomen lingvistic, expresiile lingvistice metaforice oferind posibilitatea de manifestare explicită a mecanismului cognitiv[4] (Kövecses 2006: 122). Perceptia unor similarităţi între două cadre/domenii, determină o interacţiune conceptuală, care dă naştere metaforei (Kövecses 2006: 115). Corespondenţele dintre două domenii sunt numite metafore conceptuale, acestea fiind seturi de suprapuneri între cele două domenii, în formula „clasică" „A este B" (Kövecses 2006: 116). B reprezintă domeniul sursă (de obicei, mai concret), în timp ce A este domeniul ţintă (de obicei, abstract) (Kövecses 2006: 117). Unele suprapuneri dintre elementele domeniului sursă şi cele ale domeniului ţintă depăşesc corespondenţele obişnuite, declanşând diverse implicaţii logice

[3] Acest articol va integra unele observații publicate în.

[4] „Metaphorical linguistic expressions make conceptual metaphors manifest, and on the other, we can use these metaphorial expressions to arrive at metaphors in thought by means of hypothetically assuming links between two domains that can, in turn, be put to the test in psychological experiment" (Kövecses 2006: 122).

(*entailments*): deşi doar anumite aspecte ale domeniilor sursă, respectiv ţintă, participă la suprapunere, cunoştinţele despre domeniul sursă pot fi extinse şi asupra ţintei (Kövecses 2006: 123-124).

E. Semino (2008: 6) a remarcat faptul că teoreticienii metaforei conceptuale accentuează ideea conform căreia domeniul ţintă corespunde unor experienţe complexe, abstracte, mai puţin familiare, cu limite neclare (de exemplu: timp, emoţie, viaţă, moarte), în timp ce domeniul sursă este selectat din cadrul experienţelor simple, familiare, concrete, chiar fizice, clar delimitate (de exemplu, mişcare, experienţe corporale, obiecte), deşi nu toate metaforele pot fi legate de experienţe concrete, ci doar de anumite similarităţi percepute de către utilizatori (Semino 2008: 7).

Pornind de la bine-cunoscuta teorie a metaforei conceptuale, E. Semino propune o manieră proprie de analiză (pe care o vom avea ca model), observând necesitatea de a acorda atenţie caracteristicilor formale ale expresiilor metaforice, tiparelor textuale şi intertextuale. Ea critică abordarea de tip clasic (Lakoff/Johnson 1980) care ignoră textele autentice, utilizând doar exemple construite, lipsite, în general, de context. Pentru a putea avea un instrument mai suplu de analiză, Semino propune scenariul metaforic (o subdiviziune a unei metafore conceptuale), ce include reprezentări mentale ale unor situaţii particulare, cadrul, participanţii, scopurile şi acţiunile asociate cu acestea (Semino 2008: 10).

Autoarea citată consideră că „metaforicitatea" este graduală, fiind nevoie de distingerea în interiorul expresiilor metaforice între trepte diferite de convenţionalizare; de exemplu, se consideră că o expresie este convenţională dacă sensul său metaforic este deja inclus în definiţia de dicţionar (Semino 2008: 19). Interesante sunt modalităţile propuse pentru observarea modului de articulare a metaforei în text (*patterning*) (Semino 2008: 22-30), incluzând elemente diverse, atât cu un grad de complexitate progresivă (repetiţie, recurenţă, grupare, metaforă filată), cât şi combinaţii distonante, relaţii intertextuale, opoziţii între interpretarea literală şi cea metaforică, mijloacele metalingvistice de încadrare. Alegerea unei metafore are consecinţe asupra structurii (*framing*) textului, asupra aspectelor aduse în prim-plan sau plasate în fundal (*foregrounded/backgrounded*), facilitează realizarea inferenţelor, asocierile emoţionale şi evaluative, acceptarea unor posibile acţiuni viitoare (Semino 2008: 91).

Unele observaţii legate de funcţionarea metaforelor conceptuale sunt foarte interesante şi pentru analiza discursului politic. De exemplu, se constată că modalitatea recurentă de a vorbi/conceptualiza un aspect al realităţii, transformată în normă, devine foarte greu de schimbat sau criticat. Astfel, metaforele conceptuale convenţionale pot fi văzute ca parte a convingerilor împărtăşite de un grup social, ca o marcă a ideologiei acelui grup (Semino 2008: 33). După van Dijk (1998: 8), ideologia reprezintă fundamentul reprezentărilor sociale, la rândul lor alcătuite din combinarea unor convingeri (scenarii, cadre, atitudini, opinii) împărtăşite la nivel social (van Dijk 1998: 46). O ideologie se formează prin combinarea unor

reprezentări mentale ale unor aspecte din realitate; în realizarea reprezentărilor intervine mecanismul metaforic. Se consideră că metafora are o importanță deosebită în domeniul politic, acesta fiind unul complex, abstract. Metafora poate simplifica unele aspecte, făcându-le mai accesibile unui public larg (Semino 2008: 90). Thompson (1996: 185-186, *apud* Semino 2008: 90) remarca distanţa dintre politică şi experienţele curente, cotidiene: „the dynamics and consequences of politics are neither tangible, self-evident, nor simple”, metafora oferind modalitatea de a percepe legăturile, de a reifica elementele abstracte, de a situa în cadre recognoscibile elemente complexe.

Printre cele mai frecvente metafore conceptuale din domeniul politic (pe baza analizei unor discursuri contemporane engleze, americane, italiene sau franceze) sunt drumul/călătoria, recipientul (conţinătorul), sportul, războiul şi metafora umană (prin personificare). Chilton (2004) observa că metafora drumului este utilizată pentru reprezentarea planurilor, a politicilor, a istoriei naţionale, având ca elemente componente un punct iniţial, o destinaţie, legătura dintre punctul iniţial şi destinaţie, direcţia mişcării; în acest tip de scenariu, scopurile sunt destinaţii, modalitatea de a atinge scopurile înseamnă mişcări înainte, problemele sunt obstacole, succesul sau eşecul reprezintă ajungerea sau neajungerea la destinaţie (Semino 2008: 92-95). Din moment ce scopurile sunt construite drept destinaţii, mişcarea înainte corespunde, convenţional, unei schimbări pozitive, dezvoltării, succesului (este oferit ca exemplu termenul *progres*, al cărui sens etimologic este legat de mişcarea înainte), în timp ce mişcarea înapoi este asociată cu schimbarea negativă, eşecul, întoarcere la un stadiu anterior (Semino 2008: 81). Metafora recipientului este utilizată, de obicei, pentru ţări, uniuni, având ca elemente componente interiorul, exteriorul şi graniţa. Acest tip de metaforă este legat de situaţii conflictuale, în care grupul opus este perceput/prezentat ca un *alter* ameninţător (în discursurile politice actuale acest tip de metaforă apare, de obicei, în legătură cu imigraţia) (Semino 2008: 96). În discursul parlamentar românesc vechi, referirea la imigraţia evreiască şi la măsurile constituţionale determină apariţia acestui tip de metaforă; de asemenea, în discutarea relaţiilor externe şi a coaliţiilor zonale, a imaginării unei izolări prin vecinătatea slavă (în discursurile lui P.P. Carp) se mai poate remarca acest tip metaforic.

Reprezentarea antropomorfizată a statelor facilitează identificarea cu grupul naţional, implicarea emoţională, promovând omogenitatea și încercând diminuarea diferenţelor sau a dezacordului (Semino 2008: 103). Alte domenii conceptuale observate în discursurile politice actuale sunt: sus/jos (putere, control), sănătate/boală (probleme economice) sau metaforele religioase. Motivul pentru care se face apel la metafora religioasă nu ţine atât de o convingere personală a politicianului, cât de nevoia promovării unui anumit tip de ethos, de stabilire a unui teritoriu comun cu publicul, de exploatare retorică a unor asocieri emoţionale (Semino 2008: 104).

Metafora în discursul politic poate, aşa cum am menţionat şi mai sus, să facă accesibile publicului probleme abstracte, complexe, neintegrate în rutina cotidiană, dar, în acelaşi timp, este legată de scopuri retorice (avem în vedere definiţia tradiţională a retoricii, care include dimensiunea persuasivă) diverse: conturarea unui anumit tip de ethos (de exemplu, prin anumite efecte umoristice pe care le poate avea metafora), exploatarea vagului şi a ambiguităţii, creativitate apreciată printr-o eventuală citare etc. (Semino 2008: 85).

3. Contextul politic

D. Barbu (2001b: 260) consideră că modernitatea priveşte şi dimensiunea politică (incluzând discursuri, practici, forme, aproprierea unui obiect politic, metode specifice), în România secolului al XIX-lea, politica având „forma unei anticipări a trecutului". Lumea politică românească nu trăieşte modernitatea ca pe o „cultură a experienţei" (experienţă provenind dintr-o dinamică de tip economic şi din anticiparea schimbărilor sociale), ci ca pe o „cultură a discursului în care prezentul este aşezat pe valorile Istoriei şi este supus iradierii modelului democratic european" (Barbu 2001b: 264). Raportarea la istorie devine „un criteriu major de asociere şi disociere a cărei intensitate duce, în final, la naşterea politicului. Prietenii şi duşmanii vor fi identificaţi, de acum înainte, în funcţie de atitudinea adoptată faţă de istoria naţională" (Barbu 2001b: 266). Lucrurile se schimbă după Unire, iar în perioada interbelică discursul bazat pe evocarea istoriei începe să fie apanajul partidelor de extremă dreaptă (Stanomir 2008: 66).

3.1. Partide politice în formare

Pentru secolul al XIX-lea, Barbu vorbeşte despre o oligarhie parlamentară: „politica activă nu interesa decât un număr limitat de familii notabile şi de cercuri asociate, organizate în partide lipsite complet de vocaţia mobilizării maselor, dar preocupate de menţinerea unui sistem reprezentativ bazat pe cens, al cărui preţ era excluderea din sfera politică a păturilor inferioare, a purtătorilor de 'sumane'" (Barbu 2005b: 64).

Termenul de *oligarhie* apare ca atare într-un discurs al lui Take Ionescu, din decembrie 1915, pentru a face trimitere la lumea politică (inclusiv parlamentară) românească din secolul al XIX-lea şi primii ani ai secolului XX:

(1) Toată viaţa noastră, toate micile noastre combinaţii, toate certurile noastre, în care ne-am sleit forţele noastre, care au putrezit tinereţele, toate aceste alcătuiri artificiale, *resturi ale unei oligarhii dintr-un mic principat*, gândiţi-vă cum ar fi măturate de curentele cele vii care vor pune o viaţă nouă în locul lor! (DDP 2006: 148)

Regimul reprezentativ, bazat pe votul cenzitar, ar fi convenit atât proprietarilor funciari, cât şi rentierilor urbani şi rurali (*ibidem*: 64-65). Sistemul

electoral, implicând patru şi apoi trei colegii electorale (până în 1919), „permitea ca doar câteva sute de familii şi clientela acestora să domine întregul Senat şi două dintre colegiile Adunării Deputaţilor", elita politică necunoscând schimbări majore până în perioada interbelică[5] (Barbu 2005b: 69). Prin această oligarhie parlamentară s-a asigurat „continuitatea unui tip de guvernare în bună măsură *paternalist* şi *autoritar*", caracteristic mai ales ţărilor „de tradiţie culturală post-bizantină şi ortodoxă" (*ibidem*). Spre sfârşitul secolului al XIX-lea însă, este vizibil mai ales în discursurile (şi proiectele politice – de exemplu, introducerea votului universal) lui Ion I.C. Brătianu faptul că „naţiunea începe să se constituie din drepturi şi să se transforme dintr-un actor politic reprezentat de elită într-o colectivitate ce trebuie solidarizată cu proiectul liberal al modernităţii" (Barbu 2005b: 77).

Barbu nu consideră că există deosebiri „genetice" între liberali şi conservatori, statul fiind pentru toţi „spaţiul privilegiat al propriei experienţe istorice. Exerciţiul puterii a luat forma dreptului pozitiv de tip european şi a instituţiilor reprezentative" (Barbu 2005b: 71). De asemenea, Stanomir (2008: 46-47) vorbeşte despre o scindare a aristocraţiei româneşti, în general după 1821, în liberali şi conservatori, printr-o diferenţiere intelectuală treptată în interiorul „magmei aristocratice" animate de liberalism[6]. Trecerea de la vechiul regim, marcată mai mult sau mai puţin simbolic prin abolirea privilegiilor (1857), la cel nou s-a făcut prin importul şi punerea în funcţiune a „dispozitivelor de putere ale regimului reprezentativ" (Barbu 2005b: 71-72). Partidele, reprezentantele acestei oligarhii, „cu electorat restrâns şi selectiv", ar reprezenta, în oglindă, „forma modernă a stării privilegiate din Vechiul Regim" (*ibidem*: 72).

Deşi adversari declaraţi, între liberalii şi conservatorii români nu există, de fapt, la o analiză atentă, mari diferenţe. După C. Rădulescu-Motru (*apud* Bulei 2000: 15-16), diferenţa dintre cele două grupări politice care au dominat viaţa politică şi parlamentară românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX este una de temperament, nu de principii.

I. Bulei (2000) consideră că, în secolul al XIX-lea, direcţiile/orientările ideologice, principiile şi tezele fundamentale se închează treptat. Socialiştii reprezintă o noutate pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea în lumea parlamentară românească: dacă la început sunt evaluaţi negativ atât de conservatori, cât şi de liberali, socialiştii se transformă în aliaţi ai liberalilor la finalul secolului al XIX-lea. Descendenţa socialiştilor este percepută negativ, originea lor fiind plasată în spaţiul francez (vezi discursul lui Al. Lahovari din 2.12.1888). Socialiştii, grup politic marginal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sunt consideraţi descendenţi ai şcolii iacobine (pe care conservatorii români o critică destul de des în

[5] „Până la introducerea votului universal în 1919, această elită nu mai suportă decât schimbări de generaţie, nu şi de natură, comportă grefe incidentale, dar nu-şi schimbă structural baza de recrutare" (Barbu 2005: 69).

[6] Liberalismul reprezintă, în sens larg, un mod de gândire politică opus absolutismului, influenţat atât de doctrina culturală a luminismului, cât şi de Revoluţia franceză şi regimul napoleonian (Stan/Iosa 1996).

discursurile lor), reprezentând terminologic hiponimul unui hiperonim evaluat negativ. Delegitimarea se reprezintă prin asocierea cu un grup ostracizat de majoritate.

În discursul parlamentar se regăseşte uneori ideea dificultăţii denumirii unor curente sau ideologii politice. Semnificativă este, de asemenea, negarea unor echivalenţe (vezi mai jos) pe care unii parlamentari le consideră endoxale. Un exemplu în acest caz se regăseşte la P.P. Carp, lider al grupării junimiste (junimiştii ilustrează un liberalism conservator[7]):

(2) În ochii mei, d-lor, cele zise până acum sunt idei *conservatoare*, deşi vă mărturisesc că nu ştiu ce etichetă aş lua; toate etichetele au fost luate de cel întâi venit: unul şi-a zis *conservator*, altul *liberal-naţional*, altul *sincer-liberal*, un al treilea *liber şi independent* (ilaritate), şi când mă întreb: ei bine, sub ce firmă să mă prezint, găsesc că toate drumurile au fost deja ocupate (...) Chiar publicul se află în această nedomirire, şi în disperare de cauză ne-a numit *„junimişti*”, ceea ce reprezintă poate mult în ochii unor oameni; aşa de exemplu pentru d. Epurescu, *junimiştii reprezintă cosmopolitismul* şi nu mai ştiu ce încă; în ochii d-lui Nacu reprezintă o *înaltă dibăcie conservatoare*; *în terminologia politică însă acest cuvânt nu vrea să zică absolut nimic*. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 185)

Carp îşi califică ideile prezentate drept *conservatoare*, dar respinge această etichetă formală pentru gruparea pe care o reprezintă. Respingerea etichetei oferă posibilitatea unei remarci sarcastice legate de diverse denumiri ale grupărilor politice. Eticheta de *junimist* pare să fie atribuită de către public (opinia publică interesată de viaţa politică); Carp enumeră şi respinge atributele propuse de diverşi parlamentari (*cosmopolitism, înaltă dibăcie conservatoare*) pentru junimişti, remarcând însă neîncadrarea acestui cuvânt în terminologia politică a epocii.

În sfera românească există un simbolism politic al culorilor, ce cunoaşte unele modificări în timp. Pentru secolul al XIX-lea, se remarcă asumarea *albului* de către conservatori şi a *roşului*[8] de către liberali („moştenirea” Revoluţiei franceze: monarhişti vs. revoluţionari; calcuri semantice după franceză, sensul acesta fiind înregistrat în dicţionar – DA, DLR). Folosirea adjectivului nume de culoare ca modificator (de ex., *domnii albi, partidul roşu*) este frecventă:

(3) Onor.d. Vernescu veni şi atacă un partid, *partidul roşu*, cum l-aţi numit, zicând că e capabil să facă presiuni. Apoi să-mi permită d-sa a-i spune că nu e numai un partid în România; sunt mai multe; este şi *partidul zis alb;* este adevărat însă că acest partid are o energie mai tare chiar decât *partidul roşu*... (Brătianu, Cameră, 17.06.1870, I 2: 201);
Domnilor, nu d. Candiano şi *partidul roşu* din oraşul Ploeşti au putut să impună voinţa sa alegătorilor din colegiul al 4-lea din Prahova, care este în cea mai mare parte compus din

[7] „Mai mult decât oricare altă ramură conservatoare, junimiştii vor încarna, timp de patru decenii, ipostaza autohtonă a unui liberalism conservator afin cu cel francez sau britanic” (Stanomir 2008: 59).

[8] Este interesant faptul că *roşu* era utilizat în cronici din secolul al XVII-lea pentru descendenţii boierilor mici (DLR). E interesantă coincidenţa: baza socială a liberalilor e asociată adesea cu mica boierime; sensul mai nou este calchiat după franceză, implicând asocierea roşului cu ideea de progres şi revoluţie.

delegaţii comunelor rurale şi în care mai totdeauna administraţiunea are o înrâurire foarte mare. (Brătianu, Cameră, 17.06.1870, I 2: 204);
Când m'am încredinţat că are să se formeze ministerul de *d-nii albi*, opoziţiunea din Senat, doi fracţionişti şi doi nu ştiu cum să-i calific. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 50)

Trimiterea la un grup politic prin „culoarea" specifică determină atât o variaţie stilistică (diversificarea mijloacelor de desemnare a unui partid), cât şi obţinerea unor conotaţii.

Titu Maiorescu neagă legitimitatea extinderii „culorilor" pentru stat:

(4) (...) *statul român nu e nici alb, nici roşu, statul român este alb şi roşu împreună* şi opoziţia ce se face de către un partid sau celălalt este iertată până la un punct, până acolo unde nu se atacă chiar *fundamentul* existenţei statului (Cameră, 23.01.1873, DDP 2006: 69)

statul nefiind apanajul unei grupări politice, ci un mecanism creat de existenţa partidelor (un cadru metaforic al construcţiei sugerat de apariţia nominalului *fundament*).

Liberalii sunt *roşii* numai prin raportare la *albii* conservatori. În prima jumătate a secolului XX, culoarea roşie devine un simbol al altui curent politic:

(5) (citeşte din manifeste) „Pentru fiecare muncitor este foarte clar că nu este vorba de mici conflicte locale între muncitori şi patroni. Nu, aceste greve nu sunt locale, nici întâmplătoare. Este lupta pe vieaţă şi moarte între exploataţi şi exploatatori". Al doilea manifest, semnat de „*comitetul central al ajutorului roşu* din România" (Călinescu, Cameră, 1931, I: 96-97);

(6) Eu sunt pentru steagul armatei spaniole care încearcă *să înăbuşe internaţionala roşie* care s-a instalat în Spania. (Aplauze îndelung repetate) (Iorga, Cameră, 17.02.1937, DDP 2006: 555).

Se poate observa că roşul (transformat simbol) devine culoarea extremismului comunist, printr-un transfer metonimic, de la steagul partidului.

Este interesant faptul că definirea prin culori sau prin poziţionare pe eşichierul politic poate fi un subtip al celei persuasive: nu există în perioada interbelică nicio confuzie între roşul comunist şi roşul liberal antebelic sau între formaţiunile de stânga ori de dreapta. Cu alte cuvinte, relaţia dintre sensul politic şi elementele endoxale este extrem de strânsă, definirea fiind dependentă de teoria/ideologia politică.

3.2. Procesul „politizării"

În concepţia lui R. Koselleck[9], există patru mari etape de evoluţie: (a) *sincronizarea* (sau *deschiderea/temporalizarea*) reprezintă dispoziţia de a insera concepte politice şi sociale noi într-o filosofie/într-un orizont al istoriei cu

---

[9] În germană, etapele sunt numite: a) *Verzeitlichung*, b) *Demokratisierung,* c) *Ideologiesierbarkeit* şi d) *Politisierung.*

dimensiune teleologică (perioade, faze, stări de dezvoltare); (b) *democratizarea* priveşte lărgirea sferei utilizatorilor vocabularelor sociale şi politice, în trecut specializate şi restrânse la o elită extrem de limitată; (c) *ideologizarea* se referă la uşurinţa cu care unele concepte pot fi încorporate în ideologii: "-ismele", "libertate" în loc de "libertăţi"; (d) *politizarea* priveşte modul în care conceptele politice şi sociale devin arme pentru clase/pături sociale/mişcări antagonice (Richter 1990: 46-47).

Al. Escudier (2010: 57), referindu-se la politizare, schiţează sensul principal al etapei (la Escudier „proces") având în vedere atât unele concepte antitetice „revendicate de grupări politice ce se percep pe sine ca incompatibile", cât şi faptul că „limbajele politice devin obiectul unei politizări agonale, legitimând manifestarea extremelor". În a doua jumătate a secolului al XIX-lea (şi până la Marea Unire) este evidentă, în viaţa politică românească, polarizarea liberal-conservator; politizarea agonală şi manifestarea extremelor sunt prezente însă, în spaţiul românesc, şi/cu precădere în perioada interbelică. Deşi partidele „istorice" se constituie oficial[10] mai târziu (liberalii la 24 mai 1875, conservatorii la 3 februarie 1880), etichetele politice de *liberal*, respectiv *conservator*, se folosesc pentru toate evenimentele majore ale secolului al XIX-lea.

Semnalăm, prin exemplul de mai jos, modul în care schimbarea socio-politică era percepută de către politicienii români. I.C. Brătianu face câteva observaţii în legătură cu schimbările din Principate la jumătatea secolului al XIX-lea:

(7) Toţi acei care *trăiseră sub un alt regim*, în urma acelor *reforme mari simţiau că ei care trăiseră cu ideile cele vechi, nu mai erau oamenii timpului* şi de aceea am văzut şi vedem pe d-nii Oteteleşianu, Paşcani şi chiar pe d. Lascăr Rosetti, care s'a ales acum, dar care nu voeşte să vină, pe d. Liteanu, pe care am avut onoare a-l vedea la o moşie a sa şi alţi mulţi, care toţi *s'au retras dela afacerile publice şi aceasta pentru că venise peste dânşii o lume nouă*, pentrucă atunci era ceeace a zis d. Bibescu când a venit la Craiova la 59 pentru alegerea de Domn: „*Nu-mi mai cunosc ţara mea, a zis d. Bibescu, şi-a schimbat* ***limba*** *şi moravurile chiar.*" (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 418)

Fragmentul ilustrează procesele de deschidere, ideologizare şi democratizare tipice societăţii româneşti din perioada menţionată: diferenţa marcată între *vechiul* regim, *vechile* idei şi lumea *nouă*, *reformele mari*, îi determină pe unii politicieni să se retragă din viaţa publică şi din parlament. Schimbarea de „limbă" pe care o observă în 1859 fostul domnitor Bibescu, citat de Brătianu, poate să marcheze difuzarea unui nou limbaj pentru un public tot mai larg, schimbarea modalităţii de raportare la societate („moravurile").

Se pare că momentul cardinal al vieţii politice româneşti este acţiunea unită a partidelor politice de după abdicarea lui Cuza (1866):

[10] Formarea oficială a unui partid, în secolul al XIX-lea, presupune un program şi un statut semnate de membri (Bulei 2000).

(8) Îndată după revoluţiune, ce am trebuit să facem? Negreşit a trebuit să facem o *Constituţiune* prin care să *garantăm pe deplin libertatea şi demnitatea cetăţeanului*, ca să nu poată fi strivit sub puterea unui singur om, am căutat să dăm toată garanţia posibilă, nu numai intereselor materiale, dar şi intereselor morale, căci nu am voit ca o clasă să absoarbă pe toate celelalte, dar am căutat ca toate clasele din care se compune societatea noastră să se bucure de *libertăţile* de care ele trebue să se bucure într'un *stat constituţional.* (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 417)

Constituţia creată în 1866 (rezultat concret al acordului politic) este, în viziunea lui Brătianu, axată pe *libertatea şi demnitatea cetăţeanului* şi pe ideea libertăţii grupurilor sociale (*toate clasele*) într-un cadru modern – *stat constituţional.* Reprezentanţii partidelor sunt agenţii realizării acestui proiect al modernităţii: *a trebuit să facem, să garantăm, am căutat să dăm toată garanţia posibilă, nu am voit* (formele deictice de persoana I plural indică solidaritatea), într-o viziune de tip paternalist în raportul politician-cetăţean. Este vizibilă în acest fragment ideea de construcţie politică, de edificiu realizat prin eforturi comune: „statul-naţiune trebuia construit începând cu acoperişul, de către ingineri recrutaţi în spiritul ierarhiilor tradiţionale şi fără participarea ţărănimii” (Barbu 2005b: 65). Se poate observa diferenţa dintre singularul *libertate* – concept abstract – şi pluralul *libertăţi,* care trimite la aspecte fundamentale ale democraţiei.

Un alt parlamentar, P.P. Carp (junimist), consideră aceeaşi Constituţie de la 1866 rezultatul „*unui compromis, opera tuturor partidelor din ţară*” (28.02.1879, DDP 2006, p. 92), fiind prezentă din nou ideea solidarităţii (fie ea şi temporară), atât prin modalitatea de evaluare a actului – *compromis* (care pare lipsit de conotaţie negativă), cât şi prin modalitatea de cuantificare universală – (*opera*) *tuturor partidelor*, care pune în evidenţă agentivitatea politică (generală).

Un aspect important în discursul politic în general, și parlamentar în particular, este legitimitatea/legitimarea, cea care oferă posibilitatea de a vorbi de la tribună. Mecanismul legitimării (după Charaudeau 2005: 50) este un mecanism de recunoaştere a unui participant de către alţi participanţi la interacţiunea socială în numele unei valori unanim acceptate; în plan politic, această recunoaştere oferă dreptul de a exercita puterea (un exerciţiu cu două urmări posibile: gratificarea, ceea ce ar conduce la o eventuală nouă exercitare a puterii, sau sancţiunea – pierderea dreptului de a exercita puterea). Legitimitatea depinde de normele instituţionale ale comunităţii de practică, fiind instituită pentru justificarea acţiunilor realizate în numele valorilor comune[11] (Charaudeau 2005: 50).

Se consideră că există trei tipuri de legitimitate politică: legitimitatea prin filiaţie, legitimitatea prin formare şi cea prin mandat (Charaudeau 2005: 54). Legitimitatea prin filiaţie cuprinde: filiaţia de ordin sacru (de exemplu, monarhia de drept divin sau funcţii înalte în domeniul religios); filiaţia de ordin social

[11] „La légitimité est instituée en son principe pour justifier les faits et gestes de celui qui agit au nom d’une valeur qui doit être reconnue par tous les membres d’un groupe. Elle dépend donc des normes institutionnelles qui régissent chaque domaine de pratique sociale”.

(aristocraţia, castele, notabilităţile); filiaţia de ordin biologic (calităţi excepţionale, nici moştenite, nici sociale) (Charaudeau 2005: 54-55). Al doilea tip de legitimitate, cel prin formare/formaţie se referă la studii, posturile ocupate cu responsabilitate, în care s-a dovedit abilitatea (orice indică experienţă şi competenţă; „pouvoir d'agir en raison"); guvernarea, se afirmă, nu poate fi asigurată decât de către elite[12], idealul legitimităţii însemnând o combinare a filiaţiei sociale cu cea prin formaţie („l'idéal est d'être à la fois bien né et bien formé", Charaudeau 2005: 56). Al treilea tip de legitimitate, prin mandat (Charaudeau 2005: 56-57) se referă la mecanismul delegării puterii; legitimitatea populară trebuie să se transforme în legitimitate reprezentativă, deoarece, într-un sistem de delegare a puterii, cei mandataţi sunt responsabili în faţa celor care i-au ales. În cazul monarhiilor parlamentare actuale, Charaudeau (2005: 58) observă existenţa unei legitimităţi prin filiaţie (lipsită însă de putere reală) şi a unei legitimităţi reprezentative (care are putere de guvernare). Situaţia românească din perioada analizată se apropie de cea a monarhiilor parlamentare actuale, dar monarhul (legitimitate prin filiaţie) nu este complet lipsit de putere în guvernare, în timp ce parlamentul este expresia unei reprezentativităţi parţiale (determinată de sistemul cenzitar).

4. Scenarii metaforice

Scenariile metaforice identificate în discursurile parlamentare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima treime a secolului XX ilustrează câteva tipare cognitive și retorice predominante: scenariul persoanei (subtip al organismului), scenariul artefactului sau al construcției, scenariul drumului; evident, există diverse combinații între acestea, acumulări metaforice, dar şi unele scenarii mai slab reprezentate (scenariul religios, scenariul războiului).

4.1. Scenariul persoanei

În dezbaterile parlamentare apare adesea antropomorfizarea unui partid sau a statului (modul în care se definește statul sau rolul său este important pentru fiecare ideologie politică a perioadei avute în vedere). Este recurentă definirea propriei ideologii politice, însoțită de raportarea antitetică la doctrina „concurentă". Componenta retorică este, uneori, mai importantă decât cea doctrinară:

(9) Cât pentru noi, *un partid conservator este dator să cârmuiască* cu cei mai vrednici*, să administreze* cu cei mai capabili, *să legifereze* cu cei mai independenţi şi mai dezinteresaţi. (...) Desigur, Lascăr Catargiu nu era un teoretician al ideii conservatoare. El avea însă instinctul îndatoririlor sale de conservator. El ştiea, că are îndoita îndatorire, de a da ţării şi partidului său guverne mari şi de a stăpâni curentele nesănătoase ale opiniei publice. (Filipescu, Cameră, 7.03.1905, 324)

[12] Vezi mai jos, în analiză, părerea conservatorilor români, prin vocea lui Al. Lahovari.

Definirea se relevă tributară superlativului şi metaforizării; structura ternară simetrică din partea iniţială a fragmentului relevă o antropomorfizare a partidului (abstract, mai ales în prezentarea cu articol indefinit: ***un*** *partid conservator*) prin cele trei predicate (*a cârmui, a administra, a legifera*) care pot fi realizate de un agent animat, uman. Secundar, pe lângă această antropomorfizare (care transformă un grup într-o singură entitate, omogenă), apare şi un scenariu metaforic al drumului, prin utilizarea verbului *a cârmui*, sensul concret al termenului din care este derivat, *cârmă*, implicând „menţinerea sau schimbarea direcţiei de mers” (DEX 1998). În acelaşi timp, definiţia ideală a Partidului Conservator se leagă de legitimitatea socială (vezi, mai sus, Charaudeau 2005), seria calitativă *vrednici, capabili, independenţi* şi *dezinteresaţi*, reluată printr-un hiperonim: *elită*, trimiţând explicit la elementele componente ale partidului. Oratorul realizează un spaţiu euforic, încadrând ideea de bază a conservatorismului: „a da ţării şi partidului său guverne mari” şi „de a stăpâni curentele nesănătoase ale opiniei publice”.

Conservatorii par cei mai interesaţi de a-şi defini partidul, alegerile ilustrând preponderent metafora antropomorfizantă:

> (10) *Un partid conservator* este acela care e *credincios* trecutului, care *voeşte* apoi ca progresul să se producă potrivit datinelor unei ţări, care *nu e piedică* decât acelor inovaţiuni cari ţintesc a ne însuşi din afară elemente de civilizaţiune protivnice geniului nostru naţional (aplauze). Un partid conservator este acela care, faţă de idealul de egalitate şi de bun traiu material, care trebue să preocupe în primul rând un partid liberal, *aşterne* un ideal atât de măreţ al neamului, încât numai el *e în stare să facă unele sacrificii cari uneori îl fac impopular,* cum este sacrificiul ideilor de egalitate politică ori de egalitate în repartiţia averilor. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 331)

Adjectivele *credincios* şi *impopular*, verbele şi colocaţiile *a voi, a aşterne, a fi în stare, a face sacrificii* conturează imaginea idealizată a Partidului Conservator. Reprezentarea antropomorfizată promovează omogenitatea grupului, diminuând eventuale diferenţe faţă de alte grupări care împărtăşesc ideologia conservatoare. Formula *nu e o piedică* poate actualiza scenariul metaforic al drumului prin elementul obstacolului, dar un obstacol pentru ceea ce nu corespunde specificului naţional. Prin discursul lui Filipescu, se aduce în prim plan teoria imitării şi critica formelor goale (vezi Ştefănescu 2011a), o modalitate de organizare temporală a experienţei istorice bazată pe repetabilitatea evenimentelor (“return of constellations”, Kosellek 2004: 95). De asemenea, Filipescu formulează şi idealul liberal – „idealul de egalitate şi de bun traiu material”, precum şi idealul unui partid nou apărut, cel socialist, cu ideile de „egalitate politică ori de egalitate în repartiţia averilor”. Filipescu prezintă astfel doctrina conservatoare articulată în jurul valorilor „refuzate de ethosul radical”: respectul tradiţiei, ordinea, prudenţa, gradualismul, reţinere în faţa retoricii egalitare/egalitariste. Pe de altă parte, finalul fragmentului aduce ideea renunţării la idealul radical de egalitate politică şi economică, renunţare pusă în scenă ca un „sacrificiu” care are consecinţa impopularităţii.

Metaforele antropomorfizante sunt folosite şi pentru stat, nu doar pentru partide (vezi Hoinărescu, în acest volum). Într-un discurs al lui Ion I.C. Brătianu (în 1907, acesta era ministru de interne, răspunzând de stoparea mişcărilor sociale), având ca temă principală modernizarea statului, se poate observa dorinţa de diminuare a dezacordului cu Partidul Conservator, printr-o anumită imagine a statului:

(11) Dar toate aceste moduri procedă dela concepţiunea modernă, care cere ca *Statul să intervină pretutindeni unde un interes al Statului se manifestă* (Aplauze) (...) Un singur cuvânt ne-ar face să dăm înapoi: dacă cineva ar fi în stare să ne probeze că nu este interes al Statului ca să intervenim (aplauze) D-lor, dar dacă *fiecare Stat intervine acolo unde îl doare,* deasemenea *fiecare Stat intervine* în modul cel mai nemerit cu organizarea ţărei *şi cu răul pe care vrea să'l vindece.* (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 526-527)

Elementele verbale (*a interveni*, *a durea*, *a vindeca*) şi nominale (*interes*, *rău*) creează imaginea unei entităţi active. Reprezentarea antropomorfizată a statului poate fi legată de promovarea unei omogenităţi care să diminueze diferenţele ideologice, vizând şi o implicare emoţională prin scenariul „medical”: *răul* pe care vrea *să-l vindece*. În secolul al XIX-lea, statul este conceput, pe de o parte, ca un sistem de organizare a relaţiilor interumane şi, pe de altă parte, ca un sistem defensiv (apărarea împotriva altor societăţi). Scenariile metaforice vizibile în fragmentul citat ilustrează statul ca persoană, care poate fi atât pacient, cât şi doctor (uneori rolurile sunt actualizate simultan), sau un organism în luptă cu boala.

Conservatorii consideră că economia ţine de dinamica naturală a interacţiunilor sociale. Observarea diferenţelor dintre principiile conservatoare şi cele nou propuse (de socialişti) a determinat nevoia de a prezenta părerile legate de modul în care Statul trebuie să intervină în economie:

(12) Statul, *vânzând* odată domeniile sale, *nu are obligaţiune* de a redeveni iarăşi *proprietar*, pentru *a face* noi împărţiri de pământ; căci Statul nu se poate face *distribuitor* de loturi, tot aşa cum se poate face *distribuitor* de case, de vite, şi altele; Statul nu are rolul de *a face ceeace nu se poate pricepe* decât *într'o societate curat socialistă*, şi mai mult încă, *curat comunistă*. (Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 116)

Elementele verbale (*a vinde, a avea obligaţia, a face, a se pricepe*) şi cele nominale (*proprietar, distribuitor*) conturează, de asemenea, o imagine antropomorfizată a statului pentru a face accesibilă menirea (aşa cum este aceasta percepută de gruparea conservatoare) acestei structuri abstrate pentru un public mai larg. Statul primeşte un alt rol metaforic, cel de agent economic. Se observă o evaluare negativă a perspectivei socialiste/comuniste asupra rolului statului de a interveni în mai multe domenii decât permitea filosofia politică dominantă a epocii. În discursul lui Al. Lahovari, adjectivele *socialist* şi *comunist* au conotaţii negative.

În cadrul scenariului metaforic al organismului poate să apară şi subscenariul medical (boală, (fals) remediu), de obicei asociat cu grupările ale căror ideologii sunt evaluate negativ. Lahovari creează o serie izotopică cu semnificaţii disforice:

(13) *Doctoria socialistă*, orice aţi zice, *e cam grea de înghiţit, cam amară*, mai cu seamă pentru... cum aş zice, pentru nişte constituţiuni de proprietari; *hapurile* ce se propun sunt *grele de înghiţit* şi trebuie chiar *poleite* la început. Dar d-nia lor ne va zice: Admiteţi dreptul ţăranilor la moşiile Statului, admiteţi acest lucru, proprietăţile particulare vor rămânea astfel apărate. Vom vedea însă când acest drept la moşiile Statului s'ar admite, dacă nu va veni un *al doilea hap socialist*, nu mai puţin poleit ca cel dintâiu, astfel încât să ni se zică: S'a isprăvit cu moşiile Statului, acum e rândul d-voastră să intraţi în danţ şi vă vor despăgubi. Pe urmă are să vină şi *al treilea hap*, când ni se va zice: ceea ce se poate lua degeaba, de ce să-l mai plătim? Drept e ca unul să aibă numai 6 pogoane şi altul cu miile? (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 76-77)

Propunerea parlamentarilor socialişti este, printr-o metaforă implicită, o *doctorie amară*, administrată în *hapuri* – alte eventuale propuneri legislative care să ducă, în final, la instituirea egalităţii absolute între proprietăţi, *greu de înghiţit*, *poleite*. Fragmentul relevă o metaforă filată, cu elemente clare. Miniscenariul metaforic este centrat pe medicament (*doctoria*) şi modalitatea dificilă de administrare a acestuia (în *hapuri*).

În acelaşi tip de scenariu medical, *bolşevismul* (nouă denumire a comunismului în urma evoluţiei politice din URSS) este asociat cu boli contagioase:

(14) Am vorbit cu oameni care au venit din Spania, de la Burgos, şi mi-au spus că *s-a răspândit ca o molimă, ca o ciumă, bolşevismul* la ei, a trecut şi la ţărani şi a împărţit lumea în două tabere. Dv. nu vedeţi această realitate, ea însă există. (Goga, Cameră, 27.11.1936, DDP 2006: 549)

În această izotopie medicală, prin cele două comparaţii, bolşevismul se asociază, într-un climax, cu *molimă* şi *ciumă*: dacă primul element funcţionează ca hiperonim pentru cel de-al doilea, acesta din urmă are o încărcătură afectivă mai mare, *ciuma* având un loc aparte în imaginarul colectiv. Pe lângă elementul tipic acestor boli – rapiditatea în extindere (*s-a răspândit, a trecut şi...*) – explicit, prin facilitarea inferenţelor se adaugă şi gravitatea, efectele devastatoare (care să contribuie la exploatarea unor emoţii negative).

4.2. Scenariul de/construirii, al „artefactului”

Uneori partidele apar reificate, nu ca organisme, ci ca rezultat al unor acţiuni, naturale sau umane. De exemplu, Filipescu nu consideră partidele politice abstracţiuni (*ficţiuni*), ci elemente concrete, realizate natural, în decursul evoluţiei istorice (vezi alte definiții ale partidelor la Marton, în acest volum):

(15) Partidele politice nu sunt, vă ziceam, nişte ficţiuni, ci sunt *rezultatul practic al operei timpului*; ele *sunt ca acele straturi geologice alcătuite din depozite secolelor*. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 330)

Tendinţa de concretizare aduce în prim plan un scenariu al eroziunii „pozitive”, clarificarea ideologică făcându-se treptat, natural, şi nu prin intervenţia

umană. Chiar dacă originea celor două mari partide pare similară, diferenţele nu lipsesc:

(16) Cât pentru noi, un partid conservator este dator să cârmuiască cu cei mai vrednici, să administreze cu cei mai capabili, să legifereze cu cei mai independenţi şi mai dezinteresaţi. Această elită este chezăşia succesului pentru un partid conservator, căci numai cu ajutorul ei el poate aşterne drept *bază* a politicei sale strălucirea faptelor îndeplinite, iar nu nestatornicia popularităţii facţioase. (...) În această simplă formulă stă tot miezul ideii conservatoare cu toată *partea ei înălţătoare*, care este caracteristica conservatismului. Căci liberalismul poate să aibă o *bază* mai mare; conservatismul înfăţişează *culmi mai falnice.* (...) Casă te menţii la asemenea *înălţimi* îţi trebue o *îndoită unealtă*: sus, o *elită* – în înţelesul democratic al cuvântului – jos *un frâu*, cu care să ştii să stăpâneşti ispitele popularităţii inferioare. (Filipescu, Cameră, 7.03.1905, 324-325)

Un alt element care apare des şi în alte discursuri este *baza*, trimiţând la scenarii metaforice ale construirii. Pe lângă viziunea antropomorfizată a partidelor, este evidentă şi construcţia politică, acţiunile de edificare a politicii respectivului grup: *aşterne drept bază*, în contextul unui domeniu abstract, cu rezultate uneori greu de urmărit (*strălucirea faptelor îndeplinite, nestatornicia popularităţii facţioase*). Implicit, conservatorilor li se asociază aspecte pozitive, în timp ce liberalii sunt cei vizaţi de evaluarea negativă, în raport cu popularitatea (nestatornică, *facţioasă*). Paralela explicită: „*liberalismul* poate să aibă o *bază mai mare*; *conservatismul* înfăţişează *culmi mai falnice*”, concretizează într-o structură piramidală, pe axa verticală (sus/jos), aspecte importante ale definirii celor două partide: conservatorii reprezintă o elită (*culmi*), pe când liberalii se bucură de sprijinul maselor (*bază*). Scenariul spaţial şi cel al construirii sunt combinate şi prin fraza finală. Înălţimea şi menţinerea în acel punct implică din nou axa verticală, în timp ce *unealtă* actualizează explicit scenariul manipulării fizice, al controlului (idee susţinută prin nominalul *frâu* şi prin verbul *a stăpâni*).

Nu numai partidele sunt domeniu-ţintă în metafora construirii. Şi statul este văzut ca o construcţie (vezi Hoinărescu, acest volum) realizată de un agent implicit, subînţeles. În perioada interbelică există unele reflecţii legate de rolul statului în vechiul şi noul regat:

(16) *Statul era construit* pentru orice funcţiune, afară de funcţiunile economice; statul de dinainte de război *era creat* pe principiul concurenţei, în vederea unor debuşeuri nelimitate, iar statul de după război *trebuie să fie clădit* pe principiul organizării, în vederea unor debuşeuri limitate. (Manoilescu, 17.08.1932, DDP 2006: 443)

Este interesant de urmărit atât tripticul celor trei construcţii pasive, cât şi sinonimia contextuală dintre *a construi*, *a crea* şi *a clădi*, urmate de elemente abstracte (*funcţiune, principiu*).

Pe lângă aspectul pozitiv, al construcţiei, apare, într-un scenariu metaforic similar, şi cel negativ, al de-construirii sau al punerii în pericol a unui edificiu. Uneori, pericolul vizează o grupare cu aceeaşi ideologie. Astfel, există uneori

diferenţe interne vizibile între opţiunile conservatorilor şi ale junimiştilor[13] (mai ales în încercarea acestora de a ajunge la conducerea Partidului Conservator):

(17) Ţin să constat că noi, la 1888, dădeam un *sprijin* absolut sincer junimiştilor, când ei erau nevoiţi să ucidă sute de ţărani pentru a menţine ordinea publică şi astăzi junimiştii ne acuză pe noi cu aceiaşi vehemenţă ca partizanii d-lui Sturdza; Dar atitudinea junimiştilor a devenit mai suspectă când apoi, într'o situaţie absolut normală, s'a aflat că se negociază despre intrarea junimiştilor în cabinetul Brătianu. (...) În această situaţie nedesluşită, tendinţa junimiştilor *de a zdruncina organizarea* noastră era manifestă. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 322, 325)

Atitudinile celor două grupări sunt contrastante: pe de o parte există suportul, scenariul construirii, *sprijinul sincer* acordat de conservatori junimiştilor, pe de altă parte, junimiştii pun în pericol PC: tendinţa de *a zdruncina*. Metafora este una convenţională, dicţionarul înregistrând sensul acesta figurat (DEX 1998, „a clătina din temelii o concepţie, o convingere etc.; a slăbi, a submina, a şubrezi”).

4.3. Scenariul drumului

Aşa cum s-a remarcat deja (Chilton 2004, Semino 2008), metafora drumului este frecvent utilizată în domeniul politic. Pe lângă elementele tipice amintite (punct iniţial, destinaţie, legătura dintre punctul iniţial şi destinaţie, direcţia mişcării), discursurile parlamentarilor români mai pun în evidență și alți parametri: *viteze* diferite, obstacole/pericole. De remarcat este faptul că scenariul drumului poate include proiecții metaforice din alte scenarii (cel al organismului, cel al construcției etc.).

Având în vedere metafora conceptuală a drumului în definirea celor două ideologii principale, liberalismul și conservatorismul, putem observa că punctul de plecare, originea, este un prim element care diferenţiază cele două grupări. Fragmentul următor este extras dintr-un discurs al lui Al. Lahovari:

(18) Nu ne putem înţelege, din cauză că *plecăm dela două puncte de vedere total diferite,* pentru că avem două moduri cu totul deosebite de a pricepe societatea şi rolul Statului în societate şi drepturile societăţii faţă cu Statul. (...) vă asigur că înţelegerea între noi este cu neputinţă. (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 84)

Ceea ce determină viziunea diferită legată de raporturile complexe stat-societate pare a fi, în primul rând, originea ideologică, marcată aici prin colocaţia *plecăm de la*, urmată de perspectivele opuse (*două puncte de vedere total diferite*). Viaţa politică se poate înscrie în domeniul conceptual al drumului, fragmentul se poate decoda în cadrul unui scenariu metaforic în care cele două grupări politice, liberalii

[13] Junimiştii sunt consideraţi „o variantă de conservatorism prin excelenţă adaptabilă, epurată de orice lest imagologic „feudal”. Refuzul etichetei „boieresc/reacţionar”, prezent cu claritate la Maiorescu, traduce intenţia de repoziţionare. Junimiştii se percep, în calitate de conservatori, ca parte a unei lumi radical diferite de cea a Vechiului Regim. Bătălia este una de idei, nu de clase sociale” (Stanomir 2008: 62). Ajutaţi de liberali să intre în parlament, în 1883 şi 1884 („opoziţia miluită”, EIR 2000), junimiştii lui P.P. Carp sunt suspectaţi uneori de ceilalţi conservatori de deviere de la principiile comune.

şi conservatorii, se mişcă (*plecăm*) având origini (*de la*) diferite, divergente, paralele (care exclud intersecţia – *puncte de vedere total opuse, înţelegerea este cu neputiţă*). Într-o dezbatere anterioară legată de meritele liberalilor şi ale conservatorilor, deputatul conservator Al. Lahovari (2.12.1888, 224-225) doreşte să demonstreze că cele mai mari merite legate de Unire aparţin conservatorilor, emfatizând divergenţele de opinie. Demonstraţia se bazează pe faptul că propunerile liberalilor (vot universal, confederaţie, republică, împroprietărire) din 1857 nu au fost cele care s-au regăsit, în final, în deciziile Adunărilor *ad-hoc*, moment al compromisului între liberalii radicali şi conservatori. 1848 este anul de la care se revendică liberalii[14], momentul de opoziţie constantă cu gruparea conservatoare. Dacă două dintre propuneri sunt abandonate confederaţia şi republicanismul[15]), ele dispărând treptat din programul politic liberal, reperele de opoziţie între conservatori şi liberali rămân proprietatea şi votul[16].

Există la parlamentarii români din secolul al XIX-lea o necesitate constantă de plasare într-o anumită legitimitate sau de de-legitimare. Tradiţia (vezi Roibu în volumul de faţă) se leagă de posibilitatea de a legitima sau delegitima un grup politic. Ion C. Brătianu (Partidul Naţional Liberal) foloseşte eticheta *conservator* atât pentru parlamentarii Partidului Conservator (în continuare PC) contemporani lui, cât şi pentru vechea elită politică ante-1859, sugerând ideea unei continuităţi (parţiale) ideologice:

(19) Această *schimbare* mare a făcut la epoca de care vorbesc pe *vechii conservatori de a se retrage*... afară de vreo doi, trei între care şi d. Lascăr Catargiu şi poate că tocmai acei ce şi-au dat bine socoteala de trebuinţele cele noi ale societăţii moderne române, *s'au retras*; şi acei care nu s'au gândit la aceste trebuinţe au rămas... nu pentru binele ţării.
Dar *juna dreaptă* nu avea nici un credit în ţară; compusă din *tineri ieşiţi de pe băncile şcoalei, fără nici o tradiţiune* – fiindcă *tradiţiunile vechiului partid conservator pieriseră*

---

[14] „Pentru liberalii radicali, fiii anului 1848, cele trei luni de revoluție anunță cucerirea Plevnei interne" (Stanomir 2008: 47); „Este convingerea tuturor radicalilor că falia insurmontabilă dintre ei și celelalte grupări politice își are originea în momentul 1848. De unde și monopolul pe care și-l arogă fără nici o modestie asupra acestui an și a semnificațiilor sale și asupra adjectivelor „liberal", „democrat" și „național" (monopol ce este denunțat în mod constant de toți ceilalți, inclusiv de aliații lor, fracționiștii). Discuția privind 1848 este, aproape întotdeauna, deschisă de ei, întrucât anul 1848 le permite să-și definească poziția ideologică, să-și stigmatizeze adversarii și să-și legitimeze acțiunile" (Marton 2016: 287).

[15] „Intervalul dintre 1866 şi 1871 este istoria pasionantă a unei naţiuni a cărei elită este sedusă de proiecte politice divergente. Epocii de admiraţie faţă de prinţul străin îi succedă un timp al resurgenţei republicanismului, ca formă de fidelitate faţă de promisiunile anului 1848. Este ca şi cum primii cinci ani ai noului regim constituţional ar semnala reîntoarcerea la clivajele din preajma revoluţiei. Limbajul liberalilor radicali evocă inflamarea oratorică paşoptistă, în vreme ce reacţia conservatorilor este definită de insistenţa cu care promovează un ideal al ordinii şi legalităţii" (Stanomir 2008: 56).

[16] „Proprietatea şi votul devin reperele ce permit diferenţierea actorilor din câmpul politic", conservatorii având ca obiectiv „blocarea avansului unei filosofii sociale radicale, acuzată de a fi un avatar al ideologiei iacobine de la 1848. Instituţiile apărate au o identitate precisă: proprietatea şi votul cenzitar" (Stanomir 2008: 49).

prin Convenţiune, Statut şi Constituţia actuală – ea nu era cunoscută, nu avea puterea pe care trebue să o aibă un partid politic, *trebuie să se pună pe lucru* ca cu timpul *să-şi creeze* o poziţiune în ţară. (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 418)

Se poate vedea că *vechii conservatori* reprezintă eticheta pentru reprezentanţii grupării de până în 1866, în timp ce *juna dreaptă*[17] trimite la conservatorii care încep să se afirme politic după adoptarea Constituţiei. Adjectivele *vechi* şi *jun* pot dobândi, contextual, valori evaluative. Care ar fi „tradiţiunile vechiului partid conservator”, deşi termenul de *partid* este, din perspectiva actuală, impropriu? Brătianu trimite la gruparea politică neeliberată de „lestul feudal”, asociată cu „reacţionarismul”, adică aderentă la o viziune politică depăşită (vezi, mai sus, observaţiile legate de etichetarea negativă convenţională a lipsei de mişcare înainte; în cazul acesta, este vorba despre imposibilitatea de adaptare la schimbare[18]). Deşi, convenţional, *jun* (tânăr) se asociază cu aspecte pozitive, în discursul lui Brătianu adjectivul califică o parţială legitimitate prin formaţie (existenţa studiilor, dar nu şi a unor funcţii importante, prin care să se dovedească aptitudini, competenţe etc.), dar, mai ales, lipsa legitimităţii sociale (o nouă categorie socială, fără continuitate aparentă cu vechii conservatori, reprezentanţii artistocraţiei locale). *Schimbare* şi *a se retrage* sunt două elemente ce pot fi asociate cu scenariul metaforic al drumului, schimbarea fiind asociată cu mişcarea înainte, cu avansarea, în opoziţie cu retragerea, acţiunea vechilor conservatorilor. O altă opoziţie ilustrată de fragment este cea între *vechi* (implicit, pentru că nu apare ca modificator pentru *stat* sau *societate*) şi *nou*, respectiv *modern*: „trebuinţele cele noi ale societăţii moderne române”. În ceea ce priveşte metafora convenţională „dreapta”, vom reveni mai jos, în discutarea opoziţiei politice cu stânga liberală.

Spre deosebire de conservatori (*juna dreaptă*), la care se poate vorbi de un hiatus, liberalii proclamă continuitatea între 1848, perioada de după Unire şi venirea principelui străin:

(20) *Noi aveam o viaţă politică, cel puţin, noi aveam tradiţiunile noastre dela 48, ştia lumea cine suntem, ce este partida liberală naţională,* pe când juna dreaptă nu avea nimic din aceasta şi ce este mai rău, nu avea nici răbdara de a face stagiul trebuitor ca să se facă cunoscută. (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 419)

Liberalii se prezintă într-o linie neîntreruptă, având ca punct de plecare momentul cardinal al revoluţiei de la 1848 (*aveam o viaţă politică, aveam tradiţiunile noastre dela 48, ştia lumea cine suntem, ce este partida liberală naţională*). Cu alte cuvinte, liberalii se prezintă drept un grup cu experienţă, cu legitimitate socială şi de formare (dar şi „de fapt” – vezi Charaudeau 2005: 58,

---

[17] Titu Maiorescu se declară nedumerit de această sintagmă folosită de Brătianu: „termen pentru mine mai puţin lămurit” (4.06.1875, DDP 2006: 69).

[18] Stanomir (2008: 53) consideră că „demonizarea conservatorilor” reprezintă o „fraudă intelectuală” realizată de liberali, care doresc însuşirea şi monopolizarea capitalului liberalismului.

acordată prin voinţa populară, deşi revoluţia este înfrântă). Liberalii interbelici se revendică de la cei antebelici, proclamând o continuitate[19] de principii:

(21) (...) revendicăm pentru noi *meritul de a fi reprezentat până astăzi* în statul român *toate triumfurile reale ale ideii democratice*. Vă putem da deci asigurarea că nu vom aştepta să ne dea lecţiuni de democraţie sănătoasă acei democraţi care, ca ţărănişti, fac parte din categoria acelora ce i-am numit odată în această incintă feciori de bani gata ai *reformelor noastre* (Duca, Cameră, 11.04.1922, DDP 2006: 251)

Şi în perioada interbelică, legitimitatea socială şi cea de formare sunt emfatizate de către liberali pentru a se distinge de grupurile politice opuse. Se poate observa cum formula *meritul de a fi reprezentat până astăzi* include o prepoziţie (*până*) asociată cu ideea de limită (plasarea timpului pe axa spaţială, pentru concretizare). Scenariul acesta spaţial poate include şi nominalul *reformă* (convenţional, reforma implică schimbare, o mişcare înainte percepută pozitiv). Este interesant faptul că liberalii se asociază cu *democraţia* (valoare politică fundamentală; pentru conceptul de democraţie vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2012c şi în volumul de faţă), realizând însă o distincţie între democraţia moştenită, confirmată în timp, şi cea nouă, a grupărilor politice postbelice (ţărăniştii), care profită de eforturile generaţiilor trecute – „acei *democraţi* care, ca *ţărănişti*, fac parte din categoria acelora ce i-am numit odată în această incintă *feciori de bani gata* ai reformelor noastre”.

Ideea continuităţii apare explicit formulată în unele discursuri:

(22) „însă aţi comis o eroare, vorbind de *continuitatea partidelor* pe care o recunosc şi eu, onor. d-le Nacu. Nu aţi înţeles că *continuitatea* istorică este una, şi *cerinţele practice ale fiecărei epoci* este alta” (Carp, Cameră, 4.12.1884, 183),

dar cu o diferenţiere între o simplă continuitate a grupării politice („continuitatea istorică”) şi una care necesită adaptarea la necesităţile fiecărei perioade („cerinţele practice”).

Conservatorii, prin Al. Lahovari, neagă sinonimia *liberal-democrat*, bazându-se pe exemple externe (Revoluţia franceză) sau interne („regimul” Brătianu):

(23) (...) nu noi conservatorii (...), ci liberalii, ci radicalii, ci ultra radicalii, socialiştii (nu ştiu dacă mai este vreun partid), *toţi aceşti trufaşi democraţi*, *mândri fii ai poporului*, toţi foarte categoric au venit să ceară dela Rege să-i scape de d-l I. Brătianu! (...)

---

[19] Spre deosebire de Partidul Naţional Liberal, Partidul Conservator îşi pierde importanţa după introducerea votului universal şi realizarea reformei agrare. Partidul Conservator-Democrat (fondat de Take Ionescu) fuzionează în 1922 cu Partidul Naţional; Alexandru Marghiloman, ultimul lider conservator, schimbă denumirea Partidului Conservator în Conservator-Progresist. La alegerile din 1922, conservatorii nu mai reuşesc să intre în Parlament. Din PC se desprinsese în 1916 şi gruparea condusă de N. Filipescu.

> Aţi mai zis că *liberal va să zică democrat şi că se înţelege că oricine este democrat este liberal.* (...) Ceeace *contest* cu istoria ţării în mână şi cu istorie celorlalte ţări, *este că cuvântul de democrat echivalează cu acel de liberal.* (...) Şi nu după 12 ani de regim brătienist, este permis cuiva a rosti că democrat şi liberal este unul şi acelaşi lucru. Dar liberal era Marat (...)? Dar liberal era Robespierre (...)? Toţi aceştia se pretindeau şi democraţi. Îi puteţi numi aşa, cu toate că ei sunt după mine cei mai mari inimici ai poporului.. astfel de democraţi au pus pe fruntea revoluţiunii franceze o pată de sânge, care în parte a făcut să se uite binefacerile ei şi a întunecat în istorie memoria acestei mişcări (aplause). Dar *a numi liberali pe oamenii cari pedepsiau cu mortea nu numai manifestările cuvântului şi ale tiparului, dar cele mai intime cugetări ale sufletului omenesc, acesta este a nu cunoşte valoarea cuvintelor ori a le denatura sensul.* (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 28-29)

Se observă la Lahovari jocul ironic al preluării unei etichete proclamate de cei din afara grupului conservator – *democraţi*, *fii ai poporului*, fiecare element fiind precedat de câte un modificator (*trufaşi, mândri*). Se remarcă, de asemenea, autoevaluarea liberalilor şi a socialiştilor ca *democraţi* (pentru orator era poate evidentă legătura semantică dintre gr. *demos* şi *popor*). Asumarea etichetei democratice se asociază cu legitimitatea de fapt, cu suportul popular, şi cu refuzul unei legitimităţi sociale de tip aristocratic (atribut al conservatorilor). Perspectivele lui Lahovari şi T. Ionescu (cel căruia i se adresează în mod direct Lahovari) sunt diferite[20]: în timp ce T. Ionescu se raporta la aura Revoluţiei franceze în spaţiul cultural românesc, la Al. Lahovari apare critica iacobinismului, aceasta fiind, începând cu 1880, o direcţie importantă a conservatorismului românesc, mai ales după afirmarea grupării junimiste (Stanomir 2008). Sinonimia este contestată mai întâi prin trimiterea la spaţiul intern, al „viziratului" brătienist, apoi de cea externă. Se poate urmări disocierea: dacă marile figuri ale Revoluţiei franceze îşi asumau şi statutul de „democraţi", această etichetă este falsă pentru orator – „*se pretindeau* şi democraţi", verbul declanşând o presupoziţie nonfactivă, urmând apoi o definiţie personală („ei sunt după mine cei mai mari inimici ai poporului") şi restrângere a sferei cu o utilizare ironică a etichetei („astfel de democraţi"). Aceloraşi revoluţionari francezi li se neagă şi caracterul de liberali, într-un demers care are un scop polemic, atribuindu-i oponentului două vicii – necunoaşterea sensului sau manipularea semantică (*acesta este a nu cunoşte valoarea cuvintelor ori a le denatura sensul*).

La un interval de timp destul de scurt, Al. Lahovari reia discuţia[21]:

> (24) Toate făcute, toate votate sub guverne cari *se ziceau sau se credeau democratice şi naţionale*, şi cu Camere în cari *imensa majoritate se pretindea liberală, democratică* şi în care se făcea mare sgomot de iubire pentru sătean, se vorbia necontenit de talpa casei şi altele; [G.D. Pallade] Vine atunci [1886] în Camera d-lui Brătianu, *curat liberală şi democratică* – căci la noi a fost dat *guvernelor şi Adunărilor liberale să voteze şi să aplice*

---

[20] Se pot raporta la procese diferite: pe când la Lahovari ar putea fi vizibile, în terminologia lui Koselleck, democratizarea şi ideologizarea, la T. Ionescu ar fi vorba, mai degrabă, de politizare.
[21] Din perspectiva proceselor lui R. Koselleck, se remarcă accentul asupra politizării.

legi ultra-conservatoare, şi Camerele conservatoare să aplice legi democratice şi liberale ... (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 79, 80-81)

În exemplele de mai sus este evidentă manipularea prin utilizarea unor declanşatori de presupoziţii nonfactive: „*se ziceau* sau *se credeau* democratice şi naţionale, şi cu Camere în cari imensa majoritate *se pretindea* liberală, democratică”. Ca temă de polemică apare problema împroprietăririi ţăranilor, constantă începând cu 1866, dar prezentă în spaţiul politic românesc de mai mult timp, cu relevarea inconsecvenţei dintre programul liberal şi acţiunea legislativă. În acelaşi timp, uneori se stabileşte o sinonimie, alteori un raport de complementaritate între *liberal* şi *democrat*. Manipularea este necesară pentru a putea prezenta, prin enunţuri politice, un paradox[22]: „la noi a fost dat *guvernelor şi Adunărilor liberale* să voteze şi să aplice *legi ultra-conservatoare,* şi *Camerele conservatoare* să aplice *legi democratice şi liberale*”.

Sensul cu care liberalii români utilizau adjectivul „democrat” în a doua jumătate a secolului al XIX-lea implica a fi adept al suveranității populare (Marton 2016: 101-102). „Democrat”, ca sens politic, vine pe filieră franceză: în cercurile republicane franceze de la jumătatea secolului al XIX-lea (în care au fost implicaţi și unii dintre reprezentanții cei mai importanți ai liberalilor: I. Brătianu, C.A. Rosetti), „democrat”, „liberal”, „patriot” și „radical” reprezintă etichetele de autodesemnare în spațiul public, „republican” fiind „proscris în mod oficial” (Marton 2016: 109) până în 1830, după 1835 și până spre finalul celui de-al Doilea Imperiu. Pentru parlamentarii români „roșii” și simpatizanții lor, „„democrat” trimite la „republican”, ca reminiscență a experienței lor revoluționare pariziene și a reformismului lor din anii 1840 și ai exilului” (Marton 2016: 109-110), reprezentând elementul opus „privilegiilor” aristocrației (această idee apare în articolele lui Carada din ziarul *Românul*, 1866 – Marton 2016: 119). În schimb, conservatorii consideră că „democrația este periculoasă pentru că a dus la derive iacobine și revoluționare (cu precădere în timpul Revoluției Franceze)” (Marton 2016: 162; ideile lui Lahovari nu sunt noi; ele apar în studiul său lui Titu Maiorescu din 1868, „În contra direcției de astăzi în cultura română”).

Originea opoziţiei *stânga-dreapta* (liberal-conservator) pare să fie metafora persoanei (subtip al organismului). Se poate remarca faptul că sursa metaforică primară se combină cu scenariul metaforic al drumului, liberalii şi conservatorii preferând părţi diferite ale „drumului” politic, convenţionalizate:

(25) Dar *juna dreaptă* nu avea nici un credit în ţară... (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 418); Eu am zis de mai multe ori *onor. d-ni din dreapta*, care au vorbit: de un singur lucru puteţi să vă prevalaţi şi nu v'aţi prevalat nici aici, nici în jurnalele d-voastră că aţi creat resurse Statului, că ne-aţi uşurat poziţiunea. (Brătianu, Cameră, 30.03.1881, VI: 243-244);

---

[22] După D. Barbu (2005: 63), „Jusnaturalismul liberal şi istoricismul conservator se opuneau vehement în presă sau în parlament, nu însă şi în actul de guvernare”, miza politică reală privind „conducerea procesului şi distribuirea beneficiilor, simbolice şi sociale” ale modernizării.

În fine, toate propunerile, venite din *partea stângii*, toate revendicările, ce mai rămăseseră din bagajul de altădată al *partidului liberal*, au fost respinse. (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 226).

Atât *stânga*, cât şi *dreapta* sunt metafore convenţionalizate, sensul politic specific fiind deja inclus în definiţia de dicţionar (pentru *stânga* (substantivat) – „care reprezintă gruparea radicală a unui partid, a unei adunări, a unei organizaţii politice; care se alătură unei astfel de grupări. ♦ (Substantivat, f. art.) Aripa radicală a unui partid, a unei şcoli filozofice etc.", DEX 1998; *dreapta* (substantivat) „grupare politică adeptă şi susţinătoare a menţinerii ordinii sociale şi politice tradiţionale. ◊ Loc. adj. *De dreapta* = conservator", DEX 1998), cele două dimensiuni ale liberalismului fiind complementare. Dacă liberalismul constituie drumul politic al României, atunci liberalii şi conservatorii sunt reprezentanţi a două direcţii diferite, prin care se poate atinge modernizarea (scopul, „destinaţia"), evidenţiindu-se legătura dintre punctul iniţial şi destinaţie sau direcţia mişcării.

Interesantă este discuţia lui Filipescu (PC) legată de opoziţia stânga-dreapta şi de plasarea partidelor pe eşichierul politic prin raportarea la modalitatea externă de a concepe diferenţele:

(26) *faţă de partidul liberal-naţional noi reprezintam în mod neîndoelnic dreapta*. (...) D-l. Fleva a vrut să zică – şi observaţia e perfect exactă – că, dacă asămuiţi partidul conservator românesc cu partidele conservatoare din alte ţări, cu partidul agrarian din Prusia sau cu partidul tory din Anglia, *partidul conservator dela noi este un fel de centru drept*, un partid liberal moderat. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 325)

Prin raportarea internă la liberali, conservatorii reprezintă dreapta, dar prin plasarea într-un cadru mai larg (raportarea la partidele conservatoare din Prusia şi Anglia), opoziţia este mult diminuată: „*partidul conservator de la noi* este un fel de *centru drept, un partid liberal moderat*". Astfel, se recunoaşte comunitatea originii ideologice a celor două grupări, cu direcţii diferite (observaţia lui Filipescu neagă deci opoziţia ireconciliabilă văzută de Lahovari, vezi mai sus exemplul (18)).

Ideea de *centru* se leagă, la alţi parlamentari, de necesitatea păstrării unui echilibru politic, centrul apărând ca o contrapondere a extremelor (vezi mai jos):

(28) Astăzi nu mai suntem în acei timpi, lumina s'a stins, conservatori suntem toţi; dar şi liberali suntem toţi. Ultra-liberali suntem unii. Dar *ultra-conservator* nu mai este nimeni; cel puţin eu nu cunosc un asemenea partid. Îndată ce astăzi s'ar ivi aşa partid dintre noi, mulţi ar deveni îndată *centru*. Acest *partid din centru avea raţiune de a fi pe când exista două extreme*. Ar mai avea iarăşi aceiaşi raţiune când s'ar ivi *extrema dreaptă*. Pe cât însă ea nu se iveşte, suntem toţi numai un partid; căci toţi suntem conservatori şi liberali în acelaşi timp. (Boerescu, Cameră, 1/13.02.1876, 518)

În perioada interbelică, apare uneori echivalarea dreptei (extrema dreaptă) cu „reacţionarismul", atributul antebelic al conservatorilor (vezi şi comentariul din Roibu, în acest volum):

(29) D. General G. Cantacuzino-Grănicerul: Noi facem legi bune.
D. Ar. M. Călinescu: Cine nu ar vrea să facă bine, d-le general? D-voastră vreţi să faceţi bine, *construind pe temeiul ideilor de dreapta*, cum zice d. preşedinte al Consiliului de Miniştri, *pe temeiul ideilor reacţionare*, cum spunem noi.
D. General G. Cantacuzino-Grănicerul: *Sunt eu reacţionar*? Dar *sunt mai la stânga decât d-ta*. Eu am trăit cu soldaţii şi cu ţăranii; eu cunosc ţara. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 177-178)

Călinescu marchează clar diferenţa de perspectivă în etichetarea ideilor „de dreapta" vs. „reacţionare". Partidele de extremă dreaptă din perioada interbelică (naţionaliste) sunt asociate cu mişcarea înapoi – *reacţionar* este definit ca „ostil faţă de progres; retrograd" –, întoarcerea la un stadiu anterior fiind, în general, percepută negativ (Semino 2008). Generalul Cantacuzino Grănicerul speculează diferenţele dintre interpretarea figurată şi literală a termenilor.

Aşa cum aminteam, eticheta *reacţionar* este utilizată în perioada antebelică de adversarii conservatorilor, pentru a-i evalua negativ pe aceştia:

(30) (...) nu noi conservatorii, nenorociţii de *reacţionari*, învăţaţi să cerem puterea dela uşa palatului (...) (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 20);
Dar aceleaşi persoane, pentru cari d-l Pallade era un revoluţionar şi un socialist în 1886, să vie să ne zică astăzi în 1889 faţă cu amendamentul său, făcut proiect de lege: nu faceţi destul, sunteţi *reacţionari*, *conservatori orbiţi*; acest limbagiu nu-l pricep şi-l las la aprecierea Adunării şi a ţării (aplause). (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 83).

Se observă la Lahovari atât asumarea ironică a unei etichete atribuite de adversarii politici (*noi conservatorii, nenorociţii de reacţionari*) – o falsă concesie (epitropă) –, cât şi citarea „sunteţi *reacţionari*, conservatori *orbiţi*". Se remarcă antonimia creată între *revoluţionar* şi *socialist* (atributele lui Pallade), pe de o parte, şi *reacţionar* şi *conservator*, pe de altă parte, ambele conotate negativ, dar implicând raportări diferite la mişcări şi direcţii de deplasare.

Există unele definiţii ale Partidului Conservator care implică ideea de progres (în antiteză deci cu eticheta atribuită de liberali adversarilor politici), sincronizat cu cerinţele moderne:

(31) Partidul adevărat conservator este acela care *merge cu lumina şi cu progresul timpului*. El conservă ce este bun şi *continuă a merge înainte spre a progresa*. Aşa cred eu că este actualul partid conservator. (...) poate că numai un *ultra-conservator ar avea* alte tendinţe şi *alte drumuri*. (...) d-lui (Lascăr Catargiu) este omul progresului şi al libertăţei; însă libertatea bine înţeleasă şi progres adevărat. (Boerescu, Cameră, 1/13.02.1876, 516)

Boerescu face o distincţie între adevăraţii conservatori (*partidul adevărat conservator*) şi extrema dreaptă (*ultra-conservator*); având în vedere sensurile etimologice ale lui *ultra*, ca adv./prep. de loc „dincolo (de)", şi această etichetă politică se circumscrie scenariului drumului, implicând însă conotaţii negative. În prezentarea idealurilor PC este uşor de observat scenariul drumului, actualizat convenţional prin utilizarea unor verbe şi colocaţii asociate cu mişcarea înainte, cea

conotată pozitiv: *a merge (înainte)*, *a progresa, progres*, repetiţia şi recurenţa (elementele enumerate fiind circumscrise aceluiaşi domeniu-sursă) ceea ce conferă, prin insistenţă, un caracter persuasiv definiţiei oferite de orator.

Un scenariu metaforic recurent, subordonat metaforei conceptuale a drumului, este cel al obstacolului/pericolului. În unele situaţii, *revoluţionar* sau *revoluţie* are, din această perspectivă, o conotaţie negativă. În asociere cu evenimentele de la 1848, este conotat pozitiv, mai ales atunci când este folosit de liberali şi asumat ca mişcare înainte sau progres; pe de altă parte, conservatorii încearcă să contrapună traumei revoluţiei tradiţia şi prudenţa (Stanomir 2008; Marton 2016).

De exemplu, într-un discurs al lui P.P. Carp din 1884, adjectivul *revoluţionar* nu prezintă o conotaţie negativă:

(32) *Stânga*, la rândul ei, care nu fusese niciodată un partid de guvern, *voia să se transforme din partid revoluţionar în partid de guvern*, şi să dovedească prin exerciţiul puterii că este un factor în Stat şi în afară de ideile pur speculative. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 184)

sintagma *partid revoluţionar* fiind opusă aici *partidului de guvern*(ământ). Cu alte cuvinte, liberalii doreau ca legitimitatea populară, atestată de evenimentele din 1848, să fie transformată în legitimitate reprezentativă (Charaudeau 2005). Treptat, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, *revoluţionar* se conotează negativ (sub influenţa evenimentelor legate de Comuna din Paris, dar predominant pornind de la includerea *revoluţiei* în ideologia socialistă, ca un concept cheie).

În general, în secolul al XIX-lea, termenul *socialist* este asociat cu termeni conotaţi negativ (*revoluţionar, demagog*), conturându-se ca un obstacol de evitat:

(33) [G.D. Pallade] Vine atunci [1886] în Camera d-lui Brătianu, curat liberală şi democratică – căci la noi a fost dat guvernelor şi Adunărilor liberale să voteze şi să aplice legi ultra-conservatoare, şi Camerele conservatoare să aplice legi democratice şi liberale - însă, să băgăm de seamă ca *să nu alunecăm* prea mult pe acest clin şi *să cădem în socialism şi demagogism*, ca să ne facem mai populari decât alţii. Ştiţi cum a fost primită propunerea d-lui Pallade în Camera liberală? Foarte rău: şi atunci *s'a tratat d-l Pallade de socialist, de revoluţionar*. În adevăr ideia era niţel cam nouă, ideia era cam îndrăsneaţă pentru acel timp, nu zic contrariu; d-sa însă era *înainte mergător*, dar *a fost tratat şi de revoluţionar şi de demagog* ... (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 80-81)

Utilizările colocaţiilor *a aluneca... pe clin* şi *a cădea în socialism* relevă o mişcare nedorită, necontrolată, o abatere de la direcţia corectă, în care socialismul apare conectat cu pericolul. Viziunea lui Pallade în legătură cu problema agrară este reprezentată cu o metaforă conceptuală convenţională – *înainte mergător*, din sfera drumului, conotată pozitiv, în contrast cu *revoluţionar*, care îşi dezvăluie conotaţiile negative prin perechile binare *socialist-revoluţionar* (cu varianta *revoluţionar-socialist*), apoi *revoluţionar-demagog*. Dacă prima pereche este folosită pentru a releva trecuta discreditare a liniei politice, cea de-a doua combină discreditarea

liniei politice cu cea a discursului (*demagog*), într-un comentariu metacomunicativ. *Revoluţia* nu mai este percepută ca o mişcare pozitivă, ca progres, ci drept o deturnare bruscă, violentă, o îndepărtare de la scopurile acceptate/acceptabile de către majoritate.

Ideologie emergentă la sfârşitul secolului al XIX-lea atât în Europa, cât şi în România, socialismul reprezintă un ideal de clasă (social), transformat în ideal politic. Despre politizare – în termenii lui Koselleck – se poate vorbi în spaţiul românesc numai după 1866, prin adoptarea Constituţiei, care oferă cadrul instituţional al pluripartitismului. Faţă de partidele româneşti „cu tradiţie”, socialiştii sunt consideraţi marginali, ex-centrici.

Ideea de *extremă* pare să fi fost conotată negativ încă din perioada antebelică, indiferent dacă se leagă de conservatori sau de liberali:

(34) În vechiul partid conservator până pe la 1864, mai exista poate o *extremă dreaptă*, care prezintă aceleaşi *inconveniente* ca şi *extrema stângă*. (Boerescu, Cameră, 1/13.02.1876, 517)

Substantivul *extremă* are ca prim sens „partea cea mai îndepărtată a unei suprafeţe; limită; margine; capăt” (DEX 1998). El poate fi deci interpretat ca parte componentă a unui scenariu metaforic al drumului, reprezentând un pericol, un element de evitat („prezintă *inconveniente*”). În perioada interbelică sunt câteva discursuri în care adjectivul *extremist* (în sintagmele „tendinţele extremiste” şi „agenţii extremişti”) trimite la comunişti/Partidul Comunist:

(35) D. AR. M. Călinescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne: Mai mult chiar, d. Mirescu (deputat social-democrat) n'a contestat că s'ar putea ca *tendinţele extremiste să-i depăşească* pe d-nealor. (Călinescu, Cameră, 1931, I: 98);
D. AR. M. Călinescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne: (...) În vremurile acestea, în care *agenţii provocatori extremişti* fac eforturi extraordinare ca să capete *ascendenţă* asupra maselor muncitoreşti (...) eu cred că ar fi fost o greşeală neiertată ca noi să fi slăbit vigilenţa. (Călinescu, Cameră, 1931, I: 99).

În discursul lui A. Călinescu sunt vizaţi comuniştii, acuzaţi de degenerarea unor evenimente sociale, de la începutul anului 1931. Adjectivul *extremist*, alăturat mai întâi unui abstract – *tendinţe* – apoi unui nominal agent – *provocatori*, pare să actualizeze scenariul metaforic al pericolului, verbul *a depăşi* şi nominalul *ascendenţă* conţinând alte elemente semantice subordonate unei metafore spaţiale, fie pe axa orizontală (a depăşi), fie pe cea verticală (ascendenţă). Se poate remarca faptul că adjectivul/substantivul *comunist* nu apare explicit în fragment, ci este inclus, endoxal, în accepţia lui *extremist*: modalitatea recurentă de a vorbi sau conceptualiza un aspect politic a devenit normă, scenariul conceptual convenţional relevând convingeri împărtăşite de grupul majoritar (vezi Semino 2008: 33).

Se poate vedea modul în care conceptele de *socialist* şi *comunist* se politizează treptat, apărând mai întâi ca elemente izolate şi uşor de ignorat (procesele temporalizării şi democratizării), apoi ca principii politice influente

(ideologizare şi politizare). După 1917, are loc „Disocierea stângii între socialismul reformator legal şi comunismul revoluţionar" (Escudier 2010: 76). În România interbelică, există un partid parlamentar, Partidul Social-Democrat Român (cu 7 deputaţi în Parlamentul din 1919 rezultat în urma primului scrutin organizat pe baza votului universal, EIR 2000: 63), şi o extremă comunistă în ilegalitate (Partidul Comunist Român apare în 1921, prin desprinderea de socialişti, şi este scos în afara legii în 1924[23]). În dezbaterile interbelice se face o distincţie netă între socialişti şi comunişti:

(36) D. AR. M. Călinescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne: (citeşte din comunicatul sindicatului) „Comitetul Uniunii recunoaşte că în mijlocul massei muncitoreşti au fost tot felul de agenţi *provocatori, comunişti şi burghezi*, cari au încercat să folosească nemulţumirea muncitorilor". Prin urmare, au fost *agenţi provocatori, agenţi comunişti*.
D. I. M. Leon: După ce s'au cunoscut aceştia? Avea scris pe frunte că sunt comunişti?
D. AR. M. Călinescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne: Este comunicatul sindicatului muncitoresc. (...) De altminteri, în întrunirea următoare, cea de Vineri, I Februarie, au fost de asemenea agenţi provocatori şi *s'a născut şi o încăerare între muncitorii social-democraţi şi muncitorii comunişti*. (Călinescu, Cameră, 1931, I: 95)
D. AR. M. Călinescu, subsecretar de Stat la Ministerul de Interne: Iată, d-lor deputaţi, tot din comunicatul sindicatului: „Comitetul mai recunoaşte de asemenea că *agenţii comunişti* au împărţit o serie de manifeste provocătoare" (...) (citeşte din manifeste) (Călinescu, Cameră, 1931, I: 95)

În prezentarea selectivă a evenimentelor, Călinescu atrage atenţia asupra distincţiei dintre cele două ramuri ideologice: „au fost de asemenea agenţi provocatori şi s'a născut şi o *încăerare între muncitorii social-democraţi şi muncitorii comunişti*", şi emfatizează statutul de „provocatori" al agenţilor comunişti. Astfel, treptat, socialiştilor li se acceptă ideologia politică, legitimată în perioada interbelică de votul universal, socialiştii devin un partid „mandatat", în timp ce marginalii, obstacole/pericole sunt comuniştii.

În perioada interbelică, în numeroase discursuri, comunismul este asociat cu o direcţie de evitat, punctul final al traseului propus de comunişti fiind un exemplu concret, starea economică a Rusiei:

(37) Să nu ni se spună, d-lor deputaţi, că studiul acestor probleme ar sluji primejdioasa propagandă bolşevistă. Dimpotrivă, cunoaşterea faptelor şi evenimentelor de dincolo de Nistru ar permite să înlocuim argumentele atât de ieftine, atât de sărace deseori ale propagandei antibolşevice, prin motivul adevărat pentru care *comunismul n-a putut duce până astăzi la alt rezultat decât la* completa mizerie în care se zbate Rusia astăzi... (Gr. Gafencu, Cameră, 3.12.1930, DDP 2006: 365)

[23] În 1924, la Viena, au loc tratative între România şi URSS pentru rezolvarea unui diferend teritorial (Basarabia). În această perioadă, Partidul Comunist Român susţinea „autodeterminarea, până la despărţire, a Basarabiei de statul român" (EIR 2000: 149) şi a fost implicat în tulburări „revoluţionare" în Basarabia. Acestea au fost principalele motive ale scoaterii sale în afara legii.

Este vizibil scenariul metaforic al drumului, prin utilizarea verbului *a duce (la)*, care conturează direcţia/traseul, ca parte componentă a drumului, şi punctul final – *rezultatul*, prezentat disforic: „*completa mizerie în care se zbate* Rusia astăzi” (se remarcă aici şi o antropomorfizare a statului sovietic, o metaforă a organismului). În cele mai numeroase situaţii, *bolşevist* îi desemnează comuniştii sovietici, termenul fiind conotat negativ, asociat aici cu propaganda. Este evidentă conotaţia aceasta prin plasarea unui evaluativ negativ în sintagma „*primejdioasa* propagandă bolşevistă” (în contrast cu o altă sintagmă în care apare nominalul *propagandă*, dar lipsit de evaluative – „propaganda antibolşevică”).

4.4. Acumulări de scenarii metaforice

De cele mai multe ori, aşa cum a reieşit şi din observaţiile de mai sus, scenariile metaforice sunt combinate, pentru acelaşi domeniu ţintă fiind folosite elemente din domenii sursă distincte. O primă situaţie se referă la combinarea scenariului spaţial cu cel al construirii. Există, în câteva discursuri parlamentare, conştiinţa insuficientei modernizări în rândul majorităţii populaţiei, mai ales la începutul secolului al XX-lea, după mişcările ţărăneşti care au culminat în 1907. Se pot observa două metafore orientaţionale (cu orientare în sus, pozitivă) (Kövecses 2006: 127) la doi parlamentari cu ideologii diferite:

(38) Ceeace pricepem noi, domnilor, *prin democratizare, e că prin reforme să cauţi să râdici păturile de jos*, cari merită toată *îngrijirea noastră.* (Filipescu, Cameră, 7.03.1905, 323);
Acum se impune, nu o *ruptură*, ci o *continuare a operei întreprinse*, care ar fi foarte necompletă şi foarte rău înţeleasă de noi, dacă am considera-o ca sfârşită. Acum se impune *să accelerăm aceeaşi operă de ridicare* şi pentru masele mari ale poporului nostru. (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 541).

Se remarcă o concepţie asemănătoare la cei doi MP: elita politică are misiunea *ridicării* (la Filipescu agentivitatea este mai accentuată prin utilizarea verbului, pe când la Brătianu apare nominalul postinfinitival) claselor sociale cu statut inferior (*păturile de jos, masele mari ale poporului*); atitudinea paternalistă este vizibilă mai ales la Filipescu, prin ultima propoziţie a fragmentului: evaluarea *merită* este completată de nominalul postinfinitival *îngrijire*, prin care se realizează din nou topicalizarea factorului politic ca agent. Definiţia democratizării, la Filipescu, se poate înscrie într-un scenariu metaforic al construcţiei sociale graţie verbului *a ridica*; în acelaşi timp, modalitatea de referire la o categorie socială defavorizată se face printr-un element nominal care poate sugera reificarea – *pătură*, termen metaforic convenţional, sensul acesta figurat fiind inclus în definiţia de dicţionar („categorie, treaptă sau grup social; *p. ext.* oamenii care alcătuiesc o asemenea categorie, treaptă sau grup social”, DEX 1998). Fragmentul liberalului Brătianu relevă o combinare a două scenarii metaforice, cel al drumului şi cel al construirii, indisolubil legate: partea iniţială favorizează scenariul construirii (nu ruptură, continuare a operei), construcţia („opera”) fiind apoi legată de viteză (parametru definitoriu pentru un scenariu metaforic al drumului) – *a accelera*. V.

Neumann (2010a: 30) afirmă că „România e o ţară în care procesul modernizării s-a petrecut de sus în jos, având impact doar asupra unor structuri sociale, numeric aflate în minoritate”. Este evident în discursurile parlamentare româneşti, mai ales în cele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în cele de până la Primul Război Mondial, că elita politică avea conştiinţa statutului său special şi a faptului că determină, de sus în jos, modernizarea statală. În discursurile lui P.P. Carp, apare adesea ideea democratizării de sus în jos.

Se pot combina scenariul organismului cu cel al construcţiei. Comunismul este transformat dintr-un element abstract (ideal al unei categorii sociale) într-un organism:

(39) Am afla însă că, dacă *bolşevicii n-au reuşit să dea viaţă şi rod comunismului*, ei au reuşit totuşi în domeniul politic *să creeze un stat, o guvernare, un imperiu.* Am afla că *statul bolşevic, în afară de preocupările sale revoluţionare, a trebuit să facă faţă* unor probleme foarte precise de guvernământ şi oricât de străine ar fi de ale noastre metodele de guvernare ale bolşevicilor, totuşi funcţiunile esenţiale ale statului bolşevic sunt aceleaşi ca şi ale fiecărui alt stat (Gafencu, Cameră, 3.12.1930, DDP 2006: 365)

Agenţii sunt membrii Partidului Comunist din URSS (bolşevicii), iar comunismul un organism lipsit de viaţă şi infertil: *bolşevicii n-au reuşit să dea viaţă şi rod comunismului*. Dacă idealul acesta nu a fost atins, bolşevicii au reuşit totuşi *să creeze un stat, o guvernare, un imperiu – a crea* se leagă de scenariul metaforic al construcţiei; statul bolşevic (rezultatul construcţiei) este apoi antropomorfizat – apar elemente nominale (*preocupări,* chiar şi *funcţii*) sau verbale (*a face faţă*) care corespund unui animat uman.

În unele situaţii am observat o combinare a trei scenarii metaforice într-un cadru restrâns, o concentrare care poate indica trecerea de la elemente convenţionalizate la unele cu un grad mai redus de convenţionalizare:

(40) după o epocă de *progres repede*, trebuie să fie şi o *epocă de lucrare liniştită*, care *dă vreme copacului răsădit de a prinde rădăcini* (Carp, Cameră, 28.02.1879, DDP 2006: 93)

Polemica dintre conservatori şi liberali pare diminuată prin utilizarea unei sintagme „neutre” – *progres repede* – prin care este desemnată activitatea liberalilor; adjectivul *repede* trimite la parametrul vitezei, componentă a scenariului drumului, ca şi *progres* (mişcare înainte, evaluată pozitiv); în contrast cu această dinamică liberală, se conturează idealul junimist (dar şi conservator) al „paşilor mărunţi” – *lucrare liniştită*. Dacă adjectivul *liniştit* poate deveni, contextual, antonimul lui *repede*, atunci el conturează o viteză redusă, asociată nu cu o mişcare înainte, ci cu un alt tip de activitate, de construcţie – *lucrare.* Se mai poate remarca viziunea organicistă asupra statului prin metafora copacului: numai o politică moderată poate permite consolidarea şi dezvoltarea statală.

Într-un alt discurs, Carp reia ideea aceasta, fragmentul ilustrând o combinare a scenariului drumului cu cel al organismului:

(41) În aceasta, dacă voiţi, constă în mare parte deosebirea între conservatori şi liberali, şi, dacă voiţi, în aceasta constă şi astăzi deosebirea între vechii conservatori şi partidul liberal. (...) d-lor, în această privinţă sunt două şcoli, sau, dacă voiţi, două tendinţe cari corespund cu natura umană: sunt unii cari voiesc *să meargă tot înainte*, şi alţii cari zic că, o dată un principiu dobândit, trebuie să-i dai vreme *să prinză rădăcini*. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 184)

Pe de o parte, se conturează idealul liberal: „unii cari voiesc *să meargă tot înainte*" (scenariul drumului, direcţia şi mişcarea continuă), pe de altă parte, cel conservator: „o dată un principiu dobândit, trebuie să-i dai vreme *să prinză rădăcini*" (de remarcat combinarea dintre un element abstract (*principiu*) şi metafora vegetală).

Metafora copacului nu este singulară în discursurile politice din secolul al XIX-lea, aceasta apare şi la I.C. Brătianu, de exemplu, dar asociată cu monarhia (metafora „înrădăcinării" domnitorului Carol este prezentă în primii ani de viaţă parlamentară (1866-1871, vezi Marton 2009), combinând o metaforă a organismului cu cea a construcţiei/de-construcţiei:

(42) d-l Grădişteanu v'a asigurat de Carol I-iu că *a prins rădăcini* în inima Românilor. Dar, cine *a cultivat, cine a semănat şi udat*, d-lor? ... Apoi, d-lor, *cu foi de foc d-nealor au suflat ca să usuce rădăcina; au săpat cu târnăcopul ca să sece acele rădăcini...* Ciudat lucru! De alaltăieri până ieri d-nealor au uitat totul. Eu ştiu că oamenii, când sunt prea tineri sau prea bătrâni, le vin amorurile ca un fulger; dar, la oameni de vârsta d-lui Grădişteanu şi a amicilor săi, amorul le vine cu încetul, precum şi opiniunile, ideile nu se schimbă într'o zi. Numai pentru Sf. Pavel s'a făcut minunea aceasta şi nu ştiu dacă ea s'a făcut şi pentru d. Grădişteanu. Dacă ea însă s'a făcut şi pentru d-sa, atunci să vie să facă declaraţiune nu pentru d-voastră, ci *pentru Tronul care cu sudorile noastre ale tuturor şi-a prins rădăcini în România, cu suflarea noastră caldă, cu dragostea inimii noastre a crescut copacul dinastiei Hohenzollern* (aplauze). (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 117)

În centrul metaforei filate se află *copacul* (iniţial substituit prin numele domnitorului Carol, apoi prin simbolul *Tronului*, prezent explicit, în final, prin metafora *copacul dinastiei Hohenzollern*) şi *rădăcinile* sale. Partea asupra căreia se plasează accentul în acest scenariu metaforic este rădăcina, care trebuie să suporte o acţiune distructivă (a conservatorilor lui C. Grădişteanu): „cu foi de foc d-nealor au suflat ca *să usuce rădăcina*; *au săpat cu târnăcopul ca să sece acele rădăcini*", ajutată de grupul reprezentat de Brătianu, care „a cultivat, (...) a semănat şi udat", „*cu sudorile noastre ale tuturor şi-a prins rădăcini* în România, *cu suflarea noastră caldă, cu dragostea inimii noastre*"; acesta este cadrul euforic învingător, al plantării şi îngrijirii, evocând scenariul metaforic de sursă biblică al semănătorului, al grădinarului, pentru a crea un rol concret grupului politic liberal.

4.5. Altele scenarii metaforice

Religia apare mai rar ca domeniu sursă, poate pentru că, în general, este un subiect sensibil pentru public/receptori şi pentru că spaţiul politic este unul laic, separaţia dintre biserică şi stat fiind un atribut al modernizării organizării politice

româneşti. Într-un discurs din 17 februarie 1889, Lahovari utilizează o serie metaforică, pentru a crea o izotopie în care ideologia socialistă este suprapusă unei doctrine religioase, conotate negativ (realizările metaforice relevând ironia):

(43) Economia politică nu zice nimănui: *crede şi nu cerceta*. Ea ne spune: *cercetează mai întâi şi crede pe urmă*. Principiile *socialiste se aseamănă cu vechile dogme*, cari sunt cu atât mai înfricoşătoare, cu cât nimeni nu le pricepe. Această *sectă are pretenţia să fie o religie*. Ea *se adresează celor ignoranţi şi slabi cu duhul*. Dânsa proclamă *principiul oarbei credinţe*. Ea zice noilor săi ucenici: *ia toiagul şi vino după mine*. (...) Dar noi, oameni de ştiinţă, de ţifre, oameni de carte, *noi cari nu promitem împărăţia cerului în vieaţă şi cobărârea raiului pe pământ*, trebuie să cercetăm, să luăm concediul şi când se promite a se da ajutor unei clase, oricât de interesantă ar fi ea, trebuie să facem socoteală. (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 89)

Se poate observa cum citatul biblic este uşor identificabil (*crede şi nu cerceta*), utilizat pentru reformulare şi pentru a pregăti polemica; printr-o comparaţie, se realizează explicit punerea în relaţie a socialismului cu domeniul religios: „Principiile socialiste se aseamănă cu vechile dogme, cari sunt cu atât mai înfricoşătoare, cu cât nimeni nu le pricepe”. Comparaţia este continuată de o metaforă implicită, în care cei care promovează principiile socialismului sunt consideraţi o *sectă:* „Această sectă are pretenţia să fie o religie” (presupoziţia declanşată de expresia *a avea pretenţia* este una nonfactivă); *sectă* şi *dogmă* au, în fragment, conotaţii negative. Sunt prezentate şi principii pe care respectiva ideologie le-ar propune: „principiul oarbei credinţe. Ea zice noilor săi ucenici: ia toiagul şi vino după mine” (din nou o reformulare a citatului biblic), precum şi un public ţintă (cei „ignoranţi şi slabi cu duhul”). Prin „noi, oameni de ştiinţă, de ţifre, oameni de carte, *noi cari nu promitem împărăţia cerului în vieaţă şi coborîrea raiului pe pământ*”, implicatura transmisă contribuie la o nouă reformulare a principiilor atribuite socialismului – promisiuni fără bază („mesianismul” socialist: societate nouă, oameni egali; mai târziu, în comunism, „omul nou”). Unul dintre motivele care poate explica selectarea religiei ca domeniu sursă pentru aceste scenarii metaforice poate fi ateismul asociat comunismului şi socialismului. Implicit, se construieşte ethosul unei persoane care aderă la valorile sociale, economice şi religioase ale majorităţii.

Mai rar apare şi scenariul metaforic al luptei, combinat cu cel al construirii (al creării, al organizării):

(44) Să căutăm dacă în organizarea acestei ţări nu găsim *un tărâm nu atât de luptă*, cât de emulațiune pentru binele ţării și să vedem, o dată regatul creat, o dată România pusă în picioare, cum avem să ne organizăm. În această privință, neapărat că vor trebui să se nască deosebiri de idei, o să se întâmple să fie divergenţă de opinii între unii şi alţii, dar aceste deosebiri n-au să aibă rădăcinile lor în trecut, şi, în *lupta de idei* ce se pregătește, au să se unească într-un *câmp* oamenii cari erau ieri în *câmpuri adverse*, şi în *câmpuri adverse* iarăşi oamenii cari erau ieri amici. (Carp, Cameră, 29.11.1884, 174);

(...) *terenul de luptă* între noi nu-şi mai are rădăcinile în trecut. Apoi, d-lor conservatori şi liberali, eu cred că se face o confuziune în ţară la noi cu aceste numiri. Oare credeţi, d-lor, că *libertăţile* de cari ne bucurăm noi astăzi sunt opera exclusivă a partidului liberal? (...) am spus-o şi altă dată şi spun şi astăzi, că deosebiri de principii între Dreapta şi Stânga atunci au existat mult mai puţine decât astăzi. (...) A existat însă, d-lor, o deosebire; însă o deosebire mai mult de aplicare decât de principii. *Conservatorii* voiau ca şi d-voastră *libertatea*, căci ei *s-au luptat cu chiar părinţii lor* pentru dânsa... (Carp, Cameră, 4.12.1884, 183);

Oricare ar fi eticheta noastră, începem prin a susţine că era *luptelor constituţionale* s-a terminat şi acesta este şi adevăratul sens al cuvintelor ce guvernul a pus în gura Coroanei, anunţându-ne că o eră nouă începe. Dacă începe o eră nouă, este că era veche s-a dus; şi în adevăr, era veche a *luptelor constituţionale* s-a terminat, şi începe era nouă a organizării Statului nostru. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 185).

Metafora conceptuală a războiului se actualizează prin scenariul luptei politice: termenul *luptă* apare explicit, atât în colocaţii precum *tărâm de luptă, teren de luptă*, cât şi ca centru în sintagma *lupte constituţionale* sau *lupta de idei.* Alte elemente circumscrise scenariului sunt *a se lupta* şi *câmpuri adverse*. Acest scenariu metaforic al luptei, realizat prin repetiţia sau recurenţa elementelor amintite, relevă caracterul conflictual al lumii politice, implicând atât conflictul între partide opuse (aici între liberali şi conservatori, simbolizaţi de stânga, respectiv dreapta, vezi mai sus), cât şi în interiorul unei grupări, între vechea şi noua generaţie: „Conservatorii voiau ca şi d-voastră libertatea, căci ei s-au luptat cu chiar părinţii lor pentru dânsa”. Carp prezintă acest conflict ca unul care trebuie să se manifeste în lumea ideilor, plasând ca ideal politic organizarea regatului României.

5. Comentarii finale

Am putut remarca o apetenţă mai mare a conservatorilor pentru definire şi etichetare politică. Explicaţia poate avea ca punct de plecare deficitul de imagine cu care aceştia intră în Parlament, în 1866. Spectrul feudalismului, al reacţionarismului este încă prezent şi adus în discuţie, în formule concentrate, de către liberali (acea demonizare a conservatorilor de care amintea Stanomir 2008). Nevoia de relegitimare este cea care determină definirea propriei poziţii şi, implicit sau explicit, pe cea a adversarilor liberali. De aceea, enunţurile tip definiţie sunt mai numeroase la parlamentarii conservatori. Definiţiile persuasive apar mai ales în legătură cu unii termeni cheie sau cu atribute evaluate pozitiv, pe care liberalii şi le asumă sau le proclamă exclusiv. Este cazul lui *democrat*, redefinit şi respins pe baza unor trimiteri istorice la perioada iacobină; o situaţie asemănătoare este relevată de *revoluţionar*.

În perioada interbelică, mai agitată politic, cu mai multe partide, nu mai apare atât de des nevoia justificării ideologice sau a programelor politice. În schimb, sunt partide care îşi proclamă descendenţa antebelică şi continuitatea (liberalii), iar altele care îşi neagă statutul de partid (LANC) sau orice tradiţie politică (vezi Roibu

în acest volum). Nu se produc, de asemenea, confuzii între culorile politice istoricizate (roşul liberal) şi cele mai noi (roşul comunist) sau partea centrală şi extremităţile eşichierului politic, sensul politic fiind strâns legat de elementele endoxale, iar definirea – dependentă de ideologia reprezentată.

Evaluările negative ale ideologiilor „emergente”, secundare, se bazează pe un fond comun şi pe deprinderea de a pendula între două ideologii dominante. Parlamentarii au în vedere convingerile politice generale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, valorile şi normele esenţiale, împărtăşite indiferent de „culoarea” politică. Mijloacele de prezentare, pentru evaluările negative, exploatează serii disforice (religioasă sau medicală), cu un accent vizibil asupra tropilor, structurate în lanţuri metaforice.

Scenariile conceptuale cu actualizări frecvente în discursurile analizate sunt cel al drumului (spaţial), cel al persoanei (subtip al organismului) şi cel al de/construcţiei, între care există, desigur, combinaţii, acelaşi domeniu-ţintă putând implica suprapunerea unor domenii-sursă distincte. Pe lângă avantajul de a fi concrete, elementele subsumate domeniilor-sursă permit numeroase dezvoltări originale (satisfăcând impunerile retorice ale perioadei), dezvoltări metaforice (metafore filate), trimiteri intertextuale (în general la textul biblic) conturând un anumit univers cultural. Scenariile persoanei se bazează cu precădere pe predicate antropomorfizante, relevând viziunea romantică.

În ceea ce priveşte scenariile subsumate metaforei conceptuale a drumului, am observat actualizarea următoarelor componente: *origine*, *direcţii* (stânga-dreapta), *continuitate*, *pericol*; aceste scenarii metaforice se realizează cu elemente convenţionale, cu un grad de metaforicitate scăzut (în general, formule catacretice). Scenariul pericolului se asociază cu elemente emoţionale negative, cu încercarea de a induce frica (lipsa controlului, mişcare bruscă, nedorită etc.). Sunt prezente diverse puneri în relaţie ale termenilor care denumesc partidele sau ideologiile cu elemente conectate cu (anti)valori politice: de exemplu, *conservatorii* resping eticheta *reacţionar*, negând astfel faptul că s-ar opune progresului, *liberalii* şi *socialiştii* se proclamă *democraţi* (conservatorii neagă sinonimia *liberal-democrat*), în perioada interbelică *socialist* şi *comunist* sunt distincte, iar *revoluţionar*, atribut al liberalilor pentru perioada 1848, se conotează treptat negativ, devenind un element central al doctrinei comuniste. *Extremă* şi *extremist* încep să aibă, încă din secolul al XIX-lea, conotaţii negative, adjectivul *extremist* ajungând să funcţioneze ca etichetă pentru Partidul Comunist.

O altă metaforă conceptuală bine reprezentată în corpusul avut în vedere este cea a persoanei (subtip al organismului): sunt numeroase predicatele antropomorfizante, acestora revenindu-le rolul cel mai important în conturarea unui scenariu metaforic al agentului politic (pentru Partidul Conservator), dar mai ales în prezentarea antropomorfizată a statului, ca doctor/pacient şi agent economic (modul în care este prezentat statul are un rol important în ideologia partidelor; de aceea raportarea la rolul statului este recurentă în discursurile parlamentare). Subordonat

metaforei organismului este şi scenariul medical – este interesant faptul că acest tip de scenariu este pus în scenă de către reprezentanţi ai ideologiilor dominante (mai ales de conservatori) pentru ideologiile secundare, considerate periculoase. Scenariul medical include elemente emoţionale care să inducă repulsie sau teamă: se creează izotopii negative cu metafore filate ale falsului remediu (propunerile socialiste – *doctoria*) şi ale bolii (*molima*, *ciuma*, pentru comunism).

Metafora de/construirii se relevă foarte clară şi convenţională în raportarea la stat, în timp ce, pentru lumea politică, apar elemente cu un grad mediu de metaforizare, implicând ideea axei verticale (sus-jos) sau a piramidei: conservatorii se asociază cu ideea de *elită*, de *culmi*, în timp ce liberalii sunt plasaţi la *bază*. Scenariul piramidei politice include ideea unui instrument şi a controlului (*unealtă*, *frâu*), într-o combinaţie distonantă, cele două domenii-sursă nefiind apropiate. Am mai remarcat, în discursurile conservatorilor, ideea *popularităţii* – socialiştii, comuniştii şi liberalii cunosc popularitatea sau sunt populari în rândul cetăţenilor, dar este o popularitate înşelătoare, datorată demogogiei, în timp ce conservatorii îşi asumă măsuri (economice) care îi fac impopulari.

Combinaţiile de scenarii metaforice relevă, poate, un grad mai ridicat de metaforizare, mai puţin convenţional decât în celelalte situaţii prezentate anterior, mai plastice, cu valenţe retorice semnificative. Un exemplu relevant îl reprezintă referirile lui P.P. Carp la balanţa între *progres repede* (care defineşte doctrina liberală) şi *lucrare liniştită* (idealul conservator), prezentate într-o succesiune naturală. Viziunea organicistă a epocii este relevată şi de scenariul grădinarului/al semănătorului (din discursul lui I.C. Brătianu), cu origine biblică (*copacul dinastiei Hohenzollern*), realizat cu ajutorul unei metafore filate. Acest scenariu are atât avantajul conexiunii cu un domeniu cunoscut publicului, cât şi pe cel al proiectării elementelor pozitive din scenariul biblic în domeniul politic.

Religia poate fi selectată ca domeniu sursă pentru unele scenarii metaforice şi pentru a construi, implicit, ethosul unei persoane care aderă la valorile majorităţii. În plus, selectarea unor elemente religioase marginale (*sectă*) şi jocul cu citatul biblic (trimiterile intertextuale) apar în contextul referirii la ideologiile secundare; scenariul religios apare în opoziţie cu ateismul asociat comunismului şi socialismului. Definirea prin culori a grupărilor sau partidelor politice este parte din doxa (nu există confuzii, în perioada interbelică, între roşul comunist şi roşul liberal antebelic).

Pe de o parte, banale, convenţionalizate (bazate pe repetiţie sau recurenţă), pe de altă parte, cu un grad mai ridicat de „metaforicitate”, scenariile identificate relevă adesea combinaţii între diverse domenii sursă, metafore filate extinse. Discursul parlamentar românesc relevă trăsături romantice[24]. Această idee este sprijinită atât de scenariile antropomorfizante identificate în distingerea ideologiilor şi a partidelor politice, cât şi de viziunea organicistă, mai generală.

[24] Îi mulțumesc pentru această sugestie Ariadnei Ștefănescu.

Scenariile metaforice, în general convenţionale, au funcţii discursive multiple. Pe lângă faptul că reprezintă realitatea politică (funcţie ideatică), acestea au atât o funcţie explicativă (făcând accesibile elemente abstracte, funcţie mai importantă în perioada antebelică decât în cea interbelică), cât şi una persuasivă (evidenţiind sau voalând diverse aspecte ale domeniilor sursă sau ţintă). De asemenea, scenariile metaforice permit evaluarea acţiunilor, ideologiilor sau partidelor politice, relevând caracterul eufemistic al discursului și eludând astfel sancţiunea.

III. ASPECTE RETORICE

CARACTERISTICI ALE ARGUMENTĂRII*

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU

1. Observaţii preliminare

Analiza argumentării parlamentare nu poate face abstracţie de funcţiile instituţiei parlamentare. Bayley (2004) consideră că Parlamentul are ca funcţii: legitimarea legiferării („legitimation of law-making"), care vizează justificarea propriei activităţi în cadrul politic mai larg; recrutarea, socializarea şi pregătirea politicienilor, funcţie care priveşte atât cadrul intern, cât şi posibilitatea ca persoanele care îşi dovedesc „profesionalizarea" să lucreze în alte domenii (de exemplu, guvernul); luarea deciziilor sau influenţarea opiniilor, funcţie care poate releva diverse efecte perlocuţionare. Astfel, parlamentul îşi afirmă statutul de instituţie care îşi dă girul legilor, arenă în care politicienii sunt evaluaţi de către ceilalţi şi cadru de articulare a intereselor politice (Bayley 2004: 12). Având în vedere aceste funcţii ale parlamentului, Bayley (*ibidem*) consideră că discursul şi argumentele aduse în discuţie constituie mai mult un cadru simbolic şi semantic de re-prezentare a problemelor socio-politice decât un instrument de a persuada parlamentarii (loialitatea faţă de partid şi autoritatea guvernului fiind factorii decisivi în influenţarea rezultatului activităţii parlamentare).

În domeniul politic, afirmă van Eemeren (2010: 3), codul de conduită argumentativă presupune o (încercare de) rezolvare instituţională a incertitudinii (*dealing institutionally with uncertainty*), oferind o soluţie rezonabilă. Participanţii la o dezbatere politică (inclusiv la una parlamentară) nu sunt întotdeauna pregătiţi să-şi supună teza avansată unui examen critic[1]. Mai mult, participanţii diferă ca abilităţi, putere (instituţională) şi resurse, iar presiunea externă de a ajunge la un acord/consens (*immediate settlement*) limitează posibilitatea de a obţine o rezolvare reală a dezacordului (*ibidem*: 4). Deşi departe de idealul unei discuţii critice (aceasta

---

* Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Constantinescu 2011a, 2012b și 2014; Constantinescu/Roibu 2010. Pentru dezbaterile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea am folosit cu precădere edițiile de discursuri ale parlamentarilor importanți, în timp ce exemplele interbelice sunt excerptate (în majoritate) din antologia lui Gh. Buzatu 2004/2006.

[1] "In the political domain, for instance, those who are involved in a disagreement generally enter a discussion without being prepared to subject their thinking to critical scrutiny, and more often than not they have a vested interest in a particular outcome" (van Eemeren 2010: 4).

presupunând „un standard teoretic care poate fi utilizat pentru scopuri euristice, analitice şi evaluative” –van Eemeren 2010: 4, tr.n.; vezi mai jos), argumentarea politică (şi cea parlamentară) vizează o analiză a tezelor avansate.

Dezbaterea parlamentară reprezintă un cadru în care dezacordul (asociat de cercetători creativităţii şi creşterii calităţii deciziilor) este inerent şi nemarcat, un instrument de negociere a relaţiilor existente între participanţi şi o modalitate de rezolvare a problemelor (Angouri/Locher 2012: 1550; 1552); de asemenea, tipul de activitate comunicativă permite atât forme atenuate, cât şi emfatizate ale dezacordului (Kotthoff 1993 *apud* Angouri/Locher 2012: 1550).

Raportată la activităţile comunicative, argumentarea parlamentară subsumează practici convenţionalizate care favorizează dimensiunea instituţională (van Eemeren 2010: 139-140). Reprezentând, în principal, genul deliberativ, o dezbatere parlamentară poate include şi alte genuri comunicative (negocierea, consultarea etc.) – care ilustrează ceea ce Walton (2004: 135) numea *functional embedding* (integrare funcţională). Rezultatele concrete ale dezbaterilor sunt, după formula Silviei Marton (2009: 23), opţiunile instituţionale şi legislative.

Deliberarea, în cazul dezbaterii parlamentare, favorizează menţinerea unei culturi politice democratice [2] (liberale, în sens larg, în perioada 1866-1938); deliberarea se poate baza pe „reguli intersubiective implicite şi pe concesii explicite şi implicite” (van Eemeren 2010: 148, tr.n.) din partea protagoniştilor şi a antagoniştilor parlamentari care susţin puncte de vedere divergente. Deşi în multe dezbateri există, în mod clar, un protagonist şi un antagonist (fie două personalităţi, fie două grupuri politice care susţin teze opuse), miza (în ciuda observaţiei lui Bayley 2004: 12) poate fi persuadarea celorlalţi parlamentari din sală, a indecişilor: în parlamentul românesc, de exemplu, „maşinăria de vot” începe să fie vizibilă în perioada interbelică [3]; în perioada 1866-1916/8 există două grupări politice principale (devenite partide în 1875 – Partidul Naţional Liberal, respectiv 1880 – Partidul Conservator) şi facţiuni politice grupate în jurul unor „tenori” (Marton 2009: 12). În perioada interbelică, numărul partidelor parlamentare variază între patru şi douăsprezece (cel mai mic număr în 1926, perioadă de relativă stabilitate economică, cel mai mare în 1932, în plină criză economică).

Dezbaterea parlamentară presupune un anumit tip de comportament argumentativ dependent de constrângerile instituţionale (van Eemeren 2010: 154), uneori mai laxe, alteori reamintite explicit, în comentarii metadiscursive şi

---

[2] “Communicative activity types relying on deliberation are particularly interesting to protagonists of democratic institutions because their institutional point generally is to preserve a democratic political culture” (van Eemeren 2010: 148).

[3] Disciplina de partid este mai mare în perioada interbelică decât în secolul al XIX-lea, mai ales pentru că parlamentarii sunt aleşi, după 1918, prin scrutin de listă. În plus, legea electorală din 1926 instituie „sistemul primei majoritare” pentru Camera deputaţilor: partidul/alianţa care câştiga mai mult de 40% din totalul voturilor primea 50% din numărul total de mandate, restul împărţindu-se între toate partidele care obţinuseră cel puţin 2% din totalul voturilor naţionale (EIR 2000: 53-55). În secolul al XIX-lea, liberalii sunt mai „disciplinaţi” decât conservatorii, între care există numeroase rivalităţi personale.

metacomunicative (Roibu 2008, 2010), în cazul în care parlamentarii refuză să respecte un anumit „protocol”. Regulile interne ale celor două camere ale parlamentului României impun atât discursuri strict legate de tema supusă dezbaterii, cât și o anumită conduită comunicativă[4].

2. Cadrul teoretic

2.1. Aspecte generale

Abordarea noastră va combina perspectiva retorică antică și cea a „noii retorici” (Perelman/Olbrechts-Tyteca) cu cea pragma-dialectică (Şcoala de la Amsterdam: van Eemeren, Grootendorst, Houtlosser etc.), precum şi cu alte direcţii importante de studiu al argumentării (noua dialectică sau logica informală – Walton 1992, 2004 etc.). Considerând că elementele de bază ale retoricii tradiţionale sunt cunoscute, am ales să prezentăm doar unele aspecte importante, de convergenţă sau divergenţă între cele trei direcţii apărute în a doua jumătate a secolului trecut.

„Noua retorică” are o orientare vizibilă către auditoriu, validitatea unui discurs argumentativ depinzând de producerea efectului scontat de către locutor (obţinerea adeziunii auditoriului – particular sau general – la teza avansată). Schemele şi tehnicile argumentative produse au în vedere relaţia directă dintre validitate şi eficienţă, cadrul de referinţă fiind influenţat de normele unei comunităţi date şi de elementele endoxale. Spre deosebire de această perspectivă, modelul pragma-dialectic combină idealismul normativ şi descrierea empirică (van Eemeren/Grootendorst 2010 [1992]: 3), implicând atât analiză, cât şi evaluare: pe de o parte, este prezentă dimensiunea pragmatică: argumentarea se relevă un macro-act de vorbire alcătuit din micro-acte schimbate în cadrul unei interacţiuni, iar, pe de altă parte, există perspectiva dialectică: scopul interacţiunii este rezolvarea unei diferenţe de opinie (van Eemeren/Grootendorst 2010 [1992]: ix), discuţia fiind supusă unor reguli, iar mişcările participanţilor validate în funcţie de contribuţia la rezolvarea diferenţei de opinii (o abordare similară regăsim în modelul logicii informale).

2.2. Modele argumentative

În modelul pragma-dialectic, o discuţie critică reprezintă un ideal argumentativ, care are ca scop rezolvarea unei diferenţe de opinii apărute între (cel puţin) doi participanţi (protagonistul şi antagonistul), determinând (în urma unei evaluări) acceptabilitatea punctului de vedere avansat de către protagonist. Această discuţie argumentativă presupune patru etape: (1) etapa confruntării (protagonistul

---

[4] Primul regulament al camerelor este votat în februarie 1866 și modificat în 1890, 1900, 1913, un nou regulament fiind votat în 1920, cu modificări ulterioare. Conform art. 32, cap. IV din Regulamentul Senatului (din ianuarie 1925), „Oratorul este dator să vorbească numai asupra chestiunii pentru care i s-a dat cuvântul. Dacă se depărtează, preşedintele îl recheamă la chestiune.” (*apud* Mamina 2000: 73-101).

şi antagonistul stabilesc faptul că au o diferenţă de opinii; dacă susţin puncte de vedere opuse, diferenţa de opinii este considerată mixtă); (2) etapa deschiderii (participanţii decid să rezolve diferenţa de opinii, stabilesc regulile discuţiei şi punctele de plecare); (3) etapa argumentării propriu-zise (apărarea tezei avansate cu argumente şi respingerea criticilor/obiecţiilor); (4) etapa încheierii (participanţii decid dacă diferenţa de opinii se poate considera rezolvată şi în favoarea cui) (van Eemeren/Grootendorst/Snoeck Henkemans 2002: 23-25).

Pornind de la distincţia *a persuada – a convinge,* pentru argumentarea în discursul parlamentar (Ap), important este rezultatul obţinut în procesul deliberativ, deci a persuada este mai important decât a convinge, argumentarea fiind valabilă pentru un anumit tip de auditoriu (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008: 35). Referindu-se la rezultatele procesului politic, van Eemeren (2010: 3) observă că, în democraţiile reprezentative, aceste rezultate sunt preponderent produsul negocierilor dintre liderii politici (mai puţin produsul unor procese deliberative). Autorul citat realizează o distincţie între „discuţie” (discuţie critică) şi „pseudo-discuţie” (*quasi-discussion*), un monolog care are ca scop obţinerea adeziunii la opiniile locutorului. Cu alte cuvinte, o *discuţie* are ca scop *convingerea*, iar o *pseudo-discuţie* vizează *persuadarea.*

Modelul pragma-dialectic iniţial (van Eemeren/Grootendorst 1992, van Eemeren/Grootendorst/Snoeck Henkemans 2002) a fost îmbogăţit prin introducerea unui element care să menţină o balanţă între obiectivul retoric (eficacitatea) şi idealul dialectic al raţionalităţii: „ajustarea strategică” (sau manevrarea strategică – *strategic maneuvering*). Participanţii trebuie să „reconcilieze” caracterul raţional al argumentelor avansate cu nevoia de a-şi atinge obiectivul (van Eemeren/Houtlosser 2009; van Eemeren 2010). Pentru a rezolva dilema „reconcilierii”, se impune o ajustare strategică, implicând trei dimensiuni interconectate: potenţialul tematic (*topical potential*) – repertoriul opţiunilor disponibile pentru o mişcare argumentativă într-un anumit cotext şi moment; adaptarea la cerinţele publicului (*audience demand*) – selectarea unor perspective adecvate cerinţelor publicului, identificarea unor puncte iniţiale pe care publicul le-ar accepta cu uşurinţă sau a unor elemente de acord; exploatarea mijloacelor de prezentare (*presentational devices*) – selectarea unor mijloace comunicative care să faciliteze atingerea obiectivelor (van Eemeren 2010: 93-94). Ajustarea/manevrarea strategică presupune câţiva parametri: rezultatele care ar putea fi obţinute printr-o anumită mişcare argumentativă, parcursul care poate duce la acele rezultate, constrângerile instituţionale, angajamentele (*commitments*) participanţilor (van Eemeren/Houtlosser 2009; van Eemeren 2010).

O dezbatere politică este considerată o activitate comunicativă cu un format propriu, articulat, deşi relevă un tip discursiv mixt (Walton 2004: 164). Dacă din perspectiva retoricii antice, discursurile sunt încadrate în trei genuri (deliberativ, judiciar şi epidictic), abordările recente au în vedere activităţi comunicative. Atât în modelul pragma-dialectic, cât şi în alte abordări similare, există un acord în privinţa

unor tipuri diverse de activităţi comunicative. De exemplu, Walton (2004) analizează şase tipuri dialogale: persuasiv, eristic (conflictual), de căutare a informaţiei/informativ (*information-seeking*), de negociere, deliberativ, anchetă (*inquiry*), în timp ce van Eemeren/Houtlosser (2009: 8) prezintă ca tipuri importante de activităţi adjudecarea (*adjudication*), medierea, negocierea şi dezbaterea publică.

O dezbatere parlamentară relevă, adesea, o combinare a dialogului persuasiv cu cel informativ, cu o anchetă sau o negociere şi desigur, cu tipul eristic. Se pare că o dezbatare parlamentară nu poate fi redusă la un singur tip de activitate comunicativă sau tip de dialog, în realitate activitățile putând varia în anumite limite instituționalizate. Conceptul lui D. Walton (2004) de integrare funcţională (*functional embedding*) este util pentru a putea analiza schimbările produse în interiorul dezbaterii de la un tip dialogal la altul. Integrarea funcţională se referă la îmbinările dialogale sau la trecerile dialectice (cu menţinerea raţionalităţii) la un tip dialogal diferit de cel iniţial, cu menţinerea relevanţei faţă de tema dezbătută.

2.3. Paralogisme/sofisme

Un rol important în argumentare îl au paralogismele/sofismele. Acestea sunt relativ frecvent încadrate în categoria pseudo-argumentelor. Pseudo-argumentele persuadează anumite persoane, dar sunt desconsiderate de către un evaluator critic (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008: 149). Alte abordări, raţionaliste/logice, le consideră erori logice.

În modelul pragma-dialectic, paralogismele (*fallacies*) sunt considerate mişcări argumentative inacceptabile în cazul unei evaluări critice a discursului în care apar (van Eemeren 2010: 187). Paralogismele reprezintă un impediment în rezolvarea unei diferenţe de opinii, fiind întotdeauna nevoie de raportarea la stadiul discuţiei critice (van Eemeren 2010: 193). Paralogismele sunt deraieri de la ajustarea/manevrarea strategică, încălcări ale regulilor unei discuţii critice.

Unele studii dedicate paralogismelor, dintr-o perspectivă asemănătoare celei pragma-dialectice (Walton 1992, 2004 etc.), au influenţat consideraţiile prezentate mai sus. În conturarea unei scheme argumentative cu idealul dialectic, combinând elemente logice, D. Walton prezintă situaţii diverse în care apar tipuri de argumente considerate sofistice (paralogisme), susţinând necesitatea raportării la contextul în care acestea apar pentru evaluarea ca argumente valide sau invalide. Ideea susţinută atât de Walton (1992, 2004 etc.), cât şi de van Eemeren (2010) sau de Kienpointner (2009) este că poate exista un continuum între utilizările valabile şi cele sofistice / falacioase, evaluarea argumentativă presupunând atât considerarea nivelului macrodiscursiv (tipul de activitate comunicativă, convenţiile instituţionale), cât şi a celui mezo- şi microdiscursiv (dovezile textuale şi contextuale, integrarea funcţională etc.). De exemplu, Kienpointner (2009) analizează patru situaţii care ilustrează tranziţia de la o utilizare raţională, excepţională, instituţionalizată politic, cu sancţiuni legale a împiedicării unei persoane să-şi exprime liber punctul de

vedere (*silencing the opponent*), la o utilizare falacioasă, nejustificată prin argumente plauzibile, în situaţii care nu sunt excepţionale[5].

Două dintre cele mai frecvente paralogisme întâlnite în discursurile parlamentare româneşti sunt *argumentum ad hominem* şi „omul de paie” (*straw man*). Argumentul *ad hominem* se leagă de libertatea lăsată oponentului pentru exprimarea punctului de vedere, în timp ce paralogismul „omului de paie” apare prin denaturarea punctului de vedere/a tezei susţinut(e) de adversar.

Pentru Perelman/Olbrechts-Tyteca (2008 [1958]: 149), argumentele *ad hominem* nu sunt în sine „nelegitime”, problematice fiind premisele apelului la astfel de argumente. Se face o distincţie între argumentele *ad hominem*, care constau în afirmarea inconsecvenţei oponentului (neconcordanţa între afirmaţii, între acţiuni şi afirmaţii sau cu valorile unui grup cu care acesta se afiliază), şi cele *ad personam* (atacul la persoana oponentului, care vizează descalificarea acestuia), afirmându-se însă interconexiunea celor două tipuri în realitatea argumentativă. În modelul pragma-dialectic, acest tip de argument apare atât în varianta circumstanţială (antagonistul are un interes personal legat de teza avansată), cât şi *tu quoque* (teza prezentă ilustrează, prin raportare la teze anterioare, o inconsecvenţă a antagonistului) (van Eemeren 2010: 231), mai puţin în varianta „abuzivă”, sancţionată de normele instituţionale[6]. Walton/Macagno (2011: 34) consideră că aluziile şi ironia sunt strategii de subminare a credibilităţii antagonistului, în cazurile în care nu se pot realiza, explicit, acuzaţii de inconsecvenţă. Pe de altă parte, acuzaţiile explicite de lipsă de consecvenţă se pot baza pe tehnica citării eronate (emfatizând eventuale angajamente anterioare, obscure) (*ibidem*: 50). Sunt evidente, astfel, interferenţe între cele două tipuri de paralogisme. Manipularea, ca tip de tactică, se poate baza pe uzurile dialogice, implicând distorsionarea angajamentelor anterioare (Walton/Macagno 2010). Prin distorsionare, protagonistul încearcă să transfere interlocutorului necesitatea probelor sau să blocheze răspunsurile (contraargumentele) anticipate ale acestuia (*ibidem*: 51).

Walton şi Macagno (2011) apropie paralogismul *omului de paie* de relaţia dintre ethos şi poziţia discursivă. Autorii combină consideraţii din paradigma cognitivistă – teoria relevanţei (Sperber/Wilson 1986), implicaţiile intenţiei

---

[5] Situaţia justificată se referă la interdicţia de negare publică a holocaustului în Germania şi Austria, iar cea falacioasă priveşte unele prevederi din texte de lege turceşti (care conduc, de exemplu, la sancţiuni legale în cazul recunoaşterii unor fapte istorice negative, ca genocidul armenilor, unele chiar anterioare Republicii). Situaţii de tranziţie sunt: (a) o utilizare plauzibilă, fără sancţiuni instituţionalizate, argumentele fiind plauzibile într-un anumit context (de exemplu, o dezbatere politică televizată); (b) o situaţie apropiată de cea falacioasă, în care apelul la emoţii puternice împiedică oponentul să-şi mai apere teza, strategiile neîncadrându-se în categoria celor raţionale (depoziţia emoţională şi emoţionantă a unei adolescente kuwaitiene, ca argument pentru a justifica angajarea militară a SUA în conflictul din Golf, în 1990).

[6] Conform art. 40, cap. III din Regulamentul Camerei deputaţilor (din decembrie 1920), „Întreruperile, insultele, imputările defăimătoare, ameninţările, violenţele şi actele de natură a tulbura ordinea şedinţelor, a întrerupe sau împiedica dezbaterile Adunării, nu vor fi îngăduite...” (*apud* Mamina 2000).

informative asupra mediului cognitiv al receptorilor, dar şi teoriile anterioare ale lui Ch. S. Peirce (*communication as habit change*) şi H. P. Grice (maxima calităţii), considerând că presupoziţia acordului depinde de încrederea receptorului în ethosul emiţătorului (Walton/Macagno 2011: 32). Atribuirea şi citarea eronată, scoaterea din context a afirmaţiilor antagonistului reprezintă paralogisme[7] frecvente prin care i se atribuie antagonistului, în mod fals, angajamente/puncte de vedere extreme, mult mai uşor de atacat. Forţa ilocuţionară iniţială, dependentă de configuraţia actului de vorbire, este reinterpretată, astfel încât să convină intenţiilor celui care manipulează citarea. Pe de altă parte, observă cei doi autori citaţi, a-l acuza pe celălalt că a scos frazele din context poate fi o strategie de retractare a opiniilor/angajamentelor anterior exprimate (*ibidem*: 38).

Angajamentele anterioare, neimplicate într-o argumentare prezentă, sunt elemente ascunse (*dark-side commitments*), putând fi cunoscute sau nu receptorilor. Dacă receptorii le cunosc, având în vedere un *background*[8] comun R-E, acestea pot influenţa modul în care publicul se raportează la protagonist/antagonist (mişcări dialogice anticipate) (*ibidem*: 45-46).

Citările sau acuzaţiile de citare eronată au implicaţii legate de obligaţia probelor (*burden of proof*). Aserţiunile îl leagă pe locutor de conţinutul enunţului, acesta fiind nevoit să-şi apere teza / opinia. Dacă este citat interlocutorul, iar acesta respinge modalitatea în care este citat sau citatul în sine, interlocutorul este obligat să aducă probe pentru a respinge citarea ca eronată. Nu locutorul este angajat faţă de conţinutul enunţurilor citate, ci sursa lor, persoana citată (Walton/Macagno 2010: 308). În acelaşi timp însă, citarea eronată poate implica angajamente inventate, atribuite interlocutorului ca fiind angajamente anterioare sau necunoscute (Walton/Macagno 2011: 46).

Un argument cunoscut, folosit frecvent în dezbaterea parlamentară, este argumentul autorităţii. Acesta se referă la utilizarea acţiunilor sau a opiniilor unei persoane sau ale unui grup ca mijloc de probă în favoarea unei teze (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008[1958]: 411); argumentul poate fi folosit şi abuziv – *argumentum ad verecundiam*. Perelman/Olbrechts-Tyteca (2008[1958]: 413) consideră că, în multe situaţii, nu este pusă în discuţie folosirea argumentului autorităţii, ci a autorităţii invocate, aceasta putând fi valorizată sau devalorizată în funcţie de scopurile argumentative ale locutorului (*ibidem*). De multe ori, argumentul autorităţii nu funcţionează singur ca probă, ci se manifestă ca o

---

[7] Walton şi Macagno (2010: 285-300) disting între tipuri diferite de paralogisme legate de citare: (a) *scoaterea din context* reprezintă o distorsionare a poziţiei celuilalt (fie el adversarul sau un terţ) prin plasarea citatului (reprodus exact) într-un context diferit de cel iniţial, alterând sensul mesajului primar; (b) *paralogismul „accentului”* (“fallacy of accent”) reprezintă o manipulare a unui citat prin emfatizarea unei singure părţi a acestuia; (c) *citarea greşită* se leagă de schimbarea ordinii elementelor textului sursă, fiind mai mult o parafrază prezentată drept citat; (d) *omul de paie* reprezintă paralogismul prin care este interpretat intenţionat greşit punctul de vedere al adversarului (printr-o parafrază) şi prezentat astfel pentru a fi mai uşor de respins.

[8] Vezi şi discuţia lui Tindale 2011 despre mediul cognitiv împărtăşit (sub influenţa teoriei relevanţei).

completare a unei argumentări autonome. În modelul pragma-dialectic, argumentul autorităţii este un subtip al argumentării simptomatice (van Eemeren 2010)[9]: tranziţia acceptării se realizează prin referirea în premisă la o sursă-expert, care are atributele necesare pentru a trage o concluzie.

Alte abordări teoretice recente legate de argumentul autorităţii realizează diverse distincţii în interiorul acestei clase: Walton (1997: 78 *apud* Wagemans 2011: 332-333) distinge între un apel *de facto* (cognitiv, epistemic), părerea unui expert, şi un apel *de iure* (administrativ, deontic), privind dreptul de a exercita comanda; Goodwin (1998) distinge între apelurile bazate pe comandă, cele bazate pe experienţă/expertiză şi cele bazate pe demnitate (*apud* Wagemans 2011: 332). Alţi cercetători reînnoadă legătura cu retorica clasică: Tindale (2011) leagă un subtip al argumentului autorităţii, cel al expertului, de ethos: receptorii sunt cei care acordă încrederea[10] lor expertului. Plecând de la triada aristoteliană *eunoia-phronésis-areté*, Tindale consideră că ethosul se plasează între locutor şi public (2011: 344), bunăvoinţa (*eunoia*) fiind elementul care are ca ţintă publicul, realizând conexiunea locutorului cu acesta şi dobândindu-i astfel încrederea. Un alt element pe care Tindale îl leagă de efectul acestui tip de argument este emoţia.

Autoritatea citată[11] poate proiecta asupra argumentului o parte a aurei[12] sale (*shift of presumption*): se presupune că citatul are autoritate (morală, epistemică) transferabilă prin intermediul cuvintelor citate (Walton/Macagno 2011: 31).

Argumentul autorităţii poate releva atât o utilizare validă, cât şi o deraiere (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008[1958], van Eemeren 2010: 203). Evaluarea critică depinde de situaţia particulară în care se utilizează argumentul *ex autoritate*, în general, în faza iniţială a discuţiei critice stabilindu-se punctele de plecare în funcţie de care se evaluează tezele avansate. După Walton (1997 *apud* Wagemans 2011: 333), condiţiile evaluării privesc atât expertul în sine (competenţă, credibilitate, sinceritate, prestigiu), cât şi opinia sa şi modul în care aceasta se conectează domeniului de expertiză.

Van Eemeren (2010: 203-206) discută trei situaţii privind acceptarea unui argument de autoritate: a) participanţii la discuţie au stabilit, de la început, că se

---

[9] "The argument from authority is a subtype of the general type of argumentation known as "symptomatic argumentation," which is also called "sign argumentation." Argumentation of this general type is based on an argument scheme that presents the acceptability of the reason (premise) that is advanced as a sign that the standpoint at issue (conclusion) is acceptable by establishing a relationship of concomitance between the property mentioned in the premise and the property mentioned in the conclusion" (van Eemeren 2010: 202).

[10] Tindale (2011: 347) observă un paradox, pornind de la încrederea acordată de către public oratorului: paradoxul pierderii autonomiei ("a reliance on the words of experts is indispensable, but with its rise comes an almost commensurate loss of autonomy").

[11] Pentru trăsăturile definitorii ale unei „autorităţi", vezi Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008[1958]; van Eemeren 2010; Walton/Macagno 2011.

[12] La Walton/Macagno (2010: 309), ideea apare ca un transfer al stimei: "Quotations can shift esteem (gained by means of personal merit or scientific knowledge) from the quoted person to the argument".

poate face apel la o autoritate şi această autoritate a fost stabilită explicit; b) participanţii la discuţie au stabilit, într-o etapă ulterioară, că apelul la o autoritate este valid şi această autoritate a fost stabilită explicit; c) nu s-a stabilit un acord privind apelul la o autoritate. În situaţiile (a), (b) şi (c) nu se poate vorbi despre o încălcare a regulilor (nu avem un *argumentum ad verecundiam*), dar situaţia din (c) poate conduce la o discuţie nouă, subordonată, privind legitimitatea apelului la o autoritate. Se consideră că sunt paralogisme, deraieri de la o manevrare strategică validă, situaţiile în care se desconsideră acordul iniţial privind „expertul" şi se face apel la un alt „expert" (eventual, citat eronat).

Practica argumentativă arată însă că sunt extrem de rare cazurile în care se stabilesc explicit acorduri de tipul celor menţionate mai sus. Participanţii la diverse activităţi comunicative consideră de la sine înţeles apelul la autorităţi[13], caracterul implicit al validităţii sursei fiind determinat de socializarea primară şi/sau de cea secundară (van Eemeren 2010: 206). Având în vedere comunitatea de practică parlamentară (Ionescu-Ruxăndoiu 2012a), care presupune o socializare secundară, se pot recupera anumite argumente de autoritate (externe şi interne), unele acceptate fără rezerve, altele puse în discuţie. Cazuri interesante ni se par punerea în scenă a unei surse de autoritate pentru adversar sau căreia adversarul nu-i poate nega statutul fără a-şi pune în pericol propria teză (situaţiile polemice, contra-argumentarea), precum şi prezentarea propriei persoane drept expert sau martor.

Situaţiile în care locutorul se prezintă pe sine ca expert au câteva trăsături distincte: locutorul trebuie să ofere publicului elementele care-i conferă statutul de expert şi să-şi asume opinia exprimată în calitate de expert (Goodwin 2011: 292). Astfel, locutorul se angajează, în calitate de expert, faţă de opinia prezentată, o eroare a acesteia având consecinţe negative grave asupra locutorului (*ibidem*). Considerându-i pe experţi comunicatori şi nu deţinători ai cunoştinţelor, influenţat de teoria relevanţei (Sperber/Wilson 1986), Tindale (2011: 349) consideră că experţii încearcă să modifice mediul cognitiv al publicului. Astfel, ceea ce se spune devine sursă de cunoaştere. Dacă oratorul-expert cumulează şi calitatea de martor (o situaţie care se regăseşte des, în discursurile din secolul al XIX-lea, la I.C. Brătianu, de exemplu), efectul perlocuţionar poate fi amplificat. Referindu-se la sursele cunoaşterii (dimensiunea evidenţială), Tindale afirmă că mărturia ar fi cea mai importantă, dat fiind caracterul său social, în timp ce percepţia, procesele cognitive şi memoria rămân la nivel individual (*ibidem*).

---

[13] "In fact, in actual practice it is often the case that the agreements concerned are not so much made between the parties but are already given when the parties engage in a particular communicative activity type. This means that the specific soundness criteria pertaining to the strategic maneuvering in a particular communicative activity type are supposed to be familiar to those engaging in it" (van Eemeren 2010: 206).

2.4. Figurile de stil în argumentare

În ceea ce priveşte utilizarea argumentativă a figurilor de stil, foarte bine reprezentată este analogia (*a* este pentru *b* ce este *c* pentru *d*), o relaţie asimilată alteia. Această asimilare are rolul de a releva, structura şi de a evalua *tema* (*a*, *b*) graţie informaţiilor despre *foră* (*c*, *d*). După Perelman (2002: 146), fora este mai bine cunoscută decât tema, reprezentând un domeniu eterogen. Aşa cum observa Zarefsky (2009), în discursurile politice se preferă analogiile istorice, graţie dimensiunii lor teleologice.

Graţie analogiei, „două izotopii, *de facto* distincte, devin conexe şi superpozabile: *fora*, al cărei conţinut este, în principiu, (bine)cunoscut, devine instrument de clarificare şi de interpretare a *temei*” (Cvasnîi Cătănescu 2012: 203). Ansamblurile ordonate, redundante, de categorii semantice facilitează receptarea discursului. Uneori analogia poate deveni un stereotip argumentativ (Cvasnîi Cătănescu 2012), care relevă şi rolul de element structurant textual; ca marcator al unui tipar cultural şi de mentalitate, s-a observat pentru perioada medievală românească o combinare constantă a domeniilor „religios biblic (în *foră*), respectiv laic-istoric şi socio-politic (în *temă*)” (*ibidem*: 208). Exemple asemănătoare pot fi observate şi în discursuri parlamentare de secol XIX (ca o constantă culturală).

Dacă, în modelul argumentativ „tradiţional”, analogia apărea în categoria paralogismelor, în abordările mai noi, analogia este recunoscută, în anumite circumstanţe, „ca formă de argumentare legitimă”, „supusă unor criterii raţionale de evaluare” (Zafiu 2012: 603). Totuşi, analogia nu reprezintă decât un tip de argument plauzibil (*ibidem*: 606). Printre criteriile de evaluare a unei analogii sunt identificate: plauzibilitatea sau raţionalitatea raportului existent între termenii temei şi forei; accesibilitatea scenariilor utilizate, scenariile având asociate şi seturi implicite de valori; surpriza (depinzând de distanţa existentă între elementele temei şi cele ale forei); complexitatea şi coerenţa (subargumentele produse nu ar trebui să se contrazică); permiterea unor *dezvoltări* (exclusiv) *favorabile* (Zafiu 2012).

În discursurile parlamentare româneşti analizate, analogia relevă cu precădere un rol polemic. În cadrul contra-argumentării, pune în valoare comentarii care constituie respingerea unui punct de vedere exprimat anterior de un alt parlamentar (*refutatio*).

2.5. Locurile comune

Aşa cum observau Perelman/Olbrechts-Tyteca (2008 [1958]), apelul la *loci communes*/τόποι este o modalitate, frecvent întâlnită în discursurile parlamentare, de a exploata spaţiul acordului. În viziunea celor doi autori, locurile comune/toposurile sunt premise de ordin general, care creează valorile şi ierarhiile (*ibidem*: 112-113) (vezi potenţialul topic şi adaptarea la cerinţele receptorilor, în modelul pragma-dialectic).

Printre cele mai frecvente locuri comune/toposuri se numără: a) toposul cantităţii: un element este superior altuia graţie unor motive cantitative (*ibidem*:

115); b) toposul calităţii: apare, în multe situaţii discursive, ca opus toposului cantităţii (*ibidem*: 119), putând absolutiza valorizarea unui element considerat unic[14]; c) toposul ireparabilului: acest tip de topos prezintă un element ca limită, accentuând ideea precarităţii (*ibidem*: 122). Toposul ireparabilului[15] poate fi legat atât de cantitate (temporală), cât şi de calitate (unicitatea unui fapt) – pentru ca o acţiune să fie „ireparabilă”, trebuie ca aceasta să nu mai poată fi repetată (adăugându-i-se, astfel, un plus de valoare) şi să prezinte urgenţă[16] (*ibidem*: 123). Un element (concret sau abstract) poate dobândi valoare atunci când existenţa sa pare ameninţată, periclitată, efectul argumentativ fiind unul puternic (ER 2001: 407); d) toposul ordinii: elementele anterioare sunt superioare celor ulterioare; cauza/principiul este superior(oară) finalului/scopului (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 125).

3. Argumentarea parlamentară românească

Tehnicile argumentative recurente în dezbaterile şi discursurile parlamentare româneşti pot prezenta diverse conexiuni cu ajustarea/manevrarea strategică – un concept prin care se ajunge la un echilibru între paradigma pragma-dialecticii şi tradiţia retorică (van Eemeren/Houtlosser 2009) –, pentru a se stabili, în demersul deliberativ, un acord (fie şi provizoriu) prin tentativa de diminuare a dezacordului; pe de altă parte, aceleaşi tehnici argumentative pot fi modalităţi de amplificare a dezacordului.

După D. Zarefsky (2009: 115), argumentarea politică este utilizată pentru a obţine şi a folosi puterea, pentru a decide pentru binele public, pentru a mobiliza indivizii în căutarea scopurilor comune; pentru a exprima speranţe şi temeri etc.; conform autorului citat, argumentarea politică reflectă particularităţile unei culturi politice specifice (*ibidem*). Ceea ce D. Zarefsky consideră trăsături ale argumentării politice reprezintă, de fapt, precondiţii sau elemente care configurează cadrul acesteia, pentru a o diferenţia de alte tipuri de argumentare.

---

[14] « L’unique est lié à une valeur concrète : ce que nous considérons comme une valeur concrète nous paraît unique, mais c’est ce qui nous parait unique qui nous devient précieux » (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 : 120).

[15] În ER (2001: 407), este citat J. R. Cox (1982), care are în vedere câteva implicaţii ale acestui topos pentru deliberare: un cadru temporal extins, necesar evaluării consecinţelor deciziei, căutarea informaţiilor, un garant al acţiunii extraordinare. O altă opinie citată este cea a lui S. O'Leary, care consideră că acest loc comun poate funcţiona ca modalitate de a interpreta evenimentele într-o cheie tragică, apocaliptică (*ibidem*).

[16] « On voit que l’irréparable dans l’argumentation est bien un lieu du préférable, en ce sens que, lorsqu’il porte sur l’objet, ce ne peut être que dans la mesure où celui-ci est porteur d’une valeur ; on ne mentionnera pas l’irréparable, l’irrémédiable, lorsqu’il s’agit d’une irréparabilité n’entrainant aucune conséquence dans la conduite. Une décision, dont les conséquences seraient irrémédiables, est valorisée par le fait même. Dans l’action, on s’attache généralement à ce qui est urgent : les valeurs d’intensité, liées à l’unique, au précaire, à l’irrémédiable y sont au premier plan » (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008: 123).

Considerând observaţiile lui Zarefsky, vom încerca să schiţăm elementele care configurează cadrul argumentării în discursurile parlamentare (Ap) în spaţiul românesc, în perioada 1866-1938:

a) *lipsa limitelor temporale*; unele teme de dezbatere apar frecvent în discuţie de-a lungul perioadei considerate: este, de exemplu, cazul problemei agrare (începând cu divanurile *ad-hoc*, dezbaterile legate de Unirea din 1859, legea agrară din vremea lui Cuza – toate anterioare perioadei avute în vedere, dar reamintite constant în dezbateri –, numeroasele proiecte de modificare a legii agrare sau vânzarea domeniilor statului către ţărani, din perioada 1866-1907, noua lege dezbătută după Primul Război Mondial (1918-1921), până la sfârşitul perioadei interbelice; o altă temă care revine în discuţie este „problema israelită": începând cu dezbaterile privind adoptarea Constituţiei din 1866 (ce înseamnă, conform legii fundamentale, a fi român, cetăţean, care sunt drepturile civile şi politice ale românilor şi ale străinilor etc.), readusă în atenţie mai ales cu ocazia Congresului de la Berlin (1878), până în perioada interbelică (escaladarea antisemitismului[17]).

b) *lipsa (în unele situaţii a) unui punct final clar*; în cele două situaţii menţionate mai sus, problema agrară şi cea „israelită", legile adoptate la un moment dat reprezintă o simplă amânare a dezbaterii, un acord parţial, de moment, cerut (de multe ori) de circumstanţe particulare, interne sau externe. Pe de altă parte, în dezbaterile parlamentare se remarcă şi teme care îşi pierd valabilitatea prin schimbarea realităţii politice internaţionale. Este cazul dezbaterilor privind drepturile românilor din Austro-Ungaria şi modalităţile prin care România ar putea sprijini demersurile românilor supuşi austro-ungari fără a neglija raporturile externe (Unirea din 1918 pune punct acestor dezbateri). În cazul dezbaterilor care privesc evenimente punctuale (de exemplu, manifestaţia studenţilor la statuia lui Mihai Viteazul, din 14 septembrie 1894), temele abordate au, de obicei, un final explicit (în privinţa cazului citat, dacă primarul Capitalei are autoritatea de a da ordine poliţiei pentru dispersarea unei manifestaţii fără aviz).

c) *audienţa omogenă*; dacă discursul politic are o audienţă eterogenă, în perioada actuală, în Parlamentul vechi, audienţa primară – parlamentarii diverselor grupări politice – reprezintă, în general, o masă constantă în timp, cu *background* cultural şi social similar, cu pregătire profesională comparabilă (pentru identitatea parlamentară, vezi Marton în volumul de faţă; Vasilescu 2011 și în volumul de faţă). Votul cenzitar[18] al epocii este cel care impune atât un anumit tip de

[17] Pe lângă Liga Apărării Naţional Creştine (formaţiunea condusă de A.C. Cuza), în Parlamentul României intră, după alegerile generale din 1932, Gruparea Corneliu Zelea Codreanu, cu cinci deputaţi, iar în 1937, Partidul Totul pentru Ţară (Garda de Fier) câştigă 15,58% din totalul voturilor, adică 66 de deputaţi şi 4 senatori (EIR 2000: 64-65).

[18] Conform Constituţiei din 1866, corpul alegătorilor pentru Camera deputaţilor era împărţit în patru colegii (reduse ulterior la 3), în primul colegiu putând vota alegători cu un venit funciar de cel puţin 300 de galbeni, în colegiul al doilea venitul funciar se încadra între 100 şi 300 de galbeni, burghezia urbană (al treilea colegiu) plătea un impozit de 80 de lei, iar colegiul al patrulea, care vota indirect (prin reprezentanţi), era format din ţărănime, muncitorime, plătitori de impozite către stat. Pentru Senat

parlamentar (în perioada considerată, „notabilităţile"), cât şi un anumit tip de votant (censul impune pentru persoanele cu drept de vot distribuţia în colegii); omogenitatea caracterizează atât audienţa primară (comunitatea parlamentară), cât şi pe cea secundară (persoanele cu drept de vot, „societatea civilă").

Prezentăm un fragment dintr-un discurs al lui Ion Brătianu în Camera deputaţilor, din 1879, în care politicianul (cumulând statutul de parlamentar şi de prim-ministru) remarcă faptul că există puţine schimbări în componenţa reprezentanţilor politici marcanţi în perioada mai extinsă 1848-1879 (incluzând momentele extrem de importante 1848, 1859, 1866, 1877): „Dar atât în Camera şi Senatul trecut cât şi în cele actuale, cred că se află mai toţi aceia cari compun astăzi statul-major al naţiunii, puţini au rămas şi atunci, puţini sânt şi astăzi din acel stat-major cari să nu fie pe aceste bănci" (Brătianu, 11.09.1879, vol V, p. 49). Formula pe care Brătianu o alege pentru a desemna comunitatea politică neschimbată este aceea de *stat-major al naţiunii,* metaforă preluată din terminologia militară, conţinând implicatura responsabilităţii şi a deciziilor fundamentale pe plan naţional.

Deşi, după 1918, este introdus votul universal (pentru bărbaţi) şi, teoretic, audienţa primară ar putea fi eterogenă, se păstrează aceeaşi omogenitate din perioada votului cenzitar. S-ar putea vorbi de o amplitudine mai mare a sferei audienţei secundare, după 1918, prin dezvoltarea mijloacelor de informare (vezi Ştefănescu 2011b: 292 despre influenţa mediatizării asupra discursului), care să popularizeze dezbaterile parlamentare (ziare, radio), şi prin scăderea ratei analfabetismului[19] (ca urmare a reformelor lui S. Haret, în Vechiul Regat, şi prin unirea cu Transilvania şi Bucovina, provincii cu o rată a alfabetizării superioară celorlalte).

În perioada 1866-1871, se consolidează o *oligarhie parlamentară* (Barbu 2005b: 71-72), însemnând o elită stabilă (atât parlamentară, cât şi profesională), pentru care Statul reprezintă spaţiul propriei experienţe istorice. Omologarea socială a acestei elite este dată de abilitatea sa comunicativă şi de conceperea modernităţii ca putere asupra cuvintelor, nu asupra lucrurilor; modernitatea este trăită ca o cultură a discursului, prezentul fiind fondat pe valorile istoriei şi supus iradierilor modelului democratic european (Barbu 2001b: 264). După Elena Siupiur (2004, *apud* Marton 2009: 44-45), specificul formării intelectualilor în spaţiul românesc se explică prin faptul că devin simultan elită socială, profesională şi clasă politică, înlocuind progresiv clasa politică tradiţională (boierii). Elita politică intelectuală care ajunge la putere aparţine (în marea ei majoritate) profesiilor liberale (mai ales

---

existau două colegii, pentru alegători cu un venit mai mare de 300 de galbeni şi pentru cei cu un venit mai mic de 300 de galbeni (EIR 2000: 52-53).

[19] Conform datelor recensământului din 1899, populaţia Vechiului Regat care ştia carte reprezenta 17,3%, iar analfabeţii 82,7% din total. La recensământul din 1930, cei care ştiau carte în România Mare reprezentau 57% din totalul populaţiei (cu vârsta peste 7 ani), majoritatea ştiutorilor de carte beneficiind, mai ales, de instrucţie primară. Dintre agricultori, doar 50% erau alfabetizaţi. În aceeaşi perioadă, în Franţa ştiutorii de carte reprezentau 94,1% din populaţie, în Cehoslovacia 92,6%, iar în Belgia 92,5% (EIR 2000: 298-317).

juridice), având studii mai ales în domeniul umanist[20] (drept, filosofie, filologie, istorie). În Principate, baza socială şi economică a elitei intelectuale şi, implicit, a parlamentarilor, aparţine categoriei aristocraţiei (în secolul al XIX-lea), indiferent de tabăra politică[21]. Progresiv, baza aceasta se lărgeşeste, mai ales în perioada interbelică.

d) *lipsa unui acces liber*; dezbaterea parlamentară este legată de un sistem instituţional relativ închis; dacă în perioada actuală iniţiativa legislativă nu mai este doar apanajul lumii politice, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX, Parlamentul şi guvernul sunt singurele instanţe cu iniţiativă legislativă.

3. Elemente tipice pentru argumentarea parlamentară

3.1. Observații generale

Argumentarea parlamentară (Ap), ca subtip al celei politice, este circumscrisă unei comunităţi de practică, cu reguli instituţionale, variabile atât inter-, cât şi intracultural. În cele ce urmează, vom analiza atât trăsăturile argumentării din dezbaterile parlamentare româneşti [22] din perioada 1866-1938, urmărind identificarea unor constante argumentative, a unor tehnici şi scheme argumentative curente, cât şi schimbările produse având în vedere relaţia dintre dimensiunea profesionalizării (acumularea unei experienţe de viaţă parlamentară) şi cea a diversificării (Parlamentul românesc, destul de omogen până la Marea Unire, se diversifică după 1918, prin apariţia mai multor partide şi ideologii politice, dar și a unor parlamentari cu un alt *background* socio-politic, cei care vin din provincii nou alipite Vechiului Regat).

Aspectele recurente, tipice pentru argumentarea parlamentară din vechiul Parlament, pe care le vom analiza în continuare, privesc *modalităţile de diminuare sau amplificare a dezacordului* prin utilizarea, de exemplu, a apelului constant la citat – citarea poate fi legată atât de utilizarea argumentului autorităţii, cât şi de paralogismul omului de paie (*straw man fallacy*), sau al atacului la persoană (*ad hominem,* în variantele circumstanţială sau *tu, quoque*), a unor locuri comune (toposurile cantităţii, calităţii, ireparabilului etc.); utilizarea unor *simboluri* (România, neam, Europa, monarhie etc.); apariţia frecventă a *figurilor de stil* atât cu rol argumentativ (analogia, metafora), cât şi pentru „diversiune”. În analiza discursurilor, trebuie admis un *trop argumentativ*: un antagonist, desemnat explicit, poate reprezenta doar un intermediar pentru adevărata ţintă pe care protagonistul

---

[20] Cu unele excepţii notabile: Brătienii. Atât Ion C. Brătianu, cât şi fiii acestuia, Ion I. C. şi Vintilă Brătianu, aveau studii de inginerie.

[21] Pentru a fi ales deputat, unui om politic nu i se cerea să îndeplinească eventuale condiţii de cens (trebuia să aibă peste 25 de ani), dar pentru a fi ales senator trebuia să aibă un venit anual de 800 de galbeni (și vârsta peste 40 de ani) (EIR 2000: 52-53).

doreşte să o determine să adere la teza avansată/să accepte validitatea punctului său de vedere. În ciuda interdicţiilor [23] din regulamentul intern de funcţionare, dezbaterile parlamentare româneşti sunt interactive, având loc numeroase intervenţii din sală, care nu sunt trecute cu vederea, oratorul de la tribună dialogând adesea cu ceilalţi parlamentari.

3.2. Modalităţi de diminuare sau de amplificare a dezacordului

Aşa cum aminteam în partea introductivă, în activităţile parlamentare, dezacordul este o formă comunicativă curentă, nemarcată, aşteptată, modalitate de rezolvare a problemelor instituţionale. Se poate observa, în dezbaterile parlamentare, o tendinţă de diminuare a dezacordului din partea reprezentanţilor puterii politice, atunci când se doreşte adoptarea unei legi propuse de către guvern. Pe de altă parte, opoziţia încearcă, în aceleaşi împrejurări, o amplificare a dezacordului. În alte situaţii, amplificarea dezacordului se poate baza pe opoziţia de doctrină (cu prezentarea perspectivelor diferite asupra unor evenimente istorice) sau poate urmări doar blamarea (în discursurile predominant epidictice) fostei/actualei puteri politice. Dezbaterea parlamentară din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea mizează pe oratorie: „Retorica și deliberarea parlamentară, expresii ale libertății de exprimare, sunt mai importante decât disciplina de partid sau de grup, de unde și rolul important al interpelărilor, al activității secțiunilor parlamentare și al relației cu majoritatea. Afiliațiile partizane sau de grup, la nivel european, sunt încă slab conturate și relativ dezorganizate" (Marton 2016: 241); grupurile parlamentare – asemănătoare celor actuale – se cristalizează în perioada interbelică.

3.2.1. Modalităţi de diminuare a dezacordului

(a) Unul dintre principalele mijloace de diminuare a dezacordului este *flatarea adversarilor*, prin prezentarea unor puncte de acord anterioare (apelul la evenimente la care au colaborat în trecut, în ciuda ideologiei diferite sau a adversităţii personale) sau prin individualizarea unuia dintre adversarii politici şi exprimarea explicită a unor aprecieri pozitive în legătură cu acesta.

Cele mai multe exemple din această secţiune privesc dezbaterile legate de problema israelită şi de necesitatea modificării articolului 7 din Constituţia din 1866, în urma Congresului de la Berlin (1878). Ion C. Brătianu vorbeşte Camerei deputaţilor în calitate de prim-ministru:

[23] Conform Regulamentului Camerei deputaților din decembrie 1920, art. 31, cap. III, „Niciun deputat nu poate vorbi decât după ce a cerut şi a primit de la preşedinte cuvântul", art. 38, cap. III „Nimeni nu poate fi întrerupt când vorbeşte decât de preşedinte, pentru chemarea la chestiune ca mai sus, pentru apel la păzirea regulamentului sau chemare la ordine. Dialogurile sunt interzise"; regulamentul Senatului din 1925 este similar acestuia (Mamina 2000).

(1) M-am dus şi *am luat pe toţi aceia care la rândul lor fiecare a pus şorţul dinainte luând mistria în mână şi au aşezat o cărămidă cel puţin la edificiul naţional, la construirea Statului român, liber şi constituţional* (aplauze), *am luat bărbaţi, care au îmbătrânit luptând pentru acest regim şi când am compus astfel ministerul, îmi imputaţi că de ce nu am luat neofiţi?* (...) Şi de la 1822 până astăzi, toate *generaţiunile au muncit cu averea şi cu sângele lor pentru a reînălţa Coroana României* (aplauze), încât astăzi să nu ne fie ruşine cu dânsa, să n-o dispreţuiască nimeni. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 49)

Una dintre metaforele preferate în epocă este cea a zidirii, a construirii (vezi Marton 2009) statului român modern. Fragmentul de mai sus relevă o metaforă conceptuală, reflectând un spaţiu mental mixt, realizat prin combinarea spaţiului politic (*naţional*, *Stat român, liber şi constituţional*, *regim*, *minister*) cu cel „tehnic" (*şorţ*, *mistrie*, *edificiu*, *construire*, *a munci*). Statul ca edificiu, activitatea politică reprezentată drept „construire" relevă un anumit tip de gândire „organică", menită să atragă implicaţia solidarităţii.

O altă metaforă apare în exemplul de mai jos, evenimentele trecute în care au colaborat oamenii politici reprezentând baza unui eventual acord prezent:

(2) Dar atât în Camera şi Senatul trecut cât şi în cele actuale, cred că se *află mai toţi aceia care compun astăzi statul-major al naţiunii, puţini au rămas şi atunci, puţini sunt şi astăzi din acel stat-major care să nu fie pe aceste bănci.* (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 49)

Una dintre formulele care apar des la Brătianu sau Kogălniceanu este aceea de „stat-major al naţiunii", prin care se desemnează un grup destul de omogen de personalităţi implicate în evenimentele politice majore ale perioadei 1848-1878. Aceste personalităţi sunt cele care domină şi activitatea parlamentară. Formula reprezintă un *simbol* (Zarefsky 2009) şi are atât avantajul concentrării, cât şi al conotaţiei unei presiuni decizionale (graţie împrumutului din domeniul militar), făcându-se, implicit, transferul către un loc comun, toposul ireparabilului (vezi mai jos).

Flatarea poate viza însă câte o personalitate politică, cu o apreciere realizată explicit:

(3) Acestea le-am repetat şi la toţi oamenii de stat ai Europei, am luptat cât am putut, nu cu sabia, dar pe tărâmul diplomatic. Vă spun că aveam lângă mine pe *un om în a cărui dibăcie cred mult* şi *pe care l-aţi luat acum ca tovarăş în opoziţie spre a combate contra guvernului*; aveam, zic, la Berlin cu mine pe *d. Kogălniceanu*. (Brătianu, Senat, 3.03.1883, VIII: 149-150)

Evaluarea pozitivă este concentrată, vizând, pe lângă exprimarea directă a aprecierii („un om în a cărui dibăcie cred mult"), o acţiune trecută, realizată în colaborare (la Berlin, în legătură cu Congresul de pace). Flatarea lui Kogălniceanu poate avea ca scop atenuarea unei eventuale reacţii critice a acestuia în legătură cu tema dezbaterii. Pe de altă parte, Brătianu menţionează şi alierea lui Kogălniceanu cu opozanţii săi: „l'aţi luat acum ca tovarăş în opoziţie spre a combate contra guvernului", flatarea iniţială camuflând critica opţiunii prezente.

Sunt flataţi şi oponenţii:

(4) Acum vin la partea politică a discursului d-lui Carp. D-lor, eu am fost foarte fericit să văd că *omul cel mai înţelept, după părerea mea*, - (şi când zic aceste cuvinte rog să nu se formalizeze nimeni) – *cel mai cu vederi de om de Stat din partidul conservator*, a venit şi a declarat că societatea română este astăzi constituită şi într-un mod definitiv, încât astăzi să nu mai plesnească nimănui prin cap că poate să mai reînvie la altă organizaţiune socială decât organizaţiunea democratică. Eu, d-lor, cu o altă ocazie, când d. Carp a făcut aici un *discurs foarte însemnat*, m-am adresat către d-lui arătându-i aprecierile mele şi d-sa m-a întrebat: vii şi d-ta să-mi faci complimente? Eu i-am răspuns: Nu; fiindcă văd în d-ta, ca şef al partidului conservator, un om de talie a ne da mult / să ne gândim, fiindcă lupta are să fie grea. Dar d-sa a zis: „Nu am pretenţiuni de şef al partidului". Şi eu atunci i-am zis: „Ai o slabă opiniune de partidul d-tale, dacă *crezi că nu-ţi recunoaşte ceea ce îţi recunosc chiar adversarii d-tale politici*". D-lor, *ar fi mai bine pentru ţară, dacă partidul conservator s-ar pune pe terenul d-lui Carp...* (Brătianu, Cameră, 30.03.1881, VI: 248-249)

Evaluarea este extinsă, conţinând şi discurs raportat. Aprecierea calităţilor de om politic ale lui Carp este marcată de seria de superlative: „omul cel mai înţelept", „cel mai cu vederi de om de Stat din partidul conservator", de comentariul metacomunicativ: „discurs foarte însemnat", precum şi de sfatul transmis conservatorilor: „ar fi mai bine pentru ţară, dacă partidul conservator s'ar pune pe terenul d-lui Carp" (Carp aparţinea grupării junimiste[24]). Evaluarea pozitivă a adversarului ar putea diminua dezacordul exprimat, atenuând parţial criticile pe care Brătianu le va face în legătură cu diverse afirmaţii ale lui Carp.

Şi în dezbaterile din perioada interbelică am întâlnit situaţii în care un oponent politic este lăudat, chiar dacă cele mai multe exemple de laudă au intenţie ironică (ilustrând astfel forme de amplificare a dezacordului – vezi *infra*, 3.2.2.). Ilustrăm această manieră de diminuare a dezacordului cu un fragment din Gh. Brătianu (Partidul Naţional Liberal):

(5) D-le preşedinte, d-lor deputaţi, *cred că sunt în asentimentul şi altor reprezentanţi ai opoziţiei exprimând mai întâi mulţumirile noastre d-lui Maniu, care, prin, iniţiativa întrebării sale, a dat Parlamentului român prilejul unei expuneri largi de politică externă, a cărei nevoie era simţită de atâta vreme*. De altfel, d-sa este răsplătit şi de privilegiul unui răspuns din partea unui ministru titular, lucru atât de rar în ultimul timp în această Cameră. (Cameră, 4.04.1934, DDP: 551)

Iuliu Maniu (Partidul Naţional Ţărănesc) este lăudat pentru activitatea sa din domeniul instituţional: tema unei interpelări (legate de politica externă) de actualitate şi care nu mai fusese în atenţia Camerei. Importantă este şi remarca „privilegiului" de care s-a bucurat interpelarea: răspunsul ministrului titular, care amplifică valoarea acţiunii iniţiate de MP.

Un alt fragment este excerptat dintr-un discurs al lui A. Călinescu (PNŢ), din 1936, cel evaluat pozitiv fiind V. Iamadi (PNL):

[24] Formula „opoziţia miluită" apare la istorici pentru a evalua situaţia junimiştilor conduşi de P.P. Carp, intraţi în Parlament în 1883 şi 1884 cu sprijinul guvernului liberal, condus de I.C. Brătianu (EIR 2000: 61).

(6) Eu îl *stimez*, *pentru tot ce este onestitate de convingere la d-sa, pentru tot ce este constanţă în atitudine*; deşi, poate, d-l Iamandi ar fi câştigat încă stima generală dacă, în momentul dezacordului, ar fi tras toate consecinţele noii situaţiuni. Nu a făcut-o. Poate d-l Iamandi a rămas pe banca ministerială ca să sublinieze, prin contrast, evoluţia celorlalţi! *Căci aţi evoluat, d-lor miniştri. Nu mai văd la dv. hipersensibilitatea de odinioară*. (Cameră, martie 1936, DDP: 602)

După explicitarea evaluării pozitive, atât prin verbul *a stima,* cât şi prin sintagmele *onestitatea de convingere* şi *constanţă în atitudine,* deputatul introduce în prim-plan un element de contrast, prin menţionarea unei obiecţii şi ignorarea acesteia (*deşi... ar fi câştigat.... ar fi tras consecinţele*). Ţinta este apoi amplificată pentru o falsă evaluare pozitivă: evoluţia remarcată a membrilor guvernului pregăteşte un atac ironic (*nu mai văd la dv. hipersensibilitatea de odinioară*); implicit, Iamandi rămâne un hipersensibil (evaluarea pozitivă a unui oponent nu poate fi decât un pretext pentru o critică ulterioară atât a acestuia, cât şi a grupului cu care este asociat).

(b) Pe lângă flatare, poate apărea *impersonalizarea oponentului* ca modalitate de diminuare a dezacordului. Nu este cu totul respinsă o eventuală justificare a unor observaţii critice (rezervele fiind însă numeroase):

(7) Toate aceste afirmaţii, *eu sunt nevoit, ca şi dv.*, *să le primesc* ca exacte în sensul că reprezintă convingerea sinceră a interpelatorului, dar rămâne să vedem dacă ele corespund în adevăr realităţii. *Eu îmi voi face datoria de a cerceta şi dacă se va constata ceva în sensul celor arătate, vom lua măsurile cuvenite.*
Nu este mai puţin adevărat că, din nenorocire, mai ales în materia aceasta, *se răspândesc tot felul de zvonuri* şi *nu este bine să le credem aşa cu înlesnire şi încă puţin mai bine, să le dăm în public o culoare de autenticitate*, care poate fi foarte controversată. (G. Mironescu, Cameră, 20.02.1930, DDP: 391)

Se poate observa cum ministrul de externe Mironescu estompează persoana interpelatorului (deputatul M. Ralea): calitatea de agent a interpelatorului este diminuată în prima parte a fragmentului citat (receptorul-pacient este cel pus în valoare: Toate aceste afirmaţii, *eu sunt nevoit, ca şi dv*., *să le primesc*), pentru ca în cea de-a doua să apară persoana I plural, în care este inclus şi interpelatorul (*nu este bine să le credem aşa cu înlesnire... să le dăm în public o culoare de autenticitate*). În acelaşi timp însă, replica lui Mironescu reprezintă o formă indirectă de argument *ad hominem*, relevând diferenţa dintre *convingere sinceră* (ce ţine de interpelator, deci subiectivă) – înlocuită apoi cu *zvonuri* –, şi *realitate* (în afara unei judecăţi subiective). Trecerea de la „convingere" la un „zvon", dat drept „autentic", reprezintă o deplasare a accentului de la simpla sferă individuală la cea socială, instituţională, şi la insinuarea unei lipse de pregătire în domeniu sau a unei rele credinţe din partea interpelatorului. Considerăm că, în această situaţie, apelul la argumentul *ad hominem* are o utilizare justificabilă, care poate fi susţinută cu elemente plauzibile: într-un cadru instituţional trebuie discutate fapte autentice, tribuna parlamentară implicând o selecţie a subiectelor de dezbatere.

(c) O altă modalitate de diminuare a dezacordului este *apelul la pathos*. În cazul lui Brătianu, pe lângă admiterea propriilor greşeli (*ethos* – onestitatea), accentul este preluat de emoţii:

(8) Apoi, d-lor, d-voastră vă aduceţi aminte că eu v-am spus, că un guvern care a condus afacerile ţării în nişte împrejurări aşa de grele, a trebuit să facă greşeli, fiindcă am zis-o şi o zic şi astăzi că numai neghiobii şi şarlatanii pot să spună că nu greşesc niciodată. Eu v-am zis: *am făcut greşeli şi lumea poate să nu mai aibă confienţă în noi în împrejurările acestea grave, când suntem chemaţi să ne atingem de pactul nostru fundamental. De aceea v-am rugat să vă daţi un alt guvern, spunându-vă că şi în particular, ca individ, atât moraliceşte, cât şi fiziceşte, sunt sdrobit*. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 49)

Emoţia pe care doreşte să o obţină de la public pare a fi compasiunea. Aceasta poate fi reconstruită (vezi Plantin 1999) în finalul fragmentului: „şi în particular, ca individ, atât moraliceşte cât şi fiziceşte sânt *sdrobit*". Autoevaluarea „sdrobit" invocă o sferă disforică cu o intensitate ridicată: pe lângă paralela creată între viaţa publică (în calitate de prim-ministru, a făcut greşeli, de la preluarea mandatului şi până în momentul discursului: trecerea trupelor ruseşti, războiul, tratatele şi impunerile de după război etc.) şi cea privată („în particular, ca individ"), se pun în paralel şi aspectele fizice şi psihice („moraliceşte").

O situaţie diferită este ilustrată de fragmentul de mai jos, când oratorul cere un comportament politic raţional, nu unul marcat de emoţie:

(9) Europa *ne considera ca oameni orbiţi de pasiuni* şi răuvoitori s-au silit să facă pe puteri să crează – citiţi jurnalele streine – că *chestiunea Dunării la noi este o luptă de două partide, că nu este o chestiune simţită de ţară, nu este o chestiune naţională* şi că opoziţiunea împinge această chestiune înainte, ca să poată dărâma partidul liberal dela putere şi că partidul liberal se fereşte să facă concesiuni fiindu-i teamă să nu fie răsturnat de partidul conservator. Ei bine, d-lor, *această credinţă a streinilor este o mare slăbiciune pentru noi* şi aceste şase luni de zile trebuie să deschidă ochii la toţi, ca *cel puţin în chestiunile din afară să încredinţăm pe Europa nu numai prin declaraţiuni aci, dar prin fapte că suntem toţi una,* că oricine ar fi pe aceste bănci, orice natură de opoziţiune, în chestiunile din afară, are să-i sprijine pe cât guvernul va sprijini chestiunea naţională. (Brătianu, Senat, 3.03.1883, VIII: 152)

Europa (sub acest nume sunt însă considerate, de fapt, marile puteri europene) apare, în majoritatea discursurilor din epocă, drept autoritatea supremă, care evaluează, observă, admonestează, cenzurează acţiunile României[25]. Evaluarea negativă (predominarea afectelor în locul raţiunii) a statelor europene occidentale îi viza pe politicienii români, „oameni orbiţi de pasiuni", unul dintre argumentele în sprijinul acestei teze fiind atitudinea partidului de opoziţie şi a celui aflat la guvernare în problema Dunării (un subiect care a dominat dezbaterile parlamentare în perioada 1882-1883). Modalitatea prin care Brătianu încearcă diminuarea

---

[25] De remarcat însă faptul că, în perioada interbelică, parlamentarii percep un alt statut al României, superior celui din secolul al XIX-lea; în urma acordurilor şi tratatelor internaţionale, România dobândeşte calitatea de „aliat".

dezacordului este una strategică: nu se cere, în mod explicit, adeziunea la poziţia guvernului, ci se consideră că aprecierea generală externă este „o mare slăbiciune pentru noi”; modalitatea de a înlătura „slăbiciunea” ar fi acordul în privinţa principalelor probleme de politică externă (se repetă „în chestiunile din afară”); ideea este transmisă printr-o mişcare de amplificare prin adaos polemic „să încredinţăm pe Europa *nu numai* prin *declaraţiuni* aci, *dar* prin *fapte* că *suntem toţi una*”. Un comportament raţional al coalizării în funcţie de prioritatea politică a momentului se tranformă într-o necesitate. Aceasta pare să fie teza lui Brătianu, apropiată de toposul ireparabilului (vezi mai jos): într-un moment de urgenţă, este nevoie de un singur tip de acţiune (solidaritatea, fie şi temporară, este obligatorie pentru „chestiunea naţională”).

Ideea solidarităţii poate fi regăsită, în perioada interbelică, şi la Grigore Gafencu:

(10) Întâi, fiindcă socotesc că e bine ca din când în când să ridicăm privirile noastre de la problemele interne, şi mai cu seamă de la neînţelegerile noastre interne, spre problemele de care depinde soarta ţării. *Avem atâtea chestiuni de lămurit între noi, chestiuni care ne deosebesc şi ne vor deosebi, desigur, totdeauna. De ce nu am încerca şi anumite lămuriri care nu pot decât să ne apropie şi să ne lege unii de alţii.* (Gafencu, 3.12.1930, DDP: 403)

Sunt admise diferenţele şi opoziţiile inerente (ca marcator al concesiei, „desigur” indică acceptarea acestui punct de vedere), dar se accentuează necesitatea uniunii benefice (*lămuriri* care *nu pot decât să ne apropie* şi *să ne lege* unii de alţii). Situaţia curentă este marcată de termeni cu conotaţii negative (*probleme*, *neînţelegeri*), în timp ce pentru scenariul propus apar termenii conotaţi pozitiv (*lămurire*, *a apropia*, *a lega*).

(d) O modalitate de diminuare a dezacordului este şi apelul la *loci communes*, de multe ori interconectaţi. Toposul ireparabilului este legat, în exemplele de mai jos, de momentul ulterior Congresului de la Berlin, când României i se cere revizuirea articolului 7 din Constituţie, drept condiţie pentru recunoaşterea independenţei proclamate la 10 mai 1877. Presiunea externă este mare, dar parlamentarii români se opun modificării:

(11) Dar d-voastră vedeţi că chiar astăzi când ţara e golită de oştirile străine, când ea a rămas cu totul stăpână pe sine, când rănile unei lupte nepotrivite încă cu puterile noastre au început să se şteargă, şi totuşi *gravitatea chestiunei este aşa de mare încât a tulburat societatea română întreagă, a turburat-o astfel încât a pus în mişcare toate ambiţiunile, toate interesele*... (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 52)

Brătianu evocă o sferă disforică, pentru a amplifica necesitatea stabilirii unui acord intern, care să poată fi comunicat marilor puteri (şi agreat de acestea). Epitetul invers „gravitatea chestiunei”, repetiţia verbului „a tulbura” sunt mecanismele retorice prin care se sugerează urgenţa situaţiei. Prim-ministrul se află într-o situaţie inconfortabilă, el fiind responsabil cu tratativele externe, dar, în acelaşi timp,

dependent de decizia parlamentarilor români. Se poate observa o pendulare între încercarea de a argumenta în favoarea cerinţelor externe (cetăţenia română să nu mai fie condiţionată de apartenenţa la religia creştină), ca prim-ministru, şi punctul de vedere ca parlamentar.

În exemplul de mai jos, din perspectiva funcţiei guvernamentale, se combină toposurile cantităţii şi calităţii, în încercarea de a respinge obiecţiile unor parlamentari:

(12) Să vie oricine să-mi demonstreze că *introducând în mijlocul a 5 milioane de Români 1 mie sau 1200 de Israeliţi, punem în pericol naţiunea noastră;* să vie cineva să-mi demonstreze aceasta, dar să nu vie cu presupuneri pe care nu le cred nici d-lor. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 61-62)

Deşi considerate opuse, cele două tipuri de topos sunt combinate în replica lui Brătianu: românii sunt superiori atât numeric (proporţia lor fiind covârşitoare), cât şi valoric (naţiunea română nu poate fi afectată de eventualii noi cetăţeni).

Introducem o paranteză pentru a preciza că, şi în discursurile interbelice, „românitatea" funcţionează ca o valoare absolută, legată de toposul calităţii[26]:

(13) Nu vă temeţi, *suntem cu mult mai tari şi mult mai nobili şi avem un suflet mult mai puternic, pentru ca minorităţile să ne poată aduce vreo pagubă*, tot aşa cum *n-au fost în stare să ne aducă nici în decursul veacurilor*. (I. Hossu, 22.03.1923, DDP: 323)

Seria evaluativă „suntem *mult mai tari şi mult mai nobili* şi avem un suflet *mult mai puternic*" este întărită de plasarea într-un context istoric indeterminat (*în decursul veacurilor*); impactul replicii este amplificat de faptul că oratorul reprezintă românii ardeleni (episcopul greco-catolic Iuliu Hossu).

Toposul ireparabilului poate apărea combinat şi cu prezentarea unui model (analogia). În discursul lui I.C. Brătianu, este introdusă o critică voalată la adresa acelor state europene cu o legislaţie care le permite să eludeze acuzaţia de persecuţie religioasă:

(14) Aşa este, noi nu avem nici una din acele legi pe care le au alte State, alte societăţi care sânt mai prospere şi care nu pot să fie expuse la nici un pericol*; acele State au legi pe care, dacă şi noi le-am fi adoptat, am fi ridicat cea mai mare alarmă şi nici că le vom putea adopta până ce mai întâi nu vom regula chestiunea Israeliţilor, căci necontenit are să ni se zică că la noi este persecţiune religioasă.* (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 63)

Spre deosebire de statele „mai prospere şi care nu pot să fie expuse la nici un pericol", România nu are posibilitatea de a adopta toate legile pe care le consideră

---

[26] Minorităţile naţionale sunt reprezentate în Parlament începând cu 1919: există partide ale maghiarilor (de ex., Partidul Naţional Democrat Maghiar-Secuiesc sau Partidul Maghiar), ale germanilor (Gruparea saşilor transilvăneni, Gruparea şvabilor), în alianţă (Blocul Maghiaro-German, în iulie 1927) acestea obţinând puţin peste 6% din totalul voturilor exprimate; în 1928, Uniunea Evreilor Români avea doi senatori, iar la alegerile din 1932, intră în Parlament Partidul Evreiesc.

necesare pentru reglementarea „chestiunii Israeliţilor”. În finalul discursului său, Brătianu adoptă o poziţie diferită, cea a parlamentarului, accentul mutându-se asupra toposului calităţii – libertatea de decizie în politica internă, prezentată ca valoare absolută:

(15) *Tratatul de la Berlin, în chestiunea aceasta este o impunere care ni se face. Eu voi s-o fac dela mine, de voia mea, iar nu impusă printr-un tratat*. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 54-55)

Brătianu etichetează drept „impunere” reacţia marilor puteri, emfaza din fragmentul *Eu voi s'o fac dela mine, de voia mea* (obţinută prin recurenţa deicticelor personale şi prin prezenţa pronumelui subiect) trimiţând la noul statut al României de ţară independentă, eliberată de sub suzeranitatea străină, încălcat de semnatarele Tratatului de la Berlin.

Calitatea de *român* şi ceea ce implică aceasta din punct de vedere socio-politic (Marton 2016) devine valoare absolută în finalul discursului (absolutizarea „românităţii”, unicitatea acesteia):

(16) D-lor, împreună cu d-voastră şi noi am luptat şi poate am asudat mai mult decât d-voastră ca să nu se facă emanciparea; şi *vă declarăm că nici nu vom primi nici odată ca Israeliţii să se compare cu noi, fie într-un număr cât de mic.*
Ceea ce avem în vedere este în adevăr o emancipare, dar emanciparea acelora care muncesc în România şi a căror muncă se duce în vânt sau în pungile cămătarilor.
Da, voim să emancipăm clasele muncitoare, care au ajuns într-o stare de dezolaţiune. Aţi văzut când a venit onor.d. Ioan Docan aci şi ne-a făcut un tablou despre starea ţăranilor din Moldova de Sus din cauză că *nu am putut să-i punem cu nimic la adăpost de flagelul acela care suge sudoarea şi care stârpeşte neamul românesc*. (aplauze) (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 63)

Are loc o deviere a conceptului de *emancipare* către dimensiunea social-naţională: „emanciparea acelora cari muncesc în România”, „voim să emancipăm clasele muncitoare”; valoarea absolută a românilor este subliniată prin propoziţia-sentinţă „nu vom primi niciodată ca Israeliţii să se compare cu noi, fie într'un număr cât de mic” şi prin antiteza cu „pungile cămătarilor” (implicit, evrei) şi „*flagelul* acela care *suge sudoarea* şi care *stârpeşte neamul românesc* [în Moldova de Sus]” (metaforă disforică a prezenţei numeroase a evreilor în partea de nord a ţării). În finalul discursului, toposul ireparabilului (precaritatea situaţiei socio-economice a românilor din nordul Moldovei) se asociază cu cel al calităţii („românitatea” ca valoare unică), putând fi extins de la o singură zonă a ţării la întregul teritoriu.

În perioada interbelică, am putut constata, la partizani ai antisemitismului, o imagine mult îngroşată faţă de cea din discursurile de secol XIX: de exemplu, A.C. Cuza (şeful Ligii Apărării Naţional-Creştine) foloseşte constant formula ofensatoare „jidan”, dar şi formule care pot merge în descendenţa unui câmp metaforic folosit

pentru a desemna această comunitate; astfel, *flagelul* este înlocuit de „naţie parazitară”, „parazit”, „jidani paraziţi”[27].

Aşa cum remarca S. Marton (2009: 56; 2016), în discursul parlamentar românesc, cel puţin în cel din secolul al XIX-lea, naţiunea nu primeşte o reprezentare politică, ci etnică, corpul naţional fiind unul etnic, omogen, nu o comunitate de cetăţeni sau de indivizi. Naţiunea reprezintă unitatea de sânge, experienţe istorice, descendenţă comună, deci o substanţă etnică omogenă (Marton 2009: 28; 2016).

La Brătianu, pendularea între o extremă şi alta se face în etape. Una dintre etapele de tranziţie priveşte prezentarea mixtă a inconsecvenţei unui opozant şi a propriei experienţe cu minoritatea evreiască:

(17) Onor.d. Vernescu a zis că nu face nici o deosebire între oameni, pentrucă înaintea d-sale toţi oamenii sunt egali, ca şi înaintea lui Dumnezeu, dar că d-sa apreciază pe om după faptele lui.
Mi-a părut bine de această declaraţiune, *fiindcă eu nu am nici ură, nici dragoste pentru evrei; eu nu am avut legături cu dânşii*; cu unul singur am fost în relaţiuni, *d-l Levy, însă atunci când era catolic, fiindcă deja tată-său era botezat creştin; dar fiul deşi crescut şi botezat în religiunea catolică, când a ajuns la etatea de 30 ani şi-a schimbat religiunea şi s-a întors iarăşi la mozaism*. (ilaritate). (...) cunoaşte lumea că *onor.d. Vernescu, dacă a făcut un fapt bun, ca particular,* a făcut luând o casă de minori sub protecţiunea d-sale şi făcându-le serviciile cele mai onorabile şi cele mai lăudabile, şi *negreşit că nu putea să le facă acestea dacă adevărat avea o ură neîmpăcată în contra acelui neam.* (ilaritate). (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 54)

Pornind de la afirmaţia lui Vernescu, Brătianu arată că acţiunile private ale acestuia („luând o casă de minori sub protecţiunea d-sale şi făcându-le serviciile cele mai onorabile şi cele mai lăudabile”) contrazic poziţiile sale politice publice: „negreşit că nu putea să le facă acestea dacă adevărat avea o ură neîmpăcată în contra acelui neam”. Pe de altă parte, egalitatea între oameni afirmată şi judecarea în funcţie de fapte proclamată de Vernescu sunt puncte cu care Brătianu pare de acord. După afirmarea unei poziţii neutre: „eu nu am nici ură, nici dragoste pentru Evrei”, introduce o anecdotă personală legată de singurii evrei pe care îi cunoaşte (domnul Levy şi tatăl său). Legând afirmaţia lui Vernescu („d-sa apreciază pe om după faptele lui”) de finalul anecdotei, se poate observa o atitudie ironică faţă de personajul principal al acesteia.

Toposul ireparabilului pare să fie cel care justifică o acţiune guvernamentală trecută, aprobată şi de opoziţie: este vorba despre instituirea stării de asediu (în luna ianuarie 1934) în urma asasinării prim-ministrului I.G. Duca (sfârşitul lunii decembrie 1933, la Sinaia). Oratorul este A. Călinescu[28] (Partidul Naţional Ţărănesc):

---

[27] Exemplele au fost extrase dintr-un discurs ţinut în data de 13 decembrie 1930 (DDP: 435).
[28] Retrospectiv, ironia face ca MP care condamnă în martie 1936 asasinatul, „actul odios”, să fie, la rândul său, tot în calitate de prim-minsitru, victima unui asasinat politic, în septembrie 1939.

(18) Aţi introdus starea de asediu prima oară în ianuarie 1934. *Foarte bine. V-am înţeles atunci. Se întâmplase un fapt grav, într-adevăr, un act odios: primul ministru al ţării căzuse victima unui complot executat de o grupare anarhică.*
Nu voi examina acum partea de vină pe care au avut-o unele organe de stat, a căror incurie a făcut posibil acel act odios. Nu voi sublinia nici indolenţa unor persoane de pe banca ministerială. Va veni ziua când se va stabili această chestiune. (Cameră, martie 1936, DDP: 602)

Situaţia politică excepţională justifică o altă măsură excepţională instituţional. Călinescu accentuează acordul de care s-a bucurat această măsură, aducând însă în discuţie (mascat, prin intermediul preteriţiei[29]) partea de vină a unor instituţii cu rol de decizie.

O altă situaţie care ar putea apărea încă din exordiu este acordul emfatizat (vezi Roibu/Uţă Bărbulescu 2011, pentru relaţia dintre aliniere şi acord):

(19) În primul rând ţin să observ că este *un punct*, în expunerile pe care le-am auzit, pe care îl *împărtăşesc* şi cu care *mă declar pe de-a întregul de acord*. Este acela în care se deplâng urmările nenorocite ale întrunirii de pe Calea Griviţei. (Călinescu, 4.02.1931)

Modalitatea epistemică este puternic marcată, în acest caz, prin diverse expresii verbale sau adverbiale: pe de o parte, verbul *a împărtăşi*, pe de altă parte, prefaţa performativă şi locuţiunea „pe de-a întregul”.

(e) O altă strategie complexă utilizată pentru diminuarea dezacordului este apelul constant la *citat* (despre utilizarea acestei strategii pentru amplificarea dezacordului vezi *infra*, 3.2.2.). În această lucrare (ca şi în Constantinescu 2012b) vom folosi *citare* în sens restrâns, ca discurs raportat direct sau citat din diverşi autori, precum și ca parafrază (pentru variatele tipuri și funcții ale citării, vezi Arendholz *et al.* (eds.) 2015; Finnegan 2011). Se consideră că manipularea citării este o tactică frecventă în argumentare, citările nefiind doar discurs raportat, ci acte discursive cu un scop precis (Walton/Macagno 2011: 27)[30], reamintiri ale unor angajamente anterioare (*ibidem:* 28). O citare greşită (*misquotation*) este un act de vorbire special, care alterează cadrul comunicativ, angajamentele nefiind relevante din punct de vedere argumentativ decât atunci când au efectul perlocuţionar de a-l determina pe interlocutor să-şi schimbe poziţia iniţial adoptată (*ibidem*). Aşa cum menţionam mai sus, modalităţile de manipulare a citărilor se leagă de diverse paralogisme, fiind evident caracterul polifonic al argumentării (pentru discuţia despre plurivocalitate şi perspectivare în discursul parlamentar al epocii pe care o avem în vedere, vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2010b şi în volumul de faţă).

O încercare de taxonomie a citării cu rol argumentativ ar releva cel puţin trei tipuri: (i) citarea care sprijină teza locutorului (se poate oferi ca exemplu

[29] Pentru alte exemple de preteriţie la A. Călinescu vezi Uţă-Bărbulescu/Roibu 2011; pentru rolul preteriţiei în discursul politic românesc vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2009.
[30] “From an argumentative point of view, quotations are not only reported propositions, but acts in a discourse aimed at pursuing a specific communicative goal”.

argumentul autorităţii, foarte des folosit în dezbaterile parlamentare; totuşi, citarea nu implică logic angajamentul locutorului, vezi Walton/Macagno 2011: 29); (ii) citarea care atacă teza antagonistului (un cadru care poate favoriza uzuri falacioase); (iii) citarea care implică autenticitate, prezentă în partea narativă a discursului (*narratio*), folosită pentru a pune în valoare ethosul oratorului (cumularea calităţii de expert cu cea de martor). Se poate observa, din această taxonomie, că tipurile (i) și (iii) sunt implicate în diminuarea dezacordului, în timp ce (ii) relevă, preponderent, amplificarea dezacordului.

(i) *Utilizarea argumentului autorității* aparține sferei citări. În privinţa opiniilor autorităţilor invocate, există două posibilităţi de prezentare: discursul raportat indirect şi cel direct; pot interveni atât citarea aproximativă, cât şi parafrazarea. Nu întotdeauna citatul de autoritate este marcat prin ghilimele în textul din *Monitorul Oficial*, lipsa marcării putând implica, având în vedere faptul că parlamentarii își revedeau textul pentru publicare[31], citarea aproximativă sau parafrazarea.

În privinţa argumentelor de autoritate[32], se remarcă, mai întâi, raportarea constantă la modele politice (şi parlamentare) străine – atât instituții parlamentare în sine, cât și politicieni (Disraeli, Gladstone, Bismarck etc.), profesori universitari (în general, francezi) sau publiciști.

Occidentul european (desemnat fie prin eticheta generală a numelui continentului, fie prin sintagme conotate – „marile puteri", „ţările civilizate" sau „statele civilizate"[33]) şi gândirea sa politică, precum și practicile politice occidentale sunt un punct stabil de referinţă[34] şi sursă de inspirație încă de la începutul secolului al XIX-lea pentru oamenii politici români şi apoi pentru parlamentarii români (Marton 2009: 30). Cel mai invocat tip de comportament politic (acțiune politică) este cel britanic, atât în privinţa relaţiilor internaţionale, cât și în viaţa politică internă.

Deşi, uneori, sursele invocate sunt explicitate, iar evenimentele externe sau autohtone trecute sunt evocate explicit, nu întotdeauna acestea sunt evidente în discursurile parlamentarilor români. Aşa cum remarca S. Marton (2009: 41; 2016: 242), „estetizarea" discursurilor poate pune în dificultate procesul de identificare a referinţelor politice şi intelectuale. Având în vedere contextul istoric european, unde parlamentarismul continental nu era consolidat, nu surprinde faptul că modelul regimului reprezentativ constituţional este Anglia. Cu toate acestea, Franța ocupă o

---

[31] Parlamentarii îşi verifică transcrierea discursului înaintea publicării acestuia în Monitorul Oficial, dar nu pot face decât modificări de formă, în 24 de ore. Dacă acestea nu sunt făcute, textul nu se publică împreună cu celelalte discursuri ale dezbaterii din care făcea parte, ci mai târziu, după ce a fost verificat de orator (vezi Regulamentul, *apud* Mamima 2000).

[32] Abordări recente, formalizate, ale argumentului de autoritate și ale argumentului *ad verecundiam* au fost propuse de Koszowy/Walton 2017; Walton/Koszowy 2018.

[33] Am regăsit formula „statele civilizate", alături de „interesele supreme ale civilizației" într-un discurs al ministrului de externe interbelic G. Mironescu (20.02.1930, DDP: 395).

[34] « C'est ce qui explique le fait que l'utilisation des références de la pensée politique occidentale intervient afin de marquer les repères généraux de l'évolution, mais elle n'intervient pas moins pour déchiffrer le sens de certains concepts » (Marton 2009: 30).

poziție cheie, cel puțin în perioada 1866-1871: „Nu atât Franța *per se* este, așadar, un element important din analiza acestei cărți, cât *reprezentarea* pe care „roșii" și alți actori politici liberali o au despre ea. Din perspectiva transferului și a circulației ideilor, mult mai satisfăcătoare euristic este examinarea felului în care Franța este văzută ca un instrument de renovare politică și socială de către foștii pașoptiști, „socializați" în toată tinerețea lor politică în cercurile republicane și revoluționare franceze. Referința la „modelul" francez le permite, de fapt, să scurtcircuiteze modernizarea spațiului românesc. Franța este înainte de toate văzută ca un element de legitimare internă. De-a lungul secolului al XIX-lea, „modelul" francez este (re)construit pentru a servi proceselor de modernizare autohtone (mai ales pentru construcția unei structuri statale moderne și pentru reînnoirea culturală). Iar selecția elementelor considerate drept specifice „modelului" francez este făcută în funcție de nevoile și grilele de lectură ale elitelor românești, cu precădere ale liberalilor și ale foștilor pașoptiști" (Marton 2016: 18).

Folosirea modelelor străine ca punct de reper nu se limitează la perioada „începuturilor" parlamentare românești. Şi în discutarea unor realităţi româneşti legate de politica externă (de exemplu, modul de selectare a reprezentaţilor diplomatici în prima jumătate a secolului al XX-lea), intervine raportarea la modele externe: deputatul M. Ralea adresează (la 20 februarie 1930) o interpelare ministrului de externe G. Mironescu, în care foloseşte ca surse de autoritate atât un politician englez, Disraeli, cât şi unul german, Bismarck (ambii din secolul al XIX-lea).

În unele situaţii, citatul de autoritate (cu implicaţii epistemice şi deontice) apare ca discurs raportat direct:

(20) Poate, d-lor, că după teoriile dezvoltate de onorabilul interpelator, eu nu trebuia să dau avizul meu Suveranului nostru ca să treacă prin Viena. Dar cu această ocaziune îmi aduc aminte că bietul Saint-Marc Girardin, unul din vechii mei profesori și unul din cei mai sinceri amici ai României (Aplauze) când plecasem din Paris ca să mă întorc în ţară, în urma exilului, îmi zicea: „Lăsaţi ideile republicane, fiindcă regalitatea are viaţă în Europa". (Brătianu, Cameră, 29.10.1883, VIII: 215)

Saint-Marc Girardin se bucură şi de aprecierea sălii, realizându-se deci recunoaşterea implicită ca autoritate (aplauzele), dar important este şi ceea ce știu receptorii despre persoana care invocă citatul – Ion Brătianu este cunoscut ca fost promotor al ideilor republicane, la care renunţase în timp, fiind prim-ministrul în funcţie, unul dintre politicienii care au stabilit intrarea României în război în 1877, proclamarea României ca regat, modificarea Constituţiei în 1883 etc.

În privinţa argumentelor de autoritate interne, includem, mai întâi, citarea din textele de legi existente. Chiar dacă unii parlamentari au votat împotriva respectivelor proiecte legislative, acestea au, întotdeauna, girul majorităţii parlamentare, fiind rezultat al procesului deliberativ. Citarea se poate face pentru a sprijini propriul punct de vedere, dar şi pentru a ilustra angajamente trecute ale parlamentarilor (în cazul în care se doreşte relevarea inconsecvenţei unora).

Prezentăm două exemple în care citatul (privind domeniul administrativ) din textul legii sprijină punctul de vedere al parlamentarului citant:

(21) Iată articolele scutite: „Cereale; petroleul; minereuri de fier; fier şi oţel; piei brute; cărbuni de pământ; cărţi în general; instrumente şi aparate servind pentru învăţământ; obiecte de artă; maşini cu abur; maşini şi instrumente agricole; maşini de orice fel; zdrenţe şi cârpe; materii tinctoriale şi produse chimice, necesare pentru industrie." Iată acum şi două articole, singurile care constituie o concesie: „Seurile şi produsele dintr-însele (stearină); lemne de construcţie".
O a doua categorie de articole este-a acelora, protejate cu un drept de 7 la sută, ca sub regimul nostru anterior şi, în fine, avem o serie întreagă de articole, protejate cu taxe care trec peste 20 la sută.
Iată categoriile de articole astfel protejate: „Zahărul, rafinat şi brut; siropurile şi melasa; berea, în butelii şi în butoae; spirtoasele; ceara, brută şi lucrată; lumânările de stearină, săpunurile; hârtia ordinară; postavurile ordinare; pieile tăbăcite".
Aş vrea să ştiu cine s-ar încumeta a susţine, că acest regim, din punct de vedere economic, nu e superior regimului anterior, al taxării cu 7 la sută ad valorem. (Lahovari, 2.12.1888, 230-231)

Lahovari citează textul convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria pentru a putea sprijini teza sa, conform căreia convenţia propusă de conservatori este mai avantajoasă pentru România decât cea a liberalilor.

În exemplul de mai jos, rolul legal al primarului în menţinerea ordinii publice apare ca temă în dezbaterile parlamentare de după manifestările din septembrie 1894, de la statuia lui Mihai Viteazul:

(22) Iată acum explicaţia lucrului. D. Grădişteanu spune că primăria nu are nici un amestec în ceeace priveşte ordinea publică. D-sa cunoaşte, zicând aceasta, art. precis din legea comunală, care zice că „primarul are paza ordinei şi supravegherea poliţiei" (Filipescu, Cameră, 10.02.1894, 140-141).

Protagonistul, Grădişteanu, afirmă că primarul nu are atribuţii legate de ordinea publică. Antagonistul, Filipescu, atunci primar al Bucureştiului, susţine o teză opusă, aducând ca argument un articol din legea administraţiei locale (*legea comunală*), care prevede următoarele: „primarul are paza ordinei şi supraveghierea poliţiei".

Pe lângă citarea din textele de lege, am mai întâlnit citări frecvente din discursurile adversarilor politici (publicate în Monitorul Oficial) sau din ziarele epocii, mai ales din cele care susţin partidul advers (presa vremii este partizană, fiecare partid sau grupare politică având cel puţin un ziar oficial). Dacă citarea din textele de lege sprijină teza protagonistului, reamintind angajamente ale comunităţii parlamentare, citarea unui antagonist sau a ziarelor partidului advers implică, de regulă, o intenţie polemică (vezi mai jos). Citarea poate fi integrată unei „strategii a credibilităţii" (Dibattista 2004: 163): citarea directă, explicită, sprijinind teza protagonistului, implică atât legitimitatea, cât şi adevărul enunţului prezentat, în

timp ce dimensiunea polemică poate duce la o opacizare a sursei, reducându-i potenţialul de autoritate şi credibilitate.

Menţionăm mai întâi, în cadrul acestei secţiuni, o situaţie în care se negociază statutul de autoritate al unei personalităţi invocate:

(23) I.C. Brătianu: (...) Revin acum la Ambron. Repausatul *Proudhon*, faimosul publicist...
V. Boerescu: *A! ne aduceţi exemple socialiste.*
I.C. Brătianu: *Nu era numai socialist, era un mare scriitor şi mare critic, care face onoare secolului nostru.*
(Brătianu, Cameră, 4.03.1871, I 2: 303-304)

Ion Brătianu introduce sursa citatului de autoritate, „Repausatul Proudhon, faimosul publicist", alături de un hiperonim al profesiei, dar nu reuşeşte să prezinte citatul, fiind întrerupt de V. Boerescu. Acesta respinge autoritatea publicistului francez prin încadrarea opiniei sale sub un hiperonim politic conotat negativ, în epocă: *exemplu socialist*. Brătianu realizează o mişcare de respingere a respingerii produse de Boerescu, menţinându-şi astfel evaluarea personalităţii citate ca autoritate valabilă.

Unele situaţii relevă polemică şi contraargumentare. Se pune în scenă cu multă grijă apelul la o sursă pe care (se crede că) antagonistul ar considera-o de autoritate. Aducerea în prim-plan a unui argument de autoritate pentru antagonist ar reprezenta, pentru protagonist, o modalitate de a pregăti contraargumentarea sau de a releva inconsecvenţa persoanei căreia i se atribuie, de către antagonist, statutul de autoritate. Este implicată o interdependenţă antagonist-sursă, astfel încât, în unele situaţii, dacă antagonistul ar nega validitatea enunţului sursei de autoritate, şi-ar pune în pericol propria teză. Procedeul de punere în scenă a presupusei autorităţi poate releva acel transfer al „aurei", dar în sens contrar: dacă sursa de autoritate este inconsecventă, atunci oricine ar apela la aceasta în sprijinul unei teze şi-ar periclita poziţia, fiind posibilă o acuzaţie de inconsecvenţă.

În exemplul pe care l-am selectat spre ilustrare, printr-o paranteză metacomunicativă, se anunţă faptul că este introdus un citat de autoritate, iar prefaţa este urmată de o scurtă caracterizare a sursei, a cărei autoritate nu poate fi contestată nici chiar de către antagonist:

(24) Şi pentru ca să vă probez că astfel stă evoluţiunea modernă, vă rog să-mi daţi voe să vă citesc ceea ce spunea *un bărbat de Stat român, a cărui autoritate cred că nici d. Grădişteanu nu o va contesta* (...) *Astfel vorbea dl. Petre Carp la 1895*; şi atunci mă întreb: de ce nouă nu ne-ar fi permis să vorbim tot astfel la 1907? (ilaritate, aplauze) Şi cu toate acestea, nimeni nu zice despre dl. Carp că e socialist! (Ilaritate) (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 524-525)

În exemplul de mai sus, Ionel Brătianu foloseşte un procedeu al afectării[35]: sunt introduse, prin aspectualizare, atribute ale autorităţii invocate, dar nu se precizează

[35] Preluăm conceptul din teoria descrierii (Adam/Petitjean 1989).

numele acesteia – *bărbat de stat român, a cărui autoritate cred că nici d. Grădişteanu nu o va contesta*. Procedeul oferă posibilitatea unui comportament strategic, anulând/blocând transferul de valoare: sursa fiind parţial opacizată prin afectare, cuvintele nu mai pot beneficia, ca în alte situaţii, de „aura" acesteia. Făcând apel la un fond comun de cunoştinţe şi la istoria comunităţii de practică, Brătianu sugerează imposibilitatea ca antagonistul, Grădişteanu, să respingă opinia sursei, P.P. Carp. Deşi aparţin unor grupări diferite, Grădişteanu şi Carp sunt ambii conservatori, având aceeaşi ideologie politică.

(ii) Aminteam, în încercarea de taxonomie a citării, situaţia în care partea de *narratio* a discursului cuprinde multe citate, menite să confere o aură de autenticitate celor prezentate, contribuind şi la consolidarea ethosului oratorului. Am întâlnit, în corpusul analizat, locutori prezentându-se pe sine ca experţi (în exemplele de mai jos, în politica externă) şi invocând situaţii care să le ateste „specializarea". Oratorul nu este doar un expert, ci şi un martor, care încearcă să fie cât mai credibil, reproducând replici ale unor persoane-cheie.

Ilustrăm cu câteva exemple din discursurile lui Ion C. Brătianu această situaţie. În momentul în care vorbeşte, Brătianu este atât reprezentant al parlamentului, cât şi prim-ministru. În această dublă calitate, comunicatorul încearcă să modifice opiniile publicului şi să-l persuadeze pentru a aproba măsurile propuse de guvern:

(25) D-lor, să vă dau un singur fapt. Când a fost să se cheme Adunările anume, cum se zice, adică Divanul ad-hoc, am fost la Benedetti; d. Walevski era ministrul afacerilor străine şi d. Benedetti era factotum, el fusese secretarul congresului şi *mi-a spus într-un mod pozitiv*: „puteţi să mergeţi ori până unde, numai să nu ieşiţi din fruntariile Principatelor". Eu i-am zis: dar Austriecii şi Turcii nu intră? Şi *d. Benedetti mi-a zis*: „nu intră". Şi de aceea ne-aţi văzut cu atâta curaj şi am venit şi am propus în România ca să facem imediat unirea, fiindcă eram siguri că avem să fim sprijiniţi.
Când a fost la căderea lui Cuza, credeţi d-voastră că l-am dat jos până ce n-am fost siguri de sprijinul Franţei? Apoi, chiar a 15-a zi după lovitura de Stat, d. Kogălniceanu nu ştie aceasta, am avut elemente tot atât de puternice ca şi la 1866, pentru a face răsturnarea, dar am zis: să vedem întâi ce face şi am dat depeşă d-lui Rosetti ca să plătească poliţa, *nu numai Împăratul, ci şi ministrul de externe mi-a zis* că nu vor intra armate străine în România, şi s-a ţinut de vorbă, fiindcă ştia că Turcia pornise, şi s-a depeşat ambasadorului dela Constantinopol ca să spuie guvernului turcesc că Franţa nu va suferi să intre oştirile turceşti în România. (...)
Negreşit că ştiţi ce se voieşte la Viena, la Berlin, la Paris, la Londra, la Petersburg şi pretutindeni; aţi făcut aceasta? Noi, d-lor, venim cu afirmări şi vă spunem: Puterile toate sânt binevoitoare pentru noi, fiindcă România, prin poziţiunea sa topografică, inspiră interes fiecărei Puteri ca să nu lase această ţară să cadă în mâna unei alte Puteri. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 58)

În acest prim exemplu, sunt rememorate evenimente premergătoare hotărârilor divanurilor *ad-hoc*, respectiv înlăturării lui Cuza, pentru a asigura audienţa că măsurile propuse în momentul respectiv (cerutele modificări ale Constituţiei în urma Congresului de la Berlin) vin în această „descendenţă" şi se

bazează pe aceeaşi bunăvoinţă a marilor puteri. Calitatea de expert este pusă în scenă prin amintirea unor relaţii directe, nemediate (marcate prin verbele *dicendi* la perfectul compus), cu diverse autorităţi („Împăratul” – Napoleon al III-lea, Benedetti, Walevski, alt ministru de externe francez).

În al doilea exemplu, „expertiza” priveşte o abordare comunicativă deschisă şi onestă, auto-atribuită şi apoi confirmată de către o autoritate:

> (26) (...) *întotdeauna am spus curat ceea ce am avut de zis şi n-am înşelat pe nimeni*. Aceasta mi-a recunoscut-o însuşi împăratul Alexandru II şi-mi fac o datorie să declar aci ceea ce am declarat pe toate tonurile şi chiar oamenilor celor mai însemnaţi ai Rusiei, că Împăratul Alexandru II era mai presus decât acele 100 de milioane de supuşi ai săi, nu numai prin poziţiunea sa de împărat, dar şi prin înălţimea simţimintelor sale; şi *împăratul Alexandru II a zis* acelora care-i spuneau că Brătianu este cel mai mare inimic al Rusiei: *„se poate, dar aceasta niciodată nu mă va opri a-l stima, căci Brătianu nu a căutat să mă înşele niciodată”*. (Brătianu, Cameră, 29.10.1883, VIII: 216)

Confirmarea vine de la o persoană cu statut social şi politic superior (împăratul Alexandru al II-lea al Rusiei), căreia i se recunoaşte şi o superioritate cognitiv-afectivă (*mai presus...prin înălţimea simţimintelor sale*), în grupul reprezentat. În plus, evaluarea pozitivă se produce în ciuda unei evaluări negative a lui Brătianu (*cel mai mare inimic al Rusiei*), realizată de apropiaţii împăratului, în contextul războiului ruso-turc, în care intervine şi România pentru obţinerea independenţei.

Exemplele de mai sus relevă combinarea dintre dimensiunea socială (mărturia) şi cea individuală (memoria). În plus, se poate analiza jocul dintre modalităţile evidenţială şi epistemică: mărturia provine din experienţa directă rememorată sau din auzite (surse evidenţiale cu grade diferite de încredere din partea receptorilor), are ca scop persuadarea publicului prin modificarea mediului cognitiv (consecinţe epistemice). Spaţiul amplu al rememorării emfatizează asimetria de cunoaştere între orator şi ceilalţi participanţi.

(f) În discutarea paralogismelor întâlnite în dezbaterile parlamentare, vom face apel atât la exemple care se leagă de citare (vezi Constantinescu 2012b), cât şi la situaţii discutate în alte studii în legătură cu impoliteţea (Roibu/Constantinescu 2010, Constantinescu/Roibu 2010). Un parlamentar se poate îndepărta de normele unei discuţii critice fie acuzându-l pe antagonist de inconsecvenţă (*ad hominem*), fie atribuindu-i opinii pe care acesta nu le-a exprimat (omul de paie – *straw man*), tipuri de paralogisme frecvent întâlnite în discursurile româneşti analizate (ilustrând preponderent amplificarea dezacordului, vezi *infra*).

Modalităţile prin care se poate introduce paralogismul *omului de paie* sunt multiple; includem aici diverse alte paralogisme care pot fi legate de cel al *omului de paie* (de exemplu, atribuirea unei opinii, citarea eronată, scoaterea din context), prin faptul că i se atribuie antagonistului angajamente/puncte de vedere mult mai uşor de atacat. Distorsionarea cuvintelor/intenţiilor anterior exprimate de către celălalt implică o reinterpretare a forţei ilocuţionare iniţiale, astfel încât acestea să

fie în consonanţă cu intenţiile celui care manipulează citarea (acest tip de argument relevând, deci, aproape exclusiv, utilizări falacioase). În acelaşi timp, se pot retracta opinii/angajamente anterior exprimate, sub acuzaţia de citare eronată sau de scoatere a frazelor din contextul iniţial.

Sunt rare situaţiile în care cel care citează greşit îşi admite eroarea şi retractează ceea ce a afirmat. De cele mai multe ori, retractarea este implicită. De exemplu, Brătianu (prim-ministrul în funcţie) îl citează pe Kogălniceanu (prezent la dezbatere), citarea având forma unui discurs raportat indirect:

(27) I. C. Brătianu: *Onor.d. Kogălniceanu zicea ieri: noi să fim tamponul* [între Rusia şi Austria]. (...) Ca să putem rămâne tampon *nu trebue să arătăm ură contra niciunei puteri; nu trebue să provocăm pe nimeni să ne apărăm drepturile noastre, dar să nu provocăm.*
M. Kogălniceanu: *Nici eu n-am zis aceasta; din contră, am zis să nu fim agresivi niciodată.*
I. C. Brătianu: *Apoi, domnule Kogălniceanu, este mod şi mod de a fi agresiv, este să ne apărăm şi să nu acuzăm, căci şi acuzarea este de multe ori cea mai mare provocare.* Domnilor, am zis că unora le e teamă de Rusia, altora de Austria...
M. Kogălniceanu: Nouă să ne fie teamă de amândouă.
I. C. Brătianu: Aşa este. (Brătianu, Cameră, 2.05.1882, VII: 254-255)

Kogălniceanu respinge, într-o manieră explicită, teza care i se atribuie: negaţiile folosite de Brătianu ar sugera o teză a lui Kogălniceanu de tipul „trebuie să arătăm ură, trebuie să provocăm"; nu numai că teza atribuită este respinsă, dar Kogălniceanu re-afirmă teza susţinută: „am zis să nu fim agresivi niciodată". În urma acestei reacţii, Brătianu încearcă să-şi nuanţeze punctul de vedere, acceptând, implicit, că a citat greşit şi că i-a atribuit lui Kogălniceanu un alt punct de vedere: „este mod şi mod de a fi agresiv, este să ne apărăm şi să nu acuzăm, căci şi acuzarea este de multe ori cea mai mare provocare", nuanţarea implicând o disociere în privinţa prudenţei şi a comportamentului diplomatic. Ultimele două replici arată că, de fapt, nu este vorba despre un conflict real de opinii, ci doar de necesitatea explicitării unor premise lăsate implicite (o întoarcere la faza de început a discuţiei critice).

3.2.2. Modalităţi de amplificare a dezacordului

În dezbaterile parlamentare româneşti, dezacordul este amplificat prin câteva strategii: ironia la adresa adversarilor politici (*ad hominem* circumstanţial sau *tu, quoque*), atacul direct (*ad hominem* în varianta abuzivă), refuzul de a accepta argumentele celuilalt (refuzul de conformare la regulile unei discuţii critice), apelul la afecte negative, atribuirea eronată (sau considerată eronată) a unor opinii/puncte de vedere sau afirmaţii.

Există şi situaţii în care dezacordul este prezentat explicit de la început: „*ţin să constat* de la început că *nu sunt de acord* cu unele moduri de a vedea enunţate şi cu unele aluzii strecurate în această interpelare" (G. Mironescu, 20.02.1930, DDP: 391), provenind dintr-o necesitate, dintr-un act intenţionat al oratorului (*ţin să constat*).

Precizăm faptul că paralogismul omului de paie (avem în vedere doar situațiile în care citarea sau parafrazarea sunt voluntare) este, în general, nejustificabil („ilegal”) ca mișcare argumentativă, putând fi considerat întotdeauna un sofism. Argumentul *ad hominem* în variantă abuzivă este, de asemenea, nejustificabil („ilegal”) ca mișcare argumentativă, în discursul parlamentar (și nu numai). Însă celelalte forme de *ad hominem*: variantele circumstanțială și *tu, quoque*, pot fi „legale”, apelul la acestea este justificabil în anumite circumstanțe. Elementul cheie pentru determinarea justificării apelului la un astfel de argument este contextul: dacă în cadrul dezbaterii parlamentare sunt invocate elemente ale vieții private (vârstă, familie, profesie) ale antagonistului, apelul este nejustificat, falacios; dacă se discută inconsecvența acestuia, e important de văzut dacă inconsecvența vizează tema dezbaterii (dacă inconsecvența se manifestă în alte domenii decât cel vizat de dezbatere, atunci apelul este falacios); dacă este vizată asocierea cu diverse grupuri și persoane, trebuie ca asocierea să influențeze abordarea temei de dezbatere, pentru ca apelul să fie justificat (în cazul în care asocierea cu persoane sau grupuri evaluate negativ nu vizează tema dezbaterii, uzul este falacios); dacă se consideră că antagonistul are interese personale sau dacă acesta avansează informații din surse neverificate (sau dificil de verificat), atunci apelul este justificat.

(a) Vom prezenta aici situații ilustrative pentru un argument *ad hominem* în variantă circumstanțială, bazate pe aluzii şi ironie: exprimarea dubiului în legătură cu imparţialitatea şi credibilitatea unui parlamentar (cu statut de „novice”), asocierea acestuia cu un grup evaluat negativ (vezi şi Constantinescu 2012b). Parlamentarii se bucură de imunitate[36] pentru ceea ce implică „actele funcţiunii parlamentare”, fiind „liberi să aducă la tribuna publică orice acuzaţii la adresa funcţionarilor de orice rang sau a particularilor” (Mamina 2000: 72).

Prezentăm, mai întâi, un atac ironic, realizat de liberalul Ion C. Brătianu la adresa unui adversar politic din Partidul Conservator (L. Catargiu):

(28) d. Catargiu cu proverbiala d-sale bonhomie nu mă reneagă niciodată. *D-sa o spune curat şi totdeauna la ocaziune vine cu Monitorul şi-l deschide şi face ca un mahomedan care citeşte un verset din Coran, viind şi citindu-mă pe mine ca să consacre faptele d-sale de acum.* Ei, d-lor, chiar când cineva copiază, fiindcă *d-sa are modestia de a declara că nu este decât un copist al meu*, trebue să cunoască cel puţin ortografia ca să poată să copieze bine. Ei bine, d-lor, *declar că d. prim-ministru m-a copiat foarte rău* (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 423).

Brătianu foloseşte o auto-etichetare a lui Catargiu: „copist al meu”, pentru a arăta că a fost „copiat foarte rău” de către acesta; copierea presupune cunoaşterea „ortografiei”, pe care Catargiu nu o dovedeşte. Atacul *ad hominem* în variantă

[36] Imunitatea ţine de actele (discursuri, interpelări, voturi, participări la dezbateri) realizate în calitate de deputat sau senator, fiind generală (valabilă atât pentru urmărirea penală, cât şi pentru cea civilă) şi perpetuă (nu poate fi anulată după pierderea calităţii de parlamentar) (Mamina 2000: 72).

circumstanţială: „citindu-mă pe mine ca să consacre faptele d-sale de acum”, care ar putea să fie justificat, plauzibil, precedă un atac direct (vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2011b, pentru impoliteţe şi trecerea de la strategii *off record* la acuzaţii directe).

Bârfele sau referirile la aspecte ale vieţii private sunt, în general, irelevante pentru tema discursului sau a dezbaterii (deci utilizări falacioase ale tipului de argument), inserţiile de acest tip constituind diversiuni (dezvoltarea unor teme neconectate cu topicul discursului). De exemplu, Brătianu indică, în replica polemică la discursul lui Lahovari, legat de aspecte ale „împământenirii” străinilor, etnia naşului acestuia:

(29) Apoi, d-lor, dacă cinci, șase sau chiar zece mii de Greci, Bulgari și Albanezi care veneau atunci în România, au putut să aducă o astfel de stare de lucruri, să înfiltreze veninul în noi, astfel încât d. Lahovari să-l deplângă astăzi; şi cine sunt acei Greci, Albanezi și Bulgari? Sunt de o religiune cu noi, tot de gradul nostru de civilizaţiune, mai tot aceleaşi tradiţiuni ca ale noastre; ne apropiem în fine, ba încă ei au bătut să se românească şi cu toate acestea vedem că au putut să aducă atâta rău rău între noi, încât *chiar d. Lahovari, al cărui naş a fost grec şi care astăzi este destul de român, a ajuns să se îngrijească de viitorul României*; dacă d. Lahovari se revoltă contra celor din trecut, ce vor zice copiii d-lui, copiii noştri, când mii de Unguri, zeci de mii de Germani, sute de mii de Israeliţi vor pune mâna pe toată această ţară? (Brătianu, Cameră, 29.06.1875, I 2: 449)

Modul în care se indică acest aspect al vieţii private este unul ironic: naşul lui Lahovari „a fost grec”, iar în prezent „*destul de* român”: determinativul *destul de*, antepus adjectivului negradabil *român*, este un cantitativ implicând un grad de „românizare” încă parţial (manipulare a structurilor implicative scalare).

Originea socială a adversarilor politici poate fi adusă în discuţie pentru a i se refuza protagonistului calitatea de a se erija în purtător de cuvânt al unui anumit grup:

(30) Când *un Beizadea Mitică, născut în palat, crescut pe treptele tronului* şi care întotdeauna s-a aflat, cum se zice, *în capul bucatelor,* ar vorbi în numele boierilor vechi şi noi, tot mai merge, *dar pe onor.d. Maiorescu, drept să spun, nu-l prea prinde...* (aplauze, râsete) (Brătianu, Cameră, 16.05.1878, IV: 34)

Brătianu îl opune pe Maiorescu lui Dimitrie Ghica, descendent al unei familii domnitoare („*născut în palat, crescut pe treptele tronului* şi care întotdeauna s’a aflat, cum se zice, *în capul bucatelor*”), pentru a-i nega acestuia dreptul de a vorbi „în numele boierilor vechi şi noi”, principalii reprezentanţi ai conservatorilor. Afilierea politică şi nu originea socială este cea care-i permite însă lui Maiorescu să vorbească în numele acelor conservatori.

Atacul ironic îşi poate modifica amplitudinea, de la o ţintă colectivă (un grup politic) la un reprezentant al grupului advers. În exemplul de mai jos, Al. Lahovari vorbeşte ca reprezentant al noii puteri conservatoare, instalate după 12 ani de guvernare liberală (Ion C. Brătianu, cu mici întreruperi, a fost prim-ministru între 1876-1888); ironia îi vizează mai întâi pe toţi cei din afara grupului conservator şi apoi pe acel parlamentar care intervine din sală:

(31) Al. Lahovari: (...) ci liberalii, ci radicalii, ci ultra radicalii, socialiştii (nu ştiu dacă mai este vreun partid), *toţi aceşti trufaşi democraţi, mândri fii ai poporului*, toţi foarte categoric au venit să ceară dela Rege să-i scape de d-l I. Brătianu!
V.G. Morţun: Protestăm.
Al. Lahovari: Protestarea d-lui Morţun poate fi individuală (fac o paranteză şi pun pe d-l Morţun afară), *d-sa e, cum se zice, cantitate neglijabilă* (ilaritate) (...) Va să zică poporul ne deschide uşa, dar cheia e la Majestatea Sa, şi *când aţi cerut ceva Regelui, nu puteţi să trâmbiţaţi neîncovoiata trufie a principiilor republicane* ! (sgomot) (Al. Lahovari, Cameră, 2.12. 1888, 20-21)

Lahovari enumeră grupurile politice adverse, într-un climax al conotaţiei negative: *liberalii, radicalii, ultra radicalii, socialiştii*; grupurile politice sunt desemnate prin hiperonime pe care acestea le folosesc, evident, cu sens pozitiv: „toţi aceşti trufaşi democraţi, mândri fii ai poporului". Se poate vorbi, în acest caz, despre o ironie în ecou, sensul cu care eticheta este folosită de un adversar politic fiind opus celui asumat de ţintă; contextul în care apare ironia în ecou – incapacitatea grupurilor politice respective de a se organiza intern şi solicitarea intervenţiei regale („toţi foarte categoric au venit să ceară dela Rege să-i scape de d-l I. Brătianu") –, amplifică dimensiunea ironică a auto-asumatei democraţii (replica reprezintă un atac *ad hominem* în varianta *tu quoque*, utilizare parţial justificată ţinând de moralitatea, „verticalitatea" grupărilor politice). Intervenţia lui Morţun declanşează un atac *ad hominem* în variantă abuzivă (utilizare falacioasă): Lahovari îl declară pe Morţun (reprezentant al grupării socialiştilor[37]) „cantitate neglijabilă". Finalul fragmentului indică revenirea la un atac asupra ţintei colective – *ad hominem* în varianta *tu, quoque* – prin afirmarea inconsecvenţei dintre aspecte ale doctrinei („neîncovoiata trufie a principiilor republicane") şi practica politică („când aţi cerut ceva Regelui").

Exemplul de mai jos reprezintă atacul lui Brătianu (liberal) la adresa lui Grădişteanu (conservator), relevând o utilizare puţin plauzibilă a argumentului *ad hominem*, cu implicaţii emoţionale:

(32) ... d. Grădişteanu, suindu-se aici, a zis că şi invaziunile au bunul lor, căci ne fac să avem ură în contra străinilor. Acesta-i un cuvânt, un argument, adevărat de avocat. Dar, d-lui este şi consecvent, fiindcă are amici intimi, care s-au dus în Moldova de-au însoţit pe Muscali în ţara noastră; (ilaritate, aplauze); până astăzi nu ştiam pentru ce-au făcut aceasta; acum însă, după declararea d-lui Grădişteanu, înţeleg, d-lor au adus pe Turci, pe Nemţi şi pe Muscali în ţară, ca să întărească în d-voastră onoarea patriei şi independenţei! (mari râsete, aplauze). (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 113-114)

În momentul discursului, Brătianu este un om politic important: exponent al revoluţionarilor de la 1848, membru al coaliţiei care îl forţează pe Cuza să abdice, artizan al aducerii lui Carol I pe tronul României (evenimentele din 1866), în timp ce Grădişteanu este la începutul carierei sale politice. Brătianu face aluzie la

[37] După alegerile din ianuarie 1888, în Parlament (Camera deputaţilor) intră primul reprezentant socialist, V.G. Morţun, iar după alegerile din octombrie 1888, există 3 deputaţi socialişti (EIR 2000: 62).

evenimentele din 1848, când mişcările revoluţionare din Principate sunt înfrânte cu ajutorul intervenţiei străine. Intervenţia militară străină a fost cerută, afirmă Brătianu, de reprezentanţi importanţi ai boierimii, ai cărei descendenţi sau adepţi sunt acum membri ai Partidului Conservator. Brătianu simulează înţelegerea intenţiilor „amicilor intimi" ai lui Grădişteanu, utilizând mecanismul reducerii la absurd (*reductio ad absurdum*): „au adus pe Turci, pe Nemţi şi pe Muscali în ţară, ca să întărească în d-voastră onoarea patriei şi independenţei!", ceea ce provoacă ilaritatea adunării parlamentare. În acelaşi timp, introduce comentarii „meta-argumentative": „Acesta-i un cuvânt, un argument, adevărat de avocat" şi „d-lui este şi consecvent..." (implicatura comentariului metacomunicativ ar fi că avocaţii îşi permit multe libertăţi pentru atingerea scopului vizat). Contracararea tezei lui Grădişteanu („invaziunile au bunul lor, căci ne fac să avem ură în contra străinilor") se bazează, în principal, pe asocierea acestuia cu un grup lipsit de credibilitate politică, dar şi pe conotaţiile negative referitoare la domeniul său profesional.

Mai rar, în parlamentul vechi, apar şi paralogisme *ad hominem* în varianta abuzivă, într-un atac de obicei *off record*. Exemplele sunt mai numeroase în perioada interbelică decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De obicei, un paralogism *ad hominem* este urmat de replica imediată a ţintei, replica aceasta putând releva, la rândul ei, un alt paralogism *ad hominem*.

Interacţiunea dintre Brătianu (prim-ministrul liberal) şi M. Kostaki (şeful conservatorilor), într-o dezbatere din 1879, privind modificarea Constituţiei din 1866, este de tip eristic:

(33) I.C. Brătianu: (...) Apoi orice străin, crezând pe onor.d. M. Kostaki în cele ce a spus, va zice – cum zicea eri un onor. domn – că în ţara aceasta e o turmă şi un păstor şi că păstorul este cine e la putere, la guvern. Astfel este Ţara Românească, d-le M. Kostaki?... *Făcut-ai acest tablou din maliţiozitate...*?
M. Kostaki: *Am voit să spun că în Ţara Românească domneşte viziratul*. (Cameră, 28.02.1879, IV: 258-259)

Brătianu îl acuză pe Kostaki de maliţiozitate în prezentarea situaţiei interne, deci de lipsa obiectivităţii necesare unui lider politic, în timp ce Kostaki reacţionează cu o acuză indirectă de comportament dictatorial, vizirul/viziratul trimiţând la puterea absolută, discreţionară (pentru cadrul metaforic, vezi discuţia din Roibu/Constantinescu 2010: 356).

Într-un alt exemplu, din perioada interbelică (analizat pe larg în Constantinescu/Roibu 2010), A. Călinescu acuză puterea de acţiuni lipsite de legalitate. Acestei acuzaţii i se răspunde, din partea puterii, cu „Greu de dovedit", ceea ce provoacă reacţia unui alt reprezentant al opoziţiei:

(34) D. Ar. M. Călinescu: (...) Noi am făcut din capul locului presupunerea că la aceste secţiuni magistraţii au fost înlocuiţi, fiindcă nu s-au arătat destul de docili la anumite sugestii şi când vă voiu relata cum s-au desfăşurat alegerile dela aceste secţiuni, veţi vedea că avem dreptate să facem presupuneri.

D. Gh. Bogdan-Duică: Greu de dovedit. (Întreruperi pe băncile majorității).
D. Dr. N. Lupu: *Iată o speţă nouă de mameluc: d. profesor Bogdan-Duică...* (Întreruperi, protestări pe băncile majorității).
D. Gh. Bogdan-Duică: *Vă înşelaţi! Sunt un om care judecă.* (Aplauze pe băncile majorității).
D. Dr. N. Lupu: Istoria aceasta cu «dovada» este veche, este un refren de 15 ani, o fac aici ţâncii aceia mici. *Dar dumneata? Respectă-ţi măcar opera istorică, dacă nu bătrâneţea.* (A. Călinescu, Cameră, 7.02.1934, II: 15)

Replica lui N. Lupu: „Iată o speţă nouă de mameluc: d. profesor Bogdan-Duică...”, conţine un calificativ injurios (*mameluc*), sensul figurat al termenului evaluându-l pe oponent din perspectiva rolului său politic drept fantoşă manevrată de şefii partidului. Reacţia defensivă a lui Bogdan-Duică este rapidă, acesta respingând explicit calificarea atribuită: „Vă înşelaţi! Sunt un om care judecă”. N. Lupu îşi continuă atacul folosind paralogisme *ad hominem:* „Respectă-ţi măcar opera istorică, dacă nu bătrâneţea”, care aduc în prim-plan elemente ale vieții private (profesie, vârstă).

Prezentăm mai jos câteva situaţii care relevă atacuri *ad hominem* în varianta abuzivă produse sau avându-l ca ţintă pe A.C. Cuza, liderul unui partid antisemit (Liga Apărării Naţional Creştine). Într-o primă situaţie, ţinta lui A.C. Cuza este ţărănistul V. Madgearu, pe atunci ministru al Agriculturii şi Domeniilor:

(35) D-l A.C. Cuza: (...) Şi atunci, *d-le ministru Madgearu, d-ta, care ai astfel de concepţii şi eşti aşa de necunoscător al acestei probleme...*
D-l V. Madgearu: Ţi-am citit pagină cu pagină toate operele pe care le-ai scris.
D-l M. Ralea: Martirule.
D-l A.C. Cuza: *Nu le-ai citit şi dacă le-ai citit nu le-ai înţeles. Iar dacă le-ai înţeles şi nu faci nimic, eşti cu atât mai vinovat.* (Cameră, 13.12.1930, DDP: 435)

La acuzaţia lui Cuza că nu cunoaşte subiectele dezbătute, Madgearu intervine, afirmându-şi competenţa prin referire la citirea integrală a lucrărilor antagonistului său (replica lui Ralea la această intervenţie poate fi etichetată drept o tachinare care-l vizează pe Madgearu). Cuza neagă mai întâi afirmaţia lui Madgearu (calificându-l, implicit, drept mincinos), apoi o acceptă, dar susține că acesta nu îi înţelege lucrările (de remarcat evaluarea negativă a capacităţii intelectuale a oponentului). Ulterior însă, Cuza admite că oponentul i-a înțeles lucrările, dar critică lipsa de reacţie a acestuia şi îi atribuie o culpă. Indiferent de modificarea evaluării, prin retractarea implicită a celei anterioare, domeniul acestei evaluări rămâne negativ.

În următorul exemplu, ţinta atacului este reprezentantul unei minorităţi etnice:

(36) D-l A.C. Cuza: (...) Când un om de valoarea intelectuală a lui Vasile Conta, recunoscut ca autoritate filosofică în Europa de pe vremea aceea, ca şi astăzi, spune asemenea cuvinte pentru poporul său, trebuie să fie ceva în spatele convingerii acestui om.
D-l Solomon Rozenberg: Este chestiune de stomac.

D-l A.C. Cuza: Îndrăzneşti, *jidane*, să spui că este chestiune de stomac? (Întreruperi, zgomot pe băncile majorităţii)
D-l Solomon Rozenberg: *Vorbeşte mai cuviincios*.
D-l A.C. Cuza: *Jidane*, nu ai dreptul să insulţi pe Vasile Conta şi să spui că la dânsul a fost o chestiune de stomac. (Zgomot, întreruperi)
D-l. M. Ralea: *D-le preşedinte, vă rog să-l chemaţi la ordine*.
D-l A.C. Cuza: Pe d-ta, ca român, să te cheme la ordine, pentru că nu protestezi când ţi se spune despre Vasile Conta, profesor la Universitatea din Iaşi, că la dânsul a fost chestiune de stomac. (întreruperi, zgomot)
D-l Solomon Rozenberg: Eu am spus că problema d-tale este chestiune de stomac.
D-l A.C. Cuza: *Să taci, jidane*. (zgomot mare, întreruperi). (Cameră, 13.12.1930, DDP: 439)

Intervenţia din sală a deputatului Rozenberg declanşează un atac *ad hominem* în variantă abuzivă, prin utilizarea termenului ofensator „jidan”, în repetate rânduri, chiar şi după ce deputatul explică reala ţintă a afirmaţiei sale. Ultima intervenţie a lui Cuza combină paralogismul *ad hominem* cu o încălcare evidentă a regulii libertăţii (prima regulă a discuţiei critice).

Antisemitismul lui A.C. Cuza şi agresivitatea lui verbală faţă de unii dintre reprezentanţii minorităţilor par singulare în dezbaterile epocii: majoritatea parlamentarilor se referă la minoritatea de religie mozaică folosind termenii neutri „evreu”, „evreiesc”. De asemenea, derapajele lui Cuza sunt sancţionate: adresându-se preşedintelui de şedinţă, M. Ralea şi I. Samoilă cer ca oratorului să i se atragă atenţia. Samoilă chiar explicitează modul de reacţie considerat adecvat, printr-un comentariu metacomunicativ: „D-le preşedinte, eu vă rog să atrageţi atenţia d-lui profesor Cuza să nu mai vorbească cu d-nii parlamentari astfel; *d-lor ne sunt colegi, deci să nu li se mai spună: „jidani”, în loc de a li se spune colegi*” (13.12.1930, DDP: 439).

Considerăm că toate exemplele din această secţiune, pentru varianta abuzivă a argumentului *ad hominem,* indică utilizarea falacioasă, nejustificată de eventuale elemente plauzibile, încălcând normele dezbaterii parlamentare.

(b) Discursul de blamare a adversarilor politici poate ilustra şi *apelul la pathos*. Într-un crescendo, trecând de la problemele grupurilor politice la implicaţii politice generale, Al. Lahovary transmite, prin discursul său, emoţii negative:

(37) *Calomniaţi* istoria acestei ţări, când ziceţi că partidul conservator din trecut, partidul boieresc, dacă vreţi, după timpuri, n-a făcut decât lucruri netrebnice sau infame; căci au fost secole în care Ţara Românească n-a fost reprezentată decât prin căpeteniile ei, şi nu e bine să ziceţi că acele secole de glorie şi de nenorociri au fost mânjite cu o largă pată de doliu şi de ruşine (aplause).
Protestez în numele trecutului, care este moştenirea noastră comună (aplause). *Protestez* în numele viitorului, care este *periclitat prin aceste aţâţări de uri străine*, care n-au ecou la această înţeleaptă naţiune (aplause). (...)
Hrăniţi la şcoala revoluţionară franceză, la şcoala clasică a urilor de clase, mergeţi pe o cale periculoasă, care a adus scăderea celei mai nobile, mai puternice şi mai glorioase naţiuni. Urmând astfel, *nu veţi face decât praf din mica noastră Românie* (aplauze). (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 23)

Primele două paragrafe din fragmentul citat se deschid cu două verbe care funcţionează atât ca un comentariu metadiscursiv (*calomniaţi*), cât şi ca unul metaenunţiativ (*protestez*); se obţine, astfel, contrastul între acţiunea adversarilor şi cea personală. Lahovari creează apoi o izotopie disforică, prin utilizarea în climax a unor elemente negative: „*periclitat* prin aceste *aţâţări de uri străine*", „şcoala clasică a *urilor de clase, mergeţi pe o cale periculoasă*", „*nu veţi face decât praf din mica noastră Românie*". Nu numai termenul afectiv propriu-zis *ură* (prezent şi în colocaţia *uri de clase*) conturează cadrul disforic, ci şi verbul „a periclita", adjectivul „periculos" şi expresia „a face praf", care pot declanşa un afect de tipul *frică* (reconstruit). Finalul fragmentului opune grupurile liberale interesului naţional: deicticele personale reprezintă mijlocul exploatat în acest scop – *mergeţi, veţi face praf* vs. mica *noastră* Românie (persoana a II-a plural vs. persoana I plural). Tonul „profetic" reflectă o viziune teleologică (vezi Zarefsky 2009), legată de analogia istorică: dacă pentru Franţa (*cea mai nobilă*, *mai puternică şi mai glorioasă naţiune*) acţiunile inspirate de „şcoala revoluţionară franceză" – „şcoala clasică a urilor de clase" – au dus la *scădere* (*phoros*), pentru România rezultatul nu poate fi decât unul catastrofal (*tema*).

În exemplul de mai jos, N. Filipescu face un rechizitoriu al activităţii guvernului liberal condus de D.A. Sturdza, utilizând mai întâi un hiperonim „servicii negative":

(38) Este *negreşit regretabil*, ca un partid politic *să nu fie altfel util ţării de cât prin asemenea servicii negative*, de a potoli pornirile turbulente ale partizanilor săi şi de a face posibilă continuarea activităţii guvernamentale a adversarilor. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 319)

Termenul afectiv „regretabil" contribuie la încadrarea evenimentelor într-o sferă negativă și la amplificarea efectelor asupra unei colectivități (de remarcat certitudinea în afirmație, marcată de adverbul *negreșit*). Filipescu prezintă faptele anterioare acestor „servicii", formulând în mod explicit teza – „Partidul liberal a scris una din paginele cele mai triste din istoria noastră contimporană":

(39) Trei ani de zile pe acea pagină s-a scris: revendicările Românilor de peste munţi; îndemnurile Românilor de a se răscula, însoţite de făgădueli de sprijin iluzoriu; învitarea adresată de d-l. Sturdza comitetului naţional de peste munţi de a veni să transporte agitaţiunea aci în România, lipsindu-se astfel Ardelenii de conducătorii lor fireşti, *în scop de a spori elementele de dezordine din ţară şi de-a împinge guvernul nostru spre un conflict cu monarhia vecină*.
După trei ani de zile liberalii au venit la putere, şi atunci au întors foaia. Pe *verso* al acelei pagini s-au scris *scuzele de la Iaşi, decretul de decorare al omului care în Ungaria personifica politica în contra căreia liberalii au frământat ţara timp de trei ani*. Pe această pagină *a scris d. Sturza lozinca, cu care în mod atât de mizerabil a dezbinat pe Românii de peste munţi*. În această a doua parte, d. Sturdza a avut colaboratori pe Jeszenszky şi pe Ianco Benedec, care ne-au destăinuit serviciile aduse de şeful partidului liberal biuroului naţionalităţilor din Buda-Pesta.
Această îndoită acţiune, de o potrivă *mizerabilă în fiecare din cele două faze ale sale şi absolut criminală prin combinarea celor două porniri contrare*, a fost calificată de

trădare. Am auzit ieri pe d-l. Brătianu protestând în contra cuvântului, fără a se atinge însă de faptele pe care acest cuvânt le sintetizează. D-sa reduce discuţiunea la o simplă chestiune de filologie.
Termenul de trădare vi se pare impropriu. Nu găsesc însă altul. Un popor are locuţiuni multiple, pentru a exprima noţiuni foarte uzuale. Din fericire, poporul nostru nu are cuvinte numeroase pentru a exprima toate nuanţele trădării. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 320-321)

Înainte de a-şi expune explicit dezacordul faţă de punctul de vedere al lui Ion I.C. Brătianu (protest împotriva calificării acţiunilor lui Sturdza drept *trădare*), Filipescu prezintă cronologia unor evenimente negative. Modul în care acestea sunt prezentate configurează un cadru explicit disforic (atât prin prezenţa punctuală a unor lexeme – la nivel microstructural, cât şi prin acumulare, la nivelul unor paragrafe – mezostructural): „*a spori elementele de dezordine* din ţară", „de-*a împinge guvernul nostru spre un conflict* cu monarhia vecină", „decretul de *decorare al omului care în Ungaria personifica politica în contra căreia liberalii au frământat ţara* timp de trei ani", „lozinca, cu care în mod atât de *mizerabil a dezbinat pe Românii de peste munţi*". Înainte de a eticheta acţiunea lui Sturdza, Filipescu o califică la rândul său: „*mizerabilă (...) şi absolut criminală*". Dacă Ion I.C. Brătianu căuta o diminuare a dezacordului prin eliminarea etichetei de *trădare* (extrem de marcată negativ), termen considerat „impropriu", acţiunea sa pare „o simplă chestiune de filologie" (Brătianu nu se referă, observă Filipescu, la acţiunile liberalilor). Filipescu amplifică dezacordul prin menţinerea etichetei pe care Brătianu o dorea înlocuită: „Nu găsesc însă altul [alt termen]", şi prin transmiterea implicită a unei evaluări personale, care ar fi utilizat un termen mai puternic conotat negativ decât *trădare*, dar pe care limba română nu-l are: „Din fericire, poporul nostru nu are cuvinte numeroase pentru a exprima toate nuanţele trădării".

Un alt rechizitoriu îl vizează pe A.C. Cuza, dar este realizat în cadrul unor intervenţii neautorizate, din sală, aparținând unor parlamentari care întrerup discursul acestuia:

(40) D-l P.C. Andrei: Ce înseamnă ziua de 10 decembrie la Universitatea din Iaşi? Înseamnă ziua în care s-a produs fapta ruşinoasă, când un adept al d-lui profesor Cuza a lovit cu toporul în poarta Universităţii.
D-l M. Ralea: Înseamnă asasinarea lui Manciu.
D-l A.C. Cuza: *Sociologul de la creşterea vitelor nu poate să aibă şi principii de creşterea oamenilor*.
D-l P.C. Andrei: *Aşa creştere cum le-ai dat d-ta adepţilor d-tale, ar trebui să te facă să fii răspunzător faţă de d-ta însuţi şi să te mustre conştiinţa, dacă mai ai conştiinţă. Ai zăpăcit copii nevinovaţi, eşti autorul moral al asasinatului lui Manciu, datorat îndemnurilor d-tale necugetate*.
D-l M. Ralea: *Dacă ai avea conştiinţă, d-le Cuza, te-ai ruşina să mai vorbeşti aci*. (Cameră, 13.12.1930, DDP: 431)

P.C. Andrei este cel care îşi exprimă dezacordul în legătură cu semnificaţia datei de 10 decembrie, oferind propria interpretare, completată apoi de Ralea. După

intervenţia lui Cuza, Andrei realizează o serie de acuze explicite, grave (atacuri *ad hominem*, prin care este deturnată dezbaterea de la tema iniţială), iar presupoziţia pe care o conţine enunţul lui Ralea (*dacă ai avea conştiinţă...te-ai ruşina*), reluând, parţial, o idee a lui Andrei, este contrafactuală (Cuza este lipsit de conştiinţă). Atacurile care îl au ca ţintă pe Cuza nu par însă cu totul nejustificate, aducând în prim-plan elemente ale vieţii publice şi private relevante pentru moralitatea oratorului.

(c) Prezentăm mai jos un exemplu de dezbatere în care antagonistul refuză să accepte validitatea argumentelor aduse de protagonist în sprijinul tezei sale. Evenimentul care declanşează dezbaterea este manifestaţia studenţilor de la statuia lui Mihai Viteazul, din 14 septembrie 1894. Protagonistul este N. Filipescu, atât MP conservator, cât şi primarul în funcţiei al Bucureştiului, antagonistul fiind Barbu Ştefănescu Delavrancea (la acea vreme, proaspăt deputat liberal). Filipescu doreşte să demonstreze că manifestaţia a fost încurajată de liberali şi că responsabili pentru turnura negativă a evenimentelor sunt studenţii şi nu reprezentanţii poliţiei Capitalei (pentru comentarii privind anticiparea contra-argumentelor şi a răspunsului la acestea în vederea menţinerii dezacordului, vezi Constantinescu 2011b; pentru strategii evidenţiale şi epistemice, vezi Constantinescu 2014).

La cererea liberalilor de a li se indica o persoană din partidul lor care ar fi participat la manifestaţie, Filipescu oferă un exemplu:

(41) N. Filipescu: D-le Delavrancea, mi se pare că nu mă înşel când zic că d-l Cezar Ionescu, care a fost arestat şi dat judecăţei, cumula situaţiune de student şi aceea de ziarist.
Barbu Ştefănescu Delavrancea: Te înşeli.
N. Filipescu: V'am întrebat, n'am afirmat. Totuşi însă mi se pare că acel domn este redactor la „Românul".
Barbu Ştefănescu Delavrancea: Apoi „Românul" este organ naţional-liberal?
N. Filipescu: Până acum credeam că da.
Barbu Ştefănescu Delavrancea: Liberal-democrat da, dar naţional-liberal, nu.
D-l general Gh. Manu: „Românul" nu mai este ziar naţional-liberal? Aştept să văd ce va zice „Românul", care este cel mai vechiu organ liberal. (Filipescu, Cameră, 2.10.1894, 140)

Filipescu afirmă despre Cezar Ionescu că este atât ziarist, cât şi student, redactor la ziarul *Românul*. Delavrancea neagă mai întâi afirmaţia lui Filipescu legată de statutul lui Ionescu, fără a aduce argumente („Te înşeli"), și apoi afilierea ziarului *Românul* la doctrina liberală: „Apoi „Românul" este organ naţional-liberal? (...) Liberal-democrat da, dar naţional-liberal, nu". Dialogul creat între Filipescu şi Delavrancea este întrerupt de generalul Manu, care afirmă că ziarul respectiv este cel mai vechi „organ [de presă] liberal" (ziarul fusese creat de C.A. Rosetti, în 1857).

Delavrancea nu acceptă probele sau faptul că protagonistul şi-a apărat cu succes teza. Pentru a respinge eventuale contraargumente, Filipescu alege să anticipeze diverse atacuri prin prezentarea evenimentelor din perspectiva ziarelor liberale (citatele sunt numeroase şi ample). Filipescu aduce ca probe relatările din ziarele liberale *Românul, Naţionalul* etc., titlurile acuzând acţiunile poliţiei, în timp ce naraţiunile din articol, prezentate ca fiind ale martorilor oculari, îi incriminează pe studenţi:

(42) N. Filipescu: Ia ascultaţi pe „Naţionalul": „Studenţii merseră până la statuia lui Mihaiu, unde, spre marea lor mirare, o găsiră înconjurată cu un cordon de jandarmi... se înţelege *că entuziasmul studenţilor era mare, el a făcut ca acel cordon de jandarmi să fie înlăturat*, iar coroana şi drapelele să fie depuse la statue."

Cred că preţuiţi frumuseţea acestui eufemism: „entuziasmul a făcut ca cordonul să fie înlăturat". Când un inspector de poliţie zice mulţimei: circulaţi, d-lor, acel inspector măcelăreşte pe studenti, el răspândeşte teroarea în Capitală, ziarele opoziţiunei anunţă cu litere mari: *Capitala e în stare de asediu*; iar dacă *manifestanţii rup cu violenţă rândurile sergenţilor, studenţii cuceresc statuia*; atunci entuziasmul a suflat şi, suflând entuziasmul, s'au rupt îndată rândurile sergenţilor.

Ziarul „Românul" n'are aceeaşi dibăcie în mânuirea condeiului şi spune lucrurile mai verde. Iată ce scrie redactorul „Românului", care era martor ocular: „Eram în primele rânduri; când ne'am apropiat de statue, ne-am izbit de un cordon de sergenţi, în fruntea cărora se afla inspectorul Dristorian.

- Circulaţi, d-lor, circulaţi, ne spune d-l inspector.

„*Avizul său însă era de prisos şi venit la timp rău*, căci *primele rânduri, împinse de celelalte dela spate, nu putură să se opriască curentului şi, rupând cordoanele sergenţilor, cuceriră statuia, de unde se rostiră discursuri*". *Provocaţiunea de unde a venit*, d-le Delavrancea?

Barbu Ştefănescu Delavrancea: *Dela poliţie*. (Filipescu, Cameră, 2.10.1894, 143)

Ajungând la scena cheie a încălcării de către studenţi a avertismentului poliţiei, Filipescu îi cere lui Delavrancea să accepte faptul că provocarea a venit din partea studenţilor (aceasta fiind o strategie utilizată pentru apropierea de etapa finală a discuţiei critice). Delavrancea consideră însă că poliţiştii i-au provocat pe studenţi. „Jocul" discursiv dintre Filipescu şi Delavrancea se reduce, de multe ori, la problema agentivităţii (vezi şi Roibu/Uţă Bărbulescu 2011): pentru primar, studenţii (şi eventualii reprezentanţi ai Partidului Liberal, care i-au încurajat) sunt agentul responsabil pentru degenerarea evenimentelor, însă pentru Delavrancea, acest rol îl au poliţiştii (şi puterea conservatoare). În replicile lui Filipescu se remarcă o topicalizare a agentului, fie printr-un exponent (Cezar Ionescu), fie prin grup (studenţii), şi o pasivizare a acţiunilor poliţiştilor, pe când în intervenţiile lui Delavrancea se observă mai întâi detopicalizarea (negarea statutului de liberal pentru ziaristul menţionat) şi apoi inversarea rolurilor tematice (finalul fragmentului citat mai sus).

Filipescu atrage atenţia asupra inutilităţii discuţiei, în condiţiile în care Delavrancea refuză să accepte argumentele şi probele oferite:

(43) N. Filipescu: Dacă şi după aceste probe susţineţi ca tot poliţia a provocat, orice discuţiune devine inutilă.

Barbu Ştefănescu Delavrancea: Cine a stins lămpile? Şi cine a stricat maşina de la drumul de fer?

N. Filipescu: S'au dat toate aceste explicaţiuni în această privinţă... (Filipescu, Cameră, 2.10.1894, 144)

Întrebările lui Delavrancea ar readuce discuţia la etapa confruntării. În ciuda atitudinii necooperante a lui Delavrancea, Filipescu continuă să citeze din ziarele

liberale, citatele nefiind respinse de către antagonist. Aceasta este modalitatea prin care Filipescu anticipează reacţiile de respingere ale lui Delavrancea, reacţii prin care parlamentarul liberal urmărește să menţină dezacordul.

(d) Așa cum aminteam mai sus, comentând strategiile de diminuare a dezacordului, apelul la citat și modalitatea de punere în scenă a acestuia relevă preponderent amplificarea dezacordului.

(i) De exemplu, N. Filipescu citează aprecierea lui Macaulay, parlamentar whig, legată de realizările reprezentantului aceluiaşi partid, Walpole, fost prim-ministru în secolul precedent, pentru a o folosi ca sprijin în critica îndreptată împotriva Partidului Liberal:

(44) Datoria noastră este să vă dezvelim realitatea în toată goliciunea ei şi să vă risipim iluziile despre măreţia succeselor d-voastră.
În această privinţă vă voiu aminti un cuvânt al lui *Macaulay*, care, comparând politica încununată de atâtea succese, dobândite însă prin mijloace reprobabile şi lipsite de orice măreţie morală, a lui *Walpole*, zice: între una şi alta este toată distanţa, care desparte succesul de glorie. (Filipescu, Cameră, 20.06.1899, 319)

Elementele endoxale se combină cu cele epistemice: atât informaţiile istorice (elementele nominale: „*politica* încununată de atâtea *succese*, dobândite însă prin *mijloace* reprobabile...", fiind declanşatori ai unor presupoziţii existenţiale), cât şi aforismul lui Walpole sunt prezentate drept certe, emfatizând simultan o relaţie cognitivă simetrică între orator şi publicul său. Filipescu realizează o analogie (vezi şi mai jos) în care domeniile temei (liberali vs. conservatori) şi ale forei (Macaulay vs. Walpole) sunt similare, ceea ce le diferenţiază fiind spaţiul cultural. Uneori, apelul la o sursă de autoritate (sau la citatul de autoritate) relevă o combinare cu un mecanism analogic, ceea ce „complică întregul sistem argumentativ" (Cvasnîi Cătănescu 2012); ca parte a unei fore, sursa de autoritate funcţionează, simultan, ca element constitutiv al raţionamentului analogic (Cvasnîi Cătănescu 2012) şi ca mecanism simptomatic.

Ion I.C. Brătianu introduce o evaluare a autorităţii invocate într-unul dintre discursurile sale:

(45) Când auzim *asemenea teorii din partea d-lui Carp, le credem greşit concepute, le credem chiar primejdioase şi socotim de datoria noastră să le oprim. Aceasta însă nu mă împiedecă de a recunoaşte autoritatea omului care le expune*. Din partea d-lui *Grădişteanu, să mă erte, nu cred că emană aceeaşi autoritate...* (I.I.C. Brătianu, Senat, 21.12.1907, 519)

Deși autoritatea lui P.P. Carp este explicit recunoscută, opiniile sale sunt respinse, acțiune care nu afectează statutul de autoritate al sursei. Pe de altă parte, în cazul lui Grădişteanu, respingerea statutului său de autoritate relevă respingerea implicită a valorii oricăror opinii emise de acesta (un tip de argument *ad hominem*).

Într-un alt exemplu, afirmarea explicită a autorităţii unei personalităţi politice contemporane este acompaniată de marcarea explicită a lipsei sale de consecvenţă:

(46) (...) opiniunile, pe care le voi susţine astăzi, sunt şi au fost şi opiniunile ale unor mari oameni de Stat, voi pune astfel slaba mea autoritate sub scutul cel tare al autorităţii lor. (...) nici chiar pe *d-l Kogălniceanu, a cărei autoritate este, o recunosc, superioară şi trece peste competinţa noastră a tuturor, - care însă s-a contrazis în dese rânduri, încât putem mai totdeauna opune un Kogălniceanu de ieri unui Kogălniceanu de astăzi, care va fi combătut de un Kogălniceanu de mâine*. (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 74)

După momentul referirii la Kogălniceanu (liberal) ca autoritate unanim recunoscută, în intervenţia lui Lahovari (conservator), este introdusă o triplă antonomază: *un Kogălniceanu*, urmată cu determinări adverbiale temporale (*de ieri*, *de astăzi*, *de mâine*); combinaţiile rezultate marchează diferitele poziţii adoptate. Accentuarea inconsecvenţei în timp a personalităţii politice invocate are ca rezultat o diminuare a autorităţii acesteia.

Se poate observa că argumentul de autoritate a rămas, până astăzi, una dintre strategiile recurente. La fel ca în Parlamentul de secol XIX, şi în perioada interbelică parlamentarii folosesc adesea citatul de autoritate; cu toate acestea, există şi reacţii de respingere a apelului la argumentul de autoritate:

(47) D. Al. Oteteleşanu: D-lor, dar acestea sunt *lucruri comune, banalităţi de drept public*, care nu au niciun fel de legătură cu chestiunea contestaţiei. (Zgomot, întreruperi). *Am trecut şi noi prin facultăţi, am citit şi noi pe Esmein, nu avem nevoie să ni se repete citate*. (Zgomot, întreruperi). Înţeleg pe d. deputat de Argeş, care singur a declarat că pentru prima oară se găseşte în Parlament, astfel încât se explică de ce *se crede dator să facă citaţiuni din autori*. (Întreruperi pe băncile opoziţiei-unite). *Acest procedeu este inuzitat în Parlament*. (Zgomot).
D. Ar. M. Călinescu: Eu declar aci că dacă aş fi şi a doua oară şi a zecea oară (zgomot, întreruperi, vociferări) în faţa unei majorităţi din mijlocul căreia se ridică chestiunea că Franţa n-a avut regi…
D. Dr. D. Economu-Prahova: Pe timpul lui Esmein nu a fost rege.
D. Ar. M. Călinescu: Mă iertaţi, d-le Economu, dacă vă întreb când a trăit Esmein? (Ilaritate pe băncile opoziţiei unite).
D. Dr. D. Economu-Prahova: Nu mai face pe grozavul.
D. Dr. N. Lupu: D-le Economu, răspunde la întrebare.
D. Dr. D. Economu-Prahova: Voiu răspunde la urmă.
D. Dr. N. Lupu: D-le preşedinte, daţi cuvântul d-lui Economu să răspundă. (Zgomot)
D.Dr. D. Economu-Prahova: Esmein vorbeşte de preşedintele republicii, nu de rege. (Întreruperi pe băncile opoziţiei-unite). (A. Călinescu, 26.06.1926, I: 19-20)

Oteteleşanu pare să considere că numai parlamentarii lipsiţi de experienţă folosesc citatul de autoritate, accentuând backgroundul comun diferit al reprezentanţilor în Parlament. Persoana invocată ca autoritate (Esmein) este considerată validată prin socializarea secundară (studiile universitare ale parlamentarilor): „Am trecut şi noi prin facultăţi, am citit şi noi pe Esmein, nu avem nevoie să ni se repete citate”. Este surprinzătoare însă aprecierea: „Acest procedeu

este inuzitat în Parlament". Pe de altă parte, reacţia lui Oteteleşanu poate fi provocată de lipsa de abilitate a oratorului în utilizarea citatului de autoritate: „acestea sunt lucruri comune, banalităţi de drept public", şi de inadecvarea la tema de discuţie, cu alte cuvinte, lipsa de relevanţă pentru tema dezbaterii: „nu au niciun fel de legătură cu chestiunea contestaţiei". Inabilitatea citării este sancţionată de ceilalţi parlamentari, care îi cer „citantului" să răspundă la întrebări punctuale, legate de autoritatea invocată; aceste schimburi verbale îndepărtează dezbaterea de la cursul său iniţial, permiţând apariţia unor discuţii colaterale, parazitare, care nu au alt rol decât exhibarea propriului ethos şi/sau atacarea ethosului celuilalt (de ex., Armand Călinescu). Oteteleşanu sancţionează, de fapt, inabilitatea comunicativă, lipsa de relevanţă a citatului de autoritate, ignorarea ritualului dezbaterii parlamentare. Oteteleşanu (ca şi N. Lupu) îşi relevă apartenenţa la categoria parlamentarilor „profesionalizaţi". Practicile au consacrat faptul că un citat trebuie să aibă un efect, iar acesta depinde de relevanţa pentru tema dezbaterii[38].

(ii) Sunt numeroase cazurile în care parlamentarul care se consideră citat eronat reacţionează şi afirmă că i se atribuie puncte de vedere pe care nu le-a susţinut, în timp ce antagonistul este ferm în proclamarea citării ca fiind corectă. Aceasta este situaţia în care sunt implicaţi prim-ministrul Brătianu şi reprezentantul opoziţiei, P.P. Carp:

> (48) I. C. Brătianu: A mai zis însă că totdeauna am fost dus o politică rusească, iar ca dovadă *v-a citat la 1870 aş fi zis că sunt ortodox, că urmez şi voiu urma o politică ortodoxă, ei bine, n-am zis aşa: onorate domn, vă rog ca atunci când ne faceţi o acusare din cuvintele zise, cel puţin să fiţi buni a reproduce ceea ce am zis.*
> *N-am zis că sunt ortodox şi muscal, ci că sunt român, sunt ortodox...*
> P. Carp: Voiu aduce mâine discursul d-voastră.
> I. C. Brătianu: *Am zis că sunt creştin, ca moşii şi strămoşii mei, că sunt ortodox, adică de religiunea părinţilor mei.* (Brătianu, Senat, 13.02.1878, III: 206-207)

Carp citează un discurs din 1870 în care Brătianu ar fi afirmat că este pentru o „politică ortodoxă", ceea ce, în contextul epocii, însemna că doreşte apropierea de Rusia. Brătianu respinge modul în care a fost citat, afirmând că a susţinut ideea ortodoxiei pentru afirmarea continuităţii tradiţiei religioase a românilor: „Am zis că sunt creştin, ca moşii şi strămoşii mei, că sunt ortodox, adică de religiunea părinţilor mei". Cum de la discursul la care se face trimitere, până la cel din care este excerptat fragmentul, trecuseră opt ani, Brătianu ar putea reformula şi redirecţiona sensul cuvintelor sale, implicit şi teza pe care o susţinuse. Acuzaţia de citare şi de atribuire eronată a unui punct de vedere îl pune pe Carp într-o poziţie inconfortabilă (ethosul său este în joc). Apare necesitatea probei, iar Carp afirmă că va aduce „discursul" – probabil Monitorul Oficial în care acesta a fost publicat –, pentru a

[38] "The effectiveness of the quotation is reinforced by its thematic prominence; the choice of a marked theme shows the ability of the speaker to foreground the objective, authoritative value of the source in the use of a rhetorical strategy, further emphasised by the value of the repetition" (Dibattista 2004: 162).

arăta că nu a citat şi că nu a atribuit eronat teza invocată. Dacă P.P. Carp are dreptate, atunci el poate arăta că Brătianu a fost inconsecvent (în această situaţie, am avea, din partea parlamentarului conservator un atac *ad hominem* la adresa oponentului său liberal).

Parlamentarii pot exploata şi conţinutul implicit al discursurilor adversarilor politici. Prim-ministrul Ion C. Brătianu atribuie o opinie unor adversari (unul conservator, celălalt liberal), amândoi opozanţii respingând-o:

(49) I.C. Brătianu: (...) D-lor, dacă credeţi că am compromis chestiunea, dacă credeţi că deşi am fost tari la început, dar acuma am slăbit şi că trebue să facem concesiuni, spuneţi-o curat.
T. Rosetti: *N-am zis aceasta.*
I.C. Brătianu. *Atunci d. L. Catargiu a zis.*
L. Catargiu: *Nici eu.*
T. Rosetti: *Nu ne atribuiţi cuvinte care nu sunt ale noastre.*
I.C. Brătianu: *D-l T. Rosetti, ca om care ştie să manieze cuvintele d-sale, n-a zis asemenea cuvinte, deşi reies din discursul d-sale, dar d. L. Catargiu nu are această calitate de orator şi de... i-a scăpat cuvântul* (ilaritate). (Brătianu, Camera, 29.04.1882, VII: p)

Fiind contrazis şi de Rosetti şi de Catargiu, Brătianu se repliază (opinia nu a fost probabil corect atribuită); pentru a contracara acuzaţia de citare/atribuire eronată pe care i-o aduce Rosetti („Nu ne atribuiţi cuvinte care nu sunt ale noastre”), Brătianu alege alte mijloace retorice de atacare a opozanţilor: Rosetti este lăudat pentru abilităţile sale oratorice, care-i permit să lase implicite (*n-a zis... deşi reies*) anumite critici (premise implicite), în timp ce lui Catargiu i se neagă talentul oratoric: într-o trecere de la un registru stilistic formal la unul informal, Brătianu precizează că, de acea dată, nu mai este vorba despre implicit, ci despre explicitare – „i-a scăpat cuvântul”. Brătianu poate încălca, în acest caz, regula discuţiei critice legată de premisele neexprimate (van Eemeren, Grootendorst, Snoeck-Henkemans 2002)[39]: folosirea de către antagonist a paralogismului distorsiunii unei premise neexprimate, prin realizarea unei reconstrucţii „excentrice” a acelei premise, încalcă regulile discuției critice.

(iii) În numeroase cazuri, acuzaţia de citare/atribuire eronată este conectată cu un atac *ad hominem*. Exemplul de mai jos este excerptat dintr-o dezbatere interbelică:

(50) D. Pamfil Şeicaru: D-le Călinescu, dacă îmi daţi voie, echilibrul bugetar, cu împrumuturi, nu poate continua la infinit, fiindcă împrumutul are defectul acesta că trebue să-l plăteşti.
D. Profesor N. Iorga, preşedintele Consiliului de miniştri şi ministrul instrucţiunii, al cultelor şi artelor: Este vorba mai mult de echilibristică, decât de echilibru.

---

[39] “*Rule 5.* A party may not falsely present something as a premise that has been left unexpressed by the other party or deny a premise that he himself has left implicit” (van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans 2002: 182-183).

D. Ar. M. Călinescu: Probabil că *am fost rău înţeles. Eu nu am spus că împrumuturile au servit la echilibrarea bugetului, nu!* Dar destinaţia acelor împrumuturi a avut un caracter productiv, şi au fost de natură să se creeze valori noui...
D. Profesor N. Iorga, preşedintele Consiliului de miniştri şi ministrul instrucţiunii, al cultelor şi artelor: *Productiv da, dar cui?* (*Ilaritate*). (A. Călinescu, 7.12.1931, I: 207-208)

Formula pe care o foloseşte Armand Călinescu implică lipsa de intenţie în prezentarea unui punct de vedere opus: „am fost rău înţeles"; tema dezbaterii fiind una financiară (bugetul, decizii luate în perioada crizei economice), deci tehnică, se pot produce neînţelegeri, dacă există diferenţe în „expertiză". Pe de altă parte, intervenţia finală a lui Iorga, un joc de cuvinte cu dublu sens (şi regim sintactic) care îl are ca ţintă pe Călinescu: „Productiv da, dar cui?", poate indica existenţa unei intenţii autentice de atribuire eronată; adjectivul *productiv* poate fi interpretat atât absolut, cât şi având posibilitatea de a actualiza un determinant, cu valoare de beneficiar. Implicatura conţinută de replica finală, relevând un atac *ad hominem* indirect, în varianta circumstanţială, priveşte o activitate a guvernului precedent, care a vizat interese personale şi nu interesele economice generale.

3.3. Arsenalul retoric şi potenţialul său argumentativ

3.3.1. Simboluri

Am putut remarca, în dezbaterile parlamentare de la sfârşitul secolului al XIX-lea, apelul la diverse simboluri (România, neam, Europa, monarhie etc.), unele dintre acestea făcând referire la diverse date şi evenimente istorice endoxale. Caragiale a speculat recurenţa acestui tip de simbol în discursurile lui Farfuridi şi Caţavencu din *O scrisoare pierdută*. Uneori, realitatea discursivă poate conţine o aglomerare mai mare a acestor simboluri decât ficţiunea literară cu intenţie umoristică:

(51) I.C. Brătianu: Nu sunt cuvintele mele; *e istoria de faţă*.
G. Costaforu: Şi a d-tale e de faţă, mai cu seamă *1867*.
O voce: Şi *1860*.
G. Costaforu: *Şi 1860; dar 1867 l-a întrecut*; ne cunoaştem doar! (Brătianu, Cameră, 17.06.1870, I 2: 201)

Nu ştim care este evenimentul la care face trimitere anul 1860, dar în vara lui 1867, Ion C. Brătianu (ministru de interne) îşi dă demisia din guvernul condus de Constantin Creţulescu, gest care antrenează căderea acestui guvern (perioada 1866-1871 este una caracterizată printr-o mare instabilitate politică şi guvernamentală; vezi Marton 2009, 2016). Un alt eveniment care marchează anul 1867 este „Înţelegerea de la Concordia", o primă etapă în formarea Partidului Naţional Liberal, prin coalizarea moderaţilor (Ghica, Kogălniceanu), radicalilor (I. Brătianu, C.A. Rosetti) şi a fracţioniştilor (N. Ionescu).

O dată care revine foarte des este 1848 – anul revoluţiilor din Principate:

(52) I.C. Brătianu: (...) Apoi d-ta, domnule Kogălniceanu, ai fost ministrul Coroanei. Ei bine, spune în conştiinţa d-tale dacă Coroana nu şi-a făcut datoria întotdeauna. Mai mult decât atâta, a fost de multe ori mai tare decât *noi Românii, care luptăm dela 1848 până astăzi*, ca să apere drepturile noastre (Aplauze).
M. Kogălniceanu: Aşa este. Afirm aceasta. (Brătianu, Cameră, 2.05.1882, VII: 257)

precum şi 1857, anul divanurilor ad-hoc:

(53) fiind date ideile liberalilor dela *1848*, ei n-au putut fi decât nişte învinşi, când au triumfat ideile dela *1857*. Liberalii nu s-au putut asocia la cele patru puncte dela *Divanurile ad-hoc*, decât renegând toate credinţele lor dela *1848*. (...) (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 224)

Pe lângă acestea, se fac trimiteri numeroase la evenimente politice din perioada domniei lui Al.I. Cuza, prin precizarea zilei şi a lunii:

(54) I.C. Brătianu: (...) Ei, d-lor, ascultaţi-i pe d-lor chiar, care vin şi ca o dovadă că nu este nicio primejdie pentru libertate şi Constituţiune, ne spun că chiar prin *faptul dela 2 Mai* s'au consolidat libertăţile. (Brătianu, 3.02.1869, Cameră, I 2: 106);

(55) Al. Candiano Popescu: Şi eu ţi-am făcut serviciu, Beizadea, fiindcă te-am făcut vornic la *11 fevruarie*.
(Brătianu, Cameră, 4.03.1871, I 2: 303)

2 mai este data „loviturii de stat" a lui Cuza: instaurarea regimului personal, prin îndepărtarea partidelor politice şi adoptarea unei noi Constituţii „Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris" (în urma unui plebiscit). 11 februarie, dată la care se face trimitere şi prin „revoluţie", reprezintă acţiunea care a determinat abdicarea lui Cuza şi începerea tratativelor pentru aducerea principelui străin. Modalitatea prin care parlamentarii „mobilizează trecutul" şi diverse mituri, pentru a interpreta prezentul, relevă uneori elementele consensuale (Marton 2016: 253-254) .

Momentele importante ale împroprietăririlor sunt marcate, de obicei, prin ani, nu prin numărul legii (ca în perioada actuală) sau prin data adoptării:

(56) (...) la 1864 s-au împroprietărit ţăranii clăcaşi cari puteau să invoace oarecari drepturi şi la 1878 s-au împroprietărit şi celelalte categorii cari mai rămăsese după art. 5 şi 6. S-a închis dară pentru totdeauna acest drept de împroprietărire şi a rămas Statul stăpân pe moşiile sale, tot aşa liber, tot aşa absolut ca toţi ceialalţi proprietari. (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 79)

Legea agrară[40] a fost adoptată la 14 august 1864 (claca a fost desfiinţată, iar ţăranii clăcaşi au fost împroprietăriţi), intrând în vigoare în anul următor. Celălalt moment indicat (1878) se referă la măsuri de împroprietărire, care au urmat războiului de independenţă.

[40] Pentru modul în care este concepută necesitatea împroprietăririi ţăranilor vezi A. Ştefănescu (2011a).

3.3.2. Analogia

În dezbaterile parlamentare am putut observa o mare frecvenţă a figurilor de stil, atât a celor de construcţie (paralelisme sintactice, construcţii simetrice etc.), cât şi a celor semantice sau logice. Predominante sunt însă analogia şi metafora, utilizate atât cu rol argumentativ, cât şi ca diversiune argumentativă.

Unii parlamentari au o preferinţă specială, clar manifestată, pentru anumite analogii istorice. De exemplu, la distanţă de 10 ani între discursuri, Ion C. Brătianu foloseşte, pentru neofiţii din politică, analogia cu strategiile de creştinare:

(57) D-l Grădișteanu să fie cu prevedere între ai d-lui (aplauze), ca *nu cumva să facă cum făceau Saxonii când Carol cel Mare i-a botezat în Elba, sau cum făceau Rușii sub împăratul Vasile sau Ivan* – nu țiu bine minte, care-i boteza – *Împăratul punea de-i trecea râul și le da dincolo o haină nouă, însă ei treceau îndărăt ca să le mai dea o haină și după ce se înțoliau bine și Ivan nu mai avea ce să le dea, ei iarăși se închinau la idolii lor cei vechi*. (aplauze) (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 117-118);

(58) Când am văzut eu că acei care singuri au mărturisit că sunt neofiți, care au declarat dela această tribună (şi le face onoare această mărturisire), că s-au înşelat altă dată, dar acum s-au luminat; când am văzut că aceia vin și ne zic: „ce căutați voi pe acea bancă într-o chestiune unde edificiul nostru politic și social poate fi în joc?" Atunci mi-am adus și eu aminte de istorie, mi-am adus aminte de *Carol cel Mare când convertea Germania la creştinism, nu lua neofiţi să-i trimită în pădurile Germaniei ca să propage religiunea creştină, nu lua pe acei cari treceau Elba, şi dincolo luau cămaşa albă de neofiţi, ci Carol cel Mare trimitea la germani din acei cari în mai multe generaţiuni dăduseră probă că pot să fie apostoli; căci el ştia că neofiţii, îndată ce treceau înapoi Elba, se apucau să dărâme altarele şi să se închine iar la idoli*. (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 48).

Dacă în primul exemplu fora este mai redusă ca dimensiuni şi cu ezitarea prezentării spaţiului occidental (Carol cel Mare şi saxonii) sau oriental (Vasile/Ivan şi creştinarea ruşilor), în cel de-al doilea organizarea discursivă este clară (specificarea epocii, a spaţiului, a actorilor implicaţi); un element comun în organizarea forei este plasarea în poziţie finală a revenirii la vechile deprinderi de cult: „ei iarăşi se închinau la idolii lor cei vechi" (1869), „să se închine iar la idoli" (1879). Şi tema este organizată diferit: în primul exemplu, este vizat un singur parlamentar (C. Grădişteanu) şi integrarea sa în gruparea conservatorilor, pe când în exemplul al doilea, ţinta este una mai generală: adversari politici, care pun la îndoială abilitatea guvernului liberal, condus de Brătianu. Graţie analogiei, guvernul este implicit evaluat ca fiind format din „acei cari în mai multe generaţiuni dăduseră probă că pot să fie apostoli", persoane care trebuie să se afle pe banca ministerială atunci când „edificiul nostru politic şi social poate fi în joc".

Uneori, fora poate preceda tema, fiind constituită dintr-o scurtă naraţiune şi un proverb sau zicătoare popular(ă), cu o funcţie similară codei:

(59) I.C. Brătianu: (...) Ei, d-lor, ascultați-i pe d-lor chiar, care vin și ca o dovadă că nu este nicio primejdie pentru libertate și Constituțiune, ne spun că chiar prin faptul dela 2 Mai s-au consolidat libertățile.

Asemenea vorbe mi-aduc aminte *o fabulă: pisica odată, văzând că se feresc şoarecii de ea, şi-a pus rasa, s-a dus între şoareci şi a zis că s-a pocăit, că nu mai mănâncă carne.* (aplauze, ilaritate)
Dar este o vorbă populară, pe care d. Grădişteanu nu cred s-o ştie, fiindcă n-a prea trăit printre popor, zice: „*Cine a mâncat, va mai mânca...*" (aplauze). (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 106)

Aşa cum legea naturală, din „vorba populară", prevede o anumită repetabilitate, tot astfel reprezentanţii conservatorilor ar putea periclita libertăţile şi Constituţia. Brătianu pune la îndoială credibilitatea adversarilor politici, realizând asimilarea între o temă şi o foră care ilustrează arii foarte distanţate; justificarea endoxală: „Cine a mâncat, va mai mânca", reduce însă distanţa dintre cele două sfere.

Unele analogii sunt extrem de condensate:

(60) Băgaţi de seamă că *puneţi în pericol ţara şi pierdeţi România, ca, câinele cu bucătura*; şi Napoleon a zis că Românii să fie prudenţi. (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 111)

bazate pe paremiologia populară sau, dimpotrivă, pe trimiteri ştiinţifice (domeniul medical):

(61) Activitatea, munca naţională trebuie îndreptate în altă direcţiune direcţiune decât acea direcţiune nesănătoasă şi nehotărâtă a cererilor fără margini şi a împroprietăririlor succesive. (...) Trebuie să ţiu de la această tribună acest limbagiu neted şi leal, ca să-l auză toţi. *Cangrenele sociale nu se taie decât prin cuvinte bărbăteşti, precum se vindecă prin fier cangrena cea trupească.* (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 73),

pe lângă metafora din temă – „cangrene sociale", apare şi plasarea în chiasm a elementelor nominale din temă şi foră.

Urmărind criteriile de evaluare a plauzibilităţii analogiei (Zafiu 2012), se poate remarca faptul că raportul existent între termenii temei şi cei ai forei este plauzibil, iar scenariile utilizate sunt, în general, accesibile receptorilor (istorie, medicină, zoologie), având asociate valori socio-politice diverse (consecvenţa, loialitatea, experienţa, onestitatea); distanţa dintre elementele temei şi cele ale forei poate fi mare (de exemplu, pisica şi conservatorii), producând o surpriză. În general, analogiile sunt coerente, nu foarte complexe, permiţând dezvoltări favorabile.

3.3.3. Metafora

Perelman (2002: 152-153) consideră, pentru dimensiunea argumentativă, că metafora este o analogie condensată, realizată prin fuziunea temei şi a forei; prin asimilarea domeniului temei celui al forei (fuziune metaforică), se creează o emoţie poetică, prin care tema şi fora devin indisociabile (*ibidem*).

Şi în cazul metaforei, se preferă fuziunea cu o foră ilustrând sfera istorică:

(62) Faptul este că unii greşind au împins lucrurile pînă la *manifestarea de la sala Slătineanu care pot zice că un moment mai că era să fie Waterloul sau Sedanul instituţiunilor noastre autonome*. (Kogălniceanu, Cameră, 15.12.1871, 121)

Kogălniceanu vizează crearea unei puternice emoţii negative prin analogia dintre manifestaţiile de la sala Slătineanu[41] şi înfrângerile de la Waterloo şi Sedan (importante pentru istoria Franţei). Înfrângerea militară este echivalată cu un dezastru instituţional.

Alţi parlamentari preferă să apeleze la paremiologia populară:

(63) Ei, d-lor, *suntem Stan ... păţitul* (ilaritate). (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 105);

(64) Cu toate acestea, am fost luat de acasă şi dus între baionete la poliţie, apoi s-au făcut că-mi dau drumul, ştiţi cum face pisica cu şoarecele; îl lasă, apoi iar îl prinde, până-l omoară. Tot aşa au făcut şi cu mine; (ilaritate) s-au făcut că-mi dau drumul, gândind să mă prinză iar ca pe un şoarece (ilaritate), dar *eu, ca Stan păţitul,* îi cunoşteam şi n-am vrut să mă duc; m-am ţinut de mâneca d-lor şi-i întrebam: „Nu sunt arestatul D-voastră? De ce-mi daţi drumul?” (ilaritate, zgomot) (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 109)

atât pentru posibilitatea de a evalua situaţia unui grup, cât şi pentru autoevaluare. Folosirea expresiei *a fi Stan păţitul* se referă la experienţa politică şi personală şi face apel la cunoştinţele împărtăşite în cadrul Parlamentului (o comunitate de practică).

Aşa cum menţionam mai sus, există o preferinţă pentru metafora cognitivă a construirii (vezi Hoinărescu, în acest volum, pentru metaforele referitoare la stat):

(65) de aceea zic că aş dori să facem *ca temelia Ţării Româneşti să nu putrezească, încât edificiul întreg să nu se surpe.* (Brătianu, Cameră, 11.09.1879, V: 63)

Apare şi aici o metaforă filată, de dimensiuni reduse, cu marcarea unui spaţiu disforic, cel al distrugerii: elementele nominale sunt cele pozitive (temelia, edificiul), în timp ce elementele verbale sunt negative (a putrezi, a se surpa). Pericolul este anticipat, efectele sunt calculate, ceea ce înseamnă că există posibilitatea unui control. Se poate vorbi, în acest caz, despre o emoţie indusă parlamentarilor (*locul psihologic*): cauzele unei eventuale distrugeri pot fi înlăturate, parlamentarii având mijloacele de a prelua controlul; există compatibilitate între măsurile necesare şi normele, valorile acestora ca loc psihologic (vezi Plantin 1999).

Metaforele construirii se regăsesc şi în discursurile interbelice, după Marea Unire:

(66) Să aşezăm în toate *încheieturile acestui fericit stat*, acestei ţări, scumpă sufletului nostru, *dreptatea* (...) aceasta *să zidim* în biserica neamului, care vrem să fie Constituţia (...) Aşezăm *temelia ţării* în pactul fundamental. Tot ce *zidim* acolo trebuie să fie dreptate. (I. Hossu, Senat, 22.03.1923, DDP: 323);

---

[41] În 1871, reprezentanţi ai Germaniei sărbătoresc ziua împăratului, iar unii bucureşteni, filofrancezi (momentul este ulterior înfrângerii Franţei în războiul franco-prusac) şi angrenaţi în curentul anti-germanic (nemulţumirile legate de implicaţiile afacerii Strousberg), provoacă în Capitală tulburări, care ar fi putut duce la abdicarea domnitorului Carol.

(67) Aceasta [dreptatea] trebuie să o aşezăm la *temelia acestui edificiu* al neamului. (I. Hossu, Senat, 22.03.1923, DDP: 319)

În discursul episcopului greco-catolic Iuliu Hossu se referiri la *temelie, edificiu,* precum şi la acţiunea de a construi: *zidim*. Noua configuraţie statală şi toate schimbările antrenate de Unirea din 1918 (inclusiv în privinţa raportului stat-biserică) trebuie să se regăsească în noul „pact fundamental" adoptat în 1923: discursul este ţinut cu o săptămână înainte de publicarea noii Constituţii în Monitorul Oficial.

În alte situaţii, apare metafora de-construirii, a ruinării, legată uneori de un pericol extern. În unele discursuri, se încearcă trecerea de la o emoţie negativă (creată printr-o metaforă disforică) la una pozitivă (bazată pe o metaforă euforică):

(68) Dacă ne uităm la poziţiunea noastră geografică, constatăm un lucru pe care nimeni nu-l va tăgădui. *Slavi la nord, slavi la sud, slavi la răsărit, slavi la apus; oriunde ne-am întinde ochirea, un ocean imens de slavi, ale căror valuri bat la ţărmurile noastre şi ameninţă a ne surpa malul*. Şi atunci trebuie să ne opunem, că *numai acea politică poate să fie bună, care slăbeşte puterea de expansiune a elementului slav care ne înconjură, şi în această privinţă noi trebuie să fim fericiţi că ne putem rezima pe dualismul slav.* (Carp, Cameră, 4.12.1909, 105)

Partea iniţială are rolul de a capta atenţia şi a induce o emoţie negativă prin metafora ruinării[42]: *ameninţă a ne surpa malul*; teza propusă – „ne putem *rezima* pe dualismul slav" poate diminua / elimina (spaţiul euforic) ameninţarea adusă în prim-plan. Repetarea etnonimului într-un climax ascendent, metafora filată concentrată, „*Slavi la nord, slavi la sud, slavi la răsărit, slavi la apus*; oriunde ne-am întinde ochirea, *un ocean imens de slavi*, ale căror *valuri bat la ţărmurile noastre*" induc ideea unui pericol iminent (spaţiul disforic).

O altă metaforă recurentă este cea organică, a „înrădăcinării" domnitorului Carol, prezentă în primii ani de viaţă parlamentară (1866-1871, vezi Marton 2009):

(69) d-l Grădişteanu v-a asigurat de Carol I-iu că *a prins rădăcini* în inima Românilor. Dar, cine *a cultivat, cine a semănat şi udat*, d-lor? ... Apoi, d-lor, *cu foi de foc d-nealor au suflat ca să usuce rădăcina; au săpat cu târnăcopul ca să sece acele rădăcini...* Ciudat lucru! De alaltăieri până ieri d-nealor au uitat totul. Eu ştiu că oamenii, când sunt prea tineri sau prea bătrâni, le vin amorurile ca un fulger; dar, la oameni de vârsta d-lui Grădişteanu şi a amicilor săi, amorul le vine cu încetul, precum şi opiniunile, ideile nu se schimbă într-o zi. Numai pentru Sf. Pavel s-a făcut minunea aceasta şi nu ştiu dacă ea s-a făcut şi pentru d. Grădişteanu. Dacă ea însă s-a făcut şi pentru d-sa, atunci să vie să facă declaraţiune nu pentru d-voastră, ci *pentru Tronul care cu sudorile noastre ale tuturor şi-a prins rădăcini în România, cu suflarea noastră caldă, cu dragostea inimii noastre a crescut copacul dinastiei Hohenzollern* (aplauze). (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 117)

În centrul metaforei filate se află *copacul* (substituit, mai întâi, prin numele domnitorului Carol, apoi printr-un simbol: *Tronul*, prezent ulterior explicit prin

---

[42] P.P. Carp este binecunoscut în epocă pentru antislavism şi pentru filogermanismul său fervent.

metafora *copacul dinastiei Hohenzollern*) şi ale sale *rădăcini*, asupra cărora acţionează două forţe opuse: pe de o parte, activitatea unor conservatori (C. Grădişteanu, ca exponent al unui grup), într-un cadru disforic („cu foi de foc d-nealor au suflat ca să usuce rădăcina; au săpat cu târnăcopul ca să sece acele rădăcini"), pe de altă parte, într-un cadru euforic, activitatea grupului învingător, reprezentat de Brătianu, care „a cultivat, (...) a semănat şi udat", „cu sudorile noastre ale tuturor şi-a prins rădăcini în România, cu suflarea noastră caldă, cu dragostea inimii noastre".

Într-un alt discurs, dintr-o ședință a Camerei din 4 martie 1871, în contextul acutizării crizei antidinastice, I. Brătianu face o distincție între dinastia din „inimi" și dinastia legală: dinastia este definită ca o „ființă legală ale cărei *rădăcini* sunt în constituție"; formula reprezintă o modalitate de a plasa în centrul funcționării statului român Constituția, nu principele (Marton 2016: 275-276), dinastia din „inima" sau „ochii" poporului corespunzând unui imaginar național (Marton 2016: 276). Ion Brătianu, în discursul din 4 martie 1871, încearcă să altereze integrarea simbolică a lui Carol în spațiul românesc, susținută în primii ani ai domniei acestuia – „Un veritabil proces de *désenchantement*, riguros din punct de vedere juridic" (Marton 2016: 277).

Deşi nu conduc spre o altă teză, dublând cu mijloace retorice teza afirmată, de obicei, în imediată succesiune, metaforele nu reprezintă un parazit argumentativ; dimpotrivă, apelul la dimensiunea afectivă contribuie la efecte persuasive, nu la convingere (vezi, mai sus, observaţia lui van Eemeren 2010, legată de distincţia dintre discuţia critică şi pseudo-discuţie), la atragerea publicului prin apelul, de cele mai multe ori, la pathos.

Pe de altă parte, aceste metafore organice – statul ca edificiu şi monarhia drept copac – ar putea fi considerate şi din perspectiva *istoriei ca experienţă* (Koselleck 2004; vezi și Ştefănescu 2011a, pentru aplicaţia legată de legea agrară). Deşi „edificiul" trimite, ca reprezentare mentală, la un „organism" – deci la *modalitatea temporală a ireversibilităţii,* felul în care este prezentat (actele verbale de tip directiv sau predicţie) atrage atenţia asupra unui statut fragil al României; structura de tip pronostic este un subtip al contemporaneităţii „necontemporanului" (*the contemporaneity of the noncontemporaneous* – Ştefănescu 2011a), relevând o strategie discursivă frecventă în discursul politic, opusă celei a ireversibilităţii. În privinţa monarhiei, metafora copacului trimite la modalitatea ireversibilităţii, a surmontării obstacolelor politice.

3.3.4. Efort retoric eşuat

Vom considera mai întâi situaţiile în care predomină limbajul figurat (întârziind uneori inserarea argumentelor), „exagerările" retorice fiind sancţionate de parlamentarii din sală. Primul exemplu al secţiunii este extras dintr-un discurs al lui Ion C. Brătianu:

(70) I.C. Brătianu: Domnilor, dacă *Coroana acelui care*, cum a zis d. Kogălniceanu, *a câştigat-o în capul legiunilor române, dacă coroana aceea nu luceşte ca aceea de cositor, fie şi chiar de aur, dar este de oţel şi oricine s-ar cerca s-o atingă şi s-o sdrobească, va fi acela sdrobit, iar nu coroana* (aplauze).
O voce: *Se potriveşte ca nuca în perete.*
I.C. Brătianu: Cum ca nuca în perete? mă iertaţi, nu m-aţi lăsat să termin. Apoi d-ta, domnule Kogălniceanu, ai fost ministrul Coroanei. Ei bine, *spune în conştiinţa d-tale dacă Coroana nu şi-a făcut datoria întodeauna. Mai mult decât atâta, a fost de multe ori mai tare decât noi Românii*, care luptăm dela 1848 până astăzi, *ca să apere drepturile noastre* (Aplauze). (Brătianu, Cameră, 2.05.1882, VII: 257)

Discursul este ţinut după proclamarea României ca regat şi a principelui Carol drept rege, în contextul dezbaterilor legate de modificarea Constituţiei din 1866. *Coroana* este folosită atât ca simbol al regalităţii, cât şi metonimic, înlocuind numele lui Carol I. Ceea ce atrage evaluarea negativă din partea sălii („se potriveşte ca nuca în perete") este încercarea neinspirată de a realiza (probabil) o metaforă filată; se observă poliptotonul („oricine s'ar cerca (...) s'o sdrobească, va fi acela sdrobit"), precum şi numeroasele determinări („de cositor", „de aur", „de fier") care nu sunt însă prinse într-o gradaţie ascendentă sau descendentă. Concluzia nu este însă una diferită de cea prezentată în finalul fragmentului: meritele incontestabile ale regelui.

Într-un alt exemplu, în contextul discuţiilor legate de legea împroprietăririlor, Lahovari se referă la însemnătatea istorică a mănăstirilor şi bisericilor, în acel moment considerată depăşită:

(71) Ce erau atunci [sec. al XVI-lea – al XVII-lea] mănăstirile şi bisericile? Erau adăpost pentru călători, erau fortăreţe în contra inimicului; acestea erau cele două mari necesităţi ale timpului. Atunci când *lumea trăia în Ţara Românească, pe solul părintesc, întocmai ca pasările fugătoare de pe o cracă de copac pe alta, atunci când hoardele de la Nord şi de la Sud măturau ca un uragan pământul acestei ţări, atunci lumea se gândea la necesitatea de a face un adăpost unde să se închidă până va trece vijelia duşmanilor...* (Al. Lahovari, Cameră, 28.02.1889, 120)

După ce oferă răspunsul la întrebarea de la începutul fragmentului, parlamentarul conservator introduce un arsenal retoric bazat pe comparaţii extinse şi pe metafore, consolidând teza afirmată. Lahovari apelează la pateme, creând imaginea unui spaţiu lipsit de control, într-o permanentă stare de alertă (depăşită în perioada modernă).

4. Concluzii

Argumentarea parlamentară (Ap), ca subtip al celei politice, ilustrează o modalitate de a rezolva problemele supuse dezbaterii, circumscrisă unui tip de comunităţi de practică, cu reguli instituţionale, variabile intercultural. Elementele argumentative recurente în Ap, în perioada considerată, sunt: apelul constant la citat

(citarea poate fi legată atât de utilizarea argumentului autorităţii, cât şi de paralogisme (de regulă, omul de paie sau *ad hominem*); diminuarea dezacordului prin flatare sau apelul la locurile comune; amplificarea dezacordului prin ironie, rechizitoriu etc.; utilizarea resurselor retorice cu rol argumentativ (simboluri, analogia, metafora). Pornind de la distincţia *a persuada – a convinge,* pentru Ap, important este rezultatul obţinut în procesul deliberativ, deci a persuada este mai important decât a convinge.

Urmărind raportarea la un model politic, se poate observa că, atât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât şi în perioada interbelică, acesta este, constant, Occidentul european (la care se adaugă cel nord-american). Citatul de autoritate este mai frecvent utilizat în secolul al XIX-lea, fiind parte componentă a creării unui discurs instituţional, a începutului profesionalizării parlamentare. Uneori, citatul de autoritate poate sugera asimetria de cunoştinţe dintre orator şi public (fiind o modalitate de punere în valoare a ethosului), dar, în general, sugerează dimensiunea cognitivă comună. Mai succint în perioada interbelică, poate deja endoxal, apelul la o autoritate poate părea sancţionat. De fapt, se sancţionează inabilitatea comunicativă în utilizarea acestui tip de argument (emfatizându-se stadiul profesionalizării sau eşecul în atingerea acestui stadiu). Mărturia (cu implicaţii epistemice şi evidenţiale) unui orator relevă asimetria de cunoaştere între acesta şi ceilalţi participanţi la dezbatere, încercarea de influenţare a mediului cognitiv. Apelul la memorie pare o modalitate, exploatată îndelung în secolul al XIX-lea, de creare a unei tradiţii politice şi instituţionale, în timp ce în perioada interbelică ocupă un rol secundar. O valoare comună celor două perioade este memoria ca interludiu amuzant.

Modul în care sunt folosite citatele, trimiterile, aluziile, este extrem de important în discursurile parlamentare, mai ales dacă este vizată dimensiunea polemică. Sursa de autoritate poate fi pusă la îndoială, apelul la argumentul de autoritate fiind însă rar contestat. Este normal ca o instituţie lipsită de tradiţie instituţională (cazul parlamentului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea) să apeleze la modele străine (viaţa parlamentară şi politică engleză, franceză, germană).

Apelul la argumente de tip *ad hominem* şi omul de paie (*straw man*) este constant, în dezbaterile parlamentare analizate. În general, cu puţine excepţii, argumentele *ad hominem* relevă utilizări falacioase, tipul abuziv fiind mai frecvent în perioada interbelică. Argumentul „omului de paie” relevă, de asemenea, o utilizare falacioasă, dar şi strânse conexiuni cu cel *ad hominem.* Citările eronate sau cele despre care se afirmă că sunt eronate conduc adesea la reacţii ale antagonistului. Mişcările interactive şi argumentative pot fi complexe: antagonistul poate cita cuvintele reale ale protagonistului, pentru a releva o inconsecvenţă a acestuia (intenţia *ad hominem*); pe de altă parte însă, aceeaşi intenţie de a releva o inconsecvenţă implică o citare eronată: pentru a se ajunge la atacul *ad hominem* este nevoie să fie creată o „păpuşă de paie”. Reacţia protagonistului implică necesitatea de a respinge citatul (eventual, de a dovedi că a fost citat eronat sau că i s-a atribuit

o teză pe care nu a susţinut-o), pentru a nu cădea victimă unui atac *ad hominem*. Dacă respingerea citării ca eronată este reuşită, atunci oponentului i se atribuie o dublă culpă – cea de a fi citat/atribuit în mod greşit o opinie şi un atac la persoană nejustificat. Pe de altă parte, a-l acuza pe celălalt de citare eronată poate permite reformularea propriei teze, schimbarea punctului de vedere (mai ales dacă este implicată şi o distanţă temporală semnificativă).

Observând modalităţile de diminuare, respectiv de amplificare a dezacordului, am remarcat faptul că flatarea, în secolul al XIX-lea, are rolul de a diminua impactul unei critici ulterioare, în timp ce flatarea unui adversar în perioada interbelică este, de cele mai multe ori, ironică. Apelul la pathos este comun celor două modalităţi de a diminua sau amplifica spaţiul acordului (în exemplele discutate, accentul a fost plasat asupra afectelor negative), fără mari diferenţe în timp. Locurile comune combinate sunt constante. Rechizitoriul, ca modalitate de amplificare a dezacordului, are – cu precădere – o ţintă colectivă (un grup politic), în secolul al XIX-lea, în timp ce în perioada interbelică, ţinta poate fi adesea individuală.

Dimensiunea retorică pare mai importantă în discursurile antebelice, atât poate sub influenţa tradiţiei şi a sistemului de învăţământ, cât şi ca deprindere profesională (de avocat, profesor) sau ca modalitate de a crea, treptat, un discurs instituţional. În perioada interbelică, discursul mai tehnicizat, „profesionalizat”, prezintă o dimensiune eristică mai pregnanată decât cea retorică (nu putem neglija creşterea numărului de partide, diversitatea ideologică, diversificarea şi amplificarea publicului/audienţei).

Deşi viaţa politică românească a cunoscut importante schimbări din 1866 până în 1938, la nivel discursiv se poate remarca o raportare constantă la modelul occidental european, preferinţa pentru aceleaşi strategii ale acordului şi dezacordului, apelul la resurse retorice similare (deşi în grade diferite) şi menţinerea interpretării omogene a naţiunii. Este vizibil însă un plus de agresivitate în dezbaterile interbelice: disciplina de partid este mult mai vizibilă, legăturile interne sunt mai strânse decât în perioada anterioară. Preferinţele menţionate reflectă un specific cultural românesc şi constrângeri instituţionale variabile (mai laxe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai rigide în perioada interbelică).

ARGUMENTELE CVASILOGICE ÎN DISCURSUL PARLAMENTAR

LILIANA HOINĂRESCU

1. Introducere

1.1. Aspecte teoretice generale

Inventariate și descrise de Perelman și Olbrechts-Tyteca (2008 [1958]: 259-350), argumentele cvasilogice au aparența unor raționamente formale, logice sau matematice, fiind apropiate de demonstrația științifică. Ele formează nucleul argumentației valide, opunse celei falacioase. Perelman și Olbrecht-Tyteca împart argumentele cvasilogice în două categorii, care au, la rândul lor, subdiviziuni. În prima categorie (I) sunt incluse argumentele care presupun relații logice, bazate pe: a) contradicție – contradicția logică sau incompatibilitatea (ironia și ridicolul servesc aici deseori ca tehnici argumentative); b) identitate, totală sau parțială (definiția, analiza/explicația și tautologia, regula de justiție – aplicarea unui tratament identic, ființelor sau situațiilor care aparțin aceleiași clase –, reciprocitatea); c) tranzitivitate (implicația sau consecința logică: silogismul, entimema). A doua categorie include argumentele care presupun o relație matematică și care sunt bazate pe: a) raportul parte-întreg (includere sau diviziune); b) comparație (opoziția, principiul de ordonare, principiul de sacrificiu) și c) probabilitate (calculul de probabilitate și conceptul de variabilitate) (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 261). Într-o prezentare sinoptică, acestea apar ca în schema de la finalul acestei secțiuni (cf. van Eemeren *et al.* 2014: 273, *apud* Svačinová 2017: 46)[1].

Surprinzător, argumentele cvasilogice au fost puțin studiate și încă mai puțin analizate empiric, deși teoretic au o forță de persuasiune intrinsecă, dată de

[1] Schema prezentată de noi nu este identică cu cea propusă de van Eeemeren *et al*. (2014: 273, apud Svačinová 2017: 46). La punctul (I) c), van Eemeren *et al.* ilustrează argumentația bazată pe tranzitivitate cu argumentele de includere (suprapunându-le parțial cu punctul (II) a), în timp ce noi am considerat drept reprezentativă, pentru această subcategorie, implicația sau consecința logică (silogismul, entimema). Ambele interpretări sunt bazate pe explicațiile din *Tratatul de argumentare*, cu deosebirea că privilegiază o relație din mai multe posibile. Perelman și Olbrecht-Tyteca (2008 [1958]: 305) consideră relațiile de egalitate, de superioritate, de includere, de ascendență drept relații tranzitive. Totodată, autorii acordă relației de implicație un rol important (2008 [1958]:: 309-311). În opinia noastră, această din urmă relație este tipică pentru pentru categoria tranzitivității, celelalte putând ilustra și alte clase de argumente.

asocierea lor cu schemele științifice de raționament, cu o validitate recunoscută, general valabilă (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 259-261). Cele mai cunoscute sunt *silogismul* și *entimema*[2], bazate pe raționamentul deductiv, tranzitiv, *definiția* ca tehnică de a stabili identitatea diverselor elemente ce formează obiectul unui discurs, dar și *ironia, ridiculizarea*, în măsura în care aceastea servesc ca mecanism de reducere la absurd pentru indicarea unei contradicții. Forța lor de convingere, bazată pe prestigiul științelor exacte, depinde însă de un grad de competență, atât a oratorului care recurge la o atare argumentație, cât și a receptorului, capabil sau nu să recunoască și să urmărească un model deductiv sau matematic de argumentare. Argumentele cvasilogice sunt puțin susceptibile să antreneze emoții și adeziuni de tip afectiv; ele se adresează intelectului și judecății riguroase. Sunt întâlnite cu precădere în discursul științific, și mai puțin în acele tipuri de discurs public care vizează adeziunea afectivă, cum ar fi discursul politic sau cel mediatic.

Argumentația cvasilogică

(I) **Argumente care presupun o relație logică**

a) argumentația bazată pe contradicție
- contradicția logică
- incompatibilitate
- (ridicolul, ironia, prin reducere la absurd)

b) argumentația bazată pe identitate, totală sau parțială
- definiția,
- analiza și tautologia,
- regula de justiție
- reciprocitatea

c) argumentația bazată pe tranzitivitate
- implicația sau consecința logică: silogismul, entimema

(II) **Argumente care presupun o relație matematică**

a) argumentația bazată pe raportul parte întreg
- includere
- diviziune

b) comparație
- opoziția,
- principiul de ordonare,
- regula de sacrificiu (raportul mijloace-scop)

c) probabilitate
- calculul de probabilitate
- conceptul de variabilitate

---

[2] Pentru Aristotel, entimema este un silogism retoric, ale cărui premise se bazează pe opinia comună (*Retorica*, I, 1 1355a 1–25). În teoria modernă a argumentării, entimema este considerată un silogism incomplet, în care premisa sau concluzia este absentă (nu este exprimată) (vezi discuția din Walton/Macagno 2006: 11-12). În multe cazuri, entimemele depind de premise care sunt implicite, dar acceptabile, deoarece reprezintă *endoxa*, cunoștințe unanim împărtășite: "In many cases, enthymemes depend on premises that are implicit but acceptable because they represent common knowledge" (Walton 2001b, *apud* Walton/Macagno 2006:12).

1.2. Definiția argumentativă. Importanța definiției în argumentația cvasilogică

O atenție specială va fi acordată în acest studiu definițiilor, considerate de autorii *Noii Retorici* drept argumentele cvasilogice prin excelență (2008)[3].

Problema definiției este foarte complexă, deoarece implică modul în care vorbitorul se raportează la realitate și o reprezintă. Or, este binecunoscut, este dificil să avem o reprezentare univocă a unui referent. De aceea, definirea realității a constituit, încă din Antichitate, o problemă filosofică prin excelență. Retorii au intuit însă natura ambivalentă a definiției și au inclus-o între tehnicile de persuasiune. Definiția crea impresia unui acord prealabil între interlocutori, considerat esențial pentru contrucția argumentativă, permițând oratorului să opereze subtile deplasări de accent, o reorganizarea calitativă a trăsăturilor caracteristice obiectului descris, astfel încât aceasta să servească scopurilor sale discursive. Prin urmare, definiția putea oricând căpăta aparența și funcția unui raționament falacios (sofism).

În perioada modernă, prima tentativă de a concepe un model explicativ comprehensiv pentru dimensiunea persuasivă a definițiilor îi aparține filosofului (logicianului) american Charles L. Stevenson (1938). Noțiunea de *definiție persuasivă* (engl. *persuasive definition*) a fost descrisă de Stevenson cu referire precisă la funcțiile manipulative ale limbajului. Stevenson a observat că anumite cuvinte pot avea în cursul argumentării un sens descriptiv și unul emoțional. Sensul emoțional este descris drept: „calitatea [tendința] unui cuvânt de a produce, în cursul utilizării sale, o reacție afectivă receptorilor”[4]. O definiție persuasivă apare atunci când vorbitorul redefinește sensul descriptiv al cuvântului, păstrând sensul emoțional al acestuia. Astfel, cuvinte având o componentă etică, precum „pace”, „război”, „cultură”, „justiție”, pot fi redefinite, însoțite de conotații pozitive sau negative, astfel încât să servească obiectivelor discursive ale vorbitorului. Prin manipularea sensurilor positive și negative ale cuvintelor „etice”, definițiile persuasive au forța unor argumente falacioase (cu grad înalt de manipulare) în argumentația judiciară sau cea politică. Raportându-se constant la filosofie, Stevenson, discută modul în care cuvântul „dreptate” este definit în *Republica* lui Platon, în dialogul dintre Socrate și Thrasymachus. Însă scopul filosofiei nu este de a persuada, ci de a circumscrie natura intimă, non-aparentă, a unui concept. Astfel de definiții, prin care se încearcă redefinirea unui concept pentru a-i surprinde esența poartă numele de *definiții reale*[5]; ele sunt deosebite de *definițiile persuasive*, al căror scop este să convingă prin conotațiile emoționale ale re-definiției (Schiappa 2003: 6–7).

---

[3] Vezi și prezentările teoretice din Hoinărescu (2013, 2018).

[4] „a tendency of a word, arising through the history of its usage, to produce (result from) *affective* responses in people” (Stevenson 1937: 23)

[5] În filosofie, *definițiile reale* sunt distinse de *definițiile nominale*, cele prin care se precizează sensul sau semnificatia unui lucru. Definițiile nominale se suprapun de obicei definițiilor lexicale, cele înregistrate în dicționare.

Concepția lui Stevenson a rămas foarte influentă în spațiul anglo-saxon și a fost inclusă în logica formală și în teoria modernă a argumentării (vezi Schiappa 1993, 1996, 2003; Zarefsky 1998, 2004, 2006, 2014; Walton 2001a, 2006: 245–251; Macagno 2008, 2014; Macagno/Walton 2008). Abordările contemporane au studiat definițiile persuasive atât teoretic, cât și empiric, pe baza unor discursuri reale (mai ales din sfera judiciară și a politicului), subliniind valorile etice și normative ale actului de a defini [„the ethical and normative ramification of the act of defining"] (Schiappa 2003: 3). Definițiile contribuie la impunerea reprezentărilor sociale unanim admise, a discursului de autoritate; în consecință, ele trebuie considerate dintr-o perspectivă nu numai empirică sau filosofică, ci și socio-politică. Concepția acreditată de unii cercetători, conform căreia analiza retorică a definițiilor nu contravine analizei de tip filosofic, ambele constituind o parte a filosofiei practice (Schiappa 2003: 4), este, de fapt, una realistă și integrativă, punând în legătură direcțiile de interpretare din antichitate – filosofică, dialectică și retorică – cu teoriile moderne ale argumentării.

Definiția reprezintă o clasă de argumente a căror complexitate este surprinsă în tratatul lui Perelman și Olbrechts-Tyteca (2008 [1958]), chiar dacă acestora nu li se alocă un capitol special, care să unifice observațiile făcute de-a lungul mai multor capitole distincte, discutând diverse tehnici argumentative. Așa cum am amintit, definițiile sunt descrise de autori drept argumentele cvasilogice prin excelență (Cap. I, Partea a III-a, 282-288). Orice definiție are o valoare persuasivă intrinsecă și poate fi utilizată în scop argumentativ (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 286-288). Definiția este considerată și un instrument al tehnicii argumentative de disociere (Capitolul IV, Partea a III-a, 590-597). Disocierea constă în a redefini un concept, divizându-l în două sensuri antitetice și opunând astfel sensului comun care îi este atribuit un sens considerat de vorbitor mai adecvat naturii acestuia. Prin această tehnică, vorbitorul reflectează asupra sensului uzual și a esenței reale a unui concept (2008 [1958]: 591). Distincția lui Stevenson între sensul emoțional și cel descriptiv este considerată discutabilă, alterarea sensului în cazul așa-numitelor definiții persuasive fiind, mai degrabă, efectul unei tehnici de disociere (2008 [1958]: 590-597). *Definițiile disociative* descrise de Perelman și Olbrechts-Tyteca se suprapun așadar noțiunii de *definiție persuasivă* a lui Stevenson (1938).

Perelman și Olbrechts Tyteca (2008 [1958]: 233-234) discută, de asemenea (în capitolul al III-lea, Partea a II-a, care prezintă premisele și condițiile necesare argumentării, așa-numitul acord prealabil dintre interlocutori), despre *definiția oratorică* (pe care o deosebesc aparent de definiția ca argument cvasilogic). Aceasta este o figură retorică sau discursivă în care oratorul nu urmărește propriu-zis o operație metalingvistică (redarea sensului unui cuvânt), ci punerea în evidență a unor aspecte ale realității care,

altminteri, ar risca să rămână la un nivel subliminal sau marginale pentru auditoriu. Așa cum subliniază autorii, definiția are, în acest caz, o utilizare pur funcțională (retorică, nu cognitivă, precizăm noi), de a acționa (persuasiv) asupra auditoriului[6].

În tentativa de a include argumentarea în științele comunicării, Philippe Breton a reorganizat taxonomia din *Noua retorică*, incluzând definiția printre argumentele de cadraj (sau de încadrare)[7], alături de *prezentare, asociere, disociere şi argumentele cvasilogice* (Breton 2003: 45; 79-95). Argumentele de cadraj sunt legate de construcţia unui univers de referinţă la care se raportează interlocutorii. Ele se recunosc prin faptul că introduc o descriere (subiectivă) a realului care insistă asupra unor aspecte şi le ignoră sau le minimizează pe altele, oferind astfel premisele apărării unei opinii, a unei teze (Breton 2003: 44). Această categorie de argumente implică un element de noutate pentru interlocutor; cadrul de referinţă este acelaşi, însă componentele lui sunt altfel configurate. În opinia autorului, definiția este manipulatoare atunci când vorbitorul încearcă să prezinte propria sa perspectivă asupra referentului drept o descriere normativă (Breton 2003: 82).

Există, așadar, mai multe tipuri de definiții care sunt operante pentru uzul discursiv-argumentativ al limbajului: *definițiile normative* (sau *lexicale*) – cele care se regăsesc în instrumentele autorizate (dicționare, lexicoane); definițiile *stipulative*[8] – cele care precizează neambiguu sensul unui cuvânt într-un context dat și cele *persuasive* (Walton 2006: 245-256). În plus, relevante vor fi în discuția de față și *definițiile reale* din filosofie, pentru că acestea pot fi, la rândul lor, utilizate argumentativ.

În analiza care urmează, sintagma *definiție argumentativă* va avea un sens foarte larg, incluzând toate situațiile în care definiția poate să capete o valoare dialectică sau argumentativă. Considerăm că definiția poate fi un argument valid, cvasilogic, în sensul în care a fost descrisă de Perelman și Olbrechts-Tyteca, un argument valid de cadraj, după taxonomia lui Breton, sau un mijloc de persuadare pe cale emoțională, mai aproape de un sofism, în direcția de analiză a școlii anglo-saxone, inaugurate de Stevenson (vezi și

---

[6] „Le cas de la définition oratoire nous montre nettement que le caractère anormal d'une structure peut être envisagé à un double point de vue. D'une part, la définition oratoire, tout en présentant la structure d'une définition, ne joue pas le rôle habituel de celle-ci ; d'autre part, l'effet produit habituellement par l'épithète, ou la qualification, c'est-à-dire le choix, est produit cette fois grâce à la définition oratoire. Si l'on mettait l'accent sur le premier point de vue, on serait amené à traiter de la définition oratoire à propos de la définition. C'est parce que nous nous référons au second point de vue, à l'aspect fonctionnel, à l'action sur l'auditoire, que nous en traitons comme figure de choix" (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 234).

[7] În orig. „les arguments de cadrage".

[8] „Stipulative" or „statutory" definitions introduce a new meaning of a word in order to build an artificial and unambiguous lexicon with a view to prevent potential ambiguities" (Macagno/Damele 2015: 226).

Schiappa 1993, 1996, 2003; Zarefsky 1998, 2004, 2006, 2014). Cadrul teoretic va reuni elemente din teoria argumentării, pragmatica cognitivă, sociolingvistică și analiza critică a discursului.

2. Argumente cvasilogice în discursul parlamentar

În această secțiune, vom studia unele dintre argumentele cvasilogice din discursul parlamentar românesc. Vom urmări atât prezentarea lor singulară, cât surprinderea asocierii lor în cursul argumentării. Vom organiza analiza în jurul definiției, pentru că aceasta are o pondere importantă în argumentația cvasilogică, antrenând și celelalte relații logice, contradicția și tranzitivitatea (definiția poate fi o premisă a unui silogism), reciprocitatea, raportul parte-întreg. De asemenea, definiția se asociază strâns cu alte tehnici argumentative, în primul rând cu disocierea.

2.1. Definiții explicative vs. definiții „reale", speculative. Uz didactic, explicativ vs. uz retoric, persuasiv

În vechiul parlament românesc, utilizarea definiției este mai întâi legată de un discurs explicativ, aproape didactic. Examinarea critică a termenilor, a conceptelor devine o sarcină importantă a celor mai influenți oameni politici români, mulți dintre ei membri ai elitei culturale, profesori sau jurnaliști, dedicați unei lucrări de instruire a publicului. Recursul la definiție presupune o judecată obiectivă și mecanisme de raționament care sunt filtrate prin educația solidă și prin lecturile de filosofie (nu numai filosofie politică). Explicarea termenilor constituie un stadiu în mișcarea argumentativă (specialiștii numesc acest tip de argument "argument from definition" (Schiappa 1993: 404; Zarefsky 2014: 120–123; Kublikowski 2009: 235). Așa cum se observă în exemplul de mai jos, unde vorbitorul nu doar aplică tehnica, ci și o glosează într-o secvență metacomunicativă, se prezintă caracteristicile generale ale conceptului, care devin astfel premise argumentative pentru susținerea unei teze. Descrierea dată referentului se raportează, aparent, la fondul comun de cunoștințe, constituind baza acordului prealabil dintre orator și auditoriu[9]:

(1) D-lor, când este stabilit acest principiu, care este un adevăr nu economic, dar de bun simţ: *tot ce se dă de Stat unora, se ia de Stat dela alţii,* nu susţiu că Statul nu trebuie absolut să nu dea şi să nu ia; căci astfel ar fi să suprime necesitatea şi fiinţa Statului. Dar zic că trebuie să se aibă mare grije de întrebuinţarea resurselor Statului, cari sunt banul celui sărman. Tot ce se ia dela o generalitate, nu trebuie să se dea decât într-un scop general, şi pentru folosul acelei generalităţi. Aci este dreptatea, aci este proporţiunea. De câte ori se va lua dela majorităţi să se dea minorităţilor, se va face un abuz şi o nedreptate strigătoare la cer; ***prin urmare trebuie să ne punem în cap ce***

[9] Definiția funcționează așadar aici ca *endoxa*, adică „opinie unanim acceptată" pe baza căreia se construiește argumentația (Macagno 2008: 444).

> ***este Statul, cari sunt funcţiunile şi drepturile lui, ca să ştim cari sunt drepturile şi datoriile contribuabililor faţă cu dânsul.*** (Lahovari, Cameră, 17.02.1889, 89-90)

Deloc întâmplător, întâlnim frecvent definițiile explicative în discursul parlamentarilor conservatori, mulți dintre aceștia având studii de filosofie și drept și fiind înclinați să contracareze retorica demagogică a liberalilor. Pentru conservatori, în primul rând pentru cei proveniți de la *Junimea*, formele fără fond sunt legate de o înțelegere superficială a conceptelor; prin urmare, ei vor combate verbiajul liberalilor printr-un discurs care include inițial reprezentarea intelectuală, abstractă a termenilor, iar apoi modul în care noțiunile se aplică la domeniul practic adus în discuție. Câtă vreme activitatea parlamentară presupune nu numai confruntarea politică, ci și asigurarea unui cadru legislativ coerent, perfectibil, în mod particular, sunt necesare distincții metalingvistice, pentru stabilirea neambiguă a sensului legal al unui termen:

(2) *Ce este dar, d-lor, comuna*? Unde este punctul de distincţiune practic? În legea actuală comunală, la capitulul II, menţinut şi de proiectul modificator, se specifică anume, care sunt objectele de administraţiune ale comunelor. În privința lor dar am să examinez valoarea comunei cum a existat până astăzi. (Maiorescu, Cameră, 31.01.1874, III: 142-143);

(3) Și apoi spune acest domn Coquelin toate primejdiile, ce se tâmplă într-un stat, care are centralizarea. *Ce este însă descentralizarea? Descentralizarea voieşte lăsarea în mâna autorităţii locale a unei părţi din atributele puterii publice.* Nu ministerul, nu prefectul să se amestece în lucrările comunei, ci ea însăşi să exerciteze câteva lucrări esenţiale.
Aceasta va să zică descentralizarea în modul cel mai general. (Maiorescu, Cameră, 16.05.1878, III: 468)

În oratoria politică (dar și în cea judiciară), definiția unui concept este deseori introdusă de o interogație retorică; inclusă într-o pereche de adiacență întrebare-răspuns, explicația pare a decurge obiectiv din înseși cerințele discursive. Acest tipar retoric, foarte frecvent în vechiul parlament, se confundă cu cel al definițiilor „reale” din filosofie, care presupun distingerea naturii intime, a esenței unui concept[10]. De obicei precedate de întrebarea *Ce este X ?*, ca în maieutica socratică, definițiile speculative capătă în oratoria politică o turnură persuasivă particulară, combinând exercițiul dialectic cu exploatarea elementelor emoționale:

(4) *Ce este libertatea domnilor? Este oare facultatea absolută de a face ce voim?* Eu cred că nu, și în practică, teoria libertății nu poate găsi aplicarea sa decât atunci când mărginiți pe cel tare, când îl împiedicați de a se servi de o absolută libertate. Trebuie să ne probați că nu am luat apărarea celui slab în contra celui tare, trebuie să ne

---

[10] Vezi Schiappa (2003: 6): „[…] anytime someone posits a question of the form “What is X?” or attempts to offer a definition based on what he or she believes X really or truly is, the result is an effort toward a fact of essence, or what also is called a “real” definition.”

probați că nu lăsați pe cel slab dezarmat față cu cel tare și numai atuncea ne veți convinge că ați formulat un principiu ce se sprijină pe temeiuri de o înaltă moralitate politică (*Aplauze*)
A invoca însă o libertate care vine numai în favoarea celui tare și a crede că suntem apărătorii unui mare principiu, este o stranie iluziune. Știu că nu sunteți singurele victim ale unor asemenea iluziuni; ea se produce în multe părți ale vieții popoarelor. Și ea își dă aerul unui principiu liberal […] (Carp, Cameră, 11.02.1882, 161)

(5) Dar, d-nii mei, se face abuz de cuvântul de democrație, cum stăm azi, eu susțin că cuvântul de democrație este și trebuie să fie apanajul tutulor partidelor și când un partid se zice că el, pe lângă ideile lui conservatoare, are exclusiv proprietatea cuvântului democrație, îi zic: numai o parte este a ta; tu ai condominium cu toate celelalte partide, cât ești și tu democrat, sunt și eu democrat. [...].
Ce înţelegem noi prin democraţie? Am spus-o: prin democraţie nu înţelegem ca prin fraze aventuroase fiecare îndrăzneţ să fie la iveală, prin democraţie înţelegem ca fiecare să-şi aibă locul lui în această ţara, care îl merită prin munca lui. (*Aplauze*). (Carp, Cameră, 4.12.1909, 566).

Definițiile de mai sus se deosebesc de definițiile normative prin caracterul lor mai accentuat speculativ. Oratorul reflectează, de fapt, asupra conceptului, adesea cu trimiteri intertextuale ca în exemplul (4), unde ideea de moralitate politică (a apăra pe cel slab de cel tare) este legată deopotrivă de *Republica* lui Platon şi de teoriile democratice moderne în epocă. Ca raționament cvasilogic, definiția se combină cu contradicția (*argumentum ad contrario*), două proprietăți incluse în sfera noțională a termenului fiind considerate incompatibile: libertatea ca mod de a acționa în favoarea celui tare și libertatea ca principiu democratic.

Apostrofa și întrebările retorice asociate definițiilor argumentative (explicative sau speculative) sunt prin ele însele procedee oratorice, figuri ale comuniunii (vezi Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 240), prin care se mimează un dialog între orator și public. Definițiile conceptuale de acest tip integrează rigoarea raționamentului în mișcarea retorică a interpelării auditoriului, având așadar o forță de persuasiune intrinsecă. Publicului i se induce percepția că participă activ la examinarea critică a conceptului, la descoperirea naturii sale. Cu alte cuvinte, definiția antrenează reflecția și adeziunea pe cale logică, rațională.

Cu toate acestea, definiția nu poate fi instrumentul retoric al unor oratori inabili. În viața publică, un domeniu practic, excesul de teoretizare poate devia în verbiaj și frazeologie; definirea instituțiilor și necesitatea lor socială nu trebuie să suplinească un discurs bazat pe date concrete, la obiect. In fragmentul de mai jos, Kogălniceanu îi reproșează ministrului instrucțiunii publice, C. Exarcu, faptul că, în intervenția în care solicită parlamentarilor să aprobe o suplimentare de fonduri, eludează exact justificarea cererii cu date exacte și cifre, formulând în schimb adevăruri generale, platitudini pentru un public instruit, legate de scopul instrucțiunii în societatea modernă:

(6) M. Kogălniceanu: Însă am văzut pe domnul Esarcu că s-a suit la tribună [în ședințele din 14 şi 16 februarie 1870] şi ne-a ţinut un discurs, nu de Cameră, ci de Ateneu ,

spuindu-ne nişte adevăruri pe care le ştim cu toţii de mai nainte. Domnul Esarcu s-a înşelat despre locul unde se află şi despre auditoriul înaintea căruia vorbea.
Nu este trebuinţă a-şi da cineva atîta osteneală spre a convinge Adunarea Naţională despre foloasele răspîndirii instrucţiunii publice la ţară; toţi le cunoaştem si nu este nimeni aci care să le conteste. Toate cîte ne-a spus domnul Esarcu astăzi ca lucruri noi, le-am citit toţi demult, le-am citit şi eu şi nu era nevoie să ne mai ţină o oră sau două spre ne convinge despre ceea ce ştiam cu toţii.
Domnilor, aci nu este cestiunea de instrucţiune publică, căci toată lumea ştie de ce mare folos este instrucţiunea, şi chiar părinţii noştri ştiut aceasta. Cestiunea este de a vedea cum se întrebuinţează banii pentru instrucţiunea publică.
Aşadară, domnule Esarcu, vedeţi că n-aţi făcut alt decît a voi să convertiţi la o religiune care de mai nainte şi de mult încă era a noastră şi a străbunilor noştri. …
Aţi auzit, domnilor, cum onorabilul domn Esarcu a venit şi a zis daţi 500 000 de franci, şi apoi s-a suit la tribună şi a ţinut un discurs două ore despre nişte principie, despre nişte teorii pe cari nimeni din noi nu le combatem; şi cînd a venit la dezvoltarea amendamentului său, ne-a zis un singur cuvînt : ne-a cerut 500 000 de franci ca cum ne-ar cerut 5 parale. Ce ne-a spus domnia-sa despre instrucţiunea publică? […] (p. 402-403)
[…]
[…] onorabilul domn Esarcu trebuia să ştie că în ţara aceasta deputaţii, atît tineri cît şi bătrîni, atît dreapta cît şi stînga, cît şi centru au întins întotdeauna o mînă darnică instrucţiunii publice, din care domnia-sa astăzi voieşte să-şi facă un trofeu. Dară ce lipseşte la noi nu sînt şcoalele, ci şcolarii lipsesc şcoalelor; ar trebui să ştie domnul Esarcu, care se îngrijeşte atîta de instrucţiunea publică şi de aceste scoale, pe care alţii, nu domnia-sa, le-au înfiinţat şi le-au înzestrat, ar trebui să ştie că sînt atîtea şcoli goale, ar trebui domnia-sa să vină cu tablourile şcolare şi să vadă cîte sînt pline, cîte au şcolari şi cîte n u , şi aceasta este atît de trist , domnule Esarcu, că vedem moşii ale statului unde se află case de şcoală foarte bune, dară cari nu pot funcţiona neavînd şcolari. […]
Îmi pare rău că sînt nevoit să-i dau o lecţiune, însă fiindcă şi domnia-sa, mai tînăr, mi-a dat o lecţiune, apoi şi eu mai bătrîn, îi dau alta. ***Să fie sigur domnul Esarcu că oricînd va veni cu idee practică, iar nu cu teorii şi frase***, voi fi alături cu domnia-sa; căci, daca este vorba să ne punem pe tărîmul teorielor, apoi am onoare spun domniei-sale că şi eu, cînd va veni în discuţiune budgetul Ministeriului de Interne, aş putea să mă apuc să fac un curs de administraţiune, spun ce ***este statul, ce este judeţul, ce este comuna, consiliul judeţean e cînd va veni budgetul armatei asemenea voi începe cu teorii şi definiţiuni de la chivără şi mă voi scoborî pînă la pinteni, cum a făcut domnul Esarcu cu teoriele domniei-sale asupra instrucţiunii publice***. *(Aplauze, ilaritate.)* (Kogălniceanu, Cameră, 14, 16.02.1870, IV II: 402-403; 404-405).

Obiecțiile lui Kogălniceanu sunt de ordin metapragmatic: inadecvarea unui atare discurs didactic, calificat drept „teorii și frase" atât în ce privește obiectul său (o cerere de fonduri necesita cifre exacte), cât și în ce privește orientarea sa comunicativă, auditoriul fiind format din persoane instruite, unele cu o pregătire superioară celei a oratorului. O astfel de atitudine nu poate fi decât ironizată, pentru că, involuntar, vorbitorul își afișează incompetența, la mai multe niveluri: profesională (ca ministru), comunicativă (încălcarea maximei cantității și a relevanței) și sociodiscursivă (didacticismul ministrului contravine raporturilor sociale, echivalând cu o strategie a impoliteții). Cu alte cuvinte, în argumentare, definiția și discursul speculativ nu pot fi deturnate spre verbiaj de un vorbitor care nu le intuiește esența. Scopul definiției este să clarifice natura

unui referent, nu să o opacizeze. Principiul/argumentul de reciprocitate este invocat pentru a valida mişcarea retorică a oratorului şi a scuza atitudinea sa, în replică, didacticistă (strategie a politeţii negative): *Îmi pare rău că sînt nevoit să-i dau o lecţiune, însă fiindcă şi domnia-sa, mai tînăr, mi-a dat o lecţiune, apoi şi eu mai bătrîn, îi dau alta.*

În perioada interbelică, tiparul retoric cu interogaţia antepusă este rar întânit şi, în plus, pentru a preveni eventualul reproş de didacticim, definiţiile explicative sunt adesea precedate de secvenţe cu rol de atenuare (cf., în exemplul următor, *În adevăr, domniile voastre ştiţi…*):

(7) *D. Ar. M. Călinescu:* D-lor, cred chiar, că acestă concepţine [a onestităţii şi patriotismului actului de guvernare] se impune, îndeosebi, cu prilejul discuţiunii bugetului general al statului. ***Prin urmare, pe această linie de conduită ne găsim cu toţii de acord.*** *Decât d-lor, mi-aş permite să adaug un lucru, şi anume: că această onestitate şi acest patriotism să înceapă nu numai de astăzi, ci să fie o normă după care să se judece acţiunea de stat dintotdeauna [...].*
D-lor, în această lumină, aş voi eu să examinez situaţiunea financiară a statului şi proiectul de buget. [...]
În adevăr, domniile voastre ştiţi că, în principiu, *bugetul este instrumentul prin care un guvern îşi realizează politica sa constructivă, în domeniul economic, în domeniul social, în domeniul cultural. Şi o asemenea politică este totdeauna susceptibilă de controversă încât, în deosebi, cu prilejul discuţiunii bugetului, se expun concepţiile diferitelor partide.* ***Ori, d-lor, guvernul de astăzi nu-şi propune să realizeze o anumită politică.*** (Călinescu, Cameră, 7.12. 1931, I: 180-181).

Definiţia are, în acest fragment, rolul unui argument de cadraj, alături de prezentare, pentru a pregăti expunerea unui punct de vedere critic faţă de politica promovată de partidul advers. Oratorul, Armand Călinescu, stabileşte, iniţial, punctele de acord cu auditoriul, pentru a-şi putea formula ulterior obiecţiile, introduse prin structuri concesive. *Prin urmare, pe această linie de conduită ne găsim cu toţii de acord.* ***Decât*** *d-lor;* [...] ***Ori,*** [sic] *d-lor*. Pe lângă efectul retoric, construcţia corespunde unei strategii a politeţii pozitive (sublinierea acordului), care se combină cu strategii ale politeţii negative, exprimând deferenţa: utilizarea condiţionalului, a formulei metacomunicative prin care actul directiv (sfatul) este convertit într-un act asertiv, litota: *mi-aş permite să adaug un lucru...*

2.2. Definiţii disociative. Definirea identităţii

Re-definirea conceptelor este adesea de tip **disociativ**: vorbitorul va pune în evidenţă un sens al unei noţiuni astfel încât acesta să se opună sensului lor curent sau aparent. Cuplul aparenţă-realitate a fost ales ca prototip al disocierii noţionale (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 561); de aceea, definiţia este profund legată de acest mecanism. Definiţia disociativă se suprapune noţiunii de *definiţie persuasivă*, avansate de Stevenson (1938), descrisă drept modificarea sensului descriptiv al unui concept conservând sensul lui emoţional

(vezi *supra* sub 1.2.). În exemplul de mai jos, Al. Lahovari va defini termenii *liberalism* și *democratism*/*liberal* și *democrat* pentru a infirma teoria echivalenței lor semantice, considerată o premisă argumentativă de către adversarul său politic.

(8) [Liberalism şi Democratism.]
Al. Lahovari (*ministrul domeniilor*). – [...] ***Aţi mai zis în digresiunile d-voastră un cuvânt cam hazardat, aţi zis că liberal va să zică democrat şi că se înţelege că oricine este democrat, este liberal; eu cred că conservatorii ar putea aspira la titlul de liberali şi chiar de democraţi, dar să lăsăm aceasta la o parte***. Ceeace contest cu istoria ţării în mână şi cu istoria celorlalte ţări, este că cuvântul de democrat echivalează cu acel de liberal. Au fost democraţi cari au dat probă de cel mai cumplit autoritarism, şi au călcat în picioare toate drepturile şi toate libertăţile omeneşti. Cam aşa s-au purtat la noi acei doi oameni de stat, cari se pretind şefi şi creatori ai şcoalei liberale în România.
Şi nu după 12 ani de regim brătienist, este permis cuiva a rosti că democrat şi liberal este unul şi acelaşi lucru.
Dar liberal era Marat, care a cerut capetele a două milioane de Francezi, pentru singurul cuvânt că aceste capete nu gândeau ca capul lui, capete din care a şi obţinut o parte destul de însemnată? Dar liberal era Robespierre, care a făcut să funcţioneze doi ani ghilotina în permanenţă în contra tuturor partidelor cari nu îmbrăţişau doctrinele lui şi a făcut să curgă şiroaie de sânge ilustru şi nevinovat, până când aduse pe acelaşi eşafod capul lui de nebun criminal ?
Toţi aceştia se pretindeau şi democraţi. Îi puteţi numi aşa, cu toate că ei sunt după mine cei mai mari inimici ai poporului. Astfel de democraţi au pus pe fruntea revoluţiunii franceze o pată de sânge, care în parte a făcut să se uite binefacerile ei şi a întunecat în istorie memoria acestei mişcări (aplauze).
Dar a numi liberali pe oamenii cari pedepsiau cu moartea nu numai manifestările cuvântului şi ale tiparului, dar cele mai intime cugetări ale sufletului omenesc, aceasta este a nu cunoaşte valoarea cuvintelor ori a le denatura sensul. (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 28-29)

Exemplele la care recurge Lahovari sunt intrumente de disociere, dezvăluind un paradox între sensurile cuvântului; argumentația prin exemplu se intersectează aici cu cea cvasilogică (implicația, definiția) și cu disocierea. Astfel, iacobinii susțineau drepturile populare, se considerau „democrați”, însă această autodesemnare și nu i-a împiedicat să devină criminali și veritabili duşmani ai aceluiași popor pe care, în principiu, îl serveau cu fanatism. Cei care nu tolerează libertatea de expresie și pedepsesc cu moartea libera exprimare nu pot fi democrați, ci opusul acestora. Prin urmare, termenul democrat(ism) are o extensie mai largă decât liberal(ism), un cuvânt mai recent și legat de teoriile politice progresiste din secolul al XIX-lea. Fixarea sensurilor unui concept politic și mai ales filiația istorică a acestor sensuri este, după cum putem remarca, dificilă și specioasă, nu numai pentru că doctrinele au, la nivel teoretic, puncte de convergență, dar și pentru că, în practică, aplicarea lor poate duce la mari excese și abuzuri, care vin în opoziție violentă cu spiritul lor.

În plus, se poate observa cum definiția și disocierea, ca argumente de cadraj, pot fi uşor deviate și utilizate manipulator (vezi Breton 2003: 44). Selectarea altor exemple din istorie și reconfigurarea cadrului discursiv, a

universului de referință, ar putea susține și teza contrară. Prin urmare, modul cum sunt definiți termenii, corectitudinea definițiilor devin aspecte esențiale pentru validarea raționamentului deductiv subsecvent.

Tot o tehnică disociativă este folosită de Lahovari pentru a distinge termenii *patriotism* și *chauvinism*:

(9) Să vin acum la subiectul precis al interpelării d-lui Negoescu. D-lor, această interpelare plecâ dintr'un sentiment respectabil, sentimentul patriotismului; însă ca toate lucrurile respectabile, ele nu trebuie exagerate, căci adeseori un sentiment bun, nobil în sine, prin exageraţiune, în loc să producă efecte bune, produce un efect contrariu; ***orice exageraţiune este un rău, şi chiar sentimentul cel mai nobil, care se chiamă patriotism, când îl exagerez, nu scapă de oarecare nuanţă de ridicul***. Francezii l-au caracterizat cu cuvântul *chauvinisme.* Se face dar o mare deosebire între patriotism şi şovinism, şi adeseori ***s-a observat că şoviniştii, la ocaziune, sunt foarte puţin patrioţi, iar adevăraţii patrioţi se feresc de a fi şovinişti.*** (Lahovari, Cameră, 19.02.1890, 252)

Chiasmul din secvența finală (marcat de noi prin aldine) subliniază retoric opoziția anunțată de perchea de termeni antitetici: (patriotismul este un sentiment) *bun, nobil*, (patriotismul exagerat, desemnat drept *șovinism*) este *rău, ridicul*.

Definirea conceptelor este strâns legată de ***definirea identității***, în discursul politic. Contradicția dintre esență și aparență, dintre principiile clamate de un partid și acțiunile pe care le întreprinde devine o materie critică importantă pentru partidele din spectrul opus. Definiția identității este urmată de exemple care ilustrează negarea unui principiu clamat sau contradicția între teorie/ideologie și practică.

Fragmentul de mai jos este extras din ședința Camerei din 24 noiembrie 1887. Take Ionescu răspunde unui discurs ținut de un membru al Partidului Liberal, D. Iepurescu, care atacase opoziția și o acuzase de conspirație împotriva Coroanei (în urma alegerilor controversate, câștigate de liberali):

(10) Mărturisesc că pentru întâia oară în viața mea aud de un partid liberal care n-are altceva în programul său decât cuvântul ordine! Dacă e vorba de cuvânt de ordine nu era nevoie să goniți pe conservatori la 1876, căci și ei erau tot partidul ordinei, pe când *D-voastre vă pretindeți oamenii progresului.*
Dar ce sunteți? Cine sunteți?
Sunteți liberali, ziceți! D-voastre liberali? Caracteristica liberalului este să pu[i]e frâu proprielor sale porniri, să respecte dreptul adversarilor săi. Care este dreptul pe care l-ați respectat?
Libertatea presei?
Dacă n-ați suprimat presa pe cale legală, e că n-ați putut. […]
Libertatea întrunirilor?
Dar știți D-voastre că aici în București nu se poate închiria o sală publică pentru a se ține o întrunire? […]
(Ionescu, Cameră, 24.11.1887, I: 143)

Interogațiile retorice care precedă definiția au o mare forță retorică, pentru că, spre deosebire de investigarea naturii conceptelor, punerea în discuție a identității persoanelor este puțin obișnuită în discursul public (și extrem de rară în discursul privat). Când interlocutorii (persoane publice sau private) se cunosc foarte bine, întrebările care vizează identitatea au un caracter straniu, alienant, pentru că antrenează automat un nivel ontologic: *Dar ce sunteți? Cine sunteți?*

Oratorul revine imediat pe terenul politic, dezvăluind natura polemică a interogațiilor și referirea precisă la statutul ideologic și doctrinar pe care și-l arogă partidul de guvernământ. Definiția are rolul de a fixa cadrul argumentativ, acordul prealabil (cunoștințele unamim admise), și de a delegitima, prin neconcordanță, așa-zisul „liberalism" practicat de partidul advers. Constituind o premisă argumentativă, definiția constituie o parte a unui argument deductiv (silogismul): Caracteristica liberalului este...// Nu aveți această caracteristică // Concluzie: Nu puteți fi *de facto* liberali.

În exemplu de mai jos, ***definiția exprimă un principiu al identității și al reciprocității (regula de justiție*** poate fi și ea invocată aici): dacă s-a procedat într-un fel în cazul lui X, atunci trebuie procedat la fel în cazul Y, câtă vreme faptele lor sunt identice. Citatul, extras dintr-un discurs al lui Nicolae Iorga, are ca temă pedepsirea țăranilor revoltați în 1907 și represaliile care au urmat din partea autorităților.

(11) Prin urmare, nici un ţăran care ar fi ucis nu a fost iertat prin amnistie, cu atât mai puţin acei care au ucis pe ţărani, oameni culţi, reprezentând statul, oameni cari trebuiau să cunoască normele de drept, cari, oricât de mare ar fi fost sălbăticia răzbunării, care clocotea în sufletele lor, nu aveau dreptul să omoare, în ciuda tuturor legilor, împotriva tuturor legilor, cetăţenii români, ***oamenii aceştia, oricare ar fi fost situaţiunea lor, nu se pot numi altfel decât asasini***. (Iorga, Cameră, 26.11.1909, 221)

Definiția, în acest exemplu, are, pe de o parte, o funcție de cadraj, sevind ca premisă discursivă, pe de altă parte, o utilizare retorică, emoțională. Termenul *asasin* este (re)definit, pentru ca auditoriul să sesizeze sensul acestuia „cel care ucide". Or, dacă țăranii revoltați ilegal au fost pedepsiți ca ucigași, nici cei care au ucis țăranii nu pot fi considerați altfel. Sigur, Iorga omite intenționat componenta legală, reconfigurând proprietățile distinctive ale conceptului și ale identității, și chiar acesta este factorul care transferă definiției o forță persuasiv-afectivă.

2.3. Definiția și alte argumente cvasilogice

2.3.1. Definiția conceptuală se poate asocia cu mecanismul de ***reducere la absurd***, ca tehnică de a sesiza deductiv o contradicție sau o incompatibilitate în înțelegerea rolului unei entități politice. Pornind de la premisa că o entitate politică are o anumită caracteristică generală, nu i se poate pretinde acelei entități (pentru că ar fi absurd) să-și nege propria natură. Cf. exemplul următor:

(12) Domnul Lascar Catargiu [...] care eră un om onest […] a spus că niciun guvern nu se poate dezinteresa absolut de alegeri, şi este un adevăr; pentru că *ce este un guvern? Este un partid ajuns la putere, şi aşa fiind, cum voiţi ca acel partid de a doua zi să zică: nu mai am interes să aplic nici ideile, nici reformele, nici programul meu, să se întâmple ce se va întâmpla* […]. (Lahovari, Senat, 15.11.1888, 11–12).

2.3.2. În discursul de mai jos, se intersectează mai multe argumente cvasilogice: ***definiția***, argumentul bazat pe o relație logică ***de tranzitivitate și includere*** și pe ***relația*** (matematică) dintre ***parte-întreg***.

(13) D. P.P. Carp**:** Dar să venim acum la acea realitate, să vedem întâi dacă dreptul comun e posibil, al doilea, dacă este folositor pentru sătean și pentru proprietar, și dacă vă voi proba că nu este folositor nici pentru unul nici pentru altul și că nici nu e posibil, v-aș întreba: în virtutea cărui interes real revendicați dreptul comun? Și-l revendicați dându-vă aerul unui mare principiu salvator; și atătându-ne pe noi ca pe niște oameni cu idei meschine și cu o inimă mică, ce nu se poate încălzi la razele unor simțiri nobile. ***Ce este dreptul comun? Este el un panaceu universal?*** Mi se pare că nu este altceva decât Codul lui Napoleon , dacă nu mă înșel (*Întreruperi*)
Voci: Așa! așa!
D. P.P. Carp: Și dreptul comun în Francia este alta decât dreptul comun în Anglia, și acesta este alta decât dreptul comun din Germania, dacă nu mă înșel (*Întreruperi*), și fac apel întru aceasta la legiștii învățați din această Adunare. ***Vasăzică, dreptul comun este un ce care nu este bazat pe principia atât de absolute, cum este, de exemplu, dreptul natural, încât să zicem cu toții că dreptul comun reprezintă pentru noi o idee care trebuie să se aplice la toate stările de lucruri și în toate țările, și că țările cari nu au dreptul comun, cum este dreptul nostru civil, sunt înapoiate încă pe calea civilizațiunii; eu cred că aceasta nu se poate susține***. (Carp, Cameră, 11.02/14, 18.03.1882, 163)

Oratorul circumscrie obiectul discursiv (dreptul comun) și indică lipsa lui de aplicabilitate în toate situațiile. Prin urmare, acesta nu poate constitui o soluție general-valabilă, reprezentată metaforic, în interogația retorică, ca un „panaceu universal”. Recursul la metafora biologică a statului – statul ca organism și maladia corpului social – augmentează forța retorică și persuasivă a intervenției, argumentul cvasilogic (mai abstract) fiind potențat de expresivitatea și forța de reprezentare concretă a metaforei conceptuale (vezi Lakoff/Johnson 1980; Kövecses 2005, Semino 2008, vezi și *supra*, cap. *Statul*). Opoziția meschin – nobil participă ironic la ilustrarea unei contradicții logice din teza liberalilor. „Noblețea” liberalilor, care se lasă îmbătați de cuvinte, fără a le scruta sensul, este contrapusă ironic „meschinei” gândiri logice, riguroase a conservatorilor și este denunțată ca o simplă emfază și automistificare. Oratoria politică deseori combină tipurile de argumente, pentru a maximiza efectul perlocuționar și a influența o categorie cât mai largă de auditori.

În exemplul următor, P.P. Carp susține ideea întăririi claselor de jos (a păturilor sociale formate din țărani și meșteșugari) nu din considerente umanitare (rezonabile în sine, dar potențial debilitante pentru ideea unui stat

puternic), ci din considerente raționale, legate de consolidarea statului. Premisa este că aceste clase sunt baza claselor superioare, prin urmare, printr-un ***principiu de tranzitivitate (deductiv)*** și ***prin relația matematică parte-întreg***, rezultă necesitatea de a întări clasele inferioare.

(14) D. P.P. Carp: Țăranul și meseriașul! Pentru ce țin eu, și dacă voiți ca conservator, pentru ce ținem noi să facem tot ce vom putea pentru a pune pe aceste două clase pe o treaptă de înflorire mai înaltă decât aceea în care se află astăzi? O fac în interesul claselor dirigente; clasele superioare sunt ca ploaia, ce, după frumoasele cuvinte ale poetului, de la cer ne vine, și la cer se întoarce, în eternă alternare; clasele superioare din popor vin și la popor se întorc, în eternă alternare, – și dacă poporul acela din care ieșim și la care ne întoarcem este un popor zdravăn, și noi vom fi zdraveni. (*Aplauze*) Dați-mi un popor care are deja în treptele de jos elemente puternice în cari, pe lângă cultul proprietății, se dezvoltă în mod cât de elementar, neatârnarea omului ce se administrează singur, și puteți fi siguri că însușirile acelor cari se ridică din sânul lui pe treptele superioare ale societății vor fi de mii de ori mai înalte decât ar fi ieșit din un popor slăbit. (*Aplauze prelungite*)
Nu este dar ceea ce numește francezul *de la sensiblerie humanitaire*, ***este adevărata idee de Stat care ne inspiră atunci când punem în primul rând trebuința de înălța clasele de jos la un nivel mai înalt decât este astăzi.*** (Carp, Cameră, 4.12.1884, 186).

2.3.3. În discursul de mai jos, ***principiul de non-contradicție și de compatibilitate*** este tematizat de Maiorescu (el însuși logician), pentru a se defini ideea de încredere și de siguranță a cetățenilor în guvern, în conducerea unei țări. Încrederea se exprimă prin conformitatea între cuvinte și fapte sau prin identitatea discursivă asupra aceleiași chestiuni practice; când nivelul verbal și cel practic sunt incompatibile, cetățenii nu mai pot avea încredere într-un guven inconsecvent cu el însuși, incoerent.

(15) Chestia era: guvernul ce direcţie dă ţării ca să inspire încredere în momentele grave de faţă? Ce siguranţă ne dă pentru mersul lucrurilor publice? Şi aci din toată prea lunga mea vorbire de adineaori, o idee sper că a fost destud de lămurit exprimată: între vorba unui şef de guvern, care are să inspire încrederea ţării în conducerea partidului, și între acțiunile lui trebuie să fie conformitate. Și cînd între vorbe și între fapte, sau chiar între vorbă și între vorbă, este o asa contradicție încât se bat în cap, nu asupra unor chestii de a doua mână, ci asupra unor chestii de importanță capitala, atunci lipseşte încrederea ţării în acest cârmaciu şi ţara merge șovăind. (Maiorescu, Senat,15.02.1899, IV: 730)

Definind lipsa de încredere drept contradicţie între vorbire şi acte, Maiorescu captează, fără să o numească direct, una dintre cele mai comune definiții ale minciunii. Minciuna este însă un fapt reprobabil, profund imoral, inacceptabil teoretic la o clasă guvernantă. Demonstrând existența acestei contradicții, înseamnă să demonstrezi lipsa de credibilitate a guvernului. Se observă, așadar, diferența dintre eficiența argumentării cvasilogice și o critică directă, care poate fi oricând asociată cu atacul la persoană și denunțată ca atare.

Argumentele cvasilogice par independente de vorbitori, ele au forța unor concluzii care decurg din premise.

2.3.4. ***Ironia/sarcasmul*** este, deseori, o strategie argumentativă eficace pentru evidențierea unei contradicții. În exemplul de mai jos, Kogălniceanu denunță decalajul între discurs și fapte, manifestat de Brătianu cu privire la libertatea de expresie. Lipsa de discernământ între teorie și practică este des întâlnită în sfera publică (dar nu numai) și este cu atât mai mult sancționabilă, cu cât aceasta antrenează nu numai o contradicție logică, dar și devieri intenționate de la morală (minciuna, ipocrizia, fariseismul politicienilor sunt legate de acest decalaj).

(16) *Vă rog, domnilor, să judecați cum domnul G. Brătianu suindu-se la tribună a apărat adineauri libertatea discuțiunei.* Domnia-sa suindu-se la tribună a întrebuințat persiflagia, mi-a dat sfaturi de constituționalism, ca un profesore, mi-a dat sfaturi de om bătrîn, m i-a zis că nu trebuie să fac din cutare și cutare articole cestiuni ministeriale, eu, care n-am zis un singur cuvînt asupra bugetului; dumneavoastră l-ați văzut pe domnul G. Brătianu că a vorbit cum i-a plăcut și că n-am zis nimic, și adineauri, cînd am zis două cuvinte, domnia-sa a zis că să fiu chemat la ordine de domnul președinte. *Iată, domnilor, teoriile de constituționalism ale domnului G. Brătianu.* (Kogălniceanu, Cameră, 4.01.1869, IV, II: 86)

Mișcarea retorică a lui Kogălniceanu, în acest caz, este să antreneze auditoriul în actul de respingere performat, invitându-l să participe la identificarea contradicției: *Vă rog, domnilor, să judecați...* și apoi la denunțarea ei ironică: *Iată, domnilor, teoriile de constituționalism ale domnului G. Brătianu.*

2.3.5. De multe ori, în argumentare, o contradicție semnalată este neutralizată de vorbitorul căruia i se impută aceasta, ca tehnică de contraargumentare. ***Contradicția este de fapt identitate.*** Fragmentul de mai jos este extras din ședința 16 ianuarie 1889, în care Titu Maiorescu, în calitate de ministru al cultelor și instrucțiunii publice, discută despre sancționarea unui profesor suplinitor, acuzat de a-și fi depășit prerogativele profesionale și de a fi făcut agitație socialistă, instigând țăranii să ceară pământ:

(17) *T. Maiorescu, ministrul cultelor și instrucțiunii publice*. Agitațiuni socialiste cari din domeniul unei concepțiuni, unei argumentări teoretice, unui ideal de stat, pentru care este liber orșicine să și-l formeze, ar trece la o manifestare practică, care violează legile și regulele de stat stabilite, nu se pot tolera. *Poate să fi o întrebare delicată, unde este limita acestei treceri, și aș găsi că este un precedent periculos, când fiecare ministru întâmplător pe această bancă, într-un stat constituțional, de firea sa schimbător de ministere, după singurul său arbitru, după numai a sa convingere, ar vrea să judece, din punct de vedere de partid politie, dreptul unui profesor de a avea o părere și momentul trecerii acestei păreri in agitare.* Dar în ceea ce privește cazul de față, în ceea ce privește agitarea socialistă, miniștrii cultelor sunt până la un punct oarecare puși la adăpostul imputărilor de arbitrarietate.

Chestia s-a prezentat înaintea acelei instanțe – să o numesc judecătorească – înaintea acelei instanțe judecătorești, pe care o prevede legea instrucțiunii publice, judecata Pairilor profesori, și s-a prezentat, din norocirea noastră a conservatorilor, anume sub ministerul liberal. [...]

Iată precedentul creat în această privire. Ce e drept, precedentul este creat într-un caz individual, astfel că nu pot zice în mod absolut că sentența dată în acest caz individual ar trebui să fie considerată ca o sentenţă definitivă și generală pentru toate cazurile.
Cu toate acestea ea rămâne ca un precedent important pentru administrarea instrucţiunii publice, fiindcă este singurul precedent în această materie specială, este provocat de ministrul liberal şi este stabilit de un juriu de profesori universitari traşi la sorţi.
Sunt dar mai la largul meu; căci aci mă pot sprijini pe autoritatea unui lucru judecat într-un caz analog şi zic dar că, în ceea ce mă priveşte, nu voi tolera cât voi sta pe această bancă nici o agitare socialistă. (Aplauze prelungite.).[...]
D. G. Mârzescu. Declarațiunea categorică a d-lui ministru de culte și instrucţiune publică, inspirată de la un nenorocit precedent liberal, mă sileşte ca să intervin în această discuțiune. [...]
Revenind la sentința pronunţată de Universitatea de Iași, cu precedentul acesta întâmplat sub guvernul liberal, invocat azi ca o pată neagră pentru un minister liberal, onor. d. ministru al cultelor, cu multă abilitate, nu numai că-şi propune să stabilească o antiteză între modul său de vedere şi de administrare și între acel al predecesorilor săi liberali, dar chiar cu francheţă ne-a declarat că înarmat cu verdictul Universitarei de la Iaşi, este cam în largul său. Căci, cugetați vă rog bine la propriile cuvinte ale d-lui ministru; *sunt la largul meu, eu. conservator, când am văzut pe liberali rostind nişte asemenea sentinţe... mă cred autorizat si în drept să iau pe profesori sâ-i învârtesc...* (Ilaritate, aplauze.)
Ei, d-le ministru de culte şi instrucţiune publică, d-ta care ai debutat la Iași prin conferinţe publice, d-ta, care ai fost acuzat de mai multe ori câ propagi idei în contra religiunii creştine, d-ta, cel acuzat că propagi şi susţii ideile lui Darwin, acuzat de pe chiar banca prelaților, tocmai d-ta să vii astăzi ca ministru de culte şi instrucţiune puhlică şi sâ declari acestea în Senat, fără ca în acest Senat, în majoritatea sa eminamente conservator, să nu se găsească nimeni să-ți răspundă? Eu cred că prin tăcerea noastră noi nu numai că am fi legitimat declarațiunile d-voastră, dar am fi insultat chiar raţiunea noastră de oameni. (*Aplauze.*)
Şi fiindcă te-ai servir cu expresiunile de „agitare socialistă", eu v-aş intreba, d-le ministru, să-mi defineşti d-ta ce înţelegi prin vorbele aceste „agitaţiune socialistă"? Vă desfid şi desfid pe întregul guvern să poată defini ce este agitaţiune socialistă.
Și cum? E destul ca un profesor să vorbească ceva, şi îndată d-ta, în omnipotența d-tale ministerială, să-i zici: taci agitaţiune socialistă; arde-l (ilaritate), destituie-l dă-l în judecată. Dar unde am merge şi unde am ajunge cu un asemenea sistem. Nu vezi, d-ta, om cult şi luminat, profesor de universitate, că am pica în arbitrariul administrativ cel mai îngrozitor? (Aplauze.)
Cum? Nu vezi d-ta, d-le ministru, *conservatot convins, iubitor de ordine, de legalitate şi de constituţionalitate, nu vezi că ai în Constitutiune un articol, art. 24. care zice:*
„Constituțiunea garantează tutulor libertatea de a comunicași publica ideile și opiniunile lor prin grai, prin scris și prin presă, fiecare fiind răspunzător de abuzul acestor libertăţi în cazurile determinate prin codul penal, fără a sc putea restrânge dreptul în sine sau a se înfiinţa o lege excepţională." Etc, etc, etc.
Ministrul cultelor si instrucţiunii publice, T. Maiorescu. D-lor senatori, aşa de uşor este de a face o discuţiune de cuvinte și de a întoarce vorba asupra orcărei materii, aşa încât să aibă aparenţa că e o mare diferenţă dc vederi, că e o mare opoziţiune, un drept, o chestie de libertate, fără ca să fie în fond nici un motiv de acest fel! [...]
Pentru materia profesoratului, nu cunosc o altă critică oficială a părerilor mele. Nu sunt dar eu in chestia de astăzi ca profesor.
Dar, onorabile d-le Mârzescu, am zis — ai fi zis şi d-ta pe această bancă – și de altminteri ştiu si eu să-mi cumpănesc cuvintele; şi a învârti cuvintele, ştim amândoi, si

așa! și așa! (Ilaritate.) *Am zis dar: Este o chestie delicată de a şti unde sfârşeşte libertatea cugetării, ce nimeni nu o poare contesta nimănui, cu atât mai puţin unui profesor, și unde începe agitarea socialistă, care violează legile existente.* (Aplauze.)
Poţi zice d-ta altfel? Nu! Ei, ce materie de critică aveți aci?
D-ta zici: *„Cestiunea este de agitare". Și eu zic asa, cestiunea este de agitare. Ei, m-ai văzut luând vro măsură, care să treacă mai departe?*
G. Mârzescu. **Nu te-am acuzat.**
Ministrul cultelor şi instrucţiuneipublice. T. Maiorescu. Ei atunci, ce poate fi? D-ta recunoști libertatea cugetării, o recunosc şi eu; şi nu mă dau îndărât nici de la cazul relevat de d-ta; recunosc profesorului de drept la o facultate în ţară, în conștiința sa de om de ştiinţă, de jurisprudență, ca interpretând dreptul constituțional în bună-credinţă, şi nu pentru agitare politică, sâ zică şi să-şi întemeeze părerea, că d. e. Domeniul Coroanei este neconstituţional. Va veni altul care va dovedi în aceeaşi bunâ-credinţă şi bună ştiinţă, că domeniul Coroanei este constituțional.
Sunt dar cel dintâi a recunoaşte dreptul profesorului de a avea o convingere a sa ştiinţifică si de a o manifesta în toată libertatea si demnitatea ştiinţei. Căci adevărate şi întemeiate convingeri ştiinţifice in toată puritatea lor rrebuie sâ dam noi tinerimii, care vine după noi, și aci nu suntem în dezacord.
Dar când vine agitarea? ***Ce este agitarea?*** Nu s-a discutat pană acum, de aceea nu am zis nici eu nimic. In cazul de faţă însă cu d.Teodoru, pot sâ spun acum mai mult decât a spus onorabilul d. interpelatot. D. ministru de interne îmi comunică acum următoarele: d. Teodoru — și aci nu este vorba de libera cugetare a unui om care se gândește la idealul constituirii patriei sale – d Teodoru a luat petițiuni scrise de socialişti pentru ţărani, tipărite în formular, pentru a cere pământ, și a adunat în sărbători ţăranii din prejur la sine, şi le-a spus cum să agite pentru obţineri de pământ.
Și un fapt, care pentru mine este tocmai deosebit de grav, se mai zice, că acest profesor întrebuinţează şcolarii săi din gimnaziu pentru lăţirea acestei propagande.
Voci. A! A!
G. Mârzescu. ***De acord cu d-voastră pentru a reproba asemenea procedări.*** (Maiorescu, Senat, 14.01.1889, IV:122-127)

Maiorescu începe prin a discuta dificultatea de a defini exact sintagma „agitare socialistă", invocând, în sprijinul deciziei de a revoca profesorul, un precedent juridic (un caz similar în guvernarea liberală). În jurisprudență, ***argumentul sau regula precedentului*** este una des invocată și, pe baza acesteia, se pot soluționa alte cazuri. Regula precedentului este legată de regula de justiție, dar și de principiul de reciprocitate, implicând, așadar, identitatea, totală sau parţială a unor cazuri, precum și tratamentul identic care se impune. Maiorescu (care, de altfel, avea pregătire juridică și practica avocatura) invocă aici corect această regulă.

G. Mârzescu intervine, din partea opoziției liberale, și îi reproșează ministrului atât contradicția între idei și fapte, cât și ipocrizia, susținând că, în calitate de profesor, a avut el însuși o conduită problematică. Între altele, vorbitorul pune în chestiune chiar definirea noțiunii de „agitare socialistă", căreia îi contrapune articolul din *Constituție* garantând libertatea cuvântului. În plus, senatorul liberal citează cuvintele lui Maiorescu, interpretându-le în sensul unei decizii în forță, pe care acesta se vede autorizat să o ia, prin invocarea cinică a regulii precedentului. Prin urmare, se pune în discuție atât calitatea morală a

ministrului de a lua o decizie, cât și caracterul arbitrar al acestui gest. Maiorescu respinge critica, subliniind că așa-numita contradicție și divergență de opinii este, de fapt, ***identitate de opinii***. Ambii vorbitori sunt de acord că sintagma este greu de definit, prin urmare nu există o „materie critică", un obiect justificat de controversă în această chestiune. Reproșurile legate de conduita sa profesională sunt respinse ca nefondate. Prin urmare, Maiorescu reușește nu numai să respingă critica, dar și să demonstreze lipsa de discernământ a oponentului său, care, după toate aparențele, nu poate să identifice corect similitudinea unor declarații și care, în plus, în dorința de a găsi o contradicție, îi interpretează tendențios cuvintele. În acest ultim caz, ministrul denunță sofismul "omului de paie", citarea distorsionată și reformularea manipulatoare a cuvintelor sale cu scopul de a-l compromite (Macagno/Walton 2017: 109-140). Pus în fața evidenței, celălalt își retrage critica tacit, întâi negând că ar fi formulat vreo acuzație, apoi exprimându-și acordul cu opinia pe care inițial o combătuse: „*Nu te-am acuzat.* [...]*De acord cu d-voastră pentru a reproba asemenea procedări*".

Astfel de divergențe apar frecvent în discursul politic, și nu întotdeauna parlamentarii sesizează identitatea de opinii dincolo de opoziția formală, constituită ca o normă comunicativă între partidele adverse. Dezacordul nu este legat întotdeauna legat de chestiuni intelectuale, ci este influențat de factori psihologici, de atitudinea și de relația personală sau instituțională dintre partenerii de discuție (vezi Stevenson 1998 [1963]: 43-50)[11]. Iată de ce, nu numai în viața publică, dar și în cea privată, indivizii intră deseori în conflict, deși au în fond aceleași opinii.

2.3.6. ***Argumentul de sacrificiu*** intervine atunci când sunt puse în balanță avantajele unei decizii și inconvenientele sale. Acest tip de argument apare frecvent în viața publică unde diversele decizii pot antrena efecte diferite, așa cum rezultă din exemplul următor:

(18) Voi vorbi dar numai de interesul Camerii şi al instrucţiunii. În sistemul constituțional, interesul unei Camere este de a fi compusă din reprezentanţii tutulor ramurelor vieţei publice, şi pe cât vor fi acestea mai exact reprezentate, cu atât este mai bine pentru o Cameră. De aceea toate Camerile, unde a fost sistem constituțional, au căutat să deschidă cât se poate mai mult porțile lor ca să intre în sânu-le reprezentanții vieţei publice actuale or de unde ar fi; căci, cum voiți să se exercite control viu asupra actelor guvernului, cum voiți să se prepare legile, cum voiți ca ele să se poată îndreta, când în Cameră nu vor fi reprezentanți ai vieţei actuale, cari să aducă luminile lor lor în cunoștință de cauză?
Iată, domnii mei, motivele pentru care s-a admis în unele Camere chiar şi judecătorii, necum profesorii, şi orice reprezentanţi ai vieţei publice, destul că aceşti reprezentanţi să nu fie din ramura administrativă, ca să nu fie direct la ordinile ministrului.

---

[11] Stevenson vorbește despre un dezacord de natură interpersonală, nu intelectuală, de obicei greu de soluționat pentru că nu se referă la idei, ci exprimă atitudinea ostilă, sentimentele negative (antipatie, respingere) ale unui interlocutor față de altul („disagreement in attitude", which implies the negative feelings of the interlocutors") (vezi Stevenson 1963: 1-9, cap. *The nature of ethical disagreement*); 1998, 43-50.

Dar se face întrebarea: nu este un inconvenient, că lipsesc câțiva profesori de la catedrele lor? Fără îndoială este un inconvenient, nimeni nu o contestă; însă remarcați că sunt 3000 de profesori în țară, şi între d-voastră nu sunt decât vreo 7. Acum ce este mai bine? Ca aceşti şase, şapte profesori să lipsească pentru câteva luni de la posturile lor fiind înlocuiți şi suferind câtva învățământul, şi Adunarea să nu fie lipsită de lămuririle, de luminile ce i-ar putea da ei pentru specialitatea lor? sau este mai bine ca ei să fie înscrişi în Catalogul de prezență al şcoalei, fără a putea veni în Adunare la dezbaterile legilor, în special la lămuririle necesare într-o sferă aşa de importantă ca aceea a învățămîntului public? A pune o asemenea întrebare este a o şi rezolvi, şi toate Camerile au zis că este mai mic răul de a lipsi câteva luni profesorul de la Catedra sa decât de a lipsi Adunarea de luminile lor. Acesta a fost răspunsul celorlalte Camere din Europa. (Maiorescu, Cameră, 30.11.1871, III: 83)

De remarcat aspectul deliberativ al discursului, în cazul acestui tip de argumentație cvasilogică. Maiorescu începe cu prezentarea și definirea sistemului cameral, care presupune reprezentativitatea categoriilor de electori (reamintim că, în epocă, votul era cenzitar, nu universal). În aceste condiții, necesitatea ca profesorii să fie reprezentați decurge ca o concluzie firească. Urmează o perioadă retorică interogativă și disjunctivă, în care oratorul invocă alternativele și dez/avantajele pe care le implică fiecare soluție. Alegerea rațională se impune de la sine (*A pune o asemenea întrebare este a o şi rezolvi*), beneficiile reprezentării fiind net superioare. Argumentul prin exemplu (*Acesta a fost răspunsul celorlalte Camere din Europa*) întărește profilul unei decizii de bun-simț.

2.4. Contradicția, ironia, regula de sacrificiu, deducția. Aspecte metacomunicative

În discursurile lui Armand Călinescu, din perioada interbelică, direcția argumentativă, invaliditatea argumentării precedente sunt explicit desemnate în secvențe metacomunicative (termenii legați de argumentare sunt recurenți). Această autoreferențialitate mai accentuată poate să indice o atitudine participativă, autoreflexivă, o conștientizare mai acută a aspectului deliberativ al discursului parlamentar, dar și o utilizare pur retorică, pentru a induce parlamentarilor un reflex al rigorii instituționale, într-o perioadă în care pericolul anarhiei și al abolirii unor reguli de conduită sunt din ce în ce mai puternic resimțite. Contradicția, ironia, regula de sacrificiu și inserțiile metacomunicative, cu rol retoric, se combină în discursul de mai jos, o intervenție a lui Armand Călinescu la Modificarea legii administrative din 1931:

(19) *D. Ar. M. Călinescu:* D-lor, trebuie să recunoașteți că această ***argumentare nu a fost fericită***, fiincă ce se întâmplă ? La punctul I, d-voastră spuneți că legea este inaplicabilă, și la punctul 2, că dacă s'ar aplica ar costa 2 miliarde și jumătate! ***Vă las pe d-voastră să savurați seriozitatea acestei argumentațiuni***!
D. C. Argentoianu, ministrul finanțelor și ad-interim la interne: Nu fac economii, nu pot aplica acea lege.

D. Ar. M. Călinescu: Eu vă rog să cercetați lucrările de la misterul d-voastră și vă veți convinge că noi am făcut maximum de comprimări posibile și suntem gata să vă sprijinim și pe d-voastră în această direcțiune. Dar vă rog un lucru, domnule ministru:pentru a face economii nu distrugeți așezămintele țării. (*Aplauze pe băncile Partidului Național Țărănesc*). ***Fiindcă d-voastră faceți impresiunea – și vă rog să-mi iertați această expresiune cam vulgară – că ați recurs la vechea metodă: « ca să ardă șoarecii, dați foc la moară ! ». Și ceea ce este mai rău, este că am impresia că până la sfârșit veți arde moara, dar șoarecii vor scăpa!*** (*Ilaritate*)
Al doilea motiv pe care l-ați invocat în sprijinul legii d-voastră este așa-zisa întărire a autorității prefectului. Și pentru ca lucrul să fie și mai sugestiv, d-voastră agitați o clipă spectrul ideilor extremiste. Reluând stilul polițist, d-voastră anunțați că autoritatea de stat este pretutindeni diluată și că ideile subversive mocnesc. Și toate astea pentru că reforma administrativă garanta descentralizarea gospodăriilor locale. Aș putea să vă răspund cu un ***argument*** de fapt și să vă amintesc, domnule ministru de interne, că a fost rezervată regimului d-voastră de autoritate surpriza primului contact cu comuniștii în Parlamentul țării. (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 160-161)

Exhortația de a „savura seriozitatea argumentării" este ironic-sarcastică, împlicând, dimpotrivă, lipsa de consistență a acesteia. Regula de sacrificiu, ca argument cvasilogic, este ilustrată mai plastic printr-o zicală populară, de asemenea desemnată metalingvistic de orator drept o „expresiune cam vulgară". Recursul la expresiile populare este generator de ironie în discursul parlamentar, prin combinarea registrelor stilistice (înalt, formalizat vs liber, popular). Apelul la aceste formule general-valabile, făcând parte dintr-un patrimoniu colectiv, creează subliminal consens, prin sublinierea implicită a unor valori și principii comune, stabile, ale unui grup. Proverbele combină, așadar, forța unui argument de comunitate (vezi Breton 2003: 44) cu expresivitatea (metafora conceptuală, ironia) și, de aceea, în discursul public, dublează, în scop retoric, argumentele cvasilogice, mai abstracte.

2.5. Reconstrucția dialogică a conceptului

Argumentația cvasilogică se poate impune de la general la particular, sau poate, prin inducție, să ducă la recunoașterea unui principiu într-un caz particular. Vom observa acest raționament inductiv în exemplul de mai jos, interesant și prin faptul că reconstrucția conceptului este dialogică:

(20) *D. Ar. M. Călinescu:* D-lor deputați, prin urmare reiau firul argumentării mele. Eu nu voiu examina această chestiune din punct de vedere juridic. Las aceasta instanțelor judecătorești. Eu voiu face aprecieri din punct de vedere politic și atunci vă spun că această dispoziție, prin care ratificați toate disolvările, înseamnă trei lucruri:
Înseamnă mai întâi o recunoaștere a regimului de ilegalitate în care ați ținut administrația țării până astăzi.
Înseamnă, ***în al doilea rând, o atingere a ideii de autoritate și a ideii de justiție.***
D. Aurel Vlad: ***Aceasta este anarhia.***
D. Ar. M. Călinescu: Înseamnă, în al treilea rând, demascarea adevăratului mobil al acțiunii d-voastră.

> Şi atunci, vă spun că proiectul de lege care se înfăţişează nu are, după mine, importanţă din punct[ul] de vedere al soluţiunilor pe care le aduce, cât este important prin revelarea concepţiunilor d-voastră şi al regimului politic pe care îl instauraţi (*Aplauze pe băncile Partidului Naţional Ţărănesc*) (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 170-171)

Armand Călinescu prezintă critic acţiunile guvernului de modificarea a legii administrative, care prevedeau o mai mare autoritate dată prefecţilor şi le defineşte politic din punctul său de vedere. Definiţia îi permite oratorului să evite asumarea directă, neambiguă, a unor termeni cu încărcătură emoţională şi proiecţie negativă, precum ilegalitate, anarhie. Strategiile de implicitare, mai exact transferul unor evaluări personale în sfera presupoziţiilor: „înseamnă o recunoaştere a regimului de ilegalitate în care aţi ţinut administraţia ţării până astăzi" [presupoziţia factivă: *aţi avut un regim de ilegalitate*], „demascarea adevăratului mobil al acţiunii d-voastră" [presupoziţia factivă: *acţiunea dvs are un mobil ascuns*] conferă acestor grave acuze caracterul unor observaţii obiective. Vorbitorul nu face decât să le recunoască şi să le prezinte. Identificarea unui referent abstract, „anarhia", pentru definiţia „o atingere a ideii de autoritate şi a ideii de justiţie" este făcută de un alt parlamentar, care doreşte astfel să întărească nota critică a intervenţiei. Oratorul admite tacit termenul atribuit de colegul său, dar nu insistă asupra acestei echivalenţe, câtă vreme efectul retoric asupra auditoriului este obţinut.

3. Concluzii

Argumentaţia cvasilogică este bine reprezentată în vechiul parlament românesc, demonstrând existenţa unui exerciţiu reflexiv şi a unei veritabile culturi oratorice. Totuşi, distribuţia acesteia nu este uniformă. Deoarece presupune modele logice sau matematice de gândire, este mai frecventă la parlamentarii care aveau o educaţie filosofică sau juridică (logica şi argumentarea erau studiate mai ales de disciplinele filosofice, în epocă). Parlamentarii conservatori, unii dintre ei membri proeminenţi ai *Junimii*: Carp, Lahovari, Maiorescu excelează în acest tip de argumentaţie. În mod firesc, dată fiind orientarea sa practică, oratoria politică are tendinţa să combine argumentele cvasilogice, mai abstracte, cu alte tipuri de argumente cu o plasticitate crescută (argumentele de comunitate, analogia, exemplul, metafora, ironia), pentru a augmenta efectul retoric şi a persuada o categorie mai largă de auditori.

Analiza a confirmat rolul esenţial al definiţiei în argumentaţia cvasilogică. Definiţiile nu sunt numai intrumente de a descrie realitatea, ci şi mijloace persuasive importante. Ca premisă discursivă, baza acordului prealabil, definiţia este centrul în jurul căreia se organizează argumentaţia bazată pe structuri logice. Aşa cum analiza a relevat, definiţia se combină cu toate tipurile de argumente cvasilogice, bazate pe contradicţie, reciprocitate, implicaţie, raportul parte-întreg

sau comparație. Există multe tipuri de definiții și o utilizare variată în discursul parlamentar, de la cele explicative, normative, la definiții reale, și terminând cu cele pur retorice, axate pe exploatarea conotațiilor emoționale ale termenilor. Cultura filosofică le permite unor parlamentari să convertească definiția explicativă în cea speculativă, conferind profunzime dialectică, nu numai retorică, oratoriei politice din epoca studiată.

IDENTITĂȚI: IDENTITATEA PARLAMENTARĂ[1]

ANDRA VASILESCU

1. Precizări preliminare

Conceptul de identitate a fost obiectul de studiu a numeroase cercetări din domeniul sociologiei, psihologiei, științelor cognitive, studiilor culturale, politologiei, teoriei literare și analizei discursului. Abordat limitativ, din perspectiva unei discipline, sau interdisciplinar, ca un concept de graniță, acest construct teoretic se dovedește a fi asemenea unui cub rubik: are o multitudine de fațete aflate în interacțiune, o structură dinamică și o diversitate de aspecte care se revelă succesiv, odată cu schimbarea perspectivei de observare. Pluralul este mai adecvat decât singularul. Identitățile pe care individul și le asumă în cadrul vieții sociale sunt emergente, dinamice, în interacțiune: identitate personală, familială, profesională, politică, de gen, narativă, culturală etc. Calea de acces spre identitățile multiple ale individului o reprezintă discursul. Prin discurs, individul își performează identitățile în diverse situații de comunicare, iar acestea sunt indexate în discurs prin poziționare (engl. *stancetaking*).

2. Teorii ale identității

În timp, mai multe teorii au încercat să capteze esența acestui construct (o sinteză în Du Gay *et al.* 2000; Simon 2004; Benwell/Stokoe 2006: 17-47; Spencer-Oatey 2007; De Fina *et al.* 2006; Grad *et al.* 2008).

Teoria identității personale (Stryker 1987) privește individul ca subiect autointerpretant și definește identitatea ca o proiecție a sinelui care asimilează valorile epocii: sinele rațional și empiric al iluminismului; cel din romantism, sensibil, moral, preocupat de exprimarea propriilor stări; eul psihodinamic de la începutul secolului al XX-lea, o iluzie a unității și coerenței pe care socialul o impune minții individuale; eul postmodern, suprasocializat, având internalizate valorile conformității cu o lume în globalizare.

---

[1] Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Vasilescu 2011.

Foarte influentă, *teoria identității sociale* (Tajfel 1982; Tajfel/Turner 1986) se axează pe definirea identității sociale ca identificare a individului cu grupul, punând în centrul său conceptele de *ingroup/outgroup* și pe cel de stereotip. Un pas mai departe îl reprezintă teoria autocategorizării (Turner *et al.* 1987), care adaugă o dimensiune psihologică conceptului, prin definirea individului ca produs al unor procese cognitive, individuale, dezvoltate în cadrul interacțiunii sociale. Gumperz (1982) deplasează perspectiva de interpretare dinspre cea sociologică spre una preponderent lingvistică.

Avându-și rădăcinile în sistemele de gândire ale lui Goffman (1959) și Foucault (1972), printre alții, *perspectiva discursivă asupra identității* (Fairclough *et al.* 2004) se sprijină pe ideea că discursul este cel care construiește identitatea, într-un amalgam de practici discursive, performare multimodală și ideologie. Ultimul dintre cele trei este, la rândul său, un concept mult discutat și controversat, datorită complexității sale. Se pot identifica două definiții de lucru: ideologia reprezintă un sistem de idei, scheme de interpretare și strategii de legitimare (van Dijk 1998), un set de credințe pe care indivizii își fundamentează acțiunile, un sistem partajat de reprezentări și credințe despre realitate (Fowler 1985: 66).

Teoriile interacționale, bazate pe conceptul bahtian de dialogism (Bahtin 1970 [1963]) și pe concepte din analiza conversației (Sacks *et al.* 1974), definesc identitatea în funcție de acțiunile conversaționale ale participanților, orientate spre atingerea scopurilor în cadrul interacțiunii. Identitatea devine expresia opțiunilor comunicative de care dispune un vorbitor (mamă, profesor, medic etc.) într-un context dat (în familie, la școală, într-o unitate medicală etc.). Dinamica accesului la cuvânt reflectă identitatea conversațională a interactanților.

O viziune asupra interacțiunii ca manifestare a culturii în acțiune (Sacks 1992), definirea discursului ca rezultat și proces al unei co-construcții (Edwards/Potter 2003; Bucholtz/Hall 2005), conceperea identității ca fiind înscrisă în gramatica limbii (Wodak/Meyer 2001; Woodward 2002) sunt principalele idei pe care se bazează *analiza categorizării în termenii apartenenței de grup* (engl. *membership categorization analysis*).

Potrivit teoriei *cunoașterii sociale a sinelui* (Leary/Tangney 2003), învățarea este rezultatul proceselor care au loc în mintea fiecărui individ, în urma observării comportamentelor celorlalți. În această abordare, trei concepte sunt importante pentru explicarea sinelui și a identității: pluridimensionalitatea sinelui, distincția dintre cunoștințele factuale și cele procedurale, caracteristicile stabile *vs.* caracteristicile instabile ale sinelui.

Având în vedere fațetele multiple ale identității, van Dijk (2010: 30) sublinia importanța *studierii lor din diverse perspective*, pentru a putea surprinde complexitatea conceptului: „they need to be studied both in cognitive terms, e.g., as specific types of mental representations, as well as in social, political or cultural

terms, that is, as properties of groups and communities that enable and control social practices, interaction and discourse”[1].[2]

3. Identitatea politică

Un subiect actual și intens discutat în domeniul studiilor despre identitate îl constituie construcția identității politice (o sinteză și bibliografie, în Chilton/Schäffner 2002).

Pentru van Dijk, identitatea politică este un tip particular al identității sociale, manifestat în domeniul politic (van Dijk 2010: 30-31). Ea are aceleași trăsături cu identitatea socială, precum și o serie de trăsături specifice de natură ideologică și se asociază cu puterea socială, controlul, luarea deciziilor, competiția și opoziția. Configurând cel puțin o parte din activitățile politice, identitatea politică are următoarea structură (van Dijk 2010: 39-41):

- apartenența la grup (engl. *membership*);
- tipurile de discurs și de activități specifice în care se angajează indivizii;
- scopurile, incluzând aspecte variate ale proceselor politice de guvernare, legislative sau de disidență;
- normele și valorile adoptate în spiritul „corectitudinii politice” și al bunelor practici;
- ideologia, altfel spus, „în ce credem”;
- relațiile dintre grupurile parlamentare;
- resursele de putere, materiale și simbolice (sentimente de superioritate morală, putere politică reală ca persoană implicată efectiv în guvernare, sprijinul votanților, sprijin material, acces în media etc.).

Van Dijk (2010: 37) distinge două tipuri de identitate politică: identitatea politică profesională și identitatea politică pozițională/relațională. Prima caracterizează membrii unor instituții și organizații, cum ar fi Parlamentul; cea de a doua rezultă din relațiile stabilite între membrii unor grupuri și subgrupuri, de exemplu, relațiile cu membrii opoziției, cu președintele partidului, cu membrii unor comisii parlamentare etc. Membrii organizațiilor, cum ar fi, de pildă, membrii Parlamentului, își pot etala în discurs atât identitatea profesională, cât și identitatea pozițională/relațională.

---

[2] „trebuie studiate atât în termeni cognitivi, de pildă, ca tipuri particulare de reprezentări mentale, ca și în termeni sociali, politici, culturali, anume ca proprietăți ale unor grupuri și comunități care fac posibilă actualizarea și controlul unor practici sociale, tipuri de interacțiune și de discurs” (trad. ns., AV). Van Dijk se referea în mod particular la identitatea politică, dar afirmațiile sale pot fi extrapolate și pentru celelalte tipuri de identitate.

4. Identitatea parlamentară

Deși studiile asupra identității politice fac referire adesea la „identitatea parlamentară" ca subtip al identității politice, aceasta, cu puține excepții (de exemplu, Ilie 2010: 57-78), nu a constituit obiectul de studiu al unor cercetări de detaliu.

Luând ca punct de pornire definiția identității politice a lui van Dijk (2010) și observațiile din Ilie (2010), voi propune, în continuare, o definiție descriptivă care să pună în evidență structura identității parlamentare, ca tip distinct de identitate.

Identitatea parlamentară este un subtip al identității politice, co-construită prin interacțiune instituțională, în cadrul parlamentelor naționale[2]. [3] Ea are un caracter conjunctural și tranzitoriu, fiind rezultat al alegerilor parlamentare într-un context socio-politic determinat, la un anumit moment și pentru o perioadă determinată de timp. Este rezultatul interacțiunilor complexe ale unor identități multiple, preexistente activității parlamentare, pe care membrii parlamentului le activează, în grade diferite, în cadrul acestui tip particular de practică politică. Structura identității parlamentare include:

(i) *Identitatea națională.* Reflectată în dimensiunile de variație culturală (în termenii lui Hofstede *et al.* 2010), identitatea națională își pune amprenta asupra instituției parlamentare în întregul său: clădiri, proceduri, practici, particularități ale discursului, istoric, perspective de evoluție etc. Parlamentul este o „arenă culturală a discursurilor politice" (Shenhav 2008). Pe fundalul rolului comun tuturor parlamentelor (desfășurarea unor activități cu scop legislativ, în vederea guvernării societății), se manifestă diversitatea națională a punerii în act a acestor activități. Pentru aspecte ale diversității, vezi, de pildă, Bayley (2004).

În consecință, identitatea parlamentară, un co-construct rezultat din activitățile relaționate ale membrilor Parlamentului, poartă amprenta specificului național.

(ii) *Identitatea instituțională.* Mai mult decât clădiri, un număr de membri și însemne simbolice, Parlamentul național presupune proceduri, agendă de lucru, tipuri de acțiuni care decurg din rolul instituțional al interactanților, scopuri, discursuri (Benwell/Stokoe 2006: 88). Parlamentul este, prin excelență o „instituție a discursului" (Bayley 2004). Atât procedurile, cât și agenda de lucru, scopurile și acțiunile parlamentare se reflectă în regulile de discurs, pe de o parte, și în genurile de discurs, pe de altă parte (interpelare, intervenție, dezbatere etc.). Discursul parlamentar, ca macroact de vorbire, este de tip performativ/declarativ (în accepția lui Austin 1962/Searle 1969): discursul contează ca activitate parlamentară în lumea

[3] În ultimul timp, este de interes, în special pentru studiile din sfera politicii, construcția identității parlamentare europene.

reală, este actul în sine de „a face[34]politică” și a produce schimbări sociale. A fi parlamentar înseamnă a respecta contractul discursiv care decurge din rolul de parlamentar pe care actorii sociali consimt să îl joace pe scena instituției parlamentare, cu obligațiile și libertățile care decurg din acesta. Ca discurs instituțional, discursul parlamentar prototipic este un discurs deliberativ (Ilie 2003a, 2010), al cărui scop este de a influența deliberarea în cadrul Parlamentului. Este inerent strategic: prin discurs, parlamentarul urmărește scopul de a se impune în confruntarea politică cu oponenții din Parlament, reînvestind astfel cu putere grupul pe care îl reprezintă. În concluzie, identitatea instituțională a parlamentarului este legitimată apriori prin alegeri și se manifestă, în plan individual, prin participarea la activitatea parlamentară, în particular, prin practicarea discursului parlamentar conform statutului de funcționare specific Parlamentului național. Instituția (ca urmare a votului) conferă legitimitate individului, iar individul se autolegitimează prin discursul instituțional (Taylor/Cooren 1997; van Leeuwen 2007).

Discursul parlamentar este interfața dintre un „hard” instituțional (clădiri, oameni, însemne, proceduri) și un „soft” social (funcționarea pe baze democratice a unei societăți). Identitatea parlamentară este co-construită prin interacțiunea utilizatorilor acestei interfețe.

(iii) *Identitatea profesională*. Politicienii, în particular parlamentarii, fac parte din elitele simbolice ale unei societăți (van Dijk 2003, 2006: 362), fiind considerați, în mod ideal și aprioric, deținători ai unor cunoștințe profesionale de excelență și ai expertizei într-un domeniu particular (economie, finanțe, agricultură, transport, sociologie, psihologie, religie, învățământ, arte, relații internaționale etc.). Specificul activității parlamentare, anume producerea de discursuri, atașează identității profesionale a parlamentarului o nouă dimensiune, cea a identității operative (Antaki/Widdicombe 1998), de „vorbitor” în fața colegilor din Parlament. Specificul discursului parlamentar – deliberativ, de controversă, ancorat ideologic prin afiliere politică – cere vorbitorului, pe de o parte, abilități de argumentare și persuasiune, dar și abilități lingvistice, pe de altă parte, strategii eficiente de relaționare cu audienții (ceilalți parlamentari) și cu publicul potențial (membrii societății, care, prin media, ar putea avea acces la discurs). La intersecția identității profesionale cu identitatea discursivă construită în Parlament se naște identitatea politică a parlamentarului.

În identitatea politică, subiacentă profesiei temporare de parlamentar, accentul se mută dinspre cunoștințe profesionale și expertiză spre capacitatea parlamentarului de a le performa prin discurs public. Eficiența se măsoară prin puterea vorbitorului de a influența decizia forului parlamentar, prin abilitatea discursivă cu care acesta participă la „jocul” instituțional de putere. Logosul, ținând de argumentația științifică, trece în plan secundar, și este surclasat de ethos și

---

[4] „A face” în accepția performativă dată de Austin (1962).

pathos: „ce n'est pas le logos qui pour mieux passer serait habillé d'ethos et de pathos, mais l'ethos et le pathos qui fabriquent du logos" (Charaudeau 2005: 224).[5] Argumentaţia poate fi hipersimplificată, redusă la explicaţii care se autovalidează prin prezumţia de sinceritate a vorbitorului şi la demonstraţii reduse la aserţiuni susţinute prin probe minimale şi selective, uneori ostensive, alteori greu sau deloc verificabile. Identitatea politică a parlamentarului se metamorfozează în identitate discursivă.

În discurs, parlamentarul îşi joacă identitatea politică adoptând unul dintre cele trei roluri (Goffman 1981: 144): animator („o maşină vorbitoare", care transmite mesajul grupului parlamentar din care face parte), autor (care îşi asumă conţinutul intervenţiei) şi arbitru (vorbind în numele colectivităţii şi evaluând soluţiile propuse de alţi vorbitori).

(iv) *Identitatea personală.* Parlamentarii sunt actori sociali cu identităţi personale şi circumstanţiale care le influenţează alegerile discursive privind strategiile de autoprezentare în rolul instituţional pe care îl ocupă (Taylor/Cooren 1997). Gradul de conformitate cu regulile jocului parlamentar sau de abatere de la acestea, precum şi maniera individuală de punere a lor în discurs, sunt simptomatice pentru identitatea personală a parlamentarului. În competiţia dintre rolul instituţional şi imaginea publică (Ilie 2010: 6), modul în care fiecare parlamentar îşi proiectează în discurs imaginea publică devine parte constitutivă a persuasiunii.

În concluzie, identitatea parlamentară este rezultatul interacţiunilor dintre identitatea personală a membrilor parlamentului, identitatea lor profesională şi cea instituţională, pe fundalul identităţii naţionale, subiacente structurilor materiale şi mentale ale comunităţii. Esenţa identităţii parlamentare este următoarea: în competiţie cu identitatea de rol, identitatea personală devine parte a persuasiunii în negocierea soluţiilor parlamentare; identităţile personale ale membrilor parlamentului proiectate în discurs se amalgamează într-o identitate discursivă colectivă, care funcţionează ca substitut pentru identitatea profesională şi se constituie în interfaţa dintre „hardul" lumii materiale şi „softul" societăţii democratice, toate constrânse de reguli instituţionale cu specific naţional.

5. Indexarea în discurs a identităţii parlamentare

Perspectivele complementare din care a fost definită identitatea (vezi *supra*, sub **2**) se intersectează într-un punct, şi anume relaţia dintre identitate şi discurs:

- relaţia dintre identitate şi discurs este bidirecţională, în sensul că identitatea este proiectată în discurs, iar discursul, la rândul său, construieşte identitatea;

[5] „Nu logosul este cel care, pentru a fi mai bine acceptat, va fi înveşmântat în ethos şi patos, ci ethosul şi pathosul sunt cele care fabrică logosul" (trad.ns., AV).

- individul își asumă identități multiple, determinate de parametrii care modelează contextul concret de discurs;
- identitatea se construiește interacțional și este negociabilă între partenerii aflați în interacțiune activă (vorbitor – ascultător) sau pasivă (vorbitor, ascultător – observator);
- identitatea are o structură stratificată;
- parametrii care definesc o situație de comunicare și care au impact asupra proiecției identității se pot clasifica în stabili (general valabili pentru tipul respectiv de interacțiune) și dinamici (care variază în funcție de vorbitorul particular, de scopul urmărit, de interlocutor etc.).

În același timp, în definiția identității propusă sub **4**, discursul parlamentar este termenul cheie, interfața dintre „hardul” instituțional și „softul social”, operată de parlamentari, care sunt preocupați de proiecția imaginii personale.

Mecanismele indexării identității în discurs au fost numite în pragmalingvistică poziționare (engl. *stancetaking*). Pentru o prezentare detaliată a conceptului, vezi Englebretson (ed.) (2007) și Johnstone (2007). Revelarea mecanismelor de poziționare reprezintă calea de acces spre decodarea identității parlamentare. Definiția de lucru va fi următoarea:

> Stance is a public act by a social actor, achieved dialogically through overt communicative means, of simultaneously evaluating objects, positioning subjects (self and others), and aligning with other subjects with respect to any salient dimension of the sociocultural field (Du Bois 2007: 163)[5].[6]

Voi distinge următoarele tipuri de poziționare (Vasilescu 2010):

- poziționare obiectivă (înregistrare obiectivă de date, fără proiectarea eului în discurs);
- subiectivă/individuală, constând în proiectarea eului în discurs prin: (i) dezvăluiri pe care actorul social le face în legătură cu propria identitate; (ii) exprimarea atitudinii față de conținuturile propoziționale în forma unor evaluări epistemice, deontice și afective; (iii) evidențiale, exprimând gradul în care actorul social își asumă conținuturile exprimate;
- intersubiectivă (autorul integrează în discurs voci din afara textului) pentru a reflecta ~~(i)~~ relațiile interacționale (evaluarea relevanței informației vehiculate, alinierea/delimitarea, relațiile interpersonale, acțiunile interpersonale realizate prin acte de vorbire performative, aprecieri stilistice asupra discursurilor proprii sau ale celorlalți).

---

[56] „Poziționarea este un act public al unui actor social, realizat dialogic prin mijloace comunicative manifeste, constând în evaluarea simultană a obiectelor, poziționarea subiecților (a sinelui și a celorlalți) și alinierea cu alți subiecți în ceea ce privește orice dimensiune relevantă a câmpului sociocultural (trad.ns., AV)”. Prin câmp sociocultural autorul înțelege o structură formată din doi actori sociali și obiectul spre care aceștia își îndreaptă atenția, așa-numitul „triunghi al poziționării” (engl. *stance triangle*).

În procesul indexării discursive a identității, vorbitorul se poziționează în raport cu alți vorbitori sau cu diverse obiecte discursive sau se autopoziționează în raport cu propriile discursuri și acțiuni. Dintre cele două procese, primul va fi numit poziționare (engl. *stance*), iar cel de al doilea, metapoziționare (engl. *metastance*). Pentru o definire și exemplificare detaliată a conceptului de metapoziționare vezi capitolul „Metapoziționarea în discursul parlamentar: trei studii de caz" din volumul de față. Mărcile poziționării și ale metapoziționării sunt variate: non-verbale, paraverbale și verbale. Acestea din urmă sunt lexicale (selecții lexicale recurente, cuvinte frecvente, colocații, sensuri contextuale), gramaticale (structuri morfo-sintactice definitorii pentru un vorbitor), pragmatice (tipuri de acte de vorbire performate și modalitatea directă/indirectă de performare, strategiile de manipulare a maximelor comunicării, negocierea feței), discursive (raportul dintre vorbirea directă și vorbirea indirectă, citarea și folosirea referințelor, figurile de stil și retorice, angajarea în interacțiune cu interlocutorii), retorice (raportul dintre logos, ethos, pathos).

6. Schiță de sistem

Integrând observațiile teoretice sintetizate sub (**2–5**) cu rezultatele preliminare ale studierii unor discursuri parlamentare din corpusul avut în vedere, propun o schiță de sistem pentru cercetarea strategiilor de construcție a identității parlamentare în discursurile din perioada 1866-1932. Acest model hibrid are în vedere, în special, sugestiile din Goffman 1981; Brewer/Gardner 1996: 84; Dyer/Keller-Cohen 2000; Mieroop 2005; De Fina 2003; Benwell/Stokoe 2006: 116-120; Spencer-Oatey 2007. El permite o abordare unitară și corelată a diverselor aspecte implicate în construcția discursivă a identității parlamentare.

Ideea subiacentă acestui sistem este că discursul substituie persoana, definindu-i statutul în cadrul societății, conferindu-i autoritate și legitimitate (Amossy 2010: 5-10). Relația dintre individ și discurs este bidirecțională: pe de o parte, individul își performează identitatea prin discurs, pe de altă parte, discursul îi construiește o identitate.

Identitatea parlamentară, cu accepția dată în acest studiu, este văzută ca interacțiune a două componente: identitatea parlamentară de grup (totalitatea membrilor parlamentului) și identitatea parlamentară individuală (a fiecărui membru al parlamentului). Identitatea parlamentară de grup este mai mult decât o sumă a identităților individuale: este un co-construct, emergent în procesul negocierii identităților parlamentare individuale în cursul actualizării practicilor discursive antrenate în jocul de putere. Componenta individuală a identității parlamentare se situează la intersecția selecției personale a strategiilor cu mijloacele de marcare discursivă a poziționării.

STRATEGII DE CONSTRUCȚIE A IDENTITĂȚII PARLAMENTARE

I. SELECȚIA VOCII
- animator
- autor
- arbitru

II. METADISCURSUL
- aserțiuni normative privind reguli de comportament parlamentar
- evaluări ale practicilor parlamentare
- confesiuni privind concepția proprie asupra rolului de parlamentar
- metapoziționarea: autocategorizări, autodefiniri, autoevaluări

III. DISCURSUL

1. Strategii de structurare a temei
- perspectiva prezentării temei: realizare/eșec
- alocarea spațiului textual: dezvoltarea/omiterea unor aspecte
- documentarea temei (referințe, citate, date etc.)
- textualizarea temei: narațiune/descriere/dialog/demonstrație/problematizare/comparație etc.
- accentuarea agentivității („a face") sau a epistemicității („a ști")

2. Strategii argumentativ-retorice și stilistice
- relația logos, ethos, pathos
- relația dintre genul deliberativ, epidictic și judiciar
- umorul și ironia
- figurile de stil
- proverbele și diverse clișee lingvistice sau stereotipuri culturale
- intertextul

3. Strategii pragmatice
- tipuri de acte de vorbire performate (a clama, a reaminti, a identifica, a respinge, a formula scuze, a acuza, a reproșa etc.)
- manipularea implicaturilor și presupozițiilor
- raportarea la principiile cooperării
- politețe și impolitețe pragmatică
- atenuarea / exagerarea expresiei

4. Strategii interacționale
- indexarea relațiilor: termeni de adresare, alinierea/delimitarea cu/de interlocutori
- indexarea afilierii/dezafilierii instituționale
- activități de imagine: negocierea atributelor dezirabile/indezirabile pentru sine și ceilalți în ipostaza de parlamentar(i)
- negocierea accesului la cuvânt (luarea/păstrarea/cedarea cuvântului; întreruperile)

5. Strategii gramaticale
- persoana și numărul
- modul și timpul
- diateza
- genul

6. Strategii lexicale
- selecția termenilor (vocabularul)
- colocații

CONSTRUCȚIA DISCURSIVĂ A IDENTITĂȚII PARLAMENTARE[1]

ANDRA VASILESCU

1. Aspecte generale

Istoria Parlamentului românesc de dinainte de 1989 cunoaște două etape importante: prima, între 1866, momentul adoptării primei Constituții moderne a Regatului României, sub regele Carol I, și 1923, anul adoptării unei noi forme a Constituției, menite să reflecte schimbările geografice, administrativ-politice, socio-economice și culturale care au urmat Marii Uniri din 1918; a doua, între 1923 și 1938, anul instaurării dictaturii regale de către regele Carol al II-lea, ceea ce a făcut ca dezbaterile democratice din Parlament să ia sfârșit. Cele două etape ale parlamentarismului diferă, în primul rând, prin scopul principal al activităților instituționale: punerea în funcțiune a mecanismului parlamentar și realizarea Marii Uniri, respectiv modernizarea țării și consolidarea noului stat printr-o politică externă de alianțe securizante.

Cele două etape diferă și în privința trăsăturilor pe care le au discursurile rostite în forul deliberativ. În prima etapă, discursul este puternic marcat de identitatea biografică a vorbitorului cu diversele ei faţete, nu cunoşte constrângeri de timp, focalizează slab problematica mai ales din cauza digresiunilor lungi de tip narativ, reflexiv ori explicativ, include lungi citate din autori străini, prin care vorbitorul îşi etalează erudiţia pentru a propune modele de moralitate şi acţiune eficientă, minimalizează diferenţele ideologice şi accentuează consensul pentru împlinirea idealului naţional de unitate, are un puternic caracter festivist, iar pathosul și ethosul subordonează logosul. Vorbitorii erau preocupaţi să genereze un cod de bune practici discursive acomodând, în spaţiul parlamentar, stilurile de discurs cu care veneau din diverse domenii profesionale precum avocatură, ştiinţe exacte, istorie etc. Ei formau o elită intelectuală ce își adăuga un nou statut, acela de parlamentar, pe care trebuia simultan să îl definească, să îl înveţe şi să îl pună în act. Discursurile rostite aveau, prin chiar actul performării lor, funcție constitutivă pentru noua structură emergentă.

[1] Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Vasilescu 2012.

În cea de a doua etapă, identitatea biografică a vorbitorilor trece treptat în plan secundar, iar ideologiile de partid, mai bine cristalizate, se reflectă mai pregnant în pozițiile exprimate, discursurile sunt mai precis circumscrise tematic și exprimă cu mai multă claritate punctul de vedere al vorbitorului, diferenţele ideologice sunt tot mai clar evidenţiate accentuând conflictualitatea ședințelor, iar logosul câștigă teren în fața ethosului și a pathosului.

Cercetarea prezentată în acest capitol urmărește modul în care membrii „vechiului Parlament" al României își proiectează ethosul în discurs, construind, prin interacțiune, o identitate instituțională colectivă. Portretul parlamentarului român dinaintea celui de al II-lea Război Mondial este interesant cu atât mai mult, cu cât unele aspecte ale construcției identitare din acea perioadă se regăsesc și în discursurile din Parlamentul actual, reînființat în 1990, după o pauză de peste 50 de ani în performarea instituționalizată a unui discurs politic democratic.

2. Identitatea parlamentară: preliminarii teoretice

Conceptul complex de identitate a făcut obiectul unui număr mare de abordări teoretice din diverse perspective (sinteze în Du Gay *et al.* 2000; Simon 2004; Benwell/Stokoe 2006; De Fina *et al.* 2006; Spencer-Oatey 2007, printre alții). Pluralul *identități*, precum și un cadru teoretic integrator (vezi Vasilescu 2011, reluat în cartea de față în „Identități: identitatea parlamentară") captează dimensiunile multiple ale acestui concept cu foarte multe fațete, care interacţionează în baza unor selecţii contextuale. Conştient sau inconştient, vorbitorii fac selecţii dintr-un repertoriu de categorii socio-culturale prin afilieri şi/sau dezafilieri cu caracter contextual şi temporar. Van Dijk (2010: 30) consideră că identitățile „trebuie studiate atât în termeni cognitivi, ca tipuri specifice de reprezentări mentale, cât și sub aspect social, cultural și politic, și anume ca proprietăți ale grupurilor și comunităților care fac posibile și țin sub control practicile sociale, interacțiunea și discursul".

Identitatea este o suprastructură constituită prin procese interne de negociere a unor *identităţi* diverse: identitatea personală, identitatea colectivă, identitatea socială, identitatea de rol, identitatea profesională, identitatea politică, identitatea de gen, identitatea instituţională, identitatea religioasă, identitatea etnică, identitatea naţională etc. Structura identității unui individ este rezultat al relaţionării identităţilor pe care acesta și le construiește în cadrul vieţii sociale și pe care, în diverse situaţii de interacţiune, le activează în diferite grade; rezultă astfel identitatea contextuală, constrânsă de datele particulare ale situaţiei de comunicare. Identitatea este emergentă, dinamică şi inerent performativă, în sensul că se manifestă prin ceea ce „face individul" într-o anumită situație de interacțiune. În această accepţie acţională, discursul joacă un rol important. Prin discurs, individul invocă, evocă şi pune în act identităţi în cadrul unor scenarii sociale (Carbaugh 1996: 23, 25-27).

În ultima vreme, s-a bucurat de atenție specială identitatea politică (Chilton/Schäffner 2002), un tip special de identitate socială, de care se deosebește însă prin mai multe elemente: ancorarea ideologică, implicarea în procesele de negociere a puterii și controlului social, importanța pe care o are în luarea deciziilor, atitudinile competitive pe care le generează și activitățile de legitimare pe care le presupune, rolul decisiv în ceea ce se numește „a face opoziție" (van Dijk 2010: 30-41).

Deși există multe studii care s-au ocupat de identitatea politică, puține au analizat în profunzime identitatea parlamentară, ca tip special de identitate profesională (de pildă, van Dijk 2010: 37; Ilie 2010: 57-78). În Parlament, o „arenă a discursurilor politice" (Shenhav 2008), acțiunea este practic inseparabilă de performarea discursivă a ethosului, așa cum se constituie prin angajarea parlamentarilor în diverse tipuri de interacțiuni verbale: a adjudeca, a media, a dezbate, a prezenta, a conduce ședința etc. În performarea identității parlamentare, sunt implicate aspecte diverse, care țin de manifestarea puterii sociale şi a controlului, luarea deciziilor, negocierea relaţiilor consensuale ori de opoziţie dintre ideologii, a apartenenţei sau nonapartenenţei la grup, a normelor şi valorilor subiacente activităţilor politice. Pentru o sinteză a problematicii, vezi Chilton/Schäffner 2002; van Dijk 2010: 30-31; Ilie 2010, printre alţii.

3. Identitatea parlamentarului român (1866-1938)

Discursul este un mijloc de performare a sinelui (Amossy 2010). Pornind de la această premisă, analiza de corpus care urmează și-a propus să identifice principalele trăsături ale identității parlamentare românești, așa cum o proiectează vorbitorii în discursurile ținute în Parlamentul României, în perioada 1866-1938.

În ciuda dezideratului de poziționare argumentativ-obiectivă, ethosul personal și pathosul domină logosul, mai ales în perioada 1866-1923, dar și în perioada 1923-1938, conferind discursului o puternică notă subiectivă. Natura argumentativă a identității (Ullah 1990) interferează cu ceea ce, pentru spațiul românesc, pare a fi natura emoțională a identității: analizele obiective, argumentele, criticile, justificările, propunerile, declarațiile, blamările sunt dublate de confesiuni personale, exprimarea directă ori indirectă a emoțiilor și a sentimentelor, narațiuni personale și evocări extinse, acte de vorbire expresive, umor și ironie, anecdote, ornamente stilistice.

Trăsăturile identității parlamentare colective, așa cum reies din analiza de corpus, se situează pe patru coordonate: (1) ctitori ai unei instituții moderne; (2) membri ai unei elite culturale, în slujba patriei și a poporului; (3) depozitari ai valorilor morale ale neamului; (4) vorbitori abili, „cu har".

3.1. Ctitori ai unei instituții moderne

Mai pronunțat în prima perioadă (1866-1923), mai atenuat în cea de a doua (1923-1938), parlamentarii performează un discurs de autolegitimare instituțională, prin care își asumau rolul de întemeietori și făuritori ai instituției, urmând modelul unor iluștri înaintași. Metadiscursul ocupa un loc important în luările de cuvânt.

3.1.1. Conștienți și mândri de poziția de parlamentari

Membrii nou-constituitului Parlament al României erau conștienți și mândri de rolul istoric de ctitori și făuritori ai unei instituții moderne[2]:

(1) Ni s-a zis: vă dăm un ideal de civilizațiune europeană apuseană. Voi, care sunteți o coloană de cultură în orient, o coloană de cultură, nu orientală, ci apuseană, veți introduce pe cât se poate mai degrabă formele cele nouă ale civilizațiunii. Ei bine, d-lor, în acest chip s-a făcut unirea politică a țărilor noastre, în acest chip s-au făcut legile noastre civile și penale, s-a reformat administrarea, s-a făcut Constituțiunea noastră.... (Maiorescu, 1873, DDP: 71);

(2) în fața acestei mari și grandioase Adunări Naționale (Ionescu, 1916, DDP: 184).

3.1.2. Discipoli ai unor înaintași iluștri

Modelul invocat este cel al înaintașilor. Afirmându-și mândria de a ocupa onoranta poziție de parlamentar, vorbitorii aduc un elogiu patetic unor gânditori iluștri, ai căror discipoli și continuatori doreau să fie. Trecutul le oferă motivația și exemplul pentru a-și pune activitatea în slujba patriei. Comparația cu prezentul conduce la idealizarea trecutului și servește ca sursă de motivare a unor comportamente dezirabile. Cf, de exemplu:

(3) Povățuindu-ne de spiritul părinților noștri și de tradițiunile lor (Kogălniceanu, 1877, DDP: 76); Să ne arătăm demni de părinții noștri care au știut a-și apăra patria în timpuri mult mai grele, mult mai viforoase decât ale noastre (Kogălniceanu, 1877, DDP: 76);

(4) Să vie un Kogălniceanu, să vie un Rosetti, să vie un Golescu, un Filipescu, Cantacuzino, Ghica, să vie chiar N. Kreţulescu și să ne ceară socoteală, căci ei au luptat împreună cu noi; dar d-ta, d-le Vernescu, să fii mai modest; să nu ne ceri d-ta socoteală (aplause)" (Brătianu, 1880, VI: 56-57);

(5) D-lor, eu sunt tânăr între d-voastră și vă mărturisesc, că voesc cu cea mai deplină bună credință să învăț de la aceia, pe care din copilărie am fost deprins să-i privesc ca pe înainte mergătorii și luptătorii țării mele pe calea ei de cultură, precum sunt d-nii Kogălniceanu, M. Kostaki, Goleștii și alții (Maiorescu, 1875, DDP: 77);

[2] În ciuda faptului că modernitatea era un deziderat, se apreciază că vechiului Parlament, cel puțin în faza inițială, îi lipseau valorile și principiile instituționale specifice modernității, iar modelele străine erau imitate doar în ceea ce privește practicile de suprafață. Vezi contribuția Irinei Ionescu la masa rotunda „Istoria discursului parlamentar românesc (1866-1938)" (Ionescu 2008) și capitolul din prezentul volum al aceleiași autoare.

(6) Din munca generaţiilor trecute, din suferinţele lor, războinici în vremea războaielor, diplomaţi în vremea diplomaţiei, s-a înălţat această tribună, din jertfa lor, dreptul pentru noi să vorbim cum vorbim. Noi nu am contribuit cu nimic la stabilirea acestui drept (Ionescu, 1915, DDP: 148);

(7) Este ceva în atmosfera Senatului care face să se simtă bine vorbitorul deprins cu obiectivitatea ştiinţifică; se schimbă majorităţile, dar rămâne ceva din ceea ce constituie spiritul Senatului şi demnitatea lui. Evident că, în această virtute a senatului, intră mult şi acel element de constanţă pe care îl reprezintă figurile naţionale, care onorează senatul în calitate de senator e drept (Manoilescu, 1932, DDP: 441); d-l Iorga reprezenta onestitatea tehnicianului şi a omului de ştiinţă. Celălalt reprezenta cel mai uşuratic diletantism pe care l-a cunoscut vreodată ţara asta. (Manoilescu, 1932, DDP: 451).

3.1.3. Învățând la școala democrației parlamentare

Parlamentarii se autoprezintă ca participanți la o școală a constituționalismului și a acțiunii parlamentare democratice, își declară responsabilitatea față de misiunea primită, preocuparea pentru a respecta procedurile și bunele practici în acord cu modelele europene. În cadrul ședințelor, se aloca timp pentru citirea, comentarea și interpretarea unor pasaje din Constituția României, comparativ cu alte constituții europene, și se scotea în evidență procesul de maturizare politică a instituției și a parlamentarilor:

(8) Trebuie însă să fim recunoscători d-lui Bordea, fiindcă ne-a transportat într-o epocă mai fericită pentru mulţi din noi, adecă în vremea când eram mult mai tineri, în epoca juvenilă a carierei noastre parlamentare, când veneam cu comentatori, cu volume întregi de cărţi asupra Constituţiunii şi ne citeam unii altora, ce a zis cutare sau cutare autor, ce a zis Benjamin Constant, ce a zis John Stuart Mill; ce a zis un neamţ, ce a zis un francez sau un englez despre Constituţie în genere, şi o aplicăm bine-rău la Constituţia noastră. Cu vremea deprinzându-ne noi cu toţii cu Constituţia noastră, dispăruse acest obicei şi înţelesesem fiecare fără comentatori străini ce este pactul nostru fundamental. (Maiorescu 1892);

(9) cred că Parlamentul este o academie politică, căci Parlamentul este instituţia care trebuie să împace doctrina cu practica (Manoilescu, 1932, DDP: 447); discuţiune de principii, explicaţii (Manoilescu, 1932, DDP: 448).

Folosirea persoanei I plural (*noi*) pentru desemnarea grupului evidenţiază colaborarea (*veneam ... şi ne citeam unii altora*), iar ideea evoluţiei dinspre inocenţă (*epocă mai fericită, mult mai tineri, epoca juvenilă, o aplicam bine-rău*) spre asumare (*deprinzându-ne ... cu Constituţia, înţelesesem...ce este pactul nostru fundamental*), dinspre imitaţie şi asemănare spre originalitate şi diferenţiere (*înţelesesem fără comentatori străini....*) este construită în jurul unor verbe plasate contextual în antiteză.

Vorbitorii inserează în discurs secvențe explicative sau atenționări privind regulile democrației parlamentare și ale constituționalismului, rolul deliberării argumentate pentru luarea deciziilor, cu scopul de a demonstra cunoașterea principiilor democratice și adeziunea la acestea:

(10) Iată eu v-am prezentat legea pentru reorganizarea instrucţiunii publice, d-voastră o veţi discuta şi dacă nu voi avea asentimentul d-voastră relativ la dânsa în chestiunile de principi voi înțelege că nu sunt la locul meu după părerea d-voastră și mă voi retrage (Maiorescu, 1875, DDP: 77); avem libertatea cuvântului, inviolabilitatea deputaţilor (Maiorescu, 1875, DDP: 77); Este lucru natural al regimului constituțional ca partidele să participe alternativ la putere; se va întâmpla din nenorocire să vie la putere un partid, care să nu aibă vederile Dv, așa e jocul constituțional. (Maiorescu 1878); O zic aceasta pentru a avea dreptul de a vorbi în virtutea Constituțiunii, pe care ca pact fundamental în genere voim şi noi să-l respectăm şi să-l vedem respectat. (Maiorescu 1878);

(11) a lăsa Parlamentului să exercite controlul ce membrii Parlamentului sunt în drept şi datori a exercita. (Ralea, 1930, DDP: 347);

(12) Suntem la această tribună să spunem ce credem, și rămâne ca onorata Cameră să vadă dacă cele spuse corespund necesităţii momentului. (Cuza, 1930, DDP: 376).

3.1.4. În căutarea consensului

La începutul activității parlamentare, ideologiile de grup erau slab cristalizate, diferențele de opinie erau descurajate ori condamnate în numele unei idealizate armonii de grup, făcându-se apel la bunăvoință și bune intenții:

(13) Trebuie să fie câteva lucruri în privința cărora să fim cu toții de aceeași părere, pe care în comun să le aprobăm sau în comun să le disprețuim? (Maiorescu, 1873, DDP: 72); Fiindcă toţi suntem începători constituţionali, aş crede, că ar fi bine să ne tratăm unii pe alţii cu mai multă indulgenţă. Fără îndoială s-au făcut greşeli şi într-o parte și în cealaltă (...). D-lor, dacă e ceva trist în mijlocul vieţei publice în România, este mai întâi deosebirea actuală a partidelor, care nu este naturală. Se aruncă vorba de reacţionar, fără a se ști ce însemnează aceasta, se zic liberali unii, care nu sunt liberali, se zic reacţionari, centraliști...Și roșii și fracţioniști, fără a se ști, care e adevăratul înţeles al acestor cuvinte și mai cu seamă fără a se ști care e deosebirea de principii între aceste partide. Așa încât adesea ori partidele noastre au aerul de a fi mai mult o deosebire de persoane, decât de principii. Și în această rea stare de lucruri în viața publică ne-am găsit noi, începători ai constituționalismului, să ne încriminăm unii pe alţii? (Maiorescu 1879); ... să contribuim cu toţii cât se poate ca să ne întărim, să învăţăm unii de la alţii și să aducem foloase acelora, în numele cărora suntem aci, a poporului român, destul de indiferent la aceste încriminări de persoane și de partide, dar doritor de bune rezultate, fie că ele ar veni dintr-o parte sau din alta (Aplauze). (Maiorescu 1879)

Ideea unui consens parlamentar în numele interesului național, al „românismului”, a fost însă afirmată și folosită în argumentație și ulterior, când diferențele ideologice dintre partide au devenit mai pregnante și au început să fie promovate explicit în Parlament:

(14) Iată, domnilor, scoase chiar din cuvântările oratorilor d-voastră, câteva puncte de deosebire între d-voastră și noi. Dar ne mai deosebim apoi și prin întreaga concepţie ce avem, despre ce trebuie să fie un partid conservator. Cât pentru noi, un partid conservator este dator să cârmuiască cu cei mai vrednici, să administreze cu cei mai capabili, să legifereze cu cei mai independenţi și mai dezinteresaţi. Această elită este chezășia succesului pentru un partid conservator, căci numai cu ajutorul ei el poate așterne drept

bază a politicei sale strălucirea faptelor îndeplinite, iar nu nestatornicia popularităţii facţioase. (...) Desigur, Lascăr Catargiu nu era un teoretician al ideii conservatoare. El avea însă instinctul îndatoririlor sale de conservator. El ştia, că are îndoita îndatorire, de a da ţării şi partidului său guverne mari şi de a stăpâni curentele nesănătoase ale opiniei publice. În această simplă formulă stă tot miezul ideii conservatoare cu toată partea ei înălţătoare, care este caracteristica conservatismului. Căci liberalismul poate să aibă o bază mai mare; conservatismul înfăţişează culmi mai falnice. (Filipescu, 1905, DDP: 324);

(15) Din toate dezbaterile, din toată activitatea parlamentară până în acest moment mă mărginesc a-i scoate miezul şi constat unanimitatea în ce priveşte politica naţională pe care o ducem, în ce priveşte sforţarea necesară ca să asigurăm până la capăt această politică în ce priveşte credinţa că prin această sforţare vom ajunge la rezultatul pentru care am intrat în luptă. Oricare ar fi fost notele personale, din fericire, nu s-a auzit în Parlament nicio notă care să rupă unanimitatea asupra acestor puncte. (Aplauze) (I.I.C. Brătianu, 1916, DDP: 175); Să putem să facem această manifestare de ordine morală, în care ţara să simtă o îmbărbătare în lupta pe care o ducem (...) Oricare ar fi durerile noastre de azi, (...) le simţim tot atât de adânc ca cel mai îndurerat fiu al acestei ţări (...). Unanimitatea noastră în Parlament este un factor nou de îmbărbătare (Filipescu, 1905, DDP: 324);

(16) Sunt chestiuni care, prin însemnătatea lor, stau deasupra luptelor între partide (Cantilli, 1916, DDP: 153);

(17) e un bine, e un folos nepreţuit ca toată lumea să fie guvernamentală; să nu mai exise împărţire între cei cu guvernul şi cei cu opoziţia (Ionescu, 1916, DDP: 181);

(18) Nu ne uitam cine este conservator, cine este liberal, nu ne uitam din ce partid este, veneam ca la fraţi (Coroianu, 1919, DDP: 203); fraţi români din toate părţile, puneţi de o parte arma luptelor de partid (aplauze), puneţi-le ascuţite ori ştirbite, aşa cum sunt, în dulap, şi le închideţi acolo un timp oarecare, cel puţin atâta timp cât va dura punerea bazelor României Mari (Coroianu, 1919, DDP: 206);

(19) Când e vorba de viitorul ţării, deosebirile de partide trebuie să dispară (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 194); tăria credinţei noastre în viitorul neamului şi închegarea tuturor energiilor prin eliminarea atacurilor, învinuirilor şi luptelor de partide, să ne înalţe sufletele şi să ne lumineze minţile, ca să putem aşterne, prin aşezăminte de stat bine chibzuite, fundamentele solide şi veşnice ale scumpei noastre Românii. (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 195);

(20) ...să ridicăm privirile noastre de la problemele interne, şi mai cu seamă de la neînţelegerile noastre interne, spre problemele de care depinde soarta ţării. Avem atâtea chestiuni de lămurit între noi, chestiuni care ne deosebesc şi ne vor deosebi, desigur, totdeauna. De ce nu am încerca şi anumite lămuriri care nu pot decât să ne apropie şi să ne lege unii de alţii (Gafencu, 1930, DDP: 358); deasupra certurilor noastre interne ... stă voinţa hotărâtă a întregului popor român să-şi apere chemarea, hotarele şi fiinţa. (Gafencu, 1930, DDP: 370);

(21) să nu ai interese de ligă, cum aveţi dv. interese de partid (Cuza, 1930, DDP: 372);

(22) ca legea să fi devenit mai bună ar fi trebuit ca această lege să iasă cu colaborarea tuturor și din consensul tuturor, fiindcă este o lege care ne interesează pe toţi (Cândea, 1931, DDP: 423);

(23) tot ceea ce ar trebui să fie unit în ţara asta este divizat din cauza politicii de partid (Manoilescu, 1932, DDP: 445).

Pe axa consens – conflict, disputele parlamentare sunt definite prin termeni metaforici (*neînţelegeri, certuri*, *luptă*), care sugerează grade diferite de manifestare a disensiunilor:

(24) A nu se certa...a afla şi unii şi alţii căile unei apropieri şi conlucrări în frăţească dragoste pentru consolidarea acestei ţări care aşteaptă de la mandatarii ei împlinirea acestei cetăţeneşti datorinţe (Mitropolitul Miron Cristea, 1923, DDP: 258);

(25) nădăjduiesc că în discuţiunile dintre noi, în luptele noastre (Ionescu, 1915, DDP: 118).

3.1.5. Între emoții pozitive și emoții negative

În special în primii ani, dar și ulterior, parlamentarii au tendința de a proiecta în discurs mai ales emoțiile pozitive, în timp ce emoțiile negative sunt exprimate atenuat, de pildă prin întrebări retorice invitând la reflecție:

(26) sunt fericit să găsesc alături de mine cel puţin la facerea legilor, dacă nu şi la aplicaţiunea lor, pe d. Kogălniceanu şi pe d. Lahovari. (Brătianu, 1882, AC 29);

(27) ni s-a acordat întrebuinţarea liberă a bunei-voinţe şi a cunoştinţelor noastre ... am plecat la luptă în numele domnului Brătianu şi cu îndreptarea administraţiei şi a justiţiei înscrisă pe drapelul nostru (Marghiloman, 1885, DDP: 97);

(28) în durerea noastră adâncă, în compătimirea noastră furioasă pentru suferinţele tuturor, să stea veşnic credinţa în izbânda de mâine (Ionescu, 1916, DDP: 184);

(29) politică de armonie şi de dragoste în interior (Andrei, 1932, DDP: 470).

Treptat, vorbitorii încep să recurgă din ce în ce mai frecvent la acte de vorbire având atașate emoții negative pentru a contesta, critica, amenința, interzice, acuza, atenționa, protesta, admonesta, demasca, insulta. În special anumiți parlamentari se manifestă cu predilecție conflictual:

(30) încerc să ridic un colţ al vălului care ascunde ororile cele mai cumplite săvârșite în pragul veacului XX (Cantilli, 1916, DDP: 160); Pare că nu vă temeţi de sancţiuni. Sancţiunea însă nu poate întârzia. Eu o chem cu toată puterea convingerii și cu toată credinţa într-un viitor mai bun, pe urma ruinei unei vieţi politice superficiale și pe urma ispășirii atâtor păcate. (Cantilli, 1916, DDP: 167);

(31) Nu aveţi nicio autoritate ca să veniţi astăzi cu proiectul acesta de Constituţiune (Lazăr, 1923, DDP: 274); Dv. nu codificaţi Constituţiunea; dv. codificaţi prin proiectul acesta numai obligaţiunea de a legifera legi speciale... (Lazăr, 1923, DDP: 274);

(32) Taci din gură, că ai s-o pățești. Ți-o spun eu. (Cuza, 1930, DDP: 385); D-ta ești ignorant, și nu știi nimic ... Și d-ta ești în conflict cu bunul-simț de 50 de ani (Cuza, 1930, DDP: 385); D-le ministru, eu te rog să nu iei față de mine o asemenea atitudine, că nu ți-o permit. D-ta să dai argumente decă le ai, și să stai liniștit în banca aceea (Cuza, 1930, DDP: 385); Este o tradiție a dlui Cuza să schimbe stenograma (Cuza, 1930, DDP: 398); Protestăm ... contra faptului că aleșii noștri în Parlament, români creștini, n-au ridicat glasul contra unor cuvinte ce au atins sufletul alegătorilor, ai căror reprezentanți sunt (Cuza, 1932, DDP: 473);

(33) D-le Fagure, nu vă luați rolul de glosator al discursurilor d-lui Manoilescu, fiindcă este așa de greu (Manoilescu, 1932, DDP: 455);

(34) dați-mi voie să vă atrag atenția asupra importanței depozițiilor d-lui colonel (Călinescu, 1935, II: 520).

Violența de limbaj blochează adesea dialogul, subminează imaginea persoanei vizate (Ilie 2004), dar afectează și imaginea publică a vorbitorului, care își pierde prestigiul în fața colegilor parlamentari. Limbajul indecent este refuzat de participanții la ședință, ca inacceptabil instituțional și invocat pentru decredibilizarea celui care îl folosea:

(35) Când noi discutăm aici în mod științific problemele de existență ale nației românești, este penibil să veniți cu chițibușurile dv. lamentabile (Cuza, 1930, DDP: 382); Te rog să fii cuviincios și dacă nu poți să vorbești cuviincios, să nu mai pângărești tribuna! (Cuza, 1930, DDP: 400)

Dacă, la început, digresiunile erau relativ bine tolerate, treptat parlamentarii au devenit mai exigenți în privința încadrării în tema aprobată pentru sesiunea în curs:

(36) Am fi fost, prin urmare, în drept să ne așteptăm ca discuțiunea să se mărginească la amintirea acestui obiect foarte simplu și foarte precis. În loc de aceasta, am asistat însă la o desbatere lungă asupra problemelor generale administrative". (Călinescu, 1932, I: 360).

3.1.6. Disputîndu-și accesul la cuvânt

Unul dintre drepturile procedurale frecvent discutate și disputate conflictual este accesul la cuvânt. Vorbitorii solicită dreptul de a lua cuvântul sau de a-și continua intervenția, fără a fi întrerupți, invocând dreptul constituțional sau obligația față de alegătorii pe care îi reprezintă în Parlament:

(37) Interpelarea este un drept personal al deputatului, Constituțiunea i-l recunoaște. Regulamentul camerei s-ar putea modifica asupra formalității de exercitare a acestui drept, s-ar putea zice, de exemplu, în regulament că interpelările să se dezvolte în o anume zi pe săptămână; niciodată însă regulamentul n-ar putea să înfrângă un principiu clar înscris în Constituțiune. (...) Cred dar că suntem înțeleși în chestia de princip și chiar și în cea de procedură. (Maiorescu, 1889, 199-200-201);

(38) pentru a zecea oară întrerupeţi şi vă rog să respectaţi regulamentul şi Adunarea. (Brătianu, 1879, V: 102);

(39) vă rog să nu mă întrerupeţi, respectaţi libertatea tribunei (Carp, 1909, DDP: 113);

(40) d. preşedinte mi-a acordat numai mie cuvântul. Până şi d. ministru a binevoit să-mi ceară permisiunea să mă întrerupă, numai d-ta nu cunoşti aceste reguli elementare. (Cuza, 1930, DDP: 257)

Formulele de adresare (vezi capitolul „Forme nominale de adresare" din volumul de faţă) şi desemnare a interlocutorilor au rol de cadraj (indexează cadrul instituţional în care are loc interacţiunea) şi, prin ritualizare discursivă, devin parte a indexării procedurale a identităţii parlamentare. Ele semnalizează aderarea vorbitorului la protocolul discursiv, care prescrie strategii ale distanţei şi deferenţei, limitând strategiile apropierii şi camaraderiei. De la o situaţie la alta, alocutivele şi delocutivele indexează identitatea colectivă sau pe cea individuală, deferenţa şi distanţa discursivă, într-o poziţionare obiectivă (*domnilor, domnul Grădişteanu*) sau subiectiv-afectivă (*domnii mei*), suplimentar şi cumulativ relaţiile de rol (*domnule preşedinte, domnilor deputaţi, domnilor senatori, domnule prim-ministru/ministru de război/preşedinte (de şedinţă*) sau interlocutive (*domnul vorbitor*), identitatea profesională (*domnule profesor/colonel*), uneori relaţia interpersonală evocată temporar, în scopuri persuasive, prin strategii ale apropierii afective (*Ionaş dragă, te cunosc de când erai copil; fă bine şi votează pentru un vechi prieten*). Deferenţa şi distanţa sunt frecvent augmentate prin folosirea adjectivului *onorabil*, în diverse sintagme (*onorabile domn, onorabilul deputat, onorabilul domn Lahovary*) şi prin folosirea în adresare a persoanei a III-a în locul persoanei a II-a (*Rog pe d. Suciu să nu mă întrerupă şi, dacă va avea ceva a-mi răspunde, să aştepte rândul domniei lui*, Brătianu 1869: AC I 75). Prin jocul formelor pronominale, vorbitorul marchează poziţionarea *ingroup/outgoup* (*noi/voi, ei, eu/voi, ei*). Unele sintagme cumulează mai mulţi termeni, dintre care unii indexează distanţa, alţii apropierea discursivă (*onorabilul meu coleg dela culte şi instrucţiune publică, domnul Chiţu*, AC V: 33). Deşi sunt puţine, se întâlnesc, mai ales în cea de a doua perioadă, apelative ofensatoare, agresive, care coboară discursul în impoliteţe negativă ori pozitivă (*Făgurescule, jidani*, Cuza 1930: DDP 377, 385). Încălcarea ritualului de adresare este sancţionată cu scopul de reinstaurare a regulii. În exemplul următor, de pildă, vorbitorul face acest lucru într-o manieră subtilă, prin contrastul dintre citarea comportamentului verbal blamat (*jidani*) şi folosirea formulei formale de adresare (*d-lui profesor Cuza, domnii parlamentari, colegi*):

(41) Eu vă rog să atrageţi atenţia d-lui profesor Cuza să nu mai vorbească cu domnii parlamentari astfel; d-lor ne sunt colegi, deci să nu li se spună: „jidani", în loc de a li se spune colegi. (Cuza, 1930, DDP: 391).

Când, în locul identificării alocutorului, se preferă referirile generice (*cine...acela, noi* generic), enunţul capătă statut de generalizare. Alocutivele și

delocutivele funcționează uneori ca demarcatori discursivi (marchează începutul sau concluzia discursului, tranziţiile dintre diverse subpărţi), focalizatori (apar în punctele de maxim interes comunicativ pentru a atrage atenţia ascultătorilor) sau ca semnale mnemotehnice, prin care publicul este sprijinit să urmărească progresia ideilor. Vezi Ionescu-Ruxăndoiu în volumul de față, capitolul „Forme nominale de adresare".

3.1.7. Loiali regelui

Deseori, de la tribuna Parlamentului, este afirmată loialitatea față de Suveran, văzut ca garanție a constituționalismului și a modernității. Astfel de declarații, învestite cu forță argumentativă, erau rostite atât în nume personal, cât și în numele Parlamentului și al poporului:

(42) Singura probă ce azi pot da de adevărat respect și devotament pentru coroană (Marghiloman, 1885, DDP: 103);

(43) aduc omagiul care trebuie adus nu numai tronului, coroanei şi comandantului de oștiri, dar şi omului, poate din Europa întreagă, în sufletul căruia s-a jucat o mai zguduitoare dramă (...) E regele. Să se îngăduie unui glas care nu vorbește în numele tronului însuși – cum pot să vorbească miniștrii – a recunoaște superba pildă morală pe care Ferdinand care este, astăzi numai, regele românilor a adus-o înaintea lumii (aplauze călduroase) (Iorga, 1916, DDP: 171);

(44) în fruntea armatei stă veghe, neclintit și neînfricat de talazurile de necazuri, cel mai altruist dintre regi, Majestatea Sa Regele Ferdinand I, iar alăturea buna lui tovarășă de suferințe și de speranțe, Majestatea Sa Regina (Senatul în picioare strigă: Trăiască Regele! Trăiască Regele) (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 186);

(45) dau expresiune devotamentului meu față de M.S. Regele, de M.S. Regina şi de întreaga dinastie a României (Coroianu, 1919, DDP: 203);

(46) jurmământul de credință față de rege și Constituția țării (Nistor, 1920, DDP: 246).

4.2. Membru al unei elite culturale, în slujba patriei și a poporului

Ideea curentă la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor este cea potrivit căreia politica este făcută nu de partide şi grupuri de interese, ci de elitele culturale şi de personalităţi (Marton 2009: 42-51; Mamina/Bulei 1994: 157-246), având ca scop „propăşirea neamului".

4.2.1. Reputația profesională ca sursă de autolegitimare politică

Vorbitorii se prezintă ca membri ai elitei culturale din România și se autolegitimează ca politicieni prin transferarea expertizei profesionale în domeniul acțiunii parlamentare. Ei își etalează erudiția făcând frecvente referiri la personalități din diverse domenii, dând lungi citate și expunând cunoștințe variate. Toate acestea contribuiau la caracterul digresiv al discursurilor, mai pronunțat în prima perioadă. Cf., de exemplu:

(47) d-voastră, floarea României, la 1866 nu ați primit, ca în tractatul de la Paris, o organizare de pe masa verde a diplomației străine, ci înșivă ați elaborat în deplină libertate Constituțiunea ce avem (Maiorescu, 1875, 71);

(48) Această elită este chezășia succesului pentru un partid conservator, căci numai cu ajutorul ei el poate așterne drept bază a politicei sale strălucirea faptelor îndeplinite, iar nu nestatornicia popularității facțioase. (Filipescu, 1905, DPLT: 324);

(49) singurătatea mea ... este singurătatea aceea de care vorbește un vers celebru de Alfred de Vigny (Manoilescu, 1932, DDP: 459).

Folosirea unui limbaj elevat este considerată un indice al apartenenței la elita intelectuală, deci este apreciată și lăudată exprimarea aleasă și este blamat limbajul suburban. Automonitorizarea exprimării conduce adesea la metacomentarii:

(50) să-mi iertați vulgaritatea expresiunii (Ionescu, 1915, DDP: 139);

(51) limbaj de o rară violență (Carp, 1915, 150); acest cuvânt parcă nu ar fi parlamentar (Carp, 1915, 150);

(52) limbajul d-sale extrem de politicos și solemn (Manoilescu, 1932, DDP: 465).

Activitățile de imagine pendulează între clamarea statutului conferit de descendența familială ori instituția parlamentară și statutul dobândit prin educație, merite personale, experiență:

(53) Și pozițiunea de deputat este de multe ori mai favorabilă în societate, decât cea de amploiat. (Brătianu, 1869, I: 81);

(54) Apoi, d-lor, tatăl meu a fost profesor și tatăl tatălui meu a fost țăran, și țin de onoare a vă spune aceasta. (Maiorescu 1878);

(55) cu autoritata d-tale mă poți întrerupe când vei voi, dar eu o să continuu cât voi voi. În materia asta am mai multă experiență decât d-ta (Cuza, 1930, DDP: 375).

4.2.2. Reprezentanți ai poporului

Vorbitorii se portretizează ca reprezentanți și apărători ai oamenilor simpli și oprimați, voci care rostesc în Parlament nevoile și dorințele acestora, patrioți care împărtășesc idealurile naționale:

(56) am aplaudat la limbajul românesc, enegic, patriotic al onor. domn Fleva (Kogălniceanu, 1877, DDP: 88);

(57) Vocea țării și datoria acelora care sunt pe aceste bănci vor face și mai mlt (Kogălniceanu, 1877, DDP: 91);

(58) o datorie ce aveați de îndeplinit față de poporul român de aici; era o ocaziune unică de secole în viața neamului românesc ca să recunoaștem în chip solemn sacrificiile pe care

acest popor le-a făcut întotdeauna pentru paza integrității teritoriului țării (Cantilli, 1916, DDP: 166);

(59) Căci pe neamul nostru trebuie să-l servim (I.I.C. Brătianu, 1916, DDP: 176);

(60) Am sentimentul că am slujit din toate puterile interesele neamului (Ionescu, 1916, DDP: 182);

(61) suntem în această chestiune mânați nu de considerațiuni de partid, dar suntem mânați de interesele superioare ale neamului (Duca, 1922, DDP: 250).

Discursurile includ declarații de intenție, „lecții” de bune practici și moralitate. În cuvinte patetice, parlamentarii se solidarizează cu cetățenii sau se poziționează ca îndrumători ai celor mulți. Atitudinea lor oscilează între modestie și laudă de sine, între datorie personală și datorie colectivă:

(62) Când văd această Adunare mare unde și senatori și deputați și ascultători nu au decât o singură inimă, nu constituie decât însăși națiunea română întrunită. (Kogălniceanu, 1877, DDP: 74);

(63) Am spus-o întotdeauna și-o susțin astăzi; un individ oricât de mare geniu ar fi, oricât de capabil, oricât de inteligent ar fi, nu poate să facă nimic singur, dacă națiunea nu-l susține. Dar, d-lor, fiți modești; ceeace ziceți pentru noi, ziceți-o și pentru d-voastră. N'aveți pretențiunea că cerul și pământul le-ați făcut d-voastră astăzi. (Ilaritate) (Brătianu, 1869, I 2: 38);

(64) Spre a se îndruma pașii lui pe cărarea sănătoasă (Hossu, 1923, DDP: 285);

(65) Suntem niște chirurgi, care cu durere experimentăm totul pe spinarea acestui popor (Goga, 1936, DDP: 547);

(66) în mare parte ideile mele nu erau decât un bun al acestui popor (Carp, 1909, DDP: 114);

(67) Dar încrederea nerațională, dar tăcerea nemotivată, ar fi, d-lor, un păcat și în contra țării pe care o reprezentăm, ar fi un păcat și față de dv., care aveți în mână direcțiunea forțelor ei, ar fi păcat față de generațiunile care ne-au precedat și față de cele care vor veni după noi (Ionescu, 1915, DDP: 145);

(68) am introdus în conștiința Europei drepturile românilor pe acest pământ .... asemenea idealuri sunt consacrate de opinia lumii și recunoscute (I.I.C. Brătianu, 1916, DDP: 178);

(69) în acest Senat, care-și datorește existența voinței ferme a românilor din patru unghiuri de a fi uniți pe veci (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 185);

(70) suntem, d-lor, convinși, că sprijiniți de dv. și de opinia publică conștientă a acestei țări, avem în noi posibilitatea de a duce la bun sfârșit opera mare, opera uriașă, opera istorică la care ne-am înhămat (Duca, 1922, DDP: 250);

(71) D-lor, onor.d. Racotă bănuește că nu m'am pus în comunicațiune cu alegătorii mei. Ei bine, se înșală d-sa. D-lor, eu am fost acolo, am fost la Craiova, atât de mult am ținut la

opiniunea alegătorilor mei, deşi din colegiul al patrulea, care nu sunt obişnuiţi cu asemenea procedări din partea aleșilor lor. (Brătianu, 1870, I 2: 235).

4.2.3. Patrioți, promotori ai idealurilor naționale

Parlamentul este tribuna la care se declară patriotismul și se rostesc idealurile naționale de unitate politică și culturală a românilor din toate provinciile istorice. Termenul *națiune* este folosit ca sinonim cu *etnie*, dar nu cu conotații rasiste, ci cu valoarea simbolică particulară, pe care o capătă în contextul socio-politic și istoric al Principatelor Române: exprima idealul unionist. Astfel de secvențe patetic-mobilizatoare apar frecvent ca laitmotiv, care accentuează părțile importante din cadrul discursurilor pe diverse teme. Originea latină și limba comună sunt invocate cu mândrie și sunt prezentate ca motivații ale unor acțiuni concertate de împlinire a idealului României Mari:

(72) Eu am zis, d-lor, că trebue să avem o politică naţională, suntem o naţionalitate, suntem un stat politic şi politica noastră trebue să fie naţională, adică toate interesele române trebuesc deslegate prin ţară, în ţară şi numai în folosul României şi al nimănui altuia. (Brătianu, 1870, I 2: 223); Suntem de rasă latină. Avem simpatii pentru toate naţiunile de rasă latină şi mai ales pentru naţiunea franceză cu care avem legături de sânge, de educaţiune şi de recunoştinţă (aplauze prelungite). (Brătianu, 1870, I 2: 224);

(73) Cine zice limbă zice modul nostru de a iubi, modul nostru de a urî, modul nostru de a ne bucura de prezent și de a pregăti viitorul; e forma ce dăm idealelor noastre (Carp, 1909, DDP: 119);

(74) cauza cea mare care ne leagă pe noi toţi, fârtaţi de acelaşi neam, într-o singură gândire, sunt două puncte de vedere: punctul de vedere al simţământului de solidaritate naţională şi punctul de vedere al interesului statului român; şi dacă punctul de vedere al simţământului de solidaritate naţională nu şi-a găsit locul cuvenit în preocupările dv., e, desigur, d-lor ceva regretabil, aş putea zice că e ceva odios. (Cantilli, 1916, DDP: 165).

După Unire, ideea apărării granițelor României reîntregite întreține flacăra patriotismului și sentimentul datoriei naționale:

(75) Adunarea Deputaţilor adaugă, odată cu forma legii, devotamentul absolut al unei ţări întregi în a menține întregi şi a transmite urmaşilor cele dobândite cu sânge şi lacrimi de fericita generaţiune a Marelui Război. (...) în numele României mutilate de ieri ... în numele României care a plâns cu fraţii pierduţi şi a nădăjduit cu ei .... simt negrăita fericire de putea face, în numele dv al tuturor, acest legământ solemn pentru viitorul neamului în sfârşit şi pentru vecie unit. (Coroianu, 1919, DDP: 206);

(76) Avem nevoie de concursul tuturor conştiinţelor româneşti şi de ajutorul tuturor bunilor fii ai acestei ţări (Duca, 1922, DDP: 252);

(77) Democraţia înseamnă dreptate şi dreptatea este veşnică şi nemuritoare, cum doresc să fie acest neam şi cum doresc să fie această ţară scumpă sufletului meu. (Hossu, 1923, DDP: 287);

(78) Vom continua să ne apărăm şi în acelaşi timp să apărăm şi pe alţii, căci putem să o spunem cu mândrie, apărăm aici şi rosturile şi liniştea şi ordinea internă a altor neamuri. (Tătărescu, 1925, DDP: 317).

Discursurile exprimă adesea frustrarea și complexul unei națiuni care dorește să se facă ascultată. Astfel, atât înainte de 1918, cât și după, misiunile de politică internă ori externă sunt prezentate ca şanse de a demonstra lumii și marilor puteri potențialul României:

(79) Noi trebuie să demonstrăm că suntem națiune vie, trebuie să dovedim că avem conștiința misiunii noastre, trebuie să dovedim că suntem în stare să facem și noi sacrificii pentru ca să păstrăm această țară și drepturile ei pentru copiii noștri, și această misiune în momentele de față este încredințată fraților și fiilor noștri, care mor la hotare (Aplauze prelungite). (Kogălniceanu, 1877, DDP: 89);

(80) Și dacă ceea ce caracterizează ceasul de astăzi este lupta cea mare în omenirea întreagă, între revoluțiunea care sângerează pentru a distruge și între revoluțiunea care preface pentru ca să mântuiască, atunci, d-lor, datoria tuturor spiritelor conștiente, datoria tuturor adevăraților patrioți e ca să se înalțe mai presus de patimile zilelor de astăzi și într-o viziune luminoasă să vadă datoria lor patriotică și să dea concursul lor întreg pentru consolidarea acestei Românii cu atâtea jertfe câștigată. (Duca, 1922, DDP: 280).

Românismul, ca identitate colectivă, este construit discursiv prin intermediul unor metafore conceptuale, pe care vorbitorii le integrau mecanismului retoric (vezi în volumul de față, capitolele din secțiunea a II-a). Principala metaforă conceptuală este cea a românismului ca drum/călătorie în istorie, în care este încastrată metafora românismului ca familie în pribegie, ambele integrate metaforei românismului ca spectacol desfăşurat pe scena istoriei. Pentru o analiză a acestor trei metafore conceptuale vezi capitolul „Metafore identitare”.

Folosite frecvent, unele cuvinte capătă valori simbolice: *armata română, bărbăție, bun-simt, credinţă, curaj, datorie, demnitate, democrație, dreptate, energie, forță, ideal, libertate, loial(itate), luptă, mândrie, minte, munca, naţiunea română, neam, popor, sincer(itate), suferinţă, suflet, tradiţie, unitate, vis*. Cf., de exemplu:

(81) Se îndreaptă către noi în acelaşi timp privirile pline de o rugăciune tăcută ale unui popor sfios (Iorga, 1916, DDP: 171); Se îndreaptă către noi în acelaşi timp privirile pline de o rugăciune tăcută ale unui popor sfios (Iorga, 1916, DDP: 171);

(82) în durerea noastră adâncă, în compătimirea noastră duioasă pentru suferinţele tuturor, să stea veșnic credința în izbânda de mâine (Ionescu, 1916, DDP: 184);

(83) dacă m-am urcat la această tribună este că am dreptul de a vorbi de Basarabia pentru că am luptat, am suferit pentru dânsa (Arbore, 1919, DDP: 195);

(84) eu sunt unul care am la dosarul meu meritul luptei unei jumătăți de veac, în marea luptă pentru drepturile naționale. Sunt unul dintre acei români din Transilvania care, tot la

dosarul meu, am și o decorațiune nespus de mare, care numai doi dintre cei zece frați de ai noști o mai au. (Coroianu, 1919, DDP: 203).

4.2.4. Oameni de acțiune

Într-o „instituție a discursului", cum este Parlamentul, vorbitorii pledează pentru angajare în acțiune, pentru curajul de a trece de la vorbe la fapte, pentru schimbarea comportamentului pasiv într-unul proactiv. Tonul este fie critic, fie autolaudativ, fie mobilizator:

(85) Țara este blândă, bună și vrea o bună administrațiune. Lumea este sătulă de teorii și frazeologii, voiește justiție și o bună administrare în toate ramurile publice (Maiorescu, 1873, DDP: 73);

(86) de ce pentru că nu putem îndrepta totul dintr-un condei trebuie să stăm locului? (Marghiloman, 1885, DDP: 99);

(87) ce facem noi ca să întărim România liberă așa încât, la un moment dat să fie la înălțimea misiunii ei și să corespundă la ceea ce noi visăm pentru dânsa? Făcut-am noi tot ce trebuia ca să punem armata la înălțimea la care trebuie să fie? Eu cred că nu. (Carp, 1909, DDP: 106); dacă veți fi drepți și veți căuta serios ce legitimează, în trecutul meu, prezența mea în capul partidului conservator, poate că veți găsi ceva, care întrece activitatea obișnuită a multora dintre noi. La activul meu sunt trei fapte... (Carp, 1909, DDP: 113);

(88) trebuie să preparăm venirea lui, să facem și noi acțiunea noastră ca să sosească ceasul (Ionescu, 1915, DDP: 147); Într-o Românie care și-ar face datoria dar care nu ar avea noroc, datoria omului este să stea până la ultima suflare a lui, să muncească cu mai multă vigoare decât oricând (Ionescu, 1915, DDP: 148); noi suntem prima generațiune românească, care a moștenit fără să producă (Ionescu, 1915, DDP: 148);

(89) pentru ca cuvântul nostru să aibă greutatea cuvenită și să găsească crezământ, el trebuia sprijinit prin fapte (Nistor, 1920, DDP: 242);

(90) dacă vom putea în cursul muncii noastre să facem ca această țară și acest popor să dea tot ce poate pentru civilizația lumii și viața Europei, misiunea noastră ....(I.I.C. Brătianu, 1922, DDP: 255);

(91) Lumea a început să ne cunoască; lumea știe că muncim tăcut, dar că muncim stăruitor. Lumea știe că înaintăm fără șovăire către țelul pacific ce ne stă în față, senini și cu fruntea sus (Duca, 1924, DDP: 297).

4.3. Depozitari ai valorilor morale ale poporului

Imaginea emblematică a parlamentarului era cea a „bărbatului de stat":

(92) va vorbi ca un bărbat (....) bărbat de stat, bărbat matur, bărbat cu atâta inteligență și experiență (Kogălniceanu, 1877, DDP: 84, 87);

(93) Mi-aduc aminte că am făcut o interpelare la 1868, pe atunci nu aveam încă stofa de om de stat, cuvintele mele nu aveau autoritatea care poate mi-o dau 14 ani de viață parlamentară. (Carp, 1909, DDP: 97).

Discursul construiește modelul ideal al parlamentarului la „intersecția dintre ethosul personal al vorbitorului şi ethosul auditoriului" (LeFevre 1987: 45-46). Ethosul este augmentat prin pathos „pentru a fabrica logosul" (*Charaudeau 2005: 224).* Printre valorile identitare recurente în *Corpusul* cercetat se numără: aprecierea, atitudinea reflexivă şi dubiul cognitiv, bărbăția, buna reputaţie, corectitudinea, cultura/erudiţia, curajul, demnitatea, discernământul, echilibrul, entuziasmul, fermitatea, forţa, generozitatea, inteligenţa, înţelepciunea loialitatea, maturitatea, mândria, moderaţia, munca, obiectivitatea şi imparţialitatea, onestitatea, onoarea, patriotismul, prezenţa de spirit, principialitatea şi consecvenţa, prudenţa, respectul pentru înaintaşi, respectul reciproc, simţul datoriei, sinceritatea, stăpânirea de sine, toleranţa. Acestea devin stereotipuri, prin care parlamentarii se autocaracterizează. Vezi şi Ştefănescu în volumul de faţă, capitolul „Forme de interacțiune comunicativă. Cadre și practici de comunicare. Imaginea oratorului politic".

(94) nu m-am prevalat niciodată că am făcut vreun serviciu onor. d. Ghica, ca să reclam de la d-sa nerecunoștință. Eu am zis că nu măsor chiar generozitatea mea după ingratitudinea unora. (Brătianu, 1871, 299);

(95) Este vederat însă că nu aş mai sta pe această bancă, îndată ce un proiect legislativ s-ar face din partea consiliului miniştrilor, în care mi s-ar cere şi iscălitura mea şi care ar fi în contrazicere cu convingerea ce am în această cestiune de princip. (Maiorescu, 1875, DDP: 77);

(96) Să pledăm cu fermitate şi cu înţelepciune buna noastră credinţă şi buna cauză a independenţei noastre ... cu prudenţă, cu patriotism.... Energia noastră va fi nedezlipită de înţelepciune (Kogălniceanu, 1877, DDP: 89-90);

(97) ...ar trebui să fie îndoit de circumspect şi de moderat în faţa unui adversar politic (Maiorescu 1879);

(98) Onor.d. Kogălniceanu a făcut aluziune adineaori că nu am fost leal ca om politic, în vreme ce toţi inamicii mei cei mai neîmpăcaţi atât din lăuntru, cât şi din afară au recunoscut totdeauna că am fost leal. (Brătianu, 1882, 51);

(99) Nu cerem azi altceva decât muncă şi corectitudine politică (Marghiloman, 1885, DDP: 97);

(101) Prin stăpânire de sine înţeleg a şti să te mărgineşti a avea o perspectivă politică, a şti ce este pe primul plan şi ce este pe al doilea şi pe al treilea plan, şi a te ocupa şi a condamna la aşteptare lucrurile secundare, chiar atunci când el satisface mai mult interesele momentului. (Carp, 1909, DDP: 106);

(102) ceea ce se vorbea altădată cu smerenie în Camera noastră (Ionescu, 1915, DDP: 125); cinstea noastră seculară desigur că ne-ar fi făcut să mergem contra intereselor noastre naționale. Am fi respectat iscălitura noastră, căci noi nu cunoaștem teoria zdrențelor de hârtie, care se pot arunca la coș (Ionescu, 1915, DDP: 136); conștiința noastră sinceră; în fața conștiinței mele (Ionescu, 1915, DDP: 145); sunt un om drept (Ionescu, 1915, DDP: 145); trebuie să spunem țării care suferă, trebuie să spunem armatei care s-a luptat, sfântul adevăr (Ionescu, 1916, DDP: 183);

(103) au fost oameni de ispravă în țara asta (Iorga, 1916, DDP: 170); poate la puține popoare există atâția oameni cinstiți, câți există în acest popor (Iorga, 1916, DDP: 170);

(104) Guvernele la noi nu pot fi cinstite. Este de datoria noastră ca să vorbim, deoarece a continua mai departe acordul în tăcere asupra unei politici pe care nu o cunoaștem (...) ar însemna să acoperim cu o criminală lașitate tragedia ce se desfășoară dincolo de Carpați. (...) Am dat guvernului tot concursul nostru, leal, foarte leal și absolut necondiționat, de câte ori ni s-a cerut; am votat toate legile ce ni s-au cerut (...) (Cantilli, 1916, DDP: 154);

(105) voi examina într-un spirit cât se poate de conciliant și drept (Pella, 1919, DDP: 208);

(106) Datoria noastră a tuturora este să-i întâmpinăm [pe evrei] cu încredere, iar a lor datorie este să se apropie de asemenea cu încredere deplină în noi, contribuind cu toții împreună la refacerea țării și la înaintarea ei pe calea progresului și a civilizației (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 186); cu cât vor fi mai mari tactul, înțelepciunea și dragostea frățească de care se vor lăsa conduși cei chemați, – în contactul unii cu alții – cu atât vom izbuti mai repede și mai neted să dăm formei unității politice a statului nostru conținutul solid al unității adevărate, rezultatul infiltrațiunii și absorbțiunei reciproce (Vaida-Voievod, 1919, DDP: 186);

(107) Vom critica ceea ce credem greșit, vom aproba ceea ce credem bun (Mironescu, 1929, 323);

(108) vă spun modest, dar cu adâncă siguranță (Manoilescu, 1932, 459); obiectivitatea pe care am promis-o Parlamentului. (Manoilescu, 1932, DDP: 446);

(109) să colaborez în modul cel mai loial și franc cu reprezentanții națiunii (I.I.C. Brătianu, 1922, 466);

(110) în actuala criză trebuie să fim prudenți și să procedăm cu multă băgare de seamă (Andrei, 1932, DDP: 479).

Un atribut identitar frecvent invocat și valorizat pozitiv este vârsta. Opoziția bătrân/tânăr dobândește semnificații simbolice: înțelepciune/lipsă de experiență, tradiționalism/modernitate, stagnare/progres, autoritate/inițiativă, rațiune/emoție, respectul cuvenit/nevoia de modele. Deicticele personale, sociale și afective, precum și selecțiile lexicale indexează atitudinile vorbitorului în raport cu cei doi poli ai opoziției:

(111) energia și înțelepciunea, (...) inima celor tineri și mintea celor bătrâni (Kogălniceanu, 1877, DDP: 91);

(112) vă rog să dați mai mult respect vârstei domnului Carp (Carp, 1915, 152);

(113) oameni politici bătrâni, cu mai multă autoritate decât cei tineri... Balfour zicea: sunt mai puțin adaptabil, dar am o autoritate mai mare, am devenit dar o piedică la progresul statului meu, trebuie să las altora conducerea partidului, care să nu judece cu prejudecăți învechite (Ionescu, 1915, DDP: 119); El, suveranul bătrân și cunoscător adânc a tot ceea ce se petrecea (Ionescu, 1915, DDP: 131);

(114) proiectele de legi să le cearnă mai bine, cu sânge rece, cu calmitate, cu înțelepciune mai bătrânească (...) Bătrâni înțelepți, cu experiență, care merită respectul (Miron Cristea, 1923, DDP: 263).

Ortodoxia este una dintre valorile identitare verbalizate constant. Atrage în special atenția metafora conceptuală Constituție – biserică:

(115) vocea țării și datoria acelora care sunt pe aceste bănci vor face și mai mult, și ceea ce nu vor face ei va face Dumnezeu, va face puterea care niciodată nu ne-a lipsit. (Kogălniceanu, 1877, DDP: 91);

(116) consolidați acum ceea ce Dumnezeu și virtutea poporului v-a ajutat să înfăptuiți. (Pella, 1919, DDP: 208);

(117) Făurirea Constituțiunii țării noastre este un act sfânt pentru că ea înseamnă a zidi biserica sfântă, menită să sălășluiască dreptatea, izvorul tuturor drepturilor și îndatoririlor cetățenești a fiilor acestei țări, scumpe azi tuturor românilor. Pe fața acestei mărețe clădiri nu poate să se înscrie altceva decât cuvintele care cuprind cele mai scumpe cuceriri ale omenirii, câștigate cu lungi și grele lupte, cu mari jertfe și suferințe fără nume: libertate, egalitate, frățietate. ... să poată trece pragul acestui templu sacru și să se închine la altarul dragostei de neam și de țară ... Așa trebuie să fie Constituția: o biserică sfântă. Toată conștiința politică și religioasă în jurul acestui altar, ca tot sufletul cetățenesc, obosit și îndurerat, să poată afla odihnă și vindecare la izvorul limpede și de viață dătător, care este altarul libertăților ... pactul fundamental, temelia viitorului acestui neam...în toate încheieturile acestui act fundamental să vărsăm acest suflet .... această biserică a neamului, acest altar al tuturor conștiințelor, noi voim ca să-l așezăm pe temelia statornică a dreptății ... izvorul tuturor vindecărilor... să dăm țării o Constituție care să poată mulțumi pe toți; sărbătoare înălțătoare a neamului ... instituțiune care se prezintă la sărbătoare cu toată povara grijilor, a durerilor și suferințelor veacurilor pe care le-au purtat fiii ei (Hossu, 1923, DDP: 276-277-278).

Uneori, valorile morale sunt exprimate indirect, prin intermediul unor narațiuni. Reperul evaluărilor este „instinctul poporului”:

(118) poporul românesc are un instinct de orientare sigură. Dincolo de prevederile oamenilor politici, dincolo de deosebirile de partid, poporul românesc, cu instinctul lui sigur, care l-a călăuzit în cursul vremurilor, el însuși își croiește rosturile de orientare în marile probleme politice. Aș putea să spun că, în istoria noastră, întotdeauna formulele de salvare ale neamului au pornit de jos în sus.... România de aceasta trebuie să fie astăzi îndrumată și stăpânită. Sentimentul de stăpân categoric în țara lui trebuie să fie în sufletul acestui popor. (Goga, 1936, DDP: 553);

(119) experiența de astăzi dovedește că instinctul lor era mai înțelept decât toată judecata noastră (Take Ionescu, 1915, DDP: 144).

Activitatea de construire a imaginii ocupă un loc important. Vorbitorii își exprimă nevoia de a le fi recunoscute valorile morale de către colegii-parlamentari. De aceea, iau cuvântul „în chestie personală” (vezi și Ștefănescu în volumul de față), pentru a se apăra împotriva a ceea ce ei considerau a fi atacuri la imaginea publică (pentru metapoziționare, vezi Vasilescu 2010 şi în volumul de față):

(120) Supun judecății întregei Camere, și acelor din majoritate și acelora din minoritate, dacă prin situațiunea pe care o ocup în viața politică, dacă, prin liniștea cu care caut să presidez această Adunare, prin respectul care mi se cuvine, cred, de la oamenii mai tineri decât mine şi chiar de la aceia cari sânt de o vârstă cu mine, sau mai mare ca mine, dacă merit să mi se adreseze de către d. Duca, aici de față, cuvintele: „Să faci bine să auzi”. Deplor că în această țară moravurile politice pot sălbătici firea omenească într-atâta încât un om cu care am stat alături şi căruia i-am arătat nu numai dreptate, dar prietenie şi iubire frățească, să poată coborî până într-atât nivelul Adunării încât să găsească astfel de cuvinte cu care să insulte pe preşedintele ei. (Aplause prelungite și îndelungate)
Nu permit aceste necuviinţe: cum nu le permit acolo, nu le permit nici aici. (Aplauze) (Iorga, 1919, III: 7).

În timp ce strategiile politeții pozitive (afilierea la grup) sunt exploatate retoric, politețea negativă (distanțarea de grup) devine adesea expresia emoțiilor negative, a dezacordului și a acuzațiilor:

(121) Știu că d. Boerescu are mult curaj și îndrăsneală. Până acum n’am luat dela nimeni lecțiuni; a trebuit să vină d-sa, cu educația rafinată ca să-mi dea lecțiuni de bunăcuviință! D-lor, toată lumea să fie doctor în drept, decât ne este și nouă permis să observăm, să vedem ce se petrece, și când vedem pe unii care abuzează, să ne opunem. (Brătianu, 1878, IV: 234-235).

Ironia fină și umorul au ambivalența apropierii – distanțării față de persoana vizată. Pentru o analiză a particularităților ironiei și umorului în discursul parlamentar, vezi Constantinescu şi Hoinărescu, în prezentul volum).

4.4. Oratori abili, ”cu har”

Parlamentarii erau preocupați ca forma discursului să îi pună în lumină ca oameni „spirituali”, care ies victorioși din duelurile verbale cu opozanții și detractorii, au abilitatea de a face subtil remarci malițioase, găsesc exprimarea figurată potrivită, pentru a da plasticitate ideii.

Principalele strategii indirecte sunt aluzia, ironia și umorul, jocurile de cuvinte:

(122) D. Furculescu: antagonistul, nu corelațiunea.
I.C. Brătianu: Nu antagonism, ci corelațiune.
D. Furculescu: Antagonism, căci sunt idei contrarii.

I.C. Brătianu: este teză şi antiteză, aci este corelaţiune.
Voci: Aşa este.
D. Furculescu: Ba nu este deloc aşa.
I.C. Brătianu: Când se va preface dicţionarul Academiei, atunci d-ta vei avea cuvântul ca să faci să treacă părerea d-tale; dar până atunci lasă-mă să vorbesc limba pe care o avem astăzi (Ilaritate). (Brătianu, 1882, VIII: 33);

(123) totdeauna eşti prozaic, dar îţi place să te situezi poetic (Manoilescu, 1932, DDP: 460).

La acestea, se adaugă fabulele, anecdotele, naraţiunile personale cu concluzii moralizatoare şi dialogurile narate pentru a oferi pilde:

(124) Într-o noapte, un soldat muscal suindu-se în podul casei unui locuitor ţăran, podul s'a rupt şi a căzut în casă; ţăranul s-a deşteptat iar muscalul l-a întrebat: „Pe unde e drumul la Brăila?" (ilaritate) tot aşa s'a întâmplat şi cu procurorul d-lui Văcărescu. S'a dus la alegeri şi pe urmă a întrebat pe unde e drumul la poliţie (ilaritate)? Dece a venit procurorul la alegeri? Aceasta a spus'o d. Văcărescu; venise fiindcă erau câţiva alegători cari reclamau. Ce reclamau şi cine erau cei care reclamau? Era minoritatea şi reclama fiindcă majoritatea voia să impună biroul. (Brătianu, 1870, I 2: 203);

(125) Asemenea vorbe mi-aduc aminte o fabulă: pisica odată, văzând că se feresc şoarecii de ea, şi-a pus rasa, s-a dus între şoareci şi a zis că s'a pocăit, că nu mai mănâncă carne. (aplauze, ilaritate)
Dar este o vorbă populară, pe care d- Grădişteanu nu cred s'o ştie, fiindcă n'a prea trăit printre popor, zice: „Cine a mâncat, va mai mânca..." (aplauze). (Brătianu, 1869, I 2: 106).

Dialogul dintre vorbitor şi publicul care întrerupe cu remarci dezaprobatoare este frecvent, indicând, totodată, o tentaţie a conflictualităţii. Uneori, duelul verbal este, pentru vorbitor, o soluţie de a câştiga vizibilitate în faţa colegilor parlamentari:

(126) K: Alegătorii ne-au ales să fim aci / D: N-avem nevoie de această observaţiune. / K: Da, dar numai dumneata te poţi duce gratis unde îţi place. / D: Ţi-a trecut epoca. / K: Recunosc că este epoca d-tale. (Kogălniceanu, Dimancea, Gheorghiu, 1882, VIII: 33);

(127) Kogălniceanu: Aceasta este fineţe. /Brătianu: Nu este fineţe şi dacă ar fi fineţe am învăţat-o dela d-ta./ Kogălniceanu: Nu de la mine, fiindcă eu nu am astfel de fineţe. (Kogălniceanu, Brătianu, 1882, VII: 57).

Numărul mare al figurilor de stil are rolul nu doar de a da forţă persuasivă mesajului, ci şi de a contura imaginea unui orator „talentat", înzestrat cu har:

(128) Şi, în zorii acestei vieţi libere, văd cum se înalţă falnic şi strălucitor, soarele libertăţii, care, luminând întunericul iadului de suferinţe, încălzeşte la focul razelor sale sufletele românilor din patru unghiuri, care muncesc cu râvnă la realizarea aspiraţiunilor neamului, la zămislirea României Mari. (Cantilli, 1916, DDP: 168).

Discursurile echilibrate sunt admirate pentru forma lor, în timp ce excesul de ornamente stilistice în dauna conţinutului este sancţionat verbal de audienţă, mai ales după 1900:

(129) Mie, discursul domnului Duca îmi face efectul unei compoziţiuni de retorică.....formă minunată, gândire slabă....să se ferească de declamaţiuni lăudăroase şi să pună în cercetările sale istorice o scrupulozitate mai mare" (Carp, 1909, DDP: 113);

(130) strălucita cuvântare a d-lui raportor Micescu (Duca, 1922, DDP: 250);

(131) sunt fericit de a fi ascultat o atât de frumoasă cuvântare, expresie a unui talent deosebit şi doveditoare a unor cunoştinţe adânci (Ralea, 1930, DDP: 348);

(132) din punct de vedere politic este o monstruozitate apariţia dlui Stere la tribună, dar şi din punct de vedere estetic. Dlui a venit aici să ne ţină un discurs cu schime, dramatic, cu capul când băgat sub tribună, când la urmă ridicat până la înălţimea cupolei, stând câteva momente aşa, pentru ca auditoriul să creadă că este inspirat de sus. (Ilaritate). Cu voce tremurătoare, cavernoasă în anumite momente şi pe urmă cu izbucniri de strigăte, fără niciun motiv, toate acestea de un histrionism vulgar de suburbie. De aceea eu aş fi voit să nu cadă ca o vină în sarcina acestui Parlament, din care am şi eu onoarea a face parte, faptul că asemenea lucruri se pot produce într-o Cameră română, în mijlocul unor oameni de cultură care să tolereze un asemenea spectacol când este vorba de cele mai grele probleme de stat, când naţia românească aşteaptă de la noi soluţii pozitive (Cuza, 1930, DDP: 371).

Stilul formal, solemn, interferează cu stilul informal, colocvial:

(133) Ei, d-lor, când a fost în minister câte o asemenea necesitate şi m'am adresat la cei tineri ca să primească interimatul, mi s-a răspuns: dar ce? Eu sunt pătrunjel ca să mă puneţi în toate bucatele? (Brătianu, 1883, VIII: 234-235).

La început, această dublă orientare a vorbitorilor – instituțională și personală – provenea probabil din lipsa unei practici discursive cu tradiție în Parlament; ea a fost însă păstrată și după ce s-ar putea spune că discursul parlamentar românesc își construise propria tradiție.

5. Concluzii și corelații

Discursurile rostite în „vechiul Parlament" al României (1866-1938) proiectează, direct și indirect, identitatea parlamentarului, așa cum era ea conceptualizată și performată de oratori. Cum instituția parlamentară era nouă în contextul politic al Regatului României, parlamentarii folosesc discursul identitar ca modalitate de autolegitimare. Părți relativ extinse din discurs au funcție metatextuală și de metapoziționare.

Pe deplin conștienți de misiunea istorică de fondatori ai unei instituții, parlamentarii verbalizează onoarea de a ocupa o poziție parlamentară, se prezintă ca discipoli ai unor înaintași iluștri învățând la școala democrației parlamentare, mereu în căutarea unui consens benefic pentru țară, loiali regelui și disputându-și accesul la cuvânt ca element fundamental al exprimării democratice (*4.1.*). Membri ai unei

elite culturale, din care își extrag autolegitimarea, punându-și cunoștințele în slujba patriei și a poporului pe care îl reprezentau, își asumă rolul de promotori ai idealurilor naționale și oameni de acțiune (*4.2.*). Depozitari ai valorilor morale ale neamului, se caracterizează printr-o sumă de stereotipuri pozitive recurente cu valoare simbolică (harnici, onești, patrioți, fermi, inteligenți, generoși etc.), dintre care un loc important îl deține vârsta, ca expresie a experienenței și înțelepciunii, și ortodoxia, ca liant al spiritualității românești. Activitatea de construire a imaginii este intensă și ia adesea forma unor discursuri „în chestie personală" al căror obiect explicit este metapoziționarea (*4.3.*). Una dintre trăsăturile adesea etalate în monolog sau în dialogul cu auditoriul era cea de orator abil, „cu har": aluziile, ironiile, umorul, jocurile de cuvinte, fabulele, anecdotele și narațiunile personale, ornamentele stilistice, perioadele retorice, frazele ample, grupurile nominale complexe construiesc imaginea vorbitorului talentat. Stilul este hibrid, între cel pedant solemn și cel colocvial, uneori agresiv (*2.4.*).

Dacă, în prima etapă a activității parlamentare (1866-1923), identitatea biografică a vorbitorului creează multiple breşe în discurs, în cea de a doua etapă (1923-1938) identitatea politică, din ce în ce mai bine cristalizată, limitează numărul şi conţinutul digresiunilor. Speculând în jurul distincţiei propuse de Ricoeur (1990), se poate spune că, în prima etapă a vechiului parlamentarism românesc, discursul creează o identitate parlamentară colectivă de tip *ipse*, construită prin comparaţia sinelui cu alteritatea, în vreme ce în a doua etapă, discursul creează o identitate de tip *idem*, centrată pe trăsăturile distinctive ale eului politic instituțional. Dacă, în prima etapă, discursul se constituie hibrid, asimilând particularități ale altor genuri discursive, în cea de a doua etapă, vorbitorii tinde spre instituționalizarea unui nou gen discursiv (discursul parlamentar), cu diversele lui subgenuri (dezbaterea, interpelarea, declaraţia etc.).

Potrivit lui Hofstede *et al.* (2010), cultura română prezintă următoarele caracteristici: colectivism (index 70), grad ridicat de evitare a incertitudinii (index 90), distanță mare față de putere (90), masculinitate (42), grad mediu de orientare pe termen lung (52), grad mic de toleranță (20) (sursa: https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/, accesat august 2018). Este posibil ca valorile actuale, în cifre, să fie uşor diferite comparativ cu cele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dar plasarea pe cele șase dimensiuni nu s-a schimbat fundamental. Mai mult chiar, strategiile prin care este indexată identitatea parlamentară, în discursurile cercetate, confirmă această configurație a dimensiunilor de variație culturală. Astfel, tipic culturilor colectiviste, vorbitorii preferă să vorbească în numele grupului în care se autoinclud și pe care îl desemnează prin "noi" decât să își asume individual discursul referindu-se la sine prin „eu"; tind să extindă valorile personale asupra grupului; apelează la judecățile grupului în situații de conflict; sunt preocupați de activitatea de imagine în cadrul grupului; discursurile sunt, în mare măsură, orientate spre relație, nu spre probleme. Tendința de evitare a incertitudinii se corelează cu exprimarea emoțiilor negative, în

special a frustrării, și cu tendința de verbalizare a unor autostereotipuri pozitive, ca modalitate de a vindeca un complex cultural. Distanța față de putere se reflectă indirect, în prezentarea poziției instituționale ca privilegiu, și în presupozițiile și implicațiile pe care le declanșează apelurile la egalitate și justiție pentru poporul oprimat. Se observă un relativ echilibru între rațiune și emoție, între valorile masculine (forță, bărbăție, hotărâre, fermitate) și valorile feminine (milă, generozitate, înduioșare). Orientarea spre trecut și idealizarea valorilor trecute, pe de o parte, obstinația cu care se așteaptă momentul prielnic pentru îndeplinirea idealului străvechi, pe de altă parte, sunt în concordanță cu valorile medii estimate pentru orientarea pe termen lung. Evocarea neajunsurilor, suferințelor și așteptărilor orientate spre viitor, portretizarea unui popor oprimat și sărac sugerează o cultură a reținerii.

În perioada 1866-1938, identitatea parlamentară este în constituire, într-o instituție emergentă, în care discursurile în sine au rol constitutiv și funcție de legitimare. Construindu-și treptat o tradiție, discursurile pierd treptat funcția de autolegitimare, dobândind funcția de justificare și fixare a opțiunilor politice. Deși trăsăturile hibride nu au dispărut în toată perioada, discursul deliberativ s-a cristalizat treptat.

METAPOZIȚIONAREA ÎN DISCURSUL PARLAMENTAR: TREI STUDII DE CAZ*

ANDRA VASILESCU

1. Precizări preliminare

Cercetarea își propune să pună în evidență aspecte specifice ale poziționării în discursul parlamentar din perioada 1866-1938, având drept cadru teoretic Englebretson (2007) și Bayley (2004), în care a fost integrat conceptul de metapoziționare, definit de Driscoll (1983).

Au fost analizate trei discursuri rostite în Parlament de doi vorbitori marcanți: Titu Maiorescu[1] (*Discursul 77*, 1887) și Nicolae Iorga[2] (*În apărare personală*, 1908 și *În chestiune personală*, 1919) și au fost identificate mai multe tipuri de metapoziționare, rezultate din corelațiile contextuale dintre indexarea în discurs a poziționării vorbitorului și strategiile de persuasiune adoptate.

2. Discursul parlamentar

Parlamentul este o instituție guvernată de principii și reguli generate în cadrul constituțional al unui stat, în acord cu sistemul politic și cu particularitățile culturale

---

* Textul de față este o traducere, cu mici modificări, a articolului „Metastance in the Romanian Parliamentary Discourse: Case Studies” (Vasilescu 2010).

[1] Titu Maiorescu (1840-1917): critic literar, profesor, avocat, estetician, filozof, eseist, politician. Fondator al Societății literare „Junimea”, în care și-au citit operele literare cei mai importanți scriitori ai secolului al XIX-lea; cofondator al Academiei Române. A deținut importante funcții academice, publice și politice de foarte tânăr: profesor universitar la vârsta de 22 de ani, decan și rector al Universității din Iași la 23 de ani, academician la 27, deputat în Parlamentul României la 30, ministru al Instrucției publice la 34. In politică, făcea parte din Partidul Conservator, al cărui președinte a fost (1913-1914). Deputat și senator în Parlamentul României. A deținut următoarele poziții publice: ministru al Instrucției publice (1874-1976; 1889; 1889-1891), ministru al Agriculturii, industriei și comerțului (1888), ministru al Afacerilor interne (1889-1891), ministru al Justiției (1900-1901), ministru al Afacerilor externe (1910-1913), prim-ministru (1912-1914).

[2] Nicolae Iorga (1871-1940): istoric român, critic literar, dramaturg, poet, profesor universitar și politician. Membru al Academiei Române. Autor a 1003 volume, 12755 de articole, 4863 de cronici. În politică a fost cofondatorul Partidului Național Democrat; între 1931 și 1932 a fost prim-ministru și ministru al Educației. A fost ales de mai multe ori membru în Parlamentul României.

naționale. Dincolo de orice diferențe, Parlamentul este, oriunde în lume, „o instituție a discursului”, configurată ca o succesiune de monologuri interconectate prin context și intertext, destinată să promoveze o agendă de grup și/sau una personală, asupra căreia adunarea este solicitată să delibereze. A lua cuvântul în Parlament înseamnă a adopta un comportament comunicativ convergent cu anumite structuri mentale, care sunt ele însele parte a contextului, proiectate în discurs ca trăsături prototipice nonexclusive, cu manifestări la diverse niveluri (fonetic, gramatical, lexical, discursiv). Discursurile parlamentare au două tipuri de scopuri: unul global (”a face politică”) și mai multe scopuri locale (a critica, a interpela, a dezbate etc.). Rolurile interactanților sunt plurinivelare și interdependente: roluri comunicative (vorbitor – ascultător), roluri interacționale (promotor − oponent), roluri ideologice (reflectare a afilierii ideologice a fiecărui vorbitor/ascultător). Acest tip particular de activitate lingvistică, instituționalizată drept mai formală varietate a interacțiunii politice, are efecte de ordin practic în lumea reală (Bayley 2004).

Discursul parlamentar prototipic aparține genului deliberativ: vorbitorul rostește un discurs în fața adunării cu scopul să o convingă în legătură cu oportunitatea unei decizii de interes public. Indexând relații de solidaritate și putere între sine și ceilalți, vorbitorul construiește prin discurs o ideologie subiacentă (Ochs 1992; Hodge/Kress 1988: 123; Fairclough 2003; Ilie 2004), care, înțeleasă ca sistem de valori și credințe partajate, se articulează, printre altele, prin activități verbale de poziționare.

3. Poziționarea

În cursul interacțiunilor verbale, oamenii evaluează lumea și pe interlocutorii lor, își exprimă emoții, credințe, dorințe, pretenții și drepturi sau dezavuează autoritatea, se aliniază punctelor de vedere sau atitudinilor celorlalți ori se delimitează de ele. Aceste activități complexe, duse la îndeplinire prin intermediul limbii, au fost numite „poziționare” (engl. *stancetaking*); se consideră că motivează opțiunile lingvistice ale vorbitorilor și configurează structurile interacționale la diverse niveluri. Studiile privind poziționarea discursivă au caracter transdisciplinar și provin din diverse domenii: lingvistică, psihologie, sociologie și antropologie.

3.1. Definiții și clasificări

Fenomenele care țin de proiecția sinelui în discurs au fost definite și studiate în diverse sisteme teoretice. Benveniste (1966: 258) nota că „limba este profund marcată de manifestări ale subiectivității”, iar Kerbrat-Orecchioni (1980) a studiat mecanismele pe care ~~ea~~ le-a numit „enunțarea subiectivității în limbă”. Din perspectivă cognitivă Langacker (1985) vorbea despre rolul inerent al subiectivității în conceptualizarea unei scene și evidențierea diverselor sale aspecte. Lyons (1994: 13) și-a îndreptat atenția spre „exprimarea sinelui prin uzul limbii”, iar Thompson și

Hunston (2000: 5) au subsumat termenului de *evaluare* atitudinile autorului, punctul lui de vedere și sentimentele pe care i le trezesc conținuturile propoziționale pe care le vehiculează.

Termenul care înglobează toată diversitatea de fenomene legate de proiecția sinelui în discurs este „poziționare". Biber și Finegan (1989: 92) discută natura subiectivă și evaluativă a poziționării, incluzând „atitudini, sentimente, valori, judecăți sau angajare în legătură cu conținutul propozițional al mesajului". În mod asemănător, Biber *et al*. (1999: 966) includ în conceptul de poziționare „sentimente personale, atitudini, valori, evaluări ale unor raționamente". O definiție complexă apare la Du Bois (2007: 163): poziționarea este „un act public al unui actor social, înfăptuit dialogic prin mijloace comunicative explicite, constând în acțiuni simultane de evaluare a obiectelor, poziționare a subiecților (față de sine și față de ceilalți) și de aliniere sau de delimitare cu/de alți subiecți, în legătură cu orice dimensiune socio-culturală relevantă." Ochs (1996: 420) și Bucholtz/Hall (2005) au analizat interacțiunile dintre poziționare, stereotipuri și contextul social în care sunt produse discursurile. Benwell și Stokoe (2006) s-au ocupat de modul în care poziționarea oferă indicii în legătură cu identitățile sociale, iar Precht (2003) a demonstrat variația culturală și istorică a poziționării. În concluzie, poziționarea are ca trăsături definitorii situaționalitatea, natura pragmatică, interacțională (dialogică) și emergentă; indexează stiluri și identități culturale semnificative și explică modul în care alegeri lingvistice particulare concură la preformarea unor acțiuni sociale și retorice determinate.

Definiții de tipul celor menționate mai sus au condus la diverse clasificări ale poziționării, care parțial se suprapun, parțial sunt divergente. Biber și Finegan (1989) vorbesc despre evaluări (judecăți de valoare, evaluări, atitudini), afecte (sentimente personale) și epistemicitate (tipul de angajament pe care și-l ia vorbitorul în legătură cu valoarea de adevăr a propoziției). Berman *et al.* (2002: 258) și Berman (2005: 107) prezintă trei dimensiuni intercorelate ale poziționării: orientarea (relația dintre emițător, text și receptor), atitudinea (epistemică, deontică, afectivă), gradul de generalitate a referinței și a cuantificării (specific *vs.* general, personal, specific *vs.* generic *vs.* impersonal). Conrad și Biber (2000, *apud* Englebretson 2007: 71) vorbesc despre poziționare epistemică, atitudinală și stilistică, în timp ce Johnstone (2007: 51) distinge între poziționarea evidențială (certitudinea), poziționarea interpersonală (i.e. prietenie, intensitate, deferență, afiliere) și socială (incluzând scuzele și mărcile identitare). Pentru Huston (2007: 32-35), poziționarea poate fi pozitivă sau negativă, generală sau particulară, cu sursă de autoritate externă sau internă. Du Bois (2007: 141) vorbește despre poziționare prin asertare sau prin inferențe, distinge între poziționare obiectivă, subiectivă și intersubiectivă și propune „triunghiul poziționării" (engl. *stance triangle*): subiectul evaluator 1, subiectul evaluator 2 și obiectul evaluat. În spațiul acestui triunghi intervin trei tipuri de activități: evaluarea (procesul prin care cel care se poziționează se orientează spre obiect și îl caracterizează, afectiv ori

epistemic, ca având anumite calități sau o anumită valoare); poziționarea (actul prin care un actor social este situat în raport cu gradul de responsabilitate asumat în actul poziționării prin invocarea unor valori socio-culturale); alinierea (calibrarea, explicită sau implicită, a relației dintre două poziționări și dintre două persoane care evaluează un obiect). Scheibman (2007: 113) distinge între poziționare subiectivă, individuală și socioculturală. Englebretson (2007: 69 *și urm.*) identifică trei tipuri de semnificații codificate în poziționare: identitatea, epistemicitatea (care include evidențialitatea, evaluarea relevanței interacționale și afectul) și poziționarea sinelui în raport cu cunoștințele vehiculate (ca autoritate, ca expert sau ca novice).

3.2. Strategii de poziționare

În cele ce urmează, propun o unificare a clasificărilor alternative prezentate mai sus într-o sinteză care distinge între diverse subclase, în funcție de tipul de informație vehiculat în procesul poziționării, cărora le subsumează diverse strategii de proiectare a sinelui în discurs.

(a) În funcție de orientare, poziționarea poate fi:
- Obiectivă: autorul nu se proiectează în discurs, ci înregistrează în mod obiectiv fapte, evenimente, dialoguri;
- Subiectivă/individuală: autorul se proiectează în discurs pentru a marca interacțiunea cu interlocutorul (real sau implicit);
- Intersubiectivă: manifestare a dialogismului: vorbitorul aduce în discurs voci exterioare discursului rostit ”aici și acum”.

(b) În cadrul poziționării subiective/individuale, vorbitorul dispune de mai multe strategii:
- Proiectarea identității personale: emițătorul oferă informații despre sine (etnie, sex, credințe personale, preferințe, afecte etc.);
- Proiectarea modalității: emițătorul oferă informații despre felul în care evaluează conținutul propozițional, în raport cu valoarea epistemică (pe continuumul adevărat – probabil – posibil – fals) sau deontică (voință – permisiune – obligație); în cadrul modalității epistemice, sursa cunoașterii (evidențialitatea) poate fi externă (preluarea evaluării unui observator extern) sau internă (percepțiile directe ale emițătorului);
- Proiectarea evaluării: emițătorul oferă informații despre gradul în care se angajează în raport cu conținutul propozițional sau cu sursa informației evaluată în termeni de dezirabil/indezirabil, bun/rău;
- Proiectarea atitudinii: autorul oferă informații despre gradul de adeziune/nonadeziune la conținutul propozițional sau la sursă (i.e. acceptă, neagă, se îndoiește, confirmă, subscrie, creditează, legitimează);
- Proiectarea responsabilității: gradul în care emițătorul se angajează în activitățile de poziționare: scăzut (împărtășește poziția adoptată cu o

sursă de autoritate), moderat (implicare parțială în activitatea de poziționare), înalt (demonstrează fermitate în poziționare, face generalizări).

(c) În cadrul poziționării intersubiective se pot identifica mai multe strategii de proiectare a sinelui:
- o Proiectarea identității interacționale a interlocutorilor: evaluarea relevanței interacționale a informației, alinierea sau delimitarea cu/de interlocutor(i), marcarea relațiilor interpersonale (prietenie, deferență, distanță, dominare etc.), săvârșirea unor acte sociale subsecvente performării unor acte de vorbire (declarative, scuze, promisiuni, angajamente etc.), comentarii pe care vorbitorul le face în legătură cu stilul său interacțional sau cu cel al interlocutorilor;
- o Proiectarea identității socio-culturale partajate de interlocutori.

3.3. Mărci discursive ale poziționării

Activitățile verbale de poziționare lasă urme în discurs: mărci de poziționare aparținând diverselor niveluri lingvistice: lexeme, structuri sintactice, trăsături fonologice, *pattern*-uri discursive (Hunston 2007: 31; Biber 2007: 112; Kärkkäinen 2007: 184).

Lexemele care marchează poziționarea sunt cuvinte din diverse clase lexico-gramaticale: substantive (*idee, argument, dovadă, posibilitate, comentariu, propunere, speranță, motiv, opinie* etc.), adjective evaluative (*revoltător, trist, dizgrațios, distins, plicticos, enervant, dezamăgitor, promițător* etc.), pronume personale și de politețe (corespunzătoare diverselor persoane gramaticale), determinanți (*acesta, ăsta, aia, meu, lor* etc.), cuantificatori (*toți, nimeni, oricine* etc.), verbe (*a crede, a se gândi că, a considera, a delibera, a adăuga, a exemplifica, a se răzgândi, a face un compromis, a deranja, a încălca, a se baza pe, a informa, a spiona, a părea, a permite* etc.), adverbe (*evident, din nefericire, probabil, aparent, evident, surprinzător, cinstit, fără îndoială, sincer, posibil* etc.), conectori (*de asemenea, totuși, în același timp, deși* etc.). Unele dintre aceste lexeme pot fi grupate transcategorial, în funcție de sensul lor: modalizatori (*posibil, probabil, posibilitate, probabilitate, evident* etc.), diminutive, nonfactive etc.

Mărcile sintactice sunt generatoare ale unor tipuri de structuri: subiective (*e bine că, e important să, evident că, e ușor să, e periculos dacă, se pare că*), predicative (*adevărul este că, problema este că*), atributive (*ideea că, presupunerea că, speranța să, intenția să, dorința să*), completive (*îți sugerez să, cred că, au avertizat că, mă tem să, insist să*), incidente (*bănuiesc, după părerea mea, după mine*). Altele sunt rezultatul interacțiunilor sistemice între sintaxă și morfologie: diateză, timp, aspect. Puține fenomene sunt pur sintactice, precum construcțiile scindate (*Ceea ce mă interesează este să..., El e cel pe care ...*), întrebările disjunctive de confirmare (*nu-i așa? așa-i?*), întrebările negative (*Nu tu ești*

directorul?), topicalizări (*Cât despre mine..., În ceea ce privește rezultatele...*), topica.

Unele tipare discursive pot funcționa ca mărci de poziționare: schimbarea de cod, repetarea propoziției interlocutorului, atenuatorii de expresie și intensificatorii, diverse perechi de adiacență etc.

În interacțiunea orală, apar, de asemenea, mărci fonologice (intonație, viteza vorbirii, mărci ale ezitării, repetarea unor sunete) și nonverbale (posturi corporale, gesturi, expresii faciale).

4. Metapoziționarea în discursul parlamentar

În discursul parlamentar, poziționarea este o activitate verbală tripartită: vorbitorul se poziționează (i) în raport cu tema supusă dezbaterii, (ii) în raport cu membrii Parlamentului care participă la ședință și care urmează să delibereze și (iii) în raport cu vorbitorii anteriori/următori pe aceeași temă/pe teme conexe. În același timp, poziționarea se integrează procesului de persuasiune: vorbitorul se poziționează cu scopul de a-și construi ethosul parlamentar al unei persoane puternice, competente, de încredere, capabile să influențeze procesul deliberării și al luării deciziilor. Spre deosebire de conversația cotidiană, unde poziționarea este o urmă a intersubiectivității discursive, în discursul parlamentar poziționarea este intenționată, planificată, vizând scopuri precise, adică este o parte constitutivă a discursului însuși. Având în vedere că procesul deliberării și al luării deciziilor este influențat de ideologia grupurilor parlamentare, poziționarea funcționează ca o pârghie de control în acțiunea politică (Fairclough 2003; Hodge/Kress 1998).

Adesea, în intervențiile pe diverse teme sau în discursurile speciale (numite ”în chestie/chestiune personală”), parlamentarii se poziționează în raport cu sinele: explică și evaluează acțiunile și discursurile personale, corectează ceea ce consideră că s-a înțeles greșit din ceea ce au spus sau au făcut, resping acuzații și critici. Acest tip de poziționare față de sine se numește metapoziționare. În definiția lui Driscoll (1983), metapoziționarea este generată de un unghi de observare în care se plasează vorbitorul când face câțiva pași înapoi pentru a se examina pe sine și a-și analiza propriile acțiuni și cuvinte, un punct exterior propriilor manifestări sociale, din care individul este capabil să se autoevalueze. Ea constă în interpretările pe care individul le dă acțiunilor proprii, conform concepțiilor sale despre sine și valorilor sale individuale.

Metapoziționarea apare la diverse niveluri ale comunicării: în comunicarea interpersonală (când individul își amintește, evaluează și interpretează participarea sa la diverse evenimente sau când planifică activități viitoare); în discursul psihoterapeutic, unde discursul despre sine este o formă de accesare a zonelor profunde ale subconștientului; în beletristică și în jurnalele literare, unde autopoziționarea este o formă de autoexprimare; este încastrată în diverse acte de vorbire, care apar în conversația curentă (lauda de sine, exprimarea mândriei de

sine, autocritica, confesiunile etc.). În discursul parlamentar, metapoziționarea face parte dintre strategiile de asertare a ideologiei (personale) și de exercitare a puterii interpersonale în cadru instituționalizat.

5. Studii de caz

În cele ce urmează voi analiza strategiile de metapoziționare în trei discursuri parlamentare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea ținute de două personalități marcante ~~ale culturii române~~: Titu Maiorescu (1 discurs) și Nicolae Iorga (2 discursuri). Vezi notele 1 și 2 *supra*.

Cele trei discursuri sunt „în chestiune personală” și pun în act metapoziționarea. Între ele există însă mai multe diferențe: scopul local, orientarea, ierarhia strategiilor de metapoziționare, structurile textuale și modalitățile de persuasiune, gradul de abatere de la constrângerile genului deliberativ.

5.1.Titu Maiorescu (1887, Discursul 77, p. 487-494)

Discursul analizat este un răspuns pe care Maiorescu l-a dat ministrului Justiției după ce acesta îi adusese mai multe acuzații. Discursul are scopul de a explica și clarifica situația, de a da șansa vorbitorului să-și repare imaginea lezată. Maiorescu se metapoziționează ca profesionist, analist obiectiv, preocupat de respectarea legii.

Vorbitorul pune în act o metapoziționare obiectivă printr-un discurs orientat spre probleme concrete și precise. El identifică trei aspecte distincte, abordându-le pe fiecare în câte o parte a discursului: (i) acțiunile pe care le-a întreprins ca răspuns la o posibilă conspirație la Mazar Pașa; (ii) posibilitatea de a intra în Guvern; (iii) acuzația că ar fi lansat atacuri împotriva regelui, în paginile revistei al cărei redactor-șef era.

Pentru obiectivitate, vorbitorul adoptă un punct de observare exterior și insistă asupra procedurilor parlamentare corecte, pe care, prin intervenția sa, nu face decât să le respecte întocmai:

(1) ...d-voastră trebuie să vă așteptați ca persoana sau persoanele, care sunt puse în chestie prin cuvintele rostite de miniștri, să se explice într-un mod sau într-altul, pentru ca să poată cel puțin restabili faptele. [...] Prin urmare sunt nevoit să relevez acele cuvinte și să restabilesc în scurt faptele. [...] știu că sunt în drept să vorbesc [...]. (Maiorescu, 1887, 487–488).

Modalizarea deontică funcționează ca strategie indirectă de dominare și câștigare a puterii discursive asupra auditoriului, cu care vorbitorul e de presupus că partajează valorile comune ale culturii parlamentare. În raport cu problema prezentată, Maiorescu se poziționează epistemic și, adoptând rolul și vocea unui avocat, aduce dovezi pentru a demonstra adevărul faptic al informațiilor pe care le oferă. Mai întâi, își asumă fără echivoc rolul de participant la decizia de a interzice o reuniune

publică în aer liber și solicită audienței să delibereze asupra oportunității acestei acțiuni. De aceea, oferă detalii asupra evenimentelor, demonstrând caracterul lor ilegal prin citate ample din Constituție. El problematizează soluțiile prin întrebări dubitative și metacomentarii pentru a accentua procesul autentic de deliberare care a stat la baza unei decizii raționale și bine informate și pentru a lăsa posibilitatea parlamentarilor să își formuleze propria judecată.

(2) Pentru lege este important să ne întrebăm: era grădina loc deschis sau nu? Era un loc deschis, dar îngrădit cu zid împrejur. Ei bine, ce era aceasta: Era acel acoperîmânt, de care vorbea ministrul justiției? Nimeni din consiliul miniștrilor nu s-a gândit la regularea întrunirilor dintr-o sală; nu este adevărat. Dar ne-am întrebat dacă o adunare sedițioasă într-un loc mare deschis, fie și îngrădit, poate fi tolerată? Și atunci am interpretat în bună conștiință juridică, ce credeam că putem face pe cale legală pentru a apăra ordinea în contra unei conspirațiuni (Maiorescu, 490-491).

Apoi, respinge în mod direct afirmația ministrului conform căreia ar fi refuzat să se alăture echipei ministeriale, oferind argumente diverse, dispuse gradat în funcție de forța lor în argumentare: autoevaluări bazate pe raționamente, invocarea prim-ministrului care poate depune mărturie, prevederile Constituției. În continuare, face o minuțioasă analiză lingvistică pentru a respinge acuzația îndreptată împotriva gazetei pe care o conduce și caracterul malițios al acuzațiilor, care pornesc de la o ambiguitate gramaticală; concluzia este o comparație între activitatea revistei sale și exagerările observate în unele ziare. Vorbitorul nu adoptă o poziție explicită față de oponenții politici, dar argumentația riguroasă este, în sine, o strategie metonimică și antifrastică de poziționare, ca și aluziile:

(3) Aș dori ca și astăzi toate actele, ce se fac de guvern, să fie întemeiate clar și sincer pe interpretarea oficială a unui text de lege (Maiorescu, 1877, 491); Calul lui Ulise, de care a vorbit d. ministru al justiției, este o iluzie optică a d-sale, și tot aerul ce se dă, parcă nu ar fi trebuință decât de voința d-voastră pentru ca să intrăm noi în minister, se întemeiază pe o eroare de aprețiere (Maiorescu, 1877, 492); Termin, d-le președinte că doresc ca d. ministru al justiției și colegii d-sale să poată în privința atitudinii lor din trecut să facă aceeași declarare politică, pe care o pot face eu pentru tot ce am scris vreodată (Aplauze din partea opoziției) (Maiorescu, 1877, 493).

Textul discursului este elaborat și urmează o structură clasică: *exordium*, cu *captatio* (în care se apreciază că punerea unui ministru în situația de a oferi explicații în Parlament este profund democratică) și *propositio* (se afirmă explicit scopul discursului de a restabili adevărul); *narratio* (prezentarea succintă și obiectivă a evenimentelor); *argumentatio,* cuprinzând *probatio* (dovezi constituționale, factuale, procedurale; declarația martorului; dovezi lingvistice și textuale obiective, pentru judecățile fondate, comportamentul onest și etic) și *refutatio* (respinge cu fermitate punctul de vedere exprimat de opozant); *peroratio*, cu *recapitulatio* (vorbitorul insistă asupra caracterului obiectiv al argumentelor pe care și-a bazat demonstrația) și *affectus* (declarații patetice sau marcate de o discretă

ironie privind caracterul legal al tuturor acțiunilor sale). Discursul este puternic focalizat pe aspectele argumentate: ideile sunt organizate pe un tipar deductiv (problema este identificată la începutul discursului și ulterior analizată); predomină actele de vorbire directe; se explică relevanța abordării fiecăreia dintre cele trei teme; relațiile logice dintre părțile discursului și dintre idei sunt bine delimitate prin marcatori discursivi (*Prima chestie personală am terminat-o cu această explicare. A doua chestie.*[...] *Al treilea și am terminat* (491, 492) și conectori pragmatici (*tot așa, prin urmare, va să zică, acum* etc.); pentru emfază se apelează la structuri sintactice (propoziții cauzale argumentative care legitimează performarea actului de vorbire, circumstanțiale de scop metadiscursive, contrastul marcat prin coordonarea unei propoziții afirmative cu o propoziție negativă, propoziții adversative sau concesive pentru a nuanța judecățile, condiționale cu corelative adverbiale). Progresia textuală este dinamică și se bazează pe ordonarea secvențială a argumentelor. Poziționarea și metapoziționarea sunt deseori marcate în grupul verbal (*trebuie să, să explice, sunt nevoit să, să poată, nu înțeleg să, ar trebui, aș zice*) sau în grupul adverbial/adjectival (*politicește vorbind, incontestabil, pe cale legală, clar și sincer, interpretarea oficială*). Vorbitorul recurge la construcții pasive, ca strategie de poziționare obiectivă în raport cu faptele prezentate, și la construcții active, pentru a accentua asumarea responsabilității. Majoritatea actelor de vorbire performate sunt reprezentative, iar discursul, în ansamblul său, funcționează ca macroact de vorbire reprezentativ subsumat ideii: „Aici și acum ofer o demonstrație a profesionalismului meu ca membru al Parlamentului". Vorbitorul recurge nuanțat la strategiile politeții: pe de o parte, folosește strategii ale politeții negative, interpunând texte și argumente între sine și ministrul cu care nu intră direct în dialog; pe de altă parte, folosește strategii ale politeții pozitive, pentru a se poziționa în raport cu parlamentarii din public, pe care îi ia ca parteneri în construirea unui spațiu comun al valorilor democratice. Impolitețea pozitivă este atenuată prin ancorarea consecventă în logică a atacurilor îndreptate împotriva acuzatorului.

Astfel conceput, discursul lui Maiorescu depășește limitele genului deliberativ și dobândește trăsături ale genului judiciar: vorbitorul acționează verbal într-un stil solemn, energic și demn, asemenea unui avocat care pledează în fața unui judecător. Acuzațiile sunt respinse prin probe factuale.

Metapoziționarea este construită indirect: vorbitorul se sprijină pe forța argumentației, pentru a se autocaracteriza ca parlamentar onest, responsabil, rațional, bun cunoscător al legii.

5.2. Nicolae Iorga (1908, vol. 1, X, p. 181-185)

Acest discurs al lui Iorga este un răspuns îndreptat împotriva „insultelor" pe care prim-ministrul le proferase la adresa lui, acuzându-l de a fi scris un text împotriva intereselor naționale ale României într-o limbă străină, pe care compatrioții să nu o înțeleagă. Pentru a se apăra, Iorga se poziționează ca istoric cu

reputație internațională, care, în timp, a demonstrat prin opera sa atât patriotism, cât și probitate științifică. Așa după cum spune vorbitorul însuși:

(4) Eu am venit pentru a apăra reputația mea, care este averea mea cea mai scumpă. (Iorga, 1908, 182)

Vorbitorul-autor se metapoziționează subiectiv, într-un discurs autocentrat, care dorește să demonstreze bună-credință prin intermediul unor citate lungi din propria operă, totodată afirmându-și explicit, fără modestie, autoritatea și expertiza în domeniu. De aceea, este întrerupt de mai multe ori de președintele de ședință, care consideră intervenția o plângere personală împotriva prim-ministrului, pe care o va reține ca atare, dar care trebuie încheiată, deoarece este nerelevantă pentru activitățile parlamentare. Conflictualitatea situației exacerbează emoția și accentuează pathosul discursiv.

Spre deosebire de Maiorescu, Iorga alege un punct intern de observare, considerând de la sine înțeles dreptul de a-și apăra reputația în Parlament. De aceea, aproape că îl ignoră pe președintele Camerei, care încearcă în repetate rânduri să întrerupă șirul lungilor citate, și se adresează ascultătorilor, din când în când, cu formula clișeizată *domnilor*, mai degrabă în virtutea unei rutine discursive sau pentru a reface continuitatea discursului întrerupt de președinte. Mai mult chiar, pornește de la premisa că, spre deosebire de președinte, publicul este dornic să-l asculte (*...voiți să-mi luați cuvântul? [...]vă rog să întrebați camera dacă îngăduie,* 185). În timp ce Maiorescu asertează obiectiv, de la bun început, dreptul constituțional al fiecărui parlamentar de a se apăra, deci și dreptul lui, Iorga își clamează subiectiv dreptul la cuvânt doar pentru a și-l apăra. În acest scop, recurge la o comparație-reclamație-plângere cu/față de un alt deputat, căruia, în circumstanțe similare, i s-a permis să vorbească în fața parlamentarilor (182). Iorga insistă că i se datorează un răspuns (184) și își cere tautologic dreptul („aceste digresiuni sunt dreptul meu", 185).

Metapoziționându-se subiectiv, vorbitorul se sprijină pe ideea că propria personalitate îl recomandă de la sine, dar și pe evaluări autocentrate și pe emoție. Iorga invocă tautologic poziția sa de membru al Parlamentului, reputația sa internațională de istoric și de profesor, formația sa științifică, sprijinindu-și argumentația pe analogii digresive și pe narațiuni pentru a transmite sentimentul frustrării în fața unei acuzații nedrepte:

(5) D-lor, îmi închipui că pentru un om de știință, pentru un profesor, nu poate să existe o învinuire mai gravă decât aceasta. Dacă ar învinui cineva pe unul din noi care este advocat că e obișnuit să se înțeleagă și cu o parte și cu alta, pentru ca să le servească pe amândouă sau să nu servească pe niciuna, aceasta ar fi cea mai gravă învinuire ce i s-ar putea aduce. Dacă ar învinui cineva pe unul dintre noi cae este medic că este obișnuit a-și trata clienții așa ca să li țină boala mai mult, sau că li provoace moartea, a fi o învinuire care ar atinge onoarea lui (Iorga, 1908, 181-182).

Vorbitorul argumentează falacios că prezența sa în Cameră este, în sine, garanția moralității sale și face o analogie cu Wilson, ginerele președintelui francez:

(6) Aceasta este o acusație nepotrivită cu onoarea mea. Căci, dacă eu, în adevăr aș fi făcut acest păcat, atunci aș fi nedemn să stau aici, în această Cameră, aș fi dator să plec din mijlocul d-voastră. Căci, d-lor, în această cameră nu trebuie să fie nici oameni nedemni, nici trădători. (Iorga, 1908, 182);

(7) Și dacă d-voastră, d-lor, poate m-ați îngădui, v-aș aduce exemplul deputatului francez Wilson, ginerele președintelui Republicii Grévy care a făcut oarecare afaceri cu acordarea de decorații și care, deși n-a fost condamnat, totuși, d-lor, n-a putut găsi loc în Camera franceză: toți se dădeau în lături la venirea lui, și el a fost silit să se retragă din viața politică. (Iorga, 1908, 182),

invocă prietenia cu Lamprecht, „unul dintre cei mai mari istorici ai lumii”:

(8) mi-a scris rugându-mă să redactez o istorie a românilor pentru cea mai însemnată culegere de istorie universală pe care o are Europa. Această lucrare este începută de Heeren și Uckert și condusă astăzi de Lamprecht însuși. Am primit cu cea mai mare bucurie această ofertă. De nouăzeci de ani nu se scrisese nicio istorie a românilor într-o maree colecție mondială. Am cerut d-lui Lamprecht să/mi dea voie a trata istoria tuturor românilor și, prin urmare, cartea mea este istoria poporului românesc, în cadrele statelor pe care poporul românesc a reușit să le întemeieze. Prin faptul acesta eu cred că am adus un serviciu țării mele, fiindcă românii sunt împărțiți între mai multe stăpâniri, și, prin urmare, dacă mi s-a dat voie să îmbrățișez istoria românilor întreagă, să o înfățișez, astfel, ca una singură, cred că am popularizat oarecum în mintea cititorilor acel gând al României Unite pe care îl avem fiecare dintre noi în minte astăzi. (Iorga, 1908, 183).

Autoevaluându-și scrierile, Iorga dă citate lungi și le comentează pentru a-și demonstra patriotismul:

(9) Din paginile consacrate epocii lui Mihai Viteazul, cred că reiese că nu poate să deie cineva mai multă dovadă de cultul pentru trecutul nostru, de iubirea pentru acel mare erou al nostru decât cum am făcut eu în această lucrare.[...] Nu voi cita îndelung, dar onor. Cameră și d. Președinte să-mi dea voie să citez câteva cuvinte care sunt o dovadă patentă de iubirea mea pentru marele strămoș. (Iorga, 1908, 183).

Pasajele selectate se remarcă prin tonul patetic, prin care vorbitorul își exprimă emoția:

(10) Căci, d-lor, încă o dată, eu nu pot sta ca un om necinstit înaintea d-voastră, ci trebuie să aveți convingerea că sunt un om cinstit, care-și iubește țara și care merită să aibă un rost în viața acestei țări, ca profesor și ca om politic, prin iubirea față de dânsa și prin acest respect față de trecutul ei. (Iorga, 1908, 183).

Față de acuzatorul său, Iorga se poziționează implicit conflictual, deși adoptă o atitudine de aparentă deferență. Deși începe prin a-l elogia:

(11) D-lor, această acuzație mi-a fost adusă de șeful Guvernului, mi-a fost adusă de un venerabil octogenar care are autoritatea cuvenită vârstei sale, mi-a fost adusă de un om foarte cult, de cel dintâiu numismat al nostru, de un om care are însuși lucrări istorice foarte prețuite, de un om care se bucură de reputația întemeiată de a se ținea în curent cu lucrările cele nouă. (Iorga, 1908, 181),

creează îndoieli asupra onestității lui, printr-un contrast violent și patetic:

(12) Prin urmare eu aș fi un trădător de neam, care, animat de o patimă rea, aș fi căutat să denigrez țara mea și în prezentul și în trecutul ei. (Iorga, 1908, 181)

și o declarație făcută solemn, prin care își asertează superioritatea morală:

(13) Eu n-am luat cuvântul astăzi, d-lor, pentru a mă întrece în vorbe aspre și în vorbe groase cu nimeni. Sunt încă tânăr și am respectul bătrâneților, și știu că prima datorie a mea este să respect pe un om cu o vârstă îndoită decât a mea și al cărui rost în desfășurarea evenimentelor contemporane este destul de însemnat ca să iertăm jigniriea pe care o poate aduce unuia sau altuia. (Iorga, 1908, 182).

Spre deosebire de discursul lui Maiorescu, acesta nu are o structură argumentativă. Este mai degrabă o succesiune de opinii și judecăți privind evenimente și eroi din istoria României, convingeri personale și cuvinte patetice, care se sprijină pe citate din opera proprie, învestite cu puterea de a demonstra angajamentul de loialitate și onestitate al autorului. Iar ca probă faptică, menită să impună concluzia, apelează la „o broșură pe care o pune pe banca ministerială” (184). Structura discursului este inductivă: exemplele oferite conduc la o concluzie formulată retoric, prin antifrază („Acestea sunt cuvintele unui calomniator al lui Mihai Viteazul”, 184) și printr-o întrebare retorică (Cetiți dumneavoastră pasagiul acela./Apoi dacă nu există!, 184). Progresia textuală se bazează pe redundanță cu funcție persuasivă: ideile se sprijină pe declarații și citate cvasisinonime, se repetă sau sunt reformulate periodic.

(Meta)poziționarea este marcată preferențial în grupul nominal și în grupul adjectival, forța asertiunilor este diminuată prin condițional și prin diateza pasivă (posibil, la acea dată, având funcție în ordonare temporală a evenimentelor), superlativele sunt intensificate sintactic prin comparații și generalizări: *mi-a fost adusă, nu poate exista o învinuire mai gravă decât aceea, cea mai gravă învinuire ce i s-ar putea aduce, averea mea cea mai scumpă, nu poate să deie cineva mai multă dovadă de cultul pentru trecutul nostru, dovadă patentă de iubire*).

În ansamblu, discursul echivalează cu un macroact de vorbire expresiv: vorbitorul își exprimă frustrarea în fața unei acuzații pe care o percepe ca fiind un atac îndreptat împotriva operei sale și a bunei sale credințe. Strategiile politeții sunt manipulate: politețea negativă, îndreptată spre prim-ministru, este folosită pentru a se disocia de acesta și a-i face reproșuri; politețea pozitivă, îndreptată spre membrii Parlamentului, implicând valorile comune ale patriotismului, tinde să forțeze un

răspuns pozitiv din partea acestora, violând astfel spațiul lor personal. Astfel, strategia de autoapărare convertește politețea negativă în impolitețe pozitivă, iar politețea pozitivă în impolitețe negativă.

Discursul se depărtează de genul deliberativ prin trăsături ale genului epidictic: vorbitorul își elogiază opera în fața unui public căruia i se arată că trebuie să țină cont de ele.

Metapoziționarea este construită în mod direct: vorbitorul își afirmă meritele și recurge la strategii tautologice și emoționale de persuasiune, folosind drept argumente propriile afirmații și activități anterioare.

5.3. Nicolae Iorga (1919, vol. 3, LXXI, p.7)

Un scurt discurs ținut de Nicolae Iorga în Parlament „În chestiune personală" este reprodus mai jos în totalitate:

(14)Supun judecății întregei Camere, și acelor din majoritate și acelora din minoritate, dacă prin situațiunea pe care o ocup în viața politică, dacă, prin liniștea cu care caut să presidez această Adunare, prin respectul care mi se cuvine, cred, de la oamenii mai tineri decât mine şi chiar de la aceia cari sânt de o vârstă cu mine, sau mai mare ca mine, dacă merit să mi se adreseze de către d. Duca, aici de față, cuvintele: „Să faci bine să auzi". Deplor că în această țară moravurile politice pot sălbătici firea omenească într'atâta încât un om cu care am stat alături și căruia i-am arătat nu numai dreptate, dar prietenie și iubire frățească, să poată coborî până într'atât nivelul Adunării încât să găsească astfel de cuvinte cu care să insulte pe preşedintele ei. (Aplause prelungite și îndelungate)
Nu permit aceste necuviințe: cum nu le permit acolo, nu le permit nici aici. (Aplauze)

Vorbitorul se metapoziționează ca persoană manierată și intransigentă, care își apără valorile personale și statutul, considerate parte a valorilor Parlamentului românesc. Discursul este orientat spre relație: pe de o parte, Iorga se referă la valorile instituționale, partajate de toți membrii Parlamentului, iar, pe de altă parte, la relația sa cu parlamentarul I. Gh. Duca și conduita deviantă a acestuia. Iorga adoptă un punct de observare ambivalent: unul extern, când evocă eticheta parlamentară, și unul intern, când prezintă relația cu colegul său parlamentar. Textul este construit conflictual, pe antiteza dintre valorile etice promovate de Iorga, în acord cu comportamentul parlamentar corect, și atitudinea neetică a lui Duca, între laudă de sine și blamarea oponentului. Discursul este prolix, cu fraze lungi, structuri apozitive și enumerative, intensificatori lexicali și sintactici și mulți termeni vagi. Predomină evaluările deontice. Primul paragraf echivalează cu un macroact de vorbire declarativ, în timp ce al doilea paragraf conține o propoziție cu forță comisivă. Actele de vorbire sunt performate direct, fără a se recurge la strategii de atenuare. Discursul începe în cheie deliberativă, dar după primele fraze, capătă accente epidictice, vorbitorul apelând la ethosul personal și la cel parlamentar.

Metapoziționarea este construită prin antiteza explicită dintre lauda de sine și blamarea celuilalt.

6. Concluzii

În discursurile parlamentare din perioada 1866–1938, un loc important revenea metapoziționării: vorbitorii erau preocupați să își construiască și să își verbalizeze ethosul personal și parlamentar. Punerea în act a metapoziționării este evidentă în discursurile „în chestiune personală” pe care le-am analizat aici. Au fost remarcate două strategii distincte de metapoziționare: o strategie indirectă (în discursul rostit de Titu Maiorescu) și o strategie directă (în cele două discursuri de întindere mai mică, rostite de Nicolae Iorga).

În discursul lui Maiorescu, vorbitorul alege un punct de observare extern. Metapoziționarea este construită indirect printr-un text bine structurat, bazat pe regulile clasice ale argumentării și pe apelul la logică, centrat pe probleme, foarte apropiat de genul judiciar. Metapoziționarea obiectivă, afișată de vorbitor, are următoarele trăsături: poziționare intersubiectivă, bazată pe valorile culturale și instituționale comune, care îi leagă pe membrii Parlamentului; modalizarea epistemică; invocarea unor dovezi faptice; o atitudine comunicativă consensuală cu auditoriul, pentru izolarea oponentului, pe care îl contraatacă; o structură textuală deductivă; grad ridicat de focalizare a temei; preferința pentru performarea unor acte de vorbire directe; progresia liniară a textului; (meta)poziționarea marcată preferențial în grupul verbal și adverbial; strategii ale politeții pozitive și negative. Global, discursul echivalează cu un macroact de vorbire reprezentativ.

În primul dintre cele două discursuri selectate ale lui Nicolae Iorga, vorbitorul adoptă un punct de observare intern. Metapoziționarea este construită în mod direct, printr-un discurs autocentrat și emoțional. Persuasiunea se bazează pe pathos și pe figuri de stil folosite retoric, vorbitorul solicitând încredere necondiționată în valorile identitare clamate pentru sine. Predomină (meta)poziționarea subiectivă, marcată, în special, în grupul nominal și adjectival. Strategia defensivă și conflictuală este pusă în act printr-o progresie textuală redundantă, aserțiuni atenuate, strategii ale politeții, convertite în strategii ale impoliteții. Textul echivalează cu un macroact de vorbire expresiv și se situează în zona dintre genul deliberativ și genul epidictic.

În cel de al doilea discurs al lui N. Iorga, vorbitorul este ambivalent în alegerea unui punct de observare, pendulând între unul intern, personal, și unul extern, al etichetei parlamentare. Metapoziționarea este construită direct printr-un discurs emoțional, orientat spre relație. Conflictualitatea este introdusă prin antiteza dintre lauda de sine și blamarea celuilalt. Textul este prolix, evaluările deontice apar în special în grupul nominal, strategia persuasivă bazată pe ethos este susținută de apelul la emoția supralicitată. Textul cuprinde două macroacte de vorbire: unul declarativ și unul comisiv și se plasează în zona intermediară dintre genul deliberativ și cel epidictic.

O comparație între cele două discursuri ale lui Iorga indică o serie de trăsături comune: o înclinație a vorbitorului spre genul epidictic, o atitudine

conflictuală, defensivă și emoțională, o preferință pentru poziționarea subiectivă, marcată în grupul nominal. Acest tip de metapoziționare se opune poziționării obiective, bazate pe o solidă argumentare, a lui Maiorescu.

În ciuda diferențelor, în discursurile celor doi vorbitori se pot identifica valori personale și parlamentare comune: onorabilitatea, reputația, statutul social, asocierea vârstelor înaintate cu înțelepciunea. Și în alte discursuri ale perioadei sunt clamate aceste valori ca elemente componente ale ethosului parlamentar colectiv (vezi în volumul de față capitolul „Construcția discursivă a identității parlamentare”).

EVALUAREA *DE DICTO* ÎN DISCURSUL PARLAMENTAR DIN PERIOADA INTERBELICĂ (CU ILUSTRĂRI DIN DISCURSURILE LUI ARMAND CĂLINESCU)*

MELANIA ROIBU
OANA UȚĂ BĂRBULESCU

1. Precizări preliminare

Lucrarea de față pune în discuție (pre)judecata intelectualistă și obiectivistă conform căreia limbajul reprezintă, esențialmente, un instrument pentru transmiterea conținutului propozițional. În opinia noastră, adoptarea acestei poziții ar echivala cu o diminuare evidentă a importanței evaluării, așa cum rezultă, de altfel, din definiția negativă propusă de diverși autori, care o consideră drept acea parte a înțelesului lingvistic care nu privește condițiile de adevăr (Aijmer 2005: 83). Cu alte cuvinte, evaluarea se referă la materialul lingvistic care exprimă atitudinea locutorului față de cele asertate (de el sau de alți participanți la situația de comunicare). Conceptul este mai mult sau mai puțin echivalent cu ceea ce Conrad/Biber 2000 numeau *stance*[1], înțeles ca enunț care exprimă sentimente personale, atitudini, judecăți de valoare sau aprecieri adăugate conținutului propozițional (Conrad/Biber 2000 *apud* Hunston/Thompson 2000: 5).

2. Ipoteză de lucru și (propunere de) clasificare

Pornind de la observația lui Martin (2003: 173)[2], avansăm ipoteza că majoritatea enunțurilor se caracterizează printr-un potențial evaluativ. Ca atare, pot fi evaluate evenimente (evaluări *de re*), argumente (evaluări *de argumento*) sau discursuri (evaluări *de dicto*). Acestea din urmă se pot referi la gradul de in/certitudine sau la credibilitatea propoziției, cuprinzând comentarii asupra sursei informației (***evaluare epistemică***), pot transmite atitudinea, sentimentele sau judecățile de valoare ale locutorului față de cele asertate (***evaluare atitudinală***), sau

---

* Versiune revăzută a textului din Roibu/Uță Bărbulescu 2011.

[1] Vezi și termeni precum: *appraisal* (Martin 2000), *evidentiality* (Chafe/Nichols 1986), *hedging* (Hyland 1996), *commentary markers* (Fraser 1996) etc.

[2] Problema aici este că evaluarea este implic(it)ată chiar și acolo unde nu este realizată direct.

pot descrie maniera în care este prezentată informația (***evaluare a stilului***) (Conrad/Biber 2000 : 57).

Opinia poate fi exprimată prin mijloace gramatical(izat)e – gramatica evaluării (modalitate, agentivitate/non-agentivitate etc.) – sau prin mijloace lexicale (lexic evaluativ). Totuși, evaluarea este considerată drept o categorie „parazită“ (Hunston/Thompson 2000: 74), care utilizează elemente preluate de la alte resurse non-evaluative, fiind dispersată într-o gamă largă de opțiuni structurale pe care le împărtășește (și) cu unele configurații non-evaluative.

Având ca punct de plecare schema propusă de Martin (2003) și White (2006), amintim că, în structura unei evaluări *de dicto*, pot apărea – separat sau în diverse combinații – trei parametri: ***atitudinea***, ***gradarea*** și ***angajarea***.

2.1. Atitudinile

Atitudinile reprezintă o serie de valori prin intermediul cărora sunt activate puncte de vedere pozitive/negative referitoare la un eveniment/argument/discurs. Ele se pot manifesta prin evaluative directe, care presupun utilizarea unor cuvinte/expresii cu o valoare pozitivă/negativă intrinsecă, sau prin evaluative indirecte, care activează valori pozitive/negative numai în context, fie prin simpla evocare a unui material faptic, fără a se recurge la utilizarea unui lexic evaluativ, fie prin provocare, apelându-se la un material care, deși evaluativ, nu este intrinsec conotat pozitiv/negativ. Primul tip de evaluare indirectă trebuie pus în legătură cu parametrul sintactic al agentivității/non-agentivității, în vreme ce al doilea se realizează prin intermediul unor fenomene de intensificare, comparație, metaforă, frustrarea așteptărilor etc.

Atitudinile se pot concretiza în:

(a) *afecte*: reacții emoționale (surprindere, repulsie etc.);

(b) *judecăți de valoare*: evaluări ale comportamentului uman, prin referire la un sistem convențional/instituțional de norme: comunitate de practică (Harris 2001)/metadiscurs instituțional/izat (Ilie 2003a);

(c) *aprecieri*: evaluări ale unor artefacte, texte, stări, din punctul de vedere al felului în care li se atribuie o anumită valoare (de exemplu, din punctul de vedere al calităților estetice, al potențialului de prejudiciere/beneficiu, al valorii sociale etc.)[3].

2.2. Gradarea

Gradarea își subsumează două elemente:

(a) *forța* (crescătoare/descrescătoare);

(b) *focusul* (intensificare/atenuare).

[3] Judecățile și aprecierile pot fi interpretate ca instituționalizări ale afectelor (*community of feeling*), primele ilustrând afectele recontextualizate pentru a evalua comportamentul, iar celelalte, afectele recontextualizate pentru a evalua gusturile (Martin 2000: 173).

2.3. Angajarea

Angajarea se concretizează într-o anumită poziționare a vorbitorului în raport cu discursul propriu sau cu discursul celorlalți. Din această perspectivă, se poate vorbi despre:
(a) *aliniere*: autorul își exprimă acordul față de un anumit punct de vedere, emițând judecăți pozitive cu privire la credibilitatea sursei (prin intermediul unor evaluative euforice și/sau al unor verbe factive, de tipul *a spune*, *a relata, a demonstra*);
(b) *distanțare*: autorul își exprimă dezacordul față de un punct de vedere, prin utilizarea unor verbe contrafactive, de tipul *a pretinde* (și sinonimele sale), sau prin intermediul unor tehnici de citare/raportare. Este posibilă și o disociere directă a autorului față de materialul atribuit, dublată, eventual, de un semnal care atestă existența alternativei/a unor puncte de vedere diferite.
(c) *evidențiale*: credibilitatea decurge din natura sursei (având, în mod frecvent, legătură cu argumentul autorității sau cu argumentul masei). Statutul social sau autoritatea sursei sunt unanim/larg recunoscute și acționează ca un semn că evaluarea asociată este bine fundamentată, rezonabilă și, deci, credibilă.

3. Câteva exemple

Primul exemplu pe care îl propunem spre analiză ilustrează o combinare a tuturor parametrilor prezentați anterior: atitudinea, gradarea și angajarea.

(1) D. V. Vâlcovici, ministrul lucrărilor publice și al comunicațiilor: D-lor, eu vă rog să nu întrerupeți *frumusețea expunerii d-lui deputat Călinescu, pe care eu o gust cu toată plăcerea.*
D. Eduard Mirto: Și noi, vă promitem că *vom gusta frumusețea discursului d-voastră și nu vă vom întrerupe.*
D. Ar. M. Călinescu: Dați-mi voie, vă rog, să fiu în schimb de amabilități cu d. ministru și să declar că, la rândul meu, *gust frumusețea scrisului d-sale, dovadă că îl citez cu atâta plăcere.* (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 246-247)

Atitudinea locutorului se manifestă printr-o (falsă) *apreciere* a textului din punctul de vedere al calităților sale estetice (*frumusețea expunerii*). Vorbitorii par să apeleze la evaluative directe, însă termenii conotați pozitiv (*a gusta, plăcere*), funcționează, de fapt, ca evaluative indirecte, provocatoare, prin intermediul antifrazei. Intonația ar putea avea, aici, rolul unei glose la nivel suprasegmental, orientând lectura în direcția unei negativități posibile (White 2006: 49).

Gradarea este prezentă prin structura cu valoare emfatică din prima intervenție verbală – *cu* ***toată*** *plăcerea*, reluată printr-un segment cvasi-echivalent, în ultima replică din fragmentul citat: *cu* ***atâta*** *plăcere*.

Angajarea ia forma *distanțării* autorului față de discursul celuilalt, prin citare ironică (disociere), semnalată prin utilizarea verbului *a cita*, la finalul fragmentului analizat. Funcția ludică se combină cu funcția mimetică, de această dată fiind vorba

despre un fals mimetism, pus în slujba dialogului conflictual imediat (heteroreluare autoinițiată imediată). Ca tehnică primordială, apare reluarea în ecou, bazată pe antifrază, și asociată, probabil, cu un anumit contur intonațional: evaluarea se realizează, deci, (și) cu mijloace prozodice (prozodie discursivă/semantică, rezultată din interpretarea sensului unui cuvânt, ținând seama de contextul lingvistic).

Asistăm la un schimb verbal care este scena unei confruntări între definiții și conținuturi: același cuvânt este încărcat cu seme diferite, peiorative vs. ameliorative. Înscriindu-l într-o construcție care inversează punctul de vedere inițial, fiecare vorbitor propune tacit o altă definiție a termenului. Jocul nu mai funcționează la nivel lexical, ci la nivel discursiv, bazându-se pe identitatea unor cuvinte ale căror definiții sunt implicit opuse. Aici, elementul reluat are un statut hibrid, trimițând simultan la discursul celuilalt și la discursul propriu.

Rezultatul acestui demers este apariția unui enunț caracterizat prin bivocalitate[4], fragmentul (p)reluat de la locutorul inițial fiind traversat de efectul pe care îl provoacă asupra interlocutorului și manifestând dimensiunea perlocuționară a mesajului originar. Este vorba despre fenomenul de „reproducere apreciată” (Bally 1930), care se bazează și pe infidelitatea ecoului, și care se concretizează într-un lanț *de re*, unde intonația (ascendentă) joacă rolul unui comentariu suprasegmental, arătând la ce a reacționat „raportorul”. Evaluarea stilului este dublată, așadar, de o evaluare atitudinală, locutorul transmițând atitudinea sa în raport cu enunțul-stimul.

Exemplul următor ilustrează aceeași combinație de parametri:

(2) D. Ar. M. Călinescu: […] Toată activitatea prefectorială s-a văzut consemnată într-un *voluminos număr* al Monitorului județean, care ar fi făcut *deliciile* cititorilor, dacă un ordin venit la timp, mai de sus, nu ar fi interzis prefectului *satisfacția* de a-și vedea *proza* răspândită în comunele județului. Am izbutit, însă, d-lor, să-mi procur *un exemplar din această prețioasă lucrare*, rămasă quasi-inedită, și îl țin la dispoziția d-voastre. (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 12)

Atitudinea de (falsă) *apreciere* a calităților estetice ale textului este completată de gradare (prin utilizarea unor superlative implicite: *voluminos* și *prețios*) și de angajare (în sensul disocierii locutorului față de discursul evocat). Se produce, și de această dată, o inversare a conotațiilor, termenii conotați pozitiv (*delicii, satisfacție, prețioasă*) funcționând, și aici, ca evaluative indirecte, provocatoare, prin intermediul antifrazei. La conturarea acestei negativități posibile contribuie, alături de intonație, și derivarea sinonimică (*voluminos număr/proză/prețioasă lucrare*).

Ne aflăm, și de această dată, în fața unei structuri evaluative complexe, în care evaluarea epistemică (vizând credibilitatea sursei) constituie punctul de plecare pentru evaluarea atitudinală și, implicit, pentru evaluarea stilului utilizat de către oponent în enunțul la care se fac referiri *in absentia*.

---

[4] Cf. Ducrot 1984 (polifonia mesajului); Ionescu-Ruxăndoiu 2010b (plurivocalitatea mesajului).

Evaluarea *de dicto* este constituită, aici, din două componente principale: categorizarea verbală (argument prin clasificare) și forma pozitivă/negativă a argumentului bazat pe *ethos*.

Schema argumentului prin clasificare se concretizează astfel: discursul oponentului este clasificat drept *proză*. Orice proză ține de domeniul literaturii → Acest discurs este literatură ↔ categorizare verbală (premisa majoră) + cunoștințe comune (premisa minoră: în parlament nu se face literatură) → concluzie (discursul oponentului nu este adecvat cadrului situațional).

Schema argumentului bazat pe *ethos* funcționează asemănător: calificarea discursului celuilalt drept *proză* sugerează inconsistența discursului acestuia, prezentată ca un eșec al său de a înțelege evenimentele politice și sociale → oponentul este etichetat drept non-credi(ta)bil în ceea ce privește înțelegerea problemelor sociale și politice.

Trebuie subliniată, de asemenea, dubla orientare a discursului: spre emițător, *ethosul* apărând în prim-planul unui enunț ego-centric, și spre receptor, într-un enunț ex-centric, care exploatează *pathosul*. De altfel, *ethosul* și *pathosul* apar într-o relație de inversă proporționalitate: diminuarea/ridiculizarea *ethosului* oponentului contribuie la sporirea intensității *pathosului* locutorului (Ilie 2001: 86).

Exemplul care urmează reprezintă o evaluare a stilului, descriind maniera în care este prezentată informația de către oponent. Deși substantivul *stil* nu primește niciun determinant, acesta poate fi citit „printre rânduri”, prin apelul la ceea ce pare să fi devenit *common knowledge*:

(3) D. Ar. M. Călinescu: […] Am cetit expunerea de motive. Poate mă înșel eu, dar, *judecând după stilul în care este redactată*, am impresia că se datorește d-sale [ministrului lucrărilor publice] și, prin urmare, ea redă cu atât mai mult sentimentele d-lui ministru. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 239)

Schema argumentului prin clasificare funcționează ca și în exemplul anterior: clasificarea discursului antagonistului drept *stil* [înflorit], asociată cu ideea că orice discurs „înflorit“ ține de domeniul literaturii, presupune echivalarea sa cu literatura (categorizare verbală — premisa majoră). Apoi, pe baza cunoștințelor comune (premisa minoră: în parlament nu se face literatură), se ajunge la concluzia inadecvării discursului antagonistului la comunitatea de practică reprezentată de parlament.

Argumentul bazat pe *ethos* sugerează inconsistența discursului oponentului, căruia i se contestă credibilitatea și capacitatea de a înțelege problemele sociale și politice, cu păstrarea relației de inversă proporționalitate între *ethos* și *pathos*.

Atitudinea locutorului față de enunțul-stimul cuprinde toate cele trei elemente prezentate de noi în debutul lucrării de față: este vorba despre o (falsă) *apreciere* a textului din punctul de vedere al calităților sale estetice (*stil*), *judecata de valoare* (argumentul fiind introdus printr-un verb de cogniție: *judecând*) și despre *afecte* (lexicalizate prin intermediul subst. *sentimente*). Gradarea se

materializează în tehnici de atenuare, care presupun utilizarea modalizatorilor (*poate mă înșel eu*) și a unor expresii care marchează incertitudinea, asociată cu afectul (*am impresia*). La polul opus, *cu atât mai mult* marchează forța (crescătoare) a argumentului. În privința angajării, putem deduce o situare a locutorului pe o poziție diferită de cea a oponentului.

Ultimul exemplu pe care îl supunem analizei reprezintă un caz de evaluare epistemică, incluzând comentarii asupra sursei informației, a cărei credibilitate este pusă sub semnul întrebării:

(4) D. Ar. M. Călinescu: [...] «intervenția noastră a fost zadarnică, fiindcă n-am avut la îndemână forța militară ca să împiedecăm acest flagrant abuz de putere, săvârșit de căpitanul de jandarmi». *Cât de trist sună aceste cuvinte: «n-am avut la îndemână forța militară să asigur respectul legii»*, când alături erau jandarmii și comandantul lor. (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 25-26).

În prim-plan, apare funcția mimetică a limbajului, concretizată în fenomene de atribuire, prin tehnici de citare. Interesant este faptul că această tehnică apare într-un context polemic, „prestigiul" sursei (*evidential standing*) fiind invocat nu pentru a da greutate celor asertate, ci, dimpotrivă, pentru a le combate.

În subsidiar, putem identifica și o evaluare a stilului, mijlocită de o evaluare de tip atitudinal, locutorul având grijă să precizeze impactul produs asupra sa de textul (p)reluat.

Angajarea ia forma distanțării locutorului față de materialul citat, care este atribuit unei surse externe, având, astfel, un dublu avantaj: obiectivitate (autenticitate) și deresponsabilizare. Aici, atribuirea se justifică prin faptul că evenimentele prezentate erau controversate. Totuși, prin însăși prelu(cr)area sursei și operarea unei anumite selecții lexicale, este marcată o anumită poziționare a „raportorului" („reproducere apreciată" – Bally 1930[5]), lexicalizată prin glosa metalingvistică (*cât de trist sună aceste cuvinte*) și prin reluarea (infidelă) în ecou (subsumabilă polifoniei/plurivocalității). Aceeași glosă metalingvistică ilustrează și gradarea (intensificare, prin utilizarea locuțiunii adverbiale de mod intensive *cât de* și prin intonația exclamativă). Atitudinea locutorului este transmisă prin evaluative directe, din clasa disforicelor (*flagrant*, *abuz*, *trist*).

4. Concluzii

Exemplele propuse spre analiză ilustrează faptul că evaluarea *de dicto* constituie o strategie discursivă multifuncțională, care permite identificarea unor treceri între nivelul personal și cel interpersonal, cu eventuale suprapuneri ale

---

[5] Fragmentul (p)reluat de la vorbitorul inițial este traversat de efectul pe care îl provoacă asupra interlocutorului și manifestă dimensiunea perlocuționară a limbajului, re-producerea enunțului originar asociindu-se cu o filtrare/ apreciere a sa de către „raportor".

acestora. Corelarea diverselor niveluri ale limbajului se realizează prin procedee metadiscursive, precum citarea, evaluarea temei discuției, orientarea spre un public multiplu, (re)definirea termenilor etc.

Funcția interpersonală (orientată spre participanți) a evaluării permite stabilirea unor legături cu argumentarea. Considerată adesea o strategie argumentativă, evaluarea este construită împotriva unei scale de referință, întotdeauna condiționate din punct de vedere cultural (de exemplu, un set de norme/credințe împărtășite). Într-adevăr, evaluarea este cu atât mai interesantă, cu cât există și un antagonist. Ea implică tensiune, așa cum rezultă din faptul că, în toate exemplele citate, secvențele evaluative apar în structura unor dialoguri conflictuale.

Totuși, în ciuda relației (frecvent invocate) dintre evaluare și argumentare, exemplele noastre evidențiază faptul că, în aprecierea discursurilor, argumentele utilizate de către locutori apelează la *logos* într-o măsură mai mică decât ne-am aștepta, ponderea fiind deținută de argumentele bazate pe *ethos* și *pathos*. Mai mult, atunci când evaluarea se realizează direct, lexicul utilizat este preponderent afectiv. Așadar, nu credem că se poate vorbi (încă) despre o „raționalizare" a limbajului, câtă vreme *logos*-ul ocupă o poziție periferică. Este drept că se apelează frecvent la citate sau definiții, dar acestea sunt invocate nu ca argument al autorității, deci nu pentru a fi validate, ci, dimpotrivă, pentru a li se contesta valoarea (de adevăr).

De altfel, prin însoțirea discursului citat cu diverse comentarii, emițătorul evocă vorbitorul citat, exprimându-și, totodată, atitudinea față de acesta. Rezultatul este apariția unui enunț caracterizat prin bivocalitate/polifonie, în care intonația funcționează ca glosă la nivel suprasegmental, asociată cu figuri retorice de tipul antifrazei.

Consistența argumentării este pusă, frecvent, pe planul secund, grija locutorilor canalizându-se spre așa-numitul *recipient design* (Bamford 2005: 26), ceea ce se traduce prin tendința acestora de a-și ajusta discursul la nevoile receptorilor, în scopul de a-i amuza (și doar în subsidiar de a-i convinge). Este și motivul pentru care locutorii fac eforturi de a fi cât mai „conversaționali" cu putință, încercând să-i implice și pe receptori (con-știința parlamentarilor de a „performa" în fața, și **pentru**, un public multiplu).

Evaluarea *de dicto* nu este (aproape) niciodată neutră din punct de vedere argumentativ. Ea este constituită, de obicei, din două componente principale: categorizarea verbală (argument prin clasificare) și forma pozitivă/negativă a argumentului bazat pe *ethos*.

STRATEGII DE ATENUARE ȘI DE EVALUARE ÎN SECVENȚA EXORDIALĂ DIN DISCURSUL PARLAMENTAR (CAZUL DISCURSURILOR LUI ARMAND CĂLINESCU)*

OANA UȚĂ BĂRBULESCU
MELANIA ROIBU

1. Precizări preliminare

În ultimele decenii, atât strategiile de evaluare, cât și cele care au ca efect atenuarea în discurs au atras din ce în ce mai mult atenția lingviștilor, ceea ce a condus la conturarea a numeroase direcții de analiză[1], unele având teme mai generale (ca natura și funcția reprezentărilor discursive), altele tratând aspecte particulare (ca selecția modurilor verbale în discurs, cu scopul de a se obține atenuarea[2] în exprimarea unei intenții)[3].

Mai puțin studiate au fost enunțurile sau secvențele în care locutorul face apel, în același timp, la anumite strategii de atenuare și de evaluare, încorporându-le într-o macrostrategie discursivă. Ca urmare, vom avea în vedere astfel de enunțuri/secvențe, în care, pe de o parte, instanța de enunțare mimează distanțarea față de poziția pe care o adoptă în realitate (recurgând la strategii de atenuare), iar,

---

* Versiune revăzută a textului Uță Bărbulescu/Roibu 2011.

[1] Vezi, printre altele, studiile și articolele lui Hunston/Thompson 2000; Martin 2003; Aijmer 2005; White 2006 etc., pentru problematica evaluării, respectiv, Berthonneau/Kleiber 1994; Korzen/Nølke 2001; Vet/Kampers-Manhe 2001; Haillet 2002; Abouda 2004; Foullioux/de Felipe 2004; Miecznikowski 2007; Patard/Richard 2011 etc., pentru problematica atenuării.

[2] Vom folosi conceptul de *atenuare* cu aceeași semnificație cu care este utilizat în studiul lui Foullioux și de Felipe (2004: 114-115), unde se arată că „atténuer consiste à produire un énoncé, mais un énoncé qui est en apparence inoffensif, c'est-à-dire non nuisible aux interlocuteurs: inoffensif pour le locuteur puisque l'atténuation lui permet de préserver une image positive aux yeux de son interlocuteur qui ne se sent pas agressé. Atténuer, c'est aussi faire paraître moindre l'intention tout en cherchant à obtenir le même effet. Cela exige donc, de la part du locuteur, l'élaboration d'une stratégie discursive suffisamment efficace, pour lui permettre d'atteindre son objectif". Cât privește atenuarea obținută prin selecția condiționalului, vom folosi definiția propusă de către Patard și Richard (2011: 159), care precizează că aceasta este „the process whereby a non-present tense replacing a present tense mitigates the meaning of an utterance by removing the present eventuality from the speaker's actuality".

[3] Un întreg volum din *Langue française* 142 (2004) a fost consacrat prezentării diverselor strategii de atenuare, fiind analizată, mai ales, selecția modurilor verbale pentru a se obține efectul de atenuare discursivă.

pe de alta, se prezintă ca un individ distinct, cu opiniile și preferințele sale, exprimându-și propria viziune asupra evenimentelor, a persoanelor etc. (prin intermediul evaluării acestora).

Avansăm ipoteza potrivit căreia amalgamarea (oricât de insolită ar părea) a strategiilor de atenuare cu acelea de evaluare reprezintă o formă elaborată, prin care locutorul își sporește forța critică a discursului, prezentându-se ca o persoană credibilă, al cărei sistem de valori și credințe poate fi un reper pentru interlocutorii săi.

Pornind de la modelele de analiză propuse de Caroline Foullioux și Didier Tejedor de Felipe (2004) și de Johanna Miecznikowski (2007), vom încerca, în cele ce urmează, să urmărim maniera în care este construită secvența de deschidere (sau exordială) în unele discursuri ale lui Armand Călinescu, susținute în parlament în primele decenii ale secolului al XX-lea. Am propus spre analiză secvența exordială din două motive: mai întâi, pentru că aceasta prezintă maximum de codificare retorică, fiind locul în care este anunțată *causa dicendi* (aceasta fiind însoțită, uneori, de un scenariu emoțional), apoi, pentru că – în ciuda caracterului ei (ușor) stereotip, explicabil prin condiționarea extralingvistică a accederii la cuvânt – pune în evidență existența unor variate modalități concrete de realizare a strategiilor de evaluare și de atenuare.

2. Analiza datelor

a. În secvențele de deschidere din discursurile lui Armand Călinescu apar enunțuri construite frecvent cu un verb din seria volitivelor, la modul condițional-optativ, care sunt încastrate într-o structură evaluativă. Ca regulă generală, se observă că utilizarea optativului caracterizează (aproape exclusiv) secvențele exordiale din discursurile rostite de către Armand Călinescu în perioada în care Partidul Național Țărănesc, al cărui membru era, s-a aflat în opoziție. În perioada în care partidul s-a aflat la putere, Armand Călinescu fiind membru al Guvernului sau simplu parlamentar, optativul este înlocuit, în aceeași secvență, cu prezentul indicativului.

În discursurile lui Armand Călinescu sunt actualizate două tipare de construcție (pentru care vom indica realizările prototipice):

(1) „D-le președinte, d-lor deputați, *aș voi să fac câteva observațiuni asupra proiectului de buget în mod cu totul obiectiv și în afară de orice considerație de partid*". (Călinescu, Cameră, 20.12.1926, I: 37);

(2) „D-le președinte, d-lor deputați, *nu aș voi să turbur simfonia pe care o închina adineauri onorabilul deputat*, pe care am plăcerea să-l urmez la această tribună, d-lui ministru al domeniilor. Și, *dacă în discuția noastră ar fi astăzi activitatea obștii «Lumea Nouă» de la Vaslui, m-aș asocia și eu cuvintelor de laudă pentru un om* care, fără îndoială, a fost un convins democrat. Din nefericire, de atunci și până acum lumea nouă a devenit lumea veche... " (Călinescu, Cameră, 4.03.1935, II: 284).

Foullioux și de Felipe propun un model de analiză[4] a enunțurilor care conțin mărci ale atenuării, plecând de la conceptul de *polifonie*, așa cum apare el definit în studiile lui Ducrot (1980, 1984). Autorii presupun că, într-un enunț de tipul (1), sunt înscrise (cel puțin) două puncte de vedere, față de care locutorul se distanțează într-un grad mai mare sau mic. Astfel, în enunțul „aș voi să fac câteva observațiuni asupra... ", locutorul adoptă diferite atitudini față de două puncte de vedere subiacente:

[PV1]: «Vreau să fac câteva observațiuni ...»//

[PV2]: «Fac câteva observațiuni…».

Primul punct de vedere implică o concluzie de tipul «permiteți-mi să fac aceste observațiuni», în care baza de inferență, necesară pentru a susține trecerea de la informația dată la concluzie, este asigurată prin apelul la *doxa*, potrivit căreia, într-o comunitate de practică, așa cum este parlamentul, dacă un vorbitor vrea să facă unele precizări, el poate fi autorizat să le facă (Foullioux/de Felipe 2004: 117-118).

Cel de-al doilea punct de vedere presupune punerea în discuție a tezei enunțate anterior de către alt locutor, implicând concluzia «antevorbitorul a propus un punct de vedere inadmisibil, care se cuvine să fie modificat». Baza de inferență este asigurată, de asemenea, prin apelul la *doxa*, conform căreia atunci când se fac precizări asupra unei teze enunțate anterior, aceasta încetează să mai fie acceptată/recunoscută ca validă de către toți vorbitorii și poate fi modificată (van Eemeren/Grootendorst 2010: 12-13).

În enunțul de tip (1) sunt înscrise, așadar, două puncte de vedere față de care i se pot atribui locutorului diferite forme de adeziune. Cel de-al doilea punct de vedere subiacent este considerat de către locutor ca fiind (cel mai) agresiv; ca urmare, acesta recurge la un verb cu aspect modal. În raport cu primul punct de vedere înscris în enunțul de tip (1), locutorul se distanțează, de asemenea, recurgând la optativ, care favorizează o prezentare atenuată a intenției. Efectele enunțiative (de suprafață) sunt dependente, în acest caz, de selecția unui verb modal, utilizat la optativ.

Punctele de vedere înscrise în enunțul de tip (1) sunt asumate (indirect) de către locutor, care se distanțează, însă, de tot ceea ce ar putea să-i agreseze pe interlocutorii săi, prin impunerea directă a propriei teze. Este o strategie care situează atenuarea în anticamera enunțurilor metacomunicative, al căror scop primar este acela de a crea o relație (armonioasă) între vorbitori[5].

---

[4] Foullioux, de Felipe (2004: 115): „Nous partons de l'hypothèse selon laquelle toute attenuation implique l'existence de marques spécifiques dans l'énoncé, et que dans tout énoncé porteur de marques d'atténuation s'inscrivent des points de vue vis-à-vis desquels le locuteur prend position (il se distancie des points de vue sous-jacents, d'une certaine manière, il se cache). D'autre part, un point de vue sous-jacent ainsi mis à distance constitue un argument en faveur d'un type déterminé de conclusions; en se distanciant ainsi d'un argument donné, le locuteur n'assume pas la paternité des conclusions que cet argument est susceptible de favoriser".

[5] Un punct de vedere asemănător apare în Hunston/Thompson (2000:11), care consideră că evaluarea îndeplineşte trei funcţii: exprimă opinia/atitudinea locutorului faţă de cele asertate de el însuşi sau de

Aceste aspecte enunțiative participă la mișcarea argumentativă, mai întâi, pentru că exprimă, în manieră *atenuată*, voința locutorului de a-i influența pe interlocutorii săi și apoi, pentru că proiectează un *ethos* pozitiv al unui vorbitor care respectă regulile comunității de practică și care își propune să aducă în discuție, într-o manieră lipsită de polemică, o nouă teză. În 1926, când participă la ședința Camerei consacrată dezbaterii proiectului de buget, Armand Călinescu este un *homo novus*[6] în Parlament. Proiectarea unui anumit tip de *ethos*[7] pare să fie condiționată nu numai de respectarea unor formule de politețe specifice ritualurilor politice, ci și de statutul lui Armand Călinescu în Parlament. De regulă, se susține că „acest ethos nu aparține individului considerat independent de discursul său" și că „el este doar un personaj adaptat cauzei pe care o apără oratorul" (Maingueneau 2008: 176), dar, în cazul lui Armand Călinescu, statutul său de *homo novus* nu poate fi disociat de tipul de *ethos* pe care acesta îl proiectează în discurs. Membru al Parlamentului de puțină vreme, Armand Călinescu își construiește o anumită imagine, aflându-se, în 1926, în plin proces de realizare a unui *ethos* „individual stăpânit, echilibrat (*conflict avoiding*), discret și binevoitor" (Ionescu-Ruxăndoiu 2009a: 107).

Înainte de a fi introdusă în discuție noua teză, este inserată o secvență metadiscursivă, care funcționează în plan referențial, ajutându-i pe interlocutori să decodeze mesajul, prin referiri la activitatea discursivă, și anunțând intențiile locutorului (autoreferire prospectivă). Ea reflectă, de asemenea, încercarea acestuia de a-și prezenta mesajul în termeni moderați, pentru a preîntâmpina eventualele acuzații de exagerare și, prin urmare, de eroare. Formula aleasă are meritul de a nu folosi explicit comparația cu discursul antevorbitorului: Armand Călinescu insistă asupra ideii de obiectivitate și are în vedere numai propriul discurs, (aparent) fără niciun alt punct de reper. Insistența vorbitorului asupra caracterului obiectiv al propriei demonstrații se traduce prin aceea că termenul evaluativ „obiectiv" este precedat de o sintagmă „insinuantă": „cu totul", care pare să atragă atenția asupra setului de opinii *comune* tuturor participanților la dezbatere. Tot ca formă de insistență trebuie înțeleasă inserarea segmentului final al comentariului metadiscursiv, care reia și explicitează obiectivitatea ca principiu fundamental, asumat în construirea unei argumentații.

În acest caz, efectul de atenuare a intenției vorbitorului de a pune în discuție teza enunțată anterior (obținut – în prima parte a secvenței exordiale – prin apelul la optativ) este potențat de absența unei formule comparative explicite și are drept consecință deplasarea de accent dinspre o atitudine polemică spre una tolerantă, obiectivă, proiectându-se astfel imaginea unui locutor creditabil. În schimb,

către alți participanți la situația de comunicare; contribuie la organizarea discursului și construiește/menține relația dintre emițător și receptor(i).

[6] Armand Călinescu a câștigat un loc în Cameră chiar în 1926.

[7] Cf. Maingueneau (2008: 176): „Oratorul trebuie să creeze o anumită imagine despre sine, trebuie să se arate prudent, virtuos, binevoitor, pentru a-ți convinge auditorul".

insistența acestuia asupra obiectivității propriei argumentări conduce la proiectarea demersului său ca punct de reper în dezbatere.

Strategiile utilizate în discursul din decembrie 1926, deși simple, asigură o mișcare argumentativă care produce inferențele necesare pentru a se ajunge la concluzia potrivit căreia o argumentație obiectivă este validă și cu atât mai mult creditabilă.

În enunțul de tip (2), strategia de atenuare se bazează nu numai pe selectarea optativului, ci și pe utilizarea preteriției, în timp ce aceea de evaluare este construită prin apelul la desemnarea ironică a discursului unui interlocutor. Intonația apare, în acest caz, ca o glosă situată la nivel suprasegmental, orientând interpretarea în direcția unei negativități posibile (White 2006: 49).

La fel ca în enunțul de tip (1), utilizarea optativului este condiționată de intenția vorbitorului de a prezenta în mod atenuat atitudinea sa de respingere a punctului de vedere al unui alt membru al parlamentului. Efectul de atenuare obținut prin utilizarea optativului este sprijinit de plasarea lui într-un enunț alcătuit după modelul preteriției, figură de gândire și de construcție, prin intermediul căreia „elementele asertate de emițător sunt disimulate în presupoziții” (Ionescu-Ruxăndoiu 2009a: 106).

Aparenta reticență (dublu marcată, prin utilizarea optativului și a aspectului negativ al verbului de voliție) are un rol important în plan argumentativ: acela de a sublinia intenția locutorului, care se distanțează de punctul de vedere exprimat de antevorbitor, mimând, totuși, grija pentru menajarea feței acestuia. De altfel, forma negativă a verbului trebuie interpretată în cheie pozitivă, pe baza unor operații succesive de decodare: *nu aș voi să turbur* → [dar sunt constrâns să întrerup discursul] → [ca urmare, îl voi întrerupe].

Comentariul evaluativ trădează o anumită atitudine discursivă, semnalând intenția ironică, fără ca, prin aceasta, locutorul să renunțe la (pretinsa) obiectivitate. Elogiul devine un indice al ironiei, de vreme ce se speculează decalajul dintre sensul literal al secvenței „nu aș voi să turbur simfonia pe care o închina adineauri onorabilul deputat... ” și sensul secund, care este construit potrivit unor reguli de transformare antonimică și care este compatibil cu contextul (cadrul situațional) și cu cotextul (cadrul verbal). Elogiul ironic (*mock politeness*) reprezintă, de altfel, una dintre cele mai frecvente strategii subsumate impoliteții *off-record* (Culpeper *et al.* 2003: 1546). Se poate observa, de asemenea, că, în majoritatea cazurilor, apelul la strategiile *off-record* permite transmiterea unor implicaturi extrem de ofensatoare pentru „țintă”, sub aparența unui discurs conform normelor. Interesant este faptul că forța atacului este calificată printr-o serie de metacomentarii, care marchează, de cele mai multe ori, inadecvarea la contextul situațional.

Metatextul, concretizat aici în aplicarea unei etichete discursive – „simfonia”, are, în subsidiar, rolul de a evalua indirect enunțul anterior, consemnând inadecvarea acestuia la cadrul situațional, după cum rezultă din selectarea unui termen care aparține altui domeniu decât cel al discursului parlamentar (*blended metaphor*).

De altfel, merită subliniat faptul că intervenția lui Armand Călinescu se constituie, în cazul de față, într-o reacție la un enunț-stimul precedent, la care se fac referiri metadiscursive *in absentia*, astfel încât obiectivitatea calificării acestuia drept *simfonie* poate fi pusă sub semnul întrebării.

Mai mult, tonul ironic se menține, sub aparența unei construcții condiționale, al cărei scop primar este acela de a atenua forța atacului („dacă în discuția noastră ar fi astăzi activitatea obștii «Lumea Nouă» dela Vaslui, m'aș asocia și eu cuvintelor de laudă pentru un om...”); în realitate, însă, ea are rolul de a critica intervenția anterioară (la care nu avem acces), sancționând încălcarea maximei relevanței. Prezența condiționalului în ambele secvențe ale frazei subliniază caracterul contrafactual (Cf. Miecznikowski 2007: 50) al situației prezentate.

Pe de altă parte, apelul la conectori pare să servească același deziderat, al atenuării atacului, cel dintâi – „fără îndoială” –, indicând, aparent, adeziunea maximă a locutorului la cele exprimate anterior, în vreme ce al doilea – „din nefericire” – distruge armonia (aparentă) dintre vorbitori, transmițând indirect o evaluare implicit negativă, mijlocită de un joc de cuvinte care exploatează omonimia substantivului propriu compus „Lumea Nouă” cu grupul nominal (subst. com. + adj. calificativ) *lumea nouă*, care intră, la rândul său, într-o relație de antonimie cu grupul nominal „lumea veche”.

b. În secvențele exordiale din discursurile lui Armand Călinescu sunt utilizate enunțuri în care *causa dicendi* este însoțită de elemente integrate unui scenariu emoțional. Vom discuta două dintre realizările prototipice ale acestui tipar discursiv, folosind un model de analiză care se bazează pe ipotezele de lucru propuse de Miecznikowski[8] (2007: 49-53):

(3) D-lor deputați, am cerut cuvântul ca să vă expun în mod succint condițiile anormale în care s-au făcut alegerile pentru Cameră în județul Argeș. Vă rog să credeți, însă, că nu am venit aici cu intențiunea să fac din aceste condițiuni un cap de acuzație împotriva guvernului, privit în întregul lui. Și aș fi foarte mulțumit dacă, în fața faptelor precise pe care le voiu releva și în fața dovezilor decisive pe care le voiu înfățișa, voiu auzi un cuvânt de pe banca ministerială, care să desolidarizeze guvernul de aceste fapte și să le desavueze. Și aș fi foarte mulțumit, de asemenea, dacă semnalând conduita evident culpabilă a unor funcționari, aș auzi pe miniștrii respectivi promițând să cerceteze și să aplice sancțiunile. (Călinescu, Cameră, 29.06.1926, I: 5);

---

[8] Vezi mai ales paginile 50-53, unde se arată că „in a conversationalist perspective, I have formulated the working hypothesis that the choice of the French conditional […] is not only related to management of interpersonal relations, but also to the temporally unfolding structure of discourse and interaction on a) the thematic level and b) the level of interactional sequences”, dar și că „*Je voudrais* is mainly used with verbs of saying, to announce and categorize a following portion of talk […]. In about half of the cases this kind of metacommunicative utterance is placed turn-initially, when it announces that the speaker will take the floor to produce a longer turn, and specifies what kind of turn he/ she will produce”.

(4) Dle președinte, dlor deputați, am adus în desbaterea d-voastră un proiect de lege transitoriu, cu un scop determinat, și anume: acela de a face posibile alegeri pentru consiliile administrative. Am fi fost, prin urmare, în drept să ne așteptăm ca discuțiunea să se mărginească la amintirea acestui obiect foarte simplu și foarte precis. În loc de aceasta, am asistat însă la o desbatere lungă asupra problemelor generale administrative. (Călinescu, Cameră, 6.09.1932, I: 360).

Enunțul de tip (3) debutează cu justificarea intervenției locutorului, care evaluează explicit o stare de fapt, caracterizând-o drept „anormală". La baza acestei intervenții se află, așadar, *intenția* potrivit căreia, deși situația ar impune un discurs de reacție (specific genului epidictic), locutorul renunță totuși la elementele polemice (inclusiv la acuzațiile directe), pentru a oferi, în mod elegant, posibilitatea ca reprezentații puterii să-și asume răspunderea pentru fraudarea alegerilor (în realitate, asumarea răspunderii înseamnă – implicit – acceptarea punctului de vedere propus de către vorbitor și, ca urmare, este de așteptat ca reprezentații puterii să nu o pună în practică). Atacului direct – care putea fi interpretat drept un răspuns emoțional (sau chiar irațional) la pierderea alegerilor – îi este preferată demonstrația pe baza unor „fapte precise" și „dovezi decisive" a fraudelor comise în timpul alegerilor. Același deziderat este urmărit (și) prin explicitarea intenției vorbitorului de a nu profita de situația amintită pentru a incrimina guvernul, în întregul lui. Îngustarea domeniului de referință urmărește, de asemenea, producerea și potențarea efectului de atenuare, care definește secvența exordială avută în vedere.

În aceeași serie, a elementelor cu funcție de atenuare, se încadrează și apelul la structuri condiționale (una dintre ele, reluată în poziție anaforică: „Și aș fi foarte mulțumit dacă..."// „Și aș fi foarte mulțumit [...] dacă..."). Repetarea condiționalului din regentă, departe de a reprezenta o structură redundantă, transmite atitudinea (sceptică a) locutorului cu privire la punerea în practică a celor asertate. Scenariul emoțional, construit în jurul evaluativului „mulțumit", rămâne în stadiul de proiecție. Inserarea evaluativului într-o structură în care apare condiționalul pune în evidență faptul că vorbitorul configurează scenariul emoțional doar ca o ipoteză a sa[9] („mulțumirea" este condiționată de alte procese, pe care vorbitorul le califică drept incerte). Această interpretare este susținută și de combinarea condiționalului cu elemente evaluative explicite, transmise prin intermediul verbelor „a desolidariza" și „a dezavua", al adjectivului „culpabil", respectiv, al substantivului „sancțiuni". Locutorul nu dezavuează direct acțiunile guvernului, nu-i învinovățește direct pe membrii acestuia de fraudarea alegerilor, ci propune ca puterea să-și recunoască greșelile și, mai mult, să-i sancționeze pe cei vinovați. Ipoteza nu este asumată de vorbitor, care se vede astfel nevoit să formuleze el critica la adresa guvernului (deși nu aceasta era intenția lui).

La rândul său, enunțul de tip (4) apare ca o combinație între enunțurile de tip (2) și (3), având în comun cu cel dintâi prezența unui metacomentariu reactiv la un

[9] Cf. Patard/Richard (2011: 175): „Indeed, the polyphonic value of the COND leads us to interpret the eventuality as non-actual".

discurs (la care nu avem acces), și cu cel de-al doilea, prezentarea scopului intervenției, dublată de exprimarea atitudinii locutorului față de dezbaterea parlamentară. Enunțul-stimul este etichetat prin utilizarea unui termen metadiscursiv – „desbatere”, însoțit de o serie de determinanți care îl evaluează de o manieră indirectă: [desbatere] „lungă asupra problemelor generale administrative”. Evaluativele „lung” și „general” califică o realitate care contrazice expectațiile locutorului, transmise prin intermediul substantivului generic „obiect”, determinat de adjective care-i restrâng referința, mai ales prin utilizarea la superlativul absolut („foarte simplu și foarte precis”). Aceeași realitate (contrazisă) este sugerată și prin apelul la opozițional („în loc de aceasta”), care pune sub semnul întrebării respectarea maximei cantității, pe de o parte, și a maximei relevanței, pe de altă parte.

Condiționalul perfect validează interpretarea contrafactivă, având, în plus, avantajul unei exprimări atenuate a nemulțumirii locutorului față de maniera în care este dezbătută o temă politică importantă. Dacă dezbaterea este calificată direct, prin intermediul evaluativelor, ca fiind „lungă” și „generală”, atitudinea propozițională a locutorului este exprimată într-o manieră atenuată, acesta simulând o distanțare față de poziția pe care o adoptă în realitate. În acest caz, scenariul emoțional depășește stadiul de simplă proiecție, manifestându-se indirect, prin exprimarea atenuată a nemulțumirii locutorului față de dezbaterea parlamentară („Am fi fost, prin urmare, în drept să ne așteptăm ca discuțiunea să se mărginească la amintirea acestui obiect foarte simplu și foarte precis. În loc de aceasta, am asistat însă la o desbatere lungă...”).

3. Considerații finale

În enunțurile de sub (1) și (2), intenția este transmisă prin apelul la verbe din categoria volitivelor, iar atenuarea se realizează prin utilizarea acestora la modul (condițional-)optativ. Enunțurile de tip (3) și (4) lexicalizează intenția prin intermediul substantivelor *intențiune,* respectiv, *scop*, atenuarea fiind marcată de utilizarea verbului *a fi* la condițional, de restrângerea domeniului de referință, de folosirea unor structuri similare preteriției etc. Evaluarea se poate realiza direct, prin termeni cu un conținut evaluativ intrinsec – *attitudinal lexis* (Freddi 2005: 138)/*attitudinal inscription* (White 2006: 38) –, și/sau indirect (*attitudinal provoking tokens*), prin comparații – lexicalizate sau subînțelese – cu un enunț-stimul absent, pe care locutorul îl califică metadiscursiv. Cel mai frecvent, este vorba despre evaluări metadiscursive retrospective (vezi exemplele 2 și 4), unde eticheta discursivă selectată trimite anaforic la enunțul evocat.

S-a putut observa, de asemenea, afinitatea dintre strategiile de atenuare și secvențele metacomunicative, pe de o parte, și strategiile de evaluare și secvențele metadiscursive, pe de altă parte (există o înrudire formală și o proximitate textuală

între cele două categorii de fapte lingvistice): atenuarea permite exprimarea unui punct de vedere divergent, păstrând, totuși, (aparența) echilibrul(ui) ritual și prevenind riscul pierderii feței (*face*), câtă vreme locutorii încearcă să fie cooperanți, fără a fi nevoiți să ocupe o poziție de forță unul față de celălalt. La rândul lor, strategiile de evaluare, concretizate adesea în apelul la etichete discursive, reprezintă o subcategorie a enunțurilor metadiscursive.

Combinarea strategiilor de atenuare cu cele de evaluare conduce la apariția unui nucleu argumentativ puternic, de vreme ce, la adăpostul unei atitudini (aparent) de menajare a celuilalt, locutorul își poate permite să evalueze o anumită situație, evaluare care va funcționa ca argument (vezi Walton/Reed/Macagno 2008: 66-70, dar și Walton 1996: 54).

Considerăm că atenuarea și evaluarea se află într-o relație de compensare la nivel discursiv: cu cât locutorul este mai abil în a-și securiza, în puncte considerate strategice, imaginea (refuzând, în mod constant, să-și asume o atitudine polemică și construindu-și o identitate discursivă caracterizată prin respect față de regulile comunității de practică, prin bunăvoință, credibilitate etc.), cu atât își poate permite să califice într-o manieră critică o situație sau o persoană. Așadar, atenuarea și evaluarea pot fi încorporate într-o macrostrategie discursivă, amalgamarea celor două procedee producând efecte atât la nivelul perlocuționar al discursului – de vreme ce forța persuasivă crește –, cât și la nivel ilocuționar, în măsura în care se sporește forța critică a acestuia (Cf. Ionescu-Ruxăndoiu 2009a: 107).

IV. ASPECTE DISCURSIVE ȘI PRAGMATICE

PLURIVOCALITATE ȘI PERSPECTIVARE[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Precizări preliminare

Parlamentul este un spațiu prin excelență confrontațional, în care reprezentanții diverselor formațiuni politice configurează prin discurs imagini diferite ale aceleiași realități, în funcție de ideologia și de interesele de grup. Asemenea oricărei forme de discurs politic, discursul parlamentar este un discurs de persuasiune, orientat spre un auditoriu neomogen – care include atât partizani cât și oponenți ai vorbitorului –, a cărui opinie și decizie trebuie fie consolidate, fie dirijate într-o anumită direcție.

În majoritatea cazurilor, competiția pentru impunerea unei anumite opinii sau soluții de rezolvare a problemelor în discuție, vizând un obiectiv imediat, este însă, în același timp, o competiție între parlamentari pentru imagine, vizând un obiectiv mai îndepărtat, dar mult mai importat: influențarea deciziei de vot a cetățenilor.

Lupta pentru imagine, însă, implică un comportament comunicativ strategic, întrucât atacul vehement la adresa imaginii unor adversari politici poate afecta imaginea individuală a vorbitorului. Strategiile indirecte de atac au eficiență mai mare, întrucât permit evitarea responsabilității individuale pentru anumite afirmații, creând o aparență de atenuare a atacurilor.

Chiar dacă intervențiile în parlament se structurează sub forma unor succesiuni de monologuri, atitudinea dialogică a fiecărui vorbitor reprezintă o constantă, implicând diferite forme și grade de intersubiectivitate. Pe lângă formele de adresare, există strategii și tehnici mai rafinate, care permit auditorilor „să asculte”, explicit sau implicit, mai multe voci prin vocea oratorului. Aceste voci pot aparține unor persoane prezente în sala de ședințe, *insideri* (alți parlamentari) ori *outsideri* (alte persoane oficiale, publicul), sau complet în afara cadrului situațional (de obicei, personalități bine-cunoscute din diverse domenii și epoci).

În cele ce urmează, ne propunem să examinăm trei tehnici bazate pe scindarea vocii emițătorului: citarea, întrebarea retorică și ironia, care constituie forme specifice de actualizare a unor strategii discursive indirecte. Punerea în scenă

---

[1] Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Ionescu-Ruxăndoiu 2010b: 95-100; 2012b: 151-165.

specifică a vocilor distincte rezultate astfel creează un spațiu particular de confruntare a unor poziții divergente, permițând emițătorului atât să-și formuleze propriul punct de vedere asupra unei probleme, cât și să reacționeze la un alt punct de vedere, exprimat sau posibil.

Analiza noastră se întemeiază pe datele oferite de trei discursuri parlamentare din secolul al XIX-lea, aparținând unor politicieni marcanți ai epocii: discursul lui Vasile Boerescu (B) despre contractarea împrumuturilor în străinătate, publicat în *Monitorul Oficial* din 20 ianuarie 1867, discursul lui P.P. Carp (C) despre articolul 7 din Constituție, ținut în ședința Camerei din 28 septembrie 1879, și discursul lui Take Ionescu (I) despre libertatea întrunirilor, ținut în ședința Camerei din 16 decembrie 1887.

2. Aspecte teoretice

Cadrul teoretic al analizei combină elemente preluate de la autori destul de diferiți sub aspectul perspectivei de abordare a problemelor, pe care îi apropie, însă, interesul pentru diverse forme discursive. Este vorba despre dialogismul lui M. Bahtin (1982), teoria dramaturgică a interacțiunii umane a lui E. Goffman (1959), dar și despre teoriile mai noi ale perspectivării (Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002) și ale poziționării (engl. *stancetaking*) în discurs (Englebretson (ed.) 2007). Considerăm necesare unele precizări asupra acestor teorii și a modului de definire a conceptelor utilizate în cursul analizei.

2.1. Dialogismul lui M. Bahtin

Am preluat de la Bahtin (1982: 115-118) conceptul de *plurivocalitate* și nu conceptele, mai frecvent folosite, de *polifonie* și *heteroglosie*. Polifonia are, la Bahtin, un sens relativ limitat, desemnând o trăsătură specifică romanelor lui Dostoievski: autonomia particulară a vocilor personajelor, care se întrețes atât între ele, cât și cu vocea autorului, într-o manieră originală.

Diferența de semnificație dintre heteroglosie și plurivocalitate a fost demonstrată de J. Mey (2000: 158-160), pe baza unor citate relevante din lucrările lui Bahtin. Heteroglosia desemnează existența *pasivă* a unor voci diferite, pe când plurivocalitatea implică un management *activ* al vocilor în text. Alegerea terminologică pe care am făcut-o se justifică tocmai prin intenția de a urmări „jocul" cu vocile în dezbaterea parlamentară.

Utilizarea vocilor în discursul real depinde – ca și în discursul literar – de intențiile emițătorului, implicînd același mecanism de *refracție*, despre care vorbește Bahtin (1982: 156). Emițătorul creează distanțe variabile între diferite voci integrate în propriul său discurs: intențiile critice determină amplificarea distanței dintre voci (cf. ironia și forma sa extremă, sarcasmul), în timp ce intențiile persuasive pot reduce (sau chiar elimina) distanțele (cf. întrebarea retorică).

2.2. „Punerea în scenă” (engl. staging) la Goffman

E. Goffman (1959: 15) concepe activitatea comunicativă ca un spectacol (engl. *performance*), prin care fiecare participant urmărește să-i influențeze, într-un anumit fel, pe ceilalți. Managementul vocilor în discurs este desemnat prin termenul *staging*. Poziționarea vocii fiecărui emițător în raport cu celelalte voci, în esență, modul selectiv în care fiecare își manifestă, în grade diferite, acordul sau dezacordul față de ceea ce susțin interlocutorii, este un mijloc important de control al eficienței perlocuționare a discursului. Acest control are o importanță majoră în discursul parlamentar, dată fiind funcția sa persuasivă.

Teoriile pragmatice de orientare cognitivistă (cf. Clark 1996; Gibbs 2000: 389-410) vorbesc despre o clasă a actelor comunicative puse în scenă (engl. *staged communicative acts*), care include ironia, tachinarea, întrebarea retorică, dar și hiperbola, litota etc. La baza acestora, se află o stratificare a semnificațiilor, care reflectă un raționament metareprezentațional. Primul nivel este constituit de situația reală, iar cel de al doilea – de situația ipotetică (pretinsă). Cel care pretinde (engl. *pretender*) face o aluzie sau reia în ecou un enunț atribuit altei persoane, exprimându-și astfel indirect atitudinile și opiniile.

2.3. Perspectivare – poziționare (engl. stancetaking)

Cercetările mai noi referitoare la perspectivare (Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002) sau la poziționare (Englebretson (ed.) 2007) au în comun ideea relativității cunoașterii umane, reflectată, în interacțiunea comunicativă, de variații individuale în evaluarea acelorași obiecte, persoane, evenimente sau stări de fapt (Graumann/Kallmeyer 2002: 1; Kotthoff 2002: 217). Consecința acestui fapt, la nivelul discursului propriu-zis, o reprezintă diversitatea punctelor de vedere exprimate asupra aceluiași obiect.

Perspectivarea, ca mod de a comunica o anumită perspectivă asupra unor teme în discuție, include cu necesitate o dimensiune evaluativă (Graumann 2002: 37), implicând, în același timp, folosirea de către emițător a unor mijloace strategice, pentru a-i oferi receptorului indici de interpretare a spuselor sale. Se distinge, astfel, între două activități complementare: una – de propunere (fixare) a unei perspective (engl. *perspective-setting*), aparținându-i emițătorului, și alta – de înțelegere (adoptare) de către receptor a perspectivei exprimate (engl. *perspective-taking*) (Graumann 2002: 26; Kotthoff 2002: 218), diferite, totuși, ca natură, întrucât prima este legată de modul de folosire a limbii, iar cealaltă – de procese mentale.

Poziționarea este definită ca un act public, realizat dialogic de către un individ, cu mijloace comunicative explicite, prin care se realizează, în dialog, în mod simultan, trei acte: *evaluarea* unor obiecte, *poziționarea* subiecților (emițătorul și receptorul/ii) și *alinierea* acestora cu alți subiecți, în privința unei anumite dimensiuni a domeniului socio-cultural (DuBois 2007: 163).

În cele ce urmează, vom folosi termenii perspectivă și perspectivare (engl. *stance* și *stancetaking* nu au, de fapt, echivalente exacte în română), dar vom considera citatul, întrebarea retorică și ironia drept strategii specifice de evaluare, poziționare și aliniere. În analiza datelor, vom delimita vocile puse în scenă de emițător, într-un anumit enunț, și vom defini natura acestora, descriind apoi modul în care se produc procesele de perspectivare.

3. Strategii de perspectivare

În discursul parlamentar, persuasiunea se realizează atât prin argumentare – adesea falacioasă și deci manipulativă –, cât și prin tehnici discursive menite să capteze și să mențină vie atenția auditoriului.

Punctul de plecare, în procesele argumentative, îl constituie prezentarea în opoziție a viziunii grupurilor care se confruntă, asupra problemei în discuție. Una dintre tehnicile frecvent folosite în discursul parlamentar din secolul al XIX-lea, în acest scop, o reprezintă scindarea vocii oratorului, care pune în scenă, în forme specifice, pozițiile divergente, mimând uneori acordul, fie și parțial, cu ceilalți, dar cel mai adesea, justificând dezacordul, printr-o redistribuire a elementelor constitutive ale problematicii considerate, fixate anterior în memoria auditoriului. Este vorba despre instaurarea altor ierarhizări ale acestora, prin punerea în relief a unor elemente și omiterea altora, precum și prin ajustări de proporții diverse, operate asupra anumitor elemente (cf. Ilie 1994: 135-137).

Scindarea vocii oratorului este semnalată discursiv, în textele analizate, prin diverse procedee, toate legate de confruntarea opiniilor, dintre care, așa cum am precizat anterior, reținem: (a) citarea, (b) întrebarea retorică și (c) ironia, fiecare având realizări și funcții specifice.

(a) *Citarea* este cea mai obișnuită formă de plurivocalitate, o formă de „intertextualitate pusă în scenă” (engl. *staged intertextuality*), așa cum o definește H. Kotthoff (2002: 208). Ea apare frecvent în discursurile din secolul al XIX-lea, epocă în care parlamentarii reprezentau elitele sociale, profesionale și intelectuale (Marton 2009: 44).

Vocile actualizate prin discursul raportat sunt diverse. Ele aparțin unor autorități în domeniul discutat, ca în exemplul (1):

(1) [...] a fost *un mare financiar al Franței, baronul Louis*, la care a făcut aluziune și dl. Ionescu, care a zis: „faceți o bună politică dacă voiți să aveți bune finanțe”. (Boerescu: 118),

susținătorilor unor puncte de vedere similare, ca în exemplele (2) și (3):

(2) Mi-aduc aminte că, anul trecut, *un domn deputat independent*, pe care cu toții, dvs., cei din majoritate, ieri l-ați aplaudat, veștejea prin cuvintele sale elocinte anarhia dezlănțuită din sferele guvernamentale. Dl. Nicolae Ionescu zicea în ședința de la 4 iunie: [CITAT amplu] și conchidea în aplauzele Camerei zicând: [CITAT]. (Ionescu: 109)

(3) Vă aduceți aminte cum, în discuțiunile Camerei trecute, *dl. Maiorescu*, cu acea artă consumată, [...], vă aduceți aminte, zic, cum d-sa vorbea de diferitele misiuni ale națiunii române și cum vă spunea că, în trecut, misiunea noastră [...] era în apărarea ortodoxiei [...], cum că de atunci lucrurile s-au schimbat, și astăzi, pe țărmurile Dunării nu mai suntem apărători ai ortodoxiei, ci suntem apărătorii ideilor moderne, ai civilizațiunii occidentale, în care suntem datori a vedea sensul naționalității noastre. (Carp: 89)

sau unor adversari politici, ca în exemplul (4):

(4) *Onor. Dl. Vernescu* a zis un *ce* care mi-a venit mie foarte bine [...] A vorbit pe urmă despre temeri imaginare, despre pericolele ce ne închipuim că ne-ar veni din partea Europei; ne-a garantat cu autoritatea sa necontestată că asemenea pericole nu există și a terminat blestemând pe toți aceia cari nu vor vota proiectul majorității; blestemul său stă încă în aer și așteaptă votul nostru, ca să știe asupra cărui cap vinovat are să cadă. Nu văd în aceasta iarăși niciun argument; căci, deși în timpurile antice, blestemele erau un argument, pentru că ele răsturnau tronuri, ridicau coroane, astăzi, din norocire, a trecut vremea aceea; ați venit cu șapte secole prea târziu, dle. Vernescu! (Carp: 92).

Există și cazuri în care sursa unor afirmații este indefinită:

(5) Ni *se* mai *objectează* însă că trebuie ca Camera actuală să ratifice acest împrumut. Dar, dlor., astă însemnată condițiune nu este scrisă în lege. (Boerescu: 127)

și chiar cazuri în care vocea citată îi aparține tot oratorului, dar sunt reproduse părți dintr-un discurs rostit în alte împrejurări:

(6) În interpelarea pe care o anunțasem, *ziceam*: Interpelez pe dl. ministru de interne asupra scandalurilor de la Huși, și dl. ministru, cu mult spirit, mă întreabă: Care scandaluri? (Ionescu: 102).

Raportarea indirectă a discursului este mult mai frecventă decât cea directă. Indiferent de formă însă, raportarea discursului are un rol activ în procesele de argumentare, manifestat diferit, în funcție de natura sursei discursului raportat. Cele două voci care se fac auzite astfel pot fi consonante sau disonante, amplificând, prin cumul sau prin opoziție, forța cu care se asertează sau se respinge o opinie. Rezultatul este o anumită evaluare a perspectivelor concurente, modificată cu fiecare intervenție ulterioară, care are loc în cadrul dezbaterii parlamentare.

Interesant este că oratorii anticipează strategic convergența între vocea proprie și vocile unei bune părți a publicului, implicând astfel validitatea poziției pe care o susțin. Cf., de exemplu:

(7) Acum, în privința împrumutului ce discutăm fost-a sau nu necesitatea de a-l contracta? *Mi se pare, dlor., că asupra acestui punt suntem toți de acord*. Necesitatea a existat. (Boerescu: 125);

(8) Rezultă oare din toate acestea că criticele câte s-au adus acestui împrumut sunt toate nefondate? [...] nicidecum, dlor., *recunosc și eu cu mulți din dvs.* adevărul criticilor ce s-au adus [...] (Boerescu: 130-131).

O formă particulară de citare o constituie introducerea într-un enunț a unui cuvânt sau sintagme care fac trimitere la un fragment de discurs citat anterior, adesea cu menționarea autorului, sau recognoscibil ca definitoriu pentru o anumită poziție. Situația poate fi încadrată în categoria desemnată de Helga Kotthoff (2002: 224) prin termenul pseudo-citare. În acest caz accentul nu cade atât pe autenticitatea spuselor, cât pe modul de plasare a acestora în discurs, prin care se exprimă o atitudine de distanțare a vorbitorului, fără ca evaluarea poziției celuilalt să fie în mod necesar negativă. Plasarea spuselor în discurs ține de o anumită punere în scenă, marcată, în expunerea orală, prin decalări ale curbei intonaționale și printr-o intonație specifică. Cf., de exemplu:

(9) Dumnealui [N. Ionescu – n.n.] a combătut și a înlăturat toate concluziunile raportului comisiunei [legat de contractarea unor împrumuturi externe – n.n.].A observat numai o singură mică *incorecțiune*, sub punctul de vedere constituțional. (Boerescu: 130)

(10) Mi-aduc aminte că am făcut o interpelare la 1868, pe atunci nu aveam încă *stofa de om de stat* [aluzie la o afirmație a lui V. Boerescu, dintr-o dezbatere anterioară – n.n.], cuvintele mele nu aveau autoritatea care poate mi-o dau 14 ani de viață parlamentară. (Carp: 97)

și, mai ales:

(11) [...] s-a dat în judecată criminală ordinară omul politic, partizanul guvernului cel mai *liniștit* din județul dlui. Kogălniceanu, *atât de liniștit încât îl făcea pe d-sa să nu mai poată călători pe acolo* [aluzie la un discurs al lui Kogălniceanu din 5 decembrie 1884, în care acesta susținea: „ mă duc până la Mangalia, și mă duc mai liniștit decât m-aș duce în județul Fălciu” – n.n.] (Ionescu: 103)

(12) Se obicinuiește [...] de către *susținătorul Tronului* din Fălciu, se obicinuiește, zic, spargeri de geamuri. [aluzie la un citat anterior din ziarul *Prutul*, în care se menționa opinia unui lider local, membru al PNL, conform căruia adunarea în număr mare a cetățenilor la Huși „probează sentimentele de iubire către Tron” – n.n.] (Ionescu: 104)

(13) [...] lucrul se punea în socoteala cetățenilor *indignați* de purtarea opozițiunei [...] acesta era faptul națiunei care fusese *indignată* în contra articolelor acelor jurnale [...] La Huși însă, de astă dată, se schimbă sistemul: nu mai este *națiunea indignată* care sparge geamurile [...] [aluzie la afirmații făcute în Parlament de Brătianu, ca răspuns la o interpelare adresată guvernului, conform cărora violențele locale produse ar fi fost opera „cetățenilor indignați”] (Ionescu: 105-106).

Procedeul seamănă, într-o anumită măsură, cu stilul indirect liber din textul literar. Citarea se împletește cu ironia.

(b) *Întrebările retorice* au la bază o altă strategie de punere în scenă a unor voci distincte decât cea evidențiată de citare. Ca și în cazul ironiei, vocea a doua este auzită indirect în enunțul emițătorului, dublând tacit vocea acestuia.

Întrebările retorice (pentru o discuție mai amplă, vezi Ionescu-Ruxăndoiu, în volumul de față) se întemeiază pe premisa similarității de opinie între emițător și auditori. În esență, vorbitorul exploatează două trăsături constitutive ale formei interogative a unui enunț: implicarea directă a receptorilor – în cazul discursului

parlamentar, auditorii – și funcționarea acesteia ca declanșator de presupoziții. Implicarea receptorilor este mimată prin folosirea persoanei a II-a a pronumelor și verbelor. Prin intermediul presupozițiilor declanșate de întrebările retorice, se atribuie adversarilor o anumită atitudine, anumite intenții și/sau un anumit comportament, date drept certe, în condițiile în care răspunsul implicat de orice întrebare retorică presupune angajarea vorbitorului față de conținutul propozițional transmis (Ilie 1994: 39). În consecință, alinierea majorității auditorilor la evaluarea și poziționarea oratorului apare ca de la sine înțeleasă.

În discursurile considerate, frecvent organizate în serii, întrebările retorice asertează, de fapt, indirect punctul de vedere al grupărilor adverse, respins apoi explicit de vorbitor, care optează pentru o altă soluție.

Evaluarea poziției adverse drept inadecvată conferă legitimitate poziției afirmate ulterior explicit de către vorbitor și, în aceste condiții, acordul majorității auditorilor este considerat drept cert. Cf., de exemplu:

(14) Apoi, dlor., cumpănit-ați bine și cestiunea oportunității? Ați cugetat oare ce va să zică o criză a budgetelor? [...] bine este ca noi să expunem țara la o asemenea șansă mai nainte de a fi budgetele votate? Lucrăm noi ca buni români, ca buni patrioți lăsând țara să rămână fără budgete? Prudent este ca [...] să expunem țara la consecințele luptelor electorale, cari au să o țină într-o agitațiune călduroasă în timp de două sau trei luni? Nu, dlor., eu nu sunt de idee să creăm o asemenea stare de lucruri. (Boerescu: 134-135)

(15) Voiți să creați apoi criză ministerială? Creați-o, dacă veți socoti că va fi bine. Eu unul vă mărturisesc de acum că nu cred bine a se crea o asemenea criză, până când nu voi vedea budgetele votate. (Boerescu: 136)

(16) Cu propunerea de anulare a împrumutului credeți, dlor., că veți ajunge a consolida creditul nostru? Astfel credeți dvs. că veți ajunge a întări noua stare de lucruri? Oare nu se va presupune cu drept cuvânt că noi am venit aci cu mandat imperativ în buzunar, ca să răsturnăm ministerul spre a ocupa noi locurile miniștrilor? Vă rog, dar, dlor., să lăsați la o parte cestiunea ministerială și să continuăm pur și simplu discuțiunea budgetelor. (Boerescu: 137).

Scindarea vocii oratorului creează un spațiu de confruntare a două poziții, exprimate în două maniere distincte: indirect, respectiv, direct. Întrebările retorice au o puternică funcție persuasivă.

(c) *Ironia* (pentru o discuție mai amplă, vezi Hoinărescu, în volumul de față) poate consolida efectele altor procedee discursive (inclusiv citarea și întrebarea retorică, la care ne-am referit), dar, de obicei, produce efecte specifice. Ea implică o scindare de voce, în măsura în care este caracterizată printr-o citire poliperspectivală (Kotthoff 2002: 205). Vocea care produce enunțul se disociază de cea care îl interpretează, sub aspectul perspectivei de procesare și, ca urmare, de evaluare a conținutului asertat (*ibid.*: 216), ca și în cazul citării, dar dublarea acesteia este implicită, ca în cazul întrebării retorice. Mai mult, vocea a doua poate aparține nu numai unui participant la activitatea comunicativă, ci și unei alte persoane.

Ca aspect specific pentru textele avute în vedere se poate semnala împletirea frecventă dintre ironie și (pseudo-)citare. Ironia face adesea trimitere la alte discursuri, implicând prezența unor mărci ale punerii în scenă, cum ar fi: indicații asupra tonului vocii celui ironizat:

(17) Dl. Ionescu însă de aseară a venit la această tribună și, *cu un ton foarte dulce și măgulitor*, păru că apără ministerul contra comisiunei budgetare, însă așa cum știe a apăra dl. Ionescu, cum a apărat și pe dl. Kogălniceanu (*ilaritate*) (Boerescu: 129),

posibile completări ale afirmațiilor altui vorbitor, bazate pe structuri contrastante:

(18) Aceasta a făcut poporul evreu cu zeul său cel crud. Noi, cu zeul nostru cel blând, într-un singur an am ars într-o singură piață din Toledo 15.000 de evrei, noi, cu religia noastră cea blândă, în sânul Franței, am ucis 1.200.000 de oameni cu cruciade contra albigenzilor, astfel că, raportându-se contelui de Montfort că între acei cari se trimeteau la spânzurătoare erau și buni creștini, el a răspuns: Trimiteți pe toți la moarte, Dumnezeu va alege pe ai săi. (Carp: 90)

sau adresarea directă către cel ironizat (cf. *supra*, partea finală a exemplului 4).

3. Concluzii

Ca orice formă discursivă, discursul parlamentar presupune o punere în scenă particulară, determinată de configurația situației de comunicare și, implicit, de obiectivele pe care le urmăresc oratorii. Un rol important, în acest proces, îl joacă natura multiplă a individualității acestora (o anumită condiție instituțională, o anumită apartenență de grup politic și deci susținerea unei anumite ideologii: a puterii sau a opoziției, o anumită formație și structură a personalității), care influențează puternic perspectiva discursivă adoptată.

Discursul politic este un discurs predominant conflictual (și nu consensual), competitiv (și nu cooperativ), având dezacordul (și nu acordul) drept trăsătură constitutivă. În aceste condiții, punerea în scenă a discursului este o strategie complexă, menită să asigure eficiența acțiunilor persuasive, inclusiv prin captarea atenției auditoriului, dar și satisfacerea cerințelor de bază legate de propria imagine și de imaginea celorlalți.

Deși discursul parlamentar are aspectul unui monolog, în esență, el are o structură de adâncime stratificată, implicând tipare dialogice complexe. Prin vocea oratorului, se pot face auzite și alte voci, care urmăresc să capteze atenția și acordul unui auditoriu diversificat. Scindarea vocii oratorului constituie un mijloc important de definire a propriei sale poziții asupra problemelor discutate și de situare a acesteia în raport cu alte perspective. Procedeul se bazează pe un joc specific între subiectivitate și intersubiectivitate.

Dubla vocalizare: explicită și implicită, este un mijloc important de a masca natura conflictuală a discursului, competiția și dezacordul, de a crea o aparență de atenuare a forței actelor de amenințare a imaginii celorlalți și, prin aceasta, de ameliorare a propriei imagini.

În același timp, ea are o puternică funcție persuasivă, parlamentarii exagerând, adesea, asemănările dintre propria perspectivă și cea a cetățenilor obișnuiți. Alinierea cu evaluările și cu modul de poziționare ale acestora constituie, de multe ori, o acțiune manipulativă, în măsura în care oratorul atribuie, de fapt, viitorilor votanți propriile sale opinii.

Citarea, întrebarea retorică și ironia funcționează diferit în procesele de perspectivare discursivă. În cazul citării, vocea care asertează servește numai la ancorarea discursului principal, produs de vocea care interpretează afirmațiile. Cele două voci pot fi consonante sau nu, oferind auditoriului evaluări similare sau diferite asupra problemelor în discuție. În cazul întrebării retorice, deși numai vocea care asertează se face auzită, ea consonează cu majoritatea vocilor care interpretează enunțurile, alinierea perspectivelor apărând ca de la sine înțeleasă. În cazul ironiei, numai vocea care interpretează spusele este auzită, vocea care asertează fiind întotdeauna contrastantă. Alinierea reciprocă a perspectivelor asupra problemelor discutate este exclusă.

Referințe

Bahtin, Mihail, 1970, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, București, Univers.

Bahtin, Mihail, 1982, *Probleme de literatură și estetică*, București, Univers.

Clark, Herbert H., 1996, *Using Language*, Cambridge, Cambridge University Press.

DuBois, John W., 2007, „The stance triangle”, în Englebretson (ed.) 2007: 139-182.

Englebretson, Robert, 2007, „Stancetaking in discourse: an introduction”, în Englebretson (ed.) 2007: 1-25.

Englebretson, Robert (ed.), 2007, *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Gibbs, Raymond W. Jr., 2000, „Metarepresentation in staged communicative acts”, în Sperber (ed.) 2000: 389-410.

Goffman, Erving, 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Garden City/New York, Doubleday.

Graumann, Carl F., 2002, „Explicit and implicit perspectivity” în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 25-40.

Graumann, Carl F., Werner Kallmeyer, 2002, „Perspective and perspectivation in discourse: an introduction”, în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 1-11.

Graumann, Carl F., Werner Kallmeyer (eds.) 2002, *Perspective and Perspectivation in Discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Ilie, Cornelia, 1994, *What Else Can I Tell You? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts*, Stockholm, Almqvist/Wiksell.

Kotthoff, Helga, 2002, „Irony, quotation, and other forms of staged intertextuality: double or contrastive perspectivation in conversation”, în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 201-229.

Mey, Jacob L., 2000, *When Voices Clash: A Study in Literary Pragmatics*, Berlin, Mouton De Gruyter.
Sperber, Dan (ed.), 2000, *Metarepresentation*, New York, Oxford University Press.

Surse de material

Boerescu, Vasile (1910), *Discursuri politice* (1859-1883), vol. I, cu o notiță biografică, București: Socec.
Carp, Petre P. (2000), *Discursuri parlamentare*. Ediție îngrijită de Marcel Duță. Studiu introductiv de Ion Bulei, București: Grai și suflet – Cultura națională.
Ionescu, Tache (1897), *Discursuri politice*, vol. I. Publicate sub îngrijirea lui Cristu S. Negoescu, București: Socec.

STRATEGII ALE IMPOLITEȚII[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Precizări preliminare

În cele ce urmează, ne propunem să examinăm poziția și funcțiile unor strategii de bază ale impoliteții, identificate în discursul parlamentar românesc din perioada 1866-1938.

Corpusul de texte utilizat include discursurile a patru parlamentari importanți, ilustrând orientări politice diferite: P.P. Carp și Take Ionescu – pentru direcția conservatoare (deși ei au reprezentat grupuri diferite), I.C. Brătianu – pentru liberali, și A. Călinescu – pentru național-țărăniști.

Discursul parlamentar al perioadei menționate prezintă deosebiri importante față de cel actual. Vom încerca să oferim, în final, câteva sugestii pentru explicarea acestui fapt, ținând seama nu atât de diferențele individuale (proveniență socială, educație, temperament etc.) dintre parlamentari și de preferințele acestora, cât, mai ales, de relația dintre evoluția societății românești, în general, și evoluția normelor de funcționare a parlamentului ca o comunitate de practică (Harris 2001: 451-454; cf. și secțiunea *Discursul parlamentar ca formă specifică de interacțiune instituțională*, în volumul de față.

2. Considerații teoretice

Studiul impoliteții este o preocupare mai nouă a cercetătorilor, rezultat al analizei unor forme diverse ale interacțiunii comunicative, în cadrul cărora consensul și controversele se împletesc firesc, în proporții variabile.

Considerată inițial drept un fenomen secundar, „un parazit al politeții” (Culpeper 1996: 355), impolitețea a fost, în esență, definită ca o imagine în oglindă a politeții, implicând actualizarea discursivă a acelorași tipuri majore de (super)strategii, dar cu semn schimbat (*ibid.*: 356-357). Viziunea actuală asupra celor două fenomene la care ne referim se caracterizează prin admiterea naturii graduale a acestora și, în consecință, a existenței unui continuum politețe –

[1] Republicare, cu unele modificări, a textului din Ionescu-Ruxăndoiu 2011b: 283-291.

impolitețe, reflectare a continuum-ului cooperare – conflict, care definește modul de manifestare a relațiilor comunicative dintre interlocutori (cf., de ex., Kienpointner 1997: 257-259).

(Super)strategiile impoliteții nu-și găsesc corespondente perfecte în cele ale politeții. Impolitețea exclude acțiunile de reparare a actelor de amenințare a eului (FTA – *face threatening acts*, în termenii lui Brown și Levinson (1978, 1987), singurul element individualizator pentru (super)strategiile indirecte (*off record*) ale politeții pozitive și negative, în raport cu celelalte (super)strategii, care implică performarea directă (*bald on record)* a FTA. În plus, așa cum s-a afirmat (cf. Spencer-Oatey 2007: 646), în situațiile de comunicare reale, cerințele legate de *positive face* și cele legate de *negative face* sunt strâns interconectate. Separarea acestora nu este utilă, întrucât (super)strategiile directe (*on record*) ale impoliteții vizează, de fapt, ambele tipuri de cerințe ale indivizilor referitoare la imaginea lor publică. Singura distincție operantă în cazul impoliteții, privind formele de exprimare a acesteia, este între (super)strategiile directe și cele indirecte (*off record*) (cf. și Bousfield 2008a: 93-95).

Gradul de politețe sau de impolitețe al fiecărei (super)strategii nu poate fi determinat *in abstracto*, ci numai în funcție de situația de comunicare considerată și de fiecare cultură în parte. Parametrii de evaluare a gravității FTA, propuși de Brown și Levinson: distanța, puterea și gradul de interferență, nu sunt mărimi absolute, ci variabile și adesea negociabile în cursul unei anumite interacțiuni, dar și diferit atribuite de către colocutori, de la o cultură la alta. În același timp, între performarea directă, respectiv indirectă, a FTA și gradul de impolitețe nu există, în mod necesar, o relație direct proporțională. Se adaugă și faptul că, de multe ori, cele două tipuri de strategii coexistă în aceeași intervenție.

Dacă, de obicei, impolitețea reprezintă un comportament individual reactiv, într-o serie de contexte instituționale, printre care se numără și parlamentul, aceasta poate fi – în anumite limite – constitutivă pentru modul de comunicare, aparținând normelor de performare ale genului discursiv specific contextului respectiv. Confruntarea punctelor de vedere intră în definiția discursului parlamentar, ceea ce creează posibilitatea ca impolitețea să funcționeze ca o provocare la adresa adversarilor politici și să aibă, astfel, valoarea unui comportament inițiativ intenționat, determinat de motive individuale sau, mai ales, de grup (diferențe ideologice, de interese, afilierea vorbitorului la grupul aflat la putere/în opoziție etc.).

Dacă apelăm la conceptul de impolitețe non-cooperativă motivată (*non-cooperative motivated rudeness*), propus de M. Kienpointner (1997: 261), dezbaterile parlamentare apar ca relevante nu numai pentru varianta impoliteții strategice, în instituții publice, a tipului de impolitețe menționat, ci și pentru varianta impoliteții inter-grup. Relația dintre grupurile în dispută este determinată de diferențe de putere. Lupta dintre grupurile aflate la guvernare și cele din opoziție are ca miză puterea discursivă. Pentru grupurile din prima categorie puterea discursivă

este un mijloc esențial de menținere a puterii de a acționa în sensul dorit (pe care o dețin), pentru grupurile celelalte, aceasta este un mijloc de a obține puterea asupra electoratului, cu scopul de a accede la puterea de a acționa într-un anumit mod (pentru distincția dintre *power to* și *power over*, vezi Watts 1991: 60-61; Bousfield 2008a: 139-142).

Atunci când are caracter reactiv, impolitețea este fie deliberată, fie rezultat al lipsei de autocontrol a vorbitorului (explicabilă temperamental sau printr-un grad redus de educație). În toate cazurile însă, impolitețea are o componentă emoțională, actualizată în discurs în grade diferite (Ilie 2001: 236). Impolitețea reactivă deliberată poate fi determinată de modul în care o anumită persoană percepe și interpretează discursul altcuiva. Într-o comunitate de practică de tipul parlamentului, ierarhia atributelor identității la care indivizii sunt afectiv sensibili diferă de aceea specifică unor contexte informale. Neconcordanțele dintre evaluarea unui anumit atribut de către diverșii participanți la dezbaterea parlamentară poate fi cauza unor reacții nepoliticoase (cf. și Spencer-Oatey 2007: 644).

Reprezentând o strategie de bază a confruntării discursive într-un cadru instituțional specific: parlamentul, impolitețea se manifestă în forme diferite și reflectă grade variabile de ostilitate, în funcție de ținta atacurilor și de aspectele vizate.

Ținta poate fi un individ (un anumit parlamentar, un membru al guvernului etc.) sau un grup (un partid sau un grup politic diferit de cel al vorbitorului, guvernul în ansamblu etc.). În primul caz, obiectul atacurilor poate fi constituit de aspecte ale eului personal (fizic, intelectual, moral), relațional și/sau colectiv al cuiva, considerate de către vorbitor drept vulnerabile. Discursul persoanei țintă este, de asemenea, frecvent atacat, atât sub aspectul conținutului (idei, opinii, argumente etc.), cât și sub acela al formei (structură, selecții lingvistice etc.). Când ținta vizată este un grup, sunt atacate poziția acestuia într-o anumită problemă, aspecte ideologice, anumite decizii sau acțiuni ale grupului etc.

În privința gradului de ostilitate a atacurilor, se poate distinge între reproșuri, acuzații, critici și insulte sau între insinuări, aluzii, ironie, sarcasm, ca mijloace strategice posibile de concretizare în discurs a acestora. Toate aceste aspecte vor fi avute în vedere în analiza care urmează.

3. (Super)strategii ale impoliteții în corpusul studiat

3.1.(Super)strategiile directe (*on record*)

(Super)strategiile directe (on record) nu au o frecvență ridicată în secolul al XIX-lea. În cea mai mare parte a cazurilor, atacurile directe aparțin unor membri ai opoziției, vizând, în ansamblu, formațiunea politică aflată la putere. Principiile ideologice și anumite acțiuni practice ale adversarilor politici constituie obiectul unor critici, asociate adesea cu exprimarea explicită a disocierii și a dezacordului vorbitorului. Junimistul P.P. Carp îi atacă pe liberali, care sunt la guvernare:

(1) *Eu*, domnilor, nu sunt liberal, dar dacă aș fi fost vreodată, azi aș cere să se dea ideilor mele o altă etichetă, căci cuvântul de liberal în țara aceasta, *o spun cu regret*, a fost înjosit de *dvs.* (Carp, Cameră, 16.03.1888, 271).

De remarcat, totuși, o anumită atenuare a atacului direct, prin prefațarea acuzației propriu-zise cu formula *o spun cu regret*, dar și prin folosirea pronumelui de politețe *dvs.* (și nu *voi*), pentru desemnarea adversarilor.

Când este vorba despre o țintă individuală, atacurile nu au, de obicei, drept obiectiv eul personal al adversarului, ci eul său de grup (cel instituțional). Insultele sunt evitate și, adesea, strategiile directe coexistă cu cele indirecte, în aceeași secvență discursivă, ca în exemplul următor, unde ținta vizată de liberalul I.C. Brătianu este conservatorul L. Catargiu, pe atunci prim-ministru:

(2) Ei, domnilor, când cineva copiază, fiindcă domnia-sa are modestia de a declara că nu este decât un copist al meu, trebuie să cunoască cel puțin ortografia ca să poată să copieze bine. Ei bine, domnilor, declar că *d. prim-ministru* m-a copiat foarte rău; că dacă *eu* am întrebuințat în alegere influența morală, *domnia-sa* a întrebuințat puterea materială și falsificarea listelor (Brătianu, Cameră, 3.06.1875, I 2: 423).

Se poate observa diferența de ton dintre prefața ironică, reprezentată de primul enunț, formulat impersonal (strategie indirectă) și acuzațiile categorice aduse adversarului în enunțul următor (strategie directă), în care antiteza *eu/domnia-sa* potențează forța criticii. Se evită însă adresarea directă către adversar, deși acesta este prezent în sală.

În secolul al XX-lea, strategiile directe devin mai frecvente. Întrerupându-l pe A. Călinescu, un deputat din opoziție atacă lipsa de moralitate a țărăniștilor aflați la putere:

(3) E cam jenant să vorbiți dvs. de morală. *Mă revolt.* Poți să râzi, domnule Călinescu, adevărul este adevăr, știe toată lumea cum v-ați îmbogățit venind la putere. Pe terenul acesta, al cinstei, stau de vorbă oricând (Călinescu, Cameră, 12.03.1936, II: 344).

Spre deosebire de exemplul (1), în acest caz, critica este agravată (și nu atenuată) prin expresia directă a reacției emoționale negative a vorbitorului. Disocierea sa fermă de putere este simultană cu asocierea la pretinsa opinie comună (doxa) privind evaluarea morală a guvernanților.

Insulta și amenințările directe vizând o țintă individuală nu mai sunt evitate atunci când în sală se creează o situație conflictuală. A. Călinescu îi replică dur unui deputat care îi întrerupe expunerea, aducându-i, sub forma unei aluzii ironice, o acuzație gravă:

(4) Vă somez să vă explicați imediat, iar dacă nu o faceți, sunteți un *calomniator* [...] Am răspuns la *calomniile* care s-au adus prin gazete, cum se cuvenea, prin intentarea unei acțiuni penale și în public prin *cel mai profund dispreț* față de asemenea *calomnii*. Să-mi permite-i ca, atunci când în mijlocul acestei adunări, faceți o asemenea afirmație, pe care nu sunteți în stare să o sprijiniți, *să vă arăt disprețul meu*.

Marin Stănoiu: Ați acceptat să fiți supra-arbitru, plătit cu 600 de mii de ministerul unde erați subsecretar de stat.
A. Călinescu: Aceasta este *o minciună sfruntată* (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 169-170).

De remarcat prezența termenilor evaluativi negativi (adjective, substantive), care prejudiciază grav imaginea celui atacat, dar, ca și în exemplul (3), expresia emoțională directă a unei reacții negative a vorbitorului.

3.2. (Super)strategiile indirecte (*off record*)

(Super)strategiile indirecte (*off record*) sunt preferate de parlamentari, întrucât le oferă posibilitatea unui câștig de imagine în fața auditoriului. Aparența de menajare a adversarului, creată de apelul la figuri semantice sau sintactice în locul atacurilor directe – chiar dacă atacurile indirecte pot fi uneori mai grave – are și efectul de a proteja imaginea individuală a vorbitorului, implicând sugestia unor calități morale și intelectuale ale acestuia. În același timp, formele indirecte de exprimare a impoliteții îi permit oratorului să-și demonstreze abilitatea discursivă. Să nu uităm că îndeosebi parlamentarii din secolul al XIX-lea, mulți dintre ei educați în străinătate, erau reprezentanți ai elitelor sociale, profesionale și politice (Marton 2009: 44). Formația lor includea o pregătire în domeniul retoricii, așa cum o afirmă explicit P.P. Carp, într-unul dintre discursurile sale: „Am studiat și eu oratoria parlamentară” (Carp, Cameră, 1, 14.03/16.04.1914, 599).

Dintre figuri, frecvența cea mai ridicată o are ironia. Forța acesteia se întemeiază pe deplasarea criticii pe terenul ludicului: vorbitorul adoptă o atitudine aparent detașată – total opusă crispării implicate de insultă, de exemplu – mizând pe producerea unor efecte umoristice:

(5) Onor. D. Vernescu [...] ne-a garantat cu autoritatea sa necontestată că asemenea pericole nu există și a terminat blestemând pe toți aceia cari nu vor vota proiectul majorității; blestemul său stă încă în aer și așteaptă votul nostru, ca să știe asupra cărui cap vinovat are să cadă [...] din norocire, a trecut vremea aceea; ați venit cu șapte secole prea târziu, domnule Vernescu! (Carp, Cameră, 28.09.1879, 92)

În plus, neavând o formă „canonică” de expresie, ironia rezultă, în majoritatea cazurilor, din combinații variabile cu alte figuri, mai ales metafora, dar și comparația, personificarea, exclamația retorică (vezi exemplul (5)), interogația, jocurile de cuvinte, depășind adesea limitele antifrazei.

P.P. Carp, de exemplu, afirmă, criticând politica liberalilor conduși de I.C. Brătianu:

(6) [...] ceea ce se lățește este corupțiunea. Știu că d. Brătianu nu vroiește de dânsa, dar i se întâmplă ceea ce se întâmpla boierilor cu Lăpușneanu. Ei nu vroiau de dânsul, dar el vroia de dânșii. Nu vroiește d. Brătianu de corupțiune, dar corupțiunea vrea de domnia-sa și cu brațe nevăzute, dar numeroase, ca brațele unui imens polip, îl strânge și-l va strânge până îl va năbuși (Carp, Cameră, 28.11.1885, 228).

Ironia este asociată cu trimiterea intertextuală, cu metafora și comparația.

În mod similar, într-o dezbatere din 1931, referitoare la modificarea legii administrative, A. Călinescu critică politica de economii a Ministerului de Finanțe, apelând la strategia indirectă a asocierii ironiei cu metafore împrumutate dintr-o anecdotă populară:

(7) Dar vă rog un lucru, domnule ministru: pentru a face economii, nu distrugeți așezămintele țării [...] Fiindcă dvs. faceți impresiunea – și vă rog să-mi iertați această expresiune cam vulgară – că ați recurs la vechea metodă: „ca să ardă șoarecii dați foc la moară" Și ceea ce este mai rău este că am impresia că, până la sfârșit, veți arde moara, dar șoarecii vor scăpa (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 160-161).

Uneori, reluarea într-o formă succintă a unei anecdote, care funcționează asemenea unei parabole, potențează semnificațiile critice, conducând spre actualizarea ironiei în varianta ei agravantă: satira. Combătând punctul de vedere exprimat de un alt parlamentar, I.C. Brătianu afirmă:

(8) Asemenea vorbe mi-aduc aminte o fabulă: pisica odată, văzând că se feresc șoarecii de ea, și-a pus rasa, s-a dus între șoareci și-a zis că s-a pocăit, că nu mai mănâncă carne [...] Dar este o vorbă populară, pe care d. Grădișteanu nu cred s-o știe, fiindcă n-a prea trăit printre popor, zice: „Cine a mâncat va mai mânca" (Brătianu, Cameră, 3.02.1869, I 2: 106).

Alteori, funcția strategică nu este concentrată în explicitarea moralei, ci anecdota oferă elemente cheie pentru structurarea unei paralele cu situația reală, definind astfel ținta și obiectivele celui care o relatează. Take Ionescu, de exemplu, folosește o povestire a lui V. Hugo drept pretext pentru o diatribă la adresa liberalilor:

(9) Întocmai ca în frumoasa istorie povestită de V. Hugo, în versuri admirabile, s-a întâmplat și acum, cu spaniolul rănit, care mai cerea o picătură de apă, pe care i-a dat-o tatăl lui V. Hugo, după ce a băut-o, i-a tras un glonț, din fericire fără efect, așa mi se pare că a fost și acum: aceia care altădată ne acuzau de vânduți străinilor, pe noi conservatorii, acum, când au avut nevoie, nu de o picătură, dar de multă apă din plosca noastră, după ce au băut apa noastră pe d-a întregul, din apa îngăduinței, au crezut de cuviință de a ne mai trage un glonț, ce este dreptul un glonț mort (Ionescu, Cameră, 12.12.1897, III: 112).

De remarcat prezența limbajului figurat (metaforic) în secvența de paralelă cu realitatea.

O altă strategie a indirecției este reprezentată de jocurile de cuvinte. De multe ori (dar nu exclusiv), acestea apar în secvențe de reacție la anumite intervenții și îmbracă forme variate, de la calambur – bazat pe exploatarea polisemiei sau a antonimiei – la chiasm și antonomază. Cf., de exemplu:

(10) A. Călinescu: Dl. Cuza a fost totdeauna *dulce*.
A.C. Cuza: Însă fără să mă înfrupt de la *zahărul* dvs. (Călinescu, Cameră, 7.12.1931, I: 179) – exploatarea polisemiei adjectivului *dulce,* în replica de reacție a lui A.C. Cuza la ironia lui A. Călinescu;

(11) Concepția onoratului întrerupător e că atunci când cineva are *majoritate*, *minoritatea* să nu vorbească; dar tocmai prin faptul că are *majoritate*, *minoritatea* trebuie să vorbească (Ionescu, Cameră, 17.03.1899, III: 465) – calambur bazat pe antonimie, în reacția lui T. Ionescu la o intervenție din sală;

(12) Și ce va face guvernul nu o știu; dar știu ce aș face eu la guvern (Carp, Cameră, 4.12.1909, 558) – chiasm prezent în concluzia formulată de P.P. Carp la intervenția primului ministru, exprimând implicit dezacordul față de acțiunile guvernului;

(13) V. Madgearu: Cu proiectul dvs. [al liberalilor – n.n. LIR] o să intrați în *negură* (Călinescu, Cameră, 4.03.1935, II: 301) – antonomază, făcând trimitere ironică la numele subsecretarului de stat în Ministerul Agriculturii și Domeniilor, M. Negură, care prezentase proiectul legii cooperației.

Întrebările retorice se înscriu, de asemenea, printre strategiile indirecte cele mai eficiente ale impoliteții. Rolul lor ofensiv se explică prin exploatarea capacității inerente oricărei structuri interogative de a declanșa presupoziții, asertiuni implicite care sunt întotdeauna adevărate. Vorbitorul îi creează interlocutorului impresia că are posibilitatea să aleagă un răspuns, dar selectează configurația contextuală care conduce în mod necesar spre răspunsul – mental, cel verbal nu este obligatoriu – pe care intenționează să-l obțină (Ilie 1994: 82-90). Procedeul apare frecvent în discursurile lui Take Ioescu. Relevant este următorul exemplu, în care acuzațiile de compromis al liberalilor aflați la guvernare cu socialiștii sunt prezentate sub forma unei adevărate cascade de întrebări retorice:

(14) *Ați uitat* domniile voastre că la nov. 1898, șeful domniilor voastre de atunci a ridicat la rangul de partid politic pe aceia cu care se aliase, pe partidul socialist?
Ați uitat că la Ploiești, Vaslui [...] etc. au fost alături pe listă candidați socialiști cu candidați național-liberali?
Ați uitat că la Craiova aveți un prefect care în 1897 făcuse un manifest sătenilor [...] ?
Ați uitat domniile voastre cum că d. Sturdza a spus în Cameră că socialiștii sunt „tineri cu idei generoase" [...]?
Ați uitat că d. Sturdza a mărturisit în Cameră că dacă dumnealor ar face alegeri, socialiștii ar fi avut să capete câteva colegii III [...]? (Ionescu, Senat, 18.06.1899, IV: 34-35)

Succesiunea de întrebări de mai sus, structurată anaforic, oferă, de fapt, tot atâtea argumente în favoarea tezei susținute de orator.

Funcția argumentativă a structurilor interogative de diverse tipuri este valorificată în sensul potențării criticilor. Întrebările apar distribuite în structuri complexe, care conduc spre validarea poziției vorbitorului. Într-un discurs despre legea învățământului a lui Spiru Haret, P.P. Carp propune mai întâi soluții alternative de răspuns sub forma unor întrebări deliberative asupra cauzelor trecerii școlilor profesionale de sub egida Ministerului Domeniilor sub cea a Ministerului Instrucțiunii:

(15) (a) Dar fiindcă suntem indiscreţi, putem noi să ne punem întrebarea: neîndestularea aceasta a provenit din lege sau din cauza titularilor care s-au succedat la Ministerul Domeniilor?

Prima variantă de răspuns este exclusă, dată fiind menţinerea legii. În legătură cu cea de a doua, se formulează o a doua întrebare:

(15) (b) Venit-a din neexperienţă, din neîndeletnicirea ministrului domeniilor?

după care se clarifică ţinta principală a atacului: preşedintele Consiliului de Miniştri, căruia i se adresează întrebarea retorică:

(15) (c) Pentru ce din motive pur politice, ai încredinţat acest minister, menit a dezvăli munca naţională, unor oameni cari, după propria dvs. afimaţiune, erau nedestoinici de a o face? (Carp, Senat, 22.03.1899, 505)

Ultima întrebare conţine răspunsurile sub forma unor presupoziţii al căror uz informativ, reflectând opiniile oratorului, deosebit de cel curent (de exprimare a unor adevăruri împărtăşite de interlocutori), caracterizează discursul persuasiv (Sbisà 1999: 492).

O structură interesantă o constituie enunţurile interogative indirecte, uneori în succesiune, ca formă de configurare a preteriţiei, figură cu o puternică funcţie critică (cf. şi Ionescu-Ruxăndoiu 2009a). Referindu-se la guvernarea liberală, P.P. Carp declară:

(16) *Eu nu v-am întrebat* ce scopuri urmăriţi când guvernaţi astfel cum guvernaţi; *nu v-am întrebat* ce scopuri urmăriţi când sugrumaţi libertăţile publice; *nu v-am întrebat* în al cărui serviciu sunteţi atunci când voiţi să faceţi ca nemulţumirile să crească în această ţară, încât să ajungă acolo unde Dumnezeu ferească să ajungă (Carp, Cameră, 16.03.1888, 278).

Critica indirectă la adresa adversarilor politici, a cărei funcţie persuasivă este amplificată prin repetiţie anaforică şi paralelism, mizează, şi în acest caz, pe exploatarea presupoziţiilor. Seriei presupoziţiilor declanşate de interogaţia indirectă (negată) i se adaugă o a doua serie: cea a presupoziţiilor declanşate de temporale, care introduc, de fapt, grave acuzaţii.

4. Observaţii finale

Privit ca o comunitate de practică, parlamentul se defineşte printr-un sistem de norme şi printr-un repertoriu de resurse discursive împărtăşite de membrii săi. Sistemul de norme include confruntarea între indivizi şi grupuri, ca ritual de bază al activităţii instituţionale. Discursurile sunt polarizate în funcţie de afilierea de partid a parlamentarilor, apartenenţa acestora la grupul puterii sau al opoziţiei făcând

predictabile atât punctele de vedere susținute, cât și natura evaluărilor reciproce. Chiar dacă resursele discursive sunt negociabile, permițând spontaneitatea, există un nucleu de constrângeri comportamentale – referitoare inclusiv la comportamentul verbal – bine cunoscute și acceptate de parlamentari, care creează așteptări majore pentru modul de a acționa al fiecăruia, dar și pentru modul fiecăruia de a interpreta acțiunile celorlalți.

Atât formele de actualizare a normelor parlamentare, cât și a constrângerilor comportamentale sunt variabile în timp și spațiu, configurându-se prin activitatea concretă curentă a membrilor acestei comunități, asumarea condiției de membru presupunând un proces de învățare prin practica de zi cu zi.

Fiecare epocă și fiecare parlament se caracterizează printr-un anumit echilibru între (super)strategiile politeții și ale impoliteții, precum și între tipurile directe și indirecte de realizare, în discurs, a acestor (super)strategii.

Analiza succintă pe care am realizat-o reflectă, ca o trăsătură relativ constantă a discursului parlamentarilor la care ne-am referit, preferința pentru strategiile indirecte, cu țintă de grup. Atacurile la adresa eului personal al adversarilor sunt, în general, evitate, eul de grup al acestora fiind cu precădere vizat. Se observă, totuși, o tendință de creștere, în timp, mai ales odată cu ascensiunea partidelor de extremă dreaptă, a frecvenței strategiilor directe, cu țintă individuală, actualizate adesea sub forma insultei.

(Super)strategiile indirecte au avantajul de a ocoli expresia emoțională deschisă a reacțiilor negative față de adversar ale oratorului, îndeosebi prin adoptarea de către acesta a unei atitudini marcat ludice. În cazul impoliteții indirecte, atacul la adresa rivalilor politici este potențat prin valorificarea valențelor argumentative și persuasive ale unor factori pragmatici implicați de alegerea anumitor procedee discursive.

Deși exprimă o puternică adversitate între grupuri și indivizi, discursul din prima perioadă a parlamentarismului românesc este totuși, în esență, un discurs elegant și ponderat. Aceasta pentru că, în acea epocă, democrația nu avea caracter participativ. Într-o țară cu o populație predominant rurală, în care, până după primul război mondial, sistemul de vot era cenzitar, iar gradul general scăzut de instrucțiune limita posibilitățile de acces la presă al cetățenilor, viața parlamentară angaja un număr limitat de insideri, reprezentând elitele sociale.

Deschiderea vieții politice spre un public larg și diversificat, specifică societății postmoderne, a determinat și la noi o evoluție progresivă dinspre o cultură bazată pe respect (funcțională anterior) spre o cultură a camaraderiei (Lakoff 2006, *apud* Mills 2009: 1149), conducând spre o conversaționalizare accentuată a discursului public. Ca urmare, în comunicarea politică, se înregistrează astăzi un spor de agresivitate, concretizat printr-o frecvență mai mare a strategiilor implicând sarcasmul și insulta și a formelor de expresie care exploatează resursele limbajului vulgar și argotic.

FORME ȘI STRATEGII ALE UMORULUI*

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU

« De qui, de quoi rit-on, avec qui rit-on ? Répondre à ces questions est un bon moyen de parvenir au cœur des structures sociales et des mentalités collectives d'une société, car rire ensemble est une forme révélatrice de sociabilité » (Le Goff 1992).

1. Preliminarii

Cadrul instituțional al dezbaterilor parlamentare nu anulează posibilitatea manifestării unei (false) detaşări umoristice. În alternanţă cu discuţiile „serioase", sunt destul de numeroase inserţiile amuzante (urmate sau nu de replică imediată) care transmit, de cele mai multe ori, evaluări negative vizându-i pe adversarii politici (prezenţi sau trecuţi). Astfel, umorul conversaţional parlamentar relevă două dimensiuni imbricate, una histrionică şi alta agonistică (Ilie 2003b: 26)[1].

Scopul nostru este să analizăm tipurile frecvente de forme umoristice (narative sau cu o altă structură) din discursurile parlamentare româneşti. Abordarea va urma sugestiile teoriilor umorului conversațional (sub **2**), dar și conexiunile multiple dintre umor și im/politețe (sub **3**). Nu va fi neglijat faptul că Parlamentul este o „comunitate de practică" (Harris 2001; Ilie 2001), definită prin reguli, norme şi aşteptări specifice, istoria conversaţională a parlamentarilor incluzând şi o anumită cultură a glumei (*joking culture*, Fine/de Soucey 2005). Există numeroase analize ale umorului din dezbaterile parlamentare, predominant din perspectivă sincronică (Tsakona/Popa (ed.) 2011; Tsakona 2013; Săftoiu/Popescu 2014), dar și abordări diacronice (Bouchet *et al.* (eds.) 2005).

Din perspectiva filosofiei politice, umorul este o virtute, facilitând contactele sociale, „făcând palatabil ceea ce este altfel greu de înghiţit" (Basu 1999 *apud* Steiner *et al*. 2004: 40-41). Abilitatea de a glumi indică în ce măsură

---

* Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Constantinescu 2010, 2011b și 2012a; Roibu/Constantinescu 2010 şi Constantinescu/Roibu 2010.

[1] "As in theatrical performances, an important part of MPs' parliamentary roles overlaps with real-life manifestations of showmanship. What distinguishes parliamentary from theatrical dialogue, however, is the manifestation of real-life, and not fictional, adversariality and competitiveness" (Ilie 2003b: 26).

un locutor stăpâneşte limba şi care sunt limitele acestei abilități, competenţa comunicativă incluzând o conştiinţă umoristică[2] (Basu 1999: 398-399, *apud* Steiner *et al*. 2004: 41).

Dezbaterea parlamentară reprezintă un tip complex de activitate comunicativă, incluzând și „episoade" de negociere sau de dialog eristic. Conform sugestiilor teoretice ale lui D. Walton (2004: 137), în timp ce dialogurile persuasive (dezbaterile în general) au ca situaţie iniţială un conflict de opinii, dialogurile eristice relevă ca bază conflictul personal. Participanţii la o dezbatere îşi propun să dovedească adevărul tezei susţinute, rezolvând sau clarificând tema propusă, în timp ce într-un dialog eristic participanţii se atacă verbal, dezvăluind un conflict mai profund. Dialogul eristic ar putea constitui un tip de interacţiune, dominată de competiţie şi de marcarea opoziției[3] (cf. Ilie 2003b, aspectele histrionice şi agonistice), în care participanţii, încercând să-şi creeze o imagine de oratori inteligenţi şi abili, doresc să stabilească o ierarhie intelectuală şi să se plaseze în vârful acesteia (van Laar 2010: 384, 389). Modalitatea prin care se poate clarifica ierarhia este competiţia verbală[4] (van Laar 2010: 385); mergând pe ideea competiţiei, van Laar (2010) consideră că dialogul eristic este un joc, o partidă derulată sub ochii unei audienţe care îl declară învingător pe unul dintre participanţi.

Modelul cultural reprezintă o structură cognitivă care permite adecvarea scenariilor sau a planurilor de acţiune la anumite situaţii sau care ajută la interpretarea, în funcţie de context, a acţiunilor celorlalţi (Kronenfeld 2008). Modelele culturale conectează, într-un context dat, abilităţi, scopuri, valori, percepţii, stări emoţionale etc. de acţiuni (*ibidem*). Între modelul cultural al iniţiatorilor enunţurilor amuzante şi cel al analistului poate exista o diferenţă apreciabilă, care să opacizeze sensul mesajului. Una dintre dificultăţile studiului de faţă este stabilirea criteriilor de selectare a fragmentelor amuzante. Modelul cultural românesc a evoluat şi s-a modificat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului XX până în perioada actuală. Nu pot fi luate în considerare doar fragmentele amuzante pentru analist: există riscul aprecierii unui act verbal ca umoristic în condiţiile în care locutorul nu a avut această intenţie, iar reacţia receptorilor nu indică în mod necesar perceperea unei intenţii de a amuza.

Am selectat, astfel, fragmente în care există o reacţie generală (marcată de către cei care au transcris discursurile pentru Monitorul Oficial al epocii prin *ilaritate*), asociată, de obicei, cu umorul, precum şi reacţii verbale ale ţintelor inserțiilor amuzante sau ale unor membri ai audienţei. Am căutat mărci clare ale reuşitei ilocuţionare (percepere, înţelegere, eventual, și apreciere a umorului); pe lângă *ilaritate*, am avut în vedere şi indici interactivi verbali. Prin *ilaritate* se desemnează de obicei râsul, considerat de mulţi cercetători ai umorului

[2] „In short, 'communicative competence' ought to include a humorous awareness of the incompetence of communication".
[3] „a highly adversarial and competitive kind of conversation".
[4] "they are outmanoeuvring one another in a verbal match".

conversaţional (cf. Norrick 1993) elementul secund al enunţului amuzant într-o pereche de adiacenţă (opinie mult discutată şi discutabilă) În categoria indicilor verbali ai umorului am inclus jocurile de cuvinte realizate în interacțiune sau preluarea unor formule care indică aprecierea „spiritului” celuilalt.

2. Umorul

2.1. Comunicarea bona-fide vs comunicarea non bona-fide

Unele teorii ale umorului încadrează diversele aspecte circumscrise fenomenului umoristic în categoria comunicării *non-bona-fide*; din punctul nostru de vedere, comunicarea *bona-fide* („serioasă”), respectiv *non-bona-fide* (ludică, umoristică) apar, în numeroase situaţii, imbricate. Opoziţia nu poate fi considerată deci radicală (vezi Mulkay 1988); inserţiile umoristice sunt rareori dinamitări ale cooperării comunicative presupuse de „seriosul” discursului. Coexistenţa celor două tipuri de comunicare se leagă de un joc între fundal şi prim-plan: tipul *bona-fide* este, de obicei, prim-planul, iar cel *non-bona-fide* fundalul; uneori, poziţia celor două tipuri se inversează. Jocul dintre *background* şi *foreground* poate permite, de exemplu, identificarea funcţiilor umorului şi a intenţiilor cu care apar inserţiile umoristice.

După Norrick (1993), umorul contribuie la eliminarea obstacolelor din conversaţiile curente contribuind la prezentarea eului (*presentation of self*, în termenii lui Goffman), testarea teritoriului comun, crearea unei relaţii între participanţi într-un mod amuzant. După Attardo (2001), funcţiile umorului sunt legate de: management social (funcţia *in-* şi *out*-grup, medierea, controlul, jocul, solidaritatea); de-angajare (posibilitatea de a retracta); de-funcţionalizare (cf. uzul ludic al limbajului); transmitere a unei informaţii; testare. Cu excepţia, poate, a de-funcţionalizării, toate celelalte funcţii inventariate relevă imbricarea *non-bona-fide* – *bona-fide*, respectiv importantul rol, intra- şi extradiscursiv, pe care îl pot avea inserţiile amuzante.

Atât Raskin, cât şi Mulkay sau Attardo[5] remarcă apariţia comentariilor metalingvistice care anunţă inserţiile umoristice, ceea ce reprezintă o marcare explicită a trecerii la discursul *non-bona-fide*. Metalimbajul umoristic, „paranteză” având funcţia de a indica trecerea la „neserios”, nu apare însă pentru orice tip de inserţie amuzantă: dacă inserţiile narative sunt prefaţate uneori („Aceasta mi-aduce aminte o anecdotă” apare câteodată în discursurile de secol XIX), jocurile de cuvinte, de exemplu, nu au o prefaţă (de asemenea, ironiei îi lipsesc marcatorii metacomunicativi prefaţatori). Comentariile metalingvistice constituie, de fapt,

---

[5] V. Raskin (1985) şi S. Attardo (1994, 2001) sunt principalele referinţe teoretice pentru paradigma umorului convenţional. Deşi funcţionează foarte bine pentru glumele ficţionale, teoria lui Raskin şi Attardo nu explică toate manifestările care pot fi încadrate în categoria „umor verbal” (cf. Morreall 2004: 394, Norrick 2003).

semnale ale aducerii în prim-plan a unui alt tip comunicativ, nu în mod necesar lipsit de reguli sau încălcând în întregime regulile comunicării *bona-fide*.

2.2. Precizări teoretice

Se impun câteva precizări în privinţa cadrului teoretic în care ne vom situa analiza şi a acelor elemente teoretice şi metodologice exploatate în continuare. Se consideră, în general, că există două mari tipuri de umor: umor convenţional, bazat pe tipuri „prefabricate" – bancuri, scheciuri, umor literar, caricaturi etc., şi umor conversaţional, cel spontan, ilustrat de anecdote personale, jocuri de cuvinte, tachinări etc. Între cele două tipuri de umor pot exista interferenţe, în sensul că o anecdotă personală, de exemplu, poate ajunge, în cadrul unei anumite comunităţi, să aibă statutul unui banc, după cum un banc poate releva anumite conexiuni contextuale suplimentare, care să-l apropie de o instanţă conversaţională.

Având în vedere tipul de corpus, vom folosi mai ales sugestii teoretice din paradigma umorului conversaţional (cu precădere Norrick 1993, 1994, 2003 etc.; Hay 1995, 2001; Priego-Valverde 2003; Partington 2006). Umorul spontan relevă, în principal, dialogismul producţiei discursive (Kotthoff 2002; Günthner 2002; Priego-Valverde 2009; Tannen 2005 [1984], 2010): enunţul umoristic creat de locutor se bazează pe un joc al vocilor, identificabile sau nu. O consecinţă a acestui joc este opacizarea (temporară a) discursului.

Participanţii la interacţiunea în care se glumeşte împart o istorie şi o identitate, pot înţelege referinţele umoristice, între ei existând o complicitate (*connivence* la Priego-Valverde 2003) cognitivă şi, uneori, afectivă. Mulkay (1988, *apud* Fine/de Soucey 2005: 4) consideră că o interacţiune umoristică este o construcţie metaforică cu straturi dense de sensuri, constituite la nivel local, ceea ce opacizează înţelegerea umorului grupului pentru un outsider. Umorul conversaţional este interactiv, referenţial, retrospectiv şi (strict) dependent de context. În cadrul grupului, glumele se dezvoltă în timp, uneori pe teme anterioare de discuţie sau pe alte glume. Deşi Attardo şi Raskin consideră că una dintre condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească o glumă pentru a fi amuzantă este noutatea, se poate observa că, în interacţiune, pot apărea atât glume noi, cât şi glume mai vechi sau poveşti amuzante pe care le cunosc toţi membrii grupului, dar care sunt reluate cu plăcere.

N. Norrick (1993, 1994, 2003, 2004 etc.) susţine că formele actualizate ale umorului conversaţional (glumele, jocurile de cuvinte, tachinarea etc.) pot să exprime simultan agresiune şi să construiască o relaţie între participanţi; acestea trebuie considerate într-o relaţie de putere, solidaritate şi distanţă, în lumina principiilor politeţii şi cooperării. A înţelege dinamica umorului conversaţional presupune mai mult decât înţelegerea enunţurilor amuzante, implicând şi relevarea locului şi a efectului lor într-un cadru conversaţional mai larg.

2.3. Forme umoristice

Vom prezenta în continuare câteva forme umoristice nu doar frecvent discutate în domeniul umorului conversațional, ci și recurente în interacțiunile autentice, inclusiv în dezbaterile parlamentare pe care le-am analizat. Este vorba despre anecdotele personale, tipurile enunțiative polifonice (ironia, parodia, citarea, pseudo-citarea), tachinarea, jocurile de cuvinte și cele care implică registrele stilistice.

2.3.1. Ratificând *eul* celui care povesteşte, creând solidaritate în cadrul grupului, povestirile în conversaţie reprezintă o strategie fundamentală de realizare a conexiunii afective între participanţi. Morreall (*apud* Norrick 1993: 45) afirmă că povestirile amuzante inserate de locutor în conversaţie oferă mai multe informaţii relevante despre acesta decât bancurile; pe de o parte, povestirile amuzante relevă experienţa personală, pe de altă parte, acestea se pliază contextului conversaţional mai bine decât bancurile. Experienţele noi ale locutorului şi ale publicului pot amplifica sensurile anecdotei personale, aceasta rămânând amuzantă şi în cazul repetării în cursul istoriei conversaţionale.

2.3.2. Una dintre direcţiile de studiu al umorului conversaţional (Kotthoff 2002; Günthner 2002; Priego-Valverde 2009; Tannen 2005[1984], 2010) vizează studiul tipurilor enunţiative polifonice şi al mecanismului polifonic în general.

Având origini ironice[6] sau parodice, prezentarea simultană a două voci diferite facilitează apariţia unei duble perspectivări. Intenţia comunicativă permite chiar şi remodelarea vocii citate direct. Discursul raportat direct (DRD) implică pretenţia autenticităţii, dar redarea sa presupune o stilizare, o remodelare a enunţului original (Günthner 2002: 351). Susanne Günthner (2002) reinterpretează formele şi sensul discursului raportat, atribuind locutorului, care se raportează la enunţuri anterioare, responsabilitatea realizării unui proces complex de de-contextualizare şi de re-contextualizare, modificările inerente fiind adaptate intenţiilor sale şi noii situaţii. Locutorii au la dispoziţie o gamă variată de mijloace lingvistice pentru a introduce în discurs două voci în care să fuzioneze replicile celui citat cu evaluarea citantului (Günthner 2002: 347).

Helga Kotthoff foloseşte conceptul de „intertextualitate jucată” (*staged intertextuality*) în cazul situaţiilor cu vorbire dublu-orientată (*doubly directed speech*), similară ironiei – citări introduse formal, cu parodierea vocii unor participanţi (Kotthoff 2002: 208). Sunt distinse patru subtipuri de intertextualitate jucată: citarea, parodia, pseudo-citarea şi ironia. Deşi nu sunt întotdeauna autentice, citările pot fi prezentate ca reale (situaţia putând duce la parodie). Pseudo-citarea se referă la împrumutarea cuvintelor unei alte persoane pentru afirmarea unei poziţii asumate. Ironia este relevată de relatarea frazelor/cuvintele anterioare ale unui interlocutor cu intenţia distanţării, în timp ce ironia-ecou are la bază citarea neprefaţată prin verbe *dicendi* şi cu sens opus celui primar (implicând un clivaj evaluativ) (Kotthoff 2002: 223).

---

[6] Clivajul evaluativ (*evaluative cleft*) este fundamental pentru ironie (Kotthoff 2002: 211-212).

2.3.3. Tachinarea combină gluma cu transmiterea unui mesaj serios. Într-o tachinare amuzantă, mesajul poate implica fie o judecată negativă, fie o declaraţie despre ţinta tachinării. Din perspectiva teoriilor identităţii, tachinarea reprezintă un grup marcat de acţiuni comunicative, cu funcţii multiple, implicând, pe de o parte, solidaritate interpersonală şi *in-group* (afiliere), atenuarea actelor ameninţătoare pentru eul individual, dezamorsarea conflictelor, dar, pe de altă parte, şi afirmarea puterii, exprimarea directă a agresiunii şi a impoliteţii, atribuirea unei identităţi etc. (Haugh 2010: 2106). Tachinarea poate combina actele ameninţătoare cu cele care sprijină eul individual.

„Ţintele” tachinării îşi pot exprima prin râs acordul faţă de mesajul transmis; de cele mai multe ori, se poate combina un răspuns prin râs cu respingerea serioasă a evaluării negative iniţiale. Având în vedere faptul că o tachinare poate funcţiona atât ca glumă, cât şi ca formă de evaluare negativă, locutorul trebuie să-şi structureze actul în aşa fel, încât să-şi atingă măcar unul dintre scopuri.

2.3.4. Jocurile de cuvinte apar mai rar în discursurile sau interacţiunile parlamentare decât celelalte forme prezentate mai sus. Jocurile de cuvinte implică atât o atenţie sporită pentru orice formă lingvistică şi pentru potenţialul manipulativ al acesteia, cât şi un eventual joc competitiv. Deturnând sensul unui enunţ anterior, jocurile de cuvinte relevă, uneori, un potenţial agresiv mai mare decât cel al anecdotelor personale.

După Norrick (1993: 61), un joc de cuvinte implică un enunţ ambivalent, cu un sens orientat spre enunţul precedent şi cu un alt sens adecvat acestuia, dar bazându-se pe o analiză contextuală improprie; pe de altă parte, replica în care apare jocul de cuvinte poate intra în coliziune cu tema discuţiei, deşi elementele lingvistice componente par ataşate ca relevanţă acesteia. Jocurile de cuvinte fac necesară reanalizarea schimbului verbal, pentru identificarea noii interpretări (Norrick 1993: 65-66). În situaţia în care un joc de cuvinte este succedat de un altul, fenomenul se explică, de multe ori, mai ales în cadrul interacţiunii parlamentare, prin competiţia cu care participanţii sunt obişnuiţi. Orice referinţă intertextuală neanunţată sau aluzie produce un test al înţelegerii, iar aprecierea personalităţii celui care o foloseşte este amplificată (Norrick 1993: 69-72).

2.3.5. Unele forme discursive (*upgrading* şi *bathos*) emfatizează normele discursive parlamentare. Jocul cu registrele poate fi considerat într-o metaforă „sus-jos” (Partington 2006): *upgrading* reprezintă inserarea într-un enunţ a unui item (idee, element lexical, mijloc retoric etc.) dintr-un registru mai înalt. Un registru „inferior” este cel adecvat conversaţiei cotidiene, în timp ce registrul „superior” este adecvat unor contexte mai restrictive. Mişcarea de sus în jos, *bathos,* este o tehnică tradiţională a comicului (Partington 2006). Nefiind limitat la o coborâre a registrului, bathos-ul acoperă şi prezentarea într-o manieră surprinzătoare a unor idei (sau teme) (Partington 2006: 78).

Ne vor interesa în acest studiu doar acele situaţii în care umorul este produs voluntar. Vom urmări reuşita ilocuţionară (menţionând uneori şi observaţii legate

de eficienţa perlocuţionară) a „actului de umor" (Niculescu 1980). Umorul interacţional este dependent de forme ale implicitului şi ale exprimării indirecte (vezi Tannen 2010: caracterul indirect (*indirectness*) este fundamental în interacţiunea verbală).

3. Umorul şi im/politeţea

După Brown şi Levinson (1987), gluma (ca subtip umoristic) este o strategie a politeţii pozitive. Într-adevăr, în cazul unei comunităţi (de practică) date, interacţiunile relevă un tip particular de cultură a glumei prin care se promovează o relaţie *in-* şi *out-group*, reconfirmându-se teritoriul comun, atitudinile şi cunoştinţele împărtăşite. La fel de adevărat este că umorul politic are, inevitabil, o ţintă uşor identificabilă (adversar politic, grup/partid), evaluată negativ. Enunţurile amuzante reprezintă o mască sub care pot fi transmise diverse critici, fără abaterea de la normele dezbaterii parlamentare (în cazul în care sunt încălcate normele, ca sancţiune, oratorului i se poate retrage dreptul la cuvânt).

Reacţiile la enunţurile amuzante, implicând logic aprecierea [7] umorului (eventual, acordul cu mesajul implicat), relevă o relaţie amicală (politeţe pozitivă) între parlamentarul care a realizat enunţul amuzant şi publicul său complice (*le tiers,* Freud 1988 [1905]); exprimarea adeziunii la o evaluare negativă a ţintei relevă însă impoliteţea: disocierea de ţintă, desconsiderarea acesteia (impoliteţea fiind relevată atât de atacul direct/indirect al locutorului, cât şi de reacţia receptorilor).

În vederea analizei implicaţiilor umorului ca strategie a im/politeţii vom lua drept punct de pornire conceperea *sinelui* parlamentarilor; acesta include o reprezentare individuală, una relaţională şi una colectivă (Spencer-Oatey 2007). Conceptele de *eu individual* şi *identitate* sunt similare, în termeni cognitivi. *Eul* este într-o strânsă relaţie cu *imaginea sinelui* şi cu o dublă acţiune: asumarea unor atribute evaluate pozitiv şi disocierea de atribute evaluate negativ (Spencer-Oatey 2007: 644). Indivizii sunt sensibili la neconcordanţele dintre caracteristicile asumate (negate) şi cele atribuite, la neconcordanţele dintre perspectiva egocentrică şi cea exocentrică.

Politeţea şi *impoliteţea* sunt interpretate aici drept principii de ordin secund, constructe teoretice bazate şi pe considerarea fenomenelor concrete asociate empiric cu politeţea şi impoliteţea (principii de prim ordin). Din această perspectivă, se pot evita unele probleme de calificare[8] (*impoliteţe*, *agresivitate verbală*, *insultă*) apărute

---

[7] Vezi Hay 1995, 2001, pentru implicaţiile comunicative.

[8] Ceea ce numeam, din perspectiva unui principiu de prim ordin, *agresivitate verbală* (Roibu/Constantinescu 2010, Constantinescu/Roibu 2010), într-o abordare a „strategiilor comunicative utilizate pentru a ataca eul individual al celuilalt prin performarea intenţionată a unor FTA conflictuale" (Constantinescu/Roibu 2010: 102), vom numi aici *impoliteţe*, într-o abordare a fenomenului din perspectiva unui principiu de ordin secund.

în studierea strategiilor comunicative care au ca ţintă atacarea eului individual al unui adversar, prin performarea voluntară de FTA (*face threatening acts*) conflictuale. Din perspectiva noastră, urmându-i pe Locher/Bousfield 2008, impoliteţea reprezintă un comportament comunicaţional care agravează, în mod voluntar, impactul unui FTA asupra eului individual al interlocutorului într-un anumit context (vezi şi Constantinescu 2011b, 2012a).

Pentru a distinge între strategiile impoliteţii[9] vom prelua distincţia lui D. Bousfield (2007, 2008b): impoliteţe *on record*, respectiv *off record*, cu situaţii care permit şi combinarea celor două tipuri pentru amplificarea efectelor (vezi exemple în Constantinescu/Roibu 2010). Considerăm că un FTA performat intenţionat, pentru a provoca prejudicii maxime imaginii celuilalt, afectează sinele individual, relaţional sau colectiv al unui MP. Aşa cum remarca C. Ilie (2004: 46), indiferent de terminologia preferată pentru descrierea realităţii interacţionale, comportamentul parlamentarilor români relevă o deviere de la normele discuţiei critice (ale unei dezbateri raţionale), favorizând trecerea în prim plan a ethosului şi a pathosului.

Uneori impoliteţea *on* şi *off record* ajunge la sarcasm sau insulte. Aprecierea sarcasmului sau a insultelor se poate explica prin apelul la teoriile psihologice legate de umor: manifestarea unei superiorităţi faţă de „victimă”. Se poate considera că, prin insulte, se realizează o fuziune a componentei retorice (dimensiunea *elocutio*) şi a celei argumentative (în general, paralogisme de tipul *ad hominem*, cf. van Eemeren/Grootendorst 1987, van Eemeren/Grootendorst 2004, van Eemeren/Grootendors/Snoeck Henkemans 2002). În analiza exemplelor se va urmări atât evenimentul/situaţia considerată ofensatoare (Bousfield 2007) de către parlamentari, cât şi reacţiile (unele în lanţ) defensive, ofensive sau mixte ale ţintei. În multe dintre interacţiunile discutate, un parlamentar care alege exprimarea agresivă se simte ameninţat/ofensat de o remarcă sau discurs anterior. În alte cazuri însă, stimulul care declanşează reacţia este extradiscursiv, făcând parte dintr-o istorie interpersonală mai amplă (rivalităţi personale, care relevă caracterul eristic al interacţiunii).

Ilustrând convingător caracterul intenţionat al impoliteţii lingvistice, insultele sunt graduale, variază în funcţie de forţa imprimată atacului, fiind atât *on*, cât şi *off record*. Caracterul indirect poate fi însă invers proporţional cu forţa atacului asupra „ţintei”: formularea *off record* poate transmite un atac mai puternic decât formularea *on record* (vezi mai multe exemple, în Constantinescu/Roibu 2010). De asemenea, se pot remarca situaţii în care atacul direct şi cel indirect se combină, formele mixte relevând atacuri cu potenţial ameninţător ridicat.

Am susţinut, în alt studiu (Constantinescu/Roibu 2010), faptul că *sinele* unui parlamentar prezintă o vulnerabilitate multiplă în faţa unui act ameninţător, vulnerabilitatea provenind din diferitele sub-roluri (Ilie 2001: 247-248) asumate de un parlamentar, în domeniul public şi în cel privat (Ilie 2004). Un atac asupra

[9] Pentru alte clasificări ale strategiilor impoliteţii, vezi Culpeper 1996, Culpeper *et al.* 2003.

sinelui invidividual al unui parlamentar vizează, cu precădere, rolul public, politic, al „ţintei”, acceptat şi asumat ca punct vulnerabil. Rolul politic priveşte afilierea politică, grupul parlamentar reprezentat, întreaga activitate politică a parlamentarilor şi a grupului reprezentat etc.; pe de altă parte, rolul privat (familie, presupuse relaţii imorale, diverse dependenţe etc.) poate deveni o miză, favorizând apariţia unor paralogisme (Ilie 2004).

4. Ilustrări ale umorului parlamentar

Vom urmări formele recurente de umor conversaţional, relevate de discursurile şi interacţiunile parlamentare: anecdotele personale, inserţiile unor glume (bancuri), tachinarea, manipularea presupoziţiilor, jocurile de cuvinte, *upgrading*, *bathos*, precum şi forme mai agresive de umor parlamentar: ironie, sarcasm, insultă. Se poate observa astfel că „umor” este folosit ca un termen-umbrelă, care să poată acoperi şi realizările cu un potenţial agresiv mai ridicat.

4.1. Anecdotele/povestirile personale

Anecdotele/povestirile personale reprezintă cea mai frecventă formă de umor parlamentar. Exemplul de mai jos ilustrează un caz de umor situaţional devenit glumă convenţională. Întâmplarea este prezentată ca reală de către „martor”, N. Filipescu:

(1) N. Filipescu: (...) Propunerea d-lui Panu îmi aminteşte o altă soluţiune, tot aşa de simplă, care ni se propusese anul trecut. Pe când gemeam după împrumut, pe când se aştepta din moment în moment să vie depeşa, prin care să se anunţe că împrumutul s'a contractat, câţiva delegaţi ai unei camere de comerţ se prezintă la ministerul de finanţe spre a indica o soluţiune.
Ei sunt introduşi în cabinetul ministrului de finanţe, care era d-l general Manu, şi îi spun:
- Domnule ministru, am găsit soluţiunea crizei.
- Care?
- Să contractaţi un împrumut!! (Ilaritate).
La asemenea reţete îţi vine să răspunzi ca Francezul: « Comment ? Vous avez trouvé ça tout seul ? »
Domnilor, dacă lăsăm la o parte această singură dovadă de generoasă prietenie a d-lui Panu pentru noi, trebue să constat că (…) (Cameră, 30.11.1900, 425)

Formula de introducere (care poate juca rolul unei prefeţe metacomunicative) pregăteşte cadrul povestirii: „Propunerea d-lui Panu îmi aminteşte o altă *soluţiune*, tot aşa de simplă...”. Se poate remarca un climax al aşteptării, tensiunea momentului fiind astfel amplificată: „Pe când *gemeam* după împrumut, pe când *se aştepta din moment în moment* să vie depeşa, prin care *să se anunţe că împrumutul s'a contractat*” (detaliile oferite subliniază importanța momentului și facilitează înțelegerea poantei finale), naratorul întârziind introducerea în scenă a personajelor implicate. Evaluarea pozitivă a glumei din partea receptorilor este marcată

nonverbal: „ilaritate”, continuarea (cu rol polemic) oferită de locutor reprezentând un atac la adresa lui G. Panu. Numele acestuia este explicit legat de anecdotă, devenind apoi „ţintă” implicită în evaluarea internă (*coda*): „*asemenea* reţete” trimite atât la propunerea lui Panu, cât şi la cea din episodul povestit; în final, ironia este explicită: „această *singură dovadă de generoasă prietenie* a d-lui Panu pentru noi”. Legate prin analogie, propunerea lui Panu şi cea din anecdota personală funcţionează ca *antimodel* faţă de propunerea susţinută de Filipescu: în acest caz, cadrul persuasiv încorporează şi o evidentă dimensiune eristică.

În exemplul următor, I.C. Brătianu este protagonistul „istoriei” personale prezentate. Anecdota se realizează prin autocitare și exploatarea unor mecanisme argumentative:

(2) Ion C. Brătianu: Când am venit în ţară din exil, era ministru la Justiţie repauzatul Ion Filipescu căruia îi zicea şi Vulpache şi, îndată ce am venit în ţară, a numit pe d. Rosetti membru la Curtea Comercială şi pe mine membru la Curtea Criminală. (Mare ilaritate). Puţin după aceea, trecând într'o zi pela ministerul Justiţiei, m'am abătut puţin pela ministru, fiindcă eram amic cu răposatul Vulpache şi îndată ce m'a văzut mi-a zis: cum se poate să refuzaţi de a-mi da concursul d-voastră? Eu i-am răspuns: „Pentru Rosetti aş zice că l-ai numit la Curtea Comercială fiindcă a avut patenta de negustor. Dar pe Rosetti l-aţi numit la Curtea Comercială, pe mine în ce calitate m-ai numit la Curtea Criminală? Negreşit fiindcă am fost pe banca acuzaţilor la Paris şi ca criminal m'ai numit la Curtea Criminală a ţării”. (Ilaritate). Apoi onor.d. Giani tot în acea calitate voeşte să fiu acum interimar la Justiţie? (Ilaritate) (Cameră, 10.11.1883, VIII: 234-235)

Cadrul conţine numeroase apeluri la fondul comun de cunoştinţe (revenirea din exil, porecla lui Ion Filipescu – Vulpache). Decizia luată de Filipescu provoacă ilaritate în sală: „a numit pe d. Rosetti membru la Curtea Comercială şi pe mine membru la Curtea Criminală” (denumirea din acea vreme a unei instanţe penale din Ţara Românească[10]), poate datorită caracterului ei endoxal (cu un dram de absurd, căruia Brătianu îi va căuta o justificare în continuare). Brătianu pune în scenă momentul în care îi cere fostului ministru Filipescu (referirea la acesta se face doar prin porecla amintită) justificarea numirii sale (precizăm faptul că Brătianu nu avea studii de drept).

Demersul deductiv al lui I.C. Brătianu, pus în scenă pentru a provoca amuzamentul, se bazează pe argumente în mod evident false; în prezentarea situaţiei lui Rosetti, se poate remarca falsa cauzalitate: „Pentru Rosetti aş zice că l-ai numit la *Curtea Comercială* fiindcă a avut *patenta de negustor*”, acesta fiind primul pas spre o falsă analogie: „Dar pe Rosetti l-aţi numit la Curtea Comercială, pe mine în ce calitate m-ai numit la Curtea Criminală? Negreşit fiindcă *am fost pe banca acuzaţilor la Paris şi ca criminal m'ai numit la Curtea Criminală* a ţării”. În finalul fragmentului citat, se poate remarca apelul la jocul de cuvinte *criminal* – (*Curte*) *Criminală* (îmbinând paronomaza cu parigmenonul). Se poate observa cum, în lipsa

[10] Denumirea din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea fiind „departamentul (trebile de) cremenalion”; *criminal* era folosit cu sensul actual al lui *penal*.

unei justificări pornind dintr-o pregătire profesională în domeniu, Brătianu aduce în prim-plan o experienţă personală care, în alte circumstanţe, ar exclude dreptul unui *acuzat* (sau chiar condamnat) de a ocupa o funcţie în justiţie.

Într-un alt exemplu, din perioada interbelică, I. Codreanu povesteşte o întâmplare personală din perioada în care era reprezentant diplomatic al României la Paris (amintirea nu implică nicio dimensiune eristică):

(3) I. Codreanu: (...) Mi s-a spus că nu mă pot duce la vizite, fiindcă trebuie mai întâi să-mi rad barba şi mustaţa. Eu le-am spus: „mai bine îmi tai capul". (Ilaritate)
N. Lupu: Ai mai tuns-o niţel, moş Ioane, n-ai ras-o! (Ilaritate)
I. Codreanu: Atunci i-am spus cucoanei de la Paris că eu fac parte dintr-o sectă religioasă care nu-mi îngăduie să-mi tai un singur fir din barbă sau din mustaţă. Numai aşa am scăpat de cucoana aceea. (Ilaritate, aplauze)
N. Lupu: Să te ferească Dumnezeu de mai rău, că de cucoana aceea ai scăpat. (ilaritate) (Cameră, 20.02.1930, DDP: 382)

Parlamentarii din sală apreciază modul în care I. Codreanu pune în scenă episodul, exagerarea exprimată, mai întâi, în replica în stil direct („mai bine îmi tai capul") fiind substituită de motivul inventat invocat, pentru refuzul de a-şi rade barba şi mustaţa, motiv redat în stil indirect („i-am spus cucoanei de la Paris că eu *fac parte dintr-o sectă religioasă care nu-mi îngăduie să-mi tai un singur fir din barbă sau din mustaţă*"). Un alt element care contribuie la amuzamentul parlamentarilor este tachinarea din partea lui N. Lupu. Cele două intervenţii ale acestuia relevă sprijinul conversaţional, dar aduc în prim-plan relaţia interpersonală: adresarea cu persoana a doua singular, formula de adresare familiară „moş Ioane". Evaluarea externă a episodului (coda): „Să te ferească Dumnezeu de mai rău, că de cucoana aceea ai scăpat", implică tachinarea celui care a ales să prezinte un episod de culise, din activitatea diplomatică.

4.2. Tachinarea

În exemplul de mai sus, I. Codreanu nu reacţionează explicit la intervenţiile lui N. Lupu, continuându-şi povestirea personală. Ignorarea intervenţiei lui N. Lupu poate reprezenta o modalitate de sancţionare a unui comportament prea familiar, în raport cu situaţia de comunicare (evitând astfel şi o eventuală dezvoltare eristică). Tachinarea poate releva un substrat eristic, real sau simulat (în cazul simulării sau al atenuării potenţialului agresiv, se poate vorbi despre un cadru eristic „edulcorat").

Tachinarea poate fi implicată atât în secvenţe dialogale, cât şi monologale. Ţintele nu sunt întotdeauna numite explicit, dar sunt identificabile pe baza fondului comun de informaţii. În alte situaţii, există o colaborare cu sala, pentru tachinarea unei ţinte. Se pot observa asocieri amuzante, cu ajutorul preluării unei replici aparţinând unui parlamentar din sală, intervenţia nefiind solicitată:

(4) I.C. Brătianu: ...d. Buescu, fiindcă d-sa, să nu se supere, căci ne-a zis aşa de grele şi aspre cuvinte, şi ar trebui să ne permită şi nouă a-i spune un mic adevăr, d-sa când a venit de la Paris era cam...

> O voce: cam boer (Ilaritate)
> I.C. Brătianu: Cam mult încă (ilaritate) şi cu toate acestea d-sa a făcut transacţiune cu acele idei şi a adoptat altele care i s'au părut mai juste. Negreşit îi face onoare că pe urmă s'a format la şcoala românească, la democraţia din Bucureşti. (Cameră, 10.05.1877, III: 14)

Ezitarea lui Brătianu în a găsi evaluarea adecvată pentru comportamentul anterior al lui Buescu este rezolvată de un parlamentar din sală, care se autoselectează ca emiţător, sugerând o posibilă etichetă (*boier*), apreciată de ceilalţi parlamentari. Brătianu apreciază intervenţia, preia formula şi o amplifică: *cam mult încă*. Intervenţia lui Brătianu şi cea din sală reprezintă o tachinare a lui Buescu, tachinarea implicând atât impoliteţe *off record*, cât şi impoliteţe glumeaţă (Leech 1983; Culpeper 1996), indicând adevărata relaţie de apropiere dintre iniţiatorul actului de umor şi ţintă.

4.3. Glume convenţionale

După cum observa Norrick (1993), glumele narative sunt introduse în conversaţie când sunt relevante pentru topicul acesteia. În discursurile analizate, există întotdeauna o punere în relaţie a glumei cu tema dezbaterii sau cu o subtemă dezvoltată de orator. Este interesantă şi originea acestor glume convenţionale: cele mai multe sunt interne, legate de o anumită sursă populară, dar sunt şi câteva externe, legate de personalităţi şi evenimente general cunoscute[11], accesibile prin interdiscursul epocii sau prin „poveşti endoxale".

În primul exemplu, I.C. Brătianu (Partidul Naţional Liberal) critică discursul anterior al lui C. Grădişteanu (Partidul Conservator) şi modul în care acesta a prezentat activitatea Partidului Conservator (PC):

> (5) Ion C. Brătianu: (...) Acel partid – cu toate că, cum a zis d-lui, a putut face şi lucruri bune – a lăsat destule urme ca să v'aduceţi aminte de el; apoi sunt şi între cele bune fapte şi fapte. Un istoric vechiu spune că unul a furat un bou şi din pielea lui a făcut 100 de opinci, din ele a dat de pomană 30 de opinci şi pe urmă s'a dus la duhovnic să-şi mărturisească păcatele şi i-a zis: „Părinte, am făcut un păcat, dar am făcut 30 de faceri de bine". – „D-zeu te iartă, fătul meu", îi răspunse popa ... (aplauze prelungite).
> Să nu vie dar să ne vorbească despre încrederea ce are în poporul român şi să ne liniştească cu vorbe acei ce au în viaţa lor fapte după care să-i judecăm. (Cameră, 3.02.1869, I 2: 105)

Formula „un istoric vechiu spune că" reprezintă un semnal al trecerii într-un alt plan al discursului, anunţând un posibil argument al autorităţii. Episodul cu hoţul este inclus într-o analogie (*a* este pentru *b* ce este *c* pentru *d*) în care morala glumei reprezintă *fora*, iar atitudinea politicienilor contemporani *tema*. Echivalenţa dintre ținta discursului (conservatorii) şi personajele glumei este evidentă: alegoric, PC are rolul hoţului, care oferă o perspectivă inedită şi avantajoasă propriei fapte, încât să obţină iertarea dorită. Parlamentarii prezenţi la dezbatere oferă, prin „aplauze

[11] De exemplu, gluma cu baronul Rotschild în timpul revoluţiei de la 1848, la Al. Lahovari, 28 februarie 1889, analizată în Constantinescu 2010.

prelungite”, evaluarea non-verbală a glumei şi a performării ei. Gluma inserată, cu valoare de *exemplum* (tipul ilustrare), nu lasă impresia unei divagări, oratorul neoferind o schimbare a perspectivei. Din moment ce regula „sunt şi între cele bune fapte şi fapte” (diferenţa axiologică dintre fapte) este admisă, făcând parte din *doxa*, aceasta poate fi ilustrată. Prin glumă, este transmisă o acuzaţie, care poate eluda însă catalogarea drept calomnie sau atac direct la persoană.

În perioada interbelică am întâlnit mai rar acest tip de inserţie amuzantă, iar atunci când este sesizată, are o formă comprimată, minimală, relevându-şi caracterul endoxal:

> (6) Ţara Românească înainte de război avea o prea mică iniţiativă diplomatică. Diplomaţia, după cum ştie toată lumea, nu mai este un mister pentru nimeni astăzi, este de domeniul istoriei, diplomaţia noastră era aproape exclusiv făcută de către defunctul rege Carol şi de către Ionel Brătianu.
> *S-a întâmplat cazul umoristic al unui ministru de Externe liberal, care a aflat despre declararea războiului.* (ilaritate). Dar lucrurile erau acestea. (Ralea, Cameră, 20.02.1930, DDP: 383)

Ralea aminteşte situaţia politicii externe româneşti de dinaintea Primului Război Mondial, dependentă exclusiv de monarh şi de primul-ministru. În acest context, ministrul de externe[12] *află* despre declararea războiului, verbul *a afla* aducând implicatura neconsultării ministrului în decizia luată.

4.4. Manipularea presupoziţiilor

O altă formă des întâlnită de a obţine umorul şi de a ataca adversarii politici o reprezintă manipularea presupoziţiilor, speculându-se atât domeniul privat (vulnerabilitatea parlamentarilor în afara cadrului politic propriu-zis), cât şi domeniul public. În unele dezbateri interbelice, vârsta – un aspect al planului privat al unui parlamentar – este transformată din avantaj al experienţei într-un dezavantaj fizic (devine vizibilă astfel diferenţa dintre perspectiva individuală egocentrică şi cea exocentrică), ca în cazul exemplului de mai jos:

> (7) D-l A.C. Cuza: Eu am cunoscut pe Lascăr Catargi, pe care d-ta nu l-ai cunoscut. (ilaritate)
> D-l Gr. Gafencu: Era unchiul meu. (ilaritate)

[12] Nu putem decoda în întregime aluzia. Până în momentul discursului, intrările în război au fost în august 1877 (pentru independenţă) şi în august 1916 (Primul Război Mondial), miniştrii de externe fiind liberalii M. Kogălniceanu (apr. 1877-nov. 1878), respectiv Emanoil M. Porumbaru (ian. 1914-dec. 1916). Pe 9 mai 1877, Kogălniceanu a citit declaraţia de independenţă în parlament (ratificată de domnitorul Carol în ziua următoare), dar intrarea efectivă în război are loc în august 1877, prin trecerea Dunării de către trupele conduse de Carol. Kogălniceanu este informat despre trecerea trupelor de către prim-ministrul I.C. Brătianu (*Acte şi cuvântări*, vol III, p. 126-127). Participant la Consiliul de Coroană din 14.08.1916, la care se ia decizia intrării în război, E. Porumbaru ajutase la redactarea Declaraţiei de război a României faţă de Austro-Ungaria, trimisă în secret reprezentantului diplomatic al României la Viena, cu ordinul de a prezenta documentul guvernului austro-ungar, în seara zilei de 14 august (Mamina 1997: 56-57).

D-l A.C. Cuza: Ţi-o fi fost unchi, dar nu l-ai cunoscut.
D-l M. Ralea: Are avantajul că nu are 80 de ani. (ilaritate)
D-l A.C. Cuza: Desigur, d-ta eşti tânăr!
D-l M. Ralea: Helas!
D-l Armand Călinescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne: Dv. poate regretaţi altceva. (ilaritate)
D-l A.C. Cuza: În multe privinţe, poate că sunt mai tânăr ca d-lui. (ilaritate)
D-l M. Ralea: Însăşi această afirmaţie o dovedeşte.
D-l A.C. Cuza: Lascăr Catargi, d-le Gafencu, n-a avut partid propriu-zis, nici după 1871, a avut câteva personalităţi care l-au înconjurat. (Cameră, 13.12.1930, DDP: 427)

A.C. Cuza îşi proclamă superioritatea în faţa lui Gr. Gafencu, prin apelul la modele politice de secol XIX (Lascăr Catargiu), cunoscute personal (filiaţie politică). „Ţinta" ripostează prin aducerea în prim-plan a unei filiaţii naturale: relaţia nepot-unchi (Gafencu-Catargiu). Alţi doi parlamentari (colegi de partid cu Gafencu, PNŢ) intervin în dialog, atacându-l pe A.C. Cuza prin aducerea în prim-plan a vârstei sale, şi dovedind astfel solidaritatea grupului politic din care fac parte (intervenţia lui Cuza care îl vizează pe Gafencu reprezintă stimulul pentru Ralea şi Călinescu). Dacă Ralea implică faptul că vârsta de 80[13] de ani reprezintă un dezavantaj, A. Călinescu face aluzie la avantaje ale tinereţii pierdute pe parcurs („poate *regretaţi altceva*" – verbul declanşează o presupoziţie factivă: „Cuza regretă ceva", din enunţ putându-se calcula diverse implicaturi conversaţionale). Cuza speculează implicaturile, pentru a-şi afirma superioritatea faţă de Ralea („În multe privinţe, poate că sunt mai tânăr ca d-lui").

Adversarului politic i se pot atribui intenţii sau i se pot sugera acţiuni pe care acesta le respinge rapid (atribuirea sau sugestia devin evenimente-stimul). Dorind să-i atragă atenţia lui A.C. Cuza asupra depăşirii timpului alocat, V. Madgearu aduce în discuţie o eventuală continuare a discursului după sărbătorile de iarnă:

(8) D-l Virgil Madgearu, ministrul Agriculturii şi Domeniilor: *Cred că, respectuos faţă de regulamentul Camerei, o să continuaţi după sărbători*. (ilaritate)
D-l A.C.Cuza: Ştiu eu să-mi aleg momentul şi să discut oricând. Nu d-ta o să mă împiedici să spun adevărul, pe care trebuie să-l spun, nu d-tale, ci ţării acesteia, pentru că adevărul n-a fost spus şi trebuie spus. (Cameră, 13.12.1930, DDP: 423)

Replica lui Madgearu speculează multe elemente implicite: pe de o parte, îi atribuie lui Cuza (manipulând o presupoziţie factivă) respectarea regulilor parlamentare, pe de altă parte, implică faptul că discursul a durat mai mult decât ar fi trebuit; în această direcţie ne conduce calcularea implicaturii conversaţionale a enunţului „cred că...o să continuaţi după sărbători".

În alte situaţii, se speculează anumite poziţii (reale sau virtuale) pe care le deţin parlamentarii în cadrul partidului din care fac parte sau în guverne din umbră/fantomă:

[13] În momentul dezbaterii, A.C. Cuza (1857-1947) avea 73 de ani.

(9) D-l A.C. Cuza: Prin urmare, partidele, ca partide, nu sunt capabile prin însăşi constituţia lor de a rezolva problema monarhică.
D-l M. Ralea: *Viitorul ministru de Interne al dv., d-l Bacaloglu, vă aude şi desigur îi pare rău de cuvintele acestea.*
D-l A.C. Cuza: *Dacă îţi manifeşti spiritul cu asemenea întreruperi, eu o regret pentru d-ta şi rămâne ca istoria parlamentară să înregistreze şi acest spirit al d-tale, după cum a înregistrat şi politica iberică.* (ilaritate) (Cameră, 13.12.1930, DDP: 427)

M. Ralea îi atribuie unui parlamentar din gruparea pe care o conduce Cuza o anumită părere politică în legătură cu relaţia dintre partide şi monarhie (opusă celei a şefului său): *desigur îi pare rău* ar declanşa o presupoziţie de tip factiv, însă în acest caz, se poate vorbi despre o manipulare a presupoziţiei. Mai mult, Bacaloglu nu este desemnat prin funcţia ocupată în prezent, de MP, ci printr-una viitoare (o altă proiecţie), prezentată cu certitudine: „viitorul ministru de Interne". Cuza răspunde cu rapiditate atacului, evaluând, într-un comentariu metadiscursiv, intervenţia lui Ralea: aceasta este atât un „spirit", cât şi o „întrerupere" neautorizată a discursului celuilalt. Intenţia lui Ralea de a amuza este percepută, înţeleasă, dar mesajul conţinut este respins: *rămâne ca istoria parlamentară să înregistreze şi acest spirit al d-tale, după cum a înregistrat şi politica iberică*. Analogia ironică dintre glumă şi o propunere anterioară de politică externă provoacă amuzamentul sălii.

În exemplul următor, locutorul realizează un atac indirect, ilaritatea din sală funcţionând ca indicator al adeziunii celorlalţi deputaţi la sensul transmis implicit:

(10) Al. Lahovari: Aţi zis [Pallade] dar că nu o primiţi sub guvernul acela, va să zică primiţi să o votaţi altui guvern şi eu ca mai bătrân vă dau un consiliu: nu o votaţi nici unui guvern; căci nu este guvern destul de onorabil, destul de moral, destul de tare, ca atunci când îi daţi o asemenea putere, să nu abuzeze de dânsa (aplauze).
C.C. Dobrescu: Guvernele la noi nu pot fi cinstite.
Al. Lahovari: Da, de sigur, fac mai întâi o excepţiune pentru guvernul din care vei face d-ta parte (ilaritate). (Cameră, 17.02.1889, 94)

Prima replică a lui Lahovari îi este destinată lui G.D. Pallade, situaţia relevând un cadraj interpersonal evident (Détrie 2006). C.C. Dobrescu îl întrerupe pe Lahovari şi, cu un enunţ-sentinţă, evaluează negativ guvernele: „Guvernele la noi nu pot fi cinstite" (se poate observa manipularea unei presupoziţii – „guvernele trecute nu au fost cinstite"). Deşi parţial convergentă cu ideile lui Lahovari, evaluarea lui Dobrescu este sancţionată nu numai pentru că alterează scena enunţiativă creată între orator (Lahovari) şi alocutorul selectat (Pallade), ci şi, mai ales, pentru că Lahovari este un parlamentar care a făcut parte din mai multe guverne conservatoare. Finalul replicii lui Lahovari indică un atac indirect la adresa reprezentării individuale şi relaţionale a sinelui parlamentarului (relevând impoliteţe *off record*). Se critică o presupusă pretenţie de integritate a lui Dobrescu (imagine atribuită), respingându-se, implicit, atribuirea lipsei de integritate (prin reprezentarea relaţională a sinelui) tuturor guvernelor şi membrilor acestora

(Lahovari s-ar fi putut simţi atacat de cuvintele lui Dobrescu; se remarcă acea diferenţă de perspectivă egocentrică şi exocentrică, dinamică, menţionată de Spencer-Oatey 2007). O altă implicatură creată de replica lui Al. Lahovari ar fi imposibilitatea unui guvern cu C.C. Dobrescu: i se atacă astfel reprezentarea individuală, nefiind solicitat ca membru într-un guvern, din cauza lipsei de apreciere sau a lipsei de competenţă într-un domeniu.

4.5. Upgrading şi bathos

Discursurile şi interacţiunile parlamentare oferă numeroase exemple în care politeţea simulată (*mock politeness*) poate fi percepută fie ca reacţie rapidă la un atac, fie ca intervenţie metadiscursivă. Registrul stilistic al evaluării poate fi mai înalt decât cel instituţional standard (*upgrading*); contrastul astfel obţinut emfatizează falsa apreciere şi lipsa de adaptare (comunicativă) a antagonistului la normele dezbaterii parlamentare. Pe de altă parte, coborârea registrului (*bathos*) poate indica dezacordul cu opinia exprimată de interlocutor sau cu direcţia dezbaterii.

Exemplele din această categorie sunt excerptate din dezbaterile interbelice. Primul relevă o falsă politeţe a doi parlamentari ai opoziţiei (Partidul Naţional Ţărănesc) faţă de un reprezentant al guvernului:

(11) D. V. Vâlcovici, ministrul lucrărilor publice şi al comunicaţiilor: D-lor, eu vă rog să nu întrerupeţi frumuseţea expunerii d-lui deputat Călinescu, pe care eu o gust cu toată plăcerea.
D. Eduard Mirto: Şi noi, vă promitem că vom gusta frumuseţea discursului d-voastră şi nu vă vom întrerupe.
D. Ar. M. Călinescu: Daţi-mi voie, vă rog, să fiu în schimb de amabilităţi cu d. ministru şi să declar că, la rândul meu, gust frumuseţea scrisului d-sale, dovadă că îl citez cu atâta plăcere. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 246-247).

Evaluările pozitive ale discursurilor, de ambele părţi, semnalează o decodare ironică, fiind utilizat un registru stilistic superior celui obişnuit pentru intervenţiile scurte[14]. În dezbaterile parlamentare, în general, un membru al opoziţiei nu citează din discursurile unui reprezentant al puterii (şi invers) decât pentru a marca erorile, lipsa de consecvenţă etc.; citarea frecventă reprezintă, astfel, indicatorul constantelor critici (deci lipsa aprecierii), exemplul relevând impoliteţe *off record*.

Exemplul următor, din perioada interbelică, este, de asemenea, reactiv, dar diferit de cel precedent, stimulul nefiind unul interacţional imediat. A. Călinescu evaluează un raport oficial conţinând prezentarea unor demersuri administrative locale:

(12) D. Ar. M. Călinescu: Toată activitatea prefectorială s-a văzut consemnată într-un voluminos număr al Monitorului judeţean, care ar fi făcut deliciile cititorilor, dacă un ordin venit la timp, mai de sus, nu ar fi interzis prefectului satisfacţia de a-şi vedea proza

[14] Prin repetarea verbului *a gusta* se realizează, în replici succesive, un poliptoton, care ar putea indica acelaşi tip de falsă apreciere.

răspândită în comunele judeţului. Am izbutit, însă, d-lor, să-mi procur un exemplar din această preţioasă lucrare, rămasă quasi-inedită, şi îl ţin la dispoziţia d-voastre. (Cameră, 29.06.1926, I: 12)

Hiperonimele folosite pentru referirea la raportul administrativ sunt adecvate lucrărilor literare: *proză, preţioasă lucrare*; parlamentarul din grupul opoziţiei anticipează şi efectele asupra unor eventuali lectori (*care ar fi făcut deliciile cititorilor*). Termenul *delicii* este ambiguu, putând fi decodat și printr-o antifrază. Evaluarea artistică a unui raport administrativ ilustrează atacul indirect asupra celor care au avut iniţiativa comentată. Lipsa de adecvare la normele oficiale, dar şi caracterul „ficţional" al raportului oficial (prefectul neavând, de fapt, realizări) sunt elementele care provoacă atacul lui Călinescu.

Inadecvarea registrului şi a evaluării situaţiei politice externe devin ţinta parodiei/ironiei într-un fragment privind activitatea unui reprezentant diplomatic al României:

(13) Dar, d-lor, îmi veţi da voie să vă întreb: ce sagacitate poate să fie aceea, când un consilier al nostru de legaţie, trimis anume să facă slujbă pe lângă Vatican, raportează cu două zile înainte de acordul de la Latran, dintre d-l Mussolini şi Papa, că *acest acord nu va fi o operă pe care o va vedea generaţia noastră, ci se va realiza cel mult în ceruri*. (ilaritate) Dar exact a doua zi acordul de la Latran s-a încheiat. (Ralea, Cameră, 20.02.1930, DDP: 381)

Consilierul este citat în stil indirect (*raportează...că*), dar citarea nu garantează autenticitatea. Astfel, registrul inadecvat în care se prezintă acordul dintre Vatican şi Mussolini îi poate aparţine consilierului, relevând lipsa de profesionalism, atât în privinţa conţinutului, cât şi a formei în care redactează un document oficial (în acest caz, citarea prezentată ca reală poate fi, de fapt, parodică). Pe de altă parte, poate fi o parafrază a lui Ralea, realizată cu intenţia de a se distanţa de ţinta sa (situaţie care ar ilustra ironia). Indiferent de definirea situaţiei ca parodie sau ironie, este evidentă o metaforă filată (*Vatican-Papa-ceruri*), în care se speculează semnificaţia simbolică religioasă a termenilor *Vatican* şi *Papa* şi nu cea politică.

Aşa cum adoptarea unui registru superior poate reflecta ironia, trecerea la un registru inferior poate indica lipsa de acord/apreciere a direcţiei în care un oponent doreşte să conducă o dezbatere. Este cazul comentariului de mai jos al unui reprezentant al majorităţii (N.C. Popescu) la o intervenţie a unui membru al opoziţiei (A. Călinescu):

(14) D-l Armand Călinescu: Prin urmare, nu s-au găsit! Şi atunci, dispariţia actelor din dosare. Dacă cel puţin această dispariţie de acte s-ar putea susţine...
D-l Aurelian Bentoiu, raportor: Mărturisită de nevinovatul Seletzky!
D-l Armand Călinescu: Dv. ştiţi că Seletzky a mărturisit altceva, că *şi-a distrus nişte scrisori de la locuinţa lui.*
D-l N.C. Popescu: *De amor!* (ilaritate de băncile majorităţii)
D-l Al. Alexandrini: Dar la locuinţa lui nu erau sigilii puse pe uşa biroului?

D-l Armand Călinescu: Nu, ştiţi bine că nu s-au pus sigilii la uşi şi au recunoscut toţi comisarii regali greşeala pe care au făcut-o. (Cameră, 28.03.1935, DDP: 589)

Dezbaterea priveşte aşa-numita afacere Škoda[15], care a dus la căderea guvernului condus de Iuliu Maniu în 1933. A. Călinescu este, în momentul dezbaterii, reprezentant al opoziţiei, dar făcuse parte din guverne ţărăniste (ca subsecretar de stat la Interne) conduse de I. Maniu, care semnase contractul cu firma cehoslovacă. Evocând scrisori arse la domiciliu de şeful firmei Škoda în România, intervenţia lui Călinescu este completată de N.C. Popescu: *scrisori ... de amor*, trimitere intertextuală la Caragiale, reflectând o atitudine sarcastică faţă de intervenţiile lui Călinescu (aceeaşi atitudine sarcastică reiese din intervenţia raportorului guvernului, Bentoiu – *nevinovatul Seletzky*).

4.6. Jocurile de cuvinte

Redăm mai jos câteva exemple amuzante, relevante pentru jocurile de cuvinte. Primul exemplu include o paronomază, reţinută, în cadrul interdiscursului, prin reluarea şi dezvoltarea sa, la distanţă, de către un alt politician, într-o altă dezbatere parlamentară. Primul exemplu este dintr-un schimb verbal între Armand Călinescu şi A.C. Cuza, iar cel de-al doilea este o replică a lui C. Argetoianu, adresată aceluiaşi Armand Călinescu:

(15) D. A.C. Cuza: Ieşti foarte generos. Aş putea să vă numesc d. Călinescu « charmant ». (Ilaritate).
D. AR. M. Călinescu: D. Cuza a fost totdeauna dulce.
D. A.C. Cuza: Însă fără să mă înfrupt dela zahărul d-voastră. (Ilaritate). (Cameră, 7.12.1931, I: 179)
D. C. Argetoianu: Eu m-am obişnuit să vă ascult ca « Charmant » Călinescu! (Ilaritate).
Acum vă ascult ca « Marchand ». (Ilaritate). (Cameră, 18.03.1935, II: 214-215)

Jocul de cuvinte *Armand – charmant* speculează aspecte semantice şi particularităţi fonetice ale limbii franceze; falsa apreciere primeşte însă un răspuns imediat din partea lui Armand Călinescu, evaluarea ironică a lui A.C. Cuza drept „dulce”. Răspunsul relevă natura competitivă a cadrului şi potenţialul agresiv al jocului de cuvinte. În intervenţia sa următoare, A.C. Cuza simulează asumarea evaluării (ironice a) lui A. Călinescu, introducând o contrazicere a unei eventuale explicaţii pentru caracterul său „dulce”: „însă fără să mă înfrupt dela zahărul d-voastră”. Se poate observa cum, implicit, A.C. Cuza menţine în atenţia publicului jocul său de cuvinte iniţial, dorind să-şi păstreze şi poziţia privilegiată de iniţiator al unei „competiţii de spirit”.

[15] Statul român semnase, în 1930, un contract dezavantajos cu firma cehoslovacă Škoda, pentru furnizarea de armament, mulţi reprezentanţi ai guvernului PNŢ condus de Iuliu Maniu fiind acuzaţi de primirea unor comisioane pentru favorizarea firmei Škoda, reprezentată de şeful său Bruno Seletzky.

Paronomaza *Armand – charmant* este reţinută şi reutilizată după 4 ani, distanţa temporală destul de mare garantând succesul jocului de cuvinte iniţial. Limba franceză rămâne sursa posibilităţilor de substituţie; în exemplul din 1935, se remarcă cvasi-anagramarea: *Armand – charmant – marchand*. Exemplele relevă o falsă politeţe a schimburilor de replici (*mock politeness*, la Culpeper 1996), atacul la persoană (ţinta fiind aceeaşi: Armand Călinescu) realizându-se indirect (exemplele relevă impoliteţe *off record*).

4.7. De la umor spre ironie şi sarcasm sau insultă

Enciclopedia socio-istorică a analistului fiind mai redusă în cazul unor interacţiuni parlamentare din secolul al XIX-lea sau din perioada interbelică, aluziile se relevă uneori mai greu de decodat. De aceea, interpretarea noastră de a califica drept ironie, sarcasm sau „insultă" unele situaţii comunicative se bazează pe urmărirea unui procedeu al insistenţei (repetiţii, reluări, reformulări etc.), utilizat în replici succesive de către parlamentari. Insultele *on record* se realizează prin utilizarea unor termeni ofensatori: calificative atribuite „ţintei", vizând atât rolul public, cât şi pe cel privat, se pot selecta din domenii (considerate de cele mai multe ori) tabu pentru discursul parlamentar.

Replicile parlamentarilor includ uneori o citare legată de un clivaj evaluativ (Kotthoff 2002), relevând uzul ironic:

(16) D. Marin Stănoiu: Să numim un supra arbitru, ca la afacerea Tischler.
D. Ar. M. Călinescu: Vă somez, dacă d-voastră aveţi deprinderea să vă luaţi răspunderea cuvintelor pe care le pronunţaţi în Adunare, să vă explicaţi imediat.
D. Marin Stănoiu: O să aduc mâine gazetele.
D. Ar. M. Călinescu: Vă somez să vă explicaţi imediat, iar dacă nu o faceţi, sunteţi un calumniator.
D. Marin Stănoiu: Veţi vedea gazetele mâine, în cari sunteţi denumit « tischlerică » de ani de zile şi n-aţi spus odată o vorbă.
D. I. Mihalache: D-lui care întrerupe e reprezentantul Parlamentului subţire! Aceasta o declară un reprezentant al Parlamentului subţire! (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 169)

I. Mihalache (PNŢ) sancţionează întreruperile realizate de M. Stănoiu şi aluziile (*tischlerică*[16]) la adresa lui A. Călinescu (PNŢ), Stănoiu sustrăgându-se de la solicitările lui Călinescu de a-şi prezenta explicit acuzele. Aşa cum reiese din replica lui Mihalache, formula „reprezentant al Parlamentului subţire" îi aparţine lui Stănoiu (sau apare la reprezentanţii grupului politic din care acesta face parte), formula fiind reluată cu intenţia distanţării, fără introducerea prin verbe *dicendi* şi cu un sens opus celui originar (implicând un clivaj evaluativ), ceea ce relevă o situaţie de ironie-ecou.

În exemplul de mai jos, sarcasmul apare la finalul unei confruntări între doi parlamentari cu putere politică diferită: I.C. Brătianu este simultan parlamentar şi

[16] *Tischler* (germ.) înseamnă „tâmplar" şi poate fi o aluzie la afaceri din domeniul forestier.

prim-ministru, iar Nicorescu parlamentar; între cei doi are loc o dispută pentru accesul la cuvânt, pe care o prezentăm fragmentar pentru a ilustra contextul care favorizează apariţia replicii sarcastice:

(17) N. Nicorescu: Dacă nu m'aţi lăsat să vorbesc.
I.C. Brătianu: Ai vorbit de o mulţime de lucruri de care nu era nevoie, iar de ceeace trebuia să vorbeşti ca să luminezi Camera, nu ai vorbit şi *aceasta mă face să zic că nu ai studiat chestiunea, fiindcă altfel nu puteai să vorbeşti, ca om onest ce eşti, aşa cum ai vorbit*. (...)
N. Nicorescu: În privinţa avansului nu este defect ministerul...
I.C. Brătianu: Eu nu v'am întrerupt...
N. Nicorescu: Nu m'aţi lăsat nici să vorbesc, nu numai că m'aţi întrerupt.
I.C. Brătianu: Nu numai că ai vorbit, dar ai insultat şi Senat şi Cameră şi banca ministerială (sgomot). (...)
N. Nicorescu: N'am zis ca să-l dăm în judecată; am zis că-l acuz de neglijenţă... (...)
I.C. Brătianu: Eu, domnule Nicorescu, nu v'am înrerupt decât pentru ca să vă rog să fiţi mai scurt, fiindcă mă aşteaptă la Senat; d-ta însă mă întrerupi necontenit. .. (...)
N. Nicorescu: Apoi n'am vorbit, căci nu m-aţi lăsat să vorbesc.
I.C. Brătianu: *Apoi d-ta şi până mâine dacă vorbeai tot te-ai fi plâns că n'ai isprăvit de vorbit*.
(Brătianu, Cameră, 25.05.1882, VII: 287-290)

Exemplul pune în evidenţă o strategie cu multiple faţete: întreruperile sunt dublate de acuzaţii diverse (care iau forma unor comentarii metadiscursive/metacomunicative). Nicorescu este acuzat de Brătianu că ar fi întrerupt, că ar fi insultat guvernul (interpretare metadiscursivă), că ar fi putut vorbi la nesfârşit (proiecţie metacomunicativă). Considerăm sarcastică replica finală, în care expresia familiară („până mâine dacă vorbeai") şi scenariul disforic minimal (atribuirea unei posibile atitudini negative, lamentarea, ca inadecvată cadrului dezbaterii) afectează atât rolul public, cât şi pe cel privat, al lui Nicorescu (inabilitatea de a-şi concentra discursul).

M. Ralea, deputat al majorităţii parlamentare PNŢ, critică activitatea anterioară a Ministerului de Externe şi modul în care erau recrutaţi reprezentanţii diplomatici. În privinţa acestora, Ralea oferă două exemple, gluma fiind combinată cu transmiterea unui mesaj serios:

(18) M. Ralea: Fii de burghezi din România, astăzi secretari de legaţie şi consilieri, al căror onorabil nume sfârşeşte în *–escu* au pus coroană pe cărţile de vizită ca să arate că unul se trage din Vlad Ţepeş, iar altul că are o origine dintr-un împărat bizantin (Ilaritate). După aceea o serie de măsuri severe pentru toţi colegii care nu s-ar comporta după ortodoxia protocolului, că unul, când a dat bună ziua, a dat numai trei degete în loc de două, cum scrie la carte, că altul a dat două degete şi un surâs, când la carte scria că trebuie un surâs şi fără două degete (Ilaritate). (Cameră, 20.02.1930, DDP: 382-383)

Ralea accentuează, pe de o parte, lipsa de „sânge albastru": „fii de burghezi", „al căror onorabil nume sfârşeşte în *-escu*" (menţionarea explicită a originii, indicată de patronim), şi, pe de alta, pretenţiile nobiliare: „*au pus coroană pe cărţile de vizită* ca să arate că unul *se trage din Vlad Ţepeş*, iar altul că are o *origine dintr-un împărat*

bizantin" (acestea nefiind simple încercări de revendicare a unei origini nobile, ci reclamarea unei descendenţe ilustre). În acelaşi timp, pretinsa origine nobilă duce la o respectare riguroasă a codului diplomatic de bune maniere şi le impune şi celorlalţi respectarea comportamentului verbal şi gestual, abaterile de la codul Ministerului de Externe fiind sancţionate: „o serie de măsuri severe". Modul în care sunt prezentate abaterile colegilor implică stilul indirect liber, relevând ironia-ecou: „*că* unul, când a dat bună ziua, a dat numai trei degete în loc de două, cum scrie la carte, că altul a dat două degete şi un surâs, când la carte scria că trebuie un surâs şi fără două degete".

În unele situaţii, o replică ironică sau sarcastică primeşte, la rândul ei, un răspuns ironic. Este modalitatea comunicativă marcată a cadrului conflictual reprezentat de Parlament. În exemplul de mai jos, apare un schimb de replici între Pamfil Şeicaru şi un deputat al Partidului Social-Democrat, L. Rădăceanu, pornind de la evaluarea făcută de reprezentantul PSD Pactului Kellogg:

(19) L. Rădăceanu: (...) N-am progresat, d-lor deputaţi, fiindcă aceste discuţiuni au fost duse de guverne burgheze...
P. Șeicaru: A participat şi guvernul sovietic.
L. Rădăceanu: Eu n-am susţinut niciodată că guvernul de astăzi al Rusiei nu este un guvern care reprezintă interese burgheze.
I. Pistiner: D-le Șeicaru, citeşte şi d-ta discuţiunile privitoare la oferta Rusiei făcută la Pactul Kellogg şi vei vedea cum noi, socialiştii, social-democraţii, chiar cei din Rusia, criticăm Sovietele.
L. Rădăceanu: D-le Șeicaru, eu ceea ce scriu – dv. nu aveţi ocazia şi nici dorinţa să citiţi – dar este citit de muncitorime.
P. Șeicaru: Este aşa de adânc?
L. Rădăceanu: Tot aşa de profund ca şi articolele din „Cuvântul" (Cameră, 30.01.1929, DDP: 361)

Semnificativ este, mai ales, finalul schimbului: Rădăceanu îi reproşează lui Şeicaru (unul dintre cei mai mari ziarişti ai perioadei interbelice, în 1924 preşedinte al Sindicatului ziariştilor) că acesta nu-i citeşte articolele („dv. nu aveţi ocazia şi nici dorinţa să citiţi") din lipsă de interes/preocupare, acele articole fiind în schimb citite de către muncitori (electoratul vizat de PSD). P. Şeicaru reinterpretează ironic reproşul lui Rădăceanu: „E aşa de adânc?" [ceea ce scrieţi], simulând interesul şi surpriza pentru calitatea scrisului. Rădăceanu, la rândul lui, reacţionează rapid, asumându-şi o calitate a articolelor similară celei presupuse pentru articolele lui Şeicaru din *Cuvântul*[17].

În exemplul de mai jos, intervenţiilor sarcastice venite din sală li se răspunde, într-o primă fază, acestea fiind apoi ignorate de către orator, care-şi continuă discursul:

[17] P. Șeicaru a scris articolele de fond din *Cuvântul*, din 1923 până în 1927, din 1927 înfiinţând ziarul *Curentul*.

(20) D-l A.C. Cuza: (...) Suntem la această tribună să spunem ce credem şi rămâne ca onorata Cameră să vadă dacă cele spuse corespund necesităţii momentului.
D-l M. Ralea: *Despre aceasta nu vă faceţi iluzii. Nu-i aşa*?
D-l A.C. Cuza: *Aveam iluzie faţă de d-ta, dar am pierdut-o de când ai venit cu politica iberică şi d-l Iorga a pierdut-o alături de mine.*
D-l M. Ralea: *Aţi găsit mijlocul acesta de reconciliere*?
D-l A.C. Cuza: Teza noastră este următoarea: scurt şi precis. Rămâne ca cele pe care le voi dezvolta să o dovedească. (Cameră, 13.12.1930, DDP: 423)

Mai întâi, M. Ralea îi atribuie lui Cuza o opinie, implicând lipsa acestuia de încredere în instituţia parlamentară. Intervenţia lui Ralea nu pare provocată de conţinutul enunţului lui Cuza, dovedind cu precădere caracterul său eristic. Cuza preia formula lui Ralea şi realizează, la distanţă, un joc de cuvinte (poliptoton): *a-şi face iluzii-a avea iluzie*, afirmând explicit pierderea încrederii în Ralea. De asemenea, oratorul afirmă că nu numai încrederea sa a fost pierdută, ci şi cea a lui Iorga (personalitatea marcantă a epocii, evocată, de multe ori, ca argument de autoritate). Ralea reacţionează creând un scenariu fantezie – o reconciliere[18] între Cuza şi Iorga, pe baza acestei opinii comune – ignorat însă de către Cuza.

În exemplul de mai jos, dintr-o dezbatere interbelică, protagoniști sunt M. Ralea şi N. Lupu, reacția lui Ralea fiind provocată de exprimarea neîncrederii lui N. Lupu în succesul reorganizării ministerului de externe de către prim-ministrul Iuliu Maniu:

(21) M. Ralea: În chestia propagandei s-a făcut un pas înainte, s-a reorganizat, sub auspiciile Preşedinţiei Consiliului şi când un lucru a fost pus sub auspiciile directe şi personale ale d-lui Iuliu Maniu, nici unul dintre noi nu cred că se va îndoi că va da rezultatele aşteptate (Aplauze pe băncile majorităţii).
N. Lupu: Eu nu cred, d-le Ralea.
M. Ralea: *D-le dr. Lupu, d-ta suferi de un scepticism prematur*. (Cameră, 20.02.1930, DDP: 386)

M. Ralea, deputat PNŢ, îşi afirmă încrederea deplină în succesul proiectului condus de I. Maniu. În finalul replicii, introduce o modalitate de a-şi prezenta teza ca fiind opinia comună a adunării parlamentare: „*nici unul dintre noi nu cred că se va îndoi* că va da rezultatele aşteptate”. N. Lupu[19] intervine cu afirmarea explicită a opiniei opuse: „Eu nu cred, d-le Ralea”. M. Ralea oferă imediat un răspuns sarcastic, aducând în prim-plan un scenariu medical: el pornește de la profesia lui N. Lupu: „D-le *dr.* Lupu”, continuă cu „*suferi* de un scepticism *prematur*”, unde numai „scepticism” nu se încadrează ca hiponim în scenariul medical al unei boli (*boală* funcționând ca hiperonim implicit).

---

[18] Deşi fondează împreună cu N. Iorga o formaţiune politică în 1910 (Partidul Naţionalist Democrat), Cuza se desparte de acesta, înfiinţând în 1922 şi 1923 alte formaţiuni politice: Uniunea Naţional Creştină, respectiv Liga Apărării Naţional Creştine (EIR 2000).

[19] N. Lupu plecase din PNŢ în 1927, constituind o aripă dizidentă de stânga, fiind, în epocă, unul dintre contestatarii lui Maniu (EIR 2000).

5. Concluzii

Parlamentul românesc, cadru instituţional implicând o abordare politică de tip conflictual, accentuată în perioada interbelică, permite, sub masca detaşării umoristice, schimbul unor evaluări negative între adversarii politici. Aşa cum am putut observa din analiză, umorul (atât cel conversaţional, cât şi unele cazuri de umor convenţional „adaptat”), recurent în dezbaterile parlamentare din perioada analizată, oferă o imagine a personalităţii participanţilor: afişarea unui ethos ludic, a unei atitudini degajate şi a unei abilităţi conversaţionale dezvoltate, prezentarea pozitivă a propriei imagini şi desconsiderarea antagonistului. Pe lângă aceasta, inserţiile amuzante relevă împărtăşirea cunoştinţelor şi a atitudinilor (implicit şi explicit): cele mai multe trimiteri se fac la persoane/evenimente cunoscute participanţior la dezbateri, unele povestiri personale fiind, poate, repetate (ceea ce marchează solidaritatea de grup). Aceleaşi inserţii amuzante permit aducerea în prim-plan a unei relaţii (*in* şi *out*-grup): antagonistul este, de obicei, membru al unui grup parlamentar opus celui din care oratorul face parte; reacţia de apreciere primită (din partea celorlalţi parlamentari din sală) relevă uneori adeziunea la opiniile oratorului şi/sau disocierea faţă de „ţintă”.

Analiza discursurilor şi a dezbaterilor relevă faptul că formele narative (anecdotele personale, glumele), tachinarea, manipularea presupoziţiilor, a conţinutului implicit, precum şi secvenţele eristice reprezintă instanţele amuzante cele mai frecvente. Preferinţa pentru formele narative se poate explica, pe de o parte, prin faptul că acestea se articulează cu uşurinţă în angrenajul discursiv, creionând atât imaginea locutorului şi a ţintei, cât şi tipul de relaţie interpersonală. Mai dificil de inclus în ţesătura discursului sunt instanţele aflate pe un loc secund ca frecvenţă: manipularea registrului (*upgrading*) şi jocurile de cuvinte. Dificultatea provine atât din gradul ridicat de abilitate comunicativă pe care trebuie să-l arate locutorul (un anumit tip de sofisticare), cât şi din potenţialul agresiv sau competitiv al unora dintre aceste instanţe (jocurile de cuvinte).

Jocurile de cuvinte sau pasajele amuzante sunt create şi în interacţiune, oratorul primind reacţia rapidă a publicului (sau a ţintei), atât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât şi în perioada interbelică. Ilaritatea produsă de enunţul oratorului atestă, pe de o parte, aprecierea abilităţii comunicative a celuilalt şi adeziunea (de obicei, din partea propriului grup politic) la ideea transmisă implicit sau explicit, reafirmarea existenţei teritoriului comun, strategii relevând politeţe pozitivă; pe de altă parte, manifestarea acestei politeţi pozitive faţă de realizatorul actului de impoliteţe reprezintă, implicit, o desolidarizare de ţintă, adeziunea la o evaluare negativă, izolarea ţintei – strategii relevând impoliteţe (o formă de a marca apartenenţa la un anumit grup).

Comparând discursurile şi dezbaterile parlamentare de la sfârşitul secolului al XIX-lea cu cele din perioada interbelică, se poate remarca o uşoară preferinţă a parlamentarilor din Vechiul Regat pentru formele narative (anecdote personale,

tachinări şi glume), în timp ce în perioada interbelică, cel puţin în corpusul analizat, preferinţa este pentru formele cu un potenţial agresiv sau competitiv mai ridicat (de exemplu, incongruenţa registrului şi jocurile de cuvinte). O altă diferenţă remarcată este apelul mai frecvent la sarcasm şi la replici imediate în aceeaşi notă sarcastică sau ironică, în perioada interbelică (secvenţe eristice evidente).

În privinţa formelor agresive, cele mai numeroase exemple de insulte în discursul parlamentar sunt cele realizate *off record* sau în combinaţia *on record* – *off record* (tipul mixt; incluzând aici şi ironia ori sarcasmul), care permite transmiterea unor implicaturi ofensatoare pentru „ţintă" (conducând uneori la polarizarea audienţei). Multe dintre exemplele care exploatează ironia ori sarcasmul pentru a transmite impoliteţe *off record* sunt iniţiate de membri ai opoziţiei; aceştia contestă guvernul şi majoritatea care îl sprijină, încercând să-şi creeze *puterea de* a acţiona, de a forţa sau influenţa guvernul şi majoritatea parlamentară (şi apoi puterea *asupra* guvernului şi a majorităţii). Parlamentarii aparţinând majorităţii îşi reafirmă, prin aceleaşi mijloace, *puterea de* a-şi impune dorinţele, respectiv *puterea asupra* minorităţii.

IPOSTAZE ŞI FUNCŢII ALE IRONIEI*

LILIANA HOINĂRESCU

1. Introducere

În ciuda numeroaselor studii consacrate ironiei, nu există încă un consens privind definirea acesteia. Descrierea ironiei este complicată de o istorie culturală îndelungată, în cursul căreia conceptul a căpătat sensuri şi accepţiuni diferite, unele contradictorii şi antagonice.

Ironia a fost considerată, până în a doua jumătate a secolului trecut, un fenomen esenţialmente legat de câmpul filosofic, estetic sau literar. Stilistica actuală, în prelungirea tradiţiei retorice postciceroniene, clasifică ironia printre tropi, asimilând-o antifrazei[1].

Abordarea pragmatică a limbajului, în dimensiunea ei cognitivă şi sociodiscursivă, a acreditat şi un nou mod de a analiza ironia, ca fenomen comunicativ. Consecutiv, ironia a fost descrisă în cadrul unor teorii mai cuprinzătoare privind actele verbale (vezi Searle 1979: 112-116), procesele inferenţiale şi implicitul (vezi Grice 1975, 1978), relevanța (vezi Sperber/Wilson 1978; 1986) sau politețea/impolitețea (vezi Brown/Levinson 1987; Leech 1983; 2014: 216-245; Culpeper 1996, 2016).

Interpretarea discursiv-pragmatică, deşi a lărgit considerabil spectrul de analiză a ironiei de la sfera stilistic-literară la faptele comunicative curente şi a

---

* Versiune revăzută și amplificată a textului din Hoinărescu 2016.

[1] Pentru o prezentare detaliată, vezi Hoinărescu (2006: 7-36). Este binecunoscut, ironia a fost descrisă încă din Antichitate, unde este legată de maieutica socratică, metoda filosofică de a simula ignoranţa pentru a-l face pe interlocutor să descopere el însuși adevărul (Aristotel, *Etica Nicomahică* 4.7, 1127b 23-26). Aşa cum a fost subliniat, prestigiul lui Socrate în întreaga cultură antică a conferit unui cuvânt comun, cu sensuri depreciative (în greaca veche *eironeia* însemna „ipocrizie, disimulare, înșelătorie") accepţiuni filosofice și elitiste (Vlastos 2002: 31). Cicero va introduce cuvântul *ironia* în latină și îl va defini drept o tehnică literară, elegantă şi rafinată, prin care oratorul lasă să se înţeleagă altceva decât ceea ce spune: „Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias... Socratem opinor in hac *ironia* dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate salsum..." (Cicero, *De Oratore,* II, 67 [269], *apud* Vlastos 2002: 31). Tratatele de retorică ulterioare, începând cu cel al lui Quintilian, din secolul al III-lea d. Cr., vor include ironia printre figurile retorice (tropi), asimilând-o antifrazei: „Igitur eironeia quae est schema ab illa quae est tropos genere ipso nihil admodum distat (in utroque enim contrarium ei quod dicitur intellegendum est)." (Quintilian, *Institutio Oratoria,* IX, 2, 44).

clarificat numeroase aspecte ale fenomenului, nu a reuşit totuşi să ajungă la o soluţie unitară. Dimpotrivă, cele două direcţii majore de cercetare, teoria pragmatică standard (ironia ca act verbal indirect/ironia ca implicatură), pe de o parte, şi teoria ironiei ca menţiune, pe de altă parte, sunt mutual exclusive. În esenţă tropologică, teoria pragmatică standard (eng. *Standard Pragmatic Theory*) stipulează suprapunerea a două sensuri, cel literal şi cel indirect/implicit, în procesul de decodare a sensului ironic, corespunzător nivelurilor literal şi figurat din tradiţia retorică. În replică, teoria ironiei ca menţiune, formulată de Sperber şi Wilson (eng. *Echoic Mention Theory*), respinge interpretarea tropologică, pornind chiar de la contestarea existenţei nivelurilor literal şi figurat. În concepţia autorilor, acestea sunt simple constructe teoretice, în comunicarea obişnuită înţelegerea enunţurilor de ambele tipuri implicând aceleaşi procese cognitive. Distincţia între *uz* şi *menţiune* devine relevantă pentru înţelegerea enunţurilor ironice, presupunând o dedublare enunţiativă, mai precis neasumarea enunţului „menţionat" de către enunţiatorul propriu-zis, ci doar citarea lui critică (vezi Sperber/Wilson 1978; 1986: 237-254). Alte studii dedicate exclusiv ironiei se revendică explicit de la aceste sisteme conceptuale, încercând să le amendeze sau să le concilieze[2] .

Nici în privinţa dimensiunii sale sociodiscursive, ironia nu poate fi uşor clasificată, fiind considerată de unii cercetători o strategie a politeţii (vezi Brown/Levinson 1987: 69; Leech 1983: 142-145), de alţii – o strategie a impoliteţii (vezi Culpeper 1996: 355-358), în timp ce o a treia categorie consideră că ironia poate oscila discursiv între politeţe şi impoliteţe (vezi Miller 2006; Kotthoff 1996, 2003; Tselika 2015: 19). Aceste funcţii pragmatice contradictorii rezultă din subtila configuraţie discursivă a enunţurilor ironice, care pot evidenţia contextual falsa modestie, distanţa critică, gluma, deriziunea sau sarcasmul.

În cele ce urmează, ne propunem să ilustrăm diferite expresii şi uzuri discursive ale ironiei în discursul parlamentar românesc, în perioada 1866-1938. Ne interesează sensurile contextuale ale ironiei, funcţiile argumentative şi cele pragmatice (strategie a im/politeţii), urmărind să evidenţiem modul în care acestea interferează şi se completează în cadrul oratoriei parlamentare. Considerăm că discursul parlamentar permite surprinderea unei varietăţi de ipostaze comunicative şi metacomunicative ale ironiei, fiind nu numai un discurs deliberativ şi agonistic, ci şi unul teatralizat, cu un repetoriu retorico-stilistic particular (vezi Ilie 2003b; Bayley (ed.) 2004). Ironia poate avea, în acest context, atât expresii elaborate, gândite şi structurate în prealabil şi doar performate de oratori, cât şi expresii spontane şi dialogice, în urma intervenţiilor sau a întreruperilor unui orator de către alţi membri ai Parlamentului.

---

[2] Pentru teoriile neogriceene, care interpretează ironia ca substituţie a unui sens literal, vezi Giora (1995; 1999), Attardo (2000), iar pentru cele care se raportează la teoria ironiei ca menţiune, cu diverse amendamente, vezi, printre alţii, Ducrot (1984: 171-233); Kreuz/Glucksberg (1989); Kumon-Nakamura/Glucksberg/Brown (1995). Vezi şi teoria ironiei ca prefăcătorie/disimulare, *The Pretense Theory*, formulată de Clark/Gerrig (1984), care încearcă o conciliere a celor două sisteme teoretice. Pentru o prezentare critică a acestor direcţii pragmatice, vezi Ghiţă (1999); Attardo (2000); Hoinărescu (2006: 12-30).

2. Analiza ironiei

2.1. Ironia = glumă. Strategie a politeţii pozitive (autoevaluare). Argumentul prin (contra)exemplu.

Pentru început, vom comenta un fragment dintr-un discurs al lui Mihail Kogălniceanu, din şedinţa din 15 aprilie 1882, în care deputatul va denunţa practica unor parlamentari ai majorităţii de a face interpelări minore, astfel încât să se mimeze formal opoziţia parlamentară, neutralizând vocile cu adevărat critice ale partidelor din spectrul politic advers:

(1) M. Kogălniceanu: Cu mare mirare şi întristare am văzut că acum se realizează ceea ziceau unele organe ale publicităţii cum că nenorocirea acestei Camere este că nu are opoziţiune. Eu văd acum că unii din membrii majorităţei s-au însărcinat să dea dezminţire acestei acuzaţiuni, fiindcă domniile lor vin prin neîntrerupte şiruri de interpelări să ne facă a perde acel timp preţios pe care ar fi trebuit să-1 consacram la studierea acelor proiecte. (*Aplauze.*)
[...]
Minoritatea a dovedit că de o lună de zile nu a făcut nici o interpelare. De aceea voiesc să ştiu ce sînt aceste interpelări? Sînt ele spre a sprijini guvernul sau spre a justifica că este o opoziţiune?
Aci-mi permit a mă cam îndoi. În adevăr, domnilor, într-un parlament din lume, în Parlamentul din Egipt, se zicea că trebuie să fie şi la ei dreapta, stînga şi centru. Ei bine, cînd s-au adunat pentru întîia oară deputaţii, s-au dus toţi şi s-au pus în partea guvernului, iar cealaltă parte destinată pentru opoziţiune era deşartă; atunci marele kediv a făcut cum se face în garda civică, pe rînd a împărţit pe deputaţi şi a zis că cutare şi cutare să facă opoziţiune în cutare zi şi cutare şi cutare să facă în cutare zi (*ilaritate*)... ba încă onor. domnul Carp [î]mi spune că chiar cu decret s-a făcut aceasta. (*Mare ilaritate*); Dar acum, lăsînd la o parte ceea ce poate fi **ironic** în această cestiune, vin la partea cea **serioasă** şi aci eu, membru din minoritate, [î]mi permit a ruga pe cei din majoritate să binevoiască a ne imita pe noi, adică să ne punem serios pe lucru, să cercetăm legile care ni s-au pus înainte ca cele mai importante şi acolo fiecare din noi vom zice cuvîntul nostru; dar interpelările să le lăsăm pînă la toamnă. (Kogălniceanu, Cameră, 16.04.1882, V, II: 243)

Oratorul utilizează anecdota/naraţiunea în scop argumentativ, pentru a evidenţia, analogic, o practică a mimării democraţiei parlamentare, comună ţărilor orientale, unde tipul de guvernare autocratic persista în mentalitalitatea colectivă, în ciuda schimbărilor instituţionale şi politice. Kogălniceanu doreşte să sublinieze implicit rolul constructiv al opoziţiei, care trebuie să facă interpelări la obiect, nu doar pentru a se conforma unei reguli instituţionale. Argumentul prin exemplu este inventariat printre argumentele bazate pe structura realului (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 351; 471); forţa sa de convingere constă în apropierea a două situaţii, a două scenarii asemănătoare. În fragmentul citat, este vorba de un exemplu care invalidează o regulă, *exemplum in contrarium* (Perelman/Olbrechts-Tyteca 2008 [1958]: 478), iar ironia rezultă din alegerea unui scenariu care ilustrează o situaţie paradoxală şi comică (suprapunerea a două tipuri de mentalităţi, fundamental incompatibile), aşadar tiparul său cognitiv este mai apropiat de cel al glumei, aşa cum a fost descris de teoriile semantice ale umorului (vezi Raskin 1985;

Attardo 1994, 2000, 2001). Totuşi, uzul argumentativ conferă anecdotei, văzute ca un macro-act de limbaj, funcţiile evaluative, critice ale ironiei, prin care se denunță o contradicție între teorie și practică (vezi *supra*, *Argumentele cvasilogice*). În contextul formalizat al discursului parlamentar, unde predominante sunt strategiile politeţii negative, ironia de acest tip, apropiată de glumă şi cu un efect perlocuţionar clar umoristic, este utilizată ca o strategie a politeţii pozitive. *Marea ilaritate* consemnată în transcrierea discursului indică efectul retoric pozitiv al râsului într-un context înalt agonistic şi competitiv, constând în solidarizarea şi empatizarea participanţilor într-o chestiune de fond supusă dezbaterii. Comentariul metadiscursiv al oratorului: *Dar acum, lăsînd la o parte ceea ce poate fi ironic în această cestiune, vin la partea cea serioasă ...*, subliniază opoziţia între registre – ironicul fiind opus seriosului – şi rolul punctual al ironiei/glumei în discursul parlamentar, unde registrul grav trebuie să rămână predominant.

2.2. Ironia = persiflare. Atitudine neconformă cu regulile instituţionale (heteroevaluare). Forme ale polifoniei discursive. Argumentul citaţional

Fragmentul de mai jos face parte dintr-un amplu, „discurs asupra politicii liberale, prilejuit de dezbaterea bugetului" (Şedinţele din 26 şi 27 ianuarie 1883). Parlamentarii se adresau executivului, în mod obișnuit, pentru a răspunde la Mesajul Tronului și în cursul discuțiilor despre buget. Ca unul dintre cei mai vechi politicieni, participant la mișcările care au dus la crearea României moderne, Kogălniceanu face o prezentare a principalelor momente din istoria postpașoptistă, cu referire specială la istoria liberalismului în România, doctrină la care era afiliat. De pe această poziție, Kogălniceanu critică ferm guvernul liberal condus de Ion Brătianu, sub mai multe aspecte, de la măsurile administrative la politica externă. În fragmentul reprodus, sunt comentate ironic desele remanieri ale acestui guvern, mai ales rotaţia miniştrilor de la un minister la altul, pe criterii pur politice, fără a se ţine cont de competenţele fiecăruia în noile învestituri. O astfel de politică, lipsită de viziune, bazată pe evaluările prim-ministrului, subliniază oratorul, afectează administrarea ţării pe termen lung. Deși liberal, Kogălniceanu, se va desemna drept un opozant al guvernului condus de Brătianu și va vota împotriva bugetului propus:

> (2) M. Kogălniceanu: Socotesc că trebuie să fiu lăsat spre a continua. Cred că-mi este şi mie permis să întrebuinţez aceeaşi figură retorică pe care a întrebuinţat-a onor. domnul Chiţu, fără cît de puţin să-mi permit să intru în diagnoza boalelor rele ale miniştrilor. [...]
> Fiţi siguri, o mai repet, că nu voi face deloc diagnoze boalei fizice a domniei voastre [...]Mai erau încă doi bolnavi ... (Zgomot, întreruperi)
> Mă iertaţi, n-am făcut nici o personalitate [personalizare n. n.] şi-mi veţi permite ca atunci cînd se răspunde la cestiunea făcută de un deputat în privinţa *acestei schimbări năprasnice a miniştrilor şi în mod glumeţ de boale, să vorbesc şi eu tot aşa, fără să ating cîtuşi de puţin, ferească Dumnezeu, nici onorabilitatea, nici independenţa de caracter, nici universalitatea cunoştinţelor domnului Stătescu de a trece dintr-un minister într-altul.* Voi mai zice că mai era încă un bolnav, era domnul Urechia. Protomedicul a găsit că domnul Urechia avea o durere de urechi şi i-a prescris să se întoarcă la şoseaua Kiselef şi acolo să

facă o cură de esenţă de floare de tei şi se va vindeca. (Ilaritate) În adevăr, domnul Urechia s-a vindecat. (Ilaritate) Era apoi şi general Angelescu, care din pricina boalei independenţei sale purta chipiul cam pe o ureche. Hei bine, protomedicul l-a aruncat tocmai în Italia, în grota de la Posilipa, la Neapole (ilaritate), unde s-a vindecat. A venit noul ministru de externe şi ***aci nu mai încape ironie***.
Domnul preşedinte: Dumneavoastră faceţi diagnoza boalelor, pe cînd ar trebui să discutaţi bugetele.
O voce: Aceasta este diagnoza bugetelor.
M. Kogălniceanu: Mi se pare, domnule preşedinte, că sînt în dreptul meu. (Zgomot.)
Domnul Ion Cîmpineanu: ***Persiflagiul în Cameră nu este permis; pentru demnitatea Camerei cerem să revie oratorul la cestiune.***
M. Kogălniceanu: Sînt foarte recunoscător onor. domnului Cîmpineanu.
Domnul Ion Cîmpineanu: Neapărat.
M. Kogălniceanu: Îmi pare foarte bine că dumnealui iese din tăcerea sa; cu domnia sa am mare plăcere de a discuta.
Domnul N. Dimancea: Cer cuvîntul !
M. Kogălniceanu: A venit la Ministerul de Externe domnul Dimitrie Sturdza, care a fost interpelat de domnul Alexandru Lahovari ce caută pe acea bancă ? Domnia sa a răspuns – ***aci nu este persiflagiu*** –, a răspuns: Am mare încredere în domnul Brătianu. (Kogălniceanu, Cameră, 26-27.01.1883, V II: 432)

Oratorul adoptă atitudinea fals naivă, motivând schimbările bruşte, „năprasnice" ale guvernului, prin neaşteptate probleme medicale. Ironia prezintă în acest context două realizări discursive. Într-o primă fază, Kogălniceanu recurge la preteriţie pentru a atinge aluziv esenţa chestiunii: *să vorbesc şi eu tot aşa, fără să ating cîtuşi de puţin, ferească Dumnezeu, nici onorabilitatea, nici independenţa de caracter, nici universalitatea cunoştinţelor domnului Stătescu de a trece dintr-un minister într-altul*. Ca procedeu retoric, preteriţia a fost asociată cu ironia, ambele trimiţând indirect la un text mai mult sau mai puţin indicibil, la un enunţ pe care enunţiatorul aparent nu şi-l asumă (vezi Hamon 1996: 88-90). Negaţia şi preteriţia induc întotdeauna, în orice discurs, efecte de bruiaj enunţiativ având valoarea unui semnal, adesea a unui semnal intertextual (raportarea unui text la alt text, mai mult sau mai puţin in-dicibil) (Hamon 1996: 88). În pragmatica enunţiativă, preteriţia devine o manifestare a polifoniei discursive, alături de negaţia metalingvistică, cu care este structural înrudită, şi ironie (vezi Ducrot 1984). Preteriţia este un procedeu retoric convenţionalizat, des întânit în oratoria politică, prin urmare poate funcţiona ca un semnal al ironiei pentru receptori (vezi şi Ionescu-Ruxăndoiu 2009a).

Exemplul surprinde reacţia spontană a unui membru al majorităţii, care acuză o abatere de la regulile instituţionale: „Domnul Ion Cîmpineanu: *Persiflagiul în Cameră nu este permis*". Deşi forma glumeaţă şi aluzivă de critică a guvernului funcţionează ca o strategie a politeţii (pozitive sau *off record*, vezi Brown/Levinson 1987), expresia indirectă este percepută de membrii majorităţii parlamentare ca o formă agravată a criticii, o persiflare, aşadar ca o strategie a impoliteţii negative (Culpeper 1996: 358), recuzate de regulamentul Camerei. Schimbul de replici ne permite să observăm modul în care locutorul îşi ajustează mijloacele discursive, în cursul aceleiaşi intervenţii. În urma interpelării, Kogălniceanu nu renunţă la ironie,

dar schimbă mijloacele de realizare a acesteia. El preferă să citeze, în scop argumentativ, o replică a unui ministru, care declarase că a acceptat funcţia în guvern pentru că avea mare încredere în Brătianu. Astfel, scopul oratorului de a demonstra absenţa criteriilor de competenţă în guvernul condus de Ion Brătianu este atins. Citarea părţii adverse pentru a sprijini propria teză este o tactică argumentativă curentă în dezbaterile parlamentare, oratorul utilizând cuvintele oponentului pentru a sublinia o contradicţie şi a-i submina astfel autoritatea şi credibilitatea (vezi şi Walton/Macagno 2011: 31-37). Expresia intertextuală a ironiei, cu reproducerea discursului altui locutor, identificat discursiv, este mai ambiguă, păstrează aparenţa de seriozitate şi obiectivitate, permiţându-i oratorului să evite reproşul de persiflare. Secvenţa metacomunicativă care precedă replica citată este semnificativă: „Domnia sa a răspuns – ***aci nu este persiflagiu*** –, a răspuns: Am mare încredere în domnul Brătianu”. Se instituie astfel o distanţă critică faţă de enunţul menţionat, fără ca evaluarea negativă să poată fi atribuită locutorului. Ironia funcţionează aici ca o strategie argumentativă (argument cvasilogic de sesizare a unei contradicții) şi, totodată, prin expresia sa indirectă, ca o strategie a politeţii (*off record*). Este de reţinut, din exemplul reprodus, percepţia diferită a ironiei, din perspectivă ilocuţionară şi perlocuţionară (orator versus auditoriu): strategie a politeţii (atenuare prin glumă şi exprimare indirectă) *vs.* strategie a impoliteţii (persiflare), legată de un dezacord ritualizat, specific interacţiunilor competitive, şi mai putin de o reală neconcordanţă comunicativă.

2.3. Ironia intertextuală. Formă literară elaborată. Aspecte histrionice. Funcții argumentative ale citării

Discursurile lui Titu Maiorescu au o formă elaborată, multe dintre ele fiind, se pare, redactate dinainte, memorate şi ulterior performate. Putem observa mai clar, în fragmentul reprodus mai jos, trăsătura de teatralitate sau de histrionism a discursului parlamentar (vezi Ilie 2003b). Ironia este cu atât mai eficientă, cu cât beneficiază de un cadru de reprezentare, în cazul nostru, scena parlamentară:

(3) T. Maiorescu: Scuzaţi-mă dacă, în calitatea mea de membru al opoziției, nu văd poate destul de clar, dar îmi pare că şi nivelul discuţiilor noastre parlamentare în această Cameră a cam scăzut. Judecaţi d-voastră înşivă.
Eu găsesc foarte caracterisrică şi foarte de revelat o vorbire a unor membri din majoritate. ***D-lor, nu ştiu, este vreun leader al majorităţii acesteia****?*
Voci: Este, este.
T. Maiorescu: ***Ce fericit aş fi când l-aş afla***!
N. Ionescu: In Parlament este preşedintele consiliului.
T. Maiorescu: Miniştrii guvernează; Camera este aici pentru control şi trebuie să aibă un reprezentat mai autorizat al majorităţii întru aceasta. În lipsă de un leader, nu pot face alta decât să mă ţiu de cei cari vorbesc mai des şi ale căror cuvinte sunt mai cu seamă acoperite de aplauzele majorităţii şi să-mi zic că aceştia reprezentă, după toată probabilitatea, ideile majorităţii. Aşa aud adeseori vorbind pe d. Dimancea, pe d. Boldur-Lăţescu şi mai este unul, care vorbeşte des în timpul din urmă, n-am onoarea a-l cunoaşte mai de aproape, este d. Iepurescu. Când mă uit apoi în Monitorul oficial şi văd că cuvântările d-lor sunt

acoperite de aplauzele majorităţii, atunci zic că aceşti d-ni exprimă un sentiment al majorităţii Camerei. Astfel, d-lor, mai deunăzi d. Dimancea, adresându-se opoziţiei, minorităţii – subt aplauzele ce le văd însemnate aci în Monitor cu cuvintele: mare ilaritate şi aplauze –, ne-a zis nouă următoarele cuvinte...
N. Dimancea: Luaţi răspunderea pentru ceea ce a vorbit oratorul care m-a precedat?
T. Maiorescu: Eu sunt recunoscător pentru toate întreruperile. Am atât de mult de purtat, în sfiala mea, cu răspunderea pentru propriile mele cuvinte, încât nu mă mai pot încărca şi cu răspunderea pentru cuvintele altora (aplauze).
Iată cum se rosteşte d. Dimancea după Monitorul din 4 noemvrie, adresându-se la opoziţie:„Pe urmele noastre aţi venit şi prin luptele noastre v-am târât după noi pană aţi ajuns unde sunteţi, ca să aveţi astăzi libertatea tribunei completă, libertatea presei absolută, pentru a ne injuria în tot chipul, uitând că sunteţi datori să ţineţi un langagiu mai dulce, şi căutând a vă vărsa tot veninul ce aveţi pentru paraponiseala că nu sunteţi toţi chivernisiţi."
Nu mă îndoiesc, că aţi auzi cu plăcere încă o dată toate cuvintele d-lui Dimancea; însă, pentru scurtimea timpului, voi mai extrage numai pe cele din urmă: (ilaritate) „De aceea vă rugăm să încetaţi de a vă mai îmbrăca, cum zice fabulistul, în pelea de leu, pentru că orcât veţi întinde pelea leului, ea tot nu vă va acoperi de ajuns, şi lumea vă va vedea cine sunteţi (mare ilaritate, aplauze)."
D-lor, eu mărturisesc că în această mare ilaritate a Monitorului am izbucnit şi eu, când am citit acest sfârşit în Monitor (ilaritate). Nu e aşa, d-le Dimancea, d-voastră şi cu mine, amândoi iubitori de studiile clasice, ne-am adus cu plăcere aminte de fericitele timpuri antice, unde în scrierile autorilor, de exemplu în ale vechiului fabulist Esop, animalele jucau un rol însemnat (aplauze, mare ilaritate). Așadar eu nu m-am mirat, când ne-aţi vorbit despre leul din fabulă.
O voce: D. Dimancea a vorbit şi de măgar.
T. Maiorescu: Mai multe animale sunt puse cu difetite roluri în dezbaterile parlamentare, ca şi în fabulistul Esop şi în modernul nostru Donici. Este leul, este şi un alt animal mai pacinic, permiteţi-mi a-l îmbrăca într-o haină neologistă şi a-l numi asin, şi d. ministru de interne ne-a vorbit astăzi chiar şi de un canar, tot la adresa unui membru al opoziţiei. Acest animal nu exista în vremile antice, fiindcă insulele Canarice nu erau cunoscute pe atunci; dar după asinul întrebunţat în antichitate, poate să vie şi canarul mai modern (ilaritate).
D. ministru de interne: Este mai subţire.
T. Maiorescu: O mică observare însă, d-lor: în aceste studii clasice, dacă se vor auzi mai departe în ţară, este de temut că lumea, îndrăznesc a zice ***toată*** lumea, când va vedea că numiţi ***asini*** pe Ionescu, pe Kogălniceanu, pe Lahovari, are să se întrebe: cine sunt leii din compararea d-voastre? Nu cumva d-nii Lăţescu, Dimancea şi Epurescu? (mare ilaritate). Dar atunci mi-e teamă că toată lumea la noi în ţară o să zică: mai bine asin cu Ionescu, cu Kogălniceanu, cu Lahovari, decât leu cu Lăţescu, cu Dimancea şi cu Epurescu (ilaritate).
Și trecând la celălalt pasagiu al d-voastră, dacă pentru „chiverniseală" este lupta, dacă vreunul din noi, din opoziţie, vrem să ajungem la guvern numai fiindcă vrem să ajungem la „chiverniseală", nu cumva cei ajunşi deja acolo sunt ***chivernisiţi***?...
Vedeţi ce însemnează, când 3 fragmente de leaderi nu fac un singur leader întreg? ***Vedeţi ce însemnează a întrebuinţa arme cu două tăişuri? Şi e lucru curios: în asemenea arme tăişul al doilea, care se întoarce, arde mai tare decât celălalt; aspiranţii la chiverniseală în opoziţie presupun ajunşii la chiverniseală în majoritate!*** (Maiorescu, Cameră, 12. 11.1882, III: 793-796)

În ședința din care am extras fragmentul (12 noiembrie 1882), Maiorescu, ca membru al partidului din opoziţie, discută despre nevoia unui program de guvernare, a unei viziuni politice coerente după care să se conformeze acţiunea politică a guvernului, criticând totodată improvizaţiile şi soluţiile conjuncturale. De

asemenea, subliniază importanţa discuţiilor de idei în sfera publică, deplângând scăderea nivelului intelectual al dezbaterilor în Cameră, în absenţa unor lideri autentici ai majorităţii. Nota dominantă a discursului care urmează acestei secţiuni introductive este anticipată de replicile preliminare, în care oratorul se interesează dacă în sală se află vreun „leader” al majorităţii. La răspunsul afirmativ, el exclamă *Ce fericit aş fi când l-aş afla!*, condiţionala ireală declanşând presupoziţia (ironică) a absenţei constante a liderilor majorităţii din şedinţele parlamentare.

Maiorescu citează, pentru a-şi susţine teza, două fragmente dintr-un discurs ţinut de unul dintre reprezentanţii partidului majoritar în Cameră, N. Dimancea. În spiritul critic care l-a consacrat nu numai în oratoria parlamentară şi judiciară, dar şi în estetica şi critica literară, Maiorescu alege strategic un fragment de discurs al oponentului său, unde se remarcă, pe lângă o logică politică defectuoasă (opoziţia este datoare majorităţii), în plan stilistic, amestecul registrelor popular şi înalt (*a vărsa veninul, v-am târât după noi*), improprietatea termenilor (*langagiu mai dulce*), combinarea nefericită a neologismelor latinizante (*langagiu, injuria*) cu grecisme (*paraponiseală, chivernisiţi*). Efectul comic al discursului citat, care provine dintr-o deficienţă logică şi stilistică, este strategic asimilat de critic, într-un comentariu metapragmatic, cu efectul retoric/perlocuţionar al acestuia, consemnat la transcrierea în *Monitor (mare ilaritate şi aplauze)*: *D-lor, eu mărturisesc că în această mare ilaritate a Monitorului am izbucnit şi eu, când am citit acest sfârşit în Monitor (ilaritate)*.

Ştim, din mărturisirile contemporanilor, că Titu Maiorescu păstra un ton glacial, foarte serios, când supunea analizei unele producţii oratorice sau artistice şi voia să le sublinieze neajunsurile. Mijloacele paralingvistice (intonaţie, frazare, inflexiunile vocii) şi retorica mimo-gestuală au fost cu siguranţă expoatate şi în acest caz. Tonul serios, aparenta obiectivitate şi detaşare faţă de discursul reprodus semnalează ironia şi îi augmentează efectul perlocuţionar (observăm reacţiile auditoriului: *mare ilaritate*).

Maiorescu procedează apoi la o analiză aproape didactică, adoptând tonul condescendent al unui profesor. Acest ton instituie imediat o asimetrie între interlocutori, specifică interacţiunilor complementare, unde superioritatea unde părţi este tacit admisă de interlocutori (dialogul profesor-student/elev). Ca atare, Maiorescu simulează că nu a sesizat critica la adresa opoziţiei din fragmentele reproduse, solidarizându-se aparent cu perspectiva autorului şi lăudând gustul ales al acestuia pentru literatura antică:

> Nu e aşa, d-le Dimancea, d-voastră şi cu mine, amândoi iubitori de studiile clasice, ne-am adus cu plăcere aminte de fericitele timpuri antice, unde în scrierile autorilor, de exemplu în ale vechiului fabulist Esop, animalele jucau un rol însemnat (aplauze, mare ilaritate). Aşadar eu nu m-am mirat, când ne-aţi vorbit despre leul din fabulă.

Comentariul său continuă pe acelaşi ton binevoitor, cu formularea unor mici amendamente lingvistice, referitoare la alegerea unei forme neologice pentru un

cuvânt (măgar/asin), sau enciclopedice (aducerea unor păsări exotice în Europa). Acest excurs condescendent didactic nu face decât să sublinieze ironic modestia şi precaritatea mijloacelor oratorice ale oponentului. Replica următoare aduce, în forţă, nota polemică, specifică acestui context agonistic, Maiorescu punând în evidenţă comparaţiile deplasate şi injurioase, precum şi viciile de logică din discursul oratorului citat:

> lumea, îndrăznesc a zice toată lumea, când va vedea că numiţi asini pe Ionescu, pe Kogălniceanu, pe Lahovari, are să se întrebe: cine sunt leii din compararea d-voastre? Nu cumva d-nii Lăţescu, Dimancea şi Epurescu? (mare ilaritate).

Metafora animalieră, utilizată de adversar, este reinterpretată ironic de Maiorescu, care enumeră printre „leii” politici ai majorităţii şi un oarecare domn Epurescu, creând astfel o contradicţie comică între doi termeni, situaţi pe paliere stilistice diferite (leul are un sens conotativ, simbolic, Epurescu e denotativ).

Interesant de remarcat cum Titu Maiorescu, de formaţie logician (a fost profesor de logică la Universitate), explicitează inferenţele logice/presupoziţiile pragmatice, acele deducţii înscrise în structura enunţului, care, trimiţând la ceea ce locutorul consideră a fi unanim acceptat, pot deconspira un mod de gândire, un sistem de valori, în cazul discutat locul comun conform căruia politicienii de la putere sunt cei *chivernisiţi*, iar scopul guvernării este *chiverniseala*:

> Şi trecând la celălalt pasagiu al d-voastră, dacă pentru „chiverniseală” este lupta, dacă vreunul din noi, din opoziţie, vrem să ajungem la guvern numai fiindcă vrem să ajungem la „chiverniseală”, nu cumva cei ajunşi deja acolo sunt chivernisiţi?...

Fragmentul analizat oferă un exemplu de ironie citaţională (intertextuală). Se observă tensiunea între cele două enunţuri, cel reprodus şi cel sursă, şi eficienţa critică a ironiei, care beneficiază de mijloace paralingvistice. Deriziunea are un efect greu de contracarat pentru un actor politic, pentru că politicul este domeniul rigorii, al seriozităţii şi al competenţei, iar a demonstra că un politician este ridicol înseamnă a contesta dreptul acestuia de a activa în sfera publică. În discursul parlamentar comentat, ironia este preferată expresiei directe pentru a augmenta efectul critic şi retoric; cu toate acestea, oratorul simte nevoia să evidenţieze componenta evaluativă, partea iniţială, care simulează strategic naivitatea, adeziunea şi consensul, fiind urmată de un comentariu metapragmatic, explicit polemic. Ambiguitatea ironiei este exploatată până la un punct retoric, după care oratorul îşi susţine în forţă teza. În oratoria politică, se urmăreşte reacţia auditorului, iar mijloacele retorice sunt savant dozate şi ajustate în funcţie de efectul lor perlocuţionar. Din punct de vedere sociodiscursiv, locutorul atribuie ironiei funcţia unei strategii a politeţii negative (prin excesul de formalism în expresie) sau a unei

strategii indirecte (*off record*)[3], însă este foarte probabil ca ironia să fi fost percepută ca o strategie a impoliteţii, subliniind distanţa dintre interlocutori, delimitarea voită de celălalt, asocierea acestuia cu trăsături negative (cf. Culpeper 1996: 358; 2016: 425) şi chiar ca un atac la persoană, câtă vreme ridiculizarea adversarului este un mod de a-i pune la îndoială competenţa şi inteligenţa.

Fragmentul comentat surprinde atât utilizarea argumentativă a citării, ca argument cvasilogic (evidențierea unei contradicții, a unei poziții absurde prin ridiculizarea acesteia) și potenţial argument *ad hominem* (atacul la persoană), cât şi funcţia retorică a ironiei în acest mecanism discursiv (vezi şi Walton/Macagno 2011: 34).

2.4. Ironia = sarcasm. Strategie a impoliteţii. Presupoziţii pragmatice. Structură dialogică

Exemplul următor este preluat din Ședința Camerei din 4 iunie 1875, dedicată dezbaterii adresei de răspuns la mesajul Tronului, după instaurarea noului guvern conservator:

(4) T. Maiorescu, ministrul cultelor: Încă o dată, d. Vernescu să-mi răspunză, cine judecă afirmaţiunile d-voastră? Aţi prevăzut că se validează alegerile de Cameră; s-au validat – de ce le invalidaţi a doua zi? Din momentul când alegerile s-au validat de Cameră, singura autoritate competentă conform legii, nu mai este permis nimănui să vie a le contesta; şi, dacă totuş o face, atunci trece din statul normal constituit în statul anarhic şi devine un revoluționar (aplauze prelungite).
I. Brătianu: ***Trimiteţi-ne la puşcărie***.
Ministrul cultelor: Noi nu trimitem la puşcărie pe nimeni dintre deputaţi, fiindcă avem libertatea cuvântului, inviolabilitatea deputaţilor. ***Dar ironica întrerupere a d-lui Ioan Brătianu şi apelul d-sale la intoleranţă le găsesc puţin potrivite***. N-am fost în Camera aleasă când eraţi d-voastră la minister, d-le Brătianu, dar mi se spune că era atunci o stranie netoleranţă, că oratorii de altă părere decât d-voastră nici nu puteau să vorbească aci; pe când în Camera aceasta s-a văzut chiar ieri un domn, al căruia nume nu-l mai citez, care, vorbindu-se de încercarea de la Ploieşti, a întrerupt şi în toată libertatea, a zis: Nu, n-am voit să fac republică, am voit să fac guvern provizoriu. Nu ne imputaţi dar tocmai toleranţa pentru vorbele d-voastră. Toleranţa este un adevărat merit parlamentar. (Maiorescu, Cameră, 4.06. 1875, III: 211)

După cum putem observa, contextul discursiv este foarte tensionat, opoziţia liberală acuzând guvernul conservator că ar fi falsificat alegerile. Maiorescu vorbeşte în Parlament în calitate de Ministru al Cultelor şi subliniază pericolul de anarhie care însoţeşte o atare acuzaţie. Este întrerupt de Ion Brătianu: *Trimiteţi-ne la puşcărie*, replica sa radicalizând mesajul lui Maiorescu de respectare a cadrelor legale. Maiorescu va critica atât întreruperea, ca o violare a regulilor parlamentare, cât şi semnificaţiea ei implicită, o exhortaţie la intoleranţă. El califică ironia (în fapt,

[3] Sarcarsmul sau politeţea batjocoritoare (engl. *sarcasm or mock politeness*), vezi Culpeper (1996: 356; 2015: 425), Leech (1983: 142; 2014: 232-238), este descrisă ca o strategie a im/politeţii, similară strategiilor politeţii *off record*, din sistemul propus de Brown/Levinson (1987).

intervenţia sarcastică a) lui Brătianu cu atât mai nepotrivită, cu cât tocmai partidul conservator a militat pentru toleranţă şi respectarea drepturilor cetăţeneşti. Astfel, îşi acuză implicit adversarul nu numai de impoliteţe, dar şi de ipocrizie. În acest context competitiv, expresia sarcastică a ironiei este evaluată ca o strategie a impoliteţii, un mijloc de a ataca adversarul. Este, de asemenea, important să subliniem forma logică, argumentativă, pe care o ia critica lui Maiorescu, precum şi mijloacele de atenuare şi de evitare a unui atac direct (de exemplu, expresia pozitivă pentru o evaluare negativă: *Dar ironica întrerupere a d-lui Ioan Brătianu şi apelul d-sale la intoleranţă le găsesc puţin potrivite*). Maiorescu contracarează, prin expresia formalizată a politeţii (politeţea negativă), impoliteţea adversarului său politic, iar această atitudine prevenitoare, care evită orice atac direct, în opoziţie cu mijloacele directe ale adversarului, creează o asimetrie discursivă şi instituie o formă subtilă de ironie (superioritate, rafinament vs. impoliteţe).

2.5. Ironia = remarcă inteligentă, vorbă de spirit (heteroevaluare). Presupoziţii pragmatice

Discursul de mai jos are loc cu ocazia dezbaterilor privind revizuirea articolului 7 din Constituție (5 septembrie 1879). Maiorescu își declară nemulțumirea pentru faptul că deputații minorității parlamentare își retrag contraproiectul pentru reformularea articolului, anunțat inițial, printr-o tactică, pe care nu-și permite „să o califice”, Camera fiind privată de o discuție critică, *pro* și *contra*, așa cum s-ar fi impus, pentru o justă informare a tuturor:

(5) Vreau adică să fie aduşi deputaţii, care vorbesc şi au vorbit până acum, dd. Blaremberg şi Conta, în poziţia puţin serioasă de a vorbi într-o parte pentru nişte oameni convinşi de mai nainte şi în altă parte în contra unor oameni, care prin tăcerea lor, vor să astupe răsunetul ce aceste cuvinte vor avea în ţară? ***Şi la întrebarea d-lui Lahovari, făcută ieri venerabilului nostru preşedinte, dacă nu acordă cuvântul la cineva în contră, d. Preşedinte, cu o ironie inteligentă, a răspuns: nu-i pot inventa.***
Nu cumva suntem unanimi de părerea majorităţii? (Aplauze) Este ştiut că nu suntem unanimi, a declarat ieri şi d. preşedinte al consiliului, că este în contra proiectului majorităţii. (Maiorescu, Cameră, 5.09.1879, III: 573)

În fragmentul citat, replica lui Maiorescu exprimă o critică implicită făcută de preşedintele Camerei privind atitudinea pasivă a opoziţiei. Enunţul *nu-i pot inventa* implică ironic faptul că opoziţia nu există, întreaga structură lingvistică funcţionând ca declanşator al unei presupoziţii contrafactuale[4]. Utilizarea retorică a presupoziţiilor este, după cum se poate constata, unul dintre mijloacele cele mai rafinate de a crea efectul ironic. În acest context, ironia este evaluată pozitiv, ca o remarcă inteligentă (o vorbă de spirit), şi funcţionează ca o strategie *off record* a politeţii.

[4] „Counter-factual presupposition meaning that what is presupposed is not only not true, but is the opposite of what is true, or ‘contrary to the facts’” (Yule 1996: 29).

2.6. Ironia = glumă, neseriozitate, ambiguitate. Inadecvare contextuală. Strategie a impoliteții (heteroevaluare)

Exemplul următor este extras dintr-un discurs ținut de Al. Lahovary, ministru de externe în guvernul condus de George Manu (5 noiembrie 1889 – 15 februarie 1891), cu prilejul discuției generale asupra răspunsului la Mesajul Tronului, din 15-16 decembrie 1889:

(6) Al. Lahovari (ministru de externe). [...] Vă aduceţi aminte că d-l Catargi, când erà vorba de proiectele de reforme ce se cereau în sesiunea trecută, răspundeà prin cuvintele cunoscute: ***la toamnă; s'a zis că această trimitere la toamnă era ceva ironic. Eu, d-lor, am crezut şi cred încă că d-l Catargi vorbia serios.*** Aveam un timp prea scurt, votarea bugetului era o lucrare grea, care ne-a dus până la Iunie. Prin urmare eu eram în drept să iau în serios vorbele d-lui Catargi. Dela d-l Vernescu am aflat ieri că d-l Lascar Catargi, chiar când vorbeşte cu Regele în împrejurările cele mai grave, vorbeşte ironic, ca cu Camera; poate asemenea să vorbească ironic, dar ***eu persist a crede că totdeauna d-l Catargi vorbeşte serios.*** (Lahovari, D. P. 230-231) [...]

D-voastră ziceţi că în ironie d-l Catargi a recomandat pe d-l Manu!... Presupuneţi că un preşedinte de consiliu, un şef de partid, când este vorba de o direcţiune capitală ce este a se da afacerilor ţării, dă consilii ironice Regelui!... Cuvânt necugetat! Vorbă grăbită! Eu nu cred ca d-1 Catargi să fi vorbit Regelui cu ironia pe buze.

L. Catargi: Voiu spune eu numai decât cum am vorbit.

Al. Lahovari (ministru de externe): Însă povaţa d-voastră ironică, cum o califică d-l Vernescu, a fost luată în serios, şi d-l Mânu a fost chemat la guvern [...] ***Credeţi că ţara va împărtăşi râsul şi ironia d-voastră? Ei bine, şi noi ne-am luat în serios şi Adunările ne-au luat în serios, şi ţara ne-a luat în serios, şi vă veţi mirà singuri, văzând cât de serioşi suntem!*** (aplause). (Lahovari, Cameră, 15-16.12. 1889, 236)

Fragmentul reprodus este interesant din punct de vedere metacomunicativ/metapragmatic. Al. Lahovari critică în termeni categorici atitudinea discursivă a lui Lascăr Catargi (fostul prim-ministru), în anumite contexte politice, calificată de unii membri ai Parlamentului drept ironică. Eschivarea locutorului de la a-şi asuma angajamentul discursiv prin ironie este considerată un comportament verbal neserios şi iresponsabil, complet inadecvat în discursul politic. Ambiguitatea ironiei poate aduce grave prejudicii în viaţa politică, antrenând decizii eronate. Nota critică, foarte puternică, este atenuată prin mijloace mai mult sau mai puţin convenţionalizate. În primul rând, oratorul evită să atribuie direct politicianului vizat replica ironică, preferând să citeze alte instanţe enunţiative: „*s'a zis că* această trimitere la toamnă era ceva *ironic. Dela d-l Vernescu* am aflat ieri că d-l Lascar Catargi, chiar când vorbeşte cu Regele în împrejurările cele mai grave, *vorbeşte ironic*, ca cu Camera"; în al doilea rând, Lahovari critică forma ironică în sine, ca tip de răspuns parlamentar, evitând să implice direct persoana care a performat actul. În al treilea rând, îşi exprimă insistent convingerea că, de fapt, Lascar Catargi nu a fost ironic, ci serios, accent care augmentează subtextual gravitatea acuzaţiei de iresponsabilitate. În acest context instituţional, ironia apare ca o formă de lipsă de respect sau impoliteţe, atât

faţă de înterlocutorii politici, cât şi faţă de public, la un nivel simbolic, faţă de poporul care şi-a ales reprezentanţii în Parlament.

2.7. Ironia ca act reactiv; tehnică de contraargumentare și de respingere a unei critici

Discursul de mai jos are loc cu ocazia discuției generale asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului din 2 decembrie 1888:

(7) Al. Lahovari (*ministrul domeniilor*). – [...] Am avut două discursuri: unul al d-lui Panu, inspirat de idei generale, pe cari nu le voiu împărtăşi niciodată, discurs însă obiectiv, mai general, şi un discurs al d-lui T. Ionescu, în care am găsit mult talent, multă dibăcie, multă perfidie, dar puține idei, ori idei foarte puțin clare.
D-l Ionescu a căutat uşurea satisfacţiune de a pune în contrazicere pe d-1 Al. Lahovari, publicist sau orator de acum 2, 3 ani, cu ministrul domeniilor de astăzi, totdeodată a-l opune d-lui ministru de externe, d-l Carp; a încercat să arate că d-1 Rosetti dela Martie 1888 nu se aseamănă cu d-l T. Rosetti dela Octomvrie 1888, şi chiar că programul d-lui Carp, deputat, ar fi suferit diferite modificări şi îndreptări şi n'ar fi programul d-lui Carp, ministru.
Chiar dacă ar izbuti să facă această demonstraţiune, şi voiu dovedi că n'a izbutit s'o facă, nu ştiu ce ar câştigă şi Camera şi ţara, care aşteaptă dela noi legi atât de mult şi îndelung timp dorite, aceste legi cari stau la uşa Adunării, adăstând sfârşitul perioadelor d-voastră retorice (aplause).
D-l Panu a fost mai general; d-sa nu ne iubeşte pe nici unul, şi prin urmare nu s'a sfiit întru nimica să ne critice pe toţi deopotrivă; d-sa nu a căutat să arunce pe d-l Carp în contra d-lui Lahovari şi pe d-l Lahovari în contra d-lui Carp. A despreţuit aceste mititele mijloace şi a atacat de front politica generală a guvernului. Și iată pentru ce : pentrucă d-l Panu nu a avut ocaziune să facă parte până acuma nici din ministerul liberal, şi nu speră să facă parte din ministerul junimist, sau din cel conservator; deaceea nu se-amestecă în criticile sale resimțimântul personal al unor speranțe înșelate sau al unor iluziuni pierdute (aplause, ilaritate).
Ei bine, nu astfel merge cu d-l Ioneseu d-sa a zis: îmi place d-1 Carp, nu-mi place d-1 Lahovari; sunt foarte nenorocit de a nu fi pe placul d-lui, dar mi se pare mie că principala vină a acestui minister pentru d-1 Ionescu, este că nu face parte din el. Ce voiţi? Sunt oameni cari, cu toată graba ce pun, pierd trenul, şi sunt nevoiţi să alerge pe jos după dânsul (a-plause, ilaritate). (Lahovari, Cameră, 2.12.1888, 19)

Lahovari, ministru al domeniilor la acea dată, răspunde unor interpelări făcute de Take Ionescu și de George Panu. Lahovari începe prin a analiza comparativ discursurile acestora; fixarea unor opoziții binare îl ajută să construiască un discurs ironic, în care prima parte a unei aserțiuni este anulată în partea finală. În prima perioadă retorică, oratorul dă senzația că aprobă sau laudă vorbitorul precedent, în cea de-a doua, anulează efectul primei aserțiuni.

Spiritul analitic și aparenta obiectivitate a vorbitorului augmentează efectul ironic. Astfel, primul discurs, al lui G. Panu, este evaluat pozitiv de Lahovari, ca fiind „plin de idei generale”, dar pe care oratorul declară că nu le va împărtăși vreodată, iar al doilea este evaluat ca un discurs în care a găsit „mult talent, multă dibăcie, multă perfidie, dar puţine idei, ori idei foarte puţin clare.” Construite corect,

frazele întreţin ironic o contradicţie logică, frizând paradoxul. Cumulul de calităţi şi ritmarea lor: „mult talent, multă dibăcie, multă perfidie”, care merg descrescător de la o evaluare pozitivă la una negativă, au acelaşi efect psihologic: aparenta laudă este deturnată spre critică.

Intervenţia lui Take Ionescu, care a constat în a a căuta contradicţii între afirmaţiile, faptele ministrului şi omului politic Lahovari din diferite etape este calificată ironic drept o modalitate de a procura „o uşurea satisfacţiune” autorului, şi considerată irelevantă. Lauda adusă lui G. Panu, care s-a remarcat prin lipsa de meschinărie şi de resentimente personale, este însă anulată ironic de motivul real al acestei neutralităţi, şi anume faptul că nu făcut niciodată parte dintr-un guvern. Obiectivitatea lui G. Panu este reflexul lipsei de experienţă şi, poate, de competenţă practică, câtă vreme nu i-au fost niciodată încredinţate poziţii executive. Ridiculizarea discursurilor adversarului politic este o armă importantă în oratoria politică, lipsa de coerenţă discursivă implicând o lipsă de coerenţă în acţiunile din viaţa publică.

2.8. Comparaţia, demonstraţia ştiinţifică şi ironia. Definirea ironică a identităţii

Comparaţia în termeni ştiinţifici poate genera o ironie subtilă. Este binecunoscută opoziţia de la *Junimea* între spiritele pozitiviste (printre care se număra şi G. Panu) şi metafizicieni (printre care cei mai proeminenţi erau Eminescu şi Maiorescu). Membrii *Junimii* aveau şi opţiuni politice diferite, unii, ca G. Panu, având vederi liberale, pe când ceilalţi erau, după cum se ştie, conservatori. Dezbaterile dintre cele două tabere sunt de notorietate (G. Panu le relatează în scrierile sale memorialistice). În fragmentul de mai jos, Maiorescu exploatează comparaţia ca argument cvasilogic, pentru a ironiza parcursul politic al colegului său, în partidul condus de I. Brătianu (vezi *supra*, *Argumentele cvasilogice*, p....)

(8) D-le Panu, d-voastră care ieri ziceaţi că este rău empirismul în politică, se vede cât de colo la d-voastră tinctura ştiinţifică a sistemei pozitiviste. *Vă rog să primiţi o comparare curat ştiinţifică si nu empirică.* Ştiti că luna este un satelit al pământului, dar pământul se învârteşte în jurul soarelui şi cu el împreună se învârteşte şi luna împrejurul soarelui. Se poate ca să te fi învârtit d-ta în jurul lui Rosetti, dar Rosetti sc învârtea atunci în jurul lui I. Brătianu. Şi când v-aţi încetat d-voastre Rosettiştii sâ nu vă mai învârtiţi în jurul soarelui I. Brătianu, v-au sfărâmat Brătianu şi v-aţi împrăştiat toţi în toate părţile ca nişte meteori, şi numai un fragment de meteor, onor. d. Tache Giani, s-a mai alipit de soare în ultimele momente, tocmai când apunea. (Aplauze.) (Maiorescu, Cameră, 31.01./1.02.1889, IV: 159)

Comparaţia dintre mişcările politicienilor şi cea a corpurilor cereşti, legate de legi fizice universale, cum ar fi gravitaţia, transferă asupra umanului, care are liber arbitru şi gândire independentă, un implacabil sens mecanicist (aproape de definiţia bergsoniană a comicului: *du mécanique plaquée sur du vivant*). Sfera ştiinţifică se intersectează cu scheme conceptuale metaforice (soarele este o metaforă pentru divinitate sau pentru un conducător mesianic, apusul este o metaforă a sfârşitului,

dependența soare-lună exprimă o legătură indisolubilă), prin urmare mișcările politicienilor sunt reprezentate ca acte de atașament necondiționat față de liderul de partid. Comparația prin raportare la astronomie indică poziția ierarhică, legătura de subordonare univocă dintre politicieni. G. Panu este descris într-un mod deloc măgulitor ca un meteor, adică drept un membru lipsit de importanță și de personalitate.

2.9. Ironia = sarcasm. Construcția dialogică a ironiei

Sesiunile parlamentare din perioada interbelică includ secvențe mai clar interactive, cu lungi succesiuni de replici spontane. Se pot analiza cazuri în care ironia este construită dialogic, nu numai ca răspuns (mai mult sau mai puțin elaborat) în cadrul unor intrervenții monologice. În fragmentul de mai jos, Armand Călinescu, membru al Partidului Național Țărănesc, îl interpelează pe ministrul de interne liberal cu privire la corectitudinea alegerilor din 1934. Propunerile sau obiecțiile ridicate sunt imediat contracarate de adversar, într-o retorică a competiției discursive (cine va da replica mai spirituală):

(9) D. Armand Călinescu: [...] Domnule ministru de interne, noi vom relua aci această chestiune pe cale de interpelare, o vom discuta în lung și în lat în fața Adunării, vom cere toate deciziile ministeriale și prefectoriale, prin care s'au făcut mutațiunile administrațiunilor alese; vom face o statistică completă a lor.

D. I. Inculeț, ministru de interne: Și comparativă. (*Aplauze pe băncile majorității*)

D. Armand Călinescu: Întreruperea d-voastră, d-le ministru de interne, pentru mine constitu[i]e un angajament. Să-mi dați voie să-l rețin și, întrucât am trecut prin locul acela înaintea d-voastră, lăsați-mă să vă spun eu în ce situațiune vă veți găsi când vom face comparația sub raportul legalității.

D. I. Inculeț, ministru de interne: În tot cazul, o situațiune mai bună decât când erai d-ta aici.

D. Armand Călinescu: D-le ministru de interne, eu, de câteva zile, admir candoarea cu care d-voastră răspundeți la obiecțiunile pe care le ridicăm noi. Nu știu dacă veți izbuti să vă mențineți în această atitudine.

Ați făcut schimbările în interes electoral.

D-le ministru de interne, să-mi dați voie să vă arăt un document. În afară de adversitățile noastre, vă propun să-l savurați di d-voastră, împreună cu mine, ca să vedeți în ce fel s'au schimbat consiliile comunale și primarii. (Călinescu, Cameră, 7.02.1934, II: 16-17)

Discutând deciziile administrative ale partidului de guvernământ, Armand Călinescu propune o statistică completă a acestora, pentru a le putea fi evaluată corectitudinea/legalitatea. Ministrul de interne contrapune atributului *completă*, atributul *comparativă*, lăsând să se înțeleagă că această comparație ar fi în favoarea partidului său. Armand Călinescu reacționează, caracterizând ironic întreruperea drept un „angajament": pus în fața unor dovezi contrare, ministrul ar trebui să-și onoreze promisiunea de a contrapune două seturi de decizii politice, înfruntând riscul ca datele concrete să-l contrazică și evidențiind astfel involuntar calitățile partidului de opoziție. Călinescu invocă propria experiență în scaunul ministerial, în sprijinul aprecierilor sale. Răspunsul ministrului de interne urmează aceeași retorică

reactivă, fără argumente propriu-zise: „D. I. Inculeț, ministru de interne: *În tot cazul, o situațiune mai bună decât când erai d-ta aici*". Prima parte a replicii lui Călinescu este un comentariu metapragmatic, prin care atitudinea adversarului politic este caracterizată drept „candoare", evaluare care vizează lipsa de responsabilitate și de experiență politică a acestuia, dar și ignoranța lui: „D-le ministru de interne, *eu, de câteva zile, admir candoarea cu care d-voastră răspundeți la obiecțiunile pe care le ridicăm noi. Nu știu dacă veți izbuti să vă mențineți în această atitudine*". Pentru deplina edificare, Armand Călinescu prezintă un document, care infirmă declarațiile ministrului de interne, invitându-l ironic să-l „savureze" împreună, adică să aibă plăcerea de a lua cunoștință de probe care îl contrazic.

Disputa politică de mai sus implică un dezacord metalingvistic și metapragmatic: corectarea termenilor în replica de răspuns, indicarea ironică a modului în care trebuie interpretată replica precedentă: „și comparativ", „angajament", „a savura“ (a avea plăcerea de a...). Regăsim aici un principiu reactiv, universal în comunicare (acțiune-reacțiune), și un fel de mimetism comunicativ (un locutor preia mijloacele retorice ale celuilat) (vezi Weigand 2009: 21-44; 2010). Astfel de replici ironice în ecou, în care fiecare adversar pretinde că este mai îndreptățit decât celălalt să susțină un punct de vedere, pot reduce disputa instituțională la o altercație interpersonală, dacă unul dintre interlocutori (în cazul nostru A. Călinescu) nu sesizează alunecarea și nu prezintă probe concrete drept argumente.

3. Concluzii

Analiza discursului parlamentar din perioada considerată confirmă natura complexă a ironiei, atât în privinţa formelor de manifestare, cât şi a funcţiilor sale sociodiscursive, datele contextului de comunicare fiind esenţiale pentru identificarea şi interpretarea corectă a acestora. Ironia se manifestă atât ca fenomen inferenţial (poate fi declanşată de o implicatură/un act verbal indirect sau de presupoziţii utilizate retoric), cât şi ca fenomen al polifoniei discursive sau ca fenomen intertextual (citaţional). Aşa cum am subliniat, aceste mijloace de realizare se combină, cu precădere, atunci când discursul este mai elaborat (vezi mai ales exemplele (2), (3)).

În discursul parlamentar, ironia este un instrument retoric şi argumentativ, de persuasiune şi critică (de cele mai multe ori, prin ironie se denunță o contradicție sau o inconsecvență, aceasta devenind un argument cvasilogic). Ambiguitatea, exploatată în câmpul estetic-literar, nu este întreținută, după atingerea unui efect perlocuționar concret, oratorii autodefinindu-şi actul de limbaj prin desemnări explicite sau comentarii metapragmatice (exemplele (1), (3)). Atunci când întreţine ambiguitatea, în plan semantic sau pragmatic, ironia este recuzată explicit din

discursul parlamentar (vezi exemplul (6)). Discursul politic, în toate subtipurile sale, se recomandă prin excelenţă drept un discurs serios: un discurs pertinent, autoritar şi autorizat, care cultivă claritatea, presupune asumarea directă a enunţurilor şi reclamă, în cel mai înalt grad, încrederea receptorilor; de aceea, în expresia sa generică, se raportează antagonic la discursul ironic (pentru opoziţia discurs serios vs. discurs ironic sintetizată mai sus, vezi Hamon 1996: 60 şi urm.).

Sarcasmul intervine mai ales în schimburile de replici spontane, care pot glisa spre dispute interpersonale, iar autocontrolul vorbitorilor este afectat de reacții emoționale. Această observație probează caracterul mai degrabă literar, elaborat al ironiei, și predominanța persiflajului, a sarcasmului în limbajul obișnuit.

Din punct de vedere sociodiscursiv, ironia poate fi utilizată contextual atât ca o strategie a politeţii, cât şi ca o strategie a impoliteţii. Este interesant de observat faptul că ironia poate fi diferit evaluată, din perspectiva locutorului sau a receptorului, între intenţia discursivă şi efectul perlocuţionar înregistrându-se frecvent neconcordanțe semnificative. Luările de poziție şi contrareacţiile trebuie să fie înţelese însă în contextul competitiv, agonistic, al oratoriei parlamentare, prin urmare pot fi strategic exagerate sau deturnate discursiv.

V. MONOLOG ȘI DIALOG

FORME DE INTERACȚIUNE COMUNICATIVĂ. CADRE ŞI PRACTICI DE COMUNICARE. IMAGINEA ORATORULUI POLITIC*

ARIADNA ŞTEFĂNESCU

1. Preliminarii

Percepţia cea mai frecventă şi, în esenţă, idealizată a dezbaterii parlamentare, rezultantă a unei perspective predominant discursive şi argumentative, este aceea a unei serii de discursuri monologale pe o anumită temă de interes politic şi/sau juridic, discursuri care se succedă liniar şi prin intermediul cărora se deliberează, folosindu-se mijloacele argumentării: analiza raţională a temeiurilor, cântărirea dovezilor şi extragerea concluziilor. La polul opus, în mentalitatea curentă a unor grupuri sociale (nemulţumite), deliberarea parlamentară a fost adesea asociată, depreciativ, cu vorbăria goală, cu discursul populist, care exprimă o diversitate de opinii şi false opinii, interese restrânse, pasiuni personale, fiind privită cu neîncredere şi acuzată de a fi dezertat de la menirea ei de modalitate de a reprezenta națiunea.

În lucrarea de faţă, încercăm să abordăm dezbaterea parlamentară ca interacţiune verbală, deci ca flux conversaţional realizat de o multitudine de interlocutori aşezaţi „faţă în faţă”, astfel încât perspectiva discursiv-argumentativă nu mai este centrală, aceasta neînsemnând că a doua perspectivă, dominată de ideea discursului ieftin şi a conflictului verbal, ar fi cea mai potrivită. Abordarea discursului parlamentar ca interacţiune verbală instituţională nu obnubilează nici perspectiva dezbaterii argumentate, nici pe cea a discuţiei directe, desfăşurate în arena luptelor politice, care alunecă adesea în colocvialism şi luptă verbală.

Parlamentele, ca şi diplomaţia, sunt instituţii discursive ale regimurilor social-politice, cu o evoluţie şi o determinare istorică şi socială, care utilizează limbajul în *forme documentate*, ce activează *procese de semnificare* (Carbó 2004: 302-303). Ştiinţele politice arată că instituţia parlamentului este deliberativă, are un caracter reprezentativ, o funcţie legislativă şi una de control, ceea ce la nivelul propriu-zis al practicilor parlamentare de comunicare s-ar traduce prin faptul că intervenţiile verbale au o natură legală, sunt învestite cu autoritate, responsabilitate şi forţă acţională. Dezbaterea parlamentară se desfăşoară în faţa unei audiențe aparent omogene, dar în esență neomogenă, discutând, de regulă, o acțiune viitoare,

cântărindu-i avantajele şi dezavantajele, şi care va determina luarea unei decizii în acest for (Ilie 2005).

Scopul lucrării de față este de a contura aspecte care țin de practica discursivă parlamentară din perioada veche, printr-o abordare de tip eclectic, care se inspiră din mai multe direcții de cercetare; analiza îşi ia ca repere concepte definite de metoda etnometodologică de analiză a conversației [1], foloseşte studii de pragmatică şi de antropologie a comunicării, utilizează date din analiza discursului politic, unelte de analiză din abordarea funcţionalistă a discursului, recurgând la noțiuni din retorică şi, nu în ultimul rând, la datele de istorie politică legate de perioada secolului al XIX-lea.

Am apelat la acest amalgam teoretic din nevoia trecerii obiectului analizat prin mai multe filtre de analiză, pentru a observa unele aspecte specifice discursului parlamentar privit din perspectivă interactivă. Caracterul eclectic al metodei nu este, în cazul nostru, un impediment, ci este asemănător oricărei îndeletniciri care are nevoie de instrumente variate. Diferitele modele teoretice ne ajută să obținem, într-o anumită măsură, acea *analytic delicacy* despre care vorbeşte T. Carbó (2004: 310), cu alte cuvinte ne ajută să ne înarmăm cu mijloace prin care să putem evita pericolul asumării nediferenţiate a contextului şi care să ne permită să descriem entitatea următoare: un discurs politic instituţional, care a avut loc într-o perioadă istorică mai îndepărtată şi de o complexitate ce nu poate fi decât într-o mică măsură cuprinsă de analiză, în contextul unor relații socio-umane şi de putere politică pe care nu le putem reconstitui decât parțial, uneori neîndestulător[2], un discurs cu un format interactiv şi, în acelaşi timp, monologal, şi cu o miză argumentativă mare.

Observațiile de care urmează constituie doar o primă şi incompletă identificare a unor aspecte ale discursului parlamentar privit ca *interacțiune verbală instituționalizată* şi ca *practică discursivă de relaționare şi socializare politică*, şi o încercare de a trasa posibile căi viitoare de analiză.

Majoritatea exemplelor sunt extrase din două surse principale. Prima este dezbaterea din ședința Adunării Deputaților din 21 noiembrie 1870[3], care a fost republicată integral de Victor Slăvescu în monografia sa istorică privind baterea monedei naționale, intitulată *Recunoaşterea dreptului de a bate moneta* şi apărută în 1941. În studiul de față vom indica această sursă prin „Ședința 1870”, după care

---

* Prezentarea de față reia, adaptează și sistematizează aspecte discutate în Ștefănescu 2008, 2010 și 2012.

[1] Încercări care se inspiră din metoda etnometodologică de analiză a conversației au mai existat. În privinţa investigării unui aspect al modului de acces la cuvânt în cadrul dezbaterii parlamentare, un studiu al lui Răzvan Săftoiu se ocupă de formele de adresare în discursul parlamentar actual (Săftoiu 2013: 6-30), iar un altul are în vedere discursul parlamentar românesc vechi (Ionescu-Ruxăndoiu 2011a). În cazul analizei de față, ne raportăm la modelul descris de H. Sacks, E. A. Schegloff şi G. Jefferson (1974).

[2] A se vedea şi discuția despre imprevizibilitatea istoriei şi capcanele reprezentării acesteia, despre confuzia dintre realitate și reprezentare la Boia (2016).

[3] Ședinţa a fost publicată în Monitorul Oficial din 24 noiembrie/6 decembrie, p. 2132-2134.

vom menționa numele parlamentarului. Avantajul cărţii lui Victor Slăvescu pentru analistul care este interesat de interacţiunea parlamentară constă în faptul că autorul face o cronică a evenimentului care a precedat şi succedat şedinţa parlamentară din 1870. Tot în acest volum, V. Slăvescu publică corespondenţa diplomatică legată de problema dreptului României de a avea monedă naţională, iar în capitolul final parafrazează destul de fidel conţinutul fiecărei intervenţii din dezbatere.[4] Întreaga sa lucrare ne-a ajutat să asigurăm o anumită coerență a defazărilor dintre evenimentul istoric şi ancorajul temporal discursiv al acestuia care, prin artificiu retoric, era prezentat ca încheiat cu succes înainte de a se fi înfăptuit, într-un cuvânt ne-a ajutat la contextualizare. Pe scurt, faptele la care ne referim sunt următoarele: necesitatea unei monede naţionale devenise acută o dată cu venirea regelui Carol I în Principatele Unite, în 1866. Lansarea pe piaţă a monedei naţionale se produce abia în 1871, iar dezbaterea parlamentară cu acest subiect are loc în noiembrie 1870.

A doua sursă principală de date este şedința care a avut loc la 1/13 mai 1866, numită Adunarea Constituantă (vezi *infra*, *6.3.* - *6.5.*). Ea a fost republicată în volumul lui D. A. Sturdza, apărut în 1912, *Autoritatea faptului îndeplinit. Executat în 1866 de cei îndreptățiți*. Exemplele luate de aici le indicăm prin „Sturdza 1912", urmat de numărul paginii. Alte exemple punctuale sunt extrase din diverse ediții de oratorie parlamentară.

În fragmentele citate nu operăm modificări editoriale, nu schimbăm ortografia, punctuaţia, abrevierile. Vom folosi numai marcarea cu aldine pentru a scoate în evidenţă fenomenul la care ne referim. Acolo unde apar, în citate, paranteze drepte, acestea reprezintă omisiuni făcute de noi.

2. Cadrele de comunicare

Dezbaterea parlamentară este o formă de interacţiune verbală instituţionalizată (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 2014 şi studiul „Discursul parlamentar ca formă specifică de interacțiune instituțională", din volumul de față), o practică de comunicare creatoare de sens, prin care se iau decizii capabile să modifice viaţa reală a unei naţiuni întregi. Comunicarea parlamentară, în general, este jalonată de normative de funcţionare şi de reguli de comunicare, la care se adaugă standarde morale, aspiraţii politice, determinări istorice impuse oratorului politic sau autoimpuse, în limitele cărora şi dincolo de care propria lui poziționare în discurs căpătă un contur specific. Dezbaterea şi orice alt gen de practică de comunicare parlamentară, în virtutea caracterului instituţional, au un ***cadru real*** şi un ***cadru inferenţial*** de desfăşurare. În lucrarea de față, sub ambele noțiuni grupăm o serie de aspecte ale contextului discursului parlamentar, înțeles, în primul rând, ca acțiune comunicativă de exercitare a puterii şi de creare a politicului, dar şi ca acțiune

[4] Uneori, dintr-un fel de exces de zel interpretativ, autorul glosează şi ceea ce ar fi putut să spună personajul politic, dar s-a abţinut.

culturală. Particularităţile contextuale constrâng şi modelează discursul, îi dau uneori diferite niveluri de granularitate, alteori de generalitate şi schematicitate, controlează producerea şi comprehensiunea sa (van Dijk 2008: 1-27).

2.1. Cadrul real al interacţiunii verbale parlamentare[5]

Conversaţia spontană nu e autorizată de un anumit loc, timp sau spaţiu de desfăşurare. Ea pare că survine, pur şi simplu, deşi, în realitate, are cauze multiple, de natură ideaţională, socială, de relaţionare, şi de afect. Interacţiunea verbală parlamentară în calitate de schimb conversaţional instituţionalizat se desfăşoară numai într-un anumit cadru material, caracterizat printr-un grad înalt de formalism ce o plasează central, în avanscena socială, fiind declanşată de cauze evidenţiate în discurs, precizabile în mod clar şi justificabile (vezi *infra*, *6.3.*).

Dezbaterile parlamentare, ca să aibă loc, au nevoie de o anumită „recuzită”: o clădire, o tribună, o anumită aşezare a participanţilor şi o anumită ţinută vestimentară în conformitate cu modernitatea vremii, toate fiind încărcate de simbolismul şi formalismul politic al puterii. În parlamentul francez, ca şi în cel românesc actual, auditoriul este aşezat în semicerc, în parlamentul englez, sala are o formă de amfiteatru dreptunghiuluar, ceea ce face ca dispunerea grupurilor parlamentare să fie faţă în faţă, încurajând interacţiunea şi chiar disputele. Printre *realia* specifice desfăşurării discursului parlamentar menţionăm şi regulamentul de desfăşurare a dezbaterilor. Acesta statutează tipul şi temele de discuţie, precum şi modul de a discuta. Încă de la început, practica discursivă parlamentară românească, influenţată de modelele străine, a impus subtipuri discursive ca: răspunsul la mesajul tronului prin care se decide viitorul pachet de legi care vor intra în dezbatere, dezbaterile, interpelarea membrilor guvernului, propunerile de amendamente la diferite legi, subtipuri care sunt valabile şi astăzi însă unele sub o altă titulatură. Discuţiile parlamentare se ţineau regulat, în cele două camere ale parlamentului – camera deputaţilor şi senat –, în sesiuni ordinare sau, la nevoie, atunci când sunt convocate de rege, în sesiuni extraordinare.[6] În cadrul acestor şedinţe, interacţiunea verbală decurge în *formate prestabilite*. *Practicile de comunicare* sunt prevăzute şi autorizate de regulamentul de funcţionare a celor două corpuri politice în conformitate cu menirea instituţiei, având un design conversaţional configurat în aşa fel încât să corespundă sarcinilor particulare pe care le are instituţia.

Prealocarea luărilor de cuvânt este prevăzută în regulamentul de funcţionare. În conversaţia familiară accesul la cuvânt este democratic şi spontan, iar participanţii îşi rostesc replicile urmând un sistem *tacit* de reguli şi negocieri, achiziţionate prin expunere la limbaj. În discursul parlamentar, dreptul la cuvânt este conferit conform unor prevederi instituţionale care ţin cont de ierarhia puterii şi adeseori adresarea este asimetrică, reflectând ierarhia instituţiei.

---

[5] Pentru detalii suplimentare privind contextul dezbaterilor şi pentru descrierea aspectelor interactive, vezi Ionescu-Ruxăndoiu, în acest volum.

Controlul asupra desfăşurării conversaţiei este un mecanism care se activează automat şi se exercită de către toţi participanţii unei interacţiuni spontane. În cazul dezbaterii parlamentare, controlul spontan este înlocuit de un control autorizat, formal, peste care adeseori se suprapune reacţia intempestivă a auditoriului de negociere conversaţională. Frecvent e nevoie de atenţionări de tip procedural („Preşedintele Camerei: *Cei de la tribună să nu uite regulamentul!*"; Şedinţa 1870, 151); de accelerări ale discursului oratorului („D. Preşedinte: *Vă rog, d-le Djuvara, intrați în cestiunea interpelării și nu ne mai citiți satire!*"; Djuvara, 13); de întreruperi autorizate („D. Preşedinte: *Suspend şedinţa până ce d. Varlam va tăcea*"; Djuvara, 15); apar intervenţii ale sălii pentru restabilirea fluxului: „Voci: *Lăsaţi pe orator să-şi termine fraza*." (Şedinţa 1870, 156); de încurajare a vorbitorului prin replici corale de suport: „„*Aşa este*"; sau de descurajare a energiei conversaţionale: „Voci: *Nu!*" (Şedinţa 1870, 148), „D-l N. Voinov: *Este de prisos.*" (Şedinţa 1870, 147). Vociferările, zgomotul, rumoarea, ilaritatea sau chiar aplauzele nu sunt rare. Preşedintele Camerei, deţinător al rolului de mediator, de multe ori e nevoit „să facă poliţie" pentru a restabili fluxul conversaţional:

(1) D-l Preşedinte: *Cei de la tribună să nu uite regulamentul.*
D-l Radu Mihail: Eu am aplaudat, d-le Preşedinte.
D-l Preşedinte: *Am văzut eu şi cine a mai aplaudat.* (Şedinţa 1870, 151).[7]

Dezbaterile parlamentare sunt atent supravegheate nu numai din interiorul grupului parlamentar, dar şi din exterior, de marii actori politici ai momentului, de presă şi, într-o măsură oarecare, greu de cuantificat, de opinia publică. Astfel putem spune, mergând după modelul comunicării politice descris atât de Cotteret (1973), cât şi, mai în detaliu, de Charaudeau (2005) că acest cadru real al comunicării parlamentare *de facto* se lasă înglobat succesiv în alte cadre tot mai largi de comunicare, dispuse concentric, ce antrenează și alte instanțe de dialogare, ca regele, reprezentanţii puterii executive, simplul gazetar, „vocea fără corp" a legii, zona diplomatică, cetățeanul, reflectate la nivelul discursului de rețeaua complexă de intertextualități.

Interesant rămâne faptul, pentru perioada veche, că parlamentul, ca instituţie de deliberare şi control, este la rândul lui controlabil prin mediatizare. Publicarea dezbaterilor se făcea în *Jurnalul Oficial*, care mai târziu s-a numit *Monitorul Oficial*, iar ecoul şedinţelor parlamentare se aude în presa vremii, precum şi invers, vocile presei se aud în dezbaterile parlamentare. Astfel, interacţiunea verbală parlamentară are o audiență mare, dispusă pe circumferințele mai multor centre concentrice de comunicare politică, o parte din ea având rolul de *auditoriu*, cu alte cuvinte de interlocutor direct.

[7] Discursul monologal al oratorului politic este întrerupt de această înlănțuire de trei replici alcătuită din atenționare, dezvinovățire, amenințare indirectă.

Interacţiunea verbală parlamentară spre deosebire de conversaţia spontană nu este *verba volant*. Ea persistă în timp, devenind document istoric, fiind poate una din instanțierile cele mai concrete prin care putem percepe permanenta remodelare a politicului ca istorie.

O practică culturală de permanentizare şi istoricizare a dezbaterii politice de odinioară este republicarea unor intervenții parlamentare sub formă de *discursuri* monologale, ca *oratorie* politică şi document istoric. La origine, ele sunt intervenţii autorizate, controlate, monitorizate şi cu un anumit grad de interactivitate, obligate însă, prin convenţiile editării, să intre în formatul textului scris şi care nu mai păstrează o mare parte din interactivitatea inițială. Interacțiunea verbală parlamentară este însă un tip de comunicare mai amplă, în care discursurile parlamentare sunt doar o parte, este adevărat că partea cea mai consistentă, să-i spunem ideațională, a comunicării. Comunicarea parlamentară cuprinde pe lângă oratoria politică prevăzută, secvențele de întreruperi, practicile discursive de validare, de structurare şi de reconfigurare a desfăşurării a intervențiilor verbale, precum şi rețeaua complexă de intertextualitate stabilită cu celelalte instanțe colaterale de comunicare politică, dispuse în cadre tot mai largi şi structurate social, profesional şi politic.

În concluzie, cadrul material al interacțiunii verbale parlamentare este instituțional, format din mai multe sfere de comunicare (cadre reale) între care circulă informația; contextul imediat de comunicare este organizat prin proceduri de funcționare; comunicarea parlamentară este prealocată şi autorizată, este ierarhică şi mediatizată; inevitabil, prin trecerea timpului, ceea ce inițial a fost comunicat verbal este publicat, şi în timp, o parte din informație se istoricizează.

2.2. Cadrul inferenţial al interacţiunii verbale parlamentare

Cadrul inferenţial specific dezbaterii parlamentare este legat de menirea instituţiei, de prerogativele şi limitările sale, de gradul de autonomie şi locul pe care îl ocupă parlamentul în ierarhia puterilor din stat, de raportul cu celelalte puteri şi de situaţia politică, precum și de vederile doctrinare şi etice ale oratorilor politici, ceea ce nu exclude însă modelarea intervenţiilor oamenilor politici şi după circumstanţele concrete ale unei situații. În comparaţie cu interacţiunea verbală spontană, cea instituţională are cadre inferenţiale mult mai limitate tematic, cu semnificaţii cristalizate (Heritage 2005: 103). A încerca schiţarea câtorva semnificaţii inferenţiale fundamentale pentru instituţia parlamentului, în general, cât şi a unor semnificații tipice perioadei 1866-1871 este o sarcină care ne depăşeşte. Facem numai mențiunea că descrierea cadrului care cuprinde semnificația inferențială revine istoricului şi analistului politic. La nivel discursiv, raportarea la esenţele acestei activităţi se realizează printr-o multitudine de *secvenţe de ancoraj inferenţial*, cu varii funcţii: legitimatoare în plan interactiv, abstractizante în plan argumentativ, putând fi o modalitate de recalibrare a forţei argumentelor. Referiri la constituţionalitate, la suveranitate, la drept, la dorinţele naţiunii, la valorile morale,

la ce este permis şi la ce nu este, la natura personală sau de interes general a chestiunilor dezbătute, definiţiile cu caracter juridic lansate în discuţie, principiile, valorile morale şi locurile comune invocate, credinţele politice şi alte motivații care întrunesc acordul sunt câteva dintre tipurile de semnificaţii inferenţiale care se întreţes în discursurile parlamentare. Am putea spune că nu există nicio intervenţie parlamentară din seria celor autorizate în cadrul şedinţelor care să nu recurgă la un cadraj inferenţial ce îi asigură legitimarea şi conferă chestiunii dezbătute un anumit nivel de esenţializare, atât cât este necesar pentru ca discuţia să nu alunece în „chestii personale”, recalibrând miza argumentării. Astfel, frecvent, în jurul informaţiilor noi sau a opiniilor personale, se înalţă un întreg eşafodaj inferenţial, menit să susţină conţinutul dezbătut. Această strategie discursivă face ca discuţia să se dilate, atingând dimensiuni care uneori pun la încercare rezistenţa şi răbdarea auditoriului[8]:

> (2) Nu cred că ***pasiunea ne-ar orbi până acolo încât să comitem greşeala*** care ar servi numai pentru a nimici ***autonomia noastră.*** Aşa dar, d-lor, să fie bine constatat că [...] străinii au intervenit în chestiunea baterii monetei [...] numai pentru ca moneta să nu fie bătută cu efigia suveranului nostru, ***conform cu litera (nu cu spiritul) legii*** noastre din 1867. [...] ***Noi nu am putut nici vom putea renunţa la acest exerciţiu al autonomiei noastre. Dreptul dară a rămas conform acestei autonomii şi această chestiune s-a terminat conform şi dreptului şi demnităţii noastre naţionale*** (aplauze). (Şedinţa 1870, 154).

Stilul retoric amplificat, prin care se spune (parafrazăm ideea din fragmentul de mai sus) că ‘străinii nu au dorit să batem monedă cu capul suveranului, dar noi am făcut-o, considerând aceasta un drept al autonomiei noastre’, se construieşte pe eşafodajul complex al mai multor presupoziţii prezente în backgroundul discursiv: pasiunea care te poate orbi şi te poate face să greşeşti, autonomia naţională, spiritul legii şi litera legii, demnitatea naţională. Toată această încărcătură inferenţială legitimează şi dramatizează hotărârea politică de a bate monedă naţională (‘Bine că nu ne-a orbit pasiunea aceea’; ‘Noi a trebuit să facem acest lucru, era imperativ’ ş.a.), dar mai ales se constituie ca mod de interacţiune cu adversarul politic multiplu, descriind decizia şi acţiunea politică în termenii trăsăturilor ei imanente din punctul de vedere al oratorului şi al celor pe care îi reprezintă. În concluzie, cadrul inferenţial masiv al discursului parlamentar cuprinde sistemul valorilor ontologice la care se raportează oratorii politici.

3. Dispozitivul interlocutiv al discursului parlamentar

Parlamentarul, privit ca identitate instituţională, îşi exercită funcţia preponderent discursiv, mai cu seamă în şedinţe parlamentare. Intervenţiile

---

[8] Dezbaterea parlamentară din 21 noiembrie 1870, referitoare la problema monedei naţionale, a durat, se pare, cinci ore.

monologale plasează vorbitorii ratificaţi de preşedintele adunării în urma solicitării dreptului de a lua cuvântul într-o relaţie interlocutivă triunghiulară (parlamentar – auditoriu – preşedinte) (Détrie 2010).

Constructele principale ale dispozitivului interlocutiv sunt: *oratorul* politic, *auditoriul*, *preşedintele* şedinței, toți în calitate de „actori” ai dispozitivului interlocutiv, la care se mai adaugă *situația retorică* sau *exigența*. Le vom prezenta pe rând în cele ce urmează.

3.1. Oratorul politic

L. Ionescu-Ruxăndoiu (2011a) discută o serie de caracteristici ale dispozitivului interlocutiv instituţional din epocă, arătând că membrii parlamentului, mulţi dintre ei oratori cu formaţie specială, sunt indivizi cu statut egal, care susţin poziţii divergente, urmărind printr-un permanent balans retoric să câştige imagine, dar totodată şi să deterioreze imaginea adversarului. Diferenţele de opinie imprimă grupurilor parlamentare polarităţi, reconciliabile teoretic vorbind, prin persuasiune. Datorită mediatizării discursului parlamentar, atât cât se putea face în secolul al XIX-lea, aceste polarităţi ajung să fie cunoscute şi de outsiderii grupurilor politice, deşi atunci audienţa naţională era mai mică din cauza dezinteresului pentru politică al populaţiei rurale (*ibidem*: 278), numeric majoritară, precum şi, adăugăm noi, din cauza analfabetismului acesteia şi a reprezentativităţii parlamentare bazate pe votul cenzitar. Prin urmare, atenția guvernaților asupra guvernanților era mult mai mică în comparație cu zilele noastre.

Rolul conversațional pe care îl are oratorul parlamentar este complex. El este un guvernant care se adresează disjunct confraților şi guvernaților, care are un anumit grad de reprezentativitate politică şi socială, prin urmare vorbeşte în numele grupului de putere pe care îl reprezintă, dar şi în nume personal, care folosește argumente orientate spre conflict şi disociere de alte opinii sau spre acord, aliniere şi susținere. Argumentativitatea oratorului parlamentar este modul lui de socializare prin limbaj cu auditoriul[9]. În opinia noastră, relevante şi operative pentru descrierea acestui tip de vorbitor sunt următoarele noțiuni puse în lumină şi teoretizate de analiza discursului şi a conversației: identitate, imagine, poziționare şi interrelaționare. Mai exact, în descrierea oratorului parlamentar trebuie să se aibă în vedere: (i) identitatea prealabilă şi instituțională a acestuia; (ii) identitatea discursivă pe care şi-o creează prin ceea ce spune, altfel spus, imaginea de sine care se construieşte prin discurs; (iii) înscrierea sa într-o rețea complicată de solidarităţi şi opoziții şi într-o anumită situație retorică; (iv) specularea strategică a cunoştinţelor de *common ground*; (v) proeminența pe care o dă, în propria intervenție, relațiilor interpersonale. Despre primele două aspecte ne vom ocupa mai încolo (vezi *infra* **6**), în continuare urmând să le prezentăm pe celelalte.

---

[9] Pentru *practici de socializare prin discurs*, concept din antropologia comunicării, cf. Duranti/Ochs/Schieffelin 2012.

Referitor la identitatea instituţională a parlamentarului român din secolul al XIX-lea, din datele istorico-politice se ştie că membrii parlamentului românesc erau un grup de elită, ales prin vot cenzitar, iar nu prin sufragiu universal[10]. Ne-am pus problema în ce măsură identitatea lor instituţională se configura mai mult ca *personalitate* sau mai mult ca *funcţionalitate*, cu alte cuvinte în ce măsură predomina ideea de „om făcut pentru” o anumită îndeletnicire, dotat cu un talent nativ pentru o anumită slujbă, sau de „om format pentru” acea slujbă, în cazul nostru, cu „specializări” pentru a fi funcţionar politic. Dat fiind că, în spaţiul românesc al epocii despre care discutăm, intelectualii deveniseră simultan elită socială, profesională şi clasă politică (Siupiur 2004 *apud* Marton 2009: 44) și că oamenii politici aveau conştiinţa că politica este făcută de elite (Marton 2009: 42-51; Mamina/Bulei 1994: 157-246), identitatea instituţională a parlamentarului român îşi „trăgea foarte mult sevele” din propria biografie a politicianului.

3.2. Cunoaşterea interpersonală

Diferenţele şi asemănările (majore) care se pot stabili între politicieni sunt *relevante* şi *manifestabile discursiv*. Ele sunt diferenţe şi asemănări cunoscute de către comunitatea parlamentară, aparțin *common ground*-ului oratorilor parlamentari, constituind parte din enciclopedia lor comună. Altfel spus, cunoaşterea interpersonală cuprinde „baza de date” a diferențelor şi asemănărilor dintre interlocutori.

Diferenţele şi asemănările dintre participanți ţin de poziția pe care o au aceştia în cadrul real de comunicare şi de identităţile prealabile şi discursive ale lor, altfel spus, de sinele lor. Ele indică afilierea politică şi ideologia asumată prin afiliere, culoarea politică (unii membri ai parlamentului erau moderaţi, alţii radicali), funcţia pe care o ocupă în ierarhia politică şi în cea parlamentară, caracterul şi profesia de bază, renumele pe care îl au printre confraţi, poziţia pro sau contra privind chestiunea discutată, cât cunosc, în prealabil, din problema dezbătută, gradul de implicare în dezbaterea unui subiect de interes parlamentar (de câte ori iau cuvântul, cât de lungi sunt, de obicei, alocuţiunile lor), tipul de idiostil şi de stil conversaţional (unii au reputaţia de flecari, de demagogi, alţii pot să emoționeze sala; Mamina/Bulei 1994: 158-246). După cum se poate vedea, cunoaştera interpersonală este organizată în categorii de diferenţe şi asemănări. Acestea pot fi clasificate, parţial, în: *relaţii asimetrice* şi *relaţii simetrice,* de tip politic, profesional, ierarhic şi concurenţial; *relaţii de solidaritate vs. relaţii adversariale*, în cadrul grupului de putere şi în spaţiul opinabilului (avem în vedere, prin aceasta, o solidaritate sau o disociere de tip argumentativ). Printre relaţiile simetrice se numără următoarele: toţi membrii parlamentului sunt reprezentanţi ai naţiunii, calitate care le este garantată prin Constituţie şi care este supraordontă diferenţelor de culoare

---

[10] Sufragiul universal se adoptă mult mai târziu, în 1918, dar și atunci numai pentru bărbați. Cu toate că erau aleși prin vot cenzitar, în discursurile lor apărea, prin exagerare retorică şi prin generalizare, ideea că ei reprezintă întreaga naţiune.

politică, opinie şi interes. Alte relaţii simetrice sunt generate de afinităţile culturale, de profesie, vârstă, trecut politic. Câteva dintre categoriile în care se înscriu parlamentarii care iau cuvântul în cadrul şedinţei din 1870 sunt: bătrânii paşoptişti – mai precis, Mihail Kogălniceanu, A. G. Golescu şi Nicolae Ionescu –, „muntenii", „moldovenii", „consătenii". De asemenea, la baza conflictului verbal pot să stea categorii diferențiatoare, resimțite ca inacceptabile.

Semnalizarea (inter)relației la nivelul discursurilor se poate analiza urmărind sistemul de adresare (Ionescu-Ruxăndoiu 2011a; Săftoiu 2013), evaluările, secvențele discursive şi termenii de (auto)prezentare (ca, de exemplu, *întreprinzator, bărbat de stat* etc.). Există în discursul parlamentar două mişcări complementare: o mişcare de indexare a (inter)relațiilor, care urmăreşte strategic nivelarea diferențelor, și o indexare a (inter)relațiilor, care merge în direcția opusă, a creării de diferențe. În conversația spontană semnalizarea şi totodată crearea relațiilor interpersonale se face cu mult mai puțin efort retoric. De regulă, în conversația relaxată, relațiile interpersonale sunt indexate prin deictice, forme de adresare, unii marcatori pragmatici, modalizatori, dar rareori, în circumstanțe particulare, ele sunt descrise, discutate, negociate prin secvențe discursive speciale.

Rutina discursivă a citirii gândului alocutorului este extrem de frecventă în oratoria parlamentară a acestei epoci şi adesea folosită strategic, ca formă de *captatio benevolentiae* şi de flatare a adversarului. Oratorii parlamentari ajung să jongleze cu ideea de *opinie a celuilalt,* construind secvențe discursive provocatoare:

(3) Acum d-lor, să-mi permiteți ***să anticipez puţin asupra a ceea ce are să zică*** onor. domn A. G. Golescu. (Ședința 1870, 154).

O practică discursivă care utilizează categoria diferențelor de natură politică existente între interlocutori este aceea a dezvăluirilor, a decriptării corelărilor „de forţe", a *asocierilor* momentane, a *solidarităților* şi a *disocierilor* din arena dezbaterii:

(4) D-lor, ne-am deprins, ***mai ales o grupă din această Cameră***, ne-am deprins să auzim ***ridicându-se diapazonul şi de către mai toate ministerele şi partizanii lor, cu orice preţ strigându-ne că vă cunoaştem, vă ştim ce vreţi, atacaţi Tronul*** etc. (Ședința 1870, N. Voinov; 161).

Anticiparea replicii adversarilor este o practică de socializare discursivă cu un adversar, frecventă în discursul parlamentar vechi, cu multiple funcții, dar care, în esență, se bazează pe specularea *common ground*-ului. În cazul de mai sus, ar fi o strategie discursivă de reducere la tăcere a adversarului, pentru a-şi asigura propriul spațiu discursiv. În următorul exemplu, vorbitorul indexează discursiv o relație interpersonală, face o mică aluzie sarcastică la un posibil interlocutor cunoscut auditoriului, ca apoi, prin recontextualizarea semantică a termenului cheie (*arhivar*), să se poziționeze în lumina care îi convine:

(5) D-lor, mă voi adresa pentru aceasta la istoria noastră politică. ***Onor. d. Ştefan Şendrea nu este acilea ca să-mi spună că devin iarăşi arhivar***. (Aplauze). ***Ei bine, voi fi şi de astă dată arhivar, adică voi face istorie***. (Djuvara, 1887, 8)

A arăta că eşti la curent cu ceea ce se crede despre tine şi/sau grupul din care faci parte este o strategie de socializare şi relaţionare cu adversarul:

(6) În cît priveşte dară personalităţile pe cari le-a aruncat domnul Ionescu, ***mă mărginesc a zice că sînt deprins cu asemenea delicateţe din partea domniei-sale, ştiu că este o şcoală de a ne crede pe noi şi numai pe noi stîlpi de virtute şi moralitate, şi tot ce ne încongioară stîlp de corupţiune***. (Aplauze.) (Kogălniceanu, IV III, 411); Vă rog să credeţi că citaţiile nu vor fi lungi. ***Aşa, mi-a ieşit un nume rău că sunt foarte lung în discuţii; nu am să mă întind însă mai mult, şi veţi vedea că sunt unul din oratorii cei mai concişi***. (Iorga, 156)

Elementele de natură interpersonală împărtăşite sunt relevante şi în sensul că, deşi nu sunt întotdeauna exprimate explicit, ci doar indexate discursiv, constituie chei de interpretare pentru interlocutor şi constrângeri prealabile în alcătuirea enunţului pentru locutor. Ceea ce se ştie sau se crede că se ştie despre sine şi despre ceilalţi în comunitatea parlamentară, elemente identitare care fac parte din *common ground*-ul locutorilor, posibile (auto)etichetări, renumele avut, dar şi „cartea de vizită" pe care o poate arăta auditoriului, într-un cuvânt, ceea ce ţine de cunoaşterea reciprocă sau este reconfigurat ca fiind cunoaştere reciprocă, structurează intervenţia parlamentară şi formează strategii de comunicare (adesea ironice), generând secvenţe discursive de interrelaţionare.

La nivel interacţional instituţional, ce importanţă are cunoaşterea interpersonală structurată în diverse categorii de diferenţe şi asemănări între interlocutori, în afară de faptul că impune enunţiatorului unele condiţii de adresare, determină selecţia unor evaluări şi a unor rutine discursive? Cunoaşterea interpersonală stă la baza formării unei reţele de expectaţii referitoare la cursul pe care îl va lua dezbaterea, asemănătoare, dar la altă scară decât *reţeaua de relevanţă prospectivă*, de care vorbeşte Schegloff (2005: 58-81) în cazul conversaţiei spontane. Datorită *common ground*-ului se ştie sau se poate anticipa ce curs va lua intervenţia cuiva sau chiar toată şedinţa.

3.3. Auditoriul

Auditoriul dezbaterilor parlamentare este unul particular şi real[11], nu în totalitate apelabil, format dintr-o pluralitate neomogenă, cu funcţie stimulantă pentru orator, structurat pe mai multe niveluri concentrice dispuse în jurul vocii care se aude de la tribună. Este alcătuit, în primul rând, din auditoriul sălii de şedinţe

[11] Ne raportăm aici la distincţia, introdusă de Perelman şi Olbrechts-Tyteca (1958), între auditoriul ideal, care este universal şi obiectiv, şi cel particular. Primul tip de auditoriu este cel prezent în cazul demonstraţiei şi de el se leagă noţiunea de convingere, cel de-al doilea tip de auditoriu este prezent în cazul argumentării, este persuadabil şi dispus la acţiune (Perelman/Olbrects-Tyteca 1958: 22-45; Sharon/Peters/Walther 2006).

parlamentare, apoi din cel mai larg, al presei româneşti şi al grupurilor sociale cu acces la presă. Un alt cerc de audienţă este „ţara”, „naţiunea”, iar, la nivel mai îndepărtat, gravitează audienţa politică externă, în cazul nostru, cel mai des invocate fiind Puterile Garante şi Poarta, diplomaţii şi consulii. Auditoriul imediat al dezbaterilor parlamentare este apelabil direct, polarizat, organizat ierarhic, cunoscut oratorului. Este un auditoriu masculin, format din membrii partidelor şi ai grupărilor politice şi din membri ai guvernului, convocaţi pentru a răspunde interpelărilor şi pentru a susţine proiecte şi decizii (Ionescu-Ruxăndoiu 2011a). Întreg auditoriul, în frunte cu preşedintele adunărilor, reprezintă o sursă de autoritate pentru oratorul politic.

3.4. Situaţia retorică sau exigenţa

Toate discursurile survin ca răspuns la o situaţie retorică, mai mult, adesea sunt alocuțiuni în replică, făcând raportări unele la altele, prin trimiteri intertextuale. Situaţia retorică este o stare de fapt reală şi urgentă – *exigenţa*, în termeni retorici (Jasinski 2006) –, modificabilă prin deliberare. Deliberarea este întotdeauna modalitatea de a rezolva, cel puţin temporar, un context tensionat şi urgent. Pentru ca discursul politic argumentativ să poată să-şi intre în drepturi, este nevoie însă de o audienţă caracterizată prin două atribute: primul este capacitatea de a fi influenţată prin discurs şi al doilea este calitatea de a avea membri capabili să devină mediatori ai schimbării (*ibidem*). Prin urmare, prezumţiile auditorului persuadabil şi implicat activ se aplică, în mod general, tuturor identităţilor parlamentare, dar şi unei părţi din auditoriu neapelabilă direct, aflată în cercurile politice mai îndepărtate şi binevoitoare „cauzei” avute în vedere.

Calitatea de a fi dispus să intri în deliberare nu este un dat al situaţiei retorice, deşi este indispensabilă. Având aceasta în vedere, putem spune că înaltul grad de politeţe orientată spre interlocutorii reali şi prezumabili – care se regăseşte în întreg discursul epocii, de la nivel de formule de adresare şi numire a interlocutorilor proeminenţi, la portrete flatante construite de orator unor colegi şi până la urale în cinstea unor grupuri de putere – reprezintă o tactică a omului politic, în scopul modelării şi al constituirii auditoriului de care are nevoie.

4. Aspecte ale interacțiunii parlamentare

Interacțiunea parlamentară este alcătuită dintr-un şir de intervenții verbale, dintre care unele sunt discursuri autorizate şi pregătite, iar altele sunt replici de ritual conversațional instituțional (cum sunt cele de deschidere sau de închidere a unei şedințe parlamentare), iar altele sunt spontane, multe dintre acestea din urmă intrând în categoria întreruperilor suportive sau demobilizante. Discursul oratorului politic este, prin urmare, parte dintr-o interactivitate verbală mai amplă. În sine, discursul parlamentar, este echivalabil cu o replică autorizată, care are o serie de specificități:

survine ca urmare a unui sistem special de acces la cuvânt, este neoptimizată pentru interlocutor şi recurge la o serie de strategii şi practici de socializare discursivă prin discernământ (argumentație) politic [12] . Printre substrategii prin care se actualizează socializarea prin discernământ politic în comunicarea parlamentară şi pe care le-am identificat se numără: rutina intervenției verbale documentate, obscurizarea sau amplificarea conflictului, rutina discursivă a anticipărilor de tip *wishful thinking* sau de altă coloratură; strategia socializării cu auditoriul prin evaluări; practica discursivă a legitimării sau delegitimării care, la rândul ei, se instanțiază printr-o gamă largă de substrategii precum: lauda, blamul, etichetarea prin categorizare, i.e. înscrierea sinelui într-o clasă de o anumită natură (Sacks 1972/1974; Săftoiu 2013: 6-30)[13].

4.1. Sistemul de acces la cuvânt

Accesul la cuvânt în cadrul interacţiunilor verbale instituţionalizate implică un sistem special, care alterează oportunităţile de acţiune ale celorlalte grupuri, reconfigurează interpretarea actelor de limbaj (în cazul nostru aserţiunile pot să devină acuzaţii, contraacuzaţii, dezvinovăţiri ş.a.) şi modifică oportunitatea de iniţiere a cuvântului. Accesul diferenţiat la cuvânt are menirea să regleze dezbaterea în contextul în care un număr mare de persoane sunt co-prezente, să împiedice opoziţia directă, violenţa şi cacofonia verbală. Mai există şi alte resurse discursive puse la lucru pentru evitarea conflictului şi păstrarea luptei verbale în limitele raţionalităţii, obiectivităţii şi în formatul dezbaterii: formele nominale de adresare cu un grad mare de politeţe negativă, enalaga ca mod de a se adresa cuiva fără însă a-i da şi cuvântul (Ştefănescu 2015), respectarea tematicii dezbaterii, reducerea întreruperilor, recursul la cadrul inferenţial specific, mai ales prin invocarea politeții şi a normativelor de desfăşurare a şedinţelor, folosirea constantă a strategiilor discursiv-argumentative, care ridică discuţia la esenţe şi o feresc să alunece în „chestia personală" (principiul lui *nomina odiosa*[14]) ş.a.

J. Heritage (2005: 9-10) arată că există trei tipuri de acces la cuvânt, în cadrul conversaţiilor la locul de muncă, dintre care primul este:

(i) pre-alocarea replicilor.

În ritualul desfăşurării şedinţei parlamentare, preşedintele adunării are rezervată o gamă de replici ritualizate, care structurează *evenimentul de vorbire* în anumite etape funcţionale şi pe care nimeni altcineva nu are dreptul să le performeze: replica de deschidere şi de închidere a şedinţei, de anunţare a pauzei, a ordinii de zi; trecerea la ordinea de zi; supunerea la vot ş.a.

---

[12] În prezentarea de față folosim termenii *practică discursivă, strategie* şi *rutină discursivă* ca fiind sinonimi.

[13] În cele ce urmează, vom discuta doar o parte dintre strategiile discursive enumerate aici. Studii viitoare de analiză istorică a discursului parlamentar probabil că vor reconfigura ierarhizarea practicilor discursive de aici şi o vor îmbogăți.

[14] Mihail Kogălniceanu este unul dintre parlamentarii care invocă frecvent acest principiu.

(ii) proceduri mediate de alocare a replicii

Ele apar ca urmare a solicitării adresate preşedintelui de şedinţă, deţinător al rolului de mediator, din partea unui participant de a i se acorda cuvântul sau de a-şi rezerva dreptul la replică pentru mai târziu.

(iii) o combinare a celor două, (i) şi (ii)

În cazul interlocuţiunilor parlamentare, autoselectarea ia forma unei proceduri mediate de alocare a replicii. Problema autoselectării, ca şi a întregului sistem de acces la cuvânt, necesită un spaţiu aparte pentru a identifica condiţiile în care se realizează. Ţinem numai să adăugăm aici câteva observaţii, cu menţiunea că avem în vedere numai acele autoselectări care nu sunt întreruperi.

Interlocutorul care se autoselectează în calitatea de vorbitor trebuie să fie recunoscut de grupul profesional ca având dreptul să preia cuvântul în numele identităţii sale instituţionale de parlamentar sau de ministru:

(7) D-l N. Ionescu: D-le Preşedinte, în interesul exercițiului liberii noastre prerogative parlamentare, ***veți permite să adaug şi eu oarecare observațiuni***, pentru ca să susţin părerea celor care consideră că legea din 27 Martie 1867 a fost călcată succesiv sau direct de către Minister. (Şedință 1870, 167)

Această formă de autoselectare are designul următor: solicitare de a lua cuvântul – aprobare tacită din partea mediatorului şi a sălii, în virtutea invocării cadrului inferenţial – luarea cuvântului sau, altfel spus, instalarea în fluxul conversaţional. Scopul urmărit de parlamentarul N. Ionescu, care se autoselectează în acest mod, este de a arăta cu cine se raliază.

Omul politic simte că are responsabilitatea să intervină în dezbatere ca să aducă o corecţie, să îndrepte o greşeală, să dezvăluie o stratagemă neonorantă şi, în ultimă instanţă, o situaţie falacioasă (cf. secvenţa [2] din exemplul următor). Interlocutorul se instalează, aparent direct, în fluxul conversaţional şi îşi ia rolul de vorbitor, fără a mai face o solicitare (cf. secvenţa [1] din exemplul de mai jos) :

(8) D-l A. I. Gheorghiu: [1] ***Domnilor, era să nu iau cuvântul în această chestiune. Însă discuțiunea ce a urmat până acum a luat nişte proporțiuni aşa, încât m-a decis să ies din această hotărâre.*** [...][2] Toate ministerele [...] înspăimântaţi de responsabilitatea ce apasă asupră-le, a căutat să se retragă îndărătul Tronului [...] acuzând în orice cerere de seamă din partea Camerii un atac la inviolabilitatea [...] Capului Statului (aplauze). (Şedinţa 1870, 155)

Precizările constituie, de asemenea, ca şi dezvăluirile, un obiectiv conversaţional suficient de tare care să îl determine pe un audient să îşi asume rolul de vorbitor neplanificat: „*Să vă vin eu în ajutor, d-le Voinov*” (Şedinţa 1870, 162).

Autoselectarea apare şi în momentul în care interlocutorul trebuie să acţioneze rapid ca să blocheze atacul adversarului:

(9) D-l N. Voinov: Este dar bine constatat că legea monetară este violată [...]; să o înregistrăm numai deocamdată, şi să trecem la ordinea zilei. [atac]

D-l Ministru de Finanţe: ***Voi să zic numai câteva cuvinte.*** Proectul pentru reforma efigiei este depus încă din sesiunea trecută pe bureau-ul Camerii. [apărare] (Şedinţa 1870, 163)

Toate aceste prefeţe de autoselectare pentru rolul de vorbitor (marcate prin aldine în exemplele anterioare) sunt forme strategice de a obţine, din partea preşedintelui adunării şi a sălii, o aprobare tacită. În conversaţia spontană, aprobarea tacită pentru autoselectare, în condiţiile în care niciun alt participant nu a fost selectat în rolul de vorbitor, este garantată (Sacks/Schegloff/Jefferson 1974) şi marcată prin metacomentarii doar în cazuri excepționale. În interacţiunea verbală parlamentară faptul că nimeni nu a fost selectat de vorbitorul curent sau de preşedintele adunării drept următorul enunţiator nu garantează reuşita autoselectării. De aceea, cei care îşi asumă acţiunea de autoselectare trebuie să vină cu o prefaţă de *captatio benevolentiae*, să *anunţe* sau să exprime manifest autoselectarea, ştiind că încalcă procedura de prealocare, să recurgă la presecvenţe retorice, pentru asumarea neprogramată a cuvântului. Această practică verbală a apărut din necesitatea de a scurta formalismul dezbaterii, menajând, totodată, faţa mediatorului, în contextul în care sistemul de acces la cuvânt nu funcționează după reguli tacite, ci după reguli impuse.

4.2. Designul de înlănțuire a replicilor

Interacţiunea verbală parlamentară este un polilog (Kerbrat-Orecchioni 2001). La şedinţa din 21 noiembrie 1870 a Adunării Deputaţilor, unde se răspunde la o interpelare făcută în legătură cu problema baterii monedei naţionale cu efigia domnitorului şi cu înscrisul „Carol Regele României”, iau cuvântul în plen, treisprezece oratori, fiecare de mai multe ori, şi participă, prin întreruperi, alţi opt parlamentari, iar sala intervine coral de câteva ori. În total, sunt câteva sute de luări de cuvânt.

Structura internă a replicii autorizate se confundă, de cele mai multe ori, cu însăşi organizarea argumentativă a intervenţiei oratorului politic, deoarece scopul comunicativ este deliberarea pe marginea unei chestiuni în contextul în care spaţiul discursiv alocat este mare. Forţele ilocuţionare locale ale actelor de limbaj de la nivel de replică se amalgamează cu valorile argumentative. În cazul conversaţiilor spontane, analistul trebuie să facă mereu un drum dus-întors între semnificaţia locală acţională a actului de vorbire şi semnificaţia lui interactivă, care se actualizează luând în considerare înlănţuirea replicilor şi tipul de secvenţă conversaţională. În plus, el trebuie să ţină cont de polifuncţionalismul interacţional, de faptul că un enunţ poate să aibă simultan mai multe valori interactive (Kerbrat-Orecchioni 2001: 66-68). În cazul interacţiunii verbale parlamentare, o parte dintre aceste sarcini dispar, în schimb apar altele noi. Credem că, pentru dezbaterea parlamentară, analiza locală a forţelor ilocuţionare este mai puţin importantă în raport cu reprezentarea valorilor interactive în discurs.

Foarte multe secvenţe ale conversaţiei familiare se compun din schimburi simetrice sau asimetrice binare, sub forma unor perechi de adiacență, ca în cazul secvenţei întrebare–răspuns (Schegloff 2007: 13-16). În interacţiunea verbală parlamentară, secvenţele sunt foarte ample, o întreagă dezbatere putând să fie declanşată de o singură întrebare privitoare la o chestiune cu miză politică, urmată de o serie amplă de răspunsuri.

În comunicarea neinstituţională, fiecare act de vorbire local deschide o *paradigmă de continuări posibile în cadrul discursului*, care au acceptabilitate şi consecinţe variate pentru derularea conversaţiei (Kerbrat-Orecchioni 2001: 65-66); Schegloff (2007) o numeşte *rețeaua de relevanță prospectivă*. În interacţiunea parlamentară, gama de reacţii discursive la o intervenţie anterioară este mult mai limitată, în principiu. Varietatea secvenţelor acţionale „se dizolvă” în mişcări argumentative. În interacţiunea verbală parlamentară, poate să apară o mai mare predictibilitate, dar şi o emfatizare a actelor de limbaj şi a valorilor interactive ale acestora, dacă ne gândim numai la frecventele şi laborioasele prefețe performative:

(10) Cît pentru mine, ***declar că nu-i aprob*** teoria domnului Blaremberg (Kogălniceanu, IV III, 91); ***Am respins şi voi respinge*** cît voi trăi... (*ibidem*, IV III, 463); ***Să rugăm*** dară pe domnul ministru...(*ibidem*, IV III, 152); ***Protestez***! Dară sînt acolo intrige locali... (ibidem, 75).

În oratoria parlamentară, se descriu frecvent interacţiuni trecute, posibile sau discuții viitoare. Interpretarea sau menționarea semnificațiilor ilocuționare şi perlocuționare, narativizarea discursului direct apar frecvent:

(11) Să se gîndească domnia-sa că [...] are să fie odată şi deputat, şi poate ***va avea sau să tragă pe cineva în judecată***, sau ***va fi tras de cineva în judecată*** şi atunci şi domnia-sa ***se va plînge tot aşa precum ne plîngem noi*** astăzi. Dară ***ni s-a zis că*** trebuie să ne democratizăm... (Kogălniceanu, IV III, 153-154); ***Vin acum la objectul nu al unei interpelări, dară la objectul respectuoaselor mele întrebări, ce am avut onoare să fac guvernului şi la cari întrebări guvernul nu mi-a răspuns***. Domnilor, ***am declarat de mai nainte***... (*ibidem*, 7).

În dialogul spontan, înlănțuirile intervențiilor verbale în macroacte de vorbire şi în secvențe formează designul interlocutiv al conversației; discursului parlamentar îi este însă caracteristică reprezentarea sau narativizarea designului interlocutiv, altfel spus, interlocutivitatea este adesea înlocuită de reprezentarea ei prin discurs raportat, este deci o interlocutivitate secundă, care poate să evoce unul două sau chiar mai multe cadre de comunicare anterioare:

(12) (trei cadre de comunicare dacă se ține cont şi de discursul-gazdă al oratorului) ***Atunci*** bunul domn, apărătorul ţăranilor, ca şi Gregorie Ghica Bătrînul, care a făcut pontul şi care a scăpat ţara de vecinătate, ***a zis să*** se taie acest rău şi l-a tăiat. ***Acum dumneavoastră ziceți***: dară condiţiunea s-a schimbat cu legea rurale (Kogălniceanu, IV III, 71); ***Cînd s-a făcut Tratatul de Paris*** s-a înapoiat Moldovei Basarabia cu Delta Dunării; ***a venit însă guvernul turcesc*** cu o singură notă ***şi a zis***: Să mi se dea mie Delta Dunării, fiind de o importanţă

politică (*ibidem*, 173); (trilog evocat) Domnilor, ***onor. domn Manu zice că*** eu, particular, nu sînt amestecat aci. Sînt foarte amestecat, ***mai ales după cuvintele zise de domnul Grădişteanu cum că*** greşită este construcţiunea (*ibidem*, IV III, 72).

Intervenţiile parlamentare sunt dominate de *asertivitatea* realizată direct sau indirect, prin întrebări retorice, prin reluări şi repetiţii. În alte tipuri de conversaţii instituţionalizate, repetiţia este o practică verbală prin care se evită conflictul sau confruntarea, în situaţia în care inegalitatea locutorilor este un dat (Heritage 2005: 18). În interacţiunile verbale parlamentare simetrice, de la coleg la coleg, repetiţiile şi reluările, realizate cu diferite resurse discursive, ca mecanismele presupoziţionale, parafrazările, tematizările şi nominalizările, sunt forme de întărire a asertivității, prin care se asumă responsabilitatea, se accentuează sensurile, se camuflează intenția de atac etc.

În alte dispozitive interlocuţionare instituţionalizate, designul intervenţiei verbale este *arena* în care se desfăşoară o serie de activități ca: repartizarea de sarcini instituţionale, realizarea secvenţială a schimbului verbal, probleme de identitate şi faţă (Heritage 2005: 20). În cazul dezbaterii parlamentare, designul replicii asigură: repartizarea răspunderii; enunţarea punctului personal de vedere; introducerea datelor relevante şi a dovezilor; evaluări; solidarizări şi desolidarizări; atacuri și apărări[15].

În conversaţia spontană, cele mai frecvente *înlănţuiri* ale intervenţiilor se realizează pe distanţe mici, având o dublă orientare: în *amontele* fluxului conversaţional, ca intervenţie reactivă la o primă parte a perechii de adiacenţă, şi în *avalul* fluxului de comunicare. De asemenea, fiecare replică satisface, într-un anumit grad, reţeaua de relevanţă pe care momentul conversaţional respectiv o proiectează şi, la rândul ei, fiecare intervenţie verbală devine context şi îşi lansează propria reţea de expectaţii în ceea ce priveşte posibila ei complinire, *i.e.* propria gamă de acte de limbaj preferate (Schegloff 2007: 58-81; Kerbrat-Orecchioni 2001: 64-66). Într-o dezbatere parlamentară, dubla orientare a intervenţiei, în amontele conversaţiei şi în avalul ei, este diferenţiat conturată faţă de schimbul verbal *face-to-face*. Retro-orientarea este întotdeauna semnalizată discursiv şi bine marcată. Vorbitorul poate realiza retro-acroşajul într-o manieră aluzivă („*Acuzarea ce mi s-a aruncat*...”; Şedința 1870, 145) sau explicită, prin numirea colegului parlamentar cu care propria alocuţiune se înlănțuie („*Cred, deci, d-lor, că şi în această privință d-l Blarenberg trebue să fie satisfăcut*”, ca formă de încheiere a unei alocuţiuni care răspunde interpelării făcute de N. Blarenberg; Şedinţa 1870, 142).

De ce nu este tot aşa de vizibilă orientarea intervenţiei verbale către avalul fluxului conversaţional ca aceea către amontele lui în cadrul interacțiunii parlamentare? Credem că acest fenomen se datorează mai multor factori. Unul

[15] Nu întâmplător, în intervenţiile parlamentare, cea mai puternică conceptualizare a dezbaterii este prin metafora cognitivă a discuției ca LUPTĂ (cf. ***arena luptelor*** *politice* (Şedință 1870, 149); ***călcarea/încălcarea/violarea*** *legii;* ***am trecut peste*** *angajamentele anterioare* (*ibidem*, 149) ş.a.).

dintre aceștia ar fi caracterul prestabilit al luărilor de cuvânt. Enunţiatorul curent nu mai trebuie să depună efort pentru selectarea următorului vorbitor (*the next*, în terminologia şcolii etnometodologice americane de analiză a conversației), intervenţia acestuia fiind prealocată. Un alt factor este formatul monologal al discursului argumentativ. Fiecare orator politic urcă la tribună cu nădejdea ascunsă ca el să persuadeze auditoriul şi să îi satisfacă complet expectaţiile, astfel încât să rezolve controversele şi discuţia să se încheie graţie contribuţiei lui. Al treilea factor este caracterul de oralitate secundă pe care îl au luările de cuvânt discursiv-argumentative ale oratorilor politici. Acestea sunt în mare măsură gândite, poate chiar scrise şi repetate, înainte să fie performate oral, în cadrul şedinţei. Intervenţiile discursive ample *dobândesc paternitate* chiar din momentul rostirii lor de la tribună, nu numai pentru posteritate, după cum am arătat mai sus, prin publicare, dar şi pentru cei prezenţi la discuţie. Parlamentarii sunt foarte atenţi la cine şi ce a zis şi protestează imediat în momentul în care simt că vorbele lor sunt răstălmăcite, altfel spus, se luptă pentru ca alocuțiunea lor să aibă durabilitatea discursului scris. Paternitatea şi durabilitatea asemănătoare textului scris la care aspiră intervenţiile verbale parlamentare focalizează atenţia mai mult în amontele intervenţiei decât în avalul ei, dar şi, cum am arătat, pe alte cadre de comunicare care au avut loc în trecut. De aceea, în interacţiunea verbală parlamentară, înlănţuirea replicilor înapoi se poate face pe distanţe foarte mari. Mai mult, există replici care trimit la istoria conversaţională a interlocutorului politic, prin urmare intervenţia se înlănţuie cu un ante-discurs:

(13) D-l Ministru de Externe: ***Nu era just şi delicat de a face*** din acest concediu al d-lui Sturdza ***o imputare de incapacitate şi să zică*** [altcândva] ***că*** eu, ministru, am chemat pe d-l Sturdza şi am trimes pe d-l Strat, pentru că aveam mai multă încredere [...].
D-l N. Blarenberg: ***Nu am zis aşa.*** (Ședința 1870, 145)

4.3. Intervenţii planificate şi intervenţii spontane

O dezbatere parlamentară este alcătuită din două mari tipuri de intervenţii: intervenţii-discursuri (monologale, dar cu numeroase elemente de intertextualitate şi cu grad ridicat de interactivitate) şi interacţiuni spontane, replici neplanificate, de grup şi individuale. Intervenţiile neplanificate irump în scena dezbaterii sub presiunea momentului, încărcând de energie schimbul verbal (Carbó 2004: 305), chiar şi atunci când ele nu sunt suportive faţă de enunţiatorul întrerupt şi încearcă să îl descurajeze, să îl provoace, să îi pună la încercare validitatea argumentelor.

În conversaţia spontană, numărul de participanţi este limitat la maximum cinci-şase. Dacă în contextul de comunicare există mai mulţi vorbitori, atunci conversaţia se destramă în mai multe discuţii desfăşurate în paralel. În interacţiunea verbală parlamentară, fluxul conversaţional se realizează uniform, în ciuda numărului foarte mare de participanţi (peste o sută în cadrul ședinței de la 1870), nu are prea multe alunecări în conversaţii paralele, dat fiind controlul care se exercită pe scară instituțional-ierarhică, dar şi, uneori, prin „galeria” parlamentară. Audiența

se remodelează în permanență în *corelări de forţe* specifice momentului, solidarităţi contextuale momentane şi la unison sau solidarități mai vechi; vocile sălii pot fi individuale sau anonime (*O voce*). Vocile sunt polare şi purtătoare ale valorilor de acord, dezacord, solidaritate, disociere. Întrerureprile, indiferent de mesajul lor simbolic, sunt replici reactive care contravin normelor procedurale ale ședințelor parlamentare.

Interacţiunea verbală parlamentară pendulează între un format interactiv instituţional şi un format de conversaţie spontană. Prin întreruperi, ea preia din conversația obişnuită una dintre practicile curente de *comunicare* şi de *acţiune* (Heritage 2005). Cu toate acestea, dezbaterea parlamentară este un eveniment verbal extrem de regizat. Între diferitele tipuri de comunicări la locul de muncă, dezbaterea juridică şi apoi cea parlamentară sunt poate cel mai puţin permisive practicilor conversaţiei spontane. Uneori, este posibil însă ca oratorul politic să alunece din formatul instituţional şi să se angajeze în conversaţie socială curentă, cu alte cuvinte, să coboare pentru un moment din spaţiul instituțional, în cel privat (Ionescu-Ruxăndoiu 2011a), ca apoi să se încadreze din nou în formatul instituţional:

(14) D-l N. Voinov: Nu demult am auzit că d-l Dimitrie Ghica denunţând pe un alt fost ministru pentru o surprindere de conspiraţiune şi alte lucruri ce altă dată ni se imputa nouă şi la cari imputări am asistat, fără să zicem nimic despre toate acele descoperiri, ce unui şi le arunca altuia... [discurs]
D-l D. Ghica: Spuneţi vă rog ce descoperire? [întrerupere]
D-l N. Voinov: Ştiţi când cu ocazia interpelării Macedonski, d-voastră ziceați [...]
D-l D. Ghica: Când?
D-l L. Eraclide: La dizolvarea Camerii d-voastră.
D-l N. Voinov: Fraze din acestea nu mai au niciun efect; ***prin urmare*** [...]. [reluarea discursului] (Şedința 1870, 161)

5. Practici discursive parlamentare

Conceptul care stă la baza secțiunilor următoare are în vedere unele formate discursive recurente observate de noi şi care aici sunt doar schițate. El este redat prin termenii de *strategii, practici, rutine, secvenţe discursive*, termeni între care nu stabilim diferențe analitice majore în studiul de faţă. Nu avem, de asemenea, nici pretenția de a fi exhaustivi. Zona de cercetare este, în opinia noastră şi în raport cu ceea ce am observat, extrem de mare.

5.1. Practica discursivă a neoptimizării replicilor

Dezbaterile parlamentare sunt interacţiuni verbale controlate care se desfăşoară într-un spaţiu public. Cu toate acestea, dacă se urmăreşte fluxul dezbaterii, nu apare niciun indiciu verbal că în sală ar fi fost persoane din afara sferei politice. De asemenea, auditoriul se pare că era exclusiv masculin. De multe

ori, senzaţia pe care o are cititorul de astăzi este aceea că parlamentarii vorbeau „ca între ei", nu ca „între străini", fără să aibă acele reacţii de cenzurare sau de autocenzurare specifice situaţiilor în care există outsideri și fără să caute a nu plictisi. În planul conţinutului intervenţiei, nu apare o optimizare a alocuţiunii după un outsider profan, nu se ocolesc detaliile, unele chiar foarte tehnice, şi datele precise, intertextualitatea prin raportare la documente din care se citează *in extenso* sau referirile la cele spuse de antevorbitori. Se face frecvent recurs la principii şi, în general, la tot ceea ce am specificat atunci când am vorbit despre cadrul inferențial (vezi *supra*, *2.1.*); se teoretizează, se reia şi se subliniază, nerespectându-se, dacă vorbim în termeni griceeni, maxima cantităţii. Aparent, oratorii nu au altă limită de timp decât acea impusă de răbdarea şi de atenţia auditoriului. Cel care vorbeşte prea mult nu îşi pune în pericol propria imagine:

(15) La celelalte chestiuni îmi rezervam dreptul de a vorbi ***şi încă de a vorbi foarte mult*** [...] (Kogălniceanu, IV II, 178)

Mai curând, oratorul parlamentar este în pericol să înregistreze o pierdere de imagine atunci când este întrerupt nesuportiv, dar chiar şi această situație o poate exploata în favoarea sa:

(16) ***Regret că*** domnul Sturdza ***mă întrerupe***. Domnia-sa ***trebuia să aibă puţină pacienţă*** şi ar fi văzut unde voi să ajung. (Kogălniceanu, IV III, 299)

În conversaţia spontană, spaţiul unei luări de cuvânt este incomparabil mai mic decât în cazul interacţiunilor verbale parlamentare, conversația *face-to-face* admiţând şi realizări prin replici monosilabice, cum sunt marcatori discursivi *da, nu*, prin interjecţii (*mhm!*), prin cuvinte trunchiate sau chiar prin semnale paraverbale, gesturi cu semnificația convenționalizată și cu funcții multiple legate de managementul semnificațiilor comunicate. În interacţiunea verbală parlamentară, granularitatea conversațională de care am amintit dispare, intervenţia locutorului este de cele mai multe ori un discurs. Cel selectat să ia cuvântul are restricţia de a produce replici obişnuite, fireşti, de tipul lui *îhî, mda, să zicem, ei, aș!* ş.a.; în general, cei care accedă la cuvânt trebuie să păstreze formalismul, registrul stilistic, un grad înalt de politeţe, predominant negativă (Heritage 2005: 112), şi să realizeze o intervenție verbală măsurabilă în unități argumentative cât mai structurate după canoanele retorice.

5.2. Replicile documentate

Dacă despre responsabilitatea morală a participanţilor se vorbeşte în cadrul analizei conversaţiei familiare, dar cu nuanţe speciale, cu atât mai mult se pune această problemă pentru interacţiunile verbale instituţionalizate. Există o răspundere morală pentru adevărul a ceea ce se spune şi pentru uzul procedurilor parlamentare, şi această răspundere se exercită prin supravegheri şi prin sancţionarea devierilor. Totodată, mai există răspunderea implicării în dezbatere.

Spre deosebire de conversaţia desfăşurată într-un cadru neinstituțional, unde locutorul poate „să nu ştie despre ce vorbeşte”, în sensul de a nu avea (încă) o opinie personală întemeiată, replica enunţiatorului politic este *documentată*, el având un punct de vedere format în legătură cu chestiunea dezbătută. Caracterul prealocat, pregândit şi documentat al replicii o legitimează, reprezentând caracteristici care diferenţiază alocuţiunea parlamentară de intervenţia spontană, acesta din urmă nefiind prealocată şi documentată, performarea lingvistică realizându-se aproape concomitent cu procesul de gândire.

A spune cuiva că nu cunoaşte chestiunea dezbătută este echivalent cu delegitimarea şi cu degradarea acestuia din rangul de enunţiator. Repropulsarea în acest rol se face, în exemplul de mai jos, prin strategia învinovățirii, a lui „Eu nu ştiu pentru că tu nu mi-ai spus!”, cu alte cuvinte, printr-o practică curentă de responsabilizare-deresponsabilizare din cadrul comunicării la locul de muncă, în care altcineva este făcut răspunzător pentru propria nedocumentare:

(17) Ar. Pascal: D-lor deputaţi, când am cerut cuvântul în această chestiune, onor. reprezentant al colegiului I de Ilfov ***mi-a zis că cer cuvântul într-o chestiune pe care nu o cunosc deloc***. ***Aşa este, n-am cerut cuvântul în această chestiune pentru că o cunosc precum nu o cunoaşteţi D-voastră toţi***, fiindcă ministerul actual [...] nu au voit să pună pe reprezentaţii naţiunii în curentul celor petrecute. (Şedința 1870, 146).

Intervenția parlamentară este o practică de comunicare prin care „se întorc problemele pe toate fețele”, „se despică firul în patru”, deci, altfel spus, se deliberează. În practica de comunicare parlamentară, intervenţiile sunt, adeseori, răspunsuri documentate. Dăm, mai jos, un exemplu, în care am intervenit ca să-i scoatem în evidență structurarea, unul dintre cele care se întâlnesc la tot pasul în oratoria parlamentară veche. Principalele tehnici de convingere folosite în acest fragment sunt: (i) aducerea dovezilor (pentru care oratorul politic foloseşte ca resursă discursivă, mai ales, citarea din ceea ce s-a spus altcândva, eventual, chiar adversarul, inclusiv din cele propuse de contraopinent şi narativizarea vocilor, în exemplu, marcate prin caractere cursive aldine); (ii) structurarea clară a datelor problemei prin prezentarea pas cu pas a tuturor detaliilor (cf. *constatăm două fapte*):

(18) 1 Dl Dimitrie Gusti, ministrul instrucțiunii, al cultelor şi artelor: D-le preşedinte, d-lor senatori, [...], ***nu am putut să răspund comunicării d-lui senator Iorga, [...] mă grăbesc s-o fac astăzi***. ***D-le senator Iorga, într-adevăr*** dl profesor Fortunescu a fost înlocuit du dl Nicolaescu-Plopşor, din oficiu, la 11 ianuarie 1933. *Constatăm două fapte:* dl Fortunescu nu a fost numit prin decret regal, *şi aici vine al doilea fapt,* avea o simplă însărcinare oficială [...]. *Dar mai mult, chiar* ***prin legea d-lui Iorga, de organizare a arhivelor statului din 1932***, nu se prevede de loc înființarea unei [...]. D-lor, a fost înlocuit dl Fortunescu cu dl Plopşor. *Pentru că* [...] dl Fortunescu la sfârşit ***face sugestii practice d-lui ministru de pe vremuri*** [...] ***ca*** director să fie [...]. *Vasăzică* însăşi dl Fortunescu [...]. ***Dl senator Iorga prin legea d-sale din 1932***...

2 Dl profesor N. Iorga: Nu e legea mea. O lege votată de Corpurile Legiuitoare este o lege a țării.

3Dl Dimitrie Gusti, ministrul instrucțiunilor, al cultelor și artelor*:* ***Legea propusă de dl senator Iorga şi votată de Corpurile Legiuitoare*** *prevede*: [...]. *Şi atunci ce constatăm mai departe*? [...] (Senat, 1933, *Monitorul Oficial*, nr. 33)

În secvența citată, omul politic D. Gusti se relaționează diferențiat cu auditoriul şi cu adversarul său. Alocuțiunea-răspuns are funcția generală de lămurire. Oratorul începe cu topicul resimțirii urgenței de a interveni verbal, topic recurent, plasat la începutul discursurilor, care indexează o atitudine de mare implicare a vorbitorului, apoi introduce datele problemei (prin marcatorul *într-adevăr*), le ierarhizează (*Constatăm două fapte... Dar mai mult chiar...*), justifică (*pentru că*), explică (*vasăzică*), iar atunci când este intempestiv întrerupt chiar de adversar (vezi intervenția de pe culoarul 2 a lui Iorga), se pliază imediat pe observația lui, preluând-o şi integrând-o în propriul discurs, dând satisfacție locală întrerupătorului, dar o satisfacție minoră, deoarece este doar o corectare formală. Această relaționare discursivă îl face pe contraopinent să îi acorde tacit dreptul de a continua. Este o relaționare strategică prin poziționarea în rolul celui ține cont de reproşul alocutorului deranjat şi aparent se corectează, dar, în esență, prin perifraza analitică *legea propusă de dl senator Iorga şi votată de Corpurile Legiuitoare*, este redus la tăcere şi poziționat în continuare ca principal agent, exact aşa cum nu doreşte Iorga aici.

În concluzie, răspunsul documentat este o practică de persuadare a auditoriului şi, simultan, de socializare prin discurs cu adversarul.

5.3. Practica discursivă de explicitarea a intenției argumentative

Teoretic, în calitatea sa de reprezentant ales prin vot, parlamentarul vorbeşte în numele naţiunii, în numele propriului grup politic, dar şi în nume personal, dând însă glas, prin citare, altor surse. În cadrul intervenţiei sale, el funcţionează ca o *porta voce* al cărei volum trebuie să ştie să îl dozeze, într-un cuvânt, trebuie să poată orchestra vocile citate. Este important însă ca punctul personal de vedere să fie bine conturat, intenția argumentativă să transpară clar. Alături de datele noi aduse în discuţie, punctul de vedere face parte din nucleul rematic forte al fiecărei luări de cuvânt, modalitate folosită de parlamentari pentru a se individualiza şi poziționa, dar şi pentru a canaliza dezbaterea spre adoptarea unei soluții. Există o multitudine de secvențe discursive care descriu intenția argumentativă şi un arsenal al strategiilor discursive ale punctului de vedere, ce ar merita să fie abordate în detaliu. Una dintre resursele lingvistice cel mai des folosite în conturarea punctului de vedere o reprezintă metacomentariile, redactate la persoana întâi. Facem aici doar câteva referiri sumare.

Construcţiile parantetice de comentariu semnalizează faptul că locutorul îşi configurează intenția de comunicare în tipare argumentative, că vorbeşte în nume personal şi îşi avansează propria opinie, că îşi asumă responsabilitatea conţinutului comunicat pentru că are viziune politică:

(19) ***Nu-mi trece prin minte să fac aici o dizertaţie istorică;*** am de ajuns locul unde să fac asemenea dizertaţii... (Iorga, 147); metacomentariul are şi funcţia de înlănțuire „în amonte" a alocuțiunii: În urma explicaţiunilor ce s-au dat de domnul Kogălniceanu, ***mie îmi rămâne puţine cuvinte de zis***. [...] ***Acum d-lor eu am să adaug puţine cuvinte din alt punct de vedere***. (B. Boerescu, Şedința 1870, 153); Iată care este modul cel mai nimerit ***după mine***. (Al. Gheorghiu, Şedința 1870, 159); Aici ***declar şi eu că negreşit*** *[...]*. (Sedința 1870, 181); metacomentariile următoare creează şi perspectiva unei posibile înlănțuiri „în aval": ***Sunt în drept să zic*** scandaloase, şi cu ocaziunea unei interpelări ***voi proba aceasta"*** (Kogălniceanu, IV, 309); ***Am vrut numai să fixez anumite puncte***, care mi se par de absolută nevoie şi pe care nu le socot realizabile în momentul de faţă. ***Rolul meu, fireşte, se opreşte aci şi nu mă voi încerca a propune amendamente*** în sensul acestor propuneri, amendamente care ar schimba cu totul economia legii. ***Mă mulţumesc a fi fixat în momentul actual***, *poate pentru a folosi într-un viitor foarte îndepărtat,* ***nevoile reale şi de a fi propus mijloace***, care nu sunt de natură curat fantastică, cu privire la legea de organizare a dreptăţii pentru sate (Iorga, 154).

Mai cu seamă în exordiu apar o serie de referiri directe ale oratorului la mobilul care îl face să ia cuvântul. Aceste zone de autocomentarii la discursul propriu sunt externe conţinutului propriu-zis al alocuțiunii, dar au importanță în socializarea prin limbaj, contribuind la autolegitimare. În fragmentul de mai jos, precizarea intenției argumentative este cumulată cu atitudinea colaborativă, conformă disciplinei parlamentare, dar şi cu nemulțumirea vorbitorului, mai mult decât cu dezacordul acestuia:

(20) Prin urmare, nu dorința de a ieşi din nou la iveală mă face să iau cuvântul, ci o ***fac pentru a scoate la lumină câteva puncte cari mi s-au părut că nu au fost scoase la lumină până acum şi, dacă vorbesc, este numai pentru a da aceste lămuriri subsidiare, iar nu pentru a prelungi dezbaterea aceasta*** şi nu pentru a face ca legea, care cuprinde o sumă de părţi bune, să se voteze o clipă mai târziu de cum ar trebui. (Iorga, 122)

Interesant este şi amănuntul că Iorga face aluzie la practicile discursive ale luării cuvântului pentru a obține câştig de imagine şi de putere (*nu dorinţa de a ieşi din nou la iveală mă face să iau cuvântul*) şi ale extinderii nejustificate a activității de deliberare prin discursuri nerelevante sau chiar filibusteriste (*nu pentru a prelungi dezbaterea aceasta*).

Frecvent, punctul de vedere personal este ridicat la rang de argument *ad autoritatem*, în numele experienţei sau al competenţei profesionale:

(21) Domnilor deputaţi, ***daţi-mi voie a vă explica şi eu*** cum s-a născut chestiunea baterii monetei şi cum ea a ajuns la situaţiunea de faţă. ***Ca unul ce am participat*** la regularea acestei chestiuni [...]; ***cunosc toate împrejurările şi vă pot asigura că***... (A.G. Golescu, Şedința 1870, p. 163-164); Acum. d-lor, ***o singură chestiune în care mă găsesc mai competinte decât în chestiunile diplomatice,*** căci nu am fost şi nu sunt diplomat, este chestiunea milionului. (Manolache Costache Epureanu, Şedința 1870, 144)

Adesea, enunţarea propriului punct de vedere poate fi un artificiu retoric sau un trop ilocuţionar[16], în sensul că „eu" îl implică pe „noi, cei dintr-un grup de putere" sau invers[17].

Convingerile proprii pot depăşi graniţa asertivităţii, devenind acte de limbaj de tipul ameninţării şi al contraameninţării:

(22) N. Voinov: Noi oricând suntem deprinşi ***a ne manifesta sus şi tare convicţiunile noastre*** politice [...].
O voce: Şi noi ***avem curajul a le combate***... (Şedința 1870, 161).

5.4. Secvențele de obscurizare a conflictului

Secvențele din care oratorul politic elimină potențialul conflictual reprezintă o altă practică de socializare discursivă parlamentară. Există şi fenomenul opus, al strategiei de amplificare a conflictului, aici însă nu urmărim acest aspect.

Din perspectivă argumentativă, a spune despre un discurs că este conflictual reprezintă o afirmaţie generală. Ar trebui să se poată preciza în ce măsură caracterul conflictual este benefic sau nu dezbaterii, este creativ sau distructiv, dacă se înscrie sau nu într-un model cultural, ce grade de interacţiune admite, ce valori promovează, ce scopuri vizează ş.a. Adelino Cattani (2003) acreditează pe baza unor precizări şi descrieri tipologice ale dezbaterilor argumentative, ideea că un comportament *cooperant nu elimină în mod obligatoriu conflictul*, tot aşa cum un comportament *conflictual poate presupune cooperarea*. Structura graduală, contrastivă şi complementară a acestor observații se afiliază *pattern*-ului clasic de raționare prin *coincidentia oppositorum*. Adelino Cattani (*ibidem*) concepe dezbaterea ca fiind cadrul promovării unui „adevăr intersubiectiv", *recte* un adevăr (obiectiv) împărtăşit într-o măsură oarecare, un adevăr care strânge în jurul lui un grup de adeziune.

Declanşarea unor implicaturi favorizate – care apar uşor în interpretare –, din clasa celor cu semnificaţie negativă sau incomodă, semnalizate prin aluzie, eufemism, indirectitudine, este strategia discursivă folosită pentru a reduce accentele conflictuale. Nu avem în vedere aici cazul în care enunțiatorul parlamentar urmăreşte deresponsabilizarea sa de sensurile incomode prin neasertare şi prin plasarea lor în zona inferențială a mesajului comunicat. Este vorba despre situația sensurilor care nu întrunesc acordul şi a evaluărilor negative curente în epocă. Mai curând, oratorul politic încearcă să se relaționeze cu o parte din audiență printr-o strategie de politețe negativă, în care semnificațiile deranjante transmise inferențial, dar care aparțin exigenței retorice a momentului, subenunțate, îi asigură „spațiul de manevră" conversațională, continuitatea discursivă, îl feresc de

[16] Folosim noțiunea de trop ilocuționar aşa cum a fost definită şi descrisă de Catherine Kerbrat-Orecchioni (1986).
[17] Interpretarea valorilor referenţiale ale pronumelor *eu/noi* în discurs este des folosită în studiile asupra discursului parlamentar.

întreruperi nesuportive şi îi dau o oarecare satisfacţie că şi-a „spus păsul". Iată câteva exemple pe care le comentăm local:

(23) Şi, d-lor, vă voi mai spune un lucru. Ţăranul cere ceva în momentul de faţă. ***Căci trebuie să plecăm şi de la ce cere el*** (Iorga, 139) (implicatura discursivă scalară „Să nu plecăm numai de la ce vrem noi să-i dăm" este un mod de reprezentare într-o formă interactivă şi esenţializată a exigenţei retorice: „Ţăranul ne cere ceva în momentul de faţă"); Felul cum se prezintă această mare proprietate în momentul de faţă, ***ea nu-mi provoacă în genere nici simpatia şi nici respectul*** (Iorga, 124) (implicatura particularizată, semnalizată prin limbajul eufemistic şi indirect: „Am antipatie şi dispreţ ...", îl ajută pe orator să se poziţioneze prin critică şi disociere, fără a da prilej de ripostă directă); Pe ţăranul nostru ***îl ştim bine că nu este aşa*** [aspru, violent]. Un ţăran care de secole întregi suferă o împilare sistematică, ***evident că, bietul, numai dârz şi obraznic nu este şi că peste drepturile lui nu trece*** (Iorga, 132) (disocierea de opinia contrară este modelată ca fiind împărtăşită de auditoriu prin tropul presupoziţional „Este blând, este cuviincios şi cedează", dar şi prin extensia centrului deictic al enunţului, deci prin folosirea lui *[noi] îl ştim bine* în locul lui *eu îl ştiu bine*); Şi dacă ţăranul acesta bun şi blând, ţăranul acesta care pleacă fruntea înaintea oricărei puteri legiuite şi nelegiuite, se hotărăşte să facă ce a făcut astă primăvară [revolta din 1907], ***aceasta înseamnă mare lucru*** (Iorga, 132) (implicatura: „Înseamnă că nu a mai putut răbda, că situaţia lui a ajuns disperată"); Căci ceea ce ar fi în adevăr nota morală a vremii, ***era să nu se fi găsit nimeni care să nu spună: daţi mai mult!*** " (Iorga, 133) (implicatura: „Dar s-au găsit unii care au zis să nu se dea mai mult").

Oratorul introduce evaluări cantitative, de tipul: ceva este prea mult faţă de ceva care este mult prea puţin, s-a făcut până la un punct, dar nu de tot, legea este bună, dar s-ar fi putut să fie şi mai bună, legea oferă ţăranilor prea puţin faţă de cât au ei nevoie etc. Pe axele acestor decalaje se întemeiază poziţia oratorului, care este atât opusă, cât şi cooperantă:

(24) Aceasta este o ciuntire a unei părţi din program, aceasta este o părăsire a unei opere legislative ***îndeplinite până la oarecare punct***, şi dacă vom da numai două proiecte de reformă şi anumite împrejurări vor împiedica de a se da celelalte, ***se poate zice că n-am făcut mult*** (Iorga, 136) (implicaturi convenţionale: „Am făcut prea puţin" şi „Legea nu e completă");

Desigur că legea ***este bună, dar ar fi fost şi mai bună dacă*** d. ministru al justiţiei, un cunoscător perfect al dreptului de astăzi, ***ar fi fost şi un cunoscător, fie şi într-o măsură mai mică, al dreptului de odinioară*** " (Iorga, 146) (presupoziţia: „Nu este cunoscător al dreptului de odinioară");

Eu aş fi dorit ca legea să fie pe zece părţi mai bună de cum este. Şi doar d-voastre le puteţi face mai bune, căci sunteţi în măsură a face legi, eu, din nenorocire, nu le pot face acum (ilaritate), iar adversarii d-voastre au făcut o lege mai rea decât a d-voastre. [...] D-voastre însă veţi mai stăpâni ţara, poate, ani de zile. Ei bine, vă doresc să faceţi experienţă cu ***legea neîndestulătoare de azi*** şi vă doresc ca tot d-voastre, apoi, în cursul anilor de stăpânire ce veţi fi mai având, să începeţi politica agrară cea nouă, întemeiată pe alte principii şi care să dea o nouă viaţă economică României (Iorga, 142) (dezacordul, acuzele se încheie cu o urare. Prin acest act de vorbire, oratorul îşi legitimează adversarul. Este o formă foarte subtilă de a elimina conflictul pe care îl poate determina dezacordul, astfel încât să nu slăbească forţa propriului contraargument).

Banalitatea sensurilor implicaturale şi uşurinţa cu care se activează, la nivelul exprimărilor eufemistice sau emfatice, de tipul: *Nu-mi provoacă în genere nici simpatia, nici respectul* în loc de „Îmi provoacă antipatia.”, *Nu este dârz*, în loc de „Este blând”, *N-am făcut mult*, în loc de „Am făcut puţin”, *A făcut ce a făcut*, în loc de „S-a răsculat” etc., produc un efect controlat de obscurizare a conflictului verbal, de orchestrare a dezacordului şi a atacului într-un mod neradical. Vorbitorul politic se poziţionează faţă de adversar astfel încât să lase „spaţiu de manevră”. Mai mult, aceste construcţii indică situarea argumentativă a enunţiatorului în rolul dialectic de antagonist pe scena politică, iar nu cineva din grupul susţinătorilor.

Atenuarea conflictului se poate face şi prin recursul la emoţie, concomitent cu păstrarea unei presupoziţii aparent optimiste în legătură cu rezolvarea în viitor a *chestiei*:

(25) Deci, cu dragă inimă ***aş fi primit*** o lege ***largă*** din mîinile d-voastre, ***cu dragă inimă,*** deşi ***am asupra d-voastre un mare necaz vechi***, pentru chipul ***sălbatec*** cum aţi făcut represiunea răscoalelor... ***Dar legea nu e deplină*** (Iorga, 143) (dezacordul din care a fost eliminat conflictul, legitimarea adversarului, indexarea discursivă a unui grad de adeziune mic, dar a unui grad de cooperare mare, dovadă selecţiile lexicale din câmpul afectelor: *cu dragă inimă, mare necaz, chipul sălbatec*, îl situează pe vorbitor în câmpul dezbaterii, poziţionându-l critic şi totodată cooperant).

Aluzia la ignorarea emoţiei de către adversar, ca semn al efectului persuasiv redus produs de vorbitor, indică însingurarea oratorului pe scena politică.

(26) Până ce ***chestia nu este rezolvată***, până atunci ***am durerea – şi ştiu că durerea mea nu face pagubă nimănui – că nu cred nici în Contenciosul d-voastre de la Bucureşti*** (Iorga, 142).

În concluzie, practica de socializare cu auditoriul prin eliminarea conflictului din dezacord foloseşte ca resuse discursive inferenţele negative, evaluările asimetrice pozitive şi negative, realizate simultan, şi afectul. Acestea sunt doar câteva observaţii legate de practica discursivă a dezacordului cooperant.

6. Imaginea oratorului parlamentar

Imaginea înscrisă în discurs a oratorului parlamentar, subiect comunicant (Charaudeau 1984), profilul său care se constituie prin discurs şi de-a lungul discursului, întrezărindu-se din ţesătura relaţiilor stabilite cu interlocutorul, aşa-numitele *relaţii interpersonale*, reprezintă centrul de interes al secţiunilor următoare. Avem în vedere în cele ce urmează şedinţa parlamentară din 1/13 mai 1866, numită Adunarea Constituantă (vezi *infra*, *6.4.*). Ne interesează *profilul interacţional* al oratorului politic, cu alte cuvinte, raporturile pe care le stabileşte prin discurs cu auditoriul său, modul în care se poziţionează faţă de adversar[18], cum îşi susţine propria teză şi vrea să fie văzut de interlocutor, cât şi imaginea

[18] Un termen actual pentru poziţionarea enunţiatorului în discurs este acela de *stancetaking*.

auditoriului, cum este acesta conceptualizat de oratorul politic, cum reacţionează la discurs, cum impune constrângeri sau introduce turbulețe în alocuţiunea parlamentarului aflat la tribună. Considerăm că *ethosul* sinelui vorbitor şi *imaginea celuilalt*, a interlocutorului său, sunt interdependente, una dezvoltând-o pe cealaltă, dată fiind, în primul rând, condiţia de co-prezenţă situațională a celor doi participanţi, pentru ca actul comunicării să ia fiinţă.

Intenționăm să identificăm distanţele şi apropierile din cadrul multiplelor raportări pe care enunţiatorul le instituie cu audienţa sa, cu antagoniştii lui şi chiar cu referenţi neapelabili ai discursului, distanţe şi raportări din care se pot extrage o serie de concluzii privitoare la *faţa socială* pe care locutorul şi-o creează, difuz şi treptat, de-a lungul alocuţiunii sale. *Imaginile sinelui individual* (vorbitorul) şi ale *sinelui colectiv* (auditoriul) impregnează întregul discurs, având un dinamism propriu, coagulându-se în ipostaze caleidoscopice străbătute, cu toate acestea, de o coerenţă care le face uneori descriptibile în termeni unitari ce amintesc de portretul literar. De ce acest interes mai ales faţă de imaginea oratorului? În primul rând, considerăm că ethosul vorbitorului politic este un element a ceea ce se numeşte, printr-un termen general, *forţa de persuasiune* a discursului, că este un factor care încarcă de energie alocuţiunea, care contribuie la seducţia auditoriului şi, eventual, la mobilizarea sa pentru o acţiune sau pentru luarea unei decizii. În al doilea rând, analiza *identităţii discursive* a celui care cuvântează ajută la conturarea *stilului său de angajare*, a gradului de *intersubiectivitate* şi, prin analize de anvergură, se pot descoperi axe constante ale gândirii politice a epocii.

6.1. Câteva precizări teoretice: identitate prealabilă şi identitate discursivă

Noţiunea de identitate a făcut obiectul cercetării mai multor discipline, de la psihologie, ştiinţele sociale, antropologie, la retorică, pragmalingvistică, discurs şi analiza conversaţiei[19].

În studiul de faţă, pornim de la teza indisociabilităţii între imaginea celui care vorbeşte şi discursul său, mai precis, de la ideea că identitatea este proiectată în discurs şi discursul construieşte identitatea[20]. Această relaţie strânsă între eul comunicant şi discurs presupune existenţa unei identităţi anterioare şi totodată exterioare discursului – identitatea prealabilă (Amossy 2010: 71-93) – capabile să se lase reflectată de discurs, dar şi a unei identităţi simultane cu închegarea discursului şi posterioară lui, care dăinuie după consumarea actului discursiv în conştiinţele receptoare ale mesajului, având potenţialitatea de a se alipi şi de a îmbogăţi identitatea exterioară. Ulterior, aceasta se poate angaja în performarea altui discurs de pe o *poziţie* diferită, cu alte responsabilităţi argumentative şi tematice. Paradoxal, identitatea nu este niciodată aceeaşi şi orice discurs vine dintr-o istorie discursivă, din ce se ştie că s-a mai spus şi formează o istorie discursivă.

---

[19] Pentru trimiteri bibliografice bogate şi o conturare a anvergurii pe care a luat-o cercetarea în acestă direcţie a se vedea Vasilescu (2011).
[20] Teza apare formulată şi în Vasilescu (2011: 309).

Pentru a nu cădea în plasa unor jocuri de cuvinte, interpretăm teza de mai sus prin dezambiguizarea noţiunii de identitate. Pentru aceasta, ne racordăm la distincţia pe care a stabilit-o Émile Benveniste între *je* ca subiect al enunţării şi *je* ca subiect al enunţului, ca subiectivitate, distincţie exprimată apoi şi prin diverse alte sintagme, cum ar fi *eul* comunicant *vs.* *eul* subiect al comunicării, *eul* discursiv sau *être de parole* (Charaudeau 1992: 647); *locutor vs. imaginea locutorului, identitate reală vs. identitate discursivă* ş.a. Din perspectiva acestei distincţii, teza se poate reformula în următorii termeni: identitatea este proiectată în discurs devenind subiectivitate, şi subiectivitatea discursivă construieşte identitatea, adăugăm noi, prin prezervarea ei, prin modificare sau prin îmbogăţire. Prin urmare, din punct de vedere teoretic, vorbim de două identităţi sau, mai bine zis, de o identitate şi de proiecţia ei ca subiectivitate în discurs, două entităţi plasate în spaţii diferite, arată P. Charaudeau (1984; 1992), mergând pe linia lui É. Benveniste: (a) *identitatea eului comunicant*, care ţine de spaţiul enunţării, de procesul de enunţare, când un locutor se adresează unui interlocutor; (b) proiecţia acestei identităţi în discurs, *eul comunicat*, care aparţine enunţului (Charaudeau 1984). Pentru identitatea discursivă există, în lucrările recente din domeniul discursului, o multitudine de termeni, ca: *imaginea enunţiatorului, eul discursiv, ethosul construit, prezentarea sinelui, subiectivitatea emergentă*, *poziţionarea locutorului în discurs (stancetaking)*, noţiunea de *faţă* (termen preluat din studiile lui Erving Goffman), *profilul intrelocutiv al locutorului* ş.a.[21]

Centrul de interes al studiului de faţă va fi axat pe *subiectivitatea* enunţiatorului înscrisă în discurs. Menţionăm, de asemenea, că între cele două tipuri de entităţi – enunţiatorul şi eul său discursiv – există condiţionări şi corelaţii permanente.

Într-un studiu recent, A. Vasilescu (2011: 308) vorbeşte despre faţetele multiple pe care le are identitatea parlamentară, şi anume: identitatea naţională, instituţională, profesională şi personală. Totodată, autoarea citată indică amănunţit modurile de indexare în discurs a identităţii parlamentare prin strategii textuale, pragmatice, interacţionale, retorice şi prin mijloace gramaticale şi lexicale. Din punctul nostru de vedere, toate aceste identităţi sunt faţete ale insului real, ancorat social şi istoric, regăsindu-se doar fragmentar şi, uneori, într-o formă modificată, în identitatea prealabilă a locutorului şi la nivelul eului discursiv al acestuia. Eul discursiv al locutorului are o cvasiindependenţă faţă de insul uman ca *identitate multifaţetată*. Locutorul îşi poate asuma subiectivităţi imaginare, poate anula o parte dintre atributele identitare ale insului social, se poate remodela creativ, îşi poate chiar şterge aproape pe de-a-ntregul imaginea din discurs, de pildă, printr-o obiectivare şi impersonalizare a stilului. Prin urmare, între identitatea prealabilă, istorică (naţională, instituţională, profesională şi personală) a cuiva şi proiecţia

[21] Termenii enumeraţi aici pentru noţiunea de imagine în discurs a locutorului sunt preluaţi din lucrările lui Charaudeau (1984; 1992), Kerbrat-Orecchioni (2010), Détrie (2006; 2010), Amossy (2010), Vasilescu (2011); Ionescu-Ruxăndoiu (2011a).

identităţii sale într-un discurs există corelări parţiale şi diferenţe pe care le manipulează subiectul comunicant.

6.2. Caracteristici ale identităţii discursive

Semnalăm mai jos o serie de particularităţi ale eului discursiv de care am ținut cont în analiză (vezi *6.3.* şi *6.4.*), cu menţiunea că majoritatea sunt caracteristici generale, constante, iar unele fluctuante, activându-se diferenţiat, de la context la context. A detecta aceste particularităţi presupune a interpreta discursul ţinând cont de parametrii săi lingvistici şi extralingvistici (situaţionali şi paraverbali), şi de nivelurile sale (semantic, pragmatic şi argumentativ).

R. Amossy (2010: 103-131) arată că identitatea discursivă: se constituie treptat, dialogic, de-a lungul comunicării sincronice sau asincronice, prin raportare la interlocutor. Aceasta este rezultanta unei permanente renegocieri a trei aspecte: „Ce sunt pentru mine", „Ce sunt pentru tine" şi „Ce vreau să fiu pentru tine", renegociere care depăşeşte „puterile" locutorului, implicându-l şi pe interlocutor. Prezentarea sinelui este mai cuprinzătoare, susține Ammosy, decât noţiunea clasică de ethos, introdusă şi descrisă de Aristotel ca desemnând un agent liber care, prin intenţionalitate, voinţă şi acţiune, intervine într-un spaţiu social. Condiţionările ce modelează prezentarea sinelui sunt: doxa, aşteptările şi reacţiile interlocutorului, ideologia enunţiatorului, raporturile instituţionale, de rivalitate şi de putere în care se înscrie, valorile proeminente, pe care le reprezintă sau le preţuieşte, codul lingvistic şi, adăugăm noi, situația retorică sau exigența, deci acea entitate mai complexă decât stricta situaţie de comunicare.

H. Spencer-Oatey (2007: 642) apropie noţiunea de identitate discursivă de cea goffmanină de *faţă* socială. E. Goffman defineşte faţa socială ca fiind ceea ce eu gândesc că alţii gândesc despre mine, despre valoarea mea. Acreditarea feței de către celălalt are ca urmare faptul că locutorul nu poate să-şi revendice unilateral o anumită valoare, fără să ţină cont de perspectiva celuilalt. Faţa socială a unui individ poate să înregistreze o ştirbire a prestigiului, o ameninţare sau un câştig de imagine, în momentul în care apare o nepotrivire între valoarea revendicată şi o valoare care i-a fost atribuită de alţii. Caracteristicile dominante ale sinelui discursiv, cele pe care locutorul doreşte să fie percepute de interlocutor, activează în permanenţă în cursul oricărei interacţiuni verbale, fie în backgroundul discursului, fie în „avanscena" comunicării. H. Specer-Oatey (2007: 641) face comparaţia acestei particularităţi psiholingvistice cu comportamentul antivirusurilor de la calculatoare, care atrag atenţia şi alertează în momentul când detectează o problemă. Perspectiva cognitivă asupra sinelui discursiv vine cu noi parametri de analiză: *valenţa* se referă la gradul de atracţie sau de aversiune pe care îl simte un individ faţă de un aspect al sinelui; *centralitatea* desemnează cât de crucial este un aspect pentru sentimentul a cine suntem; *durabilitatea* (*currency*) se referă la înscrierea în timp a unui atribut ca valabil pentru ceea ce obişnuiam să fim, pentru ceea ce suntem în raport cu alţii sau pentru ceea ce anticipăm că vom fi; *actualitatea* este parametrul prin care se măsoară distanţele dintre caracteristicile ideale şi cele actuale ale sinelui.

Imaginea auditoriului este şi ea indexată în discurs, de aceea auditoriul este un element complementar în analiza identităţii discursive privite în ansamblu. Receptorul este entitatea prin care se delimitează şi se fundamentează terenul comun de cunoştinţe între orator şi sală. Raportările vorbitorului la interlocutorul său pot avea forme multiple, bazate pe asocieri şi disocieri, mai ales în situaţia în care interlocutorul este o audienţă multiplu structurată. Asocierile şi disocierile oratorului cu şi faţă de ceilalţi sunt întotdeauna semnalizate discursiv prin mecanismele de introducere a referenţilor exoforici şi de coeziune anaforică. În cursul mişcărilor de referire şi adresare se petrece o schimbare nu numai a auditorului, dar şi a enunţiatorului, care ajunge „să înveţe ceva” de la acesta din urmă. Kenneth Burke arată că persuadarea nu este unidirecţională. Ea are loc, mai ales, în momentul în care oratorul vorbeşte în termenii auditoriului său. Între orator şi sală se formează o relaţie de cooperare, mai mult, de consubstanţialitate, cei doi actanţi discursivi devenind o „singură fiinţă” (Sharon/Peters/Whalter 2006).

Ruth Amossy (2010: 56-57) arată că, paralel cu proiecţia propriei identităţi în discurs, oratorul construieşte auditoriului său colectiv o anumită imagine. Imaginea discursivă a auditoriului se formează simultan cu imaginea eului discursiv. Am putea spune că cele două proiecţii discursive sunt indisolubile, că nu există una fără cealaltă, mai mult, prin inferenţiere şi raportare, una rezultă din cealaltă, una îi răspunde celeilalte, ca mâinile din desenele lui Escher. Cel mai adesea, imaginea pe care oratorul o construieşte auditoriului său colectiv şi o impregnează în discurs este făcută în aşa fel, încât să corespundă felului în care acestuia i-ar plăcea să se vadă, iar oratorului i-ar putea înlesni eforturile de persuadare. Acest construct mental, care aminteşte de binecunoscuta situaţie a „oglinzii oglinjoare” fermecate, care îi creează sinelui iluzia că este aşa cum i-ar plăcea să se ştie şi să fie văzut, este frecvent satisfăcut în discursul parlamentar, îmbrăcând o serie de forme care ar merita să fie investigate aparte.

6.3. Situaţia retorică şi exigenţele Adunării Constituante

Scopul şedinţei adunării deputaţilor din 1/13 mai 1866 este de a vota principele străin, şi anume pe Carol de Hohenzollern, care acceptase în secret propunerea de a primi coroana Principatelor Unite. Insistenţa românilor de a avea un principe ereditar „dintr-una din familiile suverane ale Europei este o idee de iubire şi de înfrăţire între Români, este o idee de stabilitate, de întărire naţională, este o pavăză în contra aspirărilor şi ambiţiunilor hrănite de speranţe nesocotite, este garanţia cea mai asigurătoare în contra vicisitudinilor ce am cercat până astăzi. Această idee, care a găsit ecou în toate inimile Românilor a făcut să tacă toate ambiţiunile, a stins toate pasiunile, a înfrăţit toate taberele, a unit toate inteligenţele şi de la un capăt la celălalt al României cu o singură voce a realizat voturile divanurilor...”[22] (Sturdza 1912, 76). Această „idee de iubire şi de înfrăţire” era pusă

[22] Citatul face parte din *Mesagiu al Locotenenţei Domneşti*, republicat în cartea lui D. A. Sturdza (1912). La toate exemplele din această sursă bibliografică am păstrat notaţia cu majusculă a numelui de

în fapt, în ciuda recomandării Puterilor Garante şi în ciuda insistenţelor Porţii şi ale Rusiei de a avea un principe pământean. Şedinţa are loc după Plebiscitul organizat în acelaşi an, unde majoritatea voturilor au fost pentru principele străin şi după mesajul locotenenţei domneşti şi al guvernului, mesaj dominat de patosul unei argumentaţii orientate în aceeaşi direcţie, aceea în favoarea principelui străin. În contextul istoric dat, situaţia din Principatele Unite se îndrepta spre ceea ce s-a numit în epocă, de către Marile Puteri, Rusia şi Poartă, *faptul împlinit*. Sintagma reprezintă un *pattern* prin care istoria recentă era conceptualizată la acea vreme (Ştefănescu 2012). Pentru a evita un conflict deschis cu Turcia şi Rusia, o deteriorare, şi chiar o dezintegrare a unităţii politice realizate prin actul Unirii din 1859, clasa politică românească a ales această strategie, pe care uneori a numit-o retoric *faptul îndeplinit „de cei îndreptăţiţi”*[23]. Adăugirea nu este de loc lipsită de miză argumentativă, reprezentând corespondentul pozitiv al unei politici care era văzută de marile Puteri ca strategie de a încălca unele acorduri. Conjunctura istorică cerea din partea clasei politice româneşti o precipitare a evenimentelor, o acţiune imediată, în ciuda stării conflictuale şi a parţialelor încălcări ale prevederilor Convenţiei de la Paris, pentru a opri acţiunile separatiste din interior. Pe lângă acestea, mai era nevoie de un constant efort discursiv pentru a accelera şi apoi pentru a legitima insubordonarea, dacă raportăm situaţia la expectaţiile politice externe declarate. Acest efort discursiv a fost desfăşurat în timp şi pe mai multe planuri, ca discurs politic propriu-zis, ca discurs al diplomaţiei, ca discurs jurnalistic, iar mai apoi, ca discurs istoric, prin cronici (cartea lui D. A. Sturdza este un exemplu), prin memorii (ne gândim aici, de pildă, la publicarea memoriilor regelui Carol I al României), prin studii istorice ş.a.

Eul discursiv colectiv în discursul politic este foarte puternic marcat, şi în cazul alocuțiunilor Adunării Constituante. Momentul o cerea. Pe data de 28 aprilie/10 mai 1866 se citesc mesajul Locotenenţei Domneşti şi apoi al guvernului format de aceasta, ambele adresate adunării deputaţilor, reprezentând primele momente din desfăşurarea Adunării Constituante. Peste trei zile, la 1/13 mai 1866, adunarea deputaţilor va vota pentru „Prinţul Străin”. Din punct de vedere argumentativ, cele două mesaje care precedă dezbaterea din data de 13 mai 1866 subliniază exigenţa retorică a momentului şi au funcţia de a modela auditoriul, atât cel imediat, al parlamentarilor, cât şi cel mai îndepărtat, al marilor puteri, într-un mod cât mai omogen, mai deschis persuadării şi mai angajat pe traiectoria schimbării radicale a situaţiei politice cu riscul unor încălcări.

În cazul discutat aici, pe fundalul unui discurs al tradiţiei istorice glorioase a românilor, câteva dintre tehnicile de amprentare în discurs a imaginii auditoriului parlamentar sunt:

---

român şi a apostrofelor stilistice. Simbolismul scrierii cu majusculă l-am considerat mai aproape de spiritul anului 1866.

[23] Această formulare apare, de exemplu, în titlul volumului lui D. A. Sturdza (1912).

- actele de flatare şi complimentare indirectă, evaluarea la cote înalte a momentului, realizată prin transfer de virtuţi de la strămoşi la contemporani, afişarea unui *wishful thinking* pe baza căruia se fac pronosticuri triumfaliste şi se accelerează evenimentele istorice:

(27) Misiunea ei [a Adunării deputaților] este ***mare şi glorioasă; are să însemne o eră nouă*** în Analele României (Sturdza 1912, 75); Soluțiunea ce ***veți da*** lucrărilor [...] ***va asigura în viitor o soartă stabilă şi prosperă pentru țara noastră*** (*ibidem*).

- Responsabilizarea votanţilor parlamentari, prin prezentarea lor ca element decisiv în rezolvarea situaţiei şi ca salvatori:

(28) Chestiunile ***cele mai vitale pentru existența noastră politică şi națională vor fi supuse chibzuirei Domniilor-Voastre*** şi de la [...] ***atârnă ca faptele*** [...] ***să fie strălucite*** (Sturdza 1912, 75); ***Soarta țărei este în mâinile Domniei Voastre, şi este în mâini bărbate*** (Sturdza 1912, 79); ***Avem încredere că*** Carol I va veni între Români [...] şi că acest fapt spre a fi îndeplinit ***nu cere decât sancțiunea votului Domniilor Voastre*** (Sturdza 1912, 80); [Națiunea] aşteaptă [...], ***cu nerăbdare, dar cu cea mai neclintită credință, să dați aspirărilor ei, [...] consecrațiunea Domniilor Voastre, ca să puneți astfel un capăt bănuelilor, neliniştei, ca să curmați îndată toate durerile ce ne bântuie de ani lungi*** [...]. (*ibidem.*)

- Lauda şi cinstirea clasei politice şi a naţiunii:

(29) Laudă şi onoare însă patriotismului Bărbaților Români! (Sturdza 1912, 78); Domnilor Reprezentanți! ***Putem zice cu mândrie lumii întregi*** [...] că [...] ***națiune şi guvern şi-au făcut datoria, şi națiune şi guvern au fost nestrămutați într-această dorință, care a devenit o religiune politică şi națională pentru Români*** (Sturdza 1912, 80); ***Mulțumită patriotismului, înțelepciunei şi credinței națiunei*** – 685.969 voturi ***au răspuns la acest apel şi s-au pronunțat pentru,*** pe când numai 224 au respins ***soluțiunea salvatoare***, această ***soluțiune de viață*** pentru noi (Sturdza 1912, 79).

- Încurajarea: *Fiţi tari în credinţa că glasul Vostru va fi auzit* (Sturdza 1912, 79).

Interdiscursivitatea se poate analiza urmărind receptivitatea sălii, posibilităţile pe care le are audienţa de a interacţiona cu oratorul, întreruperile, dacă există interlocutori ostracizaţi, cărora nu li se admit luări de cuvânt, condiţiile pentru ca un participant să acceadă la cuvânt, gradul în care vorbitorul aflat la tribună se autocenzurează în a afişa o cunoaştere specială a auditorului, specularea cunoaşterii interpersonale, prezumţiile oratorului despre părerile şi opiniile sălii (este vorba despre rutina conversaţională a lui 'Ştiu că gândiţi sau veţi zice asta') ş. a.

6.4. Poziţionarea profesorală

Cunoscând o serie de elemente ale cadrului general şi ale situației retorice la care răspunde acestă adunare parlamentară, vom încerca să identificăm trăsăturile

fluctuante ale sinelui discursiv, numit, în rândurile de faţă şi, cu un termen mai puţin tehnic, *imaginea oratorului*.

Urmărind luările de cuvânt ale oamenilor politici care au participat la şedinţa Adunării Constituante din 1866, ne-am oprit aici la discursul lui Christian Tell. Am analizat paragrafele în care apărea adresarea directă către auditoriu, mai precis paragrafele marcate de apostrofa *Domnilor*.

Am urmări regulat aceste fragmente datorită rolului şi funcţiilor pe care le are apostrofa stilistică. Rolul ei este de a transforma un fragment de discurs în *enunţ adresat*, de a institui interlocutorul în cadrul acestui tip de practică verbală, caracterizat prin interactivitate mult mai slabă în comparaţie cu un schimb verbal spontan, familiar (Détrie 2010: 144). Funcţiile multiple ale apostrofei sunt: de a soma interlocutorul să reacţioneze (Kerbrat-Orecchioni 2010: 11), de a satura locul destinatarului şi de a-i spulbera senzaţia de aţipire care poate apărea (Détrie 2006), de a construi, reaminti sau modifica formatul participativ (Kerbrat-Orecchioni 2010; Détrie 2006), de a accentua presiunea vorbitorului asupra interlocutorilor săi şi de a-l obliga să se mobilizeze (Kerbrat-Orecchioni 2010), de a gestiona relaţiile dintre aceştia pe axa verticalităţii, orizontalităţii şi a consensualităţii (Kerbrat-Orecchioni 2010: 28) şi de a întări forţele ilocuţionare ale enunţului[24].

În cadrul acestor zone textuale, în care contactul cu auditoriul este explicit, am stabilit lanţurile de referenţialitate şi de coreferenţialitate ale referenţilor proeminenţi, atât pentru a putea urmări distanţele şi apropierile care apar între enunţiator şi interlocutorii lui, cât şi pentru a vedea dacă vorbitorul se prezintă în termeni de identitate individuală (*eu vs. voi*) sau de identitate relaţională colectivă (*noi: eu + voi* vs. *voi* sau altcineva). În cadrul fiecărui paragraf am identificat tipul de modalitate enunţiativă (alocutivă, elocutivă sau delocutivă) (Charaudeau 1992), precum şi actele de limbaj care sunt realizate. Analiza cât mai în detaliu a actelor de limbaj, conform descrierii pe care o face Patrick Charaudeau în *Grammaire de sens et de l'expression*, urmărirea configurării explicite sau implicite a actului de vorbire, precum şi condiţiile definitorii ale acestuia au constituit repere care ne-au ajutat să îmbogăţim imaginea discursivă a locutorului şi a interlocutorului, să consolidăm atributele lor indexate sau explicitate de discurs. Modalităţile enunţiative şi actele de vorbire structurează relaţiile interlocutive, creează o serie de opoziţii, asocieri, alinieri, distanţări, proeminenţe sau atenuări de moment ale entităţilor comunicante. S-au mai urmărit, în măsura în care apăreau, alte strategii discursive şi referinţa temporală.

În urma analizei raporturilor de coreferenţialitate şi a celor implicate de actele de limbaj, am căutat să identificăm, dacă are relevanţă, inferenţa dominantă care conturează intenţia de comunicare a locutorului.

Fiecare pasaj analizat reprezintă o piesă de puzzle din imaginea generală pe care şi-o construieşte în discurs locutorul prin raportare la interlocutorul său, o

---

[24] Kerbrat-Orecchioni (2010: 28) numeşte formele nominale de adresare chiar marcatori de derivare ilocuţionară.

părticică din *profilul său interlocutiv* (Détrie 2006). Fiecare pasaj de adresare către interlocutori prin apostrofă conţine o *poziţionare* marcată a oratorului faţă de sală. În urma unei analize efectuate la acest micronivel al discursului, se poate vedea atât caracterul caleidoscopic al poziţionărilor oratorului, cât şi caracterul dinamic al imaginii eului discursiv, care este întotdeauna o *imagine în mişcare*.

Discursul deputatului Christian Tell, primul căruia i se dă cuvântul în cadrul şedinţei din 13 mai 1866, conţine o critică referitoare la forma în care a fost redactat Proiectul de Răspuns al Adunării Principatelor Unite la Mesajul Locotenenţei Domneşti din 28 aprilie/10 mai 1866, critică relevând o problemă de fond. Fără a intra în detaliile argumentelor oratorului, trebuie să menţionăm că Tell nu este nici separatist, nici adversar al ideii „Prinţului Străin”. El arată clar, în alocuţiunea sa, impasul în care se află clasa politică: fie se conformează Conferinţei de la Paris şi Porţii, alegând un principe indigen şi anulând astfel plebiscitul – acţiune politică prin care naţiunea s-a pronunţat pentru un principe străin –, fie se conformează ţării şi atunci se încalcă prevederile Conferinţei de la Paris. Pornind de la principiul alegerii răului celui mai mic, Tell îşi arată adeziunea faţă de Unire şi principele străin, cealaltă variantă ducând la război civil, în opinia oratorului.

Discursul lui are o retorică epidictică într-un context general deliberativ. Discursul este structurat conform cadrului conceptual al demonstraţiei, care devine figură retorică, mod de a-şi textualiza opiniile. Natura epidictică a intervenţiei sale este marcată discursiv prin întrebări şi răspunsuri didactice, formulate mai ales indirect, prin intermediul unor prefeţe metalingvistice (cf. *E vorba dară să vedem acum care pericol e mai mic; după ce v-am expus toate aceste consideraţiuni...*), prin structurare clară, prin evaluări tranşante, prin lansarea de ipoteze, prin strategia anticipării urmărilor indezirabile ale uneia dintre cele două ipoteze prezentate şi prin poziţionarea profesorală a eului discursiv şi transformarea treptată a auditorului în „elev”.

Figura retorico-discursivă a demonstraţiei se recunoaşte şi la nivelul actelor de limbaj dominante. Modalitatea enunţiativă predominantă este cea elocutivă, ceea ce contribuie discret la o constantă focalizare asupra eului discursiv profesoral. Macroactele de limbaj mai frecvente din fragmentele adresate, *recte* marcate prin apostrofă, sunt *constatarea* şi *opinia*, ultima pendulând între varianta de *exprimare a convingerii* şi cea de *supoziţie* (Charaudeau 1992: 601-603). Nimic mai tipic pentru o demonstraţie, şi anume construirea unui parcurs cognitiv care şerpuieşte între ipoteze şi convingeri şi care lasă în urmă supoziţiile ce nu se susţin.

Singurul tip de apostrofă folosită de oratorul politic este *Domnilor!*, întotdeauna notată, în transcrierea şedinţei, prin majusculă, şi care, într-un discurs restrâns, organizat în nouă paragrafe, înregistrează unsprezece ocurenţe.

(30) Dl Manolache Kostache Vicepreşedinte: Dl Tell are cuvântul.
Dl Tell: ***Domnilor!***, [$Ø_1$] ***Nu sunt mulţumit*** cu redacţiunea acestei propuneri: $Ø_1$ aş fi vrut să fie astfel cum o cer împrejurările, să fie astfel cum [noi/ $_{P1(eu) + P5(voi)}$] suntem chemaţi a ***ne***$_{1+5}$ rosti. ***De ce este vorba aici? De două lucrări:*** ... şi ... (Sturdza 1912, 87)

Lanţul de referenţialitate indică o disociere şi o distanţare pe axa consensualităţii între oratorul politic şi audienţa lui, instituită prin apostrofa *domnilor* (care pune în relație pronumele *voi*, P5 în notația de mai sus, pe de o parte, şi subiectul inclus *eu* ($Ø_1$), pe de altă parte, ambele expresii referenţiale aflate în cadrul unui enunţ ce exprimă insatisfacţia, constituind începutul în forţă al discursului). Deşi apostrofa nu intră într-o relaţie de incluziune anaforică la nivelul subiectului enunţului subsecvent, disocierea nu durează mult, pentru că puţin mai departe, în construcţiile de cadraj inferenţial *astfel cum o cer împrejurările, [...] astfel cum suntem chemaţi a ne rosti*, pronumele subiect *noi*, cu sens inclusiv, unifică oratorul cu sala. Paragraful trădează un vorbitor extrem de angajat, care se disociază de ceilalţi prin afect (*nu sunt mulţumit*), în condiţiile unei asocieri de fond, ce ţine de menirea lor comună şi de identitatea lor instituţională. Inferenţele invitate sunt următoarele: o inferenţă de evaluare („Proiectul de răspuns nu e redactat cum trebuie") şi o inferenţă de mobilizare („Noi trebuie să corespundem împrejurărilor, să ne ridicăm la înălţimea situaţiei"). Modalitatea de enunţare este elocutivă, vorbitorul îşi asumă responsabilitatea celor spuse în numele cunoaşterii pe care semnalează că o deţine. Actul de limbaj dominant aici este cel de *apreciere* explicită (*Nu sunt mulţumit*). Interesant este standardul conform căruia omul politic estimează starea de fapte, aici – un standard „hedonist" (Charaudeau 1992: 604). Aprecierea situaţiei se face în funcţie de valori emoţionale proprii vorbitorului, care trădează siguranţa de sine, şi a unei valori ideale şi cruciale pentru acel moment, şi anume aceea de a se ridica la înălţimea împrejurărilor. Nu toate condiţiile de realizare a aprecierii sunt satisfăcute întocmai[25]. În formatul ei prototipic, aprecierea presupune un enunţiator implicat, condiţie aici realizată, şi un interlocutor neimplicat, care este doar martorul aprecierii vorbitorului, condiţie care nu se susţine.

Imaginea eului discursiv, care se conturează de la început, este aceea a unui orator implicat, cu o bună cunoaştere a faptelor, sigur pe el însuşi, cu o atitudine profesorală – a se vedea şi perechea întrebare şi răspuns didactic –, angajat într-o demonstraţie. Imaginea interlocutorului conturată din perspectiva vorbitorului începe să ia fiinţă din acest moment. Deocamdată se creează cadrul acestei imagini subiective, dar este prea devreme să spunem dacă ea prinde vreun contur oarecare. Auditoriul, cealaltă entitate a comunicării, este prezentat doar dintr-o perspectivă etică, mai precis, prin prisma unei valori cruciale şi ideale: el trebuie să fie cel care se ridică la înălţimea situaţiei; trebuie, într-un fel, să se autodepăşească şi, am putea spune, să „rezolve corect problema".

A doua ocurenţă a apostrofei apare într-un fragment în care oratorul îşi începe demonstraţia:

> (31) Este vorba acum ***să ne pronunţăm*** pentru un principe străin sau indigen. ***Domnilor!***$_{[P5]}$ ***Nimeni din noi*** $_{[P4+P5]}$, câţi suntem aici, [$Ø_{[P4+P5]}$] ***nu*** suntem în putere ***să ne pronunţăm*** într-aceasta, fiindcă ***ţara***$_3$ ***s-a pronunţat*** odată: ***ţara*** a ales pe Carol I. Şi a veni ***noi*** să afirmăm sau să infirmăm votul ***ţărei*** nu este de competinţa ***noastră***. (Sturdza 1912, 87)

[25] A se vedea descrierea acestui act de vorbire la Charaudeau (1992: 604-605).

Actul metadiscursiv cu care începe fragmentul este multifuncţional. Este în primul rând un act metadiscursiv topical (Măgureanu 2010), care avansează „datele problemei” (*Este vorba acum să ne pronunţăm pentru un principe străin sau indigen*). Implicând interogaţia didactică, această secvenţă imprimă întregului fragment un caracter demonstrativ, care presupune o inegală distribuţie a cunoaşterii între orator şi audienţa lui, instituind o relaţie ca de la profesor la elev. Oratorul depune efort pentru a-i construi auditoriului său o orientare preferenţială pozitivă, faţă de demersul lui demonstrativ. În al doilea rând, secvenţa metadiscursivă poate fi interpretată şi ca o prefaţă performativă pentru *opinia* oratorului, întemeiată pe argumentul reprezentativităţii (parlamentarii nu pot anula votul dat prin plebiscit al celor pe care îi reprezintă). Construcția, *Domnilor! Nimeni dintre noi*... anulează distanța dintre orator şi sală, iar prin distincția *noi* vs. *țară* (vezi exemplul de mai sus), oratorul introduce relația de subordonare a politicului față de voința națiunii.

Performarea actelor de a opina şi de a constata, dar şi asocierile şi disocierile referenţiale conturează, în plan difuz, aceeaşi poziţionare profesorală, o atitudine formatoare, puternic angajată într-o acţiune de a „arunca la coşul de gunoi” al irelevanţelor supoziţii şi discuţii sterile, prezente în backgroundul situaţiei retorice, precum şi de a mobiliza interlocutorii în urmărirea demonstraţiei.

În exemplul următor, „profesorul” lansează o ipoteză pentru ca să o infirme ulterior, ca într-o demonstraţie matematică în care se dau deoparte elementele incorecte:

(32) Dară să presupunem, ***Domnilor***, că ar fi ***cineva dintre noi*** care ar voi să se conforme cu totul Declaraţiunei Conferinţelor de la Paris; ***să vedem ar fi aceasta cu putinţă sau nu?*** (Sturdza 1912, 88)

Retorica didactică îl determină pe vorbitor să introducă un referent fictiv, care îi va folosi pentru a-şi continua demonstraţia. Auditoriul, chestionat didactic, este artificial divizat, de dragul retoricii demonstrative, între *noi toţi vs. cineva care susţine un alt punct de vedere*. Oratorul, intrat în rolul profesoral de a întreba, îi arogă audienţei rolul de elev care trebuie să urmărească atent.

La următorul enunţ adresat, poziţionarea profesorală continuă şi deocamdată vorbitorul promite auditoriului că îi va spune ce crede el:

(33) Suntem puși într-un impas. [îl descrie: două alternative, ambele proaste] ***Poziţiune dificilă***! Acum, ***Domnilor***, pentru că [**noi**] suntem învăţaţi să mergem drept, ***vă voi spune opiniunea mea*** despre alternativa în care ***ne*** aflăm. (Sturdza 1912, 88)

În această secvenţă de cadraj evaluativ, explicit şi implicit (*impas, poziţiune dificilă*), la care contribuie şi-tropul presupoziţional (*pentru că noi suntem învăţaţi să mergem drept*), Ch. Tell îşi complimentează auditoriul cu atributul rectitudinii morale sau al corectitudinii în judecată, cu alte cuvinte, îşi creează auspiciile

bunăvoinţei generale şi totodată consolidează un ethos comun, implicat, activ. Sinele discursiv colectiv indexat cu atributul *suntem învăţaţi să mergem drept* este crucial, idealizează şi implică o ancorare temporală care răsfrânge valoarea rectitudinii dinspre trecut asupra prezentului. Discursul lui Tell se află într-o fază premergătoare demonstraţiei propriu-zise, în care se amplifică preferenţialitatea interlocutorilor pentru ceea ce urmează să se spună. Opinia pe care vorbitorul o va comunica auditoriului se întemeiază pe o premisă mai democratică în spirit decât ar fi vrut să audă ultimul eşalon al audienţei, şi anume marile puteri ale momentului. Această premisă este aceea a voinţei naţionale, care se află mai presus de voinţa unor importanţi actori politici şi în numele căreia nu se poate anula plebiscitul şi nici hotărârea politică de a alege un prinţ străin. Tell este conştient de nonconformismul opiniei sale şi de riscurile care pot decurge de aici.

Mai departe, ethosul discursiv colectiv va fi consolidat, iar responsabilizarea şi omogenizarea auditoriului vor rezulta în urma aplicării mai multor mecanisme discursive, dintre care enumerăm aici câteva: anularea distanţei oratorice prin *noi inclusiv*, introducerea unui nou referent fictiv (*înţelepcinea naţiunilor*), intersubiectivizarea discursului (prin marcatorul citaţional *ştiţi*), amplificarea fondului împărtăşit de cunoştinţe prin endoxonul citat şi prin inferenţa pericolului deteriorării situaţiei:

> (34) ***Aşadară, Domnilor,*** de la ***noi*** se cere o hotărâre matură, trebue să punem în cumpănă deciziunile ***noastre***, ca să nu ajungem la pericol, şi ***D-voastră ştiţi, Domnilor,*** că înţelepciunea naţiunilor a zis că din două pericole, cel mai mic e mai preferabil. ***E vorba dară să vedem acum care pericol e mai mic***. (Sturdza 1912, 88)

Spre finalul intervenţiei sale, oratorul-profesor şi-a instruit atât de bine auditorii, încât aceştia pot descoperi şi singuri „rezultatul”, sau unul din rezultatele „problemei”:

> (35) Acum, ***Domnilor***, după ce [eu] ***v***-am expus toate aceste consideraţiuni, [eu] ***n-am trebuinţă să vă mai spun*** votul ***meu***... ***Mă*** pronunţ cu naţiunea! (Aplauze prelungite). (Sturdza 1912, 88)

Finalul marchează punctul culminant al jocului de scenă oratoric. Distanţa oratorică se reinstituie, creând loc actorului politic pentru a-şi compune imaginea, aici în urma unei mici „lovituri de teatru” atent regizate, un tip de *interruptio* (Grün-Oesterreich 2006). Înainte să ajungă la actul promisiv din finalul exemplului de la, *Mă pronunţ cu naţiunea!*, oratorul recurge la strategia simulării gândirii la unison şi la o aparentă ştergere a proeminenţei sale – o retragere din cadrul enunţiativ (*n-am trebuinţă să vă mai spun votul meu*) –, strategie a cărei implicatură invitată ar fi ‘Ceea ce e cel mai important de spus a devenit inutil, pentru că toată lumea gândeşte acelaşi lucru: eu, ca persoană care vă vorbeşte, am devenit cu totul previzibil, prin urmare îmi reţin replica, nu mai e nevoie de ea’. Prin *abrupţie* însă, urmează chiar replica aşteptată, sub forma unei exclamaţii promisive, care

eliberează tensiunile acumulate de sală şi reintroduce o imagine puternică a oratorului. De asemenea, prin promisiunea făcută, oratorul politic aproape că îşi transformă adeziunea în act politic – votul pro – şi, reluând ideea lui Kenneth Burke, vorbeşte limbajul majorităţii. Caracterul teatral, efectul de surpriză şi poziţionarea profesorală a enunţiatorului se reconfirmă, dacă se urmăresc liniile de coerenţă ale constituirii actului de vorbire promisiv. Una dintre condiţiile sale de realizare este ca vorbitorul să declare adevărat un fapt de cunoaştere despre care presupune că interlocutorul ar avea îndoieli (Charaudeau 1992: 616). Ca urmare a acestei condiţii, se explică reapariţia proeminentă a oratorului, promiţând votul pro, după ce a jucat mica scenă a gândiri la unison şi a modestiei.

La finalul alocuţiunii sale, cele două postúri oratorice pe care le-a folosit şi mai înainte – oratorul care se retrage şi, apoi, oratorul care revine în prim-planul enunţării – se amalgamează:

(36) ***După părerea mea, dacă nu mă înşel,*** această propunere ***trebuie*** să fie redactată ***în forma aceasta care am avut onoarea să vă spun***. ***Dacă credeţi, Domnilor,*** că se poate redacta în felul acesta, ca să poată servi ca răspuns atât comunicaţiunii Guvernului, cât şi comunicaţiunei Conferinţelor de la Paris, **faceţi-o.** Dacă credeţi însă că putem trece peste forma aceasta, [...] atunci ***puteţi să o lăsaţi aşa; să se ştie însă bine că aceasta este intenţiunea noastră***, acesta este ***cugetul nostru, adică*** să răspundem la două cestiuni pe care le pune Guvernul: ***cestiunea Unirei asupra căreia nu ne despărţim nicidecum*** şi ***cestiunea Domnului străin, pe care l-a ales naţiunea şi pe care alegerea noi nu o putem să o infirmăm***. (Aplauze) (Sturdza 1912, 88)

În prima parte a fragmentului de mai sus, eul discursiv selectează modalitatea alocutivă şi se distanţează de audienţă. Aceasta se vede atât din diferenţele existente între expresiile referenţiale, cât şi din actul de limbaj de *autorizare* a interlocutorilor (de a face cum consideră ei mai bine). Este momentul în care oratorul şi auditoriul său ies din rolurile de profesor şi de elev, pe care le-au deţinut constant, până în acest moment. Auditoriului i se recunosc două calităţi centrale, activate acum discursiv – *voinţa de a face* (*vouloir faire*) şi *dreptul de a face* (Charaudeau 1992: 585) – prin care se condiţionează şi devine coerent actul autorizării. În aceste condiţii ilocutive, vorbitorului i se şterge proeminenţa.

În a doua parte a aceluiaşi fragment, se reconfigurează pregnant imaginea oratorului identificat cu auditoriul său (*Să se ştie însă bine că aceasta este intenţiunea noastră*), care se poziţionează drept cel care adresează un *avertisment* unui interlocutor neapelabil direct (Puterile Garante, Turcia, Rusia). Condiţiile de realizare a avertismentului constituie liniile care dau contur imaginii emergente a instanţei locutoare şi a corelativului ei, instanţa receptoare, în acest moment al discursului. Interlocutorul e configurat drept cel care trebuie să fie avertizat, care este beneficiarul acestei avertizări şi, de asemenea, autorul avertizării îşi construieşte imaginea celui care previne o deteriorare a situaţiei. Atenţionând şi subliniind intenţiile, oratorul încearcă să dea durabilitate unor acte discursive anterioare şi să îngreuneze apariţia ripostei.

6.5. Identitatea prealabilă, identitatea parlamentră, identitatea discursivă devenite imagine istorică

Iată câteva caracteristici ale identităţii istorice a lui Tell la data când a ţinut această alocuţiune: se trăgea dintr-o familie modestă, era militar şi om politic de carieră, acum putea fi încadrat în grupul „bătrânilor paşoptişti”, fost unionist, îşi dăduse adeziunea la lovitura de stat împotriva lui Al. I. Cuza, din 1864, era, după cum se ştie, deputat în Adunarea Constituantă din 1866, avea vederi liberal-moderate (Mamina/Bulei 1994: 240). Nicolae Ionescu, unul dintre colegii lui din Adunarea Constituantă, care la acel moment îi era antagonist, căci susţinea votul pentru un domn pământean (Sturdza 1912: 89-95; 102-104), îi face următorul portret: „om din popor care se înalţă însufleţit de ideea revendicărilor naţionale până la cele mai înalte dregătorii, totdeauna rămânând credincios acelor idei ale emancipării poporului” (Mamina/Bulei 1994: 240). Am putea spune că atunci când antagonistul îi construieşte o astfel de imagine identitară – chiar dacă nu ştim cu ce ocazie a spus N. Ionescu aceste cuvinte despre Tell – aceasta înseamnă că eforturile personale ale lui Tell de validare a sinelui depuse nu numai prin fapte, dar şi prin activităţile discursive au fost încununate cu succes.

Respectul pentru voinţa naţională reprezintă o valoare centrală pentru individul istoric, politicianul Tell, dar şi pentru eul său discursiv. Prin urmare, argumentul principal pe care îl aduce în discurs, şi anume acela al imposibilităţii clasei politice de a nega plebiscitul, i.e. voinţa naţională, nu este un argument fabricat, cum poate părea la prima vedere, ci derivă din valoarea fundamentală a sinelui său. Aplicând parametrii cognitivi ai lui H. Spencer-Oatey (2007) la această valoare, care aparţine atât politicianului Tell, cât şi eului său discursiv, observăm următoarele: faţă de această valoare, se manifestă un grad de atracţie mare (*valenţa*); ea reprezintă un aspect crucial (*centralitatea*), durabil (*durabilitatea*) şi o caracteristică permanentă a gândirii lui Tell (*actualitatea*). Imaginea profesorală a sinelui său discursiv, care se amprentează în alocuţiunea pe care o ţine, îşi poate găsi justificări prin moda vremii, prin vârsta şi prestigiul personal al oratorului, dar mai ales, prin faptul că enunţiatorul îşi întemeiază discursul pe o valoare nefabricată, în care crede, care îl defineşte şi dincolo de discurs. Putem conchide că vorbeşte „din inimă”.

7. Concluzii

Am analizat discursul parlamentar românesc vechi din perspectiva etnometodologică de investigare a conversației. Discursul parlamentar apare într-un format interacțional instituțional de mare întindere. Nu numai alocuțiunea politică în sine este creatoare de sens, ci și întreaga interacțiune verbală care o „găzduiește”. Am identificat următorii parametri ai dispozitivului interlocutiv parlamentar: cadrele real și inferențial, situația retorică specială fiecărui discurs (exigența

retorică), cunoaşterea interpersonală şi conturarea punctului de vedere, instanțele de comunicare social-ierarhice, începând cu oratorul politic, continuând cu auditoriul, şi cu individualități din sfera politică, a presei, ajungând până la cetățeanul anonim, interlocutori, din prezent sau chiar din trecut, situați la diferite niveluri de comunicare politică şi indexați în alocuțiunea parlamentară prin intertextualitate, mod de adresare, luări de cuvânt. Ne-am referit la sistemul de acces la cuvânt în cadrul şedinței parlamentare şi la designul de înlănțuire a replicilor. Am discutat următoarele particularități ale luărilor de cuvânt parlamentare: planificarea, neoptimizarea şi documentarea intrvențiilor monologale. Am prezentat, de asemenea, câteva strategii de socializare prin discurs: secvențele de obscurizare a conflictului, practica discursivă de explicitare a intenției argumentative, răspunsul documentat şi strategia construirii imaginii discursive a oratorului. Pentru ultimul aspect, am introdus mai multe detalii teoretice, iar la fiecare chestiune am folosit exemplificări sau am realizat chiar mici studii de caz. În lucrarea de față, nu am analizat în detaliu chestiunile prezentate. Cercetări viitoare pot adânci aspectele semnalate şi pot valida sau invalida relevanța acestor aspecte. Considerăm că o abordare interacțională (diacronică) a şedințelor parlamentare şi a celor mai frecvente practici discursive de socializare sunt interdisciplinar benefice.

FORME NOMINALE DE ADRESARE[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Precizări preliminare

În cele ce urmează, vom avea în vedere dimensiunea alocutivă a discursului parlamentar, încercând să ilustrăm unele aspecte ale interactivității în câteva dintre intervențiile lui P.P. Carp și ale lui Take Ionescu. Ne vom opri asupra formelor nominale de adresare (FNA), care, deși pot constitui enunțuri autonome, sunt, în mod curent, unități detașabile, având capacitatea de a se combina cu cele mai diverse tipuri de enunțuri (cf. Kerbrat-Orecchioni (ed.) 2010: 11). Ele funcționează ca mărci explicite ale alocutivității.

În principiu, discursul parlamentar este monologal, dar interactiv într-un grad mai înalt decât alte forme discursive de același tip (cum ar fi, de ex., conferința sau cursul magistral), deoarece parlamentul este, prin excelență, un spațiu al confruntării între egali. Discursul parlamentar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea se caracterizează printr-o puternică interactivitate, manifestată în forme variate, a căror funcționare, prezentând numeroase diferențe față de aceea a discursurilor actuale, nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerare modul specific de structurare a dispozitivului interlocutiv instituțional în epocă. Acest dispozitiv implica aproape exclusiv un auditoriu constituit din insideri (membri ai parlamentului, dar și membri ai guvernului, convocați să-și susțină deciziile și proiectele sau să răspundă unor interpelări). Chiar dacă dezbaterile erau publice, absența formelor complexe de mediatizare de astăzi făcea ca masa de *outsideri* să joace un rol minor în structurarea discursurilor. Parlamentarii erau grupul de elită, ales prin vot cenzitar, menit să decidă pentru întreaga națiune. Funcționarea parlamentului se întemeia pe ideea reprezentativității și nu pe ideea participării, caracteristică societăților democratice contemporane.

Până la al doilea război mondial, cea mai mare parte a parlamentarilor erau oratori, cu o formație specială în domeniul retoricii. Intervențiile lor erau ample (multe depășesc 20 de pagini de text), atent pregătite și regizate. Competiția între vorbitori, care urmăreau, ca și astăzi, să câștige imagine, era internă, între indivizi

[1] Republicare, cu unele modificări, a textului din Ionescu-Ruxăndoiu 2011a: 271-280.

cu statut egal, dar care exprimau poziții divergente, fiind practic lipsită de deschidere spre un public eterogen, puternic stratificat. În consecință, strategiile și mijloacele de punere în scenă a discursului prezintă o serie de particularități.

În discursul parlamentar, ca în orice formă de discurs instituțional public, prezența FNA este determinată atât de norme de gen, cât și de preocuparea fiecărui vorbitor de a se implica în procesul receptării, altfel spus, de atenția pe care o acordă captării și menținerii interesului publicului, privit în dubla sa calitate: de auditor, dar și de entitate având un rol deliberativ (Cabasino 2010: 170). Primul factor explică funcționarea ritualică a FNA, ca marcatori discursivi, proprii retoricii parlamentare, oferind repere asupra structurării intervenției în curs (îndeosebi FNA prezente la începutul intervenției și al secvenței conclusive). Cel de al doilea factor explică distribuția variabilă a FNA de la un discurs la altul, funcția de bază de marcator fatic a acestor forme asociindu-se, adesea, cu anumite funcții pragma-retorice contextuale. În toate cazurile, FNA sunt parte a punerii în scenă interlocutive a discursului (Détrie 2010:144).

2. Premise teoretice

Observațiile care urmează au în vedere un set de precizări și distincții conceptuale introduse de câțiva autori.

(a) Distincțiile dialogal/monologal și dialogic/monologic, preluată de C. Kerbrat-Orecchioni (2005: 16-17) de la E. Roulet (1985). În primul caz, criteriul de diferențiere este constituit de numărul de locutori reali angajați într-un proces interactiv, în al doilea caz – de numărul de „voci” convocate în discursul său de către același locutor. Discursul raportat, interogațiile retorice, ironia sunt câteva dintre formele curente care presupun scindarea vocii enunțiatorului într-o voce care asertează și una care interpretează, cele două voci putând fi consonante sau disonante (cf. Kotthoff 2002: 224-225). C. Kerbrat-Orecchioni semnalează faptul că toate posibilitățile de combinare între cele patru elemente implicate de distincțiile menționate mai sus sunt realizabile în realitatea comunicativă.

În raport cu conceptul de interactivitate, autoarea precizează că nu orice funcționare dialogală a discursului este cu necesitate interactivă, interacțiunea presupunând retroacțiune imediată din partea celuilalt, după cum nici funcționarea interactivă nu este în mod neapărat dialogală (Kerbrat-Orecchioni 2005: 17-18). Interactivitatea are caracter gradual, în funcție de natura participărilor și de gradul de angajare în interacțiune a participanților, dar și de ritmul de alternare a diverselor intervenții și de echilibrul distribuirii acestora.

(b) Distincția enunțare elocutivă/alocutivă/delocutivă, așa cum apare definită de P. Charaudeau (1992: cap.14; 2005: 135-137). Distincția are o relevanță particulară pentru discursul politic, fiind în strânsă legătură cu aspectele retorice (relația ethos, pathos, logos) și argumentative ale acestui tip de discurs. Ea se referă

la specificul punerii în scenă a eului discursiv, la implicarea interlocutorului(-ilor) în actele de limbaj individuale și, respectiv, la evitarea angajării directe a participanților, prin apelul la o voce impersonală, a „adevărului". Fiecare dintre aceste modalități enunțiative prezintă mărci caracteristice de actualizare discursivă a rolurilor participative de bază și a manierei de abordare individuală a relației dintre aceste roluri.

(c) Precizările lui C. Détrie (2006) despre subcategoriile modalității alocutive de enunțare. În raport cu forma enunțurilor, autoarea distinge între injoncțiune, interogație și interpelare, ca forme de bază ale enunțării alocutive, prin intermediul cărora se definește relația dintre locutor și interlocutor. Ea analizează în detaliu, sub aspectul realizării și al funcțiilor discursive, formele nominale de adresare, desemnate prin termenul apostrofă și considerate drept indice explicit al interpelării, prezența acestora implicând asumarea de către locutor a unui statut care îl autorizează să performeze un astfel de rol (*ibid.*: 19).

C. Détrie (*ibid.*: 84-90) identifică două tipuri principale de funcții discursive ale FNA: o funcție de cadraj interlocutiv și una de cadraj evaluativ. Ambele se referă la modul în care locutorul își situează interlocutorul în raport cu propria persoană. Prima funcție se actualizează în trei variante. Prin selecția FNA, locutorul poate realiza: (a) un cadraj general, presupunând, în cazul discursului parlamentar, definirea explicită a naturii instituționale a raporturilor comunicative, (b) un cadraj specific, caracterizat prin discriminarea interlocutorului din ansamblul auditorilor, cu abordarea acestuia în virtutea condiției sale instituționale, sau (c) un cadraj interpersonal, în cazul căruia discriminarea interlocutorului se face prin nume, instituindu-se astfel o relație de la individ la individ. Cadrajul evaluativ implică exprimarea suplimentară, prin FNA, a unei atitudini subiective a locutorului, favorabile sau defavorabile colocutorului.

3. Analiza datelor

Vom distinge între FNA colective și individuale, întrucât funcționarea lor discursivă prezintă unele diferențe.

3.1. FNA colective

FNA colective sunt, în ordinea frecvenței: *domnilor*, *domnilor deputați*, *domnilor senatori*; ele marchează, de obicei, începutul discursurilor, dar apar și în cursul acestora. În aceeași serie, se include și *domnii mei*, formă pe care am întâlnit-o numai în discursurile de după 1900 ale lui P.P. Carp, niciodată în poziție inițială, ci numai pe parcursul unei intervenții.

Pentru receptorul de astăzi, formulele de adresare menționate au și o funcție delocutivă, în măsura în care oferă informația că, în epocă, viața parlamentară și viața politică, în general, erau exclusiv apanajul bărbaților, femeile neavând drept de vot.

3.1.1. În deschiderea discursului, FNA colective sunt semnale ale instituirii unui contract de comunicare specific între vorbitor și public, presupunând o interacțiune fondată pe necesitatea pragmatică a receptării (Cabasino 2010: 170). FNA colective delimitează explicit grupul destinatarilor ratificați ai unei intervenții și, implicit, îl poziționează pe vorbitor ca reprezentant legitim al acestui grup, indicând, în același timp, instaurarea unui mod instituțional de funcționare a raporturilor comunicative.

Identificarea auditoriului se realizează global, nediferențiat. Desemnarea este neutră, nefăcând referire la condiția de egal a vorbitorului în raport cu publicul, ci reflectând numai condiția de insider a acestuia, prin simpla recunoaștere de către ceilalți a dreptului său de a li se adresa. Să se compare, de exemplu, formulele în discuție cu formula actuală, frecventă în adresarea parlamentară, *stimați colegi*. De remarcat că ideea de „coleg", în legătură cu raporturile dintre parlamentari, nu era necunoscută în epocă (vezi, de ex.: „Vă rog, interpelările de la *coleg* la *coleg* sunt interzise", într-o intervenție a unui președinte de ședință – Carp, Cameră, 1, 14.03./16.04.1914, 599).

FNA colective de inițiere a discursului îndeplinesc deci o funcție de cadraj interlocutiv general (Détrie 2006: 85). Dacă acceptăm distincția tripartită propusă de H. Spencer-Oatey (2007: 642) între un sine (*self*) personal, unul relațional și unul colectiv al oricărui individ, putem spune că FNA la care ne referim fac trimitere exclusiv la sinele colectiv (legat de apartenența relevantă a individului la un anumit grup: cel al parlamentarilor) al participanților la dezbaterile din parlament. Numai *domnii mei*, prezent, așa cum am menționat, exclusiv în interiorul intervențiilor, marcând prin forma de posesiv o încercare de a reduce distanța față de auditori, trimite, într-o anumită măsură, și la sinele relațional al oratorului. Oricum, în acest caz, exclusivismul de grup este și mai puternic semnalat.

3.1.2. În interiorul intervențiilor, FNA apar adesea ca simple automatisme, care se încadrează însă în normele de interactivitate definitorii pentru dezbaterea parlamentară. În mod frecvent, ele apar la reluarea discursului, după o întrerupere produsă ca urmare a unor intervenții din sală (sau a aplauzelor), având o funcție continuativă. De obicei, vorbitorul îi răspunde celui care îl întrerupe, marcând apoi schimbarea destinatarului:

(1) P.P. Carp: [...] Va să zică, dreptul comun al dvoastre...
N.T. Popp: În art. 45 din lege, dvs. îl dați.
P.P. Carp: Voi vorbi eu și despre aceea; nu le pot spune toate odată; numai acela care nu spune nimic le spune toate odată. Va să zică, *domnilor*, dreptul comun permite astăzi contracte solidare și clauze penale [...] (Carp, Cameră, 5.05.1893, 402-403);

(2) T. Ionescu: [...] și voi cita și voi aduce și eu documente; căci această istorie...
O voce: Să nu fie falsă!
T. Ionescu: Vă asigur că nu voi pleca de aici fără să răspund și la această faimoasă chestie a falșului. Dar să mă lăsați să-mi aleg eu locul unde voi să vorbesc. *Domnilor*, care este istoria acestui mare proces deschis între toți oamenii politici din această țară [...]? (Ionescu, Cameră, 17.03.1899, I: 466).

Actualizarea explicită continuă a relației cu auditoriul este o modalitate stereotipată de a stimula receptivitatea acestuia, în condițiile în care discursurile sunt lungi, complicate și abil structurate. Sunt totuși frecvente situațiile în care FNA îndeplinesc, în afara rolului de semnal fatic, funcții mai complexe, discursive și argumentative.

FNA au, adesea, o funcție demarcativă, delimitând secvențele tematice de bază ale discursului și explicitând relația logică dintre acestea. FNA semnalează, uneori, introducerea unei teme, cu precizarea perspectivei de abordare:

(3) Și eu aș dori, *domnilor*, să aruncăm o ochire retrospectivă asupra trecutului, însă nu atât în privința acuzărilor și disculpărilor, ci în privința învățământului ce trebuie să tragem din acel trecut. (Carp, Cameră, 30.03.1881, 118).

De remarcat faptul că impactul formulei de adresare este amplificat prin folosirea în continuare a pers. I pl., a cărei natură implicativă este exploatată strategic (este vorba despre o strategie a politeții pozitive), diminuând posibilitatea de manifestare a unor divergențe și, în același timp, stimulând atitudinea participativă a auditorilor.

Alteori, după introducerea temei, prezența FNA orientează receptarea, marcând succesiunea unor unități de structură:

(4) *Domnilor*, sunt dator să răspund la ambele învinuiri personale [...] (Ionescu, Cameră, 20.02.1898, III: 204). Trec, *domnilor*, mai departe. Cu legea cea dintâi [...]. Să vedem acum cu celelalte. A doua, *domnilor*, în ordinea cronologică, a fost legea clerului [...] Trec, *domnilor*, la a treia lege (Cameră, 20.02.1898, III: 208).

Termenul de adresare îndeplinește, în acest caz, o funcție mnemotehnică, facilitând stocarea în memoria auditorilor a mesajului transmis (cf. Ilie 1994: 224).

Tot o funcție mnemotehnică au FNA care semnalează încheierea tratării unei teme sau a unui aspect al acesteia și trecerea la o temă nouă:

(5) Iată, *domnilor*, ce am avut de zis întrucât privește partea pur financiară a chestiunii pe care o tratăm. Îmi permiteți să trec la partea pur politică. (Carp, Cameră, 30.03.1881, 125),

uneori precedând o reformulare rezumativă a întregii prezentări:

(6) Așadar, *domnilor*, mă rezum: am spus [...] (Ionescu, Cameră, 14.03.1888, I: 241).

De multe ori, FNA precedă formularea concluziei unei argumentări (vezi prezența conectorilor conclusivi):

(7) Deci, *domnilor*, v-am arătat o imposibilitate practică și, prin urmare, Codul nostru civil actual nu se poate aplica la contractarea de învoieli (Carp, Cameră, 11.02/14, 18.03.1882, 164).

Formulată ca o întrebare retorică:

(8) Așadar, *domnilor deputați*, mai încape vreo discuțiune? Este posibilitate să-și închipuie cineva că între guvern și socialiști nu s-a petrecut nimic? (Ionescu, Cameră, 4.02.1899, II: 330),

concluzia manipulează reacția auditorilor invocați, excluzând posibilitatea de contestare.

Prezența FNA în interiorul discursului se explică, adesea, prin cultivarea de către oratori a unui colocvialism specific. Astăzi prezența formelor colocviale în discursul parlamentar este determinată de maxima deschidere a cercului auditorilor spre grupuri practic nelimitate de outsideri, ca urmare a mediatizării; se creează, astfel, necesitatea stimulării unei reacții de identificare a publicului cu vorbitorul, care să favorizeze adeziunea la punctele de vedere expuse. În perioada de care ne ocupăm, nu sunt transferate forme curente ale limbajului cotidian, ci anumite tipuri de structuri conversaționale, menite să dinamizeze relația comunicativă cu publicul constituit din insideri și să favorizeze atitudinea participativă a acestuia.

Deși monologal, discursul parlamentar din epocă se caracterizează printr-un dialogism activ, reflectat de frecvența unor structuri interogative și injonctive, care au, de fapt, o puternică funcție retorică. Punând întrebări, vorbitorul mimează consultarea destinatarului desemnat prin FNA. În realitate, prin modul de prezentare a răspunsului, se urmărește obținerea adeziunii publicului la poziția exprimată. Excluzând anumite variante de răspuns, fie în mod explicit, ca în exemplul următor:

(9) Ce este libertatea, *domnilor*? Este ea facultatea absolută de a face ce voim? Eu cred că nu. (Carp, Cameră, 11.02/14, 18.03.1882, 161),

fie implicit, prin exploatarea presupozițiilor declanșate de forma retorică a întrebării:

(10) Ei, *domnilor,* nu găsiți dvs. că, acum, înaintea alegerilor, este ceva grav ca noi să vedem că jurnalele guvernamentale [...] să publice, cu litere mari, cum că opozițiunea singură merge să-și spargă geamurile? (Ionescu, Cameră, 16.12.1887, I: 106-107),

Vorbitorul dă un relief mai puternic propriului punct de vedere, care apare ca firesc logic și deci, incontestabil.

Alteori, FNA delimitează grupul adversarilor politici, prezența sa accentuând tonul polemic al enunțului:

(11) Ei, *domnilor*, vă închipuiți că noi ne-am însurat cu toate păcatele dvs. de acum patru ani? (Ionescu, 24.11.1887, I: 124).

Un rol important în delimitarea și reliefarea opiniei vorbitorului îl au și structurile imperative, al căror destinatar colectiv este specificat prin FNA. Prin intermediul acestor structuri, se previn interpretările sau evaluările nedorite:

(12) Acum să nu gândiți, *domnilor*, că pentru aceasta un conservator trebuie să fie în contra libertăților (Carp, Cameră, 28.09.1879, 95)

sau se oferă justificări, prin invocarea unor fapte fixate în memoria colectivă:

(13) Aduceți-vă aminte, *domnilor*, din ce lupte a ieșit opera de la 1864. Aduceți-vă aminte de războiul de clase ce se încinsese. (Ionescu, Cameră, 25.11.1889, I: 258).

Altfel spus, prin intermediul structurilor adresate, interogative și imperative, oratorul urmărește să orienteze și să controleze atitudinea unui public căruia, delimitându-l prin apelul la FNA, îi creează obligația de a reacționa.

3.2. FNA individuale

FNA individuale apar numai în interiorul discursurilor și au următoarele tipuri de structuri:

(a) *domnule* + funcția oficială, profesia sau gradul militar (*Prim-ministru, ministru de război, președinte (de ședință), profesor, colonel* etc.)

(b) *domnule* + numele de familie (rar și prenumele)

(c) *onorabile domn*, mai rar *onorabile domnule* + numele de familie.

3.2.1. FNA cu structuri de tip (a) îndeplinesc, în mod obișnuit, o funcție de cadraj interlocutiv specific, în sensul că operează o discriminare a interlocutorului, abordat prin prisma condiției sale instituționale (Détrie 2006: 86), celelalte au o funcție de cadraj interpersonal (*ibid.*: 86-88), instituind o relație comunicativă directă cu un alocutor, tratat ca individ cu o identitate distinctă.

În majoritatea cazurilor, prezența acestor tipuri de FNA este semnal al unei atitudini polemice, al disputei sau al dezacordului. Raportarea la membrii guvernului fără menționarea numelui acestora face ca opiniile exprimate să capete o aparență de obiectivitate, prin evitarea atacului la persoană. Accentele critice sunt deplasate dinspre eul personal spre cel de grup, vizând calitatea cuiva de membru al unei structuri instituționale, ceea ce permite extinderea valabilității evaluărilor negative. Este semnificativ următorul pasaj dintr-un discurs în care P.P. Carp i se adresează lui I.C. Brătianu:

(14) Dumneavoastră, *domnule Prim-ministru*, din noroc ori din merit [...] ați ajuns a fi incarnațiunea cea mai puternică și cea mai vie a Partidului Liberal-Național [...] V-ați suit la asalt cu cei mai bravi, aceia au căzut și în cetate ați intrat triumfător cu cei mai slabi[...] De aceea vedem [...] că ceea ce se lățește este corupțiunea. (Carp, Cameră, 28.11.1885, 228).

Un loc aparte îl ocupă adresarea către președintele de ședință, al cărui rol este de a monitoriza respectarea scenariului și a normelor instituționale specifice dezbaterilor parlamentare. Președintele este consultat de orator asupra oportunității introducerii în discuție a anumitor teme ori aspecte sau este solicitat să restabilească ordinea, atunci când întreruperile din sală afectează exercitarea dreptului la cuvânt. Există însă și cazuri în care vorbitorul contestă recomandările președintelui, oferind motivări strategice:

(15) *Domnule Președinte*, este cu neputință să nu răspund la întreruperi [așa cum îi recomandase Președintele – n.n. LIR]; ar fi chiar un fel de necondescendență. (Ionescu, Cameră, 14.03.1888, I: 225).

În realitate, nu preocuparea de a se adapta la cerințele publicului, ci plăcerea apostrofării adversarilor este cea care justifică atitudinea oratorului.

3.3.2. FNA cu structuri de tip (b) și (c) apar, de obicei, în secvențe reactive, declanșate de întreruperi ale expunerii în curs. Reprezentând abateri de la scenariul instituțional al dezbaterii parlamentare, întreruperile, în ciuda aparenței de spontaneitate, urmăresc obiectivul de a dezechilibra puterea locutorului ratificat (cf. Cabasino 2010: 193-194). Desemnarea prin FNA a interlocutorului dă secvențelor de întrerupere un caracter parantetic strategic. Transferul disputei din spațiul public într-un spațiu privat circumscris este o modalitate de a proteja validitatea opiniilor exprimate în cadrul discursului propriu-zis și, uneori, o modalitate de a conferi acestui discurs justificări suplimentare.

De cele mai multe ori, disputa are un caracter personal, de contracarare a opiniei exprimate de cel care întrerupe. Cf., de ex.:

(16) B. Iepurescu: Ați fost advocatul nostru și ați uitat.
T. Ionescu: Niciodată, *domnule Iepurescu*, n-am fost advocatul domniilor voastre; eu cât am fost [...] în mijlocul domniilor voastre, n-am fost ca avocat, ci pentru că aveam convicțiunea că vă veți îndrepta. (Ionescu, Cameră, 14.03.1888, I: 224-225);

(17) I.St. Brătianu: Nu veți avea același rezultat.
T. Ionescu: *Domnule Brătianu*, credeți dv. că acțiunile politice se fac numai atunci când ești sigur de rezultat? (Ionescu, Cameră, 17.03.1899, III: 465).

Uneori însă, raportarea la un anumit interlocutor printr-o FNA, care creează impresia unei încercări a vorbitorului de a-și explica poziția față de acesta, este, de fapt, o modalitate strategică de a ancora în discurs o critică vehementă, cu valoare generalizantă, la adresa adversarilor politici. De exemplu, ca răspuns la o întrerupere din partea unui membru al grupului liberal, P.P. Carp afirmă:

(18) Ei, *domnule Stătescu*, sunt două soiuri de scopuri care se pot urmări. Sunt scopuri pe care le urmărim având intențiuni criminale și sunt scopuri cari câteodată le urmărim cu cele mai bune intențiuni, dar cari au rezultate mai criminale decât planurile cele mai infernale (Aplauze). Eu nu v-am întrebat ce scopuri urmăriți când guvernați astfel cum guvernați. (Carp, Cameră, 16.03.1888, 278).

Ceea ce trebuie remarcat în legătură cu FNA individuale este absența structurilor care îndeplinesc o funcție de cadraj evaluativ, fie că este vorba despre o evaluare pozitivă, fie că este vorba despre descalificarea celui căruia i se adresează vorbitorul. În mod obișnuit, nu apar termeni de adresare care să instituie o anumită reprezentare a unui alt parlamentar. Discreditarea adversarului nu se realizează particularizând individul printr-o etichetare depreciativă, ci atacând orientarea politică pe care acesta o ilustrează. Insulta prin alegerea termenilor de adresare, ca

„dispozitiv de stigmatizare a alocutorului” (Détrie 2006: 137), nu pare a fi funcțională în epocă, nici în cazul formelor rituale colective, specifice dezbaterii instituționale, nici în cazul formelor cu destinație personală.

Pentru subminarea credibilității adversarului se folosesc strategii de atenuare. Forței directe a atacului implicat de enunțurile la pers. a II-a incluzând termeni de adresare conotați negativ i se preferă recursul la formulările mai puțin angajante, la pers. a III-a. Interpelarea este substituită prin relatarea ironică, evitându-se astfel răspunderea pentru evaluarea propusă. Cf. de ex.:

(19) Discursul domnului Duca îmi face efectul unei compozițiuni de retorică și dacă aș supune discursul dumnealui ca compozițiune de retorică fostului meu profesor de literatură ca să-și de avizul lui, sunt convins că el ar fi pus ca cenzură: formă minunată, gândire slabă. Și cu aceeași bunăvoință paternă care caracterizează pe educatorii germani, ar fi zis: elevul Duca este rugat de acum înainte să se ferească de declamațiuni lăudăroase și să pună în cercetările sale istorice o scrupulozitate mai mare. (Carp, Cameră, 4.12.1909, 564).

Într-un singur caz, forma de adresare, fără să fie insultătoare, implică o anumită minimalizare a alocutorului și situarea locutorului într-o poziție de superioritate, determinată îndeosebi de considerente de vârstă. Totul este însă plasat sub semnul imaginarului, prin utilizarea condiționalului:

(20) Căci, dacă ar fi numai nulitatea [legii – n.n. LIR], m-aș duce la d. Grădișteanu și i-aș zice: ”*Ionaș dragă*, te cunosc de când erai copil; legea aceasta e anodină; fă bine și votează pentru un vechi prieten”, și ai fi votat (Carp, Cameră, 5.05.1893, 386).

4. Observații finale

Discursul parlamentar din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și de la începutul sec. al XX-lea se caracterizează printr-un grad ridicat de interactivitate, explicabil prin anumite particularități de funcționare a acestei instituții în epocă. Pe de o parte, relațiile comunicative funcționau aproape exclusiv între *insideri*, deci între egali, neavând deschiderea spre un public larg și eterogen, specifică discursului actual. Sistemul de vot discriminatoriu (cei care nu erau proprietari, analfabeții și femeile nu aveau drept de vot) alimenta dezinteresul pentru politică al unei populații majoritar rurale și, într-o mare măsură, lipsită de instrucțiune. La acestea se adăuga și mediatizarea limitată a discuțiilor din parlament. Pe de altă parte, regulamentele parlamentare nu prevedeau restricții privind durata intervențiilor. Lungimea discursurilor – rostite și nu citite – făcea ca întreruperile să fie frecvente, auditorii simțind nevoia și având îndreptățirea să aprobe sau să dezaprobe punctele de vedere exprimate de oratori. Stenogramele ședințelor parlamentare din acea vreme consemnează adesea existența unor ample secvențe dialogale, care segmentau desfășurarea unei intervenții.

FNA sunt mărci ale alocutivității discursului parlamentar, a căror prezență se justifică atât prin normele acestui gen discursiv, cât și prin factori de natură pragmatică, legați de particularitățile contextului comunicativ.

Sub aspect formal, în discursurile celor doi parlamentari avuți în vedere (P.P. Carp și Take Ionescu), se actualizează atât FNA colective, cât și FNA individuale, primele având însă o pondere globală mai mare.

Sub aspectul funcționării discursive, specifică este actualizarea exclusivă a funcției de cadraj interlocutiv, sub diversele sale forme (cadraj general, specific sau interpersonal), funcția de cadraj evaluativ fiind practic absentă (cf. *supra,* comentariile privind exemplul (20)). Funcția de cadraj interlocutiv, îndeosebi în cazul cadrajului general și a celui specific, este o funcție ritualică. FNA au rolul de marcatori discursivi – paranteze organizaționale, în termenii D. Schiffrin (1980) – delimitând secvențele formale (început, încheiere) și tematice ale discursului, uneori indicând și succesiunea acestora.

Pragma-retoric, FNA îndeplinesc, în multe situații, o funcție fatică, reprezentând simple automatisme, acceptabile în virtutea faptului că discursul parlamentar este un discurs adresat. În alte situații însă, prezența lor este legată de punerea în scenă interlocutivă a discursului. Rolul FNA este acela de a capta și menține atenția și interesul publicului sau de a asigura controlul receptării. Prin intermediul lor, oratorul poate mima deschiderea spre un auditoriu pe care pare că îl consultă, dar poate semnala și introducerea unor secvențe polemice, delimitând grupul adversarilor. De remarcat că, de cele mai multe ori, atacul la persoană este evitat fie prin alegerea unor FNA colective, fie prin generalizări privind poziția grupului pe care îl reprezintă interlocutorul desemnat printr-o FNA individuală.

ÎNTREBAREA RETORICĂ[1]

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Precizări preliminare

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva observații privind modul de actualizare și de funcționare a întrebării retorice în discursul parlamentare românesc tradițional.

Prezența acestui procedeu, cu o frecvență variabilă în timp, dar și în funcție de orator, se justifică prin particularitățile de configurare a contextului comunicativ instituțional specific în care este produs și receptat tipul discursiv menționat. Discursul parlamentar favorizează atât confruntarea unor opinii divergente, cât și competiția între insideri pentru lărgirea, prin persuasiune, a cercului de adepți. De asemenea, nu putem pierde din vedere faptul că procesul de constituire a unei tradiții a parlamentarismului la noi s-a realizat treptat, prin asimilarea, în proporții variabile, a unor modele occidentale și prin încercarea de adaptare a acestor modele la realitățile politice și sociale românești.

2. Întrebarea retorică

2.1. Perspective de definire

Întrebarea retorică a fost definită din diverse perspective: gramaticală, semantică, stilistică și, în ultimele decenii, pragmatică și discursivă.

Dacă includerea întrebării retorice în clasa întrebărilor se întemeiază exclusiv pe forma enunțului, determinarea specificului acesteia este posibilă numai luând în considerare relația dintre forma interogativă și funcția comunicativă de aserțiune pe care o actualizează. Efectul stilistic produs de întrebarea retorică este explicabil tocmai prin „neconcordanța” dintre forma gramaticală și funcția acestui tip de enunțuri.

Relevanța, pentru caracterizarea întrebărilor retorice, a modului de funcționare în procesele comunicative pune în evidență limitele abordării tradiționale, lingvistico-stilistice, a acestora, reclamând cu necesitate considerarea

---

[1] Studiul de față reia, cu unele modificări, textul din Ionescu-Ruxăndoiu 2013: 476-484.

lor din perspectivă pragmatică și discursivă. În această ordine de idei, ni se pare pertinentă distincția introdusă de J. Wilson (*apud* Ilie 1994: 46) între *interogative*, structuri gramaticale abstracte, și *întrebări*, acte discursive, singurele pentru care se pune problema răspunsului. Întrebările retorice reprezintă o clasă de contraexemple la teoria performativă a actelor de vorbire: forța ilocuționară a acestora nu este determinată de forma enunțului emis, ci este exclusiv de natură pragmatică.

Întrebarea retorică nu satisface condițiile de reușită ale actelor de tip întrebare, așa cum au fost definite acestea de către J. Searle: nici condiția esențială de a conta drept cerere de informație, nici condițiile preliminare, conform cărora emițătorul nu cunoaște răspunsul și nu există certitudinea că receptorul ar furniza informația respectivă fără intervenția emițătorului, nici condiția de sinceritate, conform căreia emițătorul dorește în mod real să obțină acea informație. Întrebarea retorică satisface condițiile actelor asertive și, în primul rând, condiția esențială a acestei clase de acte, de asumare de către emițător a adevărului exprimat de propoziția pe care o rostește.

Forma interogativă nu este relevantă pentru natura actului de vorbire performat prin intermediul unei întrebări retorice, ci permite numai delimitarea unei subclase de acte asertive, caracterizate printr-un dialogism specific (cf. și Ilie 1994: 48), manifestat indiferent de forma monologică sau dialogică a discursului în ansamblu.

2.2. Funcții ale întrebării retorice

Funcționarea strategică a întrebării retorice în comunicare se bazează pe exploatarea a două caracteristici ale structurii interogative: implicarea receptorului (și/sau a auditorilor), prin folosirea formelor de pers. a II-a ale pronumelor și verbelor, și capacitatea de a declanșa presupoziții.

2.2.1. La nivel discursiv, forma interogativă a întrebării retorice îl provoacă pe receptor (și pe auditori) să caute o altă posibilitate de răspuns (*ibid.*: 59). Întrebările retorice sunt însă de tipul celor care conduc spre un anumit răspuns (engl. *conducive/leading questions*), intenționat sau predeterminat, cum ar fi, de exemplu, întrebările din cursul anchetelor, prin care se cere confirmarea unor informații sau ipoteze ale anchetatorilor. În cazul întrebării retorice, din perspectiva emițătorului, un alt răspuns decât cel reprezentat de aserțiunea conținută în întrebare este însă exclus, emițătorul urmărind să-l determine pe receptor să-și asume, în aceeași măsură, adevărul celor asertate.

Din perspectivă modală, întrebările retorice restrâng spațiul dialogic disponibil pentru exprimarea unor poziții alternative. Aserțiunile pe care le exprimă pot fi prefațate prin modalizatori de certitudine, ca *(de)sigur (că), firește (că), fără îndoială (că), este de la sine înțeles că* etc., anticipând acordul colocutorilor asupra adevărului propoziției asertate. Orice propoziție care comunică o idee divergentă apare, în felul acesta, drept contrazicând bunul simț sau experiența comună (cf. Simon-Vandenbergen/White/Ajimer 2007: 34-36).

Spre deosebire de celelalte întrebări de confirmare însă, întrebările retorice nu cer cu necesitate verbalizarea de către receptor a răspunsului așteptat (pentru întreaga discuție, cf. Ilie 1994: 90-93). Ele pot provoca fie o reacție non-verbală (gest, râs, aplauze – în anumite contexte situaționale), fie o reacție verbală a receptorului, ambele facultative. În mod obligatoriu însă, ele declanșează un răspuns mental din partea colocutorului, pe care emițătorul îl poate deduce (*ibid.*: 82-84). De remarcat și faptul că, în cazul întrebării retorice, răspunsul poate fi formulat explicit nu numai de către receptor, ci și de către emițător, iar uneori chiar de către ambii participanți. Totuși, spre deosebire de răspunsurile oferite de emițător, care confirmă validitatea asertiunilor conținute în întrebare sau, cel puțin, le recontextualizează prin particularizare sau prin respingerea unei posibile interpretări, răspunsurile oferite de receptor, în anumite contexte situaționale – de obicei, în cele care au o componentă agonică – pot respinge validitatea asertiunilor transmise în formă interogativă, exprimând dezacordul receptorului față de punctul de vedere al emițătorului (pentru schemele ilustrând tipurile posibile de reacții non-verbale, respectiv de răspunsuri explicite la întrebările retorice, cf. *ibid.*: 115, respectiv, 126). Este evident că, în raport cu principiul organizării preferențiale a conversației, ultimul tip de răspunsuri menționat reprezintă o variantă nepreferată (marcată) de reacție, implicând adesea exprimarea unei atitudini ironice sau chiar sarcastice și agravând relațiile conflictuale dintre colocutori.

2.2.2. Pe de altă parte, faptul că întrebările se numără printre declanșatorii de presupoziții structurale, considerate în mod sistematic adevărate, poate fi exploatat strategic, îndeosebi în situațiile în care intenția discursivă a emițătorului este aceea de a-i persuada sau de a-i convinge pe colocutori sau auditori să adere la opiniile pe care le exprimă. Prin intermediul presupozițiilor se operează transferul opiniilor emițătorului către receptor. Presupozițiile declanșate de enunțurile interogative pot fi manipulate de către emițător, care poate atribui propriilor sale convingeri o validitate mult mai largă decât cea reală, prezentându-le uneori drept certitudini absolute, ori poate deforma, prin adăugare sau prin omisiune, alte păreri sau poziții, care ar putea fi luate în considerare cu egală îndreptățire. Manipularea presupozițiilor implică încălcarea, în diverse grade, a condiției de sinceritate a întrebării retorice ca act asertiv, definită prin angajarea reală a emițătorului față de punctul de vedere exprimat.

2.3. Întrebarea retorică – formă de plurivocalitate

Posibilitatea de a manipula presupozițiile este strâns legată de modul particular în care întrebările retorice introduc o anumită perspectivă discursivă. Alături de citare sau de ironie, întrebările retorice reprezintă una dintre tehnicile discursive bazate pe scindarea vocii emițătorului, într-o voce care asertează ceva și una sau mai multe voci care interpretează asertiunea, altfel spus, pe un joc specific între subiectivitate și intersubiectivitate (Ionescu-Ruxăndoiu 2012b: 163-164). Spre deosebire de citare, în cazul căreia ambele voci sunt explicit prezente în discurs, în

cazul întrebării retorice și al ironiei numai una dintre voci este auzită: vocea care asertează, respectiv cea care interpretează. Pentru întrebările retorice, vocea care interpretează cele spuse este implicită, putând fi atribuită colocutorilor, auditorilor sau unei majorități nedefinite; ea dublează tacit vocea emițătorului.

Exploatarea presupozițiilor face ca existența unui teritoriu comun între emițător și diversele categorii de receptori să fie prezentată drept un fapt. Emițătorul nu adoptă rolul celui care încearcă să le inducă altora punctul său de vedere, ci rolul celui care îi determină pe ceilalți să fie conștienți de propriile lor opinii, dându-le o formă explicită. Alinierea celorlalți la perspectiva adoptată de vocea care asertează ceva apare astfel ca de la sine înțeleasă.

Punerea în scenă a vocilor create prin diversele tehnici de scindare a vocii emițătorului dă posibilitatea instituirii unei distanțe variabile între aceste voci, în funcție de obiectivele discursului. În general, augmentarea acestei distanțe reflectă intenții critice (cf. ironia, cu varianta ei extremă, sarcasmul, și uneori chiar citarea), în timp ce reducerea distanței se corelează cu funcția persuasivă a discursului (cf. întrebările retorice). În cazul întrebării retorice, funcția critică a scindării vocii emițătorului, fără a fi exclusă, este mai degrabă o funcție de gradul al doilea: alinierea vocii care interpretează cu aceea care asertează are un efect indirect, de amplificare a forței confruntării între un grup prezentat ca majoritar și o minoritate anacronică, reprezentată de adversari.

2.4. Întrebarea retorică și strategiile politeții

Întrebarea retorică este o formă de discurs indirect, oferind avantajele asociate curent cu acest mod de expresie. Pe de o parte, este vorba despre posibilitatea de a atenua atacurile la adresa imaginii celorlalți, inclusiv a convingerilor și acțiunilor acestora, pe de alta – despre posibilitatea de protejare a propriei imagini. În aceste condiții, apelul la întrebările retorice constituie un uz legat atât de strategiile politeții negative, prin aparența de atenuare a criticilor și a obiecțiilor la adresa anumitor grupuri (diferite ca structură sau divergente ca gândire sau mod de manifestare) ori a unor reprezentanți ai acestor grupuri, cât și de strategiile politeții pozitive, prin emfatizarea solidarității cu alte grupuri sau indivizi. Ambele aspecte însă reflectă natura strategică a folosirii întrebării retorice, fiindcă, în realitate, amplificarea de către emițător a dimensiunilor unei solidarizări, de fapt, induse determină intensificarea impactului critic al discursului.

2.5. Întrebarea retorică și argumentarea

Pe lângă funcțiile discursive propriu-zise, care privesc provocarea reacției receptorilor și a auditorilor, manipularea opiniei acestora și critica pozițiilor adverse, reale sau potențiale, întrebările retorice au un rol important în procesele argumentative, furnizând teze de dezbatere, argumente în favoarea acestora (uneori, de natură falacioasă) sau concluzii ale unor confruntări de opinii (cf. Ilie 1994: 223-224, pentru funcțiile discursive ale întrebării retorice, și 145-152 – pentru funcțiile argumentative).

3. Întrebarea retorică în discursul parlamentar românesc tradițional

3.1. Forme ale întrebării retorice

În general, întrebările retorice în discursul parlamentar reflectă duelul opoziție – putere. În perioada mai veche, ele sunt adresate, de obicei, în mod global, adversarilor politici, îndeosebi atunci când aceștia se află la guvernare, pentru a contesta validitatea unora dintre acțiunile sau deciziile lor, indicele discursiv al destinatarului fiind vocativul *domnilor*, precum și pronumele *dumneavoastră* (sau *domniile voastre*), precedând adesea explicit forma de persoana a II-a plural a verbelor care fac referire la obiectul criticii. Cf., de ex.:

(1) Oare credeți, *domnilor*, că libertățile de cari ne bucurăm noi astăzi sunt opera exclusivă a partidului liberal? Oare credeți *dumneavoastră* că acea generațiune de la 1848 n-a lucrat ea, nu numai liberalii, dar și conservatorii, pentru a ajunge la realizarea ideilor cu cari vă făliți? Eu cred că da. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 183);

(2) Credeți *dvs.* că democrația română se fălește cu castelele celor cari n-aveau nimic acum 12 ani? Credeți *dvs.* că pentru poporul care umblă cu picioarele goale caretele politicianilor democrați sunt o consolațiune? Nu, domnilor, nu în îmbuibarea câtorva se pot rezuma aspirațiunile democrației române. (Ionescu, Cameră, 24.11.1887, I: 145);

(3) Și vă gândiți *dvs.* serios că ideile subversive au încolțit în țară numai fiindcă prefecții nu puteau să aprobe bugetele comunelor? [...] Aceasta credeți *dvs.*? (Aplauze pe băncile PNȚ, protestări pe băncile majorității, întreruperi, mare zgomot). Vă înșelați (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 164)

Întrebarea este formulată mai rar în nume personal și, de obicei, în numele grupării politice pe care vorbitorul o reprezintă. Cf.:

(4) [...] dar când pe lângă asemenea fapte se mai adaugă și acte ca la Dorohoi [...] atunci *vă întreb*: Cum puteți să mai ziceți că sunteți un guvern liberal? (Ionescu, Cameră, 16.12.1887, I: 120);

(5) *V-aș întreba* însă: la ce vă folosește dvs. [...] când scădeți veniturile județelor [...]? Care este motivul, care este rațiunea, care este argumentul de ordin tehnic, care este utilitatea practică? Evident, domnule ministru [al lucrărilor publice și comunicațiilor], că faceți o politică greșită. (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 249) vs.

(6) *Noi* însă ne-am pus întrebarea: odată ce luptele constituționale s-au terminat, este oare de demnitatea unui partid, este un act patriotic de a ne contesta mutualmente legitimitatea? Ne-am zis că nu, și iată un punct care ne silește [...] de a constata o nuanță între noi și alți conservatori. (Carp, Cameră, 4.12.1884, 184).

Persoana I singular și plural a pronumelor și verbelor poate apărea adesea în aceeași secvență interogativă, ceea ce neutralizează diferența dintre sine și grup. Vezi, de exemplu:

(7) Dar *sunt* [eu] oare în drept a susține că nu *am fost* [noi] așa *risipitori* când am cheltuit pentru nevoile ordinare 12 milioane pe an mai puțin decât dvs.? Ce rămâne deci din toate acuzațiunile dvs.? Nimic. (Carp, Cameră, 30.03.1881, 124)

Dacă ținem seama de faptul că pronumele de persoana I și a II-a au valoare deictică, deci nu trimit în mod univoc la un referent, iar *domnilor* este un apelativ generic, am putea vorbi despre o structurare strategică a întrebărilor retorice, bazată pe ambiguizarea emițătorului și a destinatarului. Cele două poziții sunt însă inegale, pe de o parte, pentru că întrebarea retorică este un act reactiv, care presupune deci manifestarea unei atitudini – în cazul considerat, de dezacord, critică, pe de altă parte, pentru că prin intermediul vocii emițătorului propriu-zis, se fac auzite vocile consonante ale unui întreg grup, emițătorul punând în scenă, într-un mod specific, una dintre componentele identității sale, și anume eul colectiv (Spencer-Oatey 2007).

Modificările produse în structura parlamentului românesc după Unirea din 1918, atât prin diversificarea formațiunilor politice, cât și ca urmare a introducerii votului universal (numai pentru bărbați), dar și criza economică, extinsă progresiv în Europa spre sfârșitul deceniului al treilea al sec. al XX-lea, se reflectă și în forma discursului parlamentar, devenit din ce în ce mai agresiv și mai direct. În această perioadă se înmulțesc atacurile cu adresă precisă, îndreptate împotriva unor anumiți reprezentanți ai puterii. Politicile susținute de unii miniștri devin ținta criticilor, formulate, de multe ori, în numele unei majorități nedefinite. Vezi exemplul (5), dar și următorul exemplu:

(8) Ei bine, *domnule ministru de interne*, pentru ce vă trudiți dvs. mintea, pentru ce *ne duceți și pe noi* prin acest dedal inextricabil de cifre ipotetice și fanteziste, când ați putea să vă mărginiți la starea din prezent? Ce, legiferați asupra ceea ce credeți că se va petrece în viitor și nu asupra ceea ce este în prezent? (Călinescu, Cameră, 3.07.1931, I: 159)

Celor două perioade care pot fi distinse în viața parlamentară românească (înainte și după 1918) le este comună o a treia modalitate de configurare a relației dintre emițător și destinatar, în cazul utilizării întrebărilor retorice. Este vorba despre întrebarea „impersonală”, conținând asertarea unor adevăruri incontestabile, ilustrată de exemple ca:

(9) Oare starea de lucruri din Francia este identică cu aceea de la noi? (Carp, Cameră, 11.02/14, 18.03.1882, 162)

(10) Oare Gladstone și amicii lui sunt demagogi? Sunt ei niște radicali de rând ce vânează o ieftină popularitate? Sau sunt oameni serioși, cu judecata întreagă, ce caută a lupta contra unui rău ce amenință a-i înăbuși? (Carp Cameră, 11.02/14, 18.03.1882, 171)

(11) De ce numai țăranii sunt supuși la anumite dări? Vă închipuiți, poate, că țărănimea, prin viața ei tradițională, trebuie să suporte încă și azi munca în natură? Vă închipuiți dvs. că, în regimul sufragiului universal, se mai poate impune țăranului beilicul turcesc? (Aplauze pe băncile PNȚ) (Călinescu, Cameră, 10.02.1932, I: 262)

Orice membru al parlamentului ar putea fi emițătorul întrebării, aceasta fiind destinată unui auditoriu privit ca nediferențiat, care nu poate reacționa decât într-un singur mod, predictibil din formularea adoptată (negativ, dacă verbul din întrebare are formă afirmativă, și afirmativ, dacă verbul este precedat de negație).

3.2. Distribuția întrebărilor retorice în discurs

În privința modului în care se distribuie în discurs secvențele care conțin întrebări retorice, se poate observa frecvența întrebărilor „în cascadă”. Vezi exemplul (1), dar și:

(12) Ei bine, domnilor, cine v-a spus dvs. că noi, luptând să dăm jos opresiunea și corupțiunea, voim să câștigăm ceva pentru noi? Cine v-a dat dreptul să credeți că, în așa grele momente, noi ne gândim la noi? Și apoi ce v-a făcut să credeți că noi dorim succesiunea dvs.? Cine v-a spus că noi ne închipuim că o să luăm această succesiune? Nu, domnilor, nu avem această pretențiune, nu ne umflăm cu asemenea iluziuni! (Ionescu, Cameră, 24.11.1887, I: 127);

(13) Cum credeți într-adevăr că puteți servi țării când afirmați [...] că o asemenea forță politică nu lucrează pentru interesela statului? Ce situație creați dvs. României atunci când denunțați străinătății că, în hotarele noastre, sunt elemente pe cari le pot întrebuința vrășmașii (Aplauze pe băncile PNȚ) (Călinescu, Cameră, 20.12.1926, I: 67).

Este o tehnică retorică obișnuită de creare a pathosului, bazată pe amplificarea prin cumul a accentelor critice, care sporește dramatismul expunerii, captând atenția și interesul auditorilor. În plus, întrebările în cascadă pot avea un rol important în argumentarea unei anumite opinii, fiecare nouă întrebare introducând un motiv suplimentar de adeziune a auditorilor la teza susținută.

Referitor la funcționarea argumentativă a întrebările retorice, se poate semnala, de asemenea, rolul acestora de a exprima concluzia unui raționament și, mai rar, ca în exemplul următor, de a introduce teza unei argumentări:

(14) I. G. Duca: Din expunerea pe care v-am făcut-o, puteți să vă convingeți cât de stranie este acuzațiunea că sîntem izolați. Izolați? Când avem în jurul nostru alianțe care ne garantează toate granițele, când cu marii noștri aliați menținem raporturi de prietenie strânsă, când cu toate țările cu care am găsit raporturi nesatisfăcătoare, acum doi ani, am reușit să le îmbunătățim? Izolați? Când în momentul de față negociem cu Austria, cu Bulgaria, cu Ungaria, cu Vaticanul, cu Sovietele? [...] Cum se poate vorbi, în asemenea condiții, de izolarea României? (Cameră, 20.03.1924, DDR: 297)

O frecvență ridicată are și prezența răspunsurilor. Acestea sunt oferite, frecvent, de către autorul întrebării. Cf. exemplele (1), (3), (7), dar și un exemplu ca:

(15) Ei, noi suntem de vină? Vă întreb, vedeți dvs. în purtarea noastră un act de inconsecință politică? *Eu cred că nu.* (Carp, Cameră, 28.11.1885, 235);

Pot apărea însă și în alte tipuri de structuri: răspunsul autorului poate fi reluat de voci din sală și, eventual, reconfirmat de autor:

(16) I. Nistor: Noi, românii, care timp de 1000 de ani am experimentat pe însăși pielea noastră și am suferit asupririle [...], credeți dvs. că am fi noi capabili, astăzi, să aplicăm același sistem față de minoritățile cuprinse în hotarele statului nostru național? *Eu cred că nu.*
Voci: Nu
I. Nistor: *Hotărât nu.* (Senat, 16.08.1920, DDR: 245),

diverşi auditori pot completa răspunsul autorului:

(17) Aurel Lazăr: Oare există în istorie încă un exemplu ca atunci când se legiferează Constituțiunea unui stat, unui popor și, mai vârtos, a unui stat nou, cum suntem noi azi România mare, să domineze starea de asediu? (Întreruperi)
O voce: *Și fluierul.* (Cameră, 19.03.1923, DDR: 271)

sau răspunsul autorului poate fi confirmat prin reacții non-verbale, mai ales, aplauze, venite, evident, din partea membrilor aceluiași grup politic. Cf. exemplul (13), dar poate avea ca efect reacții negative din partea opoziției. Cf. exemplul (3).

Uneori însă, vocile din sală pot comenta răspunsul implicit la întrebarea retorică, recontextualizându-l sau limitându-i validitatea:

(18) G. G. Mironescu: Cine dintre dvs. ar putea să pună în aceeași categorie Parisul cu Tirana sau Londra cu Angora? Este imposibil să zici că Parisul este egal cu Tirana sau Londra cu Angora.
Victor V. Cădere: Dar omul sfințește locul.
G. G. Mironescu: Este însă altceva. (Cameră, 20.02.1930, DDR: 354)

(19) A. C. Cuza: Se poate admite, domnilor, ba încă în ce formă, că s-a supărat dl. Vintilă Brătianu când s-a întârziat câteva momente ca să i se acorde audiența?
O voce de pe băncile majorității: Aceasta e aventură!
Altă voce: Aceasta este a doua!
A. C. Cuza: [...] ne oprim în fața întrebării: pot partidele să rezolve problema monarhică? Răspunsul este categoric : nu! Partidele nu pot rezolva problema monarhică, după cum e dovedit de istorie.
O voce de pe băncile majorității: Generalizați de la un singur caz.
A. C. Cuza: Generalizarea mea, domnilor, se bazează pe cunoștința principiului alcătuitor al partidelor ca partide. (Cameră, 13.12.1930, DDR: 379)

3.3. Formularea întrebărilor

La nivel micro-discursiv, se poate remarca faptul că, în formularea întrebărilor, apar uneori mărcile metacomunicative de desemnare a actului performat: *a întreba, întrebare*. Vezi exemplele (4), (5), (6), (15). Pot apărea și mărci ale deliberării, cum ar fi *oare*. Vezi exemplele (1), (9), (10), (17). Deși atât prezența în întrebare a lui *oare*, cât și prefațarea răspunsului prin *cred* au aparența unor mărci de atenuare a certitudinii vorbitorului – care pare a avea încă îndoieli, respectiv, nu vrea să-și impună opinia –, utilizarea lor nu reprezintă, în realitate, decât tehnici retorice de captare a adeziunii publicului.

Se poate observa diferența de conotații între folosirea verbului *a crede* în răspuns, unde exprimă convingerea emițătorului, ca în exemplele (1), (15), și

folosirea aceluiași verb în întrebare, în adresarea către destinatar, ca în exemplele (2), (3), (13), (16), unde exprimă rezerva sau îndoiala emițătorului asupra sincerității convingerilor destinatarului.

4. Observații finale

Discursul parlamentar este orientat spre un auditoriu stratificat în raport cu diverși parametri, cum ar fi apartenența la un grup politic și, pe măsura cristalizării în timp, ideologia la care subscriu aceste grupuri, statutul social al reprezentanților diferitelor grupuri, care implică și un nivel de educație specific, dar și trăsături individuale, de caracter, psihologie și temperament.

Strategiile de bază ale vorbitorilor vizează lărgirea cercului celor care aderă la punctul de vedere pe care îl susțin, în legătură cu o anumită problemă, întrucât funcționarea parlamentului ca tip particular de comunitate de practică presupune adoptarea deciziilor prin consens majoritar.

Întrebările retorice sunt adecvate unui asemenea obiectiv, pentru că, prin modul de structurare, permit confruntarea a două versiuni ale aceleiași realități: o versiune prezentată drept singura firească și alta care apare drept inacceptabilă. Această polarizare este rezultatul unei puneri în scenă a discursului, bazate pe trei demersuri: (a) implicarea strategică a auditorilor prin folosirea persoanei a II-a, (b) alinierea tacită a acestora la poziția și evaluarea exprimate explicit de vorbitor, printr-o formă particulară de scindare a vocii acestuia, și (c) exploatarea presupozițiilor – propoziții totdeauna adevărate – determinate de forma interogativă a enunțurilor. În felul acesta, se exprimă simultan consensul cu o majoritate presupusă, dar nedefinită, și disocierea față de o minoritate adversarială.

Sub aspect discursiv, efectul întrebărilor retorice este de a sparge monotonia structurării monologice a intervențiilor, prin faptul că vorbitorul fie provoacă auditoriul să-și exteriorizeze reacțiile, deci să se manifeste ca partener de dialog, fie joacă el însuși, pe rând, rolul celui care inițiază dialogul și al celui care reacționează.

VI. CONCLUZII

1. Modernizarea relativ rapidă a societății românești, îndeosebi începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a avut unele premise în dezvoltarea economico-socială a Principatelor Române, dar a fost cu precădere rezultatul creării, după model occidental, a unui sistem de instituții care să asigure funcționarea regimului constituțional reprezentativ. Prin intermediul acestor instituții și, îndeosebi, prin activitatea sistematică a membrilor parlamentului, indivizii au ajuns treptat în situația de a-și asuma, în diverse grade, rolul de cetățeni, realizându-se astfel, în timp, trecerea de la popor la națiune (Marton).

Societatea românească se integrează în clasa așa-numitelor *follower societies*, caracterizate prin prezența unor *shortcuts* spre modernitate (Bendix). Modernizarea a combinat schimbări interne, produs al unor condiții și tendințe locale specifice, cu schimbările produse sub impactul influențelor externe. Ambele au implicat o amplă acțiune instituțională de găsire a unor echivalențe funcționale sau de construire a unor substitute pentru elementele absente, dar și de identificare a unor tipare adecvate de acțiune în procesul de efectuare a tuturor acestor schimbări.

În esență, în evoluția discursului parlamentar românesc din perioada considerată, se pot identifica două mari etape, delimitate de primul război mondial. Introducerea votului universal (la început numai pentru bărbați), după acest eveniment, în locul celui cenzitar din perioada anterioară, a determinat nu numai lărgirea bazei electorale și, deci, creșterea numerică și diversificarea publicului căruia îi era destinat discursul, ci și diversificarea socială a reprezentării parlamentare. La acestea se poate adăuga o diversificare a problematicii și mai ales a tradițiilor discursului, ca urmare a creării României Mari.

După primul război mondial, dacă sistemul normelor interne de funcționare a parlamentului se consolidează, în sistemul utilizării resurselor discursive se înregistrează o deschidere progresivă spre strategii și forme de expresie ale comunicării curente. Evident că nu se pot face generalizări: educația, profesia și temperamentul fiecărui parlamentar joacă un rol în alegerile strategice și lingvistice. Există încă mari oratori, al căror discurs este elegant și elevat, în buna tradiție constituită în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, dar, în ansamblu, comportamentul comunicativ individual al parlamentarilor este supus, într-o măsură mult mai restrânsă, cenzurii celorlalți membri ai comunității de practică. În acest discurs, își fac loc treptat strategiile directe ale impoliteții, ceea ce se traduce prin posibilitatea de a substitui ironia (strategie indirectă) cu insulta; argumentele de autoritate prezentate sub forma citatelor din autori (mai ales străini) consacrați devin mai rare, iar argumentele *ad hominem* mai frecvente; seriile izotopice implicând

evaluări negative includ termeni denigratori duri, formele limbajului colocvial insinuându-se treptat, fără a mai declanșa reacții ale auditorilor.

2. Încă de la început, parlamentul român s-a manifestat ca o comunitate de practică, definită prin angajamentul reciproc al membrilor săi de a construi un alt tip de sistem politic, la baza căruia să stea ordinea constituțională, asigurată de instituții politice și administrative moderne și de o legislație nediscriminatorie, răspunzând noilor necesități ale societății. Dacă, la început, viața parlamentară se caracteriza printr-o anumită lipsa de rigoare, normele interne fiind consensuale și relativ laxe, în timp, aceste norme, cristalizate și validate prin practică, au fost consemnate în regulamente de funcționare a celor două camere ale parlamentului.

Legitimați, în egală măsură, prin votul cetățenilor, ca membri ai acestei comunități, parlamentarii și-au construit în timp – ținând seama și de modelele străine – propriul sistem de convenții și reguli de funcționare instituțională, incluzând practicile discursive și delimitarea repertoriului de resurse comunicative negociabile, dar și un sistem specific de convingeri, valori și relații de putere, validat prin confruntarea rituală a discursurilor. Așteptările create astfel privesc nu numai tiparele comportamentale (inclusiv cele privitoare la comportamentul lingvistic) ale actorilor politici, considerate acceptabile în cadrul comunității de practică, ci și tiparele de interpretare a acestor comportamente. Calitatea de membru al parlamentului implică o activitate de însușire progresivă, prin practică, a acestor tipare. Abaterile sunt sancționate explicit prin comentarii metacomunicative.

3. Parlamentul a reprezentat instituția pilot în procesul modernizării societății și al construirii națiunii române. Dezbaterile parlamentare au contribuit la introducerea, în spațiul românesc, a unor idei și concepte noi. Încă de la începuturile vieții parlamentare la noi, se poate vorbi de constituirea unui sistem terminologic gravitând în jurul unor concepte de bază, cum ar fi *democrație, stat, liberal(ism), conservator(ism)*, la care se adaugă, mai târziu, *socialism, comunism*. Termenii legați de aceste concepte prin relații de contiguitate semantică, echivalență sinonimică sau antonimie constituie serii izotopice complexe. Difuzându-se treptat din vocabularul elitelor politice și intelectuale spre vocabularul unor grupuri din ce în ce mai largi ale societății, ele au avut un rol important în constituirea unor noi realități (Koselleck). Conceptele și formele lor specifice de lexicalizare sunt încorporate cu o relativă ușurință unor ideologii, căpătând adesea conținuturi semantice diferențiate în grade variabile, și ajung să se politizeze, configurând teritorii specifice de dispută pe scena parlamentului. Evoluții similare se produc și în cazul unor concepte mai vechi rămase în uz, cum ar fi *tradiție, românism, românitate.*

Lumea conceptuală și cea socială își constituie reciproc contexte de funcționare, impunându-și convenții, și deci restricții reciproce de uz, ceea ce conduce spre legitimarea sau de-legitimarea unor practici instituționale (Richter).

În discursurile parlamentare, atât referirile la aspecte legate de configurarea noilor realități, cât și la cele legate de interpretarea specificului lumii românești se realizează, în mod frecvent, prin intermediul unor proiecții metaforice. Cele mai multe metafore implică reprezentări din domeniul spațial (drum/călătorie, direcție, orientarea mișcării), biologic (organism, familie, boală), al construcțiilor, al spectacolului, al religiei, care constituie, prin acumulare, recurență și combinare, scenarii metaforice. În afara funcțiilor de reprezentare, explicare și evaluare a unor aspecte ale realității, aceste scenarii au un rol important atât în procesele argumentative, cât și la nivel strict discursiv, asigurând coerența textuală.

4. Argumentarea parlamentară, ca subtip al celei politice, ilustrează o modalitate circumscrisă unui anumit tip de comunități de practică, având reguli instituționale, variabile intercultural, dar și intracultural, în funcție de dimensiunea diacronică.

4.1. Elementele care configurează cadrul argumentării parlamentare ar fi: *lipsa limitelor temporale* și a *unui punct final clar* în discutarea diverselor teme; *audiența omogenă*; *lipsa accesului liber* al cetățenilor la viața politică, în general (mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

Elementele argumentative recurente, tipice pentru argumentarea parlamentară sunt: (1) *apelul constant la citat* (citarea poate fi legată atât de utilizarea argumentului autorității, cât și de paralogismul omului de paie (*straw man fallacy*) sau al atacului la persoană (*ad hominem,* în variantele circumstanțială sau *tu, quoque*); (2) *modalitățile de diminuare sau de amplificare a dezacordului* prin utilizarea, de exemplu, a unor locuri comune (toposurile cantității, calității, ireparabilului etc.); (3) utilizarea unor *simboluri condensate* (România, neam, Europa, monarhie etc.); (4) apariția frecventă a *figurilor de stil*, atât cu rol argumentativ (analogia, metafora), cât și pentru „diversiune”.

Pornind de la distincția *a persuada–a convinge*, în dezbaterile parlamentare, important este rezultatul obținut în procesul deliberativ, deci a persuada este mai important decât a convinge.

În cazul dezbaterii parlamentare, deliberarea favorizează menținerea unei culturi politice democratice (liberale, în sens larg, în cazul perioadei 1866-1938); deliberarea se poate baza pe „reguli intersubiective implicite și pe concesii explicite și implicite” (van Eemeren).

Un rol argumentativ important îl ocupă și *refutatio* (respingerea argumentelor părții adverse), mecanismele utilizate reflectând preferința pentru definițiile ideologice (derivate din lipsa unei tradiții politice și din nevoia de a crea o astfel de tradiție; definițiile ideologice scad în frecvență, în perioada interbelică), enunțurile amuzante, negarea (implicită a) faptului că adversarul și-a apărat cu succes punctul de vedere. Preferințele menționate reflectă un specific cultural și constrângeri instituționale variabile (laxe în a doua jumătate a secolului XIX, mult mai vizibile în perioada interbelică).

La acestea se adaugă argumentarea cvasilogică, reflectând cultura oratorică a unor parlamentari, îndeosebi a conservatorilor. Definiția are un rol important în acest tip de argumentare, având nu numai o funcție descriptivă și una persuasivă, ci și o funcție de organizare a proceselor argumentative, în măsura în care se combină cu cele mai diverse tipuri de argumente cvasilogice.

4.2. Identitatea parlamentară este un co-construct care se plasează la intersecția identității instituțional-profesionale (subtip al identității politice) cu identitatea etnică (a fi român) și identitatea personală a fiecăruia dintre membrii parlamentului (reprezentanți ai unor elite culturale: istorici, scriitori, economiști, sociologi etc.). Construcția identității parlamentare este, mai mult decât proiecția unor categorizări sociale, un proces cu caracter retoric (argumentativ-persuasiv), cu scopuri diverse. Identitatea parlamentară românească, în perioada 1866-1938, face obiectul în sine al dezbaterii în cadrul parlamentului. Strategiile discursive adoptate în construcția identității parlamentare sunt variate.

Discursul parlamentar are rol constitutiv-performativ în raport cu identitatea instituțional-profesională: Parlamentul României este o instituție de import, iar membrii parlamentului produc discursuri care funcționează ca macro-acte de vorbire performative și instituie/constituie realitatea într-o societate cu o nouă instituție. Acest segment al identității se bazează pe imitația modelelor europene și pe extrapolarea ideologiilor subiacente unor instituții tradiționale românești. Identitatea etnică este amalgamată în identitatea parlamentară prin valorile culturale tradiționale românești (colectivism, evitarea incertitudinii, distanțe ierarhice mari, masculinitate moderată, valorizarea superioară a trecutului în raport cu prezentul), dezideratele istorice străvechi ale românilor (unitate teritorială și libertate în raport cu marile puteri), dezideratele culturale ale elitei intelectuale (propășirea prin cultură și educație) și prin aspirațiile la modernitatea europeană, ca urmare a sincronizării cu Occidentul. Identitatea personală este proiectată în discursul parlamentar în forma evaluărilor personale, a alinierii/delimitării în raport cu ideile exprimate de alți vorbitori precum și în strategiile de discurs. Valorile personale sunt propuse ca normă de comportament instituțional.

În cadrul teoretic propus de van Dijk, structura identității parlamentare românești în perioada analizată se prezintă astfel:

- (i) apartenența la grup: reprezentanți ai unei elite culturale, cu merite dovedite în domeniul personal de activitate, care se pun în slujba neamului;
- (ii) sarcini și activități: se caută și se fac legi drepte, așteptate de o națiune văduvită de istorie;
- (iii) scopul: a se pune în slujba poporului pentru propășirea lui, prin raliere la standarde și valori europene; a împlini aspirațiile de veacuri ale poporului, de dreptate socială și bunăstare economică;
- (iv) norme și valori: devotament politic față de popor, onestitate individuală și de grup, primatul intereselor României în raport cu puterile străine și

cu interesele personale, patriotism, solemnitate, demnitate conferită de instituție;

(v) poziția: a) față de normele interne, constituirea unor norme bazate pe principii corecte; b) față de ceilalți: loiali regelui, colaborare eficientă cu guvernul, poporul ca aliat, relativă libertate personală, în raport cu ideologia politică a grupului, colaborarea între parlamentari printr-un mecanism al propunerii și contrapropunerii, evaluat rațional și/sau afectiv, în funcție de context, pentru întărirea coeziunii de grup;

(vi) resurse clamate: a face funcțională noua instituție (recunoaștere de statut, conformitate și consecvență procedurală etc.) în parametrii democrației europene, servind efectiv interesele poporului.

Strategiile de construcție a identității prin intermediul discursului parlamentar sunt metapoziționarea (evaluarea activităților personale) și poziționarea (evaluarea situațiilor și activităților celorlalți).

Mărcile discursive ale celor două strategii se plasează la diverse niveluri lingvistice:

(a) nivel lexico-semantic: selecții lexicale, colocații, termeni abstracți/concreți;

(b) nivel gramatical: pluralul inclusiv, deictice sociale în termenii de adresare, structuri pasive, interogații retorice și exclamații, timpul și modul, construcții impersonale etc.;

(c) nivel pragmatic: acte de vorbire directe (acuzație, reproș, laudă, angajament, asertarea impersonală a unor reguli, elogiul, lauda de sine etc.), acte de vorbire indirecte bazate pe presupoziții și implicaturi conversaționale, exagerarea, intensificatorii de expresie și minimalizatorii, negocierea imaginii personale prin strategii ale politeții pozitive și negative în funcție de relația cu subgrupurile parlamentare;

(d) nivel retoric: apelul la logică/pathos/ethos, ironia și umorul; metafora simbolică; comparația și contrastul; antiteza;

(e) nivel textual: reiterarea unor teme emblematice, narațiunea personală generalizată ca normă de conduită, dialogizarea narațiunii;

(f) nivel interacțional: adresarea retorică (cu diverse funcții) către audienți, angajarea cu ușurință în dialog cu publicul;

În perioada investigată, se poate observa procesul cristalizării identității parlamentare: dacă în prima parte, apăreau frecvente suprapuneri/confuzii între identitatea personală, identitatea etnică și identitatea parlamentară, în ultima parte a perioadei, se înregistrează o mai clară delimitare a celor trei identități convergente.

4.3. Ca variantă de bază a discursului politic, discursul parlamentar este predominant conflictual (și nu consensual), competitiv (și nu cooperativ), având drept trăsătură constitutivă mai ales dezacordul (și mai puțin acordul). În aceste condiții, punerea în scenă (Goffman) pe care o implică este o strategie complexă, menită să asigure eficiența acțiunilor persuasive ale vorbitorului – inclusiv prin

captarea atenției auditoriului –, dar și satisfacerea cerințelor de bază legate de propria imagine a acestuia și de imaginea celorlalți.

Poziționarea oratorului se realizează, de obicei, în raport cu tema de discuție sau în raport cu ceilalți membri ai parlamentului. În anumite tipuri de intervenții însă, este posibilă și poziționarea față de sine: oratorul își poate analiza comportamentul sau discursul, încercând să explice, să evalueze și să comenteze diverse acțiuni sau intervenții anterioare în dezbateri.

Configurarea propriei imagini de către parlamentari se realizează prin intermediul discursului, în cadrul căruia aceștia își explică și evaluează acțiunile și declarațiile, corectează ceea ce consideră „distorsiuni" în interpretarea de către ceilalți a actelor, cuvintelor sau intențiilor oratorului sau resping eventualele acuzații sau critici. Toate aceste aspecte, constituind fenomenul numit metapoziționare (*metastance*), joacă un rol important în construcția ideologică, dar și în construcția puterii interpersonale. În perioada studiată, pot fi identificate două tipuri de strategii de actualizare a fenomenului menționat: (a) strategii indirecte, bazate pe construirea unui discurs articulat logic, care obiectivează evaluările prin apelul la valori și proceduri împărtășite de toți parlamentarii, prin modalizare epistemică și evidență factuală, și (b) strategii directe, bazate pe construirea unui discurs puternic emoțional.

4.4. În discursurile parlamentare interbelice apar, în mod frecvent, secvențe (de dimensiuni variabile) care conțin false aprecieri ale intervențiilor celorlalți vorbitori. Cel mai adesea, sunt aduse în discuție calitățile estetice ale discursului celorlalți. În plan argumentativ, evaluarea *de dicto* este preferată argumentului *ad personam* sau celui *ad hominem*. Prin evaluarea *de dicto*, vorbitorul realizează două mișcări argumentative mult mai subtile decât acelea asigurate printr-un atac direct la persoană, stabilind, pe de o parte, o categorizare verbală (argument prin clasificare), iar, pe de alta, actualizând forma negativă a argumentului bazat pe *ethos*. Între *ethos* și *pathos* există o relație de inversă proporționalitate.

Multe dintre intervențiile în plenul parlamentului românesc interbelic conțin evaluări, directe sau indirecte, ale unor evenimente (evaluări *de re*), argumente (evaluări *de argumento*) sau discursuri (evaluări *de dicto*), eventual, ale unor combinații ale acestor elemente.

Evaluarea *de dicto* nu este (aproape) niciodată neutră din punct de vedere argumentativ. Ea este constituită, de obicei, din două componente principale: categorizarea verbală (argument prin clasificare) și forma pozitivă/negativă a argumentului bazat pe *ethos*. În raport cu parlamentarii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cei din perioada interbelică utilizează frecvent în argumentare evaluarea *de dicto*. În parlamentul interbelic se recurge însă mai puțin la argumentele *ad hominem* sau *ad personam*, care sunt preferate de către parlamentarii de azi.

Evaluările *de dicto* sunt legate de lupta pentru imagine, transmițând, în general, atitudinea locutorului față de discursul altor membri ai parlamentului. De

cele mai multe ori, este vorba despre o falsă apreciere a discursului celuilalt, realizată indirect, prin intermediul unor figuri retorice de tipul antifrazei, asociate cu un anumit contur intonațional, care orientează interpretarea în direcția unei posibile evaluări negative. Intonația apare, în acest caz, ca o glosă la nivel suprasegmental, semnalând disocierea locutorului față de discursul celuilalt, prin citare „în răspăr”, strategie subsumabilă polifoniei/plurivocalității.

Evaluările complexe transmit atitudini, concretizate prin *aprecieri* asupra discursurilor, *afecte* (reacții emoționale) și *judecăți* (articulate prin intermediul metadiscursului instituționalizat, care evaluează comportamentul uman, prin referire la comunitatea de practică reprezentată de parlament). Atitudinile sunt dublate frecvent de *distanțarea* locutorului față de textul citat, care, fiind atribuit unei surse externe, prezintă un dublu avantaj: obiectivarea (autenticitate) și deresponsabilizarea vorbitorului.

Corpusul evidențiază preferința parlamentarilor pentru strategiile evaluative complexe, care privilegiază *ethosul* și *pathosul*, în detrimentul *logosului.* Citatele, definițiile și statisticile la care se apelează sunt deturnate de la funcția lor primară de justificare, fiind invocate tocmai pentru a fi invalidate.

4.5. Secvența exordială din discursul parlamentar interbelic se caracterizează prin amalgamarea strategiilor de atenuare cu acelea de evaluare. Parlamentarii din perioada interbelică utilizează cu predilecție câteva tipare discursive, care, pe de o parte, pun în evidență acceptarea/ respectarea regulilor impuse de comunitatea de practică (vorbitorii construindu-și o imagine cât mai apropiată de modelul ideal al parlamentarului), iar, pe de alta, exprimă o anumită poziționare în raport cu propriul discurs sau cu discursul celorlalți.

S-a putut observa, de asemenea, afinitatea dintre strategiile de atenuare și secvențele metacomunicative, pe de o parte, și strategiile de evaluare și secvențele metadiscursive, pe de altă parte (există o înrudire formală și o proximitate textuală între cele două categorii de fapte lingvistice): atenuarea permite exprimarea unui punct de vedere divergent, păstrând, totuși, (aparența) echilibrul(ui) ritual și prevenind riscul pierderii feței, câtă vreme locutorii încearcă să fie cooperanți, fără a fi nevoiți să ocupe o poziție de forță unul față de celălalt. La rândul lor, strategiile de evaluare, concretizate, adesea, prin apelul la etichete discursive, reprezintă o subcategorie a enunțurilor metadiscursive.

Atenuarea și evaluarea se află într-o relație de compensare la nivel discursiv: cu cât locutorul este mai abil în a-și securiza, în puncte considerate strategice, imaginea (refuzând, în mod constant, să-și asume o atitudine polemică și construindu-și o identitate discursivă caracterizată prin respect față de regulile comunității de practică, prin bunăvoință, credibilitate etc.), cu atât își poate permite să califice într-o manieră critică o situație sau o persoană. Așadar, atenuarea și evaluarea pot fi încorporate într-o macrostrategie discursivă, amalgamarea acestora producând efecte atât la nivel perlocuționar, de vreme ce forța persuasivă crește, cât și la nivel ilocuționar, în măsura în care se sporește forța critică a discursului.

Utilizarea strategiilor de atenuare constituie mai degrabă un indiciu al respectării unei anumite tradiții parlamentare, care le impunea vorbitorilor să-și construiască o identitate discursivă caracterizată prin bunăvoință, credibilitate etc. Apelul la evaluative, care susțin unele scenarii emoționale, reprezintă un semn al modificării secvenței aflate în deschiderea discursurilor parlamentare interbelice, în raport cu aceea prezentă în discursurile din secolul al XIX-lea.

Analiza discursurilor parlamentare interbelice ilustrează faptul că evaluarea *de dicto* constituie o strategie multifuncțională, care permite identificarea unor treceri între nivelul personal și cel interpersonal, cu eventuale suprapuneri ale celor două niveluri. Corelarea acestora se realizează prin procedee metadiscursive, precum citarea, evaluarea temei discuției, orientarea spre un public multiplu, (re)definirea termenilor etc.

Funcția interpersonală (orientată spre participanți) a evaluării permite stabilirea unor legături cu argumentarea. Considerată adesea o strategie argumentativă, evaluarea este construită în raport cu o scală de referință care este întotdeauna condiționată din punct de vedere cultural (de exemplu, un set de norme/credințe împărtășite). Într-adevăr, evaluarea este cu atât mai interesantă cu cât există și un antagonist. Ea implică tensiune, așa cum rezultă din faptul că, în toate exemplele citate, secvențele evaluative apar în structura unor dialoguri conflictuale.

Totuși, în ciuda relației (frecvent invocate) dintre evaluare și argumentare, corpusul evidențiază faptul că, în aprecierea discursurilor, argumentele utilizate de către locutori apelează la *logos* într-o măsură mai mică, ponderea principală fiind deținută de argumentele bazate pe *ethos* și *pathos*. Mai mult, atunci când evaluarea se realizează direct, lexicul utilizat este preponderent afectiv. Așadar, nu credem că se poate vorbi (încă) despre o „raționalizare” a limbajului, câtă vreme *logos*-ul ocupă o poziție periferică. Este drept că se apelează frecvent la citate sau definiții, dar ele sunt invocate nu ca argument al autorității, deci nu pentru a fi validate, ci, dimpotrivă, pentru a li se contesta valoarea (de adevăr).

De altfel, prin însoțirea discursului citat cu diverse comentarii, emițătorul evocă vorbitorul citat, exprimându-și, totodată, atitudinea față de acesta. Rezultatul este apariția unui enunț caracterizat prin bivocalitate/plurivocalitate, în care intonația funcționează ca glosă la nivel suprasegmental, asociată cu figuri retorice de tipul antifrazei. Consistența argumentării este pusă, frecvent, pe planul secund, grija locutorilor canalizându-se spre așa-numitul *recipient design*, ceea ce se traduce printr-o tendință de ajustare a discursului la nevoile receptorilor, în scopul de a-i amuza (și doar în subsidiar de a-i convinge). Este și motivul pentru care locutorii fac eforturi de a fi „conversaționali”, încercând să-i implice și pe receptori (conștiința parlamentarilor de a „performa” în fața, și *pentru*, un public multiplu).

Recursul la evaluarea *de dicto* și efortul vorbitorilor de „conversaționalizare” a discursului reprezintă două elemente de noutate care s-au impus în discursul parlamentar interbelic, constituind un semn de „modernizare” în raport cu perioada precedentă.

5.1. Determinarea perspectivei discursive (perspectivare) presupune trei etape de bază: evaluarea, poziționarea și alinierea/disocierea pozițiilor.

Scindarea vocii autorului într-o voce care asertează și una care interpretează este, adesea, un mijloc important de a masca natura conflictuală a discursului, competiția și dezacordul, de a crea o aparență de atenuare a forței actelor de amenințare a imaginii celorlalți și, prin aceasta, de ameliorare a propriei imagini.

Bazat pe o întrepătrundere specifică între subiectivitate și intersubiectivitate, procedeul îi permite vorbitorului să-și definească punctul de vedere asupra anumitor probleme, situându-se într-o poziție de convergență sau divergență cu alte puncte de vedere exprimate.

Citatul, întrebarea retorică și ironia sunt câteva dintre tehnicile fondate pe scindarea vocii vorbitorului, care funcționează în mod diferit în procesul de perspectivare. Citatul este numai o ancoră necesară pentru discursul de bază; el este produs de vocea care interpretează. Cele două voci pot fi consonante sau nu, ceea ce înseamnă că ele oferă auditoriului o evaluare asemănătoare sau diferită a aceleiași probleme. În primul caz, alinierea celor două perspective funcționează ca marcă puternică a solidarității de grup sau are rol de suport argumentativ al opiniei exprimate de instanța citantă. În cel de-al doilea caz, adoptarea unor perspective divergente se corelează cu sublinierea naturii iraționale sau inacceptabile a perspectivei instanței citate. Formele și sursele citării sunt diferite în cele două etape identificate în evoluția discursului parlamentar. Citatul de autoritate are o frecvență mai mare în secolul al XIX-lea, când parlamentarii sunt reprezentanți ai elitelor intelectuale. În timp, citarea unor opinii ale adversarilor politici devine preponderentă, alimentând polemicile de partid.

În cazul întrebărilor retorice, procedeu cu puternic rol persuasiv, specific pentru discursul public în general, numai vocea asertivă este auzită, dar ea se suprapune cu marea majoritate a vocilor interpretative, a căror aliniere cu prima perspectivă este luată drept sigură. Întrebările retorice apar constant în discursul parlamentar românesc din epoca studiată, ca modalitate indirectă de asertare a unei opinii personale, prezentată ca opinie de bun-simț și transferată, astfel, în sfera așa-numitei *doxa.* Mecanismul de funcționare a întrebărilor retorice se bazează pe exploatarea naturii alocutive a structurilor interogative și pe manipularea presupozițiilor pe care aceste structuri le declanșează.

În cazul ironiei, numai vocea interpretativă este auzită, perspectiva vocii care asertează fiind considerată drept binecunoscută și întotdeauna contrastantă. Se poate vorbi de un clivaj evaluativ și deci alinierea reciprocă a perspectivelor este exclusă. Mai subtilă și mai discretă în primele decenii de existență a parlamentului, ironia îmbracă mai frecvent, după primul război mondial, forma agravantă a sarcasmului, marcând evoluția discursului politic în direcția conflictului deschis și a exprimării unor poziții ireconciliabile. În unele cazuri, sarcasmul degenerează în insultă.

5.2. O trăsătură constantă a discursului parlamentar din perioada considerată o constituie preferința pentru strategiile indirecte ale impoliteții, cu țintă de grup. Se

observă, totuși, o tendință de creștere, în timp, a frecvenței strategiilor directe, cu țintă individuală. De remarcat însă că, spre deosebire de perioada actuală, se evită, de obicei, atacurile la adresa eului personal al adversarilor, eul de grup al acestora fiind cu precădere vizat.

(Super)strategiile indirecte au avantajul de a ocoli expresia emoțională deschisă a reacțiilor negative față de adversar ale oratorului, îndeosebi prin adoptarea de către acesta a unei atitudini marcat ludice. În cazul impoliteții indirecte, atacul la adresa rivalilor politici este potențat prin valorificarea valențelor argumentative și persuasive ale unor factori pragmatici implicați de alegerea anumitor procedee discursive.

Un spor de agresivitate, concretizat printr-o frecvență mai mare a strategiilor implicând sarcasmul și insulta, se manifestă, totuși, începând din deceniul al patrulea al secolului trecut, odată cu ascensiunea politică a mișcărilor de extremă dreaptă.

(Im)politețea se poate lega și de distincția propusă de Watts între (a) puterea de a face o acțiune (*power to*) și (b) puterea asupra cuiva (*power over*). Exercitarea puterii implică un conflict latent și o incompatibilitate a intereselor, atenuate de presiunea socială. Re-activarea unui aspect al puterii emițătorului sau contestarea puterii altcuiva implică, de regulă, impolitețe: astfel, contestarea puterii pe care și-o revendică X este realizată de către Y prin exploatarea vulnerabilității personale sau relaționale (ascendență, moralitate, abilitate comunicațională, competență politică incerte), cu asigurarea simultană a complicității parlamentarilor a căror decizie, în procesul politic deliberativ, trebuie influențată.

Multe dintre exemplele care exploatează ironia ori sarcasmul pentru a transmite impolitețe *off record* sunt inițiate de parlamentarii din opoziție; aceștia contestă guvernul și majoritatea care îl sprijină, încercând să-și creeze *puterea de* a acționa (și apoi pe cea *asupra*) prin *puterea de* a forța/influența guvernul și majoritatea să acționeze în direcția dorită de opoziție. Reprezentanții majorității își reafirmă, prin aceleași mijloace, puterea de a-și impune dorințele, respectiv puterea *asupra* minorității.

5.3. Umorul (atât cel conversațional, cât și unele instanțe de umor convențional „adaptat”) recurent în dezbaterile parlamentare din toată perioada analizată, permite: a) prezentarea personalității participanților (afișarea unui ethos ludic, afișarea unei atitudini degajate și a unei abilități conversaționale ridicate, prezentarea pozitivă a propriei imagini și desconsiderarea antagonistului etc.); b) împărtășirea cunoștințelor și a atitudinilor (implicit și explicit) – cele mai multe trimiteri se fac la persoane sau evenimente cunoscute participanțior la dezbateri, anumite povestiri personale fiind, uneori, repetate; c) promovarea unei relații (*in-* și *out-group*) – antagonistul este, de obicei, membru al unui grup parlamentar opus celui din care oratorul face parte, reacția de apreciere primită fiind un mod de creare a adeziunii cu oratorul și/sau de disociere față de „țintă”.

Analiza dezbaterilor relevă faptul că jocurile de cuvinte sau pasajele amuzante (scenarii fantezie) sunt create și în interacțiune, oratorul primind reacția rapidă a publicului (sau a țintei), atât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât și în perioada interbelică. O diferență remarcată este apelul mai frecvent la sarcasm în perioada interbelică.

Ilaritatea produsă de enunțul oratorului atestă, pe de o parte, aprecierea abilității comunicative a celuilalt și adeziunea la ideea transmisă implicit sau explicit, reconfirmarea teritoriului comun – toate strategiile relevă politețe pozitivă; pe de altă parte, manifestarea politeții pozitive față de realizatorul actului de impolitețe reprezintă, implicit, o formă de desolidarizare de țintă, de adeziune la o evaluare negativă, de izolare a țintei, strategii care relevă impolitețe. Cele mai numeroase exemple de insulte în discursul parlamentar sunt cele realizate *off record* sau în combinația *on record – off record* (tipul mixt), care permite transmiterea unor implicaturi extrem de ofensatoare pentru „țintă”, sub aparența unui discurs conform normelor.

5.4. În discursul parlamentar, ironia apare ca un instrument retoric, îndeplinind nu numai o funcție critică, dar și o funcție persuasivă. Ironia poate fi diferit evaluată de orator și de receptori, ultimii interpretând altfel intenția discursivă a celui dintâi, iar efectele perlocuționare nefiind cele urmărite de acesta.

Sarcasmul, ca formă agravată a ironiei, apare mai rar, de obicei, în disputele interpersonale dintre parlamentari, care întrerup continuitatea expunerii.

6.1. Analiza datelor pune în evidență faptul că, în ciuda aparenței sale monologice, discursul parlamentar are o structură de adâncime stratificată, implicând tipare dialogice diverse și complexe. La tehnicile mai subtile de perspectivare, implicând o scindare a vocii autorului, se adaugă structuri dialogale propriu-zise, determinate de întreruperile din sală – care conduc, uneori, spre ample schimburi de replici, segmentând desfășurarea discursului –, precum și forme ale comunicării adresate, distribuite variabil în cuprinsul diferitelor intervenții.

6.2. Dispozitivul interlocutiv al dezbaterilor parlamentare are la bază o seamă de parametri – determinați, în mare parte, de prevederile regulamentelor –, care definesc practicile parlamentare admise. Acești parametri configurează o situație retorică particulară, caracterizată printr-un grad specific de cunoaștere interpersonală. Comportamentul individual adoptat în raport cu exigențele implicate de parametrii amintiți conturează o anumită imagine personală a parlamentarilor.

Dezbaterile parlamentare se caracterizează prin grade variabile de respectare a regulilor accesului la cuvânt; întreruperile și suprapunerile de replici, dialogurile cu adversarii politici sau cu sala apar frecvent, în perioada avută în vedere. Dezbaterile reflectă, de asemenea, existența unor strategii specifice de socializare prin discurs.

6.3. Formele nominale de adresare (FNA) sunt mărci ale alocutivității discursului parlamentar, a căror prezență se justifică atât prin normele acestui gen

discursiv, cât și prin factori de natură pragmatică, legați de particularitățile contextului comunicativ.

Sub aspect formal, în discursurile parlamentare, se actualizează atât FNA colective, cât și FNA individuale, primele având însă o pondere globală mai mare.

Sub aspectul funcționării discursive, specifică este actualizarea cu precădere a funcției de cadraj interlocutiv (Détrie), sub diversele sale forme (cadraj general, specific sau interpersonal), funcția de cadraj evaluativ, de obicei, negativ, caracterizând discursul unor dintre reprezentanții extremei drepte (ca A.C. Cuza). Funcția de cadraj interlocutiv, îndeosebi în cazul cadrajului general și a celui specific, este o funcție ritualică. FNA au rolul de marcatori discursivi – paranteze organizaționale (Schiffrin) – delimitând secvențele formale (început, încheiere) și tematice ale discursului, uneori indicând și succesiunea acestora.

Pragma-retoric, FNA îndeplinesc, în multe situații, o funcție fatică, reprezentând simple automatisme, acceptabile în virtutea faptului că discursul parlamentar este un discurs adresat. În alte situații însă, prezența lor este legată de punerea în scenă interlocutivă a discursului. Rolul FNA este acela de a capta și menține atenția și interesul publicului sau de a asigura controlul receptării. Prin intermediul lor, oratorul poate mima deschiderea spre un auditoriu pe care pare că îl consultă, dar poate semnala și introducerea unor secvențe polemice, delimitând grupul adversarilor. De remarcat că, de cele mai multe ori, atacul la persoană este evitat fie prin alegerea unor FNA colective, fie prin generalizări privind poziția grupului pe care îl reprezintă interlocutorul desemnat printr-o FNA individuală.

6.4. Caracteristice pentru perioada avută în vedere sunt frecvența răspunsurilor (marcate prin polaritate în raport cu formularea întrebărilor), pe care vorbitorul le dă explicit la întrebările retorice, și prezența întrebărilor retorice în cascadă, ultimul procedeu având nu numai o funcție discursivă, ci și o puternică funcție argumentativă (prin acumularea presupozițiilor, al căror adevăr nu poate fi contestat).

7. Discursul parlamentar din perioada 1866-1938 a contribuit la crearea progresivă a unei tradiții a parlamentarismului românesc, marcând evoluția țării în direcția modernizării vieții social-politice. Din nefericire, evenimentele de după al doilea război mondial au determinat întreruperea, pentru peste o jumătate de secol, a acestei tradiții. Măsura în care se poate vorbi despre o continuitate între discursul parlamentar românesc de după 1990 și tradiția antebelică, dar și direcțiile în care evoluează astăzi acest discurs, factorii istorico-politici, dar și modelele care îl influențează, pot deschide un nou orizont de cercetare.

SURSE

Boerescu = Vasile Boerescu, *Discursuri politice* (1859-1883), vol. I, cu o notiță biografică, București, Socec, 1910.

Brătianu = Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. I-IX, publicate de George Marinescu și Constantin Grecescu, București, Cartea Românească, 1930-1943.

Brătianu, I.I.C = Ion I.C. Brătianu, *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. I-II, București, Editura Cartea Românească, 1933-1939.

Carp = Petre P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, studiu introductiv de Ion Bulei, București, Grai și suflet – Cultura națională, 2000.

Călinescu = Armand Călinescu, *Discursuri parlamentare*, *Discursuri parlamentare*, vol. I-II, București, Quadrimpex, 1993.

DAC = *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituției și legii electorale din România*, publicate din nou în edițiune oficială de Alexandru Pencovici, Tipografia statului, Curtea Șerban-Vodă, 1883.

DDP = Buzatu, Gh. (coord.), *Discursuri și dezbateri parlamentare (1864-2004)*, Colecția Senatul României, București, Mica Valahie, 2004 (alte ediții 2006, 2011).

DSR = *Desbaterile Senatului României*, continuarea sesiunii ordinare 1868-1869.

Djuvara = Alexandru G. Djuvara, *Regele și presa. Interpelare dezvoltată în Camera Deputaților în ședința de la 9 decembrie 1887*, Edițiunea Ziarului „Epoca” , 1887.

Dreptatea. Foaia intereselor poporului, Anul IV, nr. 244, 2 octombrie 1870.

Filipescu = Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I-II (1888-1901; 1901-1907), publicate de Nicolae Pandelea, București, Editura Minerva, 1912-1915.

Ionescu = Take Ionescu, *Discursuri politice*, I-IV, publicate sub îngrijirea lui Cristu S. Negoescu, București, Socec, 1897.

Ionescu, Cristian, 1998, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741 – 1991*, București, Lumina Lex.

Iorga = Nicolae Iorga, *Discursuri politice*, vol. I-III, București, Bucovina, 1939-1940;.*Discursuri parlamentare (1907-1917)*, București, Editura Politică, 1981.

Kogălniceanu = Mihail Kogălniceanu, *Opere* III. Oratorie I (1856-1864), Partea I: (1856–1861), text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu, București, Editura Academiei, 1983; Partea a II-a (1861-1864), text stabilit, note și comentarii de Vladimir Diculescu. București, Editura Academiei, 1987; *Opere* IV. Oratorie II (1864-1878), Partea a II-a (1868-1870), text stabilit, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1980; Partea a III-a, (1870-1874), text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1982; Partea a IV-a (1874-1878), text stabilit, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1978; *Opere* V. Oratorie III (1878-1891), Partea a II-a (1881-1883), text stabilit, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei, 1986.

Lahovari = Alexandru Lahovari, *Discursuri parlamentare (1888-1891)*, publicate de Al. G. Florescu, Petre V. Haneș, Em. N. Lahovari, București, Editura "Librăriei Școalelor" C. Sfetea, 1915.

Maiorescu = Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, București, Editura Librăriei Socec, 1899; *Opere*, III, *Discursuri parlamentare (1866-1899)*, ediție critică, prefață, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, introducere de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2006; *Opere*, IV, *Discursuri parlamentare (1900-1913)*, ediție critică, prefață, note și bibliografie de D. Vatamaniuc, introducere de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic; *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, 1899, București, Editura Librăriei Socec, 2006.

MO = Monitorul Oficial, nr. 272 din 13/25 decembrie 1866, ședința din 10 decembrie 1866; nr. 155 din 16/28 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870; nr. 155 din 16/28 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870; nr. 156 din 17/29 iulie 1870, ședința din 1 iulie 1870; nr. 33/1933, Partea a III-a.

Muraru, Ioan, Gheorghe Iancu, 1995, *Constituțiile române. Texte. Note. Prezentare comparativă*, ediția a III-a, București, Regia Autonomă „Monitorul oficial".

R = Sanda Ghimpu, Alexandru Țiclea, 1992, *Retorica. Texte alese*, București, Șansa.

Românul, 31 martie 1866.

Sturdza 1912 = D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit. Executat în 1866 de cei îndreptățiți*, Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXIV, nr. 16. Memoriile secțiunii istorice, București, Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1912.

Ședința 1870 = Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate moneta. Acțiunea diplomatică a României între 1866-1870*, București, Fundația Regelui Carol I, 1941.

Trompeta Carpaților, nr. 421/20 mai 1866.

Țara, anul IV, nr. 1/22 ianuarie 1870; Anul IV, nr. 2/27 ianuarie 1870.

REFERINȚE

Abouda, Lotfi, 2004, „Deux types d'imparfait atténuatif", *Langue française*, 142, 1, p. 58-74.

Adam, Jean-Michel, André Petitjean, 1989, *Le texte descriptif*, Paris, Nathan.

Aijmer, Karin, 2005, „Evaluation and pragmatic markers", în Tognini-Bonelli/Del Lungo Camiciotti (eds.) 2005: 82-96.

Alexandrescu, Ion, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, 2000, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Meronia. [EIR]

Alexandrescu, Raluca, 2015, *Difficiles modernités: rythmes et régimes conceptuels de la démocratie dans la pensée politique roumaine au XIXe siècle*, București, Editura Universității din București.

Amossy, Ruth, 2006, *L'argumentation dans le discours*, ed. a II-a, Paris, Armand Colin.

Amossy, Ruth, 2010, *La présentation de soi. Ethos et identité verbale*, Paris, Presses Universitaires de France.

Angouri, Jo, Miriam A. Locher, 2012, „Theorising disagreement", *Journal of Pragmatics*, 44, 12, p. 1549-1553.

Anolli, Luigi, Rita Ciceri, Giuseppe Riva (eds.), 2001, *Say Not to Say: New Perspectives on Miscommunication*, Amsterdam, IOS Press.

Antaki, Charles, Susan Widdicombe (eds.), 1998, *Identities in Talk*, London, Sage.

Antohi, Sorin, 1999, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română,* București, Polirom.

Araszkiewicz, Michał, Krysztof Płeszka, 2015, *Logic in the Theory and Practice of Lawmaking*, Cham/Heidelberg, Springer.

Arendholz, Jenny, Wolfram Bublitz, Monika Kirner-Ludwig (eds.), 2015, *The Pragmatics of Quoting Now and Then*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter.

Ariès, Philippe, George Duby (coord.),1995a, *Istoria vieții private*, vol. V, București, Meridiane.

Ariès, Philippe, George Duby (coord.), 1995b, *Istoria vieții private*, vol. VI, București, Meridiane.

Ariès, Philippe, George Duby (coord.),1997, *Istoria vieții private*, vol. VII, București, Meridiane.

Aristotel, [1988], *Etica nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii şi index de Stella Petecel, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Aristotel, 2004, *Retorica*, Ediția bilingvă. Traducere, studiu introductiv și index de Maria Cristina Andrieș. Note și comentarii de

Attardo, Salvatore, 1994, *Linguistic Theories of Humor,* Berlin/New York, Mouton de Gruyter.

Attardo, Salvatore, 2000, „Irony as relevant inappropriateness", *Journal of Pragmatics* 32, p. 793–826.

Attardo, Salvatore, 2001, „Humor and irony in interaction: from mode adoption to failure of detection", în Anolli/Ciceri/Riva (eds.) 2001: 165–185.

Augé, Marc, 1994, *Pour une anthropologie des mondes contemporains*, Paris, Flammarion.
Austin, John Langshaw, 1962, *How to Do Things with Words*, Oxford, Clarendon Press.
Avineri, Shlomo, 1972, *Hegel's Theory of the Modern State*, Cambridge, Cambridge University Press.
Bahtin, Mihail, 1970 [1963], *Problemele poeticii lui Dostoievski*, București, Univers.
Bahtin, Mihail, 1982, *Probleme de literatură și estetică*, București, Univers.
Bakhtine, Mikhail, 1984 [1952], „Les genres du discours", în *Esthétique de la création verbale*, Paris, Gallimard, p. 265-308.
Bally, Charles, 1930, „Antiphrase et style indirect libre", în Bogholm/Brusendorff/Bodelsen (eds.) 1930: 331-340.
Bamford, Julia, 2005, „Subjective or objective evaluation? Prediction in academic lectures", în Tognini-Bonelli/Del Lungo Camiciotti (eds.) 2005: 17-29.
Banciu, Angela, 2001, *Istoria constituțională a României. Deziderate naționale și realități sociale*, , București, Lumina Lex.
Barbu, Daniel, 2001a, „La modernisation politique: une affaire des intellectuels?", *Studia Politica. Romaniana Political Science Review,* I, 1, p. 57-67.
Barbu, Daniel, 2001b, *Bizanţ contra Bizanţ: explorări în cultura politică românească*, Bucureşti, Nemira.
Barbu, Daniel, 2005a, „The nation against democracy. State formation, liberalism, and political participation in Romania", *Studia Politica. Romanian Political Science Review,* V, 3, p. 549-560.
Barbu, Daniel, 2005b, *Politica pentru barbari*, Bucureşti, Nemira.
Barr, Monika, 2010, *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford, Oxford University Press.
Basu, Sammy, 1999, „Dialogic ethics and the virtue of humor", *Journal of Political Philosophy*, 7, 4, p. 378-403.
Baycroft, Timothy, Mark Hewitson (eds.), 2006, *What is a Nation ? Europe in 1789-1914*, Oxford, Oxford University Press.
Bayley, Paul, 2004, „Introduction. The whys and wherefores of analysing parliamentary discourse" în Bayley (ed.) 2004: 1-44.
Bayley, Paul (ed.), 2004, *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Bărbulescu, Constantin, 2015, *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Humanitas.
Bărbulescu, Mihai, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, 1999, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică.
Bendix, Reinhard, 1967, „Tradition and modernity reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, 9, 3, p. 192-346.
Bennert, Kristina, 1998, „Negotiating training: shifting participant framework in the workplace", în Hunston (ed.) 1998: 14-30.
Benveniste, Emile, 1966, „De la subjectivité dans le langage", în *Problèmes de linguistique générale*, 1, Paris, Gallimard, p. 258-266.
Benwell, Bethan, Elisabeth Stokoe, 2006, *Discourse and Identity*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
Berger, Ștefan, 2004, „Representations of the past: the writing of national histories in Europe", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe,* 12, 1, p. 73-96.

Berlin, Lawrence N. (ed.), 2007, *Theoretical Approaches to Dialogue Analysis*, Selected Papers from IADA Chicago 2004 Conference, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

Berlin, Lawrence N., Anita Fetzer (eds.), 2012, *Dialogue in Politics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Berman, Ruth A., 2005, „Developing discourse stance across adolescence”, *Journal of Pragmatics,* 37(2), p. 103-274.

Berman, Ruth A., Hrafnhildur Ragnarsdóttir, Sven Strömqvist, 2002, „Discourse stance”, *Written Language and Literacy,* 5(2), p. 255-290.

Berthonneau, Anne-Marie, Georges Kleiber, 1994, „Imparfait et politesse: rupture ou cohésion?”, *Travaux de linguistique*, 29, p. 59-92.

Biber, Douglas, 2007, „Corpus-based analyses of discourse: Dimensions of variation in conversation”, în *Advances in Discourse Studies*, Routledge Taylor & Francis Group, p. 100-114.

Biber, Douglas, Edward Finegan, 1989, „Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect”, *Text,* 9(1), p. 93-124.

Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan, 1999, *The Longman Grammar of Spoken and Written English*, London, Longman.

Bieber, Florian, Harald Heppner (eds.), 2015, *Universities and Elite Formation in Central, Eastern and South Eastern Europe*, Zürich, LIT Verlag.

Bitzer, Lloyd F., 1999, „The rhetorical situation” în Lucaites/Condit/Caudill (eds.) 1999: 217-225.

Boari, Vasile, Sergiu Gherghina, Radu Murea (eds.), 2010, *Regăsirea identității naționale*, Iași, Polirom, p. 92-99.

Bochmann, Klaus, 2010, „Conceptul de patriotism în cultura română”, în Neumann/Heinen (eds.) 2010: 103-128.

Bogholm, Niels, Aage Brusendorff, Carl Adolf Bodelsen (eds.), 1930, *A Grammatical Miscellany offered to Otto Jespersen on his seventieth Birthday*, Copenhagen, Levin & Munksgaard, London, G. Allen & Unwin.

Boia, Lucian, 2009, *„Germanofilii“. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Humanitas.

Boia, Lucian, 2016, *Un joc fără reguli. Despre imprevizibilitatea istoriei*, Bucureşti, Humanitas.

Borella, Jean, 1995, *Criza simbolismului religios*, Iaşi, Institutul European, 1995.

Boroumand, Ladan, 1999, *La guerre des principes. Les assemblées révolutionnaires face aux droits de l'homme et à la souveraineté de la nation (mai 1789-juillet 1794)*, Paris, Editions de l'EHESS.

Bouchet, Thomas, Matthew Legget, Jean Vigreux, Geneviève Verdo (eds.), 2005, *L'Insulte (en) politique. Europe et Amérique latine du XIXe siècle à nos jours*, Dijon, Éditions universitaires de Dijon, coll. Sociétés.

Bousfield, Derek, 2007, „Beginnings, middles and ends: a biopsy of the dynamics of impolite exchanges”, *Journal of Pragmatics* 39, 12, p. 2185–2216.

Bousfield, Derek, 2008a, *Impoliteness in interaction*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Bousfield, Derek, 2008b, „Impoliteness in the struggle for power”, în Bousfield/Locher (eds.) 2008: 127-153.

Bousfield, Derek, Miriam Locher (eds.), 2008, *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Teory an and Practice*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter
Brătescu, Liviu, 2015, *Liberali* versus *conservatori: monumente publice și memorii concurente în România modernă (1866-1914)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Breton, Philippe, 2003, *L'argumentation dans la communication*, Paris, La Découverte, coll. « Repères ».
Brewer, Marylinn B., Wendi Gardner, 1996, „Who is this ‘we’? Levels of collective identity and self representations”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), p. 83-93.
Briquet, Jean-Louis, Frédéric Sawicki (dir.), 1998, *Le clientélisme politique dans les sociétés contemporaines*, Paris, Presses Universitaires de France.
Briu, Jean-Jacques, 2011, „« démocratie/Demokratie »: variation du sémantisme des deux termes du 18e au 20e siècles, în Briu (ed.) 2011: 117-130
Briu, Jean-Jacques (ed.), 2011, *Terminologie (I): analyser des termes et des concepts*, Berna/Berlin/Bruxelles etc., Peter Lang.
Brown, Keith (ed.), 2006, *Encyclopedia of Language and Linguistics*, ed. a II-a, vol. 9, Oxford, Elsevier.
Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1978, „Universals in language usage”, în Goody (ed.) 1978: 56–289.
Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1987, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.
Bucholtz, Mary, Kira Hall, 2005, „Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach”, *Discourse studies*, 7(4-5), p. 585-614.
Bulei, Ion, 1984, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu.
Bulei, Ion, 2000, *Conservatori şi conservatorism în România*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
Bulei, Ion, 2011, *Românii în secolele XIX-XX. Europenizarea*, Bucureşti, Litera.
Cabasino, Francesca, 2010, „Des formules rituelles de l'adresse au conflit verbal personnalisé dans l'espace parlementaire”, în Kerbrat-Orecchioni (ed.): 169-200.
Cameron, Lynne, 1999, „Operationalising ‘metaphor’ for applied linguistic research”, în Cameron/Law (eds.) 1999: 3-28.
Cameron, Lynne, Graham Law (eds.), 1999, *Researching and Applying Metaphor*, Cambridge, Cambridge University Press,
Capone, Alessandro, Jacob L. Mey (eds.), 2016, *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*, New-York, Springer.
Carbaugh, Donal, 1996, *Situating Selves: The Communication of Social Identities in American Scenes*, Albany, State University of New York Press.
Carbó, Teresa, 2004, „Parliamentary Discourse When Things Go Wrong. Mapping Histories, Contexts, Conflicts”, în Bayley (ed.) 2004, p. 301-338.
Carp, Radu, Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, 2002, *De la „pravilă” la „constituție”: o istorie a începuturilor constituționale românești*, București, Nemira.
Cattani, Adelino, 2003, „Co-operational and Conflictual Models of Discussion”, în van Eemeren *et al*. (eds.) 2003: 171-175.
Cazimir, Ștefan, 1986, *Alfabetul de tranziție,* București, Cartea Românească.
Călinescu, Matei, 1995, *Cinci fețe ale modernității*, traducere de Tatiana Pătrulescu și de Radu Țurcanu, București, Univers.

Câncea, Paraschiva, Mircea Iosa, Apostol Stan (coord.), 1983, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Ceobanu, Adrian-Bogdan, 2016, *Diplomați în Vechiul Regat. Familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Cepraga, Dan Octavian, Coman Lupu, Lorenzo Renzi (sous la direction de), Oana Balaş, Aurora Firța, Anamaria Gebăilă, Melania Stancu (co-eds.), 2013, *Hommages offerts à Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu*, vol. II, București, Editura Universității din București.

Chafe, Wallace, Joanna Nichols (eds.), 1986, *Evidentialiy*, Norwood, Ablex.

Charaudeau, Patrick, 1984, „Une théorie des sujets du langage”, *Langage et Société*, 28, 1, p. 37-51.

Charaudeau, Patrick, 1992, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette.

Charaudeau, Patrick, 2005, *Le discours politique. Les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert.

Charteris-Black, Jonathan, 2004, *Corpus approaches to Critical Methaphor Analysis*, Basingstoke/New York, Palgrave MacMillan.

Chelaru-Murăruş, Oana, Maria Cvasnîi Cătănescu, Cladia Ene, Camelia Uşurelu, Rodica Zafiu (eds.), 2011, *Text şi discurs. Omagiu Mihaela Mancaş,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Chelcea, Septimiu, 2010, „Cu referire la români: caracter național, naționalism, patriotism”, în Boari/Gherghina/Murea (eds.) 2010: 92-99.

Chilton, Paul, 1996, *Security Metaphors: Cold War Discourse from Containment to Common House*, New York, Peter Lang.

Chilton, Paul, 2004, *Analysing Polilical Discourse. Theory and Practice*, Londra/New York, Routledge.

Chilton, Paul, Christina Schäffner, 2002, „Themes and principles in the analysis of political discourse”, în Chilton/Schäffner (eds.) 2002: 1-44.

Chilton, Paul, Christina Schäffner (eds.), 2002, *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Chiper, Mihai, 2015, *1848: Memorie și uitare în România celei de-a doua jumătăți a secolului XIX*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Chiricu, Iuliana, 2007, „Subgenuri ale discursului parlamentar. Moţiunea, întrebarea, interpelarea”, în Pană Dindelegan (coord.): 273-280.

Cicero, *De Oratore* [orice ediţie în latină] http://www.thelatinlibrary.com/cicero/oratore2.shtml#259

Cioran, Emil, 1990, *Schimbarea la față a României*, București, Humanitas.

Ciupală, Alin, 2017, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Polirom.

Clark, Herbert H., 1996, *Using Language*, Cambridge, Cambridge University Press.

Clark, Herbert H., Richard J. Gerrig, 1984, „On the pretense theory of irony”, *Journal of Experimental Psychology: General*, 113, 1, p. 121–126.

Clayman, Steven E., 1992, „Footing in the achievement of neutrality: the case of news interview discourse”, în Drew/Heritage (eds.) 1992: 163-198.

Coates, Jennifer (ed.), 1998, *Language and Gender: A Reader*, Oxford, Blackwell.

Cojocariu, Mihai, Cristian Ploscaru (coord.), 2014, *Retorica politică modernă în spațiul românesc. Origini și forme de manifestare (secolele XVII-XIX)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Cole, Peter (ed.), 1978, *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*, New York, Academic Press.

Cole, Peter, Jerry L. Morgan (eds.), 1975, *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, New York, Academic Press.

Communication Association.

Connolly, William E., 1993, *The Terms of Political Discourse*, 3rd ed., Princeton, Princeton University Press.

Conrad, Susan, Douglas Biber, 2000, „Adverbial marking of stance in speech and writing. A corpus-based account of evaluative adverbials in three registers of English", în Hunston/Thompson (eds.) 2000: 56-73.

Constantinescu, Mihaela N., 2010, „Comunicarea bona-fide vs. non bona-fide în discursul parlamentar românesc din secolul al XIX-lea", *Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Limbă şi literatură*, 2010, p. 69-79.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2011a, „Retorică şi ideologie politică în dezbaterile parlamentare româneşti din secolul al XIX-lea – al XX-lea. Socialist, socialism, comunist" în Chelaru-Murăruş/Cvasnîi Cătănescu/Ene/Uşurelu/Zafiu (eds.) 2011: 149-159.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2011b, „Umorul ca strategie a (im)politeţii", în Zafiu/Uşurelu/Bogdan Oprea (eds.) 2011: 261-269.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2012a, „Humour as a relation management strategy in the Romanian parliamentary debates", *Revue Roumaine de Linguistique*, LVII, 4, p. 385-394.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2012b, „The use of quotations in the Romanian parliamentary discourse", în Ionescu-Ruxăndoiu/Roibu/Constantinescu (eds.) 2012: 263-282.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, 2014, „Evidential and epistemic strategies in Romanian parliamentary debates", *Language and Dialogue*, Special issue: Certainty and Uncertainty in Dialogue, Andrzej Zuczkowski (ed.), 4, 1, p. 132-148.

Constantinescu, Mihaela N., Melania Roibu, 2010, „<Beţia de cuvinte>... grele în Parlamentul românesc", în Ionescu-Ruxăndoiu/Hoinărescu (eds.) 2010: 101-113.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Gabriela Stoica, Rodica Zafiu (eds.), 2016, *Perspective comparative şi diacronice asupra limbii române. Actele Celui de-al 15-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de Lingvistică (Bucureşti, 27-28 noiembrie 2015)*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Constantinescu, Mihaela-Viorica, Gabriela Stoica, Oana Uţă Bărbulescu (eds.), 2012, *Modernitate şi interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică. Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu-Ruxăndoiu*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Cornea, Andrei, 1986, *Interpretare la Republica*, în Platon, *Opere* V. *Republica*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 27-79.

Cotteret, Jean-Marie, 1973, *Gouvernants et gouvernés. La communication politique*, Paris, Presses Universitaries de France.

Cox, J. Robert, 2006, „Irreparable" în Sloane (ed.) (e-reference edition, 16.02.2007, http://www.oxford-rhetoric.com/entry?entry =t223.e140).

Crăciun, Alexandra, Ana Maria Teodorescu (ed.), 2017, *Călători și călătorii. Palimpsest pe harta reprezentării,* București, Editura Universității din București.

Culpeper, Jonathan, 1996, „Towards an anatomy of impoliteness”, *Journal of Pragmatics*, 25, 3, p. 349–367.

Culpeper, Jonathan, 2016, „Impoliteness strategies”, în Capone/Mey (eds.) 2016: 421–445.

Culpeper, Jonathan, Derek Bousfield, Anne Wichmann, 2003, „Impoliteness revisited: with special reference to dynamic and prosodic aspects”, *Journal of Pragmatics*, 35, 10-11, p. 1545–1579.

Cvasnîi Cătănescu, Maria, 2012, „Analogia – stereotip argumentativ în *Anonimul Cantacuzinesc*” în Constantinescu/Stoica/Uţă Bărbulescu (eds.) 2012: 203-208.

Daniélou, Jean, 1961, *Les symboles chrétiens primitifs*, Paris, Seuil.

David, Daniel, 2015, *Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală,* Iași, Polirom.

De Cillia, Rudolf, Martin Reisigl, Ruth Wodak, 1999, „The Discursive Construction of National Identities”, *Discourse and Society*, vol. 10 (2), p. 149-173.

De Fina, Anna, 2003, *Identity in Narrative, a Study of Immigrant Discourse*, Amsterdam, John Benjamins.

De Fina, Anna, Deborah Schiffrin, Michael Bamberg (eds.), 2006, *Discourse and Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

De Michelis, Lidia, 2008, „Britain™ and „corporate” national identity”, în Wodak/Koller (eds.) 2008: 203-222.

Déloye, Yves, 1999, „Se présenter pour représenter. Enquête sur les professions de foi électorales de 1848”, în Offerlé (dir.) 1999: 231-254.

Déloye, Yves, Bernard Voutat, 2002, „Entre histoire et sociologie: l’hybridation de la science politique”, în Déloye/Voutat (dir.) 2002: 7-24.

Déloye, Yves, Bernard Voutat (dir.), 2002, *Faire de la science politique. Pour une analyse socio-historique du politique*, Paris, Belin.

Dendale, Patrick, Liliane Tasmowski (éds.), 2001, *Le Conditionnel en français*, Coll. «Recherches Linguistiques» № 25, Metz, Université de Metz.

Détrie, Catherine, 2006, *De la non-personne à la personne: l’apostrophe nominale*, Paris, CNRS Éditions.

Détrie, Catherine, 2010, „Les formes nominales d’adresse dans «Questions orales au Gouvernement»: de la syntaxe aux effets de sens”, în Kerbrat-Orecchioni (ed.) 2010: 143-168.

Dibattista, Denise, 2004, „Legitimising and informative discourse in the Kosovo debates in the British House of Commons and the Italian Chamber of Deputies” în Bayley (ed.): 151-184.

Dicționarul explicativ al limbii române, 1998, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, ed. a II-a, București, Univers Enciclopedic [DEX 1998] (ed. a II-a, revăzută și adăugită, 2009; 2012).

Dicţionarul limbii române, 1994, Serie nouă. Tomul X. Partea 5. Litera *S SPONGIAR-SWING*, București, Editura Academiei Române. [DLR]

Dimitrescu, Florica, 1997, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a II-a, București, LOGOS [DCR2].

Dirven, René, Roslyn Frank, Cornelia Ilie (eds.), 2001, *Language and Ideology*, vol. II, *Descriptive cognitive approaches*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Dolón, Rosana, Julia Todolí (eds.), 2008, *Analysing Identities in Discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Donald, James, Ali Rattansi (eds.), 1992, *'Race', Culture and Difference*, London, Sage.
Drăganu, Tudor, 1991, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, Cluj, Dacia.
Drew, Paul, John Heritage, 1992, „Analyzing talk at work: an introduction", în Drew/Heritage (eds.) 1992: 3-65.
Drew, Paul, John Heritage (eds.), 1992, *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*, Cambridge, Cambridge University Press.
Driscoll, James P., 1983, *The Shakespearean Drama. Identity in Shakespearean Drama*, Lewisburg, Bucknell University Press, London and Toronto, Associated University Presses.
Du Bois, John W., 2007, „The stance triangle", în Englebretson (ed.) 2007: 139-182.
Du Gay, Paul, Jessica Evans, Peter Redman (eds.), 2000, *Identity: A Reader*, Sage, London.
Ducrot, Oswald, 1980, „Analyse de textes et linguistique de l'énonciation", în Ducrot/Bourcier (éds.) 1980: 7-56.
Ducrot, Oswald, 1984, *Le Dire et le Dit*, Paris, Les Editions de Minuit.
Ducrot, Oswald, Danièle Bourcier (éds), 1980, *Les mots du discours*, Paris, Les Editions de Minuit.
Durandin, Catherine, 1999, *Istoria românilor,* traducere de Liliana Buruiană-Popovici, Iași, Institutul European.
Duranti, Alessandro, Charles Goodwin (eds.), 1992, *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*, Cambridge, Cambridge University Press.
Duranti, Alessandro, Elinor Ochs, Bambi B. Schieffelin (ed.), 2012, *The Handbook of Language Socialisation*, Wiley-Blackwell.
Duverger, Maurice, 1976, *Les partis politiques*, 9e éd., Paris, Armand Colin.
Dyer, Judy, Deborah Keller-Cohen, 2000, „The discursive construction of professional self through narratives of personal experience", *Discourse Studies*, 2 (3), p. 283-304.
Eckert, Penelope, Sally McConnel-Ginnet, 1992, „Think practically and look locally: language and gender as community-based practice", *Annual Review of Anthropology*, 21, 461-490.
Eckert, Penelope, Sally McConnel-Ginnet, 1998, „Communities of practice: where language, gender and power all live", în Coates (ed.) 1998: 484-494.
Eckert, Penelope, Sally McConnell-Ginet, 2007, „Putting communities of practice in their place", *Gender and Language*, 1, 1, p. 27-38.
Edwards Derek, Jonathan Potter, 2003, „Sociolinguistics, cognitivism and discursive psychology", *Journal of English Studies,* 3, p. 93-109.
Eliade, Mircea, 1980, *Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*, Paris, Gallimard.
Englebretson, Robert, 2007, „Stancetaking in discourse: an introduction", în Englebretson (ed.) 2007: 1-26.
Englebretson, Robert (ed.), 2007, *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Escudier, Alexandre, 2010, „Semantica istorică, modernitatea politică și istoria României (1780-1939). Câteva considerații", în Neumann/Heinen (eds.) 2010: 53-80.
Fairclough, Norman, 1994, „Conversationalization of public discourse and the authority of the consumer", în Keat/Whiteley/ Abercrombie (eds.) 1994: 256-268.
Fairclough, Norman, 2003, *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London, Routledge.

Fairclough, Norman, Phil Graham, Jay Lemke, Ruth Wodak, 2004, „Introduction”, *Critical Discourse Studies*, 1(1), p. 1-7.
Fairclough, Norman, Ruth Wodak, 1997, „Critical discourse analysis”, în van Dijk (ed.) 1997: 258-284.
Fauconnier, Gilles, 1997, *Mappings in Thought and Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
Fetzer, Anita, Gerda Eva Lauerbach (eds.), 2007, *Political Discourse in the Media*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Fine, Gary Alan, Michaela de Soucey, 2005, „Joking cultures: Humor themes as social regulation in group life”, *Humor: International Journal of Humor Research*, 18, 1, p. 1–22.
Finnegan, Ruth, 2011, *Why Do We Quote? The Culture and History of Quotation*, Cambridge, Open Book Publishers.
Fitch, Kristine L., Robert E. Sanders (eds.), 2005, *Handbook of Language and Social Interaction*, Mahwak/New Jersey/London, Lawrence Erlbaum.
Fitzgerald, Thomas, K, 1993, *Metaphors of Identity. A Culture-Communication Dialogue,* Albany, State University of New York Press.
Foucault, Michel, 1972, *The Archaeology of Knowledge and Discourse on Language*, New York, Pantheon Books.
Foullioux, Caroline, Didier Tejedor de Felipe, 2004, „À propos du mode et de l’atténuation”, *Langue française*, 142, p. 112-126.
Fowler, Roger, 1985, „Power”, în van Dijk (ed.) 1985: 61-82.
Fraser, Bruce, 1996, „Pragmatic markers”, *Pragmatics*, 6, 2, p. 167-191.
Freddi, Maria, 2005, „From corpus to register. The construction of evaluation and argumentation in linguistics textbooks”, în Tognini-Bonelli/Del Lungo Camiciotti (eds.) 2005: 133-151.
Freud, Sigmund, 1988 [1905], *Le mot d’esprit et sa relation à l’inconscient*, traducere din limba germană de Denis Messier, prefață de J-C. Lavie, Paris, Gallimard.
Garrigou, Alain, 1993, „La construction sociale du vote. Fétichisme et raison instrumentale”, *Politix*, 6, 22, p. 5-42.
Garrigou, Alain, 1998, „Clientélisme et vote sous la IIIe République”, în Briquet/Sawicki (dir.) 1998: 39-74.
Gauchet, Marcel, 1989, *La révolution des droits de l’homme,* Paris, Gallimard.
Gavriş, Simion-Alexandru, 2014, *Ipostazele unei biografii politice: Manolache Costache Epureanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Gavriş, Simion-Alexandru, 2015, *Viața și opiniile prințului Grigore Mihail Sturdza (1821-1901),* Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Gâţă, Anca, 2007, „Dissociation as a way of strategic manoeuvring” în van Eemeren/Blair/Willard/Garssen (eds.) 2007: 441-448.
Georgescu, Vlad, 1992, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Humanitas.
Ghiţă, Andreea, 1999, *Analiza pragmatică a ironiei*, Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti.
Gibbs, Raymond W. Jr., 2000, „Metarepresentation in staged communicative acts”, în Sperber (ed.) 2000: 389-410.
Giora, Rachel, 1995, „On irony and negation”, *Discourse Processes*, 19, p. 239–264.

Giora, Rachel, 1999, „On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language”, *Journal of Pragmatics*, 31, p. 919–929.
Goatly, Andrew, 2007, *Washing the Brain. Metaphor and Hidden Ideology (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture),* Amsterdam, John Benjamins.
Goffman, Erving, 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Garden City/New York, Doubleday.
Goffman, Erving, 1974, *Frame analysis. An Essay on the Organisation of Experience*, New York/Hagerstown/San Francisco/London, Harper and Row.
Goffman, Erving, 1981, *Forms of Talk*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
Goodwin, Jean, 1998, „Forms of authority and the real *ad verecundiam*”, *Argumentation*, 12, p. 267–280.
Goodwin, Jean, 2011, „Accounting for the appeal to the authority of experts”, *Argumentation*, 25, p. 285–296 (DOI 10.1007/s10503-011-9219-6, Published online: 26 July 2011).
Goody, Esther N. (ed.), 1978, *Questions and Politeness*, Cambridge, Cambridge University Press.
Grad, Héctor, Luisa Martín Rojo, 2008, „Identities in discourse: An integrative view”, în Dolón/Todolí (eds.) 2008: 3-28.
Graumann, Carl F., 2002, „Explicit and implicit perspectivity” în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 25-40.
Graumann, Carl F., Werner Kallmeyer, 2002, „Perspective and perspectivation in discourse: an introduction”, în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 1-11.
Graumann, Carl F., Werner Kallmeyer (eds.) 2002, *Perspective and Perspectivation in Discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Grice, Herbert Paul, 1975, „Logic and conversation“, în Cole/Morgan (eds.) 1975: 41–58.
Grice, Herbert Paul, 1978, „Further notes on logic and conversation”, în Peter Cole (ed.) 1978: 113–127.
Grün-Oesterreich, Andrea, 2006, „Aposiōpēsis” în Sloane (ed.) 2006 (http://www.oxford-rhetoric.com/ entry?entry=t223.e19).
Guénon, René, 1993, *Criza lumii moderne*, București, Humanitas.
Gumperz, John J., 1982, *Language and Social Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.
Gumperz, John J., Steven Levinson (eds.), 1996, *Rethinking Linguistic Relativity*, Cambridge, Cambridge University Press.
Güntner, Susanne, 2002, „Perspectivity in reported dialogues. The contextualization of evaluative stances in reconstructing speech”, în Graumann/Kallmeyer (eds.) 2002: 347-374.
Haillet, Pierre Patrick, 2002, *Le conditionnel en français. Une approche polyphonique*, Paris, Ophrys.
Haiman, John (ed.), 1985, *Iconicity in Syntax*, Amsterdam, John Benjamins.
Halichias, Ana-Cristina, Theodor Georgescu (eds.), 2014, *Sapientia et scientia. In honorem Luciae Wald*, București, Editura Universității din București.
Hall, Edward, 1959, *The Silent Language,* New York, Doubleday.
Hall, Samuel, 1996, „Introduction: Who needs “identity”?”, în Hall/Du Gay (eds) 1996: 1-17.
Hall, Samuel, Peter Du Gay (eds), 1996, *Questions of Cultural Identity*, London, Sage.
Hall, Stuart, 1992, „New Ethnicities”, în Donald/Rattansi (eds.) 1992: 252-260.

Hamon, Philippe, 1996, *L' ironie litteraire. Essai sur les formes de l'écriture oblique*, Paris, Hachette Superieur.
Hampe, Beate, Joe Grady (eds.), 2005, *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*, Berlin, Mouton de Gruyter.
Hampsher-Monk, Iain, 1998, „Speech acts, languages or conceptual history?" în Hampsher-Monk/Tilmans/van Vree (eds.) 1998: 37-50.
Hampsher-Monk, Iain, Karin Tilmans, Frank van Vree, 1998, *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam, Amsterdam University Press.
Harder, Peter, 2014, „National identity: Conceptual models, discourses and political change: „Britishness" in a social cognitive linguistics", *Cognitive Linguistic Studies*, 1(1), p. 22-54.
Harris, Sandra, 2001, „Being politically impolite: extending politeness theory to adversarial political discourse", *Discourse & Society*, 12, 4, p. 451–472.
Haugh, Michael, 2010, „Jocular mockery, (dis)affiliation, and face", *Journal of Pragmatics*, 42, 8, p. 2106–2119.
Hay, Jennifer, 1995, *Gender and Humour. Beyond a Joke*, teză MA la Victoria University of Wellington.
Hay, Jennifer, 2001, „The pragmatics of humor support", *Humor-International Journal of Humor Research* 14, 1, p. 55–82.
Heinen, Armin, 2010, „Elaborarea istoriei României", în Neumann/Heinen (eds.) 2010: 35-52.
Heritage, John, 2005, „Conversational Analysis and Institutional Talk", în Fitch/Sanders (eds.) 2005: 103-148.
Herman, Thierry, Steve Oswald (eds.), 2014, *Rhetoric and Cognition. Theoretical Perspectives and Persuasive Strategies*, Bern,
Hickey, Leo, Miranda Stewart (eds.), 2005, *Politeness in Europe*, Clevedon, Multilingual Matters.
Hitchins, Keith, 1996, *România. 1866-1947*, traducere de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Humanitas.
Hodge, Rachel, Gunther Kress, 1988, *Social Semiotics*, Cambridge, Polity.
Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede, Michael Minkov, 2010, *Cultures and Organizations: software of the mind: intercultural coopertation and its importance for survival*, 3rd ed., McGraw-Hill (trad.rom. *Culturi şi organizaţii. Softul mental*, Bucureşti, Humanitas, 2012). https://www.geert-hofstede.com; http://geert-hofstede.com/romania.html
Hoinărescu, Liliana, 2006, *Structuri şi strategii ale ironiei în proza postmodernă românească*, Bucureşti, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă.
Hoinărescu, Liliana, 2013, „Definiţia în argumentare", în Zafiu/Ştefănescu/Mârzea Vasile/Brăescu (ed.) 2013: 75-83.
Hoinărescu, Liliana, 2015, „Statul în discursul parlamentar românesc: conceptualizări metaforice", în Zafiu/Ene (eds.) 2015: 83-93.
Hoinărescu, Liliana, 2016, „Ipostaze şi funcţii ale ironiei în discursul parlamentar românesc (1866-1900)", în Constantinescu/Dragomirescu/Nicolae/Stoica/Zafiu (eds.) 2016: 133-144.
Hoinărescu, Liliana, 2018, „Definition as an argumentative strategy in parliamentary discourse. A cross-cultural and comparative approach", *Language and Dialogue*, 8, 2, p. 209-234.

Hunston, Susan, 2007, „Using a corpus to investigate stance quantitatively”, în Englebretson (ed.) 2007: 27-48.
Hunston, Susan (ed.), 1998, *Language at Work*, Clevendon etc., British Association for Applied Linguistics & Multilingual Matters Ltd.
Hunston, Susan, Geoff Thompson (eds.), 2000, *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*, Oxford, Oxford University Press.
Hyland, Ken, 1996, „Writing without conviction? Hedging in science research articles”, *Applied Linguistics*, 17, p. 445-454.
Iacob, Dan Dumitru, 2015, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Iancu, Alexandra, 2014, “Mecanismele reprezentării în perioada precomunistă: Elitele politice și legitimarea prin cunoaștere”, în Nastasă-Matei/Vlad (eds.) 2014: 265-284.
Iancu, Alexandra, 2015, „Knowledge and Power in the Romanian Case. University Education and its Legitimising Force. 1866-2010”, în Bieber/Heppner (eds.) 2015: 111-129.
Ilie, Cornelia, 1994, *What Else Can I Tell You? A Pragmatic Study of English Rhetorical Questions as Discursive and Argumentative Acts*, Stockholm, Almqvist /Wiksell Int.
Ilie, Cornelia, 2001, „Unparliamentary language: Insults as cognitive forms of ideological confrontation”, în Dirven/Frank/Ilie (eds.) 2001: 235-263.
Ilie, Cornelia, 2003a, „Discourse and metadiscourse in parliamentary debates”, *Journal of Language and Politics*, 2, 1, p. 71-92.
Ilie, Cornelia, 2003b, „Histrionic and agonistic features of parliamentary discourse”, *Studies in Communication Sciences* 3(1), p. 25–53.
Ilie, Cornelia, 2004, „Insulting as (un)parliamentary practice in the British and Swedish parliaments: A rhetorical approach”, în Bayley (ed.) 2004: 45-86.
Ilie, Cornelia, 2005, „Politeness in Sweden: Parliamentary forms of address”, în Hickey/Stewart (eds.) 2005: 174-188.
Ilie, Cornelia, 2006, „Parliamentary discourses”, în Brown (ed.) 2006: 188-197.
Ilie, Cornelia, 2007, „Argument refutation through definitions and redefinitions”, în van Eemeren/Blair/Willard/Garssen (eds.) 2007: 667-674.
Ilie, Cornelia, 2010, „Identity co-construction in parliamentary discourse practices” în Ilie (ed.) 2010: 57-78.
Ilie, Cornelia (ed.), 2010, *European Parliaments under Scrutinity. Discourse strategies and interaction practices*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Ilonszky, Gabriella, 2009, *Képviselök és képviselet Magyarországon a 19. és 20. Században*, Budapesta, Akadémiai Könyvkiadó.
Ionescu, Irina, 2008, „Analiza discursului parlamentar din perspectiva științei politice. Studiu de caz: discursul parlamentar românesc 1886–1938”, în Pană Dindelegan/Dragomirescu (eds.) 2008: 533-539.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2008, „Prezentare generală a proiectului”, masa rotundă „Istoria discursului parlamentar (1866-1938)”, în Pană Dindelegan/Dragomirescu 2008: 319-325.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2009, „Sintaxă şi funcţionare discursivă: preteriţia în discursul politic”, în Zafiu/Croitor/Mihail (eds.) 2009: 105-108.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2010a, „Straightforward vs. mitigated impoliteness in the Romanian parliamentary discourse. The case of *in absentia* impoliteness”, *Revue Roumaine de Linguistique*, nr. LV, 4, p. 343–351.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2010b, „Plurivocalitate şi perspectivare în discursul parlamentar românesc din sec. al XIX-lea", în Zafiu/Dragomirescu/Nicolae (eds.) 2010: 95-100.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2011a, „Forme nominale de adresare în discursul parlamentar românesc (sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)", în Zafiu/Uşurelu/Bogdan Oprea (eds.) 2011: 271-281.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2011b, „Strategii ale impoliteţii în discursul parlamentar românesc (1866-1938)" în Chelaru-Murăruş/Cvasnîi Cătănescu/Ene/Uşurelu/Zafiu (eds.) 2011: 283-292.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2012a, „Introduction" în Ionescu-Ruxăndoiu/Roibu/Constantinescu (eds.) 2012: 1-20.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2012b, „Perspectivation in the Romanian parliamentary discourse", în Berlin/Fetzer (eds.), 2012: 151-165.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2012c, „The historicity of democracy", în Ionescu-Ruxăndoiu/Roibu/Constantinescu (eds.) 2012: 197-207.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2013, „Întrebarea retorică: aspecte teoretice și aplicative", în Cepraga *et al.* (eds.) 2013: 476-484.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2014, „Discursul parlamentar ca formă de interacțiune instituțională", în Halichias/Georgescu (eds.) 2014: 277-285.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Liliana Hoinărescu (eds.), 2010, *Dialog, discurs, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (ed.), in collaboration with Melania Roibu and Mihaela-Viorica Constantinescu, 2012, *Parliamentary Discourses across Cultures: Interdisciplinary Approaches*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.

Iordache, Anastasie, 1999, *Originile și constituirea Partidului Conservator din România,* București, Paideia.

Isar, Nicolae, 2006, *Istoria modernă a românilor: 1774/1784-1918*, București, Editura Universitară.

Janos, Andrew C., 1978, „Modernization and Decay in Historical Perspective: the Case of Romania", în Jowitt (ed.) 1978: 72-116.

Jasinski, James, 2006, „Rhetorical situation", în Sloane (ed.) 2006 (16.02.2007, http://www.oxford-rhetoric.com/entry?entry= t223.e219).

Jaume, Lucien, 1997, *L'individu effacé ou le paradoxe du libéralisme français,* Paris, Fayard.

Jaume, Lucien, 2003, „Citizen and State under the French Revolution", în Skinner/Stråth (eds.) 2003: 131-143.

Johnson, Mark, 1987, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago/London, University of Chicago Press.

Johnstone, Barbara, 2007, „Linking identity and dialect through stancetaking", în Englebretson (ed.) 2007: 49-68.

Jowitt, Kenneth (ed.), 1978, *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California.

Kärkkäinen, Elise, 2007, „The role of *I guess* in conversational stancetaking", în Englebretson (ed.) 2007: 183-220.

Keat, Russell, Nigel Whiteley, Nicholas Abercrombie (eds.), 1994, *The Authority of the Consumer*, Londra, Routledge.

Kerbrat-Orecchioni, Cathrine, 1980, *L'énonciation. De la subjectivité dans le language*, Paris, Armand Colin.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2001, *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionement*, Paris, Nathan.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2005, *Le discours en interaction*, Paris, Armand Colin.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2010, "Introduction", în Kerbrat-Orecchioni (ed.) 2010: 7-30.
Kerbrat-Orechioni, Catherine (ed.), 2010, *S'adresser à autrui. Les formes nominales d'adresse en français,* Chambéry, Université de Savoie.
Kienpointner, Manfred, 1997, „Varieties of rudeness: types and functions of impolite utterances", *Functions of Language*, 4, 2, p. 251-287.
Kienpointner, Manfred, 2009, „Plausible and fallacious strategies to silence one's opponent" în van Eemeren (ed.) 2009: 61-76.
Klumpp, James (ed.), 1998, *Argument in a Time of Change: Definitions, Frameworks, and Critiques*, Annandale, VA, National
Koller, Veronika, 2004, "Businesswomen and war metaphors: 'possessive, jealous and pugnacious?', *Journal of Sociolinguistics*, 8, 1, p. 3-22.
Korzen, Hanne, Henning Nølke, 2001, „Le conditionnel: niveau de modalisation", în Dendale/Tasmowski (éds.) 2001: 125-146.
Koselleck, Reinhart, 1996, „A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*", în Lehmann/Richter (eds.) 1996: 65-66.
Koselleck, Reinhart, 2002, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford, Stanford University Press.
Kosellek, Reinhart, 2004, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, traducere de Keith Tribe, New York, Columbia University Press.
Koselleck, Reinhart, 2006, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
Koselleck, Reinhart, 2009 [2006], *Conceptele şi istoriile lor. Semantica şi pragmatica limbajului social-politic*, cu două contribuții ale lui U. Spree și W. Steinmetz, traducere din limba germană de G. H. Decuble și M. Oruz, Bucureşti, Art.
Koszowy, Marcin, Douglas Walton, 2017, „Profiles of dialogue for repairing faults in arguments from expert opinion", *Logic and Logical Philosophy,* 26, p. 79–113. DOI: 10.12775/LLP.2016.014
Kotthoff, Helga, 1993, „Disagreement and concession in disputes: on the context sensitivity of preference structures", *Language in Society*, 22, p. 193-216.
Kotthoff, Helga, 1996, „Impoliteness and conversational joking: on relational politics", *Folia Linguistica*, 30, 3–4, p. 299–326.
Kotthoff, Helga, 2002, „Irony, quotation, and other forms of staged intertextuality. Double or contrastive perspectivations in conversation", în Grauman/Kallmeyer (eds.) 2002: 201-229.
Kotthoff, Helga, 2003, „Responding to irony in different contexts. on cognition in conversation", *Journal of Pragmatics*, 32, p. 1387–1411.
Kou, Danyang, Orsolya Farkas, 2014, „Source domains in conceptualizations of the state in Chinese and Hungarian political discourse", *Cognitive Linguistics Studies*, 1, 1, p. 101-130.
Kövecses, Zoltán, 2005, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge, Cambridge University Press.

Kővecses, Zoltán, 2006, *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*, Oxford, Oxford University Press.

Kreuz, Roger J., Sam Glucksberg, 1989, „How to be sarcarstic: The echoic reminder theory of verbal irony”, *Journal of Experimental Psychology: General* 118, 4, p. 374–386.

Kronenfeld, David, 2008, *Culture, Society, and Cognition. Collective Goals, Values, Action, and Knowledge*, Berlin, Mouton de Gruyter.

Kublikowski, Robert, 2009, „Definition within the Structure of Argumentation”, *Studies in Grammar, Logic and Rhetoric*, 16, 29, p. 229–244.

Kumon-Nakamura, Sachi, Sam Glucksberg, Mary Brown, 1995, „How about another piece of pie: The allusional pretense theory of discourse irony”, *Journal of Experimental Psychology: General*, 124, 1, p. 3–21.

Lacroix, Bernard, 2001, „Retour sur 1848. Le suffrage universel entre l'illusion du « jamais vu » et l'illusion du « toujours ainsi »”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 140, p. 41-50.

Lakoff, George, 1987, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago, University of Chicago Press.

Lakoff, George, 1993, „The contemporary theory of metaphor”, în Ortony (ed.) 1993: 202-215.

Lakoff, George, 1996, *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*, Chicago, The University of Chicago Press.

Lakoff, George, Mark Johnson, 1980, *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press.

Lakoff, George, Mark Johnson, 2003, *Metaphors we live by (with a new afterword)*, Chicago/London, University of Chicago Press.

Langacker, Ronald W., 1985, „Observations and speculations on subjectivity”, în Haiman (ed.) 1985: 109-150.

Langacker, Ronald W, 1987, *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites,* Stanford, California, Stanford University Press.

Lapaire, Jean-Rémy, 2002, “The conceptual structure of events: the *go-, make-* and *get-/give-/have*-scenarios”, *Anglophonia*, 12, p. 7-28.

Lassen, Inger, Jeanne Strunck, Torben Vestergaard (eds.), 2006, *Mediating Ideology in Text and Image: Ten Critical Studies*, Amsterdam, John Benjamins.

Lave, Jean, Etienne Wenger, 1991, *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*, Cambridge, CUP.

Le Goff, Jacques, 1992, « Jésus a-t-il ri? », *L'Histoire*, 158, p. 72-74.

Leary, Mark R., June Price Tangney (eds.), 2003, *Handbook of Self and Identity*, New York, Guilford Press

Leech, Geoffrey N., 1983, *Principles of Pragmatics*, London/New York, Longman.

Leech, Geoffrey, 2014, *The Pragmatic of Politeness*, Oxford, Oxford University Press.

LeFevre, Karen Burke, 1987, *Invention as a Social Act*, Carbondale, IL, Southern Illinois University Press.

Lehmann, Hartmut, Melvin Richter (eds.), 1996, *The Meaning of Historical Terms and Concepts. New Studies on Begriffsgeschichte*, Washington, D. C., German Historical Institute.

Leonard, Mark, 1997, *Britain^{TM}: Renewing our Identity*, London, Demos.

Leonhard, Jörn, 2006, *Nation-States and War*, în Baycroft/Hewitson (eds.) 2006: 231-254.

Levinson, Stephen C., 1983, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Light, Andrew, Eric Katz (eds.), 1996, *Environmental Pragmatics*, New York, Routledge.
Livadă-Cadeschi, Ligia, 2013, *Discursul medico-social al igieniștilor români. Abordarea specificităților locale din perspectiva experiențelor occidental europene, secolele XIX-XX*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române
Livadă-Cadeschi, Ligia, Laurențiu Vlad, 2002, *Departamentul de cremenalion. Din activitatea unei instanțe penale muntene (1794-1795)*, Bucureşti, Nemira.
Locher, Miriam, Derek Bousfield, 2008, „Introduction: impoliteness and power in language" în Bousfield/Locher (eds.) 2008: 1-14.
Lovinescu, Eugen, 1972, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică.
Lucaites, John Louis, Celeste Michelle Condit, Sally Caudill, 1999, *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*, New York/London, The Guilford Press.
Lyons, John, 1994, „Subjecthood and subjectivity", în Yaguello (ed.) 1994: 9-17.
Macagno, Fabrizio, 2008, „The dialectical-dialogical definitions", *L'Analisi Linguistica e Letteraria* XVI Special issue [*Word Meaning in Argumentative Dialogue*], 1, p. 443–461.
Macagno, Fabrizio, 2010, „Definitions in law", *Bulletin suisse de linguistique appliquée*, Centre de linguistique Appliquée, Numéro spécial 2, p.199–217.
Macagno, Fabrizio, 2014, „Presupposing redefinitions", în Herman/Oswald (eds.) 2014: 249–278.
Macagno, Fabrizio, Douglas Walton, 2008, „Persuasive definitions: values, meanings and implicit disagreements", *Informal logic,* 28, 3, p. 203–228.
Macagno, Fabrizio, Douglas Walton, 2017, „Interpreting straw man argumentation: the pragmatics of quotation and reporting", *Perspectives in Pragmatics*, Philosophy & Psychology, Cham, Springer.
Macagno, Fabrizio, Giovanni Damele, 2015, „The hidden acts of definition in law: statutory definitions and burden of persuasion", în Araszkiewicz/Krysztof Płeszka (eds.) 2015: 225–251.
Macrea, Dimitrie, Emil Petrovici, Al. Rosetti (coord.), 1955-1957, *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, Editura Academiei RPR. [DLRLC]
Maingueneau, Dominique, 2008, *Lingvistică pentru textul literar*, Iaşi, Institutul European.
Maiorescu, Titu, 1967, *Critice*, I, București, Editura pentru Literatură.
Mamina, Ion, 1997, *Consilii de Coroană*, București, Editura Enciclopedică.
Mamina, Ion, 2000, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866 – 1938*, București, Editura Enciclopedică.
Mamina, Ion, Ion Bulei, 1994, *Guverne şi guvernanţi (1866-1916)*, Bucureşti, Silex.
Manin, Bernard, 1997, *Le principe de souveraineté. Histoires et fondements du pouvoir moderne,* Paris, Gallimard.
Martin, James Robert, 2003, „Introduction", în *Text*, 23, 2, Special Issue on Evaluation, p. 171-181.
Marton, Silvia, 2009, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlament de la Roumanie (1866-1871)*, Iaşi, Institutul European.
Marton, Silvia, 2011, „'Faction'? 'Coterie'? 'Parti'? L'émergence des partis politiques roumains au XIXe siècle", în Marton/Oroveanu/Ţurcanu (eds.) 2011: 85-138.
Marton, Silvia, 2013, „Le bipartisme à l'épreuve. Rivalités, déviances électorales et démocratisation en Roumanie", în Marton/Vintilă-Ghițulescu (dir.) 2013: 293-315.

Marton, Silvia, 2014a, „Becoming Political Professionals. Members of Parliament in Romania (1866-1914)", în Pál/Popovici (eds.) 2014: 267-280.
Marton, Silvia, 2014b, „Patronage, représentation et élections en Roumanie de 1875 à 1914", în Monier/Dard/Engels (eds.) 2014: 141-166.
Marton, Silvia, 2016, *„Republica de la Ploiești" și începuturile parlamentarismului în România*, București, Humanitas.
Marton, Silvia, 2017, „L'élitisme des réseaux : Les difficultés de la professionnalisation de la politique en Roumanie (1866-1914)", în Marton/Monier/Dard (dir.) 2017: 97-110.
Marton, Silvia, Anca Oroveanu, Florin Țurcanu (eds.), 2011, *L'Etat en France et en Roumanie aux XIXe et XXe s., Actes du colloque organisé au New Europe College – Institut d'études avancées les 26-27 février 2010*, București, New Europe College.
Marton, Silvia, Constanța Vintilă-Ghițulescu (dir.), 2013, *Penser le XIXe siècle. Nouveaux chantiers de recherche,* Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza".
Marton, Silvia, Frédéric Monier, Olivier Dard (dir.), 2017, *Moralité du pouvoir et corruption en France et en Roumanie, XVIIIe-XXe siècle*, Paris, Presses universitaires de Paris-Sorbonne.
Măgureanu, Anca, 2010, „Argument pour la transfrastique: les actes metalinguistiques", în Ionescu-Ruxăndoiu/Hoinărescu (eds.) 2010: 27-46.
Mey, Jacob L. (ed.), 1998, *Concise Encyclopedia of Pragmatics,* Amsterdam etc., Elsevier.
Mey, Jacob L., 2000, *When Voices Clash: A Study in Literary Pragmatics*, Berlin, Mouton De Gruyter.
Miecznikowski, Johanna, 2007, „Modality and Conversational Structure in French", în Berlin (ed.) 2007: 49-60.
Mihalache, Cătălina, 2016, *Copilărie, familie, școală: politici educaționale și receptări sociale*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza".
Mihalache, Cătălina, Leonidas Rados (coord.), 2015, *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza".
Miller, Yvonne, 2006, *Irony and Politeness: Softening or Enhancing Face-Threats*. www.grin.com
Mills, Sara, 2009, „Impoliteness in a cultural context", *Journal of Pragmatics*, 41, p. 1047-1060.
Mio, Jeffery Scott, 1996, "Metaphor, politics and persuasion", în Mio/Katz (eds.) 1996: 127-146.
Mio, Jeffery Scott, 1997, "Metaphor and politics", *Metaphor and Symbol*, 12, 2, p. 113-133.
Mio, Jeffrey Scott, A.N. Katz (eds.), 1996, *Metaphor: Implications and Applications*, Mahwah, N.J., Lawrence Erlbaum Associates.
Monier, Frédéric, Olivier Dard, Jens Ivo Engels (eds.), 2014, *Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine*, Paris, Armand Colin.
Morreal, John, 2004, „Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication", *Humor: International Journal of Humor Research*, 17, 4, p. 393–400.
Mortelmans, Jesse, Tanya Mortelmans, Walter de Mulder (eds.), 2011, *From now to eternity*, Coll. Cahiers Chronos 22, Amsterdam/New York, Editions Rodopi.
Mulkay, Michael, 1988, *On Humour: Its Nature And Its Place In Society*, Cambridge, Polity Press.
Muraru, Ioan, Mihai Constantinescu, 2005, *Drept parlamentar românesc*, București, Editura All Beck.

Muraru, Ioan, Simina Tănăsescu, 2002, *Drept constituțional și instituții politice*, ediția a X-a, București, Lumina Lex.
Musolff, Andreas, 2004, *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
Musolff, Andreas, 2014, „The metaphor of the "body politic" across languages and cultures", în Polzenhagen/Kövecses/ Vogelbacher/Kleinke (eds.) 2014: 85-99.
Myers, Greg, 1998, „Institutions, writing and talk in environmental discourse", în Hunston (ed.) 1998: 1-13.
Nastasă-Matei, Irina, Laurențiu Vlad (eds.), 2014, *Universitate și Politică,* București, Editura Universității din București.
Neagoe, Liviu (ed.), 2012, *Elite, națiune și societate în România modernă*, Cluj, Presa Universitară Clujeană.
Negulescu, P. P., 1984, *Geneza formelor culturii*, București, Ed. Eminescu.
Neumann, Victor, 2010a, „Este utilă rescrierea istoriei României? Evoluţia conceptelor social-politice şi alternativele interpretative" în Neumann/Heinen (eds.) 2010: 11-34.
Neumann, Victor, 2010b, „Neam și popor: noțiunile etnocentrismului românesc", în Neumann/Heinen (eds.) 2010: 379-400.
Neumann, Victor, Armin Heinen (eds.), 2010, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice,* Iași, Polirom.
Nicolet, Claude, 1982, *L'idée républicaine en France. Essai d'histoire critique,* Paris, Gallimard.
Niculescu, Alexandru, 1980, *Între filologie și poetică*, București, Editura Eminescu.
Norrick, Neal R., 1993, *Conversational joking. Humor in everyday talk*, Bloomington, Indiana University Press.
Norrick, Neal R., 1994, „Involvement and joking in conversation", *Journal of Pragmatics* 22, 3-4, p. 409-430.
Norrick, Neal R., 2003, „Issues in conversational joking", *Journal of Pragmatics*, 35, 9, p. 1333-1359.
Norrick, Neal R., 2004, „Non-verbal humor and joke performance", *Humor:International journal of humor research*, 17, 4, p. 401-409.
Norrick, Neal R., Delia Chiaro (eds.), 2009, *Humor in Interaction*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
Ochs, Elinor, 1992, „Indexing gender", în Duranti/Goodwin (eds.) 1992: 335-358.
Ochs, Elinor, 1996, „Linguistic resources for socializing humanity", în Gumperz/Levinson (eds.) 1996: 407-438.
Offerlé, Michel, 2007, „Capacités politiques et politisations : faire voter et voter, XIXe-XXe siècles" (1), *Genèses,* 2, 67, p. 131-149.
Offerlé, Michel (dir.), 1999, *La profession politique, XIXe-XXe siècles*, Paris, Belin.
Ornea, Zigu, 1978, *Junimea și junimismul,* ed. a II-a, București, Eminescu.
Ortony, Andrew (ed.), 1993, *Metaphor and Thought*, ed. a II-a, Cambridge, Cambridge University Press.
Ostrogorski, Moisei, 1993 [1903], *La démocratie et les partis politiques,* Paris, Fayard.
Pál, Judit, Vlad Popovici (eds.), 2014, *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848-1918)*, Frankfurt am Main, Berlin etc., Peter Lang.
Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2007, *Limba română. Stadiul actual al cercetării*, București, Editura Universității din București.

Pană Dindelegan, Gabriela, Adina Dragomirescu (eds.), 2008, *Limba română. Dinamica limbii, Dinamica interpretării. Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (7-8 decembrie 2007)*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Partington, Alan, 2006, *The Linguistics of Laughter. A Corpus-Assisted Study of Laughter-Talk*. London/New York, Routledge, Taylor & Francis Group.

Patard, Adeline, Arnaud Richard, 2011, „Attenuation in French simple tenses", în Mortelmans/Mortelmans/de Mulder (eds.) 2011: 157-178.

Perelman, Chaim, 2002, *L'empire rhetorique. Rhetorique et argumentation*, ed. a II-a, Paris, Vrin.

Perelman, Chaim, Lucie Olbrechts-Tyteca, 1958, *La nouvelle rhétorique. Traité d' argumentation*, Paris, Presses Universitaires de France.

Perelman, Chaim, Lucie Olbrechts-Tyteca, 2008 [1958], *Traité de l'argumentation*, 6e édition, préface par Michel Meyer, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles.

Petrescu-Dîmbovița, Mircea, Alexandru Vulpe (coord.), 2001-2013, *Istoria românilor*, Vol. 1-10, București, Academia Română/Editura Enciclopedică.

Phélippeau, Éric, 2002, *L'invention de l'homme politique moderne. Mackau, l'Orne et la République,* Paris, Belin.

Plantin, Christian, 1999, „La construction rhétorique des émotions", în Rigotti/Cigada (eds.) 1999: 203-219.

Platon, *Opere* V. *Republica*, traducere de Andrei Cornea, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Ploscaru, Cristian, 2013, *Originile „partidei naționale" din Principatele Române, I, Sub semnul „politicii boierești" (1774-1828)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza".

Ploscaru, Cristian, Mihai-Bogdan Atanasiu (ed.), 2017, *Elitele puterii – puterea elitelor în spațiul românesc (secolele XV-XX)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza".

Polzenhagen, Frank, Zoltán Kövecses, Stefanie Vogelbacher, Sonja Kleinke (eds.), 2014, *Cognitive Explorations into Metaphor and Metonymy*. Frankfurt am Main, Peter Lang.

Precht, Kristen, 2003, „Stance moods in spoken English: evidentiality and affect in British and American conversation", *Text,* 23(2), p. 239-257.

Preda, Cristian, 2011, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Iași, Polirom.

Priego-Valverde, Beatrice, 2003, *L'humour dans la conversation familière*, Paris/Budapest/Torino, l'Harmattan.

Priego-Valverde, Béatrice, 2009, „Failed humor in conversation. A double voicing analysis", în Norrick/Chiaro (eds.) 2009: 165-188.

Psathas, George, 1998, „Ethnomethodology", în Mey (ed.) 1998: 290-294.

Quintilian, *Institutio oratoria* [orice ediție latină] http://www.thelatinlibrary.com /quintilian.html

Rachels, James (ed.), 1998, *Ethical Theory 1. The Question of Objectivity,* Oxford, Oxford University Press.

Radman, Zdravko (ed.), 1995, *From a Metaphorical Point of View. A Multidisciplinry Approach to the Cognitive Content of Metaphor*, Berlin, New York, De Gruyter.

Radu, Sorin, 2005, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Institutul European.

Raskin, Viktor, 1985, *Semantic Mechanisms of Humour*, Dordrecht/Boston/Lancaster, D. Reidel.

Rădulescu, Mihai Sorin, 1998, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, ALL.
Rémond, René (dir.), 1998, *Pour une histoire politique,* Paris, Seuil.
Richards, Ivor Armstrong, 1936, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford, Oxford University Press.
Richter, Melvin, 1990, „Reconstructing the history of political languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe”, *History and Theory*, 29, 1, p. 38-70.
Ricoeur, Paul, 1990, *Soi comme un autre*, Paris, Seuil.
Rigotti, Eddo, Sara Cigada (eds.), 1999, *Rhetoric and argumentation. Proceedings of the 1997 IADA International conference, Lugano, 22 April 1997* (Beitrdge zur Dialogforschung), Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
Rigotti, Francesca, 1995, *The House as Metaphor*, în Radman (ed.) 1995: 419-446.
Rohrer, Tim, 2005, „Image schemata in the brain”, în Hampe/Grady (eds.) 2005: 165-196.
Roibu, Melania, 2008, *Mijloace lingvistice de realizare a funcţiei metacomunicative în limba română*, teză de doctorat, Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti.
Roibu, Melania, 2010, „Forme de metacomunicare în discursurile lui Armand Călinescu” în Zafiu/Dragomirescu/Nicolae (eds.) 2010: 307-314.
Roibu, Melania, Mihaela N. Constantinescu, 2010, „Verbal Aggressiveness in the Romanian Parliamentary Debate. Past and Present”, *Revue Roumaine de Linguistique*, 4, p. 353-364.
Roibu, Melania, Oana Uţă-Bărbulescu, 2011, „Evaluarea *de dicto* în discursul parlamentar din perioada interbelică. Studiu de caz: Armand Călinescu” în Zafiu/Uşurelu/Bogdan Oprea (eds.) 2011: 281-288.
Roman, Nicoleta, 2016, *„Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine“. Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Humanitas.
Rosanvallon, Pierre, 1992, *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*, Paris, Gallimard.
Rosanvallon, Pierre, 1998, *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France,* Paris, Gallimard.
Rosanvallon, Pierre, 2003, *Pour une histoire conceptuelle du politique*, Leçon inaugurale au Collège de France, Paris, Seuil.
Rosenblum, Nancy L., 2008, *On the Side of the Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*, Princeton, Princeton University Press.
Roulet, Eddy, Antoine Auchlin, Jacques Moeschler, Christian Rubattel, Marianne Schelling, 1985, *L'articulation du discours en français contemporain*, Berna/Frankfurt pe Main, Peter Lang.
Sacks, Harvey, 1972/1974, „On the Analysability of Stories by Children”, în Turner (ed.) 1974: 216-232.
Sacks, Harvey, 1992, *Lectures on Conversation* (ed. G. Jefferson), Oxford, Blackwell
Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff, Gail Jefferson, 1974, „A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation”, *Language,* 50, p. 696-735.
Sartori, Giovanni, 1976, *Parties and party systems. A framework for analysis,* vol. I, Cambridge, Cambridge University Press.
Săftoiu, Răzvan, 2013, *Politics Through the Lens of Linguistic Analysis*, Braşov, Editura Universității Transilvania din Braşov.
Săftoiu, Răzvan, Carmen Popescu, 2014, „Humor as a branding strategy in political discourse. A case study from Romania”, *Revista Signos*, 47, 85, p. 293-320.

Săftoiu, Răzvan, Ionela Neagu, Stanca Măda (eds.), 2015, *Persuasive games in political and professional dialogues*, Amsterdam/Philadephia, John Benjamins.

Sălăvăstru, Andrei, 2012, „Disease of the Body, Disease of the State: A Methaphor of Political Discourse in XVIth Century England (Thomas Starkey)“, în *Argumentum*, 10, 1, p. 18-47. http://www.fssp.uaic.ro/argumentum/Numarul%2011/ Articol%20Andrei%20Salavastru.pdf

Sbisà, Marina, 1999, „Ideology and the persuasive use of presuppositions”, în Verschueren (ed.) 1999: 492-509.

Schegloff, Emanuel A., 2007, *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis I,* Cambridge, Cambridge University Press.

Scheibman, Joanne, 2007, „Subjective and intersubjective uses of generalizations in English conversations”, în Englebretson (ed.) 2007: 111-138.

Schiappa, Edward, 1993, „Arguing about definitions”, *Argumentation* 7, 4, p. 403–417.

Schiappa, Edward, 1996, „Toward a pragmatic approach to definition: ‘wetlands’ and the politics of meaning” în Light/Katz, 1996: 209–230.

Schiappa, Edward, 2003, *Defining Reality: Definitions and the Politics of Meaning*, Carbondale and Edwardsville, Southern Illinois University Press.

Schiffrin, Deborah, 1980, „Meta-Talk: organizational and evaluative brackets in discourse”, *Sociological Inquiry*, 50, p. 199-236.

Schulze, Hagen, 2003, *Stat şi naţiune în istoria europeană*, traducere. de Hans Neumann, Iași, Ed. Polirom.

Sdrobiș, Dragoş, 2015, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Iași, Polirom.

Searle, John R., 1969, *Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press.

Searle, John, 1979, *Expression and Meanings*, Cambridge, Cambridge University Press.

Seche, Mircea, Luiza Seche, 2002, *Dicționar de Sinonime*, București, Litera Internațional. [DS]

Semino, Elena, 2008, *Metaphor in Discourse*, Cambridge, Cambridge University Press.

Sharon E., Jarvis, John Durham Peters, Joseph B. Walther, 2006, „Audience”, în Sloane (ed.) 2006 (16.02.2007, http://www.oxfordrhetoric.com/entry?entry=t223.e30-s1).

Shenhav, Shaul, 2008, „Showing and telling in the parliamentary discourse”, *Discourse and Society*, 19(2), p. 223-255.

Simon, Bernd, 2004, *Identity in Modern Society. A Social Psychological Perspective*, Oxford, Blackwell.

Simon-Vandenbergen, Anne-Marie, Peter R. R. White, Karin Aijmer, 2007, „Presupposition and „taking-for-granted” in Mass Communicated Political Argument”, în Fetzer/Lauerbach (eds.) 2007: 31-74.

Siupiur, Elena, 2004, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul european. Secolul XIX*, București, Editura Dominor.

Skinner, Quentin, 1988, „Reply to my critics”, în Tully (ed.) 1988: 231-288.

Skinner, Quentin, Bo Stråth (eds.), 2003, *States and Citizens. History, Theory, Prospects,* Cambridge, Cambridge University Press

Sloane, Thomas O. (ed.), 2001, *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Presss. [ER]

Sloane, Thomas O. (ed.), 2006, *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford, Oxford University Press (e-reference edition, www.oxford-rhetoric.com).

Sora, Andrei-Florin, 2011, *Servir l'Etat roumain. Le corps préfectoral, 1866-1940*, București, Editura Universității din București.

Spencer-Oatey, Helen, 2007, „Theories of identity and the analysis of face", *Journal of Pragmatics* 39, 4, p. 639-656.

Spengler, Oswald, 1976, *Le déclin de l'Occident. Esquisse d'une morphologie universelle*. II. *Perspectives de l'histoire universelle*, trad. din germană de M. Tazerout, Paris, Gallimard.

Sperber, Dan (ed.), 2000, *Metarepresentation*, New York, Oxford University Press.

Sperber, Dan, Deirdre Wilson, 1978, „Les ironies comme mentions", *Poétique*, 36, p. 399–412.

Sperber, Dan, Deirdre Wilson, 1986, *Relevance: Communication and cognition*, Cambridge, MA, Harvard University Press.

Stan, Apostol, 1979, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Stan, Apostol, Mircea Iosa, 1996, *Liberalismul politic în România*: *de la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Stanomir, Ioan, 2008, *Spiritul conservator: de la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga,* Bucureşti, Curtea Veche.

Stanomir, Ioan, Laurenţiu Vlad, 2002, *A fi conservator,* antologie, comentarii şi bibliografie de Ioan Stanomir şi Laurenţiu Vlad, Bucureşti, Universitatea din Bucuresti, Institutul de Cercetari Politice Meridiane.

Steiner, Jürg, André Bächtiger, Markus Spörndli, Marco R. Steenbergen, 2004, *Deliberative Politics in Action,* Cambridge, Cambridge University Press.

Stevenson, Charles Leslie, 1937, „The emotive meaning of ethical terms", *Mind*, 46, 181, p. 14–31.

Stevenson, Charles Leslie, 1938, „Persuasive definitions", *Mind*, 47, 187, p. 331–350.

Stevenson, Charles Leslie, 1963, *Facts and Values*: *Studies in Ethical Analysis,* New Haven and London, Yale University Press.

Stevenson, Charles Leslie, 1998, „The nature of ethical disagreement" (reproduction on *Facts and Values)*, în Rachels (ed.) 1998: 43-50.

Stryker, Sheldon, 1987, „Identity theory: developments and extensions", în Yardley/Honess (eds.) 1987: 89-103.

Sugar, Peter F., Ivo J. Lederer (eds.), 1994, *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, University of Washington Press.

Svačinová, Iva, 2017, „The role of quasi-logical arguments in critical dialogue: a pragma-dialectical redefinition", *Informal Logic* 37, 1, p. 42-69.

Șerbănescu, Andra, 2007, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor,* Iași, Polirom.

Ştefănescu, Ariadna, 2008, „Argumentarea în discursul politic. Câteva observaţii referitoare la natura conflictuală şi la aspectele emoţionale ale discursului parlamentar", în Pană Dindelegan/Dragomirescu (eds.) 2008: 549-559.

Ştefănescu, Ariadna, 2010, „Remarks on the conceptual tropes of the political act of union in Mihail Kogălniceanu's speech in parliament", *Revue Roumaine de Linguistique*, LV, 4, p. 381–396.

Ştefănescu, Ariadna, 2011a, „Conceptual metaphors and flexibility in political notions in use in 19th century Romanian parliamentary discourse" în van Eemeren/Garssen/ Godden/Mitchell (eds.) 2011: 1828-1840.

Ştefănescu, Ariadna, 2011b, „Dezbaterea parlamentară din perspectiva unei abordări etnometodologice: aspecte teoretice şi practici de comunicare" în Zafiu/Uşurelu/Bogdan Oprea (eds.) 2011: 289-304.

Ştefănescu, Ariadna, 2012, „Imaginea oratorului în discursul parlamentar românesc din secolul al XIX-lea: metodă de analiză şi studiu de caz", în Constantinescu/Stoica/Uţă Bărbulescu (eds.) 2012: 511-525.

Ştefănescu, Ariadna, 2015, „Analysing the Rhetoric Use of the Epistemic Marker *Eu cred că* (*I think*) in Romanian Parliamentary Discourse", în Săftoiu/Neagu/Măda (eds.), 2015: 101-143.

Tajfel, Henri (ed.), 1982, *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge, Cambridge University Press.

Tajfel, Henri, John C. Turner, 1986, „The social identity theory of intergroup behaviour", în Worchel/Austin (eds.) 1986: 7-24.

Tannen, Deborah, 2005 [1984], *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends*, ediţie revăzută, Oxford, Oxford University Press.

Tannen, Deborah, 2010, „Abduction and identity in family interaction: Ventriloquizing as indirectness", *Journal of Pragmatics*, 42, 2, p. 307–316.

Taylor, James R., François Cooren, 1997, „What makes communication organizational", *Journal of Pragmatics*, 27, p. 409-438.

Tănăsescu, Florian, 2000, *Parlamentul și viața parlamentară din România: 1930 – 1940*, București, Lumina Lex.

Theillier, Damien, 2012, „Hegel et la divinisation de l'État", *Le Quebecois libre*, nr. 299. http://www.quebecoislibre.org/12/ 120415-4.html

Thompson, Geoffrey, Susan Hunston, 2000, „Evaluation: an introduction", în Hunston/Thompson (eds.) 2000: 1-27.

Tindale, Christopher W., 2011, „Character and knowledge: learning from the speech of experts", *Argumentation* (2011) 25: 341–353 (DOI 10.1007/s10503-011-9224-9, Published online: 2 August 2011).

Tognini-Bonelli, Elena, Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.), 2005, *Strategies in Academic Discourses*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Topor, Claudiu-Lucian, Alexandru Istrate, Daniel Cain (ed.), 2015, *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque" în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza".

Tsakona, Villy, 2013, „Parliamentary punning: is the opposition more humorous than the ruling party?", *The European Journal of Humour Research*, 1, 2, p. 101-111.

Tsakona, Villy, Diana Elena Popa (eds.), 2011, *Studies in Political Humour: In between Political Critique and Public Entertainment*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Tselika, Aikaterini, 2015, "Irony as an impoliteness tool: an exploration of irony's intentionality, cancellability and strength", Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: LNG2014-1372. http://www.atiner.gr/papers/LNG2014-1372.pdf

Tully, James H. (ed.), 1988, *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, Princeton, Princeton University Press.

Turner, John C., Michael Hogg, Penelope Oakes, Stephen Reicher, Margaret Wetherell, 1987, *Rediscovering the Social Group. A Self-Categorization Theory*, Blackwell, Oxford.

Turner, Mark, 1996, *The Literary Mind*, New York, Oxford University Press.
Turner, Roy (ed.), 1974, *Ethnomethodology. Selected Readings*, Harmondsworth, Penguin Education.
Ullah, Phillip, 1990, „Rhetoric and ideology in social identification: The case of second generation Irish Youths”, *Discourse and Society* 1(2), p. 167-188.
Uţă Bărbulescu, Oana, Melania Roibu, 2011, „Strategii de atenuare şi de evaluare în secvenţa exordială din discursul parlamentar (Studiu de caz: discursurile lui Armand Călinescu)” în Chelaru-Murăruş/Cvasnîi Cătănescu/Ene/Uşurelu/Zafiu (eds.) 2011: 503-510.
van de Mieroop, Dorien, 2005, „An integrated approach of quantitative and qualitative analysis in the study of identity in speeches”, *Discourse and society*, 16, (1), p. 107-130.
van Dijk, Teun A. 1998, *Ideology*, London, Sage.
van Dijk, Teun A., 2003, „Knowledge in parliamentary debates”, *Journal of Language and Politics*, 2(1), p. 93-129.
van Dijk, Teun A., 2004, „Text and context of parliamentary debates”, în Bayley (ed.): 339-372.
van Dijk, Teun A., 2006, „Discourse and manipulation”, *Discourse and society,* 17(3), p. 359-383.
van Dijk, Teun A., 2008, *Context, Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*, Cambridge, Cambridge University Press.
van Dijk, Teun A., 2010, „Political identities in parliamentary debates”, în Ilie (ed.) 2010: 29-56.
van Dijk, Teun A. (ed.), 1985, *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 4, London, Academic Press.
van Dijk, Teun A. (ed.), 1997, *Discourse as Social Interaction*, vol. II, Londra, Sage.
van Eemeren, Frans H., 2010, *Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse. Extending the Pragma-Dialectical Theory of Argumentation*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
van Eemeren, Frans H. (ed.), 2009, *Examining Argumentation in Context. Fifteen Studies on Strategic Maneuvering*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
van Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst, 1987, „Fallacies in pragma-dialectical perspective”, *Argumentation,* I, 3, p. 283-301.
van Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst, 2004, *A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach,* Cambridge, Cambridge University Press.
van Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst, 2010, *Argumentare, comunicare și sofisme. O perspectivă pragma-dialectică*, Traducere din limba engleză de Corina Andone și Anca Gâță, Galați, Galați University Press.
van Eemeren, Frans H., Rob Grootendors, Francisca Snoeck Henkemans, 2002, *Argumentation. Analysis, evaluation, presentation,* Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
van Eemeren, Frans H., Peter Houtlosser, 2009, „Strategic maneuvering: examining argumentation in context” în van Eemeren (ed.) 2009: 1-25.
van Eemeren, Frans H. J., Anthony Blair, Charles A. Willard, Bart Garssen (eds.), 2007, *Proceedings of the Sixth Conference of the International Society for the Study of Argumentation*, Amsterdam, SicSat.

van Eemeren, Frans H., Bart Garssen, David Godden, Gordon Mitchell (eds.), 2011, *Proceedings of the 7th Conference of the International Society for the Study of Argumentation,* Amsterdam, Rozenberg/Sic Sat.

van Eemeren, Frans H., Bart Garssen, Erik C.W. Krabbe, A. Francisca Snoeck Henkemans, Bart Verheij, Jean H.M. Wagemans, 2014, *Handbook of Argumentation Theory*, Dordrecht, Springer.

van Eemeren, Frans H., Charles A. Willard, Francisca Snoeck Henkemans (eds.), 2003, *Proceedings of the Fifth Conference of the International Society for the Study of Argumentation*, Amsterdam, Sic Sat.

van Laar, Jan Albert, 2010, „Argumentative bluff in eristic discussion: an analysis and evaluation”, *Argumentation*, 24, p. 383–398 (DOI 10.1007/s10503-010-9184-5, Published online: 18 April 2010).

van Leeuwen, Theo, 2007, „Legitimation”, *Discourse and Communication*, 1(1), p. 91-112.

Vasilescu, Andra, 2010, „Metastance in the Romanian parliamentary discourse: Case studies”, *Revue Roumaine de Linguistique,* LV(4), p. 365-380.

Vasilescu, Andra, 2011, „Construcția identității parlamentare. Cadrul teoretic” în Zafiu/Ușurelu/Bogdan Oprea (eds.) 2011: 305-315.

Vasilescu, Andra, 2012, „Constructing the parliamentary identity: The Romanian case (1866–1923)”, în Ionescu-Ruxăndoiu/Roibu/Constantinescu (eds.) 2012: 209-225.

Vasilescu, Andra, 2017, „Drumul ca metaforă identitară în discursul parlamentar românesc (1866-1932)”, în Crăciun/Teodorescu (eds.) 2017: 17-36.

Verschueren, Jef (ed.), 1999, *Language and Ideology. Selected Papers from the 6th International Pragmatic Conference*, I, Antwerp, IPA.

Vet, Co, Brigitte Kampers-Manhe, 2001, „Futur simple et futur du passé: leurs emplois temporels et modaux”, în Dendale/Tasmowski (éds.) 2001: 89-104.

Vintilă-Ghițulescu, Constanța, 2013, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești (1750-1860)*, București, Humanitas.

Vlastos, Gregory, 2002, *Socrate. Ironist şi filosof moral*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Wagemans, Jean H. M., 2011, „The assessment of argumentation from expert opinion”, *Argumentation*, 25, p. 329–339 (DOI 10.1007/s10503-011-9225-8, Published online: 26 July 2011).

Walton, Douglas, 1996, *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*, Mahwah, N.J., Erlbaum.

Walton, Douglas, 1997, *Appeal to Expert Opinion: Arguments from Authority*, University Park, PA, Penn State University Press.

Walton, Douglas, 2001a, „Persuasive definitions and public policy arguments”, *Argumentation and Advocacy* 37, p. 117–132.

Walton, Douglas, 2001b, „Enthymemes, common knowledge and plausible inferences”, *Philosophy and Rhetoric*, 34, p. 117-132.

Walton, Douglas, 2004, *Relevance in Argumentation*, Mahwah/New Jersey/London, Lawrence Erlbaum Associates.

Walton, Douglas, 2006, *Fundamentals of Critical Argumentation*, Cambridge, Cambridge University Press.

Walton, Douglas, Fabrizio Macagno, 2006, „Common knowledge in argumentation”, *Studies in Communication Sciences*, 6,1, p. 3–26.

Walton, Douglas, Fabrizio Macagno, 2010, „Wrenching from context: the manipulation of commitments”, *Argumentation*, 24, p. 283–317 (DOI 10.1007/s10503-009-9157-8).
Walton, Douglas, Fabrizio Macagno, 2011, „Quotations and presumptions: dialogical effects of misquotations”, *Informal Logic*, 31, 1, p. 27-55.
Walton, Douglas, Marcin Koszowy, 2018, „Whately on authority, deference, presumption and burden of proof”, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 36, 2, p. 179-204. DOI: 10.1525/rh.2018.36.2.179
Walton, Douglas, Christopher Reed, Fabrizio Macagno, 2008, *Argumentation Schemes*, Cambridge/New York/Melbourne, Cambridge University Press.
Watts, Richard J., 1991, *Power in Family Discourse*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter.
Weigand, Edda, 2009, *Language as Dialogue. From Rules to Principles of Probability*, ed. by Sebastian Feller. Amsterdam, John Benjamins.
Weigand, Edda, 2010, *Dialogue: The Mixed Games,* Amsterdam, John Benjamins.
Weil, Eric, 1950, *Hegel et l'Etat*, Paris, Vrin.
White, Peter R.R., 2006, „Evaluative semantics and ideological positioning in journalistic discourse – a new framework for analysis”, în Lassen/Strunck/Vestergaard (eds.) 2006: 37-69.
Wilson, John, 1981, „Come on now answer the question: an analysis of constraints on answers”, *Belfasst Working Papers in Language and Linguistics*, 5, p. 93-121.
Wodak, Ruth, Michael Meyer (eds.), 2001, *Methods of Critical Discourse Analysis*, London, Sage.
Wodak, Ruth, Rudolf De Cillia, Rudolf, Martin Reisigl, Martin, Karin Liebhart, 2009, *The Discursive Construction of National Identity,* Second Edition, Edinburgh, Edinburgh University Press.
Wodak, Ruth, Veronika Koller, 2008, *Handbook of Communication in the Public Sphere*, Berlin, Mouton de Gruyter.
Woodward, Kath, 2002, *Understanding Identity*, London, Arnold.
Worchel, Stephen, William G. Austin (eds.), 1986, *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, Nelson.
Xenopol, A.D. (1910), *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, *Dela origini până la 1866*, București, Albert Baer.
Yaguello, Marina (ed.), 1994, *Subjecthood and Subjectivity: Proceedings of the Colloquium The Status of the Subject in Linguistic Theory*, Paris, Ophrys.
Yardley, Krisia, Terry Honess (eds.), 1987, *Self and Identity: Psychosocial Perspectives*, Wiley, New York.
Yule, George, 1996, *Pragmatics*, Oxford, Oxford University Press.
Zafiu, Rodica, 2012, „Argumentarea prin analogie: criterii de evaluare şi strategii de respingere” în Constantinescu/Stoica/Uţă Bărbulescu (eds.) 2012: 604-610.
Zafiu, Rodica, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (ed.), 2009, *Studii de gramatică. Omagiu doamnei profesoare Valeria Guțu Romalo*, București, Editura Universității din București.
Zafiu, Rodica, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), 2010, *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze. Actele celui de al 9-lea colocviu al catedrei de limba română*, vol. II, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Zafiu, Rodica, Claudia Ene (ed.), 2015, *Variaţia lingvistică: Probleme actuale. Actele Celui de-al 14-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de Lingvistică*, vol. II, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Zafiu, Rodica, Ariadna Ştefănescu, Carmen Mârzea Vasile, Raluca Brăescu (ed.), 2013, *Actele celui de-al 12-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de Lingvistică. Limba română – Variaţie sincronică, variaţie diacronică*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Zafiu, Rodica, Camelia Uşurelu, Helga Bogdan Oprea (eds.), 2011, *Limba română: ipostaze ale variaţiei lingvistice. Actele celui de-al 10-lea Colocviu al Catedrei de limba română (Bucureşti, 3-4 decembrie 2010)*, vol. II. *Pragmatică şi stilistică*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Zamfira, Andreea, 2007, „Élections et électeurs aux XIXe et XXe siècles. Une généalogie de l'étude électorale en Roumanie", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, VII, 2, p. 339-372.

Zarefsky, David, 1998, „Definitions", în Klumpp (ed.) 1998: 1–11. Reprinted in Zarefsky 2014: 115–128.

Zarefsky, David, 2004, „Presidential rhetoric and the power of definitions", *Presidential Studies Quarterly*, 34, 3, p. 607–619. Reprinted in Zarefsky 2014: 225–238.

Zarefsky, David, 2006, „Strategic maneuvering through persuasive definitions: implications for dialectic and rhetoric", *Argumentation*, 20, 4, p. 399–416. Reprinted in Zarefsky 2014: 129–144.

Zarefsky, David, 2009, „Strategic maneuvering in political argumentation" în van Eemeren (ed.) 2009: 115-130.

Zarefsky, David, 2014, *Rhetorical Perspectives on Argumentation: Selected Essays*, New York, Springer.

PREZENTARE AUTORI

Mihaela-Viorica Constantinescu este lector doctor la Facultatea de Litere a Universității din București, Departamentul de lingvistică. Autor a numeroase studii, având ca domenii de interes pragmatica, stilistica, retorica și argumentarea etc. Volume publicate: *Umorul politic românesc în perioada comunistă. Perspective lingvistice*, Editura Universității din București, 2012; *Principatele române între Orient și Occident: dinamica modelelor culturale ale politeții și impoliteții în secolul al XIX-lea,* Editura Muzeul Literaturii Române, 2016. Email: constantinescumv@gmail.com.

Liliana Hoinărescu este cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Departamentul de lexicologie și lexicografie. Principalele domenii de interes: lexicologie și lexicografie, pragmatică lingvistică și literară, analiza discursului, analiza conversației, retorică și argumentare, naratologie, semiotică. A publicat cartea *Structuri și strategii ale ironiei în proza postmodernă românească* (București, Fundația Națională pentru Știință și Artă a Academiei Române, 2006), articole și studii în revistele de specialitate și în volumele colective ale unor manifestări științifice, din țară și din străinătate. Co-autor a două dicționare academice: *Dicționarul Limbii Române* (*DLR,* litera *D*) și *Micul Dicționar Academic* (*MDA*). A coordonat volumul al IV-lea al *Micului Dicționar Academic* (*MDA*). În prezent, lucrează la *Dicționarul Limbii Române* (*DLR*, litera *A*) și *Dicționarul explicativ al limbii române* (*DEX*), ediția a III-a, și colaborează la diverse proiecte de cercetare privind analiza discursivă a limbii române. E-mail: lilianahoinarescu@gmail.com

Irina Ionescu, doctor în științe politice al Universității din București, are ca principal interes de cercetare instituțiile parlamentare, alături de partidele politice, opoziția parlamentară, politicile publice, regimurile politice, perioada post-comunistă. Teza de doctorat, publicată la Editura Insitutul European, a avut ca temă *Le rôle du Parlement dans la création des politiques publiques en Roumanie postcommuniste* (2011). Email: ionescu_irina2003@yahoo.com

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu este profesor emerit la Universitatea din București (Facultatea de Litere); profesor Fulbright (1990-1991), Universitatea Statului Washington (Seattle, USA); visiting professor, Universitatea din Viena (1996-1999).

Domenii de interes: pragmatică, analiza discursului și analiza conversației, lingvistică istorică. Principale publicații: *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, București, Editura Academiei, 1991; *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, București, All, 1995 (ediția a II-a 1999); *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, All, 2003. Editor al volumelor: *Cooperation and conflict in ingroup and intergroup communication. Selected papers from the Xth Biennial Congress of the IADA*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006; *Dialog, discurs, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București, 2010; *Parliamentary Discourses across Cultures: Interdisciplinary Approaches*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2012; *Limbaj – discurs -stil. Omagiu Mariei Cvasnîi Cătănescu*, București, Editura Universității din București, 2017. Membru în comitetul director al IADA (2005-2012). Coordonator al unor proiecte CNCSIS (*Interacțiunea verbală în limba română actuală – corpus; Discursul parlamentar românesc: tradiție și modernitate. O abordare pragma-retorică*). Email: lilianarux@gmail.com

Silvia Marton este lector la Facultatea de Ştiințe Politice a Universității din București și cercetător asociat al Centre Norbert Elias (Franța). Este doctor în științe politice al Universității din București și al Universității din Bologna. Teme de cercetare: construcția statului și a națiunii în Europa de est; corupția politică; partide politice și parlamente. Publicații recente: *"Republica de la Ploiești" și începuturile parlamentarismului în România,* Humanitas, 2016; *Moralité du pouvoir et corruption en France et en Roumanie, XVIIIe-XXe siècle* (coordonat împreună cu Frédéric Monier și Olivier Dard), Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 2017; "Dénonciations socialistes et nationalistes de l'«oligarchie» en Roumanie", in Cesare Mattina, Frédéric Monier, Olivier Dard, Jens Ivo Engels (dir.), *Dénoncer la corruption. Chevaliers blancs, pamphlétaires et promoteurs de la transparence à l'époque contemporaine*, Demopolis, 2018, p. 95-115. Email: silvia.marton@fspub.unibuc.ro

Melania Roibu este lector doctor la Universitatea din București (Departamentul de Lingvistică, Facultatea de Litere). Principalele arii de interes și de predare: pragmatică, stilistică, retorică, argumentare, lexicologie, comunicare şi metacomunicare (teza de doctorat cu titlul "Mijloace lingvistice de realizare a funcției metacomunicative în limba română" şi diverse articole consacrate metalimbajului). Publicații recente despre falșii prieteni, polifonie, autonimie, agresivitate verbală (în colaborare cu Mihaela-Viorica Constantinescu), strategii de atenuare și de evaluare (în colaborare cu Oana Uță Bărbulescu). Contact: melaniaroibu@yahoo.com

Ariadna Ştefănescu este profesor la Uinversitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere. Domeniile sale de interes ştiinţific sunt: pragmatica lingvistică, analiza, variaţia şi tipologia discursului, stilistică şi argumentare. A publicat în ţară şi în străinătate studii aplicate, mai ales, pe discursul politic, jurnalistic şi pe interacţiunea verbală înţeleasă ca formă prototipică de comunicare. Este autoarea a trei cărţi: *Conectori pragmatici, Aspecte pragmatice. Incursiuni în româna actuală* şi *Variaţie şi unitate în limba standard din Basarabia*, toate apărute la Editura Universităţii din Bucureşti. Contact: ariadna.stefanescu@gmail.com

Oana Uţă Bărbulescu este lector la Departamentul de lingvistică al Facultăţii de Litere, Universitatea din București, și lector de limba română la Universitatea din Oxford. Domeniile sale de interes includ lingvistica istorică, semantica cognitivă și teoria traducerii. Printre publicațiile recente: *Dimitrie Cantemir – Latinis litteris operam navare: despre traducerea surselor latine și integrarea lor în Istoria ieroglifică* (Bucureşti, 2011) şi *HIC sunt ... monstri: creaturi fantastice și reprezentările lor în textele românești din epoca veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea)* (Bucureşti, 2013). Email: o_barbulescu@yahoo.com, oana.uta@ling-phil.ox.ac.uk

Andra Vasilescu este profesor de lingvistică şi comunicare la Universitatea din București, Facultatea de Litere, și cercetător științific I la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, București. Domeniile sale de interes sunt pragmatică, analiza discursului și analiza conversației, relația gramatică-pragmatică, comunicare interpersonală, comunicare interculturală, redactare de text și predarea limbii române ca limbă străină. Autor a numeroase publicații, printre care: *Cum se scrie un text*, Iași Polirom, 2000; *Întrebarea. Teorie și practică*, Iași, Polirom, 2002; *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Iași, Polirom, 2007; *Cum vorbesc românii. Studii de comunicare (inter)culturală*, București, Editura Universității din București, 2007. Email: vasilescu.andra@gmail.com

Tiparul s-a executat sub cda 4431/2018
la Tipografia Editurii Universității din București